CIOCNIREA CIVILIZAȚIILOR

ŞI REFACEREA ORDINII MONDIALE

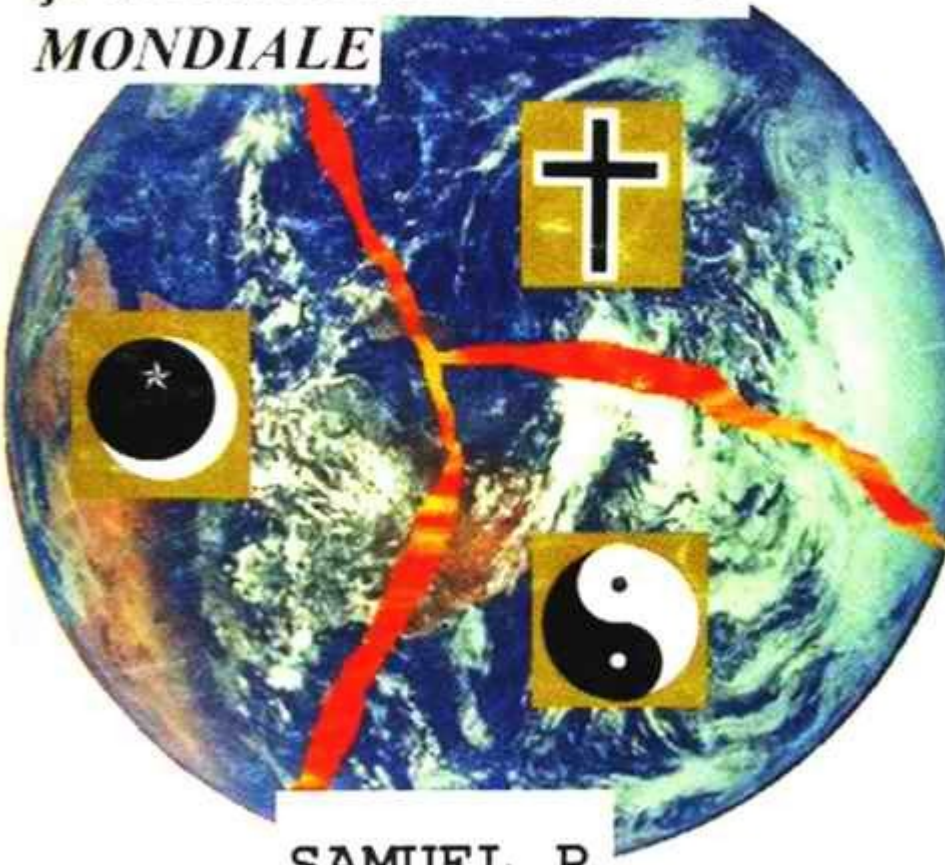

SAMUEL P.

Samuel P. Huntington

Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale

Traducător Radu Carp

Prefaţă: Iulia Motoc

Samizdat

Samuel P. Huntington

Titlu original: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.

Simon Schuster

Editura Samizdat

ISBN 973 – 8166 – 19 – 5

978 – 973 – 8166 – 19 – 6

Pentru Nancy; care a îndurat „ciocnirea „cu un zâmbet.

Cuprins

Lista ilustraţiilor: tabele, figuri, hărţi

Prefaţă

Prefaţă la ediţia în limba română

I. O lume a civilizaţiilor

1. Noua eră în politica mondială

Introducere: steaguri şi identitate culturală o lume multipolară, multicivilizaţională

Alte lumi?

Comparând lumile: realism, măsuri şi predicţii

2. Civilizaţii în istorie şi în lumea de astăzi

Natura civilizaţiilor

Relaţii între civilizaţii

3. O civilizaţie universală? Modernizare şi

occidentalizare
Sensuri ale civilizaţiei universale
Izvoare ale civilizaţiei universale
Occidentul şi modernizarea
Replici date occidentului şi modernizării
ÎL Echilibrul modificat al civilizaţiilor
4. Declinul Occidentului: putere, cultură şi indigenizare…
Puterea Occidentului: dominaţie şi declin
Indigenizare: renaşterea culturilor non-occidentale
La revanche de Dieu
5. Economie, demografie şi civilizaţii provocatoare
Afirmarea asiatică
Renaşterea islamică
Provocări schimbătoare
III. Ordinea emergentă a civilizaţiilor
6. Reconfigurarea culturală a politicii globale
Bâjbâiala pentru grupuri: Politica Identităţii
Cultură şi cooperare economică
Structura civilizaţiilor
Ţări sfâşiate: eşecul schimbării de civilizaţie
7. State de nucleu, cercuri concentrice şi ordinea civilizaţională.
Civilizaţie şi ordine
Delimitând Occidentul
Rusia şi vecinătatea sa apropiată
Marea China şi sfera sa de co-prosperitate
Islam: conştiinţa fără coeziune
IV. Ciocniri ale civilizaţiilor
8. Occidentul şi restul: probleme intercivilizaţionale
Universalismul occidental
Proliferarea armelor
Drepturile omului şi democraţia
Imigraţia

9. Politica globală a civilizaţiilor
State de nucleu şi conflictele liniilor de falie
Islamul şi Occidentul
Asia, China şi America
Civilizaţii şi state de nucleu: alinieri pe cale de a se naşte
10. De la războaiele de tranziţie la războaiele liniilor de falie
Război de tranziţie: Afghanistan şi Golful Persic
Caracteristicile războaielor liniilor de falie
Întindere: frontierele sângeroase ale islamului
Cauzele: istoria, demografia, politica
11. Dinamica războaielor de falie
Identitatea: apariţia conştiinţei liniilor de civilizaţie
Ralierea civilizaţilor: ţări înrudite şi diaspore
Oprirea războaielor liniilor de falie
V. Viitorul civilizaţiilor
12. Occidentul, civilizaţiile şi civilizaţia
Reînnoirea Occidentului?
Occidentul în lume
Războiul şi ordinea civilizaţională
Punctele comune ale civilizaţiilor
Note
Index
Lista ilustraţiilor

Tabele
2.1. Folosirea termenilor „Lume Liberă” şi „Occident”.
3.1. Vorbitori ai celor mai însemnate limbi
3.2. Vorbitori ai principalelor limbi chineze şi occidentale
3.3. Proporţia populaţiei lumii ce aderă la marile tradiţii religioase

4.1. Teritorii aflate sub controlul politic al civilizaţiilor, 1900 – 1993
4.2. Populaţiile ţărilor ce aparţin de marile civilizaţii ale lumii, 1993…
4.3. Părţi din populaţia lumii aflate sub controlul politic al civilizaţiilor, 1900 – 2025
4.4. Părţi din producţia manufacturieră a lumii, pe civilizaţie sau ţară, 1750 – 1980
4.5. Împărţirea pe populaţii a Produsului Economic Brut Mondial, 1950 – 1992
4.6. Împărţirea pe civilizaţii a mâinii de lucru totale militare a lumii…
5.1. Creşterea temporară a tinerilor în ţările musulmane
8.1. Transferuri de arme chineze selecţionate în perioada 1980 – 1991…
8.2. Populaţia S.U.A. Clasificată în funcţie de rasă şi etnicitate
10.1. Conflicte etnopolitice, 1993 – 1994
10.2. Conflicte etnice. 1993
10.3. Militarismul ţărilor musulmane şi creştine
10.4. Posibilele cauze ale înclinaţiei musulmane spre conflict

Figuri

2.1. Civilizaţiile emisferei estice
3.1. Replici alternative la impactul Occidentului
3.2. Modernizare şi renaştere culturală
5.1. Provocarea economică: Asia şi Occidentul
5.2. Provocarea demografică: Islamul, Rusia şi Occidentul
5.3. Creşterea temporară a tinerilor musulmani pe regiuni
9.1. Politica globală a civilizaţiilor: alinieri pe cale de

apariţie

10.1. Sri Lanka: creşteri temporare ale tinerilor sinhalezi şi tamili

11.1. Structura unui război complex al liniilor de falie

Hărţi

1.1. Occidentul şi ceilalţi: 1920

1.2. Lumea Războiului Rece: anii ’60

1.3. Lumea civilizaţiilor după 1900

7.1. Frontiera estică a civilizaţiei occidentale

7.2. Ucraina: o ţară sfâşiată

8.1. Statele Unite în 2020: o ţară împărţită?

Prefaţă În vara lui 1993 revista „Foreign Affairs” îmi publica un articol intitulat „Ciocnirea civilizaţiilor?”. Acel articol, potrivit editorilor revistei, a stârnit mai multe discuţii în trei ani decât orice alt articol pe care l-au publicat începând cu anii ’40. În mod sigur a născut mai multe controverse în trei ani decât orice altceva scrisesem. Replicile şi comentariile la acel articol au venit de pe toate continentele şi dintr-un mare număr de ţări. Oamenii au fost impresionaţi, intrigaţi, ultragiaţi, speriaţi şi aduşi în stare de perplexitate de argumentul meu potrivit căruia dimensiunea centrală şi cea mai periculoasă a politicii globale pe cale de apariţie va fi conflictul între grupuri ce aparţin de civilizaţii diferite. Orice altceva a mai făcut acest articol, în mod sigur el a călcat pe nervi persoane aparţinând tuturor civilizaţiilor.

Punând interesul înăuntru, interpretările greşite în afara lui şi excluzând controversele, mi se pare indicat să explorez mai departe problemele pe care le-a ridicat acest articol. O cale constructivă de a pune o întrebare o reprezintă enunţarea unei ipoteze. Articolul, ce are în titlul său un semn de întrebare în general ignorat, a fost un

efort pentru a proceda astfel. Această carte intenţionează să procure un răspuns mai plin, mai adânc şi mai temeinic documentat articolului cu pricina. Încerc să elaborez, să perfecţionez, să suplimentez şi, în unele situaţii, să calific temele prezentate în articol şi să dezvolt mai multe idei, să acopăr mai multe teme ce nu au fost tratate sau au fost atinse doar în trecere în articol. Acestea cuprind: conceptul de civilizaţii; chestiunea unei civilizaţii universale; relaţia între putere şi cultură; indigenizarea culturală în societăţile non-occidentale; structura politică a civilizaţiilor; conflicte generate de universalismul occidental, militarismul islamic şi afirmarea chineză; replici echilibrate şi adecvate date creşterii puterii Chinei; cauzele şi dinamica războaielor liniilor de falie; viitorul Occidentului şi al lumii civilizaţiilor. O temă majoră absentă din articol se referă la impactul crucial al creşterii populaţiei asupra instabilităţii şi echilibrului de putere. O a doua temă importantă absentă din articol este rezumată în titlul cărţii şi în fraza să finală: „... Ciocnirile dintre civilizaţiile actuale reprezintă cele mai mari ameninţări la adresa păcii mondiale, iar o ordine internaţională bazată pe civilizaţii este cea mai sigură pază împotriva războiului mondial”.

Această carte nu intenţionează să fie o operă de ştiinţă socială. Ea doreşte în schimb a fi o interpretare a evoluţiei politicii globale de după sfârşitul Războiului Rece. Cartea aspiră să prezinte un cadru, o paradigmă pentru o viziune a politicii globale care va fi pe înţelesul savanţilor şi de folos politicienilor. Proba înţelegerii şi utilităţii ei nu este dacă a luat sau nu în considerare ceea ce se întâmplă în politica globală. Probă este dacă ea e prevăzută cu o lentilă mai înţelegătoare şi mai folositoare, prin care se văd evenimentele internaţionale mai mult decât prin orice altă paradigmă alternativă. În plus, nicio paradigmă nu

este la infinit valabilă. În timp ce o abordare civilizaţională poate fi de folos pentru înţelegerea politicii globale de la sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI, aceasta nu înseamnă că metodă ar fi fost de asemenea de folos pentru mijlocul secolului XX sau va fi de folos la jumătatea secolului XXI.

Ideile care au stat la baza articolului şi a acestei cărţi au fost pentru prima oară exprimate în public la o Conferinţă Bradley – ţinută la „The American Enterprise Institute" din Washington în octombrie 1992 – şi apoi expuse într-o *Occasionalpaper* pregătită pentru proiectul Institutului Olin despre „Mediul de securitate în schimbare şi interesele naţionale americane", acţiune care a devenit posibilă cu ajutorul Fundaţiei Smith Richardson. În perioada imediat următoare publicării articolului am fost implicat în nenumărate seminarii şi adunări axate pe „ciocnirea" cu grupuri academice, guvernamentale, de afaceri şi altele, din Statele Unite. În plus, am avut norocul să pot participa la discuţii pe marginea articolului şi a tezelor sale în multe alte ţări, printre care Argentina, Belgia, China, Franţa, Germania, Marea Britanie, Spania, Suedia, Elveţia şi Taiwan. Aceste discuţii m-au pus faţă în faţă cu toate marile civilizaţii, cu excepţia hinduismului, şi am beneficiat enorm de pe urma intuiţiilor şi perspectivelor participanţilor. În 1994 şi 1995 am ţinut un seminar la Harvard asupra naturii lumii după sfârşitul Războiului Rece, iar comentariile viguroase şi cât se poate de critice din acele momente ale studenţilor de la seminar au reprezentat un stimulent în plus. Munca mea la această carte a beneficiat mult şi de mediul colegial şi încurajator al Institutului John M. Olin pentru Studii Strategice şi al Centrului pentru Afaceri Internaţionale de la Harvard.

Manuscrisul a fost citit în întregime de către Michael C. Desch, Robert O. Keohane, Fareed Zakaria şi R. Scott

Zimmerman, iar comentariile lor au dus la îmbunătăţiri semnificative, atât în substanţă cât şi în organizarea cărţii. În tot timpul scrierii acestei cărţi, Scott Zimmerman a prevăzut o asistenţă de cercetare indispensabilă; fără ajutorul său energic, calificat şi devotat, această carte nu ar fi fost niciodată completă. Asistenţii noştri, studenţii Peter Jun şi Christiana Briggs, au fost de asemenea angrenaţi în mod constructiv. Grace de Magistris a dactilografiat părţi de început ale manuscrisului şi Carol Edwards, cu o mare încredere şi cu o superbă eficienţă, a refăcut manuscrisul de atâtea ori, încât trebuie să ştie aproape pe dinafară întinse porţiuni din el. Denise Shannon şi Lynn Cox – de la „George Borchardt" şi Robert Asahina, Robert Bender şi Johanna Li – de la „Simon Schuster", au îndrumat în mod plăcut şi profesional manuscrisul în procesul de publicare. Sunt recunoscător tuturor acestora pentru ajutorul pe care mi l-au dat spre a aduce această care la viaţă. Au făcut-o mult mai bine decât s-ar fi putut altfel, iar dificultăţile rămase cad în responsabilitatea mea. Munca mea la această carte a fost posibilă datorită sprijinului financiar al Fundaţiilor John M. Olin şi Smith Richardson. În lipsa asistenţei lor, completarea cărţii ar fi fost întârziată cu anii şi apreciez foarte mult generosul lor sprijin. În timp ce alte fundaţii s-au concentrat din ce în ce mai mult asupra problemelor interne, Olin şi Smith Richardson merită toate laudele pentru menţinerea interesului lor şi pentru susţinerea cercetărilor asupra războiului, păcii şi securităţii naţionale şi internaţionale.

S. P. H.

Prefaţa la ediţia în limba română

1. Huntington şi criza teoriei relaţiilor internaţionale

Orice discurs asupra lui Huntington şi a *Ciocnirii*

civilizaţiilor şi refacerii ordinii mondiale conţine inevitabil referinţe4 a seducţia intelectuală. Demersul este comun pentru un astfel de *best-seller*: Într-o variantă „micro", el presupune deconstrucţia cărţii şi demistificarea reţetei care a produs-o. O altă dimensiune implică analiza câmpului intelectual în care s-ar putea înscrie. Samuel Huntington trebuie readus în lumea din care provenea, lume închisă şi deseori obscură a specialiştilor în ştiinţă politică şi, mai specific, a teoreticienilor relaţiilor internaţionale. A-l gândi dintr-o altă perspectivă, cea a filosofiei istoriei sau a istoriei civilizaţiilor, la care face ample referiri, ar însemna a trata la infinit cu incoerenţa şi simplismul cărţii sale, demers lipsit de sens, pentru că nimic nu este mai însărăcitor intelectual decât permanenta negaţie.

În realitate, nu este numai Huntington cel care provoacă o analiză instituţională a teoriei relaţiilor internaţionale, ci teoria relaţiilor internaţionale însăşi. Disciplină cu o identitate obscură, cu un obiect greu de identificat – „puterea", „conflictul" – teoria relaţiilor internaţionale se compune cu dificultate; un lung şir al reacţiilor în care autorii par a nu fi avut nimic de spus dacă cei care i-au precedat nu ar fi produs interpretări eronate. Disciplină a „şcolilor" şi „paradigmelor", teoria relaţiilor internaţionale va produce o desfăşurare de concepte şi explicaţii paralele, amplu susţinută de substanţa empirică-cazuistică istorică.

Realismul, prima tendinţă cu o istorie mai clară în autonomizarea disciplinei, apare la începutul acestui secol, ca o reacţie la constituirea Ligii Naţiunilor şi a interdicţiei formale a războiului. Nu întâmplător, autorul bibliei realiste *Polilies among nations*: *the struggle for Power andpeace*, Hans Morgenthau, şi-a început cariera ca teoretician al unei „discipline utopice". Dreptul

internaţional public. Postulatul realist formulat de Morgenthau este relativ simplu şi influenţa lui Carl Schmitt, evidentă. Sfera politicii internaţionale este predestinată violenţei. Orice încercare de a ordona şi legaliza relaţiile internaţionale nu este numai utopică, dar şi periculoasă. Ordinea internaţională ar fi inevitabil inspirată dintr-un anumit tip de ordine internă, ceea ce ar duce la izbucnirea naţionalismului şi generalizarea războiului. În aceste condiţii, starea de violenţă latentă este preferabilă. Teoria relaţiilor internaţionale, ca şi celelalte ştiinţe sociale, îşi va căuta cu disperare caracterul ştiinţific, analogia cu ştiinţele „tari", cea mai apropiată fiind economia. Atât de clamat, caracterul ştiinţific va fi dobândit târziu, la sfârşitul anilor '70, prin *Theory of International Politics* a lui Kenneth Waltz. Demersul lui va fi considerat ca „neorealist". Pentru Waltz, obiectul relaţiilor internaţionale este simplu de delimitat. Sfera relaţiilor internaţionale are independenţă structurală, iar principiul său fundamental este menţinerea echilibrului de puteri (*balance of power*), fenomen fără corespondent în esenţa politicii interne. Politica externă a statelor alimentează acest mecanism care, la rândul său, determină comportamentul extern al statelor. Sistemul internaţional funcţionează, în teoria formulată de Waltz, ca şi sistemul pieţei. Modelul tripartit propus de Waltz – structura sistemului internaţional, comportamentul statelor, rezultat sistemic – va consacra hegemonia realismului ca teorie a relaţiilor internaţionale.

Poate fi realismul simplul ingredient de constatare, vehiculul lui *verita effetuale*, teoria explicativă a unui domeniu în care politicul devine din ce în ce mai puţin autonom? Separaţia sferei interne de cea externă va fi contestată la sfârşitul deceniului '70, în paralel cu apariţia cărţii lui Waltz, în numele aceleiaşi „analize a faptelor", al

unei realităţi modificate a relaţiilor internaţionale – liberalismului instituţional. Realiştii şi neorealiştii consideră că instituţiile internaţionale nu au un caracter independent şi nu reflectă decât reflexe temporare ale statului; pentru noii afirmaţi, autointitulaţii neoliberali, influenţa instituţiilor în relaţiile internaţionale este subestimată. Domeniul de analiză a teoriei relaţiilor internaţionale se va extinde la politica economică, iar locul în care cele două modele de explicaţie se vor contesta reciproc timp de aproape un deceniu va fi cel al avantajelor relative sau absolute. Pentru neoliberali, ceea ce motivează statele să colaboreze este posibilitatea unor beneficii reciproce, iar pentru neorealişti ceea ce le disuadează să coopereze este teamă de împărţirea disproporţionată a câştigului care poate determina *creşterea* puterii altor state. Robert Keohane şi Joseph Nye, cei mai importanţi autori ai acestei noi paradigme, ignoră sursele filosofiei liberale. Liberalismul celor doi autori rămâne bazat pe credinţa lor în funcţionarea instituţiilor internaţionale, vagul criteriu al identificării liberalismului în relaţiile internaţionale. Dezbaterea între cele două şcoli de gândire şi paradigmele lor va monopoliza evoluţia relaţiilor internaţionale, împotmolindu-se într-un punct în care instrumentele etatisticii şi toate celelalte mijloace ştiinţifice vor da rezultate similar de avantajoase pentru ambele modele. Într-o dezbatere târzie, la sfârşitul anului 1994, J. Mearsheimer, unul dintre cei mai influenţi autori realişti după retragerea lui Waltz în 1994, va constata că de fapt cele două teorii se apropie.

Ca orice dezbatere îngustă şi obsesivă, înfruntarea paradigmelor simplificate în trei asemănări fundamentale şi şase deosebiri minore, aşa cum au fost descrise cele două „neo”, realismul şi instituţionalismul liberal, va

produce contestaţii radicale. Richard Ashley, R.B.J. Walker, J. Der Derian sunt cei care au denunţat hegemonia discursului politic realist şi neorealist şi, în bună filiaţie a lui Michel Foucault, practicile de reproducere a puterii acestui discurs axat pe putere. *Ritualul repetării persistentei stări de natură* în relaţiile internaţionale şi a imposibilităţii instalării unei ordini internaţionale va produce nu numai excelenţa autorilor care îşi vor concentra discursul în acest sens, dar şi închiderea unei discipline între limitele „anarhiei internaţionale”. Disperarea contestaţiei, cu forme de exprimare uneori incoerente, a marginalizat autorii postmoderni. Impasul major al disciplinei nu a putut fi însă depăşit printr-un demers distructiv. Discursul lui J. Rosenau, de la sfârşitul anilor ’80, va încerca să producă în aceleaşi modele ştiinţifice o nouă paradigmă, cea a globalizării, avansând însă multe teze neconvingător argumentate.

Criză perpetuă a teoriei relaţiilor internaţionale ar fi putut rămâne o chestiune pur academică dacă Războiul Rece nu s-ar fi sfârşit aşa cum s-a întâmplat şi dacă teoria relaţiilor internaţionale nu s-ar fi dovedit incapabilă în a formula o explicaţie coerentă acestui fenomen. Paradoxala incapacitate demonstrată de sfârşitul Războiului Rece va face publică inconsistenţa acestei discipline. Toate eforturile teoreticienilor de a crea o ştiinţă predictivă s-au dovedit inutile. John Lewis Gaddis, unul dintre autorii invocaţi de Huntington, va reproduce într-un articol consacrat teoriei şi sfârşitului Războiului Rece o frază sugestivă pentru situaţia acestei discipline în 1991: „Dacă eşti student său universitar, renunţă la studiul ştiinţei politice”.

Începutul cărţii lui Huntington conţine referinţe implicite la această criză. Notoriul eşec al paradigmelor prezente îl determină pe Huntington să propună un alt

model cu valoare universal explicativă «pentru evoluţia relaţiilor internaţionale: cel al civilizaţiilor.

2. Puterea şi virtutea predicţiei: „teoria nu întâlneşte realitatea”.

Sfârşitul Războiului Rece nu a putut fi prevăzut pentru că paradigmele nu au fost suficient de pertinente, pare a ne sugera Huntington. Un teoretician al relaţiilor internaţionale nu poate însă face abstracţie de instrumentele cu care a fost încredinţat. Atât Kaplan cât şi Waltz, fondatori ai ştiinţei teoriei relaţiilor internaţionale, ataşează funcţiei explicative valenţe predictive. Huntington nu repune în cauză predicţia, ci pare a suferi de complexul predictiv. Dacă ştiinţa politică americană nu a reuşit să prevadă sfârşitul Războiului Rece, ea ar putea să prevadă începutul unui alt război care, în fond, ar putea fi o continuare într-o altă formă a Războiului Rece. Esenţial este să-l prevezi. Şi pentru ca predicţia să fie ascultată, punctul de pornire este obligatoriu pe agenda politică de ultimă oră; în cazul lui Huntington, chestiunile de identitate naţională şi etnică.

Partea explicativă a cărţii lui Huntington porneşte de la conceptul de civilizaţie. Deşi în interiorul ei autorul concentrează întreaga istorie a omenirii, conceptul rămâne extrem de vag şi unitatea acestor civilizaţii – eronată.

Identificarea de către Huntington a rolului elementului cultural în relaţiile internaţionale actuale este exactă. Extrapolarea lui şi ignorarea celorlalte tipuri de legături care compun societatea internaţională de astăzi denaturează orice interpretare. Hărţile culturale îmbogăţesc capacitatea seductivă, fascinaţia geografiei politice, a jocului cu teritoriile, locurile şi culturile. În momentul în care geografia politică conştientizează omniprezenţa şi fragmentarea noţiunii de putere şi toate efectele sale periferice, bioputerea, Huntington extinde

harta conceptuală propusă de Stein Rokkan în articolul „Territories, Centres and Perpheries: Toward a Geoethnic – Geoeconomic – Geopolitical Model of Differentiation Within Western Europe”, publicat în 1980. Şi în această hartă România era iremediabil sfâşiată între două culturi diferite, cea catolicoprotestantă şi cea ortodoxă. Deşi demersul celor doi este asemănător, Rokkan nu figurează în bibliografia lui Huntington şi nici în comentariile vii stârnite de articolul acestuia, publicat în 1993 în *Foreign Affairs*, extins apoi în această carte.

Postura cea mai puţin convenabilă dar inevitabilă în care este aşezat Huntington este cea a comparaţiei cu Spengler sau Toynbee. Predicţia este inacceptabilă pentru că teoria explicativă suferă nu numai de simplificări, dar şi de confuzii a căror enumerare ar necesita poate scrierea unei alte cărţi. Alegem numai câteva exemple. Caracterul unitar al Islamului care urmează a se confrunta cu Occidentul, după modelul Războiului din Golf, este contrazis chiar de acest conflict, în care Saddam Hussein a folosit toate mijloacele de persuasiune posibile într-un discurs panislamist, fără a obţine aşteptata intervenţie militară islamică. Autorul renunţă la paradigma civilizaţionistă, completând tabloul apocaliptic cu susţinerea de către chinezi a Islamului. Inconsecvenţa este determinată de faptul că nu doreşte să piardă nimic din temerile ancestrale de genul „pericolului galben”. Unitatea civilizaţiei ortodoxe este şi ea fragilă. Rusia îşi pierde condiţia de periferie târziu, în secolul XVII, iar magnetismul pe care ea îl reprezintă astăzi pentru alte state ortodoxe este discutabil. România şi chiar Bulgaria par a avea o altă opţiune, iar Georgia a intrat în CSI în urma şantajului rusesc legat de Abhazia. Extinderea NATO şi a Uniunii Europene demonstrează că linia sfântă care desparte ortodoxismul de civilizaţia occidentală poate fi

segmentată: cazul Slovaciei, membră a simbolicului grup „Vişegrad”. Pentru a demonstra funcţionarea în termeni de civilizaţie a organizaţiilor internaţionale, Huntington alege NATO, UE şi OSCE. În mod inevitabil, NATO are succes şi OSCE nu, numai pentru că include ţări din trei civilizaţii. Eroarea este că OSCE, instituţionalizată în 1994, nu este o organizaţie de acelaşi tip cu NATO deci, nefiind o alianţă, scopurile OSCE sunt substanţial diferite. Autorul nu explică însă de ce unicivilizaţionala UE nu are acelaşi succes ca şi NATO. Etc…

În mod evident, deficienţele teoriei explicative duc la eşecul funcţiei prédictive, după opinia lui Huntington, aşa cum ele au răsturnat un alt important *best-seller* de la sfârşitul anilor ’80. Declinul Statelor Unite ale Americii nu numai că nu a avut loc, aşa cum prevedea Paul Kennedy în *The Raise and the Fall of the Great Powers*, dar S.U.A. Au devenit o putere hegemonică. Critica *Ciocnirii civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale* are consecinţe mult mai profunde. Nu această predicţie eşuează, ci însăşi Predicţia. Nu paradigma propusă de Huntington se dovedeşte a fi lipsită de putere explicativă, ci însăşi Paradigmă. În momentul în care matematica, fizica, biologia renunţau la metodele deterministe şi paradigmatice, constatând iregularitatea şi impredictibilitatea, noile ştiinţe umane preluau vechile lor metode, supralicitându-şi statutul ştiinţific.

3. „Civilizaţia” – un nou model realist!

Nu întâmplător autorii postmoderni îşi exprimă scepticismul faţă de capacitatea autorilor formaţi şi formatori ai *mainstream*-ului realist de a scrie altceva. În ciuda afirmaţiilor lor, aceştia nu reuşesc a se desprinde de modelul dominant. De altfel, Huridfegton îi critică numai pentru incapacitatea de a depăşi viziunea centrată în jurul statului. Renunţând la acest postulat realist, Huntington le

păstrează pe celelalte. Procedeul este relativ simplu: statul este înlocuit cu civilizaţia.

Echilibrul de puteri, modalitatea menţinerii sistemului internaţional, în viziunea realistă nu mai este efectul comportamentului statal, ci al civilizaţiilor. Alianţa Islamului cu civilizaţia *Chinei* este explicabilă exclusiv prin tendinţa lor de a echilibra orientarea hegemonică a civilizaţiei vestice. Autorul ar fi obţinut cu certitudine o imagine mai fidelă dacă ar fi recurs la conceptul propus de Stephan Walt în *The Origins of Alliances*, cel de echilibru al ameninţării *ţbalance of threat*). Cu ajutorul acestuia, el ar fi înţeles rolul factorilor locali şi al apropierii teritoriale în relaţiile dintre state sau civilizaţii şi dificultatea unei astfel de apropieri la nivel global. Aşa cum remarca H. Mouritzen, *echilibrul ameninţării* este explicaţia conceptuală cea mai plauzibilă pentru apropierea chino-americană din deceniul ’70—80, în condiţiile în care echilibrul bipolar se înclina în mod evident în defavoarea Uniunii Sovietice şi în favoarea Statelor Unite ale Americii.

Analiza estului continentului asiatic îl determină pe Huntington să amenajeze un alt concept realist, complementar echilibrului de puteri: *alăturarea ţbandwagoning*). În condiţiile în care o putere tinde să-devină hegemonică, statele au fie opţiunea de a se alia împotriva ei *Çbalance of power*) fie de a i se alătura, sperând că interesele lor vor fi protejate (*chandwagoning*). În mod simetric, Huntington preia conceptul descris de acelaşi Stephan Walt pentru a-l transpune în termeni de „civilizaţie”. Alăturarea este preferată echilibrului de puteri atunci când statul în ascensiune aparţine aceleiaşi civilizaţii.

Dincolo de adaptarea acestor concepte, ceea ce îl apropie în mod inexplicabil pe Huntington de *mainstream*-ul realist, este viziunea de ansamblu asupra societăţii

internaţionale. Acesta este spaţiul destinat prin excelenţă violenţei perpetue şi generalizate, iar perioadele pacifice nu sunt decât punţi de *respiro* înaintea declanşării violenţei. Înscrierea lui Huntington în *mainstream*-ul realist explică succesul mai mare al acestei cărţi comparativ cu teza opusă formulată de Fukuyama. Ambele cărţi sunt de altfel vulgarizări ale unor teze deja formulate de John Mearsheimer şi, respectiv, de Michael Doyle. John Mearsheimer în articolul său *Back to the Future*: *Instability în Europe öfter the Cold War*, publicat în revista *International Security* în 1990, prevestea creşterea şanselor războaielor interstatale în Europa după sfârşitul Războiului Rece şi propunea menţinerea ordinii Războiului Rece.

4. Etica relaţiilor internaţionale şi a analizei lor

Termenul de etică poate surprinde şi respinge prin utopie. Nimic mai îndepărtat de valorile morale decât comportamentul statelor în relaţiile internaţionale. Etica este numele teritoriului în care şu refugiat singularii autori care refuzau *mainstream*-ul realist şi artificială separare dintre politica externă şi cea internă. Regrupaţi timid după 1995 sub denumirea convenţională de „Şcoala engleză", ei încearcă să provoace o nouă dezbatere asupra politicii internaţionale cu concepte ale filosofiei politice şi istoriei.

În ce termeni ar putea fi conceput cel mai bun regim pentru relaţiile internaţionale? Rawls va accepta construirea unei *concepţii politice* a dreptului şi a justiţiei internaţionale pe modelul contractului social. El acceptă alături de societăţile liberale şi societăţile „bine ordonate", care respectă drepturile fundamentale ale omului, comunităţi în care indivizii au principii de justiţie similare, instituţiile satisfac aceste principii, iar guvernele le respectă. Concluziile lui relative la conduita internaţională

a acestor două tipuri de societăţi acceptabile se vor calchia însă pe principiile fundamentale ale Cartei O.N.U.

Reflexivitatea acestor interpretări este minimală comparativ cu cea a modelului realist cu ultima să variantă, cea a civilizaţiilor. Este locui în care acuzele aduse lui Huntington se multiplică şi iau forme grave. Dincolo de orice critici academice, *bestsellervX* lui Huntington poate deveni un obiect ideologic periculos. Comparat astăzi cu Maurice Barrés, Samuel Huntington este un universitar respectat, autor al unor cărţi importante, ca *Political Order în Changing Sodeties* său *American* Politicss *The Promise of Disharmony*.

Iulia Motoc

O lume a civilizaţiilor

Capitolul 1 **Noua eră în politica mondială**

Introducere: steaguri şi identitate culturală

Pe 3 ianuarie 1992, o întâlnire a savanţilor ruşi şi americani avea loc în aulă unei clădiri guvernamentale din Moscova. Cu două săptămâni mai înainte, Uniunea Sovietică înceta să existe şi Federaţia Rusă devenea o ţară independentă. Drept rezultat, statuia lui Lenin care împodobea scena aulei dispărea, în schimb steagul Federaţiei Ruse era acum desfăşurat pe peretele din faţă. Singura problemă, a observat un american, era că steagul fusese atârnat cu susul în jos. După ce s-a atras atenţia gazdelor ruse asupra acestui aspect, acestea au corectat repede şi în linişte eroarea în timpul primei pauze.

Anii de după Războiul Rece aduc mărturie despre începuturile schimbărilor dramatice petrecute în identităţile popoarelor şi în simbolurile acestor identităţi. Politicile globale încep să se reconfigureze de-a lungul liniilor culturale. Steagurile răsturnate au fost semnele tranziţiei, însă din ce în ce mai multe steaguri se înalţă mai

sus, iar ruşii şi alte popoare se mobilizează şi merg în spatele acestora şi al altor simboluri ale noilor identităţi culturale.

Pe 18 aprilie 1994, 200 de oameni se adunau în Sarajevo, agitând steagurile Arabiei Saudite şi ale Turciei. Afişând aceste stindarde, în locul celor ale ONU, NATO sau americane, aceşti cetăţeni ai oraşului Sarajevo se identificau cu semenii lor musulmani şi transmiteau lumii cine erau adevăraţii lor prieteni.

Pe 16 octombrie 1994, la Los Angeles, 70.000 de oameni mărşăluiau sub „o mare de steaguri mexicane", protestând împotriva Declaraţiei 187, o măsură supusă referendumului, care ar fi negat multe beneficii ale statelor federale, rezultate de pe urma imigranţilor ilegali şi a copiilor acestora. Unii observatori se întrebau de ce anume ei „mergeau pe stradă cu un steag mexican, cerând ca această ţară să le acorde o educaţie liberă? Ar fi trebuit să agite steagul american". Două săptămâni mai târziu, mai mulţi protestatari mărşăluiau pe străzi cu steagul american răsturnat. Acest steag etala victoria asigurată a Declaraţiei 187 care fusese aprobată de 59 din alegătorii californieni.

În lumea care a urmat Războiului Rece, steagurile contează, asemenea altor simboluri ale identităţii culturale, printre care cruci, semilune, chiar şi obiecte de acoperit capul, deoarece cultura contează, iar identitatea culturală reprezintă ceea ce este cel mai mult încărcat de semnificaţii pentru majoritatea oamenilor. Aceştia descoperă identităţi noi, însă adeseori vechi, care duc la războaie noi, însă adeseori vechi, şi mărşăluiesc sub steaguri noi, însă adeseori vechi, care duc la războaie cu duşmani noi, însă adeseori vechi.

O *Weltanschauung*[1]-întunecată pentru această nouă

1 Viziune asupra lumii (în germană în original) (n.t.)

eră ce a fost bine exprimată de către demagogul naţionalist veneţian din romanul lui Michael Dibdin, *Laguna moartă*: „Nu pot exista prieteni adevăraţi fără duşmani adevăraţi. Dacă nu urâm ceea ce nu suntem, nu putem iubi ceea ce suntem. Acestea sunt adevăruri vechi pe care le redescoperim cu durere după un secol şi ceva de făţărnicie sentimentală. Cei care le neagă îşi neagă de fapt propria lor familie, moştenirea, cultura lor, dreptul lor la naştere, identitatea lor intimă! Ei nu vor fi uşor iertaţi". Nefericitul adevăr din aceste vechi adevăruri nu poate fi ignorat de oamenii de stat şi de savanţi. Pentru cei care caută identitate şi reinventează etnicitate duşmanii sunt esenţiali şi, potenţial, cele mai periculoase duşmănii apar în jurul liniilor de falie dintre marile civilizaţii ale lumii.

Tema centrală a acestei cărţi o constituie faptul că identitatea culturală şi cultura care, la nivelul cel mai răspândit, sunt identităţi ale civilizaţiei, modelează tendinţele de coeziune, dezintegrare şi conflict în lumea de după Războiul Rece. Cele cinci părţi ale acestei cărţi elaborează corolare la aceeaşi propoziţie.

Partea I: Pentru prima oară în istorie, politica globală este, în acelaşi timp, multipolară şi multicivilizaţională; modernizarea este distinctă faţă de occidentalizare şi nu produce nicio civilizaţie universală, în orice înţeles semnificativ, şi nici occidentalizarea societăţilor non-occidentale.

---

[2] Containment - termen folosit pentru a desemna politica externă oficială a S.U.A., începută în 1947, referitoare la modul în care Statele Unite trebuiau să reacţioneze la expansiunea internaţională a comunismului. în numele acestei doctrine, erau sprijinite grupările şi regimurile anticomuniste din anumite ţări, politica de Containment reprezentând o abandonare a izolaţionismului american. Acest tip de politică a fost aplicat pentru prima oară în cazul Grecici şi Turciei, cu toate că, în general, se admite faptul că războiul din Coreea reprezintă prima manifestare majoră concretă de Containment. (n.t.)

Partea a II-a: Echilibrul puterilor între civilizaţii este modificat: influenţa Occidentului este într-un relativ declin; civilizaţiile asiatice îşi extind forţa lor economică, militară şi politică; Islamul explodează din punct de vedere demografic, cu consecinţe destabilizatoare pentru ţările musulmane şi pentru vecinii acestora; civilizaţiile non-occidentale îşi reafirmă în mod general valoarea propriilor culturi.

Partea a III-a: O civilizaţie de bază a ordinii mondiale este pe cale de a se naşte: societăţi care împărtăşesc afinităţi culturale cooperează între ele; eforturile de a modifica societăţile de la o civilizaţie la alta râu au succes; ţările se grupează în jurul statelor conducătoare sau de nucleu ale civilizaţiei din care fac parte.

Partea a IV-a: Pretenţiile universaliste ale Occidentului îl aduc din ce în ce mai mult pe acesta în conflict cu alte civilizaţii, îndeosebi cu Islamul şi cu China; la nivel local, războaiele liniilor de falie, într-o mare măsură între musulmani şi non-musulmani, generează „alierea ţărilor înrudite”, ameninţarea escaladărilor răspândite şi, prin urmare, eforturi din partea statelor de nucleu pentru a opri aceste războaie.

Partea a V-a: Supravieţuirea Occidentului depinde de reafirmarea identităţii occidentale a americanilor, de necesitatea ca occidentalii să accepte că civilizaţia lor este unică dar nu universală şi să se unească pentru a o reînnoi şi a o conserva împotriva provocărilor venite din partea societăţilor non-occidentale. Evitarea războiului global al civilizaţiilor depinde de felul în care liderii vor putea să accepte însăşi ideea de supravieţuire şi să coopereze pentru a menţine caracterul multicivilizaţional al politicii globale.

O lume multipolară, multicivilizaţională în lumea care a urmat Războiului Rece, pentru prima oară în istorie,

politica globală a devenit multipolară şi multicivilizaţională. De-a lungul existenţei umane contactele între civilizaţii au fost intermitente sau nu.au existat deloc. Apoi, odată cu începutul erei moderne (aproximativ anul 1500), politica globală îşi afirmă două dimensiuni. Timp de aproape patru sute de ani, statele-naţiuni ale Occidentului – Anglia, Franţa, Spania, Austria, Prusia, Germania, Statele Unite şi altele – au constituit un sistem internaţional multipolar înăuntrul civilizaţiei occidentale, interacţionând, aflându-se în competiţie şi luptând în războaie îndreptate unele împotriva altora. În acelaşi timp, naţiunile Occidentului s-au extins, au cucerit şi au colonizat ori au influenţat în mod decisiv orice altă civilizaţie (v. Harta 1.1.). În timpul Războiului Rece, politica globală a devenit bipolară şi lumea a fost divizată în trei părţi. Un grup de societăţi, în marea lor majoritate bogate şi democratice, conduse de Statele Unite, au fost angajate într-o pătrunzătoare competiţie ideologică, politică, economică şi, uneori, militară cu un grup de câteva dintre cele mai sărace societăţi comuniste asociate şi conduse de Uniunea Sovietică. O mare parte din acest conflict s-a produs în Lumea a Treia, în afara celor două lagăre, compusă din ţări de regulă sărace, lipsite de stabilitate politică, care-şi dobândiseră independenţa de puţin timp şi pretinzând a fi nealiniate (v. Harta 1.2.).

La sfârşitul anilor5 80, lumea comunistă intra în colaps, iar sistemul internaţional al Războiului Rece devenea istorie. În lumea de după Războiul Rece, cele mai mari diferenţe între popoare nu sunt ideologice, politice sau economice, ci culturale. Popoare şi naţiuni încearcă să răspundă la întrebarea fundamentală cu care se confruntă oamenii: cine suntem? Ele răspund la această întrebare în modul tradiţional în care fiinţele umane i-au dat un răspuns, prin referinţă la lucrurile care, pentru aceste

popoare şi naţiuni, au cea mai mare însemnătate. Popoarele se definesc pe ele însele în termeni de vechime, religie, limbă, istorie, valori, obiceiuri şi instituţii. Ele se identifică cu grupurile culturale: triburi, grupuri etnice, comunităţi religioase, naţiuni şi, la nivelul cel mai general, civilizaţii. Oamenii foloseau politica nu doar pentru a-şi promova interesele, dar şi pentru a-şi defini identitatea. Ştim ceea ce suntem numai atunci când ştim unde suntem şi nu atunci când ştim împotriva cui suntem.

Statele-naţiuni rămân principalii actori în lumea afacerilor. Conduita lor este formată, ca şi în trecut, de preocuparea pentru putere şi bogăţie, însă este de asemenea formată şi de preferinţele culturale, punctele comune şi de diferenţe. Cel mai important grup de state nu mai este constituit din cele trei blocuri din timpul Războiului Rece, ci mai degrabă din cele şapte sau opt civilizaţii mari ale lumii (v. Harta 1.3). Societăţile non-occidentale, în particular cele din Asia de Est, îşi dezvoltă bogăţia lor economică şi creează bazele pentru o putere militară şi o influenţă politică intensificate.

Pe măsură ce puterea lor economică şi încrederea în forţele proprii cresc, societăţile non-occidentale îşi afirmă din ce în ce mai mult propriile lor valori culturale şi le resping pe cele „impuseik de către Occident. Henry Kissânger nota că „sistemul internaţional al secolului XXI… Va conţine cel puţin şase mari puteri – Statele Unite, Europa, China, Japonia, Rusia şi, probabil, India – împreună cu o mulţime de ţări de mărime mijlocie şi mici”. 1 Cele şase mari puteri descrise de Kissânger aparţin de cinci civilizaţii foarte diferite şi, în plus, există importante state islamice ale căror poziţii, populaţii şi/sau resurse de petrol le fac influente în afacerile mondiale. În această lume nouă, politica locală este politica etnicităţii, iar politica globală este politica civilizaţiilor. Rivalitatea dintre

superputeri este înlocuită cu ciocnirea civilizaţiilor.

În această nouă lume, cele mai pătrunzătoare, importante şi periculoase conflicte nu vor fi între clase sociale, bogaţi şi săraci sau alţii definiţi din punct de vedere economic drept grupuri, ci între popoare aparţinând diferitelor entităţi culturale. Războaiele tribale şi conflictele etnice se vor produce înăuntrul civilizaţiilor. Violenţa între state şi grupuri aparţinând diferitelor civilizaţii poartă oricum cu ea potenţialul amplificării, la fel cum alte state şi grupuri aparţinând acestor civilizaţii caută sprijinul ţărilor cu care sunt „înrudite". Ciocnirile sângeroase ale clanurilor în Somalia nu constituie ameninţări pentru conflictele mai răspândite. Ciocnirile sângeroase ale triburilor în Ruanda au consecinţe pentru Uganda, Zair şi Burundi, însă nu mai departe. Ciocnirile sângeroase ale civilizaţiilor în Bosnia, Caucaz, Asia Centrală sau Caşmir pot însă deveni mari războaie. În conflictele din fosta Iugoslavie, Rusia a format un sprijin diplomatic pentru sârbi, iar Arabia Saudită, Turcia, Iran şi Libia au procurat fonduri şi arme pentru bosniaci, nu din raţiuni ideologice, de putere politică sau din interes economic, ci datorită înrudirii culturale. „Conflictele culturale sunt în creştere şi mult mai periculoase astăzi decât în orice altă perioadă a istoriei" observa Václav Havel, iar Jacques Delors consimţea, afirmând că „viitoarele conflicte vor fi declanşate mai degrabă de factori culturali decât de economie sau de ideologie".3 Cele mai periculoase conflicte culturale sunt cele ce iau naştere, de-a lungul liniilor de falie, între civilizaţii.

În lumea posterioară Războiului Rece, cultura este o forţă ce deopotrivă divide şi uneşte. Popoare separate de ideologie, însă unite prin cultură, se unesc, aşa cum cele două Corei şi diferitele Chine încep să o facă. Societăţi unite de ideologie sau de circumstanţe istorice, însă

divizate de civilizaţie* se separă, aşa cum s-a întâmplat în Uniunea Sovietică, Iugoslavia şi Bosnia, sau sunt supuse unei presiuni intense, aşa cum este cazul cu Ucraina, Nigeria, Sudan, India, Sri Lanka şi multe altele. Ţări cu afinităţi culturale cooperează economic şi politic. Organizaţii internaţionale bazate pe state cu trăsături culturale comune, ca de exemplu Uniunea Europeană, au cu mult mai mult succes decât cele care încearcă să transcendă culturile. Timp de patruzeci şi cinci de ani Cortina de Fier a fost principala linie de diviziune în Europa. Această linie s-a mişcat câteva sute de kilometri mai la est. Ea este acum linia ce separă popoarele creştinătăţii occidentale, pe de o parte, de popoarele musulmane şi ortodoxe, pe de altă parte.

Presupoziţiile filosofice, valorile de bază, relaţiile sociale, obiceiurile şi perspectivele de pretutindeni asupra vieţii diferă semnificativ între civilizaţii. Revitalizarea religiei aproape peste tot în lume întăreşte aceste diferenţe culturale. Culturile se pot schimba.

Harta 1.1 Occidentul şi ceilalţi: 1920

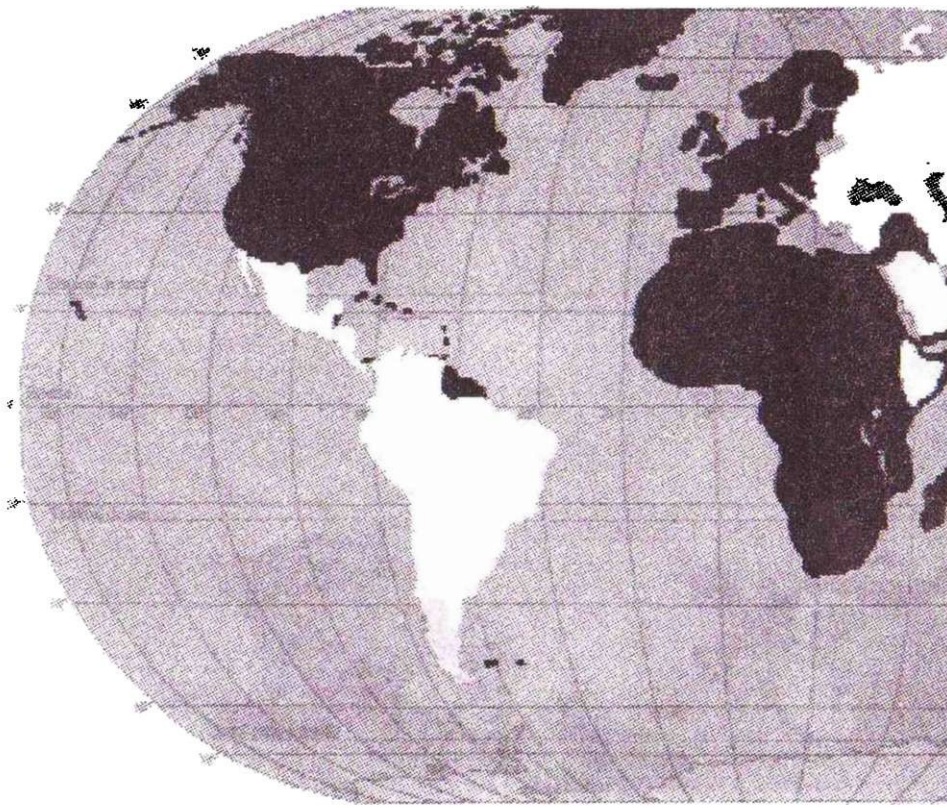

Teritorii dominate de Occident

Teritorii independente, de fapt sau nominal, de Occident

Harta 1.2 Lumea Războiului Rece: anii ’60

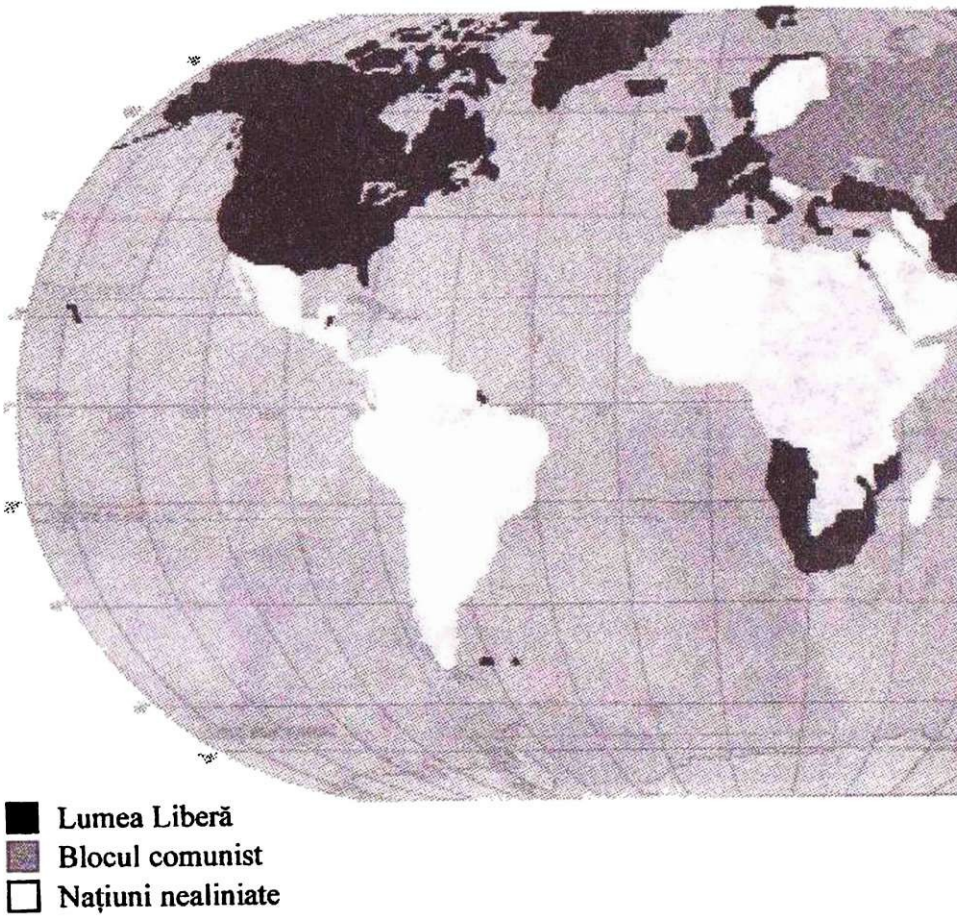

Harta 1.3 Lumea civilizaţiilor după 1900

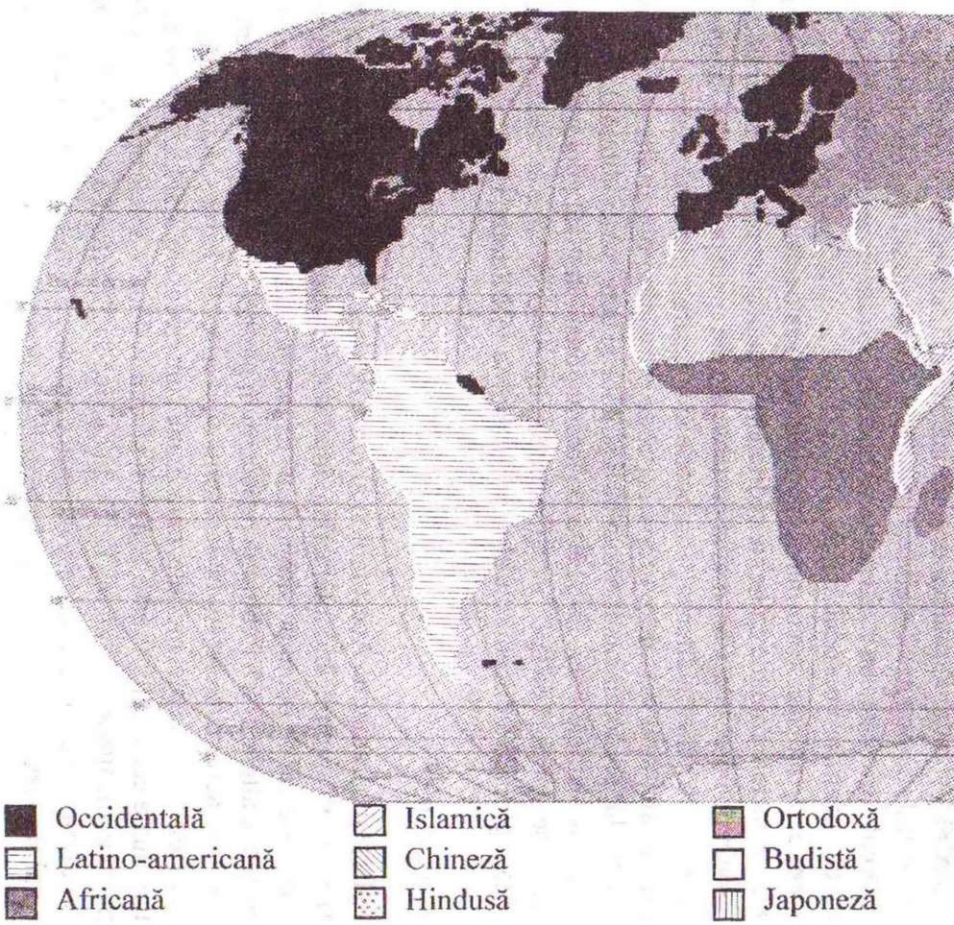

Iar natura impactului lor asupra politicii şi economiei poate varia de la o perioadă la alta. În momentul de faţa, diferenţele majore în dezvoltarea politică şi economică între civilizaţii sunt în mod clar înrădăcinate în diferitele lor culturi. Economiile de succes din estul Asiei îşi au originea în cultura est-asiatică, la fel ca şi dificultăţile pe care le întâmpină aceleaşi societăţi în dobândirea stabilităţii sistemelor democratice şi politice. Cultura

islamică explică în mare parte eşecul răspândirii democraţiei în cea mai mare parte a lumii islamice. Evenimentele din societăţile post-comuniste din estul Europei şi din fosta Uniune Sovietică sunt modelate de identităţile lor civilizaţionale. Cele care au o moştenire creştin-occidentală fac progrese în direcţia dezvoltării economice şi a politicii democrate; şansele pentru dezvoltarea economică şi politică sunt incerte în ţările ortodoxe; şansele în republicile musulmane sunt aproape inexistente.

Occidentul este şi va rămâne în anii ce vin cea mai puternică civilizaţie. Acum, puterea sa, raportată la o civilizaţie sau alta, este în declin. Aşa cum Occidentul încearcă să-şi afirme valorile şi să-şi protejeze interesele, societăţile non-occidentale se confruntă cu o alegere. Unele încearcă să egaleze sau chiar să întreacă Occidentul şi să i se alăture sau să „ţină pasul" cu acesta. Alte societăţi confucianiste sau islamice încearcă să-şi extindă puterea economică sau militară pentru a rezista impactului cu Occidentul sau pentru a „echilibra" situaţia. O axă centrală a politicii în lumea de după Războiul Rece este cea a interacţiunii puterii şi culturii occidentale cu puterea şi cultura civilizaţiilor non-occidentale.

Pe scurt, lumea care a urmat Războiului Rece este o lume a şapte sau opt mari civilizaţii. Punctele comune culturale şi diferenţele configurează interesele, antagonismele şi asocierile între state. Cele mai importante ţări din lume provin, într-o majoritate zdrobitoare, din civilizaţii diferite. Conflictele locale care, cel mai probabil, devin războaie generalizate, sunt cele între grupuri şi state provenind din civilizaţii diferite.

Modelul predominant al dezvoltării politice şi economice diferă de la o civilizaţie la alta. Problemele-cheie de pe agenda internaţională implică diferenţe între

civilizaţii. Puterea se schimbă de la civilizaţiile predominant occidentale la cele non-occidentale. Politica globală a devenit multipolară şi multicivilizaţională.

Alte lumi?

Hărţi şi paradigme. Acest tablou al lumii de după Războiul Rece, alcătuit din factori culturali şi implicând interacţiuni între state şi grupuri aparţinând diferitelor civilizaţii, este cât se poate de simplificat. El omite multe lucruri, distorsionează unele şi ascunde altele. Dacă trebuie să reflectăm în momentul de faţă în mod serios asupra lumii şi să acţionăm efectiv în interiorul ei, o oarecare hartă simplificată a realităţii, câteva teorii, concepte, modele, paradigme sunt necesare. Fără asemenea construcţii intelectuale această lume este, aşa cum afirma William James, doar o „confuzie afurisită şi zumzăitoare". Thomas Kuhn, în clasica *să structură a revoluţiilor ştiinţifice*, arăta că progresele intelectuale şi ştiinţifice constau în înlocuirea unei paradigme care nu mai are capacitatea să explice fapte noi sau recent descoperite într-o manieră satisfăcătoare. „Pentru a fi acceptată ca o paradigmă", scria Kuhn, „o teorie trebuie să pară mai bună decât competitorii ei, însă nu este nevoie, şi de fapt nu se întâmplă niciodată aşa, să explice toate faptele cu care poate fi confruntată" 4. John Lewis Gaddis observa că „a descoperi un drum printr-un teren nefamiliar necesită în general o hartă oarecare. Cartografia, ca şi cunoaşterea însăşi, este o simplificare necesară care ne permite să vedem unde ne aflăm şi unde putem să mergem". Imaginea din timpul Războiului Rece despre competiţia între superputeri era, arăta el, un alt fel de model, articulat pentru prima oară de Hany Truman ca „un exerciţiu în cartografia geopolitică ce devine peisajul internaţional în termeni pe care oricine poate să îi înţeleagă, pregătind astfel calea pentru sofisticata

strategie a *pontainment*-ului care a urmat în curând”. Viziunile asupra lumii şi teoriile cauzâle sunt ghizi indispensabili pentru politica internaţională5.

Timp de patruzeci de ani, teoreticieni şi practicieni ai relaţiilor internaţionale au gândit şi au acţionat în termenii extrem de simplificaţi, însă foarte folositori, ai paradigmei Războiului Rece asupra politicii mondiale. Această paradigmă nu putea să ţină loc pentru orice se mişca în politica mondială. Au fost mai multe anomalii, pentru a întrebuinţa termenul folosit de Kuhn, iar în acea perioadă paradigma aceasta îi făcea pe savanţi şi pe oamenii de stat să fie orbi în faţa evenimentelor majore, cum ar fi sciziunea chino-savietică. Devenită astăzi un simplu model de politică globală, care de-a lungul timpului a explicat mai multe fenomene importante decât oricare altul, această paradigmă a fost un punct de pornire esenţial pentru modul de a gândi afacerile internaţionale, devenind aproape universal acceptată şi care a format modul de a gândi despre politica mondială pentru două generaţii.

Paradigmele sau hărţile simplificate sunt indispensabile gândirii şi acţiunii umane. Pe de o parte, putem să formulăm explicit teorii sau modele şi să le utilizăm în înnod conştient drept ghid pentru comportamentul nostru. În mod alternativ, putem nega nevoia unor asemenea ghiduri afirmând că vom acţiona numai în termenii specifici unor fapte „obiective”, negociind cu fiecare caz „după meritele sale”. Dacă afirmăm aceasta, în oricare dintre cazuri, ne înşelăm pe noi înşine. În spatele minţilor noastre se ascund presupuneri, preferinţe şi prejudecăţi care determină cum anume percepem realitatea, la ce fapte ne uităm şi cum judecăm importanţa şi meritele acestora. Avem nevoie de modele explicite sau implicite pentru a fi capabili:

1. Să ordonăm şi să generalizăm realitatea;

2. Să înţelegem legăturile dintre fenomene;

3. Să anticipăm şi, dacă suntem norocoşi, să prezicem dezvoltările ulterioare;

4. Să distingem ceea ce este important de ceea ce nu este important şi

5. Să hotărâm pe ce drumuri trebuie să o luăm pentru a ne îndeplini scopurile.

Orice model sau hartă este o abstracţiune şi va fi mai de folos pentru unele scopuri decât pentru altele. O hartă de drum ne arată cum să conducem de la A la B, însă ea nu ne este de folos dacă zburăm cu un avion, caz în care vom dori o hartă a aeroporturilor puternic luminate, a semnalelor radio luminoase, a căilor de zbor şi, în plus, topografică. Fără hartă oricum ne vom pierde. Cu cât o hartă este mai detaliată, cu atât ea reflectă mai bine realitatea. O hartă detaliată până la extrem, în orice caz, nu va fi de folos pentru prea multe scopuri. Dacă dorim să ne deplasăm de la un mare oraş la altul pe o autostradă principală, nu avem nevoie şi putem considera confuză o harţă care include multă informaţie fără legătură cu transportul auto şi în care marile şosele sunt pierdute într-o mulţime complexă de drumuri secundare. Pe de altă parte, o hartă pe care se vede doar o autostradă ar elimina mult din realitate şi ar limita abilitatea noastră de a găsi drumuri alternative în cazul în care autostrada ar fi blocată de un accident. Pe scurt, ne trebuie o hartă care să descrie realitatea şi deopotrivă să o simplifice într-o manieră care să servească scopurilor pe care le avem. Mai multe hărţi sau paradigme ale politicii mondiale au fost avansate la sfârşitul Războiului Rece.

O lume: *euforie şi armonie*. O paradigmă îndelung articulată a fost bazată pe presupunerea că sfârşitul Războiului Rece înseamnă sfârşitul unui conflict semnificativ în politica globală şi apariţia unei lumi relativ

armonioase. Cea mai îndelung discutată formulare a acestui model a fost „sfârşitul istoriei”, teză avansată de Francis Fukuyama, care argumenta că „trebuie să mărturisim sfârşitul istoriei ca fiind următorul: punctul de oprire al evoluţiei ideologice a umanităţii şi universalizarea democraţiei liberale occidentale ca formă finală a guvernării umane”[2]. Pentru a fi siguri, afirma el, unele conflicte pot să se producă în locuri din Lumea a Treia, însă conflictul global s-a încheiat, nu doar în Europa. „Exact în afara Europei” s-au produs marile schimbări, în special în China şi în Uniunea Sovietică. Războiul ideilor se află la sfârşit. Cei care cred în marxism-leninism trebuie să continue a exista „în locuri precum Managua, Pyongyang şi Cambridge, Massachusetts”, însă peste tot democraţia liberală a triumfat. Viitorul nu va fi dedicat voioaselor bătălii de idei, ci mai degrabă rezolvării problemelor economice şi tehnice moderne. Iar totul va fi, concluzionează întristat Fukuyama, mai degrabă plicticose.

Aşteptarea armoniei a declanşat acţiuni succesorale. Liderii politici şi intelectuali au elaborat momentan viziuni similare. Zidul Berlinului a căzut, regimurile comuniste au sucombat, Naţiunile Unite şi-au asumat un nou rol, foştii rivali din timpul Războiului Rece s-ar fi angajat în „parteneriate” şi într-o „mare afacere”, operaţiunile de creare şi de menţinere a păcii ar fi la ordinea zilei. Preşedintele ţării conducătoare a lumii a proclamat „noua ordine mondială”; preşedintele (discutabil) al universităţii conducătoare a lumii s-a opus numirii unui profesor de studii de securitate deoarece nu mai era nevoie de el. „Nu mai studiem războiul pentru că războiul nu mai există”.

Momentul de euforie de la sfârşitul Războiului Rece a

2 O dezvoltare paralelă a argumentului, bazată nu pe sfârşitul Războiului Rece, ci pe tendinţe sociale şi economice pe termen lung, ce produc o civilizaţie universală, este discutată In Capitolul 3. (na.)

generat iluzia armoniei, care s-a dovedit imediat a fi numai o iluzie. Lumea a devenit diferită la începutul anilor ’90, însă nu în mod necesar mai calmă. Schimbarea era inevitabilă, nu şi progresul. Iluzii similare ale armoniei au înflorit, pe scurt, la sfârşitul fiecărui conflict major al secolului XX. Primul Război Mondial a fost „războiul făcut pentru a termina războaiele” şi pentru a face lumea sigură pentru democraţie. Al Doilea Război Mondial, aşa cum vedea Franklin Roosevelt, ar fi „sfârşitul sistemului acţiunii unilaterale, alianţelor exclusive, echilibrelor de putere şi al tuturor celorlalte experienţe încercate de secole şi care întotdeauna au eşuat”. În schimb, vom avea o „organizare universală” a „naţiunilor iubitoare de pace” şi începuturile unei „structuri permanente a păcii” 7. Cu toate acestea, Primul Război Mondial a generat comunism, fascism şi inversarea tendinţei spre democraţie, veche de un secol. Al Doilea Război Mondial a produs un Război Rece care a fost cu adevărat global. Iluzia armoniei de la sfârşitul Războiului Rece a fost imediat risipită de multiplicarea conflictelor etnice şi de „purificări etnice”, de declinul legii şi al ordinii, de apariţia de noi modele de alianţă şi conflict între state, de renaşterea mişcărilor neo-fasciste şi neo-comuniste, de intensificarea fundamentalismului religios, de sfârşitul diplomaţiei „zâmbetelor” şi a „politicii da-ului” în relaţiile Rusiei cu Occidentul, de inabilitatea Naţiunilor Unite şi a S.U.A. În suprimarea sângeroaselor conflicte locale şi de insistenţa sporită a unei Chine în creştere, în cinci ani de la căderea Zidului Berlinului cuvântul „genocid” a fost auzit mult mai des decât în oricare alţi cinci ani ai Războiului Rece. Paradigma lumii armonioase este, în mod clar, prea departe de realitate pentru a putea fi un ghid folositor pentru lumea care a urmat Războiului Rece.

Două lumi: *noi şi ei.* În timp ce aşteptările unei lumi

unite apar la sfârşitul marilor conflicte, tendinţa de a gândi în termeni de două lumi revine tot timpul în istoria omenirii. Oamenii sunt întotdeauna tentaţi să-şi dividă semenii în „noi” şi „ei”, în cei care sunt înăuntrul grupului şi ceilalţi, „civilizaţia noastră” şi „acei barbari”. Savanţii au analizat lumea în termeni de Orient şi Occident, Nord şi Sud, centru şi periferie. Musulmanii au împărţit în mod tradiţional lumea în *Dar-al Islam* şi *Dar-al Hârb*, locuinţa păcii şi locuinţa războiului. Distincţia aceasta a fost reflectată şi, într-un sens, inversată la sfârşitul Războiului Rece de către savanţii americani, care au divizat lumea în „zone de pace” şi „zone de turbulenţă”. Prima includea Occidentul şi Japonia, cu aproape 15 din populaţia lumii, cea din urmă – restu18.

În funcţie de cum sunt definite părţile, o imagine a lumii împărţită în două trebuie, într-o oarecare măsură, să corespundă realităţii. Cea mai comună diviziune, ce apare sub nume diferite, este între ţări bogate (moderne, dezvoltate) şi ţări sărace (tradiţionale, nedezvoltate sau în curs de dezvoltare). Diviziunea culturală dintre Est şi Vest este corelată, din punct de vedere istoric, cu diviziunea economică, iar accentul se pune mai puţin pe diferenţele de bunăstare economică şi mai mult pe filosofia pe care o susţine, pe valori şi mod de viaţă9. Fiecare dintre aceste imagini reflectă unele elemente ale realităţii care în ziua de astăzi admit de asemenea limitări. Ţările moderne bogate împărtăşesc caracteristici care le diferenţiază de ţările tradiţionale sărace, care de asemenea împărtăşesc caracteristici comune. Diferenţele de bogăţie pot să ducă la conflicte, între societăţi, însă realitatea sugerează că aceasta se întâmplă în primul rând atunci când societăţile bogate şi mai puternice încearcă să cucerească şi să colonizeze societăţi sărace şi tradiţionale. Occidentul a făcut acest lucru timp de patru sute de ani, după care

unele colonii s-au revoltat şi au pornit războaie de eliberare împotriva puterilor coloniale care pierduseră voinţa sau forţa de a mai fi imperii. În lumea curentă decolonizarea s-a produs, iar războaiele coloniale de eliberare au fost înlocuite de conflicte între popoarele eliberate.

La un nivel mult mai general, conflictele între bogaţi şi săraci sunt improbabile pentru că, exceptând situaţiile speciale, ţările sărace duc lipsă de unitate politică, putere economică şi capacitate militară pentru a putea provoca ţările bogate. Dezvoltarea economică din Asia şi din America Latină a estompat simpla dihotomie între cei care au şi cei care nu au. Statele bogate pot să lupte în războaie comerciale cu orice alt stat, cele sărace pot să lupte în războaie violente unele cu altele, însă un război internaţional de clasă între Sudul sărac şi Nordul bogat este aproape la fel de îndepărtat de realitate ca şi o lume armonioasă şi fericită!

Bifurcaţia Culturală a divizării mondiale a rămas mai puţin folositoare. La unele niveluri, Occidentul este o entitate. Cu toate acestea, ce anume au în comun societăţile non-occidentale, în afara faptului că se situează în afara Occidentului? Civilizaţiile japoneze, chineze, hinduse, musulmane şi africane au puţine de împărţit în termeni de religie, structură socială, instituţii şi valori dominante. Unitatea societăţilor nonoccidentale şi dihotomia Est-Vest reprezintă mituri create de Occident. Aceste mituri suferă de defectele orientalismului pe care Edward Said le-a criticat în modul său propriu pentru promovarea diferenţei între familiar (Europa, Occidentul, „noi”) şi străin (Orientul, Estul, „ei”) şi pentru admiterea inerentçi superiorităţi a primului asupra celui din urmă.10 În timpul Războiului Rece lumea a fost, într-o măsură considerabilă, polarizată după un spectru ideologic. Nu

există, în orice caz, un singur model cultural. Polarizarea culturală a „Estului” şi a „Vestului” este, în parte, o altă consecinţă a practicii universale, însă neinspirate, de a numi civilizaţia europeană drept civilizaţie occidentală. În loc de „Est şi Vest” este mult mai potrivit să vorbim despre „Occident şi restul”, ceea ce implică cel puţin existenţa mai multor societăţi non-occidentale. Lumea este mult prea complexă pentru a putea fi în mod avantajos luată în considerare pentru mai multe scopuri, cum ar fi divizarea din punct de vedere economic între Nord şi Sud sau din punct de vedere cultural între Est şi Vest.

184 de state, mai multe sau mai puţine. A treia hartă a lumii de după Războiul Rece provine din ceea ce este adeseori numită teoria „realistă” a relaţiilor internaţionale. Potrivit acestei teorii, statele sunt principalii şi, desigur, singurii actori importanţi în afacerile mondiale, relaţia între state este dominată de anarhie şi, prin urmare, pentru a-şi asigura propria supravieţuire şi securitate, statele încearcă invariabil să-şi maximizeze puterea. Dacă un stat observă că puterea unui alt stat este în creştere şi în felul acesta devine o potenţială ameninţare, el încearcă să-şi protejeze propria sa securitate consolidându-şi puterea şi/sau aliindu-se cu alte state. Interesele şi acţiunile a mai mult sau mai puţin de 184 de state din lumea care a urmat Războiului Rece pot fi prezise utilizând aceste presupuneri11.

Acest tablou „realist” al lumii este un extrem de folositor punct de pornire pentru a analiza afacerile internaţionale şi a explica multe din comportamentul statelor.

Statele sunt şi vor rămâne entităţi dominante în afacerile mondiale. Ele menţin armate, conduc diplomaţia, negociază tratate, luptă în războaie, controlează organizaţiile internaţionale, influenţează şi, într-o măsură

considerabilă, configurează producţia şi comerţul. Guvernele statelor acordă prioritate asigurării securităţii externe (cu toate că acestea adeseori pot să acorde o mai mare prioritate asigurării propriei lor securităţi luptând împotriva ameninţărilor interne). În general, această paradigmă etatistă prevede un tablou mai realist, care să ghideze politica globală mai bine decât o pot face paradigmele lumii uni- sau bipolare.

Această paradigmă admite, totuşi, limitări riguroase. Ea presupune reacţii uniforme, prin care toate statele îşi percep interesele şi acţionează în acelaşi fel. Simplă presupunere că puterea este totul constituie un punct de pornire pentru a înţelege comportamentul statelor, însă nu merge mai departe. Statele îşi definesc interesele în funcţie de putere dar şi în funcţie de multe alte coordonate. Desigur, adeseori statele încearcă să-şi echilibreze puterea dar dacă aceasta ar fi tot ceea ce ele au făcut, ţările Europei Occidentale s-ar fi unit cu Uniunea Sovietică împotriva Statelor Unite la sfârşitul anilor MO. Statele răspund în principal la perceperea ameninţărilor, iar statele Europei Occidentale au observat apoi că ameninţarea politică, ideologică şi militară vine dinspre Est. Ele şi-au văzut de propriile interese într-o manieră care nu ar fi avut cum să fie prezisă de teoria realistă clasică. Valorile, cultura, instituţiile influenţează modul în care statele îşi definesc interesele. Interesele statelor sunt de asemenea modelate nu doar de valorile şi instituţiile lor naţionale, ci şi de normele şi instituţiile internaţionale. Deasupra şi dincolo de preocupările lor primare în legătură cu securitatea, diferite tipuri de state îşi definesc interesele în moduri diferite. Statele având culturi şi instituţii similare îşi vor vedea interesele comune. Statele democratice nu vor lupta cu alte state democratice cu care au aceleaşi puncte de vedere. Canada nu se va alia cu altă

putere pentru a împiedica invadarea dinspre Statele Unite.

La un nivel de bază, presupunerile paradigmei etatiste au fost adevărate de-a lungul istoriei. Ele nu ne ajută să înţelegem cum va evolua politica globală de după terminarea Războiului Rece în raport cu cea din timpul şi de dinaintea apariţiei acestuia, în momentul de faţă, există în mod clar diferenţe, iar statele îşi urmăresc diferit interesele, de la o perioadă istorică la alta. În lumea care a urmat Războiului Rece, statele îşi definesc din ce în ce mai mult interesele în termeni de civilizaţie. Ele cooperează şi se aliază cu alte state având o cultură similară sau chiar identică şi se află din ce în ce mai des în conflict cu ţări de cultură diferită. Statele definesc ameninţările în funcţie de intenţiile altor state, iar aceste intenţii şi modul în care ele sunt percepute sunt puternic modelate de consideraţii culturale. Publicul şi oamenii de stat au mai puţine şanse să observe ameninţări din partea celor pe care îi înţeleg şi în care pot avea încredere pentru că folosesc aceeaşi limbă, au aceeaşi religie, împărtăşesc aceleaşi valori, instituţii şi culturi. Este mult mai probabil că ei să sesizeze ameninţări ce vin din partea statelor ale căror societăţi au culturi diferite, cu care, prin urmare, nu se înţeleg şi în care simt că nu pot avea încredere. Acum datorită faptului că o Uniune Sovietică marxist-leninistă nu mai constituie o ameninţare pentru lumea liberă, iar Statele Unite nu mai sunt o ameninţare pentru lumea comunistă, ţările văd din ce în ce mai multe ameninţări venind din partea societăţilor ce le sunt diferite din punct de vedere cultural.

În timp ce statele rămân principalii actori în afacerile internaţionale, ele suferă de asemenea pierderi de suveranitate, funcţii şi putere. Instituţiile internaţionale îşi revendică acum dreptul de a judeca şi de a interveni în acţiunile pe care acestea le exercită pe propriul lor teritoriu. În unele cazuri, cele mai notabile fiind în Europa,

instituţiile internaţionale şi-au asumat importante funcţii exercitate anterior de către state, puternicele birocraţii internaţionale fiind create pentru a opera direct asupra cetăţenilor. În mod global, a existat o tendinţă a guvernelor statale de a pierde puterea, prin devoluţie, în favoarea entităţilor regionale, provinciale şi locale. În multe state, inclusiv cele din lumea dezvoltată, există mişcări regionale care promovează autonomia efectivă sau secesiunea. Guvernele statelor au pierdut, într-o măsură considerabilă, abilitatea de a controla circulaţia banilor înăuntrul şi în afara ţărilor lor şi au dificultăţi crescânde în a controla circulaţia ideilor, tehnologiilor, bunurilor şi a propriilor cetăţeni. Frontierele statelor au devenit, pe scurt, din ce în ce mai permeabile. Toate aceste evenimente i-au făcut pe mulţi să vadă sfârşitul gradual al greului stat tip „minge de biliard" care, în mod semnificativ, a fost regula începând cu Tratatul de la Westfalia din 164812, iar apariţia unei ordini internaţionale variate, complexe, multistraâificate seamănă mult mai bine cu cea din timpurile medievale.

Haos autentic. Slăbirea statelor şi apariţia „statelor greşite" contribuie la a patra imagine a unei lumi în anarhie. Această paradigmă accentuează: căderea autorităţii guvernamentale; fragmentarea statelor; intensificarea conflictelor tribale, etnice şi religioase; apariţia organizaţiilor criminale de tip mafiot la nivel internaţional; multiplicarea refugiaţilor până la zeci de milioane; proliferarea armelor nucleare şi a altor arme de distrugere în masă; răspândirea terorismului; întinderea masacrelor şi a epurării etnice. Acest tablou al unei lumi în haos a fost convingător prezentat în titlurile a doua lucrări de referinţă, apărute în 1993: 7 «*afara controlului* de Zbigniew Brzezinski şi *Pandaemonium* de Daniel Patrick Moynihan13.

Asemenea paradigmei statelor, paradigma haosului

este aproape de realitate. Ea prevede un tablou precis şi grafic a ceea ce se întâmplă în lume şi, spre deosebire de paradigmă statelor, scoate în evidenţă semnificativele schimbări din politica mondială, care s-au produs odată cu sfârşitul Războiului Rece. De exemplu, la începutul anului 1993, 48 de războaie etnice aveau loc în toată lumea; 164 „revendicări etnicteritoriale şi conflicte privind graniţele" existau în fosta Uniune Sovietică, din care 30 implicau unele forme de conflict armat14. Se admite în prezent că paradigma haosului este mult mai aproape de realitate decât paradigma statelor. Lumea poate pluti în haos dar nu este în totalitate lipsită de ordine. O imagine a anarhiei universale şi nediferenţiate este înzestrată cu puţine chei pentru înţelegerea lumii, pentru ordonarea evenimentelor şi evaluarea importanţei acestora, pentru prezicerea tendinţelor în anarhie, pentru distingerea între tipuri de haos şi posibilele lor cauze şi consecinţe diferite, precum şi pentru dezvoltarea punctelor de reper ale oamenilor politici guvernamentali.

Comparând lumile: realism, măsură şi predicţii

Fiecare dintre aceste paradigme oferă combinaţii oarecum diferite de realism şi măsură. De asemenea, fiecare are deficienţe şi limitări proprii. Este de conceput că acestea ar putea fi numărate combinând paradigmele şi enunţând, de exemplu, faptul că lumea este angajată în procese simultane de fragmentare şi integrare, 5. Ambele tendinţe există într-adevăr şi un model mai complex va fi mult mai apropiat pentru a aproxima realitatea decât unul simplu. Acesta din urmă sacrifică măsura în favoarea realismului şi, urmărindu-l mai departe, observăm că el duce la respingerea tuturor paradigmelor sau teoriilor. În plus, îmbrăţişând două curente simultan opuse, modelul fragmentare-mtegrare nu reuşeşte să prezinte în ce situaţii va prevala un curent şi în ce situaţii va prevala celălalt.

Provocarea constă în a dezvolta o paradigmă care ţine cont de mai multe evenimente cruciale şi prevede o mai bună înţelegere a curentelor decât alte paradigme situate la un nivel similar de abstracţie intelectuală.

Aceste patru paradigme sunt de asemenea incompatibile între ele. Lumea nu poate fi una şi în acelaşi timp divizată între Est şi Vest sau între Nord şi Sud. Niciun stantaţiune nu poate fi baza afacerilor internaţionale dacă este fragmentat şi sfâşiat prin proliferarea disputelor civile. Lumea este oricare stat nu oricare 184 de state ori? potenţial, un aproape infinit număr de triburi, grupări etnice sau naţionalităţi.

A vedea lumea în funcţie de şapte sau opt civilizaţii înseamnă a evita multe din aceste dificultăţi. Nu trebuie sacrificată realitatea în numele măsurii, aşa cum se întâmplă în cazul paradigmelor uni sau bi-polare; nu trebuie nici sacrificată măsura în numele realităţii, aşa cum o fac paradigmele etatiste sau ale haosului. Acest mod de a vedea prevede un cadru uşor accesibil şi inteligibil pentru a înţelege lumea, a distinge ceea ce este important de ceea ce nu este important dintre conflictele multiplicate, a prezice dezvoltările viitoare şi a prevedea puncte de reper pentru oamenii politici, construind şi încorporând elemente ale altor paradigme. Este mai compatibil cu acestea decât acestea sunt compatibile între ele. O abordare civilizaţională, de exemplu, stabileşte în principiu următoarele:

Forţele de integrare în lume sunt reale şi sunt exact ceea ce generează contraforţele revendicărilor culturale şi cunoştinţelor civilizaţionale.

Lumea este într-un sens bipolară, însă principala distincţie este între Occident ca civilizaţie dominantă până în prezent şi toţi ceilalţi care, totuşi, au în comun mai mult decât nimic. Pe scurt, lumea este divizată dintre o lume

occidentală şi mai multe lumi non-occidentale.

Statele-naţiuni sunt şi vor rămâne cei mai importanţi actori în afacerile internaţionale, însă interesele lor, asocierile şi conflictele între ele sunt din ce în ce mai mult limitate de factori culturali şi civilizaţionali.

Lumea este într-adevăr anarhică, presărată de conflicte tribale şi naţionale, însă conflictele care pun cele mai mari pericole pentru stabilitate sunt cele între state sau grupuri provenind din civilizaţii diferite.

O astfel de paradigmă civilizaţională prezintă o hartă relativă dar nu şi foarte simplă pentru a înţelege ce se întâmplă într-o lume ca cea a sfârşitului de secol XX. Oricum, nicio paradigmă nu este bună la infinit. Modelul politicii mondiale dat de Războiul Rece a fost foarte folositor şi relevant pentru patruzeci de ani, dar a devenit desuet la sfârşitul anilor ’80 şi, la un moment dat, paradigma civilizaţională va avea un destin similar. Cu toate acestea, pentru perioada contemporană, această paradigmă se dovedeşte a fi un ghid util pentru a distinge ceea ce este important de ceea ce este mai puţin important. De exemplu, mai puţin de jumătate din cele patruzeci şi opt de conflicte etnice din lume la începutul anului 1993 au fost între grupuri aparţinând unor civilizaţii diferite. Perspectiva civilizaţională l-ar fi îndrumat pe Secretarul General O.N.U. Şi pe Secretarul de Stat al S.U.A. Să-şi concentreze eforturile de pacificare asupra acelor conflicte care au un mai mare potenţial decât altele de a se transforma în războaie extinse. Paradigmele generează de asemenea predicţii, iar un test crucial al validităţii şi al capacităţii de folosinţă a paradigmelor constă în a evalua care dintre predicţiile ce derivă din ele se deschid pentru a fi mai precise decât cele care provin din paradigme alternative. De exemplu, o paradigmă etatistă l-a condus pe John Mearsheimer să prezică faptul

că „situaţia între Ucraina şi Rusia este de natură de a face posibilă izbucnirea competiţiei de securitate între ele. Marile puteri ce au o lungă şi neprotejată frontieră comună, ca aceea dintre Rusia şi Ucraina, se lasă deseori în voia unei competiţii condusă de temeri de securitate. Rusia şi Ucraina puteau să depăşească această dinamică şi să înveţe să trăiască împreună în armonie, însă ar fi fost neobişnuit dacă ar fi făcut-o" 16. Pe de altă parte, o perspectivă civilizaţională accentuează apropiatele legături culturale, personale şi istorice dintre Rusia şi Ucraina, amestecul ruşilor şi ucrainenilor din ambele ţări şi se concentrează în schimb pe linia de falie civilizaţională care divide ortodocşii din estul Ucrainei de uniaţii din vestul acestei ţări, un fapt istoric de primă importanţă şi de mare vechime pe care Mearsheimer, acceptând conceptul „realist" al statelor privite ca entităţi unificate şi auto-identificate, îl ignoră total. În timp ce o perspectivă etatistă pune în evidenţă posibilitatea unui război ruso-ucrainean, o perspectivă civilizaţională minimalizează această posibilitate şi evidenţiază în schimb o alta, cea a unei Ucraine scindată în două jumătăţi, o separaţie care – factorii culturali ar fi condus la o atare presupunere – putea fi mai violentă decât cea din Cehoslovacia, însă mult mai puţin sângeroasă decât cea din Iugoslavia. Aceste predicţii diferite dau naştere la diferite priorităţi politice. Predicţia etatistă a lui Mearsheimer asupra posibilului război şi a cuceririi Ucrainei de către ruşi l-a dus pe acesta la susţinerea ideii că Ucraina să aibă arme nucleare. O perspectivă civilizaţională ar fi încurajat cooperarea dintre Rusia şi Ucraina, ar fi îndemnat Ucraina să renunţe la armele sale nucleare, ar fi promovat o substanţială asistenţă economică şi alte măsuri menite să ajute menţinerea unităţii şi independenţei ucrainene şi ar fi garantat evenimentele neprevăzute, planificate pentru

posibila scindare a Ucrainei.

Multe evenimente importante petrecute după sfârşitul Războiului Rece erau compatibile cu paradigma civilizaţională şi puteau fi prezise pornind de la aceasta. Printre ele se numără: scindarea Uniunii Sovietice şi a Iugoslaviei; războaiele ce au loc în fostele lor teritorii; accentuarea fundamentalismului religios pretutindeni în lume; luptele dinăuntrul Rusiei, Turciei şi Mexicului pentru identitatea lor; intensitatea conflictelor comerciale dintre Statele Unite şi Japonia; rezistenţa statelor islamice la presiunea exercitată de Occident asupra Irakului şi Libiei; eforturile statelor islamice şi confucianiste întreprinse pentru a-şi procura arme nucleare şi căile pentru a le livra; rolul continuu al Chinei de mare putere „outsider”; consolidarea noilor regimuri democratice în unele ţări, şi nu în altele; competiţia armelor din Asia de Est, în curs de desfăşurare.

Relevanţa paradigmei civilizaţionale pentru lumea pe cale de apariţie este ilustrată de evenimentele corespunzătoare paradigmei, şi care s-au întâmplat timp de şase luni în 1993:

Continuarea şi intensificarea luptelor dintre croaţi, musulmani şi sârbi în fosta Iugoslavie; eşecul Occidentului în acordarea unui sprijin semnificativ musulmanilor bosniaci sau în denunţarea autorităţilor croate în aceeaşi manieră în care fuseseră denunţate atrocităţile sârbilor, încăpăţânarea Rusiei de a nu se alătura altor membri ai Consiliului de Securitate O.N.U. Pentru a-i face pe sârbii din Croaţia să încheie pace cu guvernul croat şi oferta iranului şi a altor naţiuni musulmane de a înzestra 18.000 de soldaţi pentru a-i proteja pe musulmanii bosniaci; intensificarea războiului dintre armeni şi azeri, turcii şi iranienii cerând ca armenii să renunţe la cuceririle lor, desfăşurarea de trupe turceşti şi iraniene de-a lungul

frontierei Azerbaidjanului şi avertismentul Rusiei potrivit căruia acţiunile iraniene contribuie la „escaladarea conflictului” şi „îl împinge la limitele periculoase ale internaţionalizării”; luptele continue din Asia Centrală între trupele ruse şi gherilele mujahedine; confruntarea de la Conferinţa Drepturilor Omului ţinută la Viena între Occident, condus de Secretarul de Stat S.U.A., Warren Christopher, denunţând „relativismul cultural”, şi o coaliţie de state islamice şi confucianiste respingând „universalismul occidental”; reconcentrarea planurilor militare ale NATO şi ale Rusiei, într-o manieră paralelă, asupra „ameninţării dinspre Sud”; votul, în aparenţă *aproape* în întregime de-a lungul liniilor civilizaţionale, care a acordat oraşului Sydney Jocurile Olimpice ale anului 2000, în defavoarea Beijingului; vânzarea componentelor de rachete de către China Pakistanului, impunerea de către S.U.A. A sancţiunilor ce au rezultat de aici îndreptate împotriva Chinei şi confruntarea dintre China şi Statele Unite asupra pretinselor transferuri de tehnologie nucleară către Iran;

Întreruperea moratoriului şi testarea armei nucleare de către China, în ciuda energicelor proteste ale S.U.A., şi refuzul nord-coreean de a participa pe mai departe la discuţiile asupra programului său de arme nucleare; dezvăluirea potrivit căreia Departamentul de Stat al S.U.A. A urmat o politică de dublu „Containment” îndreptată atât împotriva Iranului, cât şi a Irakului; anunţarea, de către Departamentul Apărării al S.U.A., a unei noi strategii în vederea pregătirii a doua „conflicte regionale majore”, unul împotriva Coreei de Nord, celălalt împotriva Iranului sau Irakului; apelul, făcut de către preşedintele Iranului, la constituirea unei alianţe cu China şi India, pentru „a putea avea ultimul cuvânt în evenimentele internaţionale”; noua legislaţie germană ce a redus drastic motivele de admitere

a refugiaţilor;

Înţelegerea între preşedintele Rusiei, Boris Elţîn şi preşedintele Ucrainei, Leonid Kravciuk, asupra flotei Mării Negre şi asupra altor probleme; bombardarea Bagdadului de către Statele Unite, sprijinul efectiv al operaţiunii venit din partea guvernelor occidentale şi condamnarea acesteia de către aproape toate guvernele musulmane, un alt exemplu al „dublului standard" occidental; punerea Sudanului pe lista S.U.A. A statelor teroriste şi punerea sub acuzare a şeicului egiptean Omar Abdel Rahman şi a tovarăşilor săi pentru conspiraţie cu scopul de „a îndrepta un război de terorism urban împotriva Statelor Unite":

Îmbunătăţirea şanselor pentru o eventuală admitere a Poloniei, Ungariei, Republicii Cehe şi a Slovaciei în NATO; alegerile parlamentare din Rusia care au demonstrat că aceasta a fost într-adevăr o ţară „sfâşiată" cu populaţia şi elitele sale nehotărâte dacă ar trebui să se alăture Occidentului sau să îl sfideze.

O listă comparabilă de evenimente demonstrând importanţa paradigmei civilizaţionale ar putea fi compilată pentru oricare altă perioadă de şase luni de la începutul anilor '90.

În primii ani ai Războiului Rece, omul de stat canadian Lester Pearson a scos în evidenţă cu precauţie renaşterea şi vitalitatea societăţilor non-occidentale. „Ar fi absurd – avertiza el – să ne închipuim că aceste noi societăţi politice ce sunt pe cale de a se naşte în Est vor fi replici pentru cele cu care suntem familiarizaţi în Occident. Renaşterea acestor vechi civilizaţii va îmbrăca noi forme". Evidenţiind faptul că relaţiile internaţionale au fost „pentru mai multe secole" relaţii între statele Europei, el aigumenta că „probleme inaccesibile nu mai apar între naţiuni aflate în interiorul unei singure civilizaţii, ci chiar între civilizaţii" 17. Bipolaritatea prelungită a Războiului

Rece a decalat desfăşurarea evenimentelor pe care Pearson le prevăzuse. Sfârşitul Războiului Rece a eliberat forţele culturale şi civilizaţionale pe care el le-a identificat în anii ’50 şi un lung şir de savanţi şi observatori au recunoscut şi au pus în prim-plan rolul acestor factori în politica globală18. „În măsura în care oricine este interesat de lumea contemporană – avertiza înţelept Fernand Braudel – şi chiar mai mult, doreşte să acţioneze înăuntrul ei, trebuie să ştie cum se descifrează o hartă a lumii, care civilizaţii există astăzi, trebuie să fie capabil să-i definească frontierele, centrul şi periferiile, provinciile şi aerul care se respiră în ele, formele generale şi particulare ce există şi li se asociază. În caz contrar, ce greşeli catastrofale de perspectivă ar putea să se nască!” 19

Capitolul 2

Civilizaţii în istorie şi în lumea de astăzi

Natura civilizaţiilor

Istoria umană este istoria civilizaţiilor. Este imposibil să gândeşti dezvoltarea omenirii în oricare alţi termeni. Povestea trece prin generaţii de civilizaţii, de la cea veche sumeriană şi egipteană la cea clasică, şi de la cea mezo-americană la civilizaţiile creştine şi islamice şi prin succesive manifestări la civilizaţiile sinice şi hinduse. Pe parcursul istoriei, civilizaţiile au procurat pentru popoare cele mai pronunţate identificări. Drept rezultat, cauzele, naşterea, creşterea, interacţiunile, realizările, declinul şi căderea civilizaţiilor au fost detaliat explorate de către distinşi istorici, sociologi şi antropologi, incluzându-i, printre alţii, pe Max Weber, Emile Dürkheim, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Alfred Weber, A.L. Kroeber, Philip Baghy, Carroll Quigley, Rushton Coulborn, Christopher Dawson, S.N. Eisenstadt, Fernand

Braudel, William H. Meneill, Acfda Bozeman, Immanuel Wallerstein şi Felipe Fernández-Armestol. Aceştia, precum şi alţi scriitori, au produs o literatură voluminoasă, erudită şi sofisticată, dedicată analizei contemporane a civilizaţiilor. Diferenţele de perspectivă, metodologie, punct de vedere şi concepte au pătruns în această literatură. În momentul de faţă există o înţelegere generalizată asupra principalelor afirmaţii privind natura, identitatea şi dinamica civilizaţiilor.

În primul rând, există o distincţie între „civilizaţie" la singular şi „civilizaţii" la plural. Ideea de civilizaţie a fost dezvoltată de gânditorii francezi ai secolului XVIII, ca fiind opusă conceptului de „barbarism". Societăţile civilizate erau diferite de societatea primitivă, deoarece erau stabile, urbane şi literate. A fi civilizat era un lucru bun, pe când a fi necivilizat era un lucfu rău. Conceptul de civilizaţie a procurat un standard pentru a judeca societăţile iar, de-a lungul secolului XIX, europenii şi-au dăruit o bună parte din energia lor intelectuală, diplomatică şi politică pentru a elabora criteriile prin care societăţile non-europene ar putea să fie judecate drept suficient de… Civilizate" pentru a fi acceptate ca membri ai sistemului internaţional dominat de europeni. Totuşi, în acelaşi timp, se vorbea din ce în ce mai mult despre „civilizaţii". Aceasta a însemnat „renunţarea la definirea civilizaţiei drept ideal sau mai degrabă drept însuşi idealul" şi o modificare a părerii că exista un singur standard pentru ceea ce era civilizat, cu acces „limitat", ca într-o frază aparţinând lui Braudel, „pentru puţinii oameni sau grupuri privilegiate, constituind elita umanităţii". În schimb, existau mai multe civilizaţii, fiecare dintre acestea fiind civilizată în maniera sa proprie. Pe scurt, „civilizaţie", „pierzând câteva din semnele ei distinctive", şi „civilizaţii" puteau de fapt să fie întru totul necivilizate în sens singular2.

Civilizaţiile la plural reprezintă preocuparea acestei cărţi. Distincţia între singular şi plural îşi păstrează relevanţa iar ideea de „civilizaţie” la singular a reapărut în argumentul potrivit căruia există o civilizaţie universală a lumii. Acest argument nu poate fi susţinut, însă este de folos a explora, aşa cum se va face în ultimul capitol al acestei cărţi, anume dacă civilizaţiile au devenit sau nu mai civilizate.

În al doilea rând, o civilizaţie este o entitate culturală, cu excepţia Germaniei. Gânditorii germani ai secolului XIX au introdus o puternică distincţie între *civilizaţie*, care implică tehnologie, mecanică, factori materiali, şi *cultură*, care implică valori, idealuri şi înaltele calităţi intelectuale, artistice, morale ale societăţii. Această distincţie a persistat în gândirea germană, însă nu a fost acceptată altundeva. Unii antropologi au inversat relaţia şi au conceput culturile drept caracteristici ale societăţilor primitive, neschimbătoare şi non-urbane, în timp ce civilizaţiile sunt societăţile mai complicate, dezvoltate, urbane şi dinamice. Aceste eforturi, de a distinge între cultură şi civilizaţie, în orice caz nu au avut mare succes şi, în afara Germaniei, există o confirmare zdrobitoare a lui Braudel a faptului că este „înşelător a dori, în manieră germană, să separi *cultura* de fundamentul ei, *civilizaţii*

Civilizaţie şi cultură se referă deopotrivă în general la un mod de viaţă al oamenilor, iar civilizaţia este un mare document de cultură. Ambele implică „valorile, regulile, instituţiile şi modurile de gândire cărora generaţii succesive dintr-o societate dată le-au ataşat o importanţă primară” 4. O civilizaţie este, pentru Braudel, „un spaţiu, o arie culturală”, „o colecţie de caracteristici şi fenomene culturale”. Wallerstein o defineşte ca pe „o înlănţuire specială de viziuni asupra lumii4 obiceiuri, structuri şi cultură (materială şi spirituală, deopotrivă), ale cărei

forme reprezintă într-un fel întregul istoric şi care coexistă (chiar dacă nu totdeauna simultan) împreună cu alte varietăţi ale acestui fenomen". Potrivit lui Dawson, o civilizaţie este produsul unui „proces original, în special de creativitate culturală, care este opera unui anume popor", în timp ce pentru Dürkheim şi Mauss este „un fel de *milieu*[3]-moral ce înconjoară un anumit număr de naţiuni, fiecare cultură naţională fiind doar o formă specifică a întregului". Pentru Spengler, o civilizaţie este „inevitabilul *destin* al culturii... Cele mai exterioare şi mai artificiale stări de care umanitatea dezvoltată este capabilă... O concluzie, lucrul devenit în succesiunea lucrului ce devine". Cultura este temă comună în aproape orice definiţie a civilizaţieis.

Elementele culturale cheie care definesc o civilizaţie au fost prezentate într-o formă clasică de către atenieni, atunci când i-au asigurat pe spartani că nu îi vor trăda perşilor:

Deoarece există multe şi puternice consideraţii care ne interzic să facem astfel, chiar dacă eram înclinaţi să o facem. Mai întâi şi mai ales, închipuirile şi stăruinţele zeilor, ruine arse şi întinse: aceasta merită răzbunare din toate puterile noastre, mai degrabă decât o putem formula cu cel ce a perpetuat asemenea fapte. În al doilea rând, rasa grecilor este de acelaşi sânge şi de aceeaşi limbă, iar templele zeilor şi jertfele ce li se aduc le au în comun; obiceiurile noastre similare; pentru atenieni, a deveni trădători ale acestora nu ar fi un lucru bun.

Sânge, limbă, religie, mod de viaţă, acestea au fost ceea ce grecii aveau în comun şi ceea ce îi distingea de perşi şi de alţi negreci. Totuşi dintre toate elementele obiective care definesc civilizaţiile, cel mai important este, în mod frecvent, religia, aşa cum subliniau atenienii. Într-o

3 mediu (în franceză, în original) (nt.)

foarte mare măsură, marile civilizaţii din istoria omenirii au fost strâns identificate cu marile religii ale lumii iar popoarele care împărtăşesc aceeaşi etnicitate şi limbă dar diferă din punct de vedere al religiei trebuie să se măcelărească unul pe celălalt, aşa cum s-a întâmplat în Liban, fosta Iugoslavie şi pe Subcontinent v".

Există o semnificativă corespondenţă între împărţirea oamenilor, prin caracteristici culturale, în civilizaţii şi împărţirea lor, prin caracteristici fizice, în rase. Astăzi, civilizaţie şi rasă nu sunt identice. Popoarele aparţinând aceleiaşi rase pot fi în profunzime divizate prin civilizaţie; popoarele de diferite rase pot fi unite prin civilizaţie, în particular, marile religii misionare, Creştinismul şi Islamul, conţin societăţi de o mare varietate rasială. Diferenţele cruciale între grupurile umane sunt date de valorile, credinţele, instituţiile şi structurile lor sociale, iar nu mărimea lor fizică, forma capului şi culoarea pielii.

În al treilea rând, civilizaţiile sunt cuprinzătoare, niciuna din unităţile lor constitutive nu poate fi pe deplin înţeleasă fără a face referiri la civilizaţia înconjurătoare. Toynbee argumenta că civilizaţiile „cuprind fără a fi cuprinse de altele". O civilizaţie este o „totalitate". Civilizaţiile, afirma Melko, au un oarecare grad de integrare. Părţile lor sunt definite de legăturile dintre ele şi cu întregul. Dacă civilizaţia este compusă din state, acestea vor avea mai multe legături între ele decât statele care se găsesc în afara acelei civilizaţii. Ele ar putea să lupte mai mult şi să se angajeze mai frecvent în relaţii diplomatice. Ele vor fi mai interdependente din punct de vedere economic. Aici vor pătrunde curentele estetice şi filosofice.

O civilizaţie este cea mai întinsă entitate culturală. Sate, regiuni, grupări etnice, naţionalităţi, grupuri religioase, toate acestea au culturi distincte la diferite

niveluri de eterogenitate. Cultura unui sat din sudul Italiei poate fi diferită de aceea a unui sat din nordul Italiei, însă amândouă vor participa la o cultură italiană comună, ceea ce le diferenţiază de statele germane. La rândul lor, comunităţile europene vor împărtăşi trăsături culturale care le diferenţiază de cele ale comunităţilor chineze sau hinduse. Cu toate acestea, chinezii, hinduşii, occidentalii nu sunt părţi ale unei entităţi culturale răspândite. Ei constituie civilizaţii. Astfel, o civilizaţie este un grup de oameni cu cele mai înalte trăsături culturale şi cel mai răspândit nivel al identităţii culturale pe care aceştia îl au şi care îi diferenţiază de alte grupuri. Ea este definită deopotrivă prin elemente obiective comune, cum ar fi limba, istoria, religia, obiceiurile, instituţiile, şi prin auto-identificarea subiectivă a oamenilor. Aceştia au niveluri de identitate: un rezident al Romei se poate defini pe sine însuşi prin grade variate de identitate ca roman, italian, catolic, creştin, european, occidental. Civilizaţia căreia îi aparţine este cel mai răspândit nivel de identificare în care el se regăseşte puternic. Civilizaţiile sunt cel mai mare „noi", înăuntrul căruia ne simţim din punct de vedere cultural acasă şi deosebiţi de toţi ceilalţi „ei" din afară. Civilizaţiile pot identifica un mare număr de oameni, cum este cazul civilizaţiei chineze, sau unul foarte mic, cum este cazul Caraibelor anglofone. Pe parcursul istoriei, au existat multe grupuri mici de oameni, posedând o cultură distinctă şi în lipsa oricărei identificări culturale răspândite. Au fost făcute diferenţe, în funcţie de mărime şi importanţă, între civilizaţii mari şi civilizaţii periferice (Baghy) sau între civilizaţii mari şi civilizaţii întrerupte ori premature (Toynbee). Această carte este interesată de ceea ce sunt în mod general considerate marile civilizaţii ale istoriei umane.

Civilizaţiile nu au graniţe bine delimitate, nici

începuturi şi sfârşituri precise. Oamenii pot şi chiar redefinesc identităţile şi, ca rezultat, compoziţia şi forma civilizaţiilor se schimbă în timp. Culturile oamenilor interacţionează şi se suprapun. Gradul prin care culturile civilizaţiilor se aseamănă sau diferă una de alta variază de asemenea considerabil. Civilizaţiile sunt entităţi semnificative şi, în timp ce liniile dintre ele sunt rareori fixe, ele sunt reale.

În al patrulea rând, civilizaţiile sunt trecătoare, dar pot avea o viaţă foarte lungă; ele se dezvoltă, se adaptează şi sunt cele mai durabile asocieri umane, „realităţi de o extremă *longue durée* [4]„. Esenţa lor unică şi specifică este „îndelungata lor continuitate istorică. Civilizaţia este, de fapt, cea mai lungă poveste dintre toate”. Imperiile cresc şi decad, guvernele vin şi pleacă, însă civilizaţiile rămân şi „supravieţuiesc revoltelor politice, sociale, economice şi chiar ideologice” 9. Bozeman conchide: „istoria internaţională în mod corect aduce argumente în sprijinul afirmaţiei potrivit căreia: sistemele politice sunt expediente efemere la suprafaţa civilizaţiei; destinul fiecărei comunităţi unificate din punct de vedere lingvistic şi moral depinde, în ultimă instanţă, de supravieţuirea unei anume structuri primare de idei în jurul căreia generaţii succesive s-au unit şi care simbolizează astfel continuitatea societăţii” 10. Efectiv, toate marile civilizaţii din lumea secolului XX datează de mai mult de un mileniu sau, cum este cazul Americii Latine, sunt succesorii imediaţi ai altor civilizaţii cu o viaţă îndelungată.

În timp ce civilizaţiile durează, ele şi evoluează. Sunt dinamice: cresc şi decad; se amestecă şi se divizează; orice student la istorie ştie că ele dispar şi sunt îngropate în nisipurile timpului. Fazele evoluţiei lor pot fi specificate prin modalităţi diferite. Quigley vedea civilizaţiile

4 lungă durată (în franceză, în original) (n.tr.J.

parcurgând şapte stadii: amestec, gestaţie, explozie, vârsta conflictului, imperiul universal, decadenţă şi invazie. Melko generaliza un model de schimbare, plecând de la un sistem feudal cristalizat, trecând printr-un sistem feudal de tranziţie, un sistem de stat cristalizat, un sistem de stat de tranziţie şi ajungând la un sistem imperial cristalizat. Toynbee vedea o civilizaţie apărând ca răspuns la provocări şi apoi trecând printr-o perioadă de creştere implicând controlul în creştere asupra mediului său, produs de o minoritate creativă, urmată de o perioadă cu tulburări, apariţia unui stat universal şi, în cele din urmă, dezintegrarea. Chiar dacă există între ele diferenţe semnificative, toate aceste teorii văd civilizaţiile evoluând printr-o perioadă cu tulburări sau conflicte, spre un stat universal care decade şi se dezintegrează”.

În al cincilea rând, de când civilizaţiile sunt entităţi culturale şi nu politice, ele nu menţin ordinea, nu stabilesc justiţia, nu colectează impozite, nu luptă în războaie, nu negociază tratate şi nici nu fac alte lucruri care sunt în atribuţia guvernelor. Compoziţia politică a civilizaţiilor variază între diferitele civilizaţii şi chiar înăuntrul unei singure civilizaţii. O civilizaţie poate astfel să conţină una sau mai multe unităţi politice. Aceste unităţi pot fi oraşe-state, imperii, federaţii, confederaţii, state-naţiune, state multinaţionale, toate acestea putând să aibă forme diferite de guvernare. Pe timpul cât o civilizaţie evoluează, schimbările se produc, în mod normal, în numărul şi natura unităţilor sale politice constitutive. Laiimită, o civilizaţie şi o entitate politică pot coincide. China, comenta Lucian Pye, este „o civilizaţie ce pretinde să fie un stat” 12. Japonia este o civilizaţie care chiar este un stat. Totuşi, multe civilizaţii conţin mai mult decât un stat sau o altă entitate politică. În lumea modernă, multe civilizaţii conţin două sau mai multe state.

În cele din urmă, savanţii sunt de acord în ceea ce priveşte identificarea marilor civilizaţii în istorie şi asupra acelora care există în lumea modernă. Totuşi, părerile lor adesea diferă în ceea ce priveşte numărul total de civilizaţii care au existat pe parcursul istoriei. Quigley argumenta pentru şaizeci de cazuri istorice clare şi opt cazuri adiţionale posibile. Toynbee plasa la început acest număr la douăzeci şi unu, apoi douăzeci şi trei; Spengler preciza opt mari culturi. Meneill lua în discuţie nouă civilizaţii în toată istoria; Baghy vedea de asemenea nouă mari civilizaţii sau unsprezece, dacă Japonia şi ortodoxia sunt separate de China şi, respectiv, Occident. Braudel identifică nouă, iar Rostovanyi şapte mari civilizaţii contemporane13. Aceste diferenţe depind în parte de faptul dacă două grupuri culturale, cum ar fi chinezii sau indienii, se consideră ca având o unică civilizaţie pe parcursul istoriei ori două sau mai multe civilizaţii având legătură între ele, una fiind urmaşa celeilalte. În ciuda acestor diferenţe, identitatea marilor civilizaţii nu este contestată. O „înţelegere rezonabilă” – aşa cum conchidea Melko după revizuirea literaturii de specialitate – există pentru cel puţin douăsprezece mari civilizaţii, dintre care şapte au dispărut (mesopotamiană, egipteană, cretană, clasică, bizantină, mediu americană, andină) iar cinci fiinţează şi în prezent (chineză, japoneză, indiană, islamică şi occidentală) 14. Acestor cinci civilizaţii este de folos să le adăugăm în lumea contemporană pe cea ortodoxă, latino-americană şi, posibil, pe cea africană.

Marile civilizaţii contemporane sunt deci următoarele:

Sinică. Toţi savanţii recunosc existenţa unei unice civilizaţii chineze distincte, datată, cel mai devreme, la anul 1500 î.Hr. Şi poate o sută de ani mai târziu, sau două civilizaţii chineze, una succedând celeilalte, în primele

secole ale erei noastre. În articolul meu din „Foreign Affairs" am numit această civilizaţie confucianistă. Este mult mai corect, totuşi, a se folosi termenul „sinică". În timp ce confucianismul este o componentă majoră a civilizaţiei chineze, aceasta din urmă este ceva mai mult decât confucianismul şi transcende de asemenea China, privită ca entitate politică. Termenul „sinic", folosit de mai mulţi savanţi, devine într-un mod potrivit cultura comună a Chinei şi a comunităţilor chineze din S-E Asiei şi de oriunde în afara Chinei, cum este cazul culturilor înrudite ale Vietnamului şi Coreei.

Japoneză. Unii savanţi combină culturile japoneză şi chineză sub semnul unei civilizaţii unice, aceea a Extremului Orient. Cu toate acestea, mulţi nu recunosc totuşi Japonia ca pe o civilizaţie distinctă, care a fost urmaşa civilizaţiei chineze, apărând într-o perioadă cuprinsă între anii 100 şi 400 d.Hr.

Hindusă. Este în mod universal recunoscut că una sau mai multe civilizaţii succesive au existat pe Subcontinent, începând cu cel puţin 1500 de ani î.Hr. Acestea se raportează în general la cele indiene, indice sau hinduse, ultimul termen fiind preferat pentru cea mai recentă civilizaţie. Într-o formă sau alta, hinduismul a fost cultura centrală a Subcontinentului, începând cu al doilea mileniu î.Hr. „Mai mult decât o religie sau un sistem social, cultura hiundusă este miezul civilizaţiei indiene" 15. Ea şi-a continuat acest rol până în timpurile moderne, chiar dacă însăşi India a avut o substanţială comunitate musulmană, alături de mai multe minorităţi culturale. Ca şi „sinic", termenul „hindus" separă de asemenea numele civilizaţiei de numele statului său de nucleu, care este de dorit a fi utilizat în cazurile în care cultura civilizaţiei respective se extinde dincolo de acel stat.

Islamică. Toţi marii savanţi recunosc existenţa unei

civilizaţii islamice distincte. Originar din Peninsula Arabă în secolul VII d.Hr., Islamul s-a răspândit rapid de-a lungul Africii de Nord şi Peninsulei Iberice şi de asemenea spre est, în Asia Centrală, Subcontinent, S-E Asiei. Drept rezultat, mai multe culturi sau subcivilizaţii distincte există înăuntrul Islamului, incluzând pe cele arabe, turce, persane, malaeziene.

Ortodoxă. Mai mulţi savanţi disting o civilizaţie ortodoxă separată, centrată în Rusia şi separată de creştinătatea occidentală ca rezultat al ascendenţei sale bizantine, religie distinctă, cu 200 de ani de dominaţie tătară, despotism birocratic şi cu prea puţine influenţe din Renaştere, Reformă, Iluminism şi alte experienţe occidentale fundamentale.

Occidentală. Civilizaţia occidentală este de obicei datată că începând între anii ’700 – 800 d.Hr. Ea este în general văzută de către savanţi ca având trei componente majore, în Europa, America de Nord şi America Latină.

Latino-americană. America Latină are, în orice caz, o identitate distinctă ce o diferenţiază de Occident. Cu toate că este o urmaşă a civilizaţiei europene, America Latină a evoluat de-a lungul unor căi diferite, europene şi nord-americane. A fost o cultură corporatistă, autoritară, Europa fiind astfel într-un mai mare grad, pe când America de Nord deloc. Europa şi America de Nord au resimţit ambele efectele Reformei şi au combinat culturile protestantă şi catolică. Din punct de vedere istoric, cu toate că aceasta se poate schimba, America Latină a fost doar catolică. Civilizaţia latino-americană încorporează culturi indigene care nu au existat în Europa, au fost efectiv nimicite în America de Nord şi care variază în însemnătate în Mexic, America Centrală, Perú şi Bolivia, pe de o parte, până în Argentina şi Chile, pe de altă parte. Evoluţia politică şi dezvoltarea economică latino-

americană au diferit cu mult faţă de modelele dominante din ţările nord-atlantice. Subiectiv, latino-americanii înşişi sunt divizaţi în propriile lor autoidentificări. Unii spun că „da, suntem parte a Occidentului”, alţii pretind că „nu, noi avem cultura noastră unică”, iar o puternică literatură a latinoşi nord-americanilor elaborează diferenţele lor culturale16. America Latină ar putea fi considerată o subcivilizaţie înăuntrul civilizaţiei occidentale sau o civilizaţie separată, îndeaproape ataşată Occidentului şi divizată asupra faptului dacă aparţine Occidentului. Pentru o analiză focalizată pe implicaţiile politicii internaţionale asupra civilizaţiilor, incluzând relaţii între America Latină, pe de o parte, şi America de Nord şi Europa, pe de altă parte, a doua ipoteză este cea mai potrivită şi mai folositoare.

Occidentul include Europa, America de Nord, la care se adaugă şi alte ţări ale coloniştilor europeni, cum ar fi Australia şi Noua Zeelandă. Legătura dintre cele două mari componente ale Occidentului s-a schimbat, oricum, în timp. Pentru o bună perioadă din istoria lor, americanii şi-au definit societatea prin opoziţie cu Europa. America a fost pământul libertăţii, egalităţii, împrejurărilor favorabile, al viitorului. Europa reprezenta opresiunea, conflictul de clasă, ierarhia, înapoierea. America era, cum chiar s-a argumentat, o civilizaţie distinctă. Această poziţionare a unei opoziţii între America şi Europa a fost, într-o măsură considerabilă, rezultatul faptului că, cel puţin până la sfârşitul secolului XIX, America a avut doar contacte limitate cu civilizaţiile non-occidentale. Totuşi, odată ce Statele Unite au apărut pe scena mondială, s-a dezvoltat simţul unei pronunţate identităţi cu Europa17. În timp ce America secolului XIX se definea pe ea însăşi că fiind diferită şi opusă faţă de Europa, America secolului XX s-a definit pe ea însăşi că pe o parte şi, desigur, liderul

unei întinse entităţi, Occidentul, care include Europa.

Termenul „Occident" este acum universal utilizat pentru a se referi la ceea ce se obişnuieşte a se denumi prin creştinătatea occidentală. Occidentul este astfel singura civilizaţie identificată de o distincţie de suprafaţă şi nu de un anumit popor, de religie sau arie geografică[5]. Această identificare înalţă civilizaţia dincolo de contextul său istoric, civilizaţia occidentală este o civilizaţie europeană. În epoca modernă, civilizaţia occidentală este o civilizaţie euroamericană sau nord-atlantică. Europa, America şi Atlanticul de Nord pot fi găsite pe hartă; Occidentul – nu. Numele de „Occident" a dat de asemenea naştere conceptului de „occidentalizare" şi a promovat o identificare eronată a occidentalizării cu modernizarea: este mai uşor de conceput o „occidentalizare" japoneză decât o „euroamericanizare". Civilizaţia euro-americană se raportează la ea însăşi că la o civilizaţie occidentală şi acest termen, în ciuda serioaselor sale infirmităţi, va fi folosit aici.

Africană (posibilă). Marea majoritate a savanţilor civilizaţiei, cu excepţia lui Braudel, nu au recunoscut o civilizaţie africană distinctă. Nordul continentului african şi coasta sa de est aparţin civilizaţiei islamice. Din punct de vedere istoric, Etiopia a constituit o civilizaţie de sine

5 întrebuinţarea termenilor de „Est" şi „Vest" („Occident") pentru a identifica arii geografice este plină de confuzii şi etnocentrică. „Nord" şi „Sud" au fost universal acceptate ca fiind puncte fixe de referinţă în poli. întrebarea este estul şi vestul cui? Totul depinde de locul în care stai. E de presupus că „Vest"4 şi „Est" se raportau la origini la părţile vestice şi estice ale Eurasiei. Oricum, dintr-un punct de vedere american, Orientul îndepărtat este la ora actuală Vestul îndepărtat. Pentru o bună perioadă din istoria Chinei, Vestul însemna India, în timp ce „în Japonia Vestul însemna, de obicei, China". William E. Naff, Reflecfii asupra întrebării Est sau Vest din punct de vedere al Japoniei, „Comparative CivilizationsReview", 13-14 (iarna 1985-primăvara 1986), p. 228 -(na.)

stătătoare. În alte părţi, imperialismul european şi coloniile au adus elemente de civilizaţie occidentală. În Africa de Sud, colonişti olandezi, francezi şi apoi englezi au creat o cultură europeană multifragmentată18. Mult mai semnificativ este faptul că imperialismul european a adus creştinismul în cea mai mare parte a continentului la sud de Sahara. Pretutindeni, identităţile tribale africane sunt pătrunzătoare şi intense, dar africanii dezvoltă de asemenea un simţ al identităţii africane şi este de imaginat că Africa subsahariană putea să se închege într-o civilizaţie distinctă, Africa de Sud fiind statul ei de nucleu.

Religia este o caracteristică definitorie centrală a civilizaţiilor şi, aşa cum afirma Christopher Dawson, „marile religii sunt fundamentele pe care se odihnesc marile civilizaţii” 19. Dintre cele cinci „religii mondiale” descrise de Weber, patru – creştinism, islam, hinduism şi confucianism – sunt asociate cu marile civilizaţii. A cincea, budismul, nu este asociată. Din ce cauză? Ca şi islamul şi creştinismul, budismul s-a separat la început în două principale subdiviziuni şi, la fel precum creştinismul, nu a supravieţuit în ţara sa de origine. Începând cu primul secol al erei noastre, budismul Mahāyāna a fost exportat în China şi, după aceea, în Coreea, Vietnam şi Japonia. În aceste societăţi, budismul a fost în mod variat adaptat, asimilat culturii indigene (de exemplu, confucianismul şi taoismul în China) şi suprimat. Prin urmare, în timp ce budismul rămâne o componentă importantă a culturilor lor, aceste societăţi nu constituie şi nu ar vrea să se identifice drept parte a civilizaţiei budiste. Ceea ce în mod legitim poate fi descris ca o civilizaţie budistă Therevada există oricum în Sri Lanka, Birmania, Thailanda, Laos şi Cambodgia. În plus, populaţiile Tibetului, Mongoliei şi Buthanului au subscris la varianta lamaistă a budismului Mahāyāna şi aceste societăţi constituie o a doua arie a

civilizaţiei budiste. În general, extinderea efectivă a budismului în India, adaptarea şi încorporarea să în culturile existente din China şi Japonia arată că budismul, deşi o mare religie, nu a fost baza unei mari civilizaţii[6]20.

Relaţii între civilizaţii întâlniri neprevăzute: civilizaţii înainte de anul 1500 î.Hr.

Relaţiile dintre civilizaţii au trecut prin două faze şi acum se află în a treia. Timp de mai mult de trei mii de ani de când au luat naştere primele civilizaţii, contactele dintre ele, cu unele excepţii, nu au existat sau au fost limitate, ori au fost intermitente şi intense. Natura acestor contacte a fost bine exprimată în cuvintele pe care le întrebuinţează istoricii pentru ca să le descrie: „Întâlniri neprevăzute" *21. Civilizaţiile au fost* separate prin timp şi spaţiu. Doar un mic număr au existat în toate timpurile şi, aşa cum argumentează Benjamin Schwartz şi Shmuel Eisenstadt, există diferenţe semnificative între civilizaţiile epocilor axiale şi preaxiale asupra faptului dacă ele recunosc distincţia între „ordinile transcendentale şi

---

6 Ce se poate spune despre civilizaţia evreiască? Mulţi dintre savanţii civilizaţiei o menţionează din plin. în termeni de număr de persoane, iudaismul nu este, în mod clar, o mare civilizaţie. Toynbee o descrie ca pe o civilizaţie suspendată care a evoluat în afara timpuriei civilizaţii siriene. Ea este din punct de vedere istoric afiliată deopotrivă Islamului şi creştinismului şi pentru câteva secole evreii şi-au menţinut identitatea culturală cu civilizaţiile occidentale, ortodoxe şi islamice. Odată cu crearea statului Israel, evreii au toate „hainele" obiective ale civilizaţiei: religie, limbă, obiceiuri, literatură, instituţii şi un cămin teritorial şi politic. Ce se poate însă spune despre identificarea subiectivă? Evrei trăind în alte culturi s-au distribuit de-a lungul unei plaje largi, de la o totală identificare cu Iudaismul şi Israel până la Israelul nominal şi o deplină identificare cu civilizaţia înăuntrul căreia ei locuiesc, ultima variantă întâlnindu-se în principal printre evreii care trăiesc în Occident. a se vedea Mordecai M. Kaplan, Juda/sm as a Civi/ization (Philadelphia: Reconstructionist Press, 1981; ediţia originală: 1934), în mod special pp. 173-208. (rua.)

mundane”. Civilizaţiile epocii axiale, spre deosebire de cele care le-au precedat, au avut mituri transcendentale propagate de o clasă intelectuală distinctă: „profeţii şi preoţii evrei, filosofii şi sofiştii greci, literaţii chinezi, brahmanii hinduşi, sangha budişti, ulema islamici” u. Unele regiuni stau mărturie pentru două sau trei generaţii de civilizaţii ataşate, cu decesul unei civilizaţii şi intervalul urmat de apariţia unei alte generaţii succesoare. Figura 2.1 este o hartă simplificată (reprodusă după Cairoll Quigley) a relaţiilor dintre marile civilizaţii euroasiatice pe parcursul timpului.

Figura 2.1.

Civilizaţiile emisferei estice

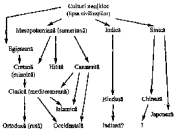

Sursă: Carroll Quigley, *The evolution of Civilizations*: *An Introduction to Historical Analysis* (Indianapolis: Liberty Press, 2nd ed., 1979), p. 83.

Civilizaţiile sunt de asemenea separate din punct de vedere geografic. Până la 1500 d.Hr. Civilizaţiile andină şi mezo-americană nu au avut contact cu alte civilizaţii sau între ele. Civilizaţiile timpurii din văile marilor fluvii Nilului, Tigru-Eufrat, Indusului şi Huan-He de asemenea nu au interacţionat. Eventual, contactele între civilizaţii s-au multiplicat în estul Mediteranei, sud-vestul Asiei şi nordul Indiei. Comunicaţiile şi relaţiile comerciale au fost oricum restrânse de distanţele ce separau civilizaţiile şi de limitatele mijloace de transport utilizabile pentru a străbate aceste distanţe. În timp ce aici există un oarecare comerţ pe mare, în Mediterană şi în Oceanul Indian, „caii de traversat stepa, şi nu vasele de traversat oceanul, erau mijloacele de locomoţie suverane prin care diferitele

civilizaţii ale lumii, aşa cum aceasta arăta înainte de 1500. Erau legate împreună printr-o întindere de pământ neînsemnată prin care îşi menţineau contactul una cu alta”.

Ideile şi tehnologia circulă de la o civilizaţie la alta, însă deseori acest lucru dura secole. Probabil că cea mai importantă răspândire culturală care să nu fie rezultatul unei cuceriri a fost răspândirea budismului în China, ce a avut loc la aproape şase sute de ani de la naşterea sa în nordul Indiei. Tiparul a fost inventat în China, în secolul VIII d.Hr., însă această tehnologie a ajuns în Europa abia în secolul XV. Hârtia a fost introdusă în China în secolul II d.Hr., a ajuns în Japonia în secolul VII şi a fost difuzată la vest de Asia Centrală în secolul VIII, ajungând în Africa de Nord în secolul X, în Spania în secolul XII şi în nordul Europei în secolul XIII. O altă invenţie chinezească, praful de puşcă, datând din secolul IX, a fost transmisă arabilor o sută de ani mai târziu şi a ajuns în Europa în secolul XIV24.

Cele mai dramatice şi mai semnificative contacte între civilizaţii s-au produs atunci când oameni dintr-o civilizaţie i-au cucerit şi eliminat sau subjugat pe cei din altă civilizaţie. Aceste contacte, în mod normal, nu au fost doar violente dar şi scurte şi s-au produs numai intermitent. Începând cu secolul VII d.Hr., contacte intercivilizaţionale relativ susţinute şi, în unele perioade, intense s-au dezvoltat între Islam şi Occident şi între Islam şi India. Totuşi, majoritatea interacţiunilor comerciale, culturale şi militare s-au produs înăuntrul civilizaţiilor. De exemplu, în timp ce China şi India au fost, cu diferite ocazii, invadate şi cucerite de alte popoare, ambele civilizaţii au avut de asemenea, pe perioade întinse, statutul de „popoare beligerante” înăuntrul propriei lor civilizaţii. În mod similar, grecii s-au luptat între ei şi au

făcut comerţ între ei mult mai puţin decât au făcut-o cu perşii sau cu alte popoare din afara lor.

Impactul: *apariţia Occidentului* Creştinătatea europeană a început să apară ca o civilizaţie distinctă în secolele VIII şi IX d.Hr. Pentru câteva sute de ani a rămas în urma multor «lté civilizaţii în ceea ce priveşte nivelul de civilizaţie. China în timpul dinastiilor T'ang, Sung şi Ming, lumea islamică din secolele VIII-IX şi Bizanţul din secolele VIII-XI depăşeau de departe Europa în bogăţie, teritoriu, putere militară şi realizări artistice, literare şi ştiinţifice25. Între secolele XI şi XIII cultura europeană a început să se dezvolte, ajutată de „viile şi sistematicele însuşiri de elemente potrivite de la înaltele civilizaţii ale Islamului şi Bizanţului, alături de adaptarea acestei moşteniri la condiţiile speciale şi la interesele Occidentului". În aceeaşi perioadă, Ungaria, Polonia, Scandinavia şi ţărmul Mării Baltice erau convertite la creştinătatea occidentală, împreună cu dreptul roman şi alte aspecte ale civilizaţiei occidentale, iar frontiera estică a acestei civilizaţii a fost stabilită acolo unde avea să rămână şi după aceea fără schimbări semnificative. În timpul secolelor XII şi XIII, occidentalii s-au luptat să obţină controlul în Spania şi au stabilit o dominaţie efectivă asupra Mediteranei. După aceea, apariţia puterii otomane a adus aproape de colaps „primul imperiu maritim al Europei Occidentale" 26. Abia în secolul XVI, renaşterea culturii europene s-a putut produce şi pluralismul social» comerţul în expansiune, realizările tehnologice au procurat bazele unei noi ere în politica globală.

Întâlniri neprevăzute între civilizaţii, intermitente ori limitat multidirecţionale, au dat naştere la un impact susţinut, dominant, unidirecţional al Occidentului asupra tuturor celorlalte civilizaţii. Sfârşitul secolului XV stă mărturie pentru reconquista finală Peninsulei Iberice de la

mauri, începuturile penetrărilor portugheze în Asia şi ale celor spaniole în cele două Americi. În timpul următorilor 250 de ani, întreaga emisferă vestică şi părţi semnificative ale Asiei au fost aduse sub conducerea sau sub dominaţia europeană. Sfârşitul secolului XVIII a însemnat o retragere a controlului european direct, mai întâi din Statele Unite, apoi din Haiti, iar după aceea majoritatea ţărilor din America Latină s-au revoltat împotriva dominaţiei europene şi şi-au căpătat independenţa. În ultima parte a secolului XIX, imperialismul occidental reînviat a extins dominaţia occidentală asupra a aproape întreg continentului african, a consolidat connolul occidental în Subcontinent şi în alte părţi ale Asiei, iar la începutul secolului XX i cucerit efectiv întregul Orient Mijlociu, cu excepţia Turciei. Europenii din fostele colonii europene din America controlau 35 din suprafaţa Pământului în 1800, 67 în 1878 şi 84 în 1914. Procentajul rămăsese ridicat şi la începutul secolului XX, când Imperiul Otoman a fost împărţit între Marea Britanie, Franţa şi Italia. În 1800 Imperiul Britanic consta din 1, 5 milioane mile pătrate[7]-şi 20 de milioane de oameni. Pe la 1900 imperiul victorian, în care soarele nu apunea niciodată, includea 11 milioane de mile pătrate şi 390 de milioane de oameni27. În cursul expansiunii europene, civilizaţiile andine şi mezo-americane au fost efectiv eliminate, civilizaţiile indiană şi islamică, împreună cu Africa, au fost subjugate şi China a fost penetrată şi subordonată influenţei occidentale. Numai civilizaţiile rusă, japoneză şi etiopiană, toate trei guvernate de autorităţi imperiale extrem de centralizate, au fost capabile să reziste atacului occidental şi să-şi menţină o semnificativă existenţă independentă. Pentru patru sute de ani relaţiile internaţionale au constat în subordonarea altor societăţi de către civilizaţia

7 O milă pătrată este echivalentul a aproximativ 2,6 km. pătraţi (n.t.)

occidentală.

Cauzele acestei unice şi dramatice desfăşurări de evenimente au inclus structura socială şi relaţiile între clase din Occident, dezvoltarea oraşelor şi a comerţului, dispersia relativă de putere din societăţile occidentale între clase sociale, monarhi şi autorităţi laice, religioase, semnificaţia crescândă a conştiinţei naţionale printre popoarele occidentale şi dezvoltarea birocraţiilor statale. Totuşi, sursa imediată a expansiunii Occidentului a fost de natură tehnologică: inventarea mijloacelor de navigaţie oceanică pentru a ajunge la popoare aflate la mare distanţă şi dezvoltarea capacităţilor militare pentru cucerirea acestor popoare. „Într-o mare măsură – observa Geofirey Parker – progresul Occidentului a depins de exerciţiul forţei, de faptul că balanţa militară dintre europeni şi adversarii lor de peste mări a fost în permanenţă înclinată în favoarea celor dintâi… Cheia succesului occidental în crearea primului imperiu cu adevărat global, între 1500 şi 1700, a depins exact de aceste perfecţionări în abilitatea lor de a purta războaie care au fost denumite «revoluţii militare». Expansiunea Occidentului a fost de asemenea facilitată de superioritatea în organizarea, disciplina şi antrenamentul trupelor sale şi în subsidiar de armele superioare, transport, logistică şi servicii medicale rezultate din rolul său conducător din timpul revoluţiei industriale2.

Occidentul a cucerit lumea nu prin superioritatea ideilor, valorilor sau religiei sale (la care mulţi membri ai altor civilizaţii au fost convertiţi), ci mai degrabă prin superioritatea să în aplicarea violenţei organizate. Occidentalii uită adesea acest lucru; nu şi non-occidentalii.

La 1910 lumea era politică şi economică mai mult decât în orice altă perioadă a istoriei umane. Comerţul internaţional ca parte a produsului mondial brut era mai

mare decât fusese vreodată şi nu va mai fi astfel până în anii „70 şi ’80. Investiţiile internaţionale ca procent din investiţiile totale erau mai mari decât în toate timpurile29. Civilizaţia însemna civilizaţie occidentală. Dreptul internaţional era dreptul internaţional occidental provenind din tradiţia lui Grotius. Sistemul internaţional era sistemul occidental westfalian al statelor-naţiuni suverane dar „civilizate” şi al teritoriilor coloniale pe care le controlau.

Naşterea acestui sistem internaţional definit în termeni occidentali a fost cel de-al doilea eveniment major din politica globală de după anul 1500. În plus faţă de interacţiunea, de tip dominare-subordonare, cu societăţile non-occidentale, cele occidentale au interacţionat de asemenea între ele de pe poziţii egale. Aceste interacţiuni între entităţile politice dinăuntrul unei singure civilizaţii seamănă foarte mult cu cele care s-au petrecut înăuntrul civilizaţiilor chineză, indiană şi greacă. Ele au fost bazate pe o omogenitate culturală care implică „limbă, drept, religie, îndemânare administrativă, agricultură, proprietate asupra pământului şi, posibil, deopotrivă înrudiri”. Popoarele europene „împărtăşesc o cultură comună şi contacte menţinute efectiv printr-o activă reţea a comerţului, o mişcare de persoane constantă şi o nemaipomenită unire a familiilor conducătoare”. Aceste popoare s-au luptat unul împotriva altuia efectiv fără sfârşit; pacea între statele europene a fost o excepţie şi nu o regulă30. Cu toate că, pentru o bună perioadă de timp, Imperiul Otoman controla o pătrime din ceea ce constituia Europa, el nu a fost considerat un membru al sistemului european internaţional.

Timp de o sută cincizeci de ani, politica civilizaţională a Occidentului a fost dominată de marea schismă religioasă precum şi de războaie religioase şi dinastice.

Timp de un alt secol şi jumătate ce a urmat Tratatului de la Westfalia conflictele lumii occidentale au fost îndeosebi cele dintre prinţi şi împăraţi, monarhi absoluţi şi monarhi constituţionali încercând să-şi întindă birocraţiile, armatele, forţa lor economică mercantilistă şi, cel mai important, teritoriile pe care le guvernau. În această operaţiune ele au creat state-naţiuni şi, începând cu Revoluţia Franceză, principalele linii de conflict au fost între naţiuni mai degrabă decât între prinţi. În 1793, aşa cum afirma R.R. Palmer" Războaiele religiilor au luat sfârşit; cele ale popoarelor au început" 31. Acest model al secolului XIX a dăinuit până la Primul Război Mondial.

În 1917, ca rezultat al revoluţiei ruse, conflictului statelor-naţiuni i s-a adăugat conflictul ideologiilor, mai întâi între fascism, comunism şi democraţie liberală, apoi între cele două din urmă. În timpul Războiului Rece aceste ideologii au fost încorporate în cele două superputeri, fiecare dintre ele definindu-şi identitatea prin propria sa ideologie, niciuna nefiind un stat-naţiune, în sensul european tradiţional. Venirea la putere a marxismului, mai întâi în Rusia, apoi în China şi în Vietnam, a reprezentat o etapă de tranziţie de la sistemul internaţional european la un sistem post-european multinaţional.

Marxismul a fost un produs al civilizaţiei europene, însă nu a prins rădăcini în ea şi nici nu i-a succedat. În schimb, elitele modernizatoare şi revoluţionare l-au importat în societăţile non-occidentale; Lenin, Mao şi Ho l-au adaptat scopurilor lor şi l-au utilizat pentru a sfida puterea Occidentului, pentru a-şi mobiliza popoarele şi pentru a afirma identitatea naţională şi autonomia ţărilor lor împotriva Occidentului. Colapsul acestei ideologii în Uniunea Sovietică şi adaptarea să substanţială în China şi în Vietnam nu înseamnă totuşi, în mod necesar, că aceste societăţi vor importa cealaltă ideologie occidentală, cea a

democraţiei liberale. Occidentalii care presupun acest lucru ar trebui probabil să fie surprinşi de creativitatea, elasticitatea şi individualitatea culturilor non-occidentale.

Interacţiuni: *un sistem multicivilizaţional* în secolul XX relaţiile între civilizaţii s-au deplasat astfel dintr-o etapă dominată de impactul unidirecţional al unei civilizaţii asupra tuturor celorlalte într-o etapă a interacţiunilor interne, susţinute şi multidirecţionale între toate civilizaţiile. Ambele caracteristici principale ale precedentei ere a relaţiilor internaţionale încep să dispară.

Mai întâi, folosind una din expresiile favorite ale istoricilor, „expansiunea Occidentului" a încetat şi „revoltă împotriva Occidentului" a început. Neregulat, cu pauze şi întoarceri, puterea occidentală a decăzut, raportată la puterea altor civilizaţii. Harta lumii din 1990 avea puţine asemănări cu harta lumii din 1920. Echilibrele puterii militare şi economice şi ale influenţei politice s-au modificat (şi vor fi explorate în detaliu într-un capitol următor). Occidentul a continuat să aibă impacturi semnificative asupra altor societăţi, însă din ce în ce mai mult relaţiile între Occident şi alte civilizaţii au fost dominate de reacţiile Occidentului la evenimentele petrecute în acele civilizaţii. Departe de a fi pur şi simplu obiectele istoriei fabricate în Occident, societăţile non-occidentale au devenit subiectele şi formatorii istoriei lor proprii şi ai celei occidentale.

În al doilea rând, ca rezultat al acestor evenimente, sistemul internaţional s-a extins dincolo de Occident şi a devenit multicivilizaţional. Simultan, conflictul dintre statele occidentale – care a dominat acest sistem timp de secole – a dispărut. La sfârşitul secolului XX Occidentul s-a deplasat din etapa de dezvoltare a „statului războinic" spre etapa de „stat universal". La sfârşitul secolului, această etapă rămâne incompletă, atâta nmp cât statele-naţiuni ale

Occidentului se unesc în două state semiuniversale în Europa şi America de Nord. Aceste două entităţi şi unităţile lor constitutive sunt, totuşi, legate împreună de o reţea complexă extraordinară a relaţiilor instituţionale formale şi informale. Statele universale ale precedentelor civilizaţii sunt imperii. De când democraţia este, oricum, forma politică a civilizaţiei occidentale, statul universal pe cale de apariţie al civilizaţiei occidentale nu este un imperiu, ci mai degrabă un amestec de federaţii, confederaţii şi regimuri şi organizaţii internaţionale.

Marile ideologii politice ale secolului XX includ liberalismul, socialismul, anarhismul, corporatismul, marxismul, comunismul, social-democraţia, conservatorismul, raţionalismul, fascismul şi democraţia creştină. Toate acestea au ceva în comun: sunt produsele civilizaţiei occidentale. Nicio altă civilizaţie nu a generat o ideologie politică semnificativă. Cu toate acestea, Occidentul nu a creat niciodată o mare religie. Toate marile religii ale lumii sunt produse ale civilizaţiilor non-occidentale şir în majoritatea cazurilor, sunt anterioare civilizaţiei occidentale. În timp ce lumea se deplasează din etapa să occidentală, ideologiile care au întruchipat civilizaţia occidentală târzie sunt în declin, iar locul lor este luat de religii şi de alte forme culturale de bază ale identităţii. Separaţia westfaliană a religiei de politica internaţională, un produs idiosincretic al civilizaţiei occidentale, se apropie de sfârşit şi religia, după cum sugerează Edward Mortimer, este „din ce în ce mai mult probabil să intre cu forţa în afacerile internaţionale” 32. Ciocnirea intracivilizaţională a ideilor politice inventate de Occident este înlocuită de o ciocnire intracivilizaţională a culturii şi a religiei.

Geografia politică globală s-a modificat astfel de la o lume, în 1920, la trei lumi în anii ’60 şi la mai mult de

jumătate de duzină de lumi în anii ’90. Concomitent, imperiile globale occidentale din 1920 s-au micşorat la mult mai limitată „Lume Liberă” a anilor ’60 (care includea multe state non-occidentale opuse comunismului) şi apoi la mult mai târziul „Occident” al anilor ’90. Această modificare a fost reflectată din punct de vedere semantic între 1988 şi 1993 în declinul folosirii termenului ideologic de „Lumea Liberă” şi în creşterea utilizării termenului civilizaţional de „Occident” (a se vedea tabelul 2.1). Din ce în ce mai multe referinţe se fac la Islam, ca fenomen cultural-politic, la „Marea Chină”, la Rusia şi a să „străinătate apropiată”, la Uniunea Europeană, toţi aceşti termeni având un conţinut civilizaţional. Relaţiile intercivilizaţionale, în această a treia etapă, sunt de departe mult mai frecvente şi mai intense decât erau în prima etapă şi mult mai egale şi mai reciproce decât erau în a doua etapă. De asemenea, spre deosebire de Războiul Rece, niciun clivaj nu mai este dominant dar există clivaje multiple între Occident şi alte civilizaţii, precum şi între multe ţări non-occidentale.

Un sistem internaţional există, argumenta Hedley Bull[8], „atunci când două sau mai multe state au un contact suficient între ele şi au un impact suficient una asupra deciziilor celeilalte pentru a se comporta – cel puţin într-o oarecare măsură – ca părţi ale unui întreg”. Cu toate acestea, o societate internaţională există doar atunci când statele au, într-un sistem internaţional, „interese şi valori comune”, „se concep pe ele însele ca fiind legate de un set comun de reguli”, „participă la munca instituţiilor comune” şi au „o cultură sau civilizaţie comună” 33. Ca şi

8 Hedley Bull (1932-1985) - profesor ia London Schooî of Economies şi la Universitatea Naţională Australiană; specialist în probleme legate de controlul armelor şi ale Lumii a Treia; cea mai importantă lucrare a sa este Controlul cursei înarmărilor, apărută în 1961. (n.t.)

precedentele sisteme internaţionale sumeriene, greceşti, elenistice, chineze, indiene şi islamice, cel european între secolele xvn şi XIX a fost de asemenea o societate internaţională. De-a lungul secolelor XIX şi XX sistemul european internaţional s-a lărgit pentru a conţine efectiv toate societăţile altor civilizaţii. Unele instituţii şi practici europene au fost de asemenea exportate în aceste ţări. Astăzi acestor societăţi încă le lipseşte cultura comună care a stat la baza societăţii europene internaţionale. În termenii teoriei engleze a relaţiilor internaţionale, lumea este un astfel de sistem internaţional bine dezvoltat dar, în cel mai bun caz, doar o foarte primitivă societate internaţională.

Fiecare civilizaţie se vede pe ea însăşi că fiind centrul lumii şi îşi scrie istoria ca pe drama centrală a istoriei umane. Acest lucru a fost poate mai adevărat în ceea ce priveşte Occidentul decât pentru alte culturi. Totuşi, asemenea puncte de vedere monocivilizaţionale au o importanţă şi o utilizare scăzută într-o lume multicivilizaţională. Savanţii civilizaţiilor au recunoscut de mult acest truism. În 1918 Spengler denunţa vederea mioapă a istoriei, preponderentă în Occident, cu diviziunea să netă în etapele veche, medievală şi modernă, importantă doar pentru Occident. Este necesar, afirma el, să înlocuim această „abordare ptolemeică a istoriei" cu una coperniciană şi să înlocuim „plăsmuirea goală a unei istorii *lineare* cu drama *numărului* culturilor grandioase34. Câteva decenii mai târziu, Toynbee critica aspru „provincialismul şi impertinenţa" Occidentului, manifestate în „Iluziile egocentriste" potrivit cărora lumea se învârte în jurul lui, a existat un „est neschimbat64 şi acest „progres" era inevitabil. Asemenea lui Spengler, Toynbee nu folosea presupoziţia unităţii istoriei, după care există „doar un râu al civilizaţiilor, al nostru, şi toţi ceilalţi

sunt tributari acestuia sau pierduţi în nisipurile deşertului” 35. Cincizeci de ani după Toynbee, Braudel susţinea nevoia de a se urmări o perspectivă mai largă şi de a înţelege „marile conflicte culturale în lume şi multiplicitatea civilizaţiilor sale” 36. Cu toate acestea, iluziile şi prejudecăţile asupra cărora avertizau aceşti savanţi au supravieţuit şi au înflorit la sfârşitul secolului XX în conceptul răspândit şi provincial potrivit căruia civilizaţia europeană a Occidentului este în momentul de faţă civilizaţia universală a lumii.

Tabelul 2.1.

Folosirea termenilor „Lumea Liberă” şi „Occident”.

	Număr de referinţe		Variaţia referinţelor
	1988	1993	În
New York Times			
Lumea Liberă	71		— 38
Occident	46	14	213
		4	
Washington Post			
Lumea Liberă	112	67	— 40
Occident	36	87	142
Congressional Record			
Lumea Liberă	356	11	— 68
		4	
Occident	7	10	43

Sursă: *Lexis/Nexis*. Numerele de referinţă reprezintă numărul de întâmplări despre sau conţinând termenii.»

Lumea Liberă” sau „Occident” Referinţele la Occident au fost revăzute în caracterul lor contextual, cu scopul de a avea asigurarea că termenul se referă la „Occident” ca civilizaţie sau ca entitate politică.

Capitolul 3
O civilizaţie universală? Modernizare şi occidentalizare
Sensuri ale civilizaţiei universale

Unii argumentează că această eră depune mărturie despre naşterea a ceea ce V.S. Naipaul numea o „civilizaţie universală” 1. Ce anume se înţelege prin acest termen? Ideea implică în general unificarea culturală a umanităţii şi acceptarea crescută a valorilor, credinţelor, orientărilor, practicilor şi instituţiilor comune de către oameni, pretutindeni în lume. Mult mai specific, ideea poate semnifica unele lucruri care sunt profunde dar irelevante, unele care sunt relevante dar nu sunt profunde şi unele care sunt irelevante şi superficiale.

În primul rând, fiinţele umane din efectiv toate societăţile împărtăşesc unele valori de bază, cum ar fi faptul că omorul este un păcat, şi unele instituţii de bază, cum ar fi o anumită formă a familiei. Mulţi oameni din multe societăţi au un „simţ moral” similar, o „delicată” moralitate minimă asupra conceptelor de bază „Ce e bine” şi „Ce e rău” 2. Dacă aceasta e ceea ce se înţelege prin civilizaţie universală, este deopotrivă profund şi profund important, însă de asemenea nu este nici nou, nici relevant. Dacă oamenii au împărtăşit câteva valori şi instituţii fundamentale pe parcursul istoriei, aceasta poate explica unele constante în comportamentul uman, dar nu poate ilumina sau explica istoria, care constă în schimbări ale comportamentului uman. În plus, dacă există o

civilizaţie universală comună tuturor umanităţilor, atunci ce termen trebuie să utilizăm pentru a identifica marile grupări culturale de scurtă durată? Umanitatea este divizată în subgrupuri-triburi, naţiuni şi răspândite entităţi culturale numite în mod obişnuit civilizaţii. Dacă termenul de civilizaţie este elevat şi restrâns la ceea ce este comun umanităţii luate ca un întreg, ori trebuie să se inventeze un nou termen pentru a se referi la cele mai mari grupări culturale de scurtă durată ale umanităţii luate ca un întreg, ori trebuie să se admită că aceste grupări mari, dar nu de mărimea umanităţii, dispar. De exemplu, Václav Havel argumenta că „trăim acum într-o singură civilizaţie globală" şi aceasta este „nimic mai mult decât o spoială delicată care acoperă sau ascunde imensa varietate a culturilor, a oamenilor, a lumilor religioase, a tradiţiilor istorice şi a atitudinilor formate de-a lungul istoriei, care, într-un anumit sens, stau dedesubtul ei" 3. Cu toate acestea, se obţine doar o confuzie semantică restrângând termenul de „civilizaţie" la nivelul global şi desemnând prin „culturi" sau prin „civilizaţii" acele întinse entităţi culturale care au fost, din punct de vedere istoric, întotdeauna numite civilizaţii[9].

În al doilea rând, termenul de „civilizaţie universală" putea fi folosit pentru a se referi la ceea ce au în comun societăţile civilizate, cum ar fi oraşele sau cultura

---

9 Hayward Alker a remarcat foarte precis faptul că în articolul meu din Foreign Affairs am „refuzat prin definiţie" ideea unei civilizaţii mondiale, definind civilizaţia drept ^cea mai elevată, din punct de vedere cultural, grupare de oameni şi cel mai răspândit nivel de identitate culturală pe care oamenii îl au şi care diferenţiază fiinţele umane de celelaltc specii". Desigur, acesta este modul în care termenul a fost folosit de majoritatea savanţilor civilizaţiei. Cu toate acestea, în acest capitol lărgesc această definiţie pentru a da posibilitatea oamenilor din toată lumea să se identifice cu o cultură globală distinctă care adaugă sau înlocuieşte civilizaţiile, în sensul occidental, islamic sau sinic. (n.a.)

generală, care le disting de societăţile primitive şi de barbari. Desigur, acesta este sensul unic de secol XVIII al termenului şi în această direcţie o civilizaţie universală este pe cale de a se naşte, în ciuda ororii diferiţilor antropologi şi a altora care privesc cu consternare dispariţia popoarelor primitive. Civilizaţia în acest sens a fost în mod gradat extinsă de-a lungul istoriei umane, iaţispândirea civilizaţiei la singular a fost întru totul compatibilă cu existenţa mai multor civilizaţii la plural.

În al treilea rând, termenul de „civilizaţie universală" se poate referi la presupoziţiile, valorile şi doctrinele ce au fost în mod curent deţinute de către mulţi oameni din cadrul civilizaţiei occidentale şi de către unii oameni din cadrul altor civilizaţii. Aceasta ar putea fi numită cultura Davos. În fiecare an aproximativ o mie de oameni de afaceri, bancheri, funcţionari guvernamentali, intelectuali şi ziarişti din douăzeci de ţări se întâlnesc la Forumul Economic Mondial de la Davos, în Elveţia. Aproape toate aceste persoane deţin diplome universitare în ştiinţele sociale, tehnice, afaceri sau drept, lucrează cu cuvinte şi/sau cifre, vorbesc natural o engleză fluentă, sunt angajaţi de guverne, corporaţii, instituţii academice având extinse implicări internaţionale şi călătoresc frecvent în afara ţării lor de origine. Ei împărtăşesc în general convingerea în individualism, economii de piaţă şi democraţie politică care sunt de asemenea comune printre popoarele ce aparţin civilizaţiei occidentale. Oamenii de la Davos controlează efectiv toate instituţiile internaţionale, multe din guvernele lumii şi cea mai mare parte a capacităţilor economice şi militare ale lumii. Cultura Davos este deci extraordinar de importantă. Totuşi, la dimensiuni mondiale câţi oameni participă la această cultură? În afara Occidentului, ea este împărtăşită de mai puţin de ŞO de milioane de oameni sau 1 din populaţia mondială ori poate

chiar o zecime din acest procent. Ea este departe de a fi o cultură universală iar liderii care împărtăşesc cultura Davos nu au în mod necesar un control sigur al puterii în propriile lor societăţi. Această „cultură intelectuală comună există – după cum remarca Hedley Bull – numai la nivelul elitei; rădăcinile ei sunt superficiale în multe societăţi… Şi este îndoielnic dacă, chiar şi la nivelul diplomatic, ea îmbrăţişează ceea ce a fost numită o cultură morală comună sau un set de valori comune, distincte de cultura intelectuală comună” 4.

În al patrulea rând, a fost avansată ideea potrivit căreia răspândirea modelelor de consum şi a culturii populare occidentale în toată lumea a creat o civilizaţie universală. Acest argument nu este nici profund, nici relevant. Capriciile culturale au fost transmise, de-a lungul istoriei, de la o civilizaţie la alta. Inovaţiile dintr-o civilizaţie sunt preluate regulat de către alte civilizaţii. Oricum, acestea sunt lipsuri tehnice în consecinţele culturale semnificative sau capricii care vin şi pleacă fără să altereze cultura care stă la baza civilizaţiei beneficiare. Aceste importuri sunt „luate” de către civilizaţiile beneficiare pentru că sunt exotice sau pentru că sunt impuse. În secolele precedente, lumea occidentală a fost periodic bântuită de entuziasm pentru variatele detalii ale culturii chineze sau hinduse. În secolul XIX importurile culturale din Occident au devenit populare în China şi India, deoarece ele păreau să reflecte puterea Occidentului. Argumentul de acum, potrivit căruia răspândirea în jurul lumii a culturii pop şi a bunurilor de consum reprezintă triumful civilizaţiei occidentale, trivializează cultura occidentală. Esenţa civilizaţiei occidentale este Magna Carta, nu Magna Mac. Faptul că non-occidentalii pot să mănânce în ultimul nu are implicaţii asupra acceptării primei.

De asemenea, acest lucru nu are implicaţii asupra atitudinii lor faţă de Occident. Undeva, în Orientul Mijlociu, o jumătate de duzină de tineri ar putea fi foarte bine îmbrăcaţi în blugi, să bea Coca-Cola, să asculte rap şi, în peregrinările lor la Meca, să pună o bombă pentru a face să sară în aer un avion american. În timpul anilor ’70 şi „80 americanii consumau milioane de maşini, televizoare, camere video şi gadget-uri electronice japoneze fără să fie, japonizaţi” şi, desigur, în timp ce deveneau considerabil mai duşmănoşi faţă de Japonia. Doar aroganţa naivă îi poate duce pe occidentali la presupunerea că non-occidentalii vor deveni „occidentalizaţi” prin dobândirea bunurilor occidentale. Într-adevăr, ce trebuie să spună lumea despre Occident când occidentalii îşi identifică civilizaţia cu băuturi spumoase, pantaloni decoloraţi şi mâncăruri ce îngraşă?

O versiune superficială mai sofisticată a argumentului culturii universale populare se concentrează nu neapărat pe bunurile de consum, ci pe media, mai degrabă pe Hollywood decât pe Coca-Cola. Controlul american asupra filmului, televiziunii, industriilor video globale excede chiar dominaţia sa asupra industriei aeronautice. 88 din cele mai frecventate filme în toată lumea în 1993 erau americane şi două organizaţii europene domină colectarea şi propagarea ştirilor la nivel global. Această situaţie reflectă două fenomene. Primul argument este universalitatea interesului uman pentru dragoste, sex, violenţă, mister, eroism şi bogăţie şi abilitatea companiilor motivate de profit, în principal americane, de a exploata aceste interese în propriul lor avantaj. Cu toate acestea, există puţine dovezi sau deloc pentru a susţine presupunerea potrivit căreia naşterea comunicaţiilor globale produce o convergenţă semnificativă a atitudinilor şi a convingerilor. „Distracţiile

– aşa cum afirma Michael Vlahos – nu trebuie să echivaleze cu o conversiune culturală”. Al doilea argument este faptul că oamenii interpretează comunicaţiile în funcţie de valorile şi perspectivele lor preexistente. „Aceleaşi imagini vizuale transmise simultan în sufrageriile de pe întreaga planetă – observă Kishore Maḥbûbani – împiedică percepţiile opuse. În sufrageriile occidentale se aplaudă atunci când rachetele de croazieră (cruise) lovesc Bagdadul. Mulţi dintre cei care trăiesc în afara Occidentului observă că Occidentul va distribui o răsplată promptă irakienilor sau somalezilor, care nu aparţin rasei albe, dar nu şi sârbilor – un semnal periculos pentru orice standard” 6.

Comunicaţiile globale reprezintă una din cele mai importante manifestări contemporane ale puterii Occidentului. Totuşi această hegemonie occidentală încurajează conducătorii populişti din societăţile non-occidentale să denunţe imperialismul cultural occidental şi regrupează publicul lor în scopul de a menţine supravieţuirea şi integritatea culturilor lor indigene. Gradul în care comunicaţiile globale sunt dominate de către Occident este astfel o sursă majoră a resentimentului şi ostilităţii popoarelor nonoccidentale împotriva Occidentului. În plus, la începutul anilor ’90 modernizarea şi dezvoltarea economică în societăţile non-occidentale au dus la naşterea industriilor locale şi regionale de media consacrate diferitelor gusturi ale acestor societăţi7. De exemplu, în 1994 canalul de televiziune CNN International estima că are o audienţă de 55 de milioane de potenţiali telespectatori sau aproximativ 1 din populaţia lumii (izbitor de echivalent în număr şi incontestabil identic în mare măsură cu oamenii făcând parte din cultura Davos) iar directorul său susţinea că televiziunile în limba engleză ar putea eventual să se adreseze la 2 – 4 din piaţă. Prin

urmare, reţelele regionale (civilizaţionale) ar putea să dea naştere unor emisiuni în spaniolă, japoneză, arabă, franceză (pentru vestul Africii) şi alte limbi. „Studioul de ştiri globale – conchideau trei savanţi – se confruntă încă cu un Turn Babel" 8. Ronald Dore duce o impresionantă campanie pentru naşterea unei culturi intelectuale globale printre diplomaţi şi persoane oficiale. Cu toate acestea, chiar şi el ajunge la o extrem de calificată concluzie în ceea ce priveşte aspectul comunicaţiilor intensificate: „alte *lucruri fiind egale*, o densitate în creştere a comunicării ar trebui să asigure o bază crescândă pentru sentimente de apropiere între naţiuni sau cel puţin între clasele de mijloc sau măcar între diplomaţii lumii" însă, adaugă el, „unele lucruri care nu pot fi egale pot fi într-adevăr importante" 9.

Limba. Elementele principale ale oricărei culturi sau civilizaţii sunt limba şi religia. Dacă o civilizaţie universală e pe cale de apariţie, ar trebui să existe tendinţe către apariţia unei limbi universale şi a unei religii universale. Această pretenţie este adesea făcută cu respect faţă de limbă. „Limba lumii este engleza", aşa cum susţinea editorul de la *Wallstreet* Journa110. Aceasta poate să însemne două lucruri, dintre care doar unul ar susţine situaţia unei civilizaţii universale. Ar putea să însemne că o proporţie crescândă a populaţiei vorbeşte engleza. Nicio dovadă nu există pentru a susţine această afirmaţie şi cea mai demnă dovadă de încredere care există şi care indiscutabil nu poate fi foarte exactă ne arată doar afirmaţia opusă. Date valabile acoperind mai mult de trei decenii (1958 – 1992) sugerează faptul că nicăieri în lume modelul folosirii limbii nu s-a schimbat dramatic, s-au produs scăderi semnificative în rândul celor care vorbesc hindusă, malaeza, indoneziana, arabă, bengali, spaniolă, portugheză şi alte limbi. Vorbitorii de limbă engleză au

scăzut în lume de la 9, 8 din cei care în 1958 vorbeau limbi folosite de cel puţin 1 milion de oameni la 7, 6 în 1992 (a se vedea tabelul 3.1). Partea populaţiei lumii vorbind cele cinci limbi occidentale (engleza, franceza, germana, portugheză, spaniola) a scăzut de la 24, 1 în 1958 la 20, 8 în 1992. În 1992 chineză era vorbită de aproximativ de două ori mai multe persoane decât engleza, 15, 2 din populaţia lumii, iar un procent adiţional de 3, 6 vorbeau alte versiuni ale limbii chineze (a se vedea tabelul 3.2).

Tabelul 3.1

Vorbitori ai celor mai însemnate limbi (în procente din populaţia mondială*)

Anul	19	19	19	1992
Limba	58	70	80	
Arabă	2, 7	2, 9	3.3	3, 5
Bengali	2.7	2, 9	3, 2	3, 2
Engleză	9.8	9, 1	8, 7	7, 6
Hindusă	5, 2	5, 3	5, 3	6, 4
Chineză	15. 6	16, 6	15, 8	15, 2
Rusă	5, 5	5, 6	6, O	4, 9
Spaniolă	5, O	5, 2	5, 5	6, 1

Numărul total de persoane vorbitoare de limbi folosite de peste un milion de persoane. Sursă: procentaje, calculate pornind de la datele compilate de profesorul

Sidney S. Culbert de la Departamentul de Psihologie al Universităţii din Washington, Seattle, ale numărului de persoane vorbitoare de limbi folosite de peste un milion de persoane, raportate anual în *Worldalmanac and Book offacts*. Estimările sale includ deopotrivă vorbitorii de „limbă maternă" şi pe cei care nu vorbesc „limba maternă" şi şunt obţinute din recensămintele naţionale, examinări eşantionate ale populaţiei, studii asupra emisiunilor de radio şi televiziune, datele de creştere a populaţiei, studii secundare şi alte surse.

Tabelul 3.2
Vorbitori ai principalelor limbi chineze şi occidentale

	1958		1992	
Limba	Număr de vorbitori (în milioane)	Procentaj din populaţia mondială	Număr de vorbitori (în milioane)	Procentaj din populaţia mondială
Mandarină	444	15, 6	907	1.
Cantoneză	43	y	65	U
Wu	39	1, 4	64	În
Min	36	u	50	O, 8
Hakka	19	O, 7	33	O, 6
Limbi chineze	581	20, 5	1119	18, 8
Engleză	278	9, 8	456	7.6
Spaniol	142	5, O	362	6,

ă				1	
	Portugheză	74	2, 6	177	3,
				O	
	Germană	120	4, 2	119	2,
				O	
	Franceză	70	2, 5	123	2,
ă				1	
	Limbi occidentale	684	24, 1	1237	20.
				8	
	Total mondial	2845	„5	5979	39.
				4	

Sursă: procentaje calculate pornind de la datele de limbă compilate de profesorul Sidney S. Culbert de la Departamentul de Psihologie al Universităţii din Washington, Seattle şi raportate în *World Almanac and Book of Facts* din 1959 şi 1993.

Într-un anumit sens, o limbă care este străină pentru 92 din populaţia lumii nu poate fi limba mondială. Totuşi, într-un alt sens, ea ar putea fi descrisă astfel, dacă este limba pe care oamenii aparţinând diferitelor culturi şi grupuri lingvistice o folosesc pentru a comunica unul cu altul şi dacă este *lingua franca* a lumii sau, în termeni lingvistici, principala Limbă de Largă Comunicare (LWC) [10]-a lumii n. Oamenii care au nevoie să comunice între ei trebuie să găsească mijloace pentru a o face. La un nivel, ei se pot bizui pe profesionişti special pregătiţi, ce au devenit fluenţi în două sau mai multe limbi, care să le servească drept interpreţi şi translatori. Totuşi acest lucru este penibil, cronofag şi scump. Prin urmare, pe tot papcursul istoriei au luat naştere unele *lingua franca*, cum ar fi latina în perioada clasică şi medievală, franceza pentru câteva secole în Occident, swahili în multe părţi ale

10 în original, Language of Wider Communication, (n. t.)

Africii şi engleza aproape peste tot în lume în ultima jumătate a secolului XX. Diplomaţi, oameni de afaceri sau de ştiinţă, turişti şi serviciile ce le sunt oferite, piloţi de avioane şi controlori de trafic aerian au nevoie de unele mijloace de comunicare eficientă unul cu altul şi în momentul de faţă folosesc pe scară larşă engleza.

În acest sens, engleza este calea de comunicare interculturală a lumii, la fel cum calendarul creştin este modalitatea de măsurare a timpului, numerele arabe reprezintă modul lumii de a număra şi sistemul metric este, pentru cea mai mare parte a lumii, modul de măsurare. Utilizarea englezei pe această cale reprezintă, totuşi, comunicarea interculturală; ea presupune existenţa unor culturi separate. O *lingua franca* este un mod de a reproduce diferenţele lingvistice şi culturale, nu un mod de a le elimina. Este o unealtă pentru comunicare şi nu o sursă de identitate şi comunitate. Faptul că un bancher japonez şi un om de afaceri indonezian discută între ei în engleză nu înseamnă că fiecare dintre ei a fost anglicizat sau occidentalizat. Acelaşi lucru se poate spune şi despre elveţienii vorbitori de limbă germană şi cei vorbitori de limbă franceză, care pot să comunice între ei în engleză, aşa cum este probabil că o vor face în limbile lor naţionale. În mod similar, menţinerea englezei ca limbă naţională asociată în India, în ciuda planurilor contrare ale lui Nehru, probează dorinţele intense ale popoarelor ce nu sunt vorbitoare de hindusă din această ţară de a păstra limbile şi culturile lor şi necesitatea ca India să rămână o societate multilingvistică.

Aşa cum a observat renumitul lingvist Joshua Fishman, este mult mai posibil ca o limbă să fie acceptată ca *lingua franca* sau LWC dacă ea nu este identificată cu un grup etnic, o religie sau o ideologie specifică. În trecut, engleza avea multe din aceste identificări. Mai recent,

engleza a fost „dezetnicizată” (sau „dezetnicizată minimal”), aşa cum s-a întâmplat în trecut cu akkadiana, aramaică, greaca şi latina. „Este o parte a relativului noroc al englezei ca limbă adiţională faptul că niciuna din sursele sale de bază, britanică şi americană, nu au fost văzute, în lărgime sau în adâncime, într-un context etnic sau ideologic în ultimele patru secole” 12. Utilizarea englezei pentru comunicarea interculturală ajută astfel la menţinerea şi, desigur, la întărirea identităţii culturale separate a popoarelor. Tocmai datorită faptului că oamenii vor să-şi păstreze propria lor cultură ei utilizează engleză pentru a comunica cu persoane aparţinând altor culturi.

Cei care vorbesc engleza pretutindeni în lume, vorbesc de asemenea din ce în ce mai multe variante ale limbii engleze. Engleza este indigenizată şi preia coloraturi locale care fac să existe o distincţie între engleză şi engleza americană şi care, la extrem, fac aceste variante ale limbii engleze aproape ininteligibile, aşa cum este de asemenea cazul varietăţilor limbii chineze. Engleza nigeriană, indiană şi alte forme ale limbii engleze au fost încorporate în culturile lor de origine şi este de presupus că vor continua să se diferenţieze până la a deveni limbi înrudite dar distincte, la fel ca limbile romanice ce au evoluat din latină. Totuşi, spre deosebire de italiană, franceză şi spaniolă, aceste limbi derivate din engleză vor fi vorbite în societate doar de o mică parte a persoanelor sau ele vor fi folosite în primul rând pentru comunicare între grupurile lingvistice specifice.

Toate aceste procese pot fi observate în India. De exemplu, este semnificativ faptul că aici se găseau 18 milioane de vorbitori de engleză în 1983, la o populaţie de 733 de milioane şi 20 milioane în 1991, la o populaţie de 867 de milioane. Proporţia vorbitorilor de limbă engleză în populaţia indiană a rămas astfel relativ stabilă la aproape

2 – 413. În afara unei elite relativ limitate, engleza nu a servit nici măcar ca *lingua franca*. Doi profesori de engleză de la Universitatea din New Delhi pretind că „realitatea de pe teren este atunci când cineva călătoreşte de la Caşmir la Kanyakumari, în extremitatea sudică a tării, legătura comunicaţională este cel mai bine menţinută printr-o formă de hindusă mai degrabă decât prin engleză. În plus, engleza indiană a preluat multe caracteristici distinctive asupra sa: a fost indianizată sau mai curând a fost localizată, pe măsură ce se dezvoltau diferenţele întrenumeroşii vorbitori de engleză având graiuri locale diferite14. Engleza a fost absorbită în cultura indiană, exact ca sanscrita şi persana în trecut.

De-a lungul istoriei, distribuţia limbilor în lume a reflectat distribuţia puterii. Cele mai răspândite limbi vorbite – engleza, chineza, spaniolă, franceza, arabă, rusa – sunt sau au fost limbile statelor imperiale care au promovat activ folosirea lor de către alte popoare. „Două secole de putere colonială, comercială, industrială, ştiinţifică şi fiscală exercitată de britanici sau de americani au lăsat o moştenire substanţială în învăţământul universitar, guvern, comerţ şi tehnologie" pretutindeni în lume15. Marea Britanie şi Franţa au insistat asupra folosirii limbilor lor în propriile colonii. Totuşi, după cucerirea independenţei, multe foste colonii au încercat, în grade diferite şi cu succese diferite, să înlocuiască limba imperială cu cea indigenă. În zilele de glorie ale Uniunii Sovietice, rusa era *lingua franca* de la Praga la Hanoi. Declinul puterii ruse este însoţit în paralel de un declin al folosirii limbii ruse ca limbă secundară. La fel ca şi alte forme de cultură, puterea sporită generează deopotrivă impunerea lingvistică a vorbitorilor nativi şi stimulente de a învăţa limba pentru ceilalţi. În impetuoasele zile imediat după căderea Zidului Berlinului, când se părea că

Germania unită era noul Behemoth, s-a manifestat o tendinţă notabilă a germanilor care vorbeau fluent engleza de a vorbi în limba germană la reuniunile internaţionale. Puterea economică japoneză a stimulat învăţarea limbii japoneze de către cei din afara Japoniei şi dezvoltarea economică a Chinei produce un *boom* similar. Limba chineză înlocuieşte rapid engleza ca limbă predominantă în Hong Kong16 şi, dat fiind rolul chinezilor de peste mări în S-E Asiei, ea a devenit limba în care sunt tranzacţionate o mare parte a afacerilor internaţionale din această zonă. Pe măsură ce puterea Occidentului decade în mod gradual, prin raportare la cea a altor civilizaţii, utilizarea englezei şi a altor limbi occidentale în alte societăţi şi pentru comunicări între societăţi va eroda şi ea lent. Dacă, la un moment dat, în viitorul îndepărtat China înlocuieşte Occidentul din rolul de civilizaţie dominantă în lume, engleza va face loc chinezei în rolul de *lingua franca* a lumii.

La fel cum fostele colonii au făcut paşi în direcţia independenţei şi au devenit independente, promovarea sau folosirea limbilor indigene şi suprimarea limbilor imperiului a constituit pentru elitele naţionaliste o modalitate de a se distinge faţă de colonialiştii occidentali şi de a-şi defini propria lor identitate. Cu toate acestea, după independenţă, elitele acestor societăţi au trebuit să se distingă faţă de oamenii obişnuiţi ai societăţilor lor. Fluenţa în engleză, franceză sau alte limbi occidentale a făcut acest lucru. Drept rezultat, elitele societăţilor non-occidentale sunt adesea mult mai capabile să comunice cu occidentalii şi cu alţii decât cu persoane din propria lor societate (o situaţie asemănătoare a avut loc în Occident în secolele XVII şi XVIII, atunci când aristocraţii din diferite ţări puteau foarte bine să comunice între ei în franceză dar nu puteau să vorbească limba propriei lor ţări). În

societăţile non-occidentale apar două orientări opuse. Pe de o parte, engleza este în utilizare crescândă la nivel universitar pentru a-i pregăti pe absolvenţi să funcţioneze efectiv în competiţia globală pentru capital şi cumpărători. Pe de altă parte, presiunile sociale şi politice duc din ce în ce mai mult la o utilizare generalizată a limbilor indigene, arabă înlocuind franceza în nordul Africii, urdu înlocuind engleza din rolul de limbă de guvernare şi de învăţământ în Pakistan şi limba indigenă înlocuind engleză în mass-media indiană. Această dezvoltare a fost întrevăzută în India de către Comisia de învăţământ în 1948, atunci când aceasta a argumentat că „utilizarea limbii engleze… Divide oamenii în două naţiuni, cei puţini care guvernează şi cei mulţi care sunt guvernaţi, unii fiind incapabili să vorbească limba celorlalţi şi neînţelegându-se reciproc”. Patruzeci de ani mai târziu, rezistenţa englezei ca limbă a elitei confirma această predicţie şi crea „o situaţie nenaturală într-o democraţie funcţională bazată pe sufragiul adulţilor… India vorbitoare de engleză şi India cu conştiinţă politică sunt divergente din ce în ce mai mult”, stimulând „tensiunile dintre minoritatea de la conducere care ştie engleză şi multele milioane de oameni înarmate cu un vot care nu ştiu” Datorită gradului în care societăţile non-occidentale stabilesc instituţii democratice iar oamenii din aceste societăţi participă mult mai extensiv la guvernare, folosirea limbilor occidentale este în declin şi limbile indigene devin mult mai răspândite.

Sfârşitul Imperiului Sovietic şi al Războiului Rece a încurajat proliferarea şi regenerarea limbilor care fuseseră suprimate sau uitate. Au fost făcute mari eforturi în majoritatea fostelor republici sovietice pentru a reînvia limbile lor tradiţionale. Estoniana, letoniana, lituaniana, ucraineană, georgiana, armeana sunt acum limbile naţionale ale unor state independente. Revendicări

lingvistice similare s-au produs şi în republicile musulmane, iar Azerbaidjan, Kirghistan, Turkmenistan şi Uzbekistan au înlocuit alfabetul chirilic al foştilor stăpâni ruşi cu alfabetul occidental al rudelor lor turce, în timp ce Tadjikistan, având o populaţie vorbitoare de limbă persană, a adoptat scrierea arabă. Pe de altă parte, sârbii îşi numesc acum limba „sârbă" mai degrabă decât... Sârbo-o roată" şi au înlocuit scrierea occidentală a duşmanilor croaţi cu alfabetul chirilic al rudelor ruse. Printr-o mişcare paralelă, croaţii îşi numesc acum limba „croată" şi încearcă să o purifice de cuvintele turceşti şi de altă sorginte, în timp ce „împrumuturile turceşti şi arabe, sedimente lingvistice lăsate de prezenţa, timp de 450 de ani, a Imperiului Otoman în Balcani, au revenit la modă" în Bosnia18. Limba este realiniată şi reconstruită pentru a se potrivi cu identităţile şi contururile civilizaţiilor. La fel cum puterea se propagă, „babelizarea" se răspândeşte.

Religia. O religie universală este doar cu puţin mai probabil să se nască decât o limbă universală. Sfârşitul secolului XX a fost marcat de o renaştere globală a religiilor în toată lumea. Această renaştere a implicat identificarea conştiinţei religioase şi proliferarea mişcărilor fundamentaliste.

Au fost consolidate astfel diferenţele dintre religii. Aceasta nu a implicat în mod necesar modificări semnificative în acea parte din populaţia lumii care aderă la religii diferite. Datele disponibile despre aderenţii la religii sunt chiar mai fragmentare şi mai nedemne de încredere decât datele disponibile despre vorbitorii de limbă. Tabelul 3.3. Aranjează cifre obţinute dintr-o sursă utilizată considerabil. Cea mai puternică schimbare înregistrată de această sursă a fost creşterea proporţiei de persoane clasificate ca „non-religioase" şi „ateiste" de la O, 2 în 1900 la 20, 9 în 1980. Este de imaginat că aceasta ar

putea să reflecte o îndepărtare majoră de religie dar, în 1980, renaşterea religioasă era în plină desfăşurare. Acum, acest raport creşte în ceea ce-i priveşte pe credincioşi, este aproape egal cu 19, descreşte în ceea ce-i priveşte pe cei clasificaţi drept aderenţi ai „religiilor populare chineze" de la 23, 5 în 1900 la 4, 5 în 1980. Aceste creşteri şi descreşteri efectiv egale sugerează că, odată cu venirea comunismului, cea mai mare parte a populaţiei chineze a fost doar reclasificată, de la aderenţi ai religiilor populare la necredincioşi.

Tabelul 3.3

Proporţia populaţiei lumii ce aderă la marile tradiţii religioase

Religia	Anul 1900	1970	1980	1985 (est)	2000 (est)
Creştină occidentală	26,9	30,6	30,O	29,7	29,9
Creştină ortodoxă	7, 5	3, 18	2,7	2,4	2,
Musulmană	12,4	15,3	16,5	16,1	17,2	19
Non-religioşi	O, 2	15,O	15,4	16,9	16,1	17
Hindusă	12,5	12,8	12,3	13,5	13,7	13
Budistă	7, 8	6, 43	6,2	6,7	5,
Chineză populară	23,5	5, 9	5	4,9	3,5	2,
Tribală	6, 6	2, 41	2,9	1,	1.6
Ateistă	O, O	4, 65	4,4	4,	4.2

Sursă: *David B. Barrett, ed.* World Christian Encyclopedia: A comparative study of churches and religions in the modern worâd A.D. 1900 – 2000 (*Oxford University Press, Oxford, 1982*).

Datele arată creşteri în proporţia populaţiei mondiale aderentă la cele două mari religii prozelitiste, Islamismul şi Creştinismul, într-o perioadă de optzeci de ani. Creştinii occidentali au fost estimaţi la 26, 9 din populaţia mondială în 1900 şi 30 în 1980. Musulmanii au crescut mult mai dramatic, de la 12 în 1900 la 16, 5 sau, potrivit unor alte estimări, 18 în 1980. În timpul ultimelor decenii ale secolului XX deopotrivă Islamismul şi Creştinismul şi-au extins semnificativ numărul de adepţi în Africa, iar o schimbare majoră în direcţia creştinătăţii s-a produs în Coreea de Sud. În societăţile modernizate rapid, dacă religia tradiţională este incapabilă să se adapteze cerinţelor modernizării, există potenţialul necesar răspândirii creştinătăţii occidentale şi Islamului. În aceste societăţi, ceynai de succes protagonişti ai culturii occidentale nu sunt economiştii neoclasici, democraţii aflaţi în cruciadă sau conducerile executive ale corporaţiilor multinaţionale. Ei sunt şi, cel mai probabil, vor continua să fie misionarii creştini. Nici Adam Smith, nici Thomas Jefferson nu se pot întâlni cu nevoile psihologice, emoţionale, morale şi sociale ale emigranţilor urbani şi ale primei generaţii care a terminat liceul. Poate că nici Iisus Cristos nu i-a întâlnit, însă este probabil ca El să aibă o şansă mai bună.

Totuşi, pe termen lung, Mohamed este încununat de succes. Creştinătatea s-a răspândit în principal prin convertire, Islamul prin convertire şi reproducere. Procentul de creştini din lume a ajuns la punctul culminant de 30 în 1980, a rămas mult timp la acelaşi nivel, este

acum în declin şi probabil va fi de aproximativ 25 din populaţia lumii în jurul anului 2025. Drept rezultat al ratei lor de creştere a populaţiei, extrem de ridicate (a se vedea Capitolul 5), populaţia musulmană în lume va continua să crească în mod dramatic, atingând 20 din populaţia lumii pe la sfârşitul secolului, întrecând numărul creştinilor câţiva ani mai târziu şi numărând aproape 30 din populaţia lumii în jurul anului 202519.

Izvoare ale civilizaţiei universale

Conceptul de civilizaţie universală este un produs distinct al civilizaţiei occidentale, în secolul XIX ideea „laitmotivului omului alb" a ajutat în a justifica extinderea dominaţiei politice şi economice a Occidentului asupra societăţilor non-occidentale. La sfârşitul secolului XX, conceptul de civilizaţie universală ajută în a justifica dominaţia culturală a Occidentului asupra altor societăţi şi nevoia acestor societăţi de a imita practicile şi instituţiile occidentale. Universalismul este ideologia Occidentului în confruntările cu culturile non-occidentale. Aşa cum este adesea cazul marginalilor şi convertiţilor, printre mulţi dintre cei care propun ideea unei civilizaţii unice există emigranţi intelectuali din Occident, cum ar fi Naipaul sau Fouad Ajami[11], pentru care conceptul prevede un răspuns extrem de satisfăcător la principala întrebare: cine sunt eu? Cu toate acestea, termenul pe care un intelectual arab l-a aplicat acestor emigranţi este „negrul omului alb" 20 şi ideea unei civilizaţii universale nu găseşte suficient sprijin în alte civilizaţii. Non-occidentalii consideră ca fiind

11 Fouad Ajami - profesor Jajid Khadduir de studii asupra Orientului Mijlociu la Şcoala de Studii internaţionale Avansate din cadrul Universităţii Johns Hopkins; este autorul replicii intitulate „Somaţia" la articolul lui Samuel P. Huntington, „Ciocnirea civilizaţiilor?", publicată în Foreign Affairs - 1993. (n.t)

occidental tot ceea ce Occidentul consideră ca fiind universal. Ceea ce occidentalii vestesc a fi blândă integrare globală, cum este cazul proliferării mass-media la dimensiuni mondiale, non-occidentalii denunţă a fi imperialism ticălos occidental. Întinderea pe care non-occidentalii o consideră lume, ei o văd ca pe o ameninţare.

Argumentele potrivit cărora un fel de civilizaţie universală este pe cale de a se naşte sunt susţinute de una sau cel mult trei presupuneri. În primul rând este vorba de presupunerea, discutată în primul capitol, că prăbuşirea comunismului sovietic a însemnat pretutindeni în lume sfârşitul istoriei şi victoria universală a democraţiei liberale. Acest argument suferă însă de eroarea alternativei unice. El este înrădăcinat în perspectiva Războiului Rece, potrivit căreia singura alternativă la comunism este democraţia liberală şi decesul celei dintâi produce universalitatea celei de a doua. Cu toate acestea, există multe forme de corporatism, autoritarism, naţionalism şi comunism de piaţă (cazul Chinei) care sunt în viaţă şi în stare bună în lumea de astăzi. Mai semnificativ, toate alternativele religioase sunt aşezate în afara lumii ideologiilor laice. În lumea modernă, religia este una din principalele forţe, poate chiar principală, care îi motivează şi îi mobilizează pe oameni. Este o adevărată insolenţă să gândeşti că, din cauza faptului că s-a prăbuşit comunismul sovietic, Occidentul a câştigat pentru totdeauna lumea şi că musulmani, chinezi, indieni şi alţii se vor repezi să îmbrăţişeze liberalismul occidental ca pe singura alternativă. Diviziunea umanităţii, impusă de Războiul Rece, a luat sfârşit. Diviziunile fundamentale ale umanităţii în termeni de etnicitate, religii şi civilizaţii rămân şi dau naştere la noi conflicte.

În al doilea rând, este vorba de presupunerea potrivit căreia interacţiunea crescândă între popoare – comerţ,

investiţii, turism, mass-media, în general comunicaţiile electronice – generează o cultură mondială comună. Perfecţionările din tehnologia transportului şi a comunicaţiilor au făcut într-adevăr să fie mai uşor a manevra bani, bunuri, oameni, cunoştinţe, idei şi imagini în jurul lumii. Nu există nicio îndoială din acest punct de vedere asupra crescându-lui trafic internaţional. Mai multă îndoială există totuşi asupra impactului acestui trafic crescut. Trebuie comerţul să crească sau să descrească posibilitatea conflictului? Presupunerea că el reduce probabilitatea războiului între naţiuni nu este dovedită, dar mai multe dovezi există în sprijinul unei presupuneri contrare. Comerţul internaţional s-a extins semnificativ în anii ’60 şi ’70, iar în următorul deceniu Războiul Rece a luat sfârşit. Cu toate acestea, în 1913 comerţul internaţional atinsese dimensiuni record şi în ultimii câţiva ani naţiunile se măcelăreau între ele la dimensiuni fără precedent21. Dacă, aflat la acest nivel, comerţul internaţional nu putea să prevină războiul, atunci când poate el să o facă? Probele pur şi simplu nu susţin presupunerea liberală, internaţionalistă, potrivit căreia comerţul promovează pacea. Analizele făcute în anii ’90 au pus mai mult în chestiune această presupunere. Un studiu conchidea că „nivelurile crescânde ale comerţului pot constitui o forţă extrem de divizibilă… Pentru politica internaţională” şi că „este improbabil ca în sistemul internaţional, comerţul crescând să atenueze, prin el însuşi, tensiunile internaţionale sau să promoveze o mai mare stabilitate internaţională” 22. Un alt studiu argumentează că nivelurile ridicate de interdependenţă economică „pot produce pacea *sau* pot produce războiul, în funcţie de aşteptările viitorului comerţ”. Interdependenţa economică ocroteşte pacea numai „atunci când statele aşteaptă ca înaltele niveluri ale comerţului să continue

într-un viitor care se întrezăreşte”. Dacă statele nu se aşteaptă ca înaltele niveluri ale interdependenţei să continue, este posibil ca războiul să decurgă23.

Eşecul comerţului şi al comunicaţiilor în a produce pace sau un sentiment comunitar este în consonantă cu descoperirile ştiinţei sociale. În psihologia socială, teorii distincte susţin că oamenii se definesc pe ei înşişi prin ceea ce îi face diferiţi faţă de alţii într-un context specific: „cineva se percepe în termenii caracteristicilor care îl disting faţă de alte fiinţe umane, în mod special faţă de oamenii dintr-un *milieu*[12]-social obişnuit… O femeie psiholog aflată în compania unei duzini de femei care au alte ocupaţii se gândeşte la ea ca la un psiholog; când se află în compania unei duzini de bărbaţi psihologi se gândeşte la ea ca la o femeie” 24. Oamenii îşi definesc identitatea lor prin ceea ce ei nu sunt. La fel cum comunicaţiile, comerţul şi călătoriile aflate în ascensiune îşi multiplică interacţiunile în rândul civilizaţiilor, oamenii acordă o importanţă din ce în ce mai mare identităţii lor civilizaţionale. Doi europeni, un german şi un francez, ce interacţionează unul cu altul se vor identifica drept german şi fiancez. Doi europeni, un german şi un francez, interacţionând cu doi arabi, unul saudit şi altul egiptean, se vor defini ca europeni şi, respectiv, arabi. Imigraţia nord-africană în Franţa generează ostilitate în rândul francezilor şi, în acelaşi timp, o crescută receptivitate a imigrării din partea polonezilor catolici. Americanii reacţionează cu mult mai rău faţă de investiţiile japoneze decât faţă de mai puternicele investiţii provenind din Canada şi din ţările europene. În mod similar, aşa cum remarca Donald Horowitz, „un Ibo poate fi… Un Owerri Ibo sau un Onitsha Ibo în ceea ce era regiunea estică a Nigeriei. În Lagos, el este doar un Ibo. La Londra, el este

12 mediu, în franceză, în original.

nigerian. La New York, el este african” 25, în sociologie, teoria globalizării produce o concluzie similară: „într-o lume aflată în globalizare crescândă – caracterizată de grade excepţionale, din punct de vedere istoric, de interdependenţă civilizaţională, de societate şi de alte feluri şi de răspândire a conştiinţei despre aceasta – există o accelerare a autoconştiinţei civilizaţionale, societate şi etnice”. Renaşterea religioasă globală, „întoarcerea la sacru”, este răspunsul la percepţia oamenilor asupra lumii ca „loc unic” 26.

Occidentul şi modernizarea

Al treilea şi cel mai general argument pentru naşterea unei civilizaţii universale o priveşte ca pe rezultatul vastului proces de modernizare care se manifestă începând cu secolul XVIII. Modernizarea implică industrializare, urbanizare, niveluri ridicate de alfabetizare, educaţie, bogăţie şi mobilizare socială, precum şi structuri ocupaţionale mai complexe şi mai diversificate. Ea este produsul extraordinarei expansiuni a cunoaşterii ştiinţifice şi inginereşti începute în secolul XVIII, care a făcut posibil faptul că fiinţele umane să controleze şi să modifice mediul prin modalităţi fără precedent. Modernizarea este un proces revoluţionar comparabil doar cu trecerea de la societăţile primitive la cele civilizate şi cu naşterea civilizaţiei unice, care a început în valea Tigrului şi a Eufratului, a Nilului şi a Indusului, cu aproape 5.000 de ani! Hr.27 Atitudinile, valorile, cunoaşterea şi cultura oamenilor într-o societate modernă diferă cu mult faţă de cele dintr-o societate tradiţională. Prin modul în care se schimbă, Occidentul este în fruntea dobândirii culturii modernităţii. La fel cum alte societăţi dobândesc orientări similare în ceea ce priveşte educaţia, munca, sănătatea şi structura de clasă,

potrivit aceluiaşi argument, această cultură occidentală modernă va deveni cultura universală a lumii.

Aceste diferenţe semnificative ce există între culturile moderne şi cele tradiţionale sunt în afara oricărei dispute. Totuşi, din aceasta nu urmează cu necesitate faptul că societăţile având culturi moderne seamănă între ele mai mult decât se întâmplă în cazul societăţilor având culturi tradiţionale. Evident, o lume în care unele societăţi sunt extrem de moderne şi altele rămân tradiţionale va fi mai puţin omogenă decât o lume în care toate societăţile se află la niveluri înalte comparabile de modernitate, însă ce se poate spune despre o lume în care toate societăţile au fost tradiţionale? Această lume a existat în urmă cu câteva sute de ani. Era ea mai puţin omogenă decât o viitoare lume a modernităţii universale, aşa cum este probabil ca aceasta să arate? Poate că nu. „China din timpul dinastiei Ming… Era în mod sigur mai aproape de Franţa din timpul dinastiei Valois – argumentă Braudel – decât este China lui Mao Tse-Tung faţă de Franţa celei de-a V-a Republici” 28.

În momentul de faţă, societăţile ar putea să semene mai mult între ele decât se întâmpla în cazul societăţilor tradiţionale pentru două motive. În primul rând, crescânda interacţiune dintre societăţile moderne nu poate să genereze o cultură comună, însă facilitează transferul de tehnici, invenţii şi practici de la o societate la alta cu o viteză şi într-un grad ce erau imposibile în lumea tradiţională. În al doilea rând, societatea tradiţională era bazată pe agricultură; societatea modernă este bazată pe industrie care poate evolua de la meşteşuguri la industria grea clasică şi apoi la industria bazată pe cunoaştere. Tendinţele agriculturii şi structurile sociale care le însoţesc sunt mult mai dependente faţă de mediul natural decât sunt tendinţele industriei. Ele pot să varieze în

funcţie de sol şi climat şi astfel pot da naştere la diferite forme de proprietate a pământului, structură socială şi guvernare. Orice merite ar avea tezele civilizaţiei hidraulice ale lui Wittfogel, agricultura dependentă de construirea şi operarea sistemelor masive de irigaţii ocroteşte naşterea autorităţilor politice centralizate şi birocratice. Cu greu ar putea să fie altfel. E probabil ca pământul bogat şi climatul bun să încurajeze dezvoltarea agriculturii de pe plantaţii pe scară largă şi o structură socială consecventă, implicând o clasă restrânsă de proprietari de pământ bogaţi şi o clasă imensă de ţărani, sclavi sau şerbi care să lucreze plantaţiile. Condiţiile neprielnice unei agriculturi pe scară largă pot încuraja naşterea unei societăţi de fermieri independenţi. Dimpotrivă, industria este mai puţin dependentă de mediul natural local. Diferenţele de organizare industrială decurg probabil din diferenţele în cultură şi structură socială, mai degrabă decât din geografie, cele dintâi putând să fie convergente, în timp ce aceasta din urmă nu.

Societăţile moderne au astfel multe în comun. Trebuie ele însă să se lase absorbite în omogenitate? Argumentul potrivit căruia ele trebuie să omogenizeze, se sprijină pe presupunerea că o societate modernă trebuie să se apropie de un singur tip, cel occidental, că civilizaţia modernă este civilizaţia occidentală şi că această civilizaţie occidentală este civilizaţia modernă. Totuşi, aceasta este o falsă identificare. Civilizaţia occidentală s-a născut în secolele VIII şi EX şi şi-a dezvoltat caracteristicile distinctive în următoarele secole. Ea nu a început să se modernizeze până în secolele XVII şi XVIII. Occidentul a fost Occident cu mult înainte de a fi modern. Caracteristicile principale ale Occidentului, cele care îl diferenţiază faţă de alte civilizaţii, sunt premergătoare modernizării sale.

Care au fost aceste caracteristici distinctive ale Occidentului timp de sute de ani înainte de a fi modernizat? Diferiţi savanţi au dat răspunsuri la această întrebare, răspunsuri care diferă în unele puncte dar sunt de acord asupra instituţiilor-cheie, practicilor şi convingerilor care pot fi în mod legitim identificate ca fiind miezul civilizaţiei occidentale. Acestea includ următoarele 2*r

Moştenirea clasică. În calitate de civilizaţie de a treia generaţie, Occidentul a moştenit mult din civilizaţiile precedente, printre care cea mai notabilă este cea clasică. Moştenirile Occidentului provenite de la civilizaţia clasică sunt multe, incluzând filosofia greacă şi raţionalismul, dreptul roman, latină şi creştinismul. Civilizaţiile islamice şi ortodoxe au moştenit de asemenea civilizaţia clasică, însă nicăieri în acelaşi grad ca Occidentul.

Catolicism şi protestantism. Creştinătatea occidentală, întâi catolicismul, apoi catolicismul şi protestantismul este, din punct de vedere istoric, singura caracteristică foarte importantă a civilizaţiei occidentale. Într-o mare parte a primului mileniu, într-adevăr, ceea ce este acum cunoscut ca fiind civilizaţia occidentală s-a numit creştinătate occidentală; exista un foarte dezvoltat simţ al comunităţii printre popoarele creştine occidentale, şi anume ele se considerau ca fiind diferite faţă de turci, mauri, bizantini şi alţii; pentru Dumnezeu şi deopotrivă pentru aur occidentalii au pornit să cucerească lumea în secolul XVI. Reforma, Contra-Reforma şi împărţirea creştinătăţii occidentale într-un Nord protestant şi într-un Sud catolic reprezintă de asemenea trăsături distinctive ale civilizaţiei occidentale, total absente din ortodoxia estică şi în mare măsură retrase din experienţa latino-americană.

Limbile europene. Limba este a doua după religie ca

factor ce diferenţiază popoarele dintr-o cultură de popoarele din altă cultură. Occidentul diferă de multe alte civilizaţii prin multiplicitatea limbilor. Japoneză, hindusă, chineza, rusa şi chiar arabă sunt recunoscute ca fiind limbile de nucleu ale civilizaţiilor de care aparţin. Occidentul a moştenit latină, dar s-au născut varii naţiuni şi, împreună cu ele, limbi naţionale grupate inegal în largile categorii de limbi romanice şi limbi germanice. Prin secolul XVI aceste limbi şi-au afirmat în general forma lor contemporană.

Separarea autorităţilor spirituale şi temporale. Pe tot timpul istoriei, Biserica şi apoi mai multe biserici au existat în afara statului. Dumnezeu şi Cezar, biserică şi stat, autoritate spirituală şi autoritate temporală au constituit un dualism dominant în cultura occidentală. Doar în civilizaţia hindusă religia şi politică au mai fost tot atât de distinct separate. Această diviziune a autorităţii a contribuit incomensurabil la dezvoltarea libertăţii în Occident.

Rule of law[13]. Conceptul de loc central ai dreptului într-o existenţă civilizată a fost moştenit de la romani. Gânditorii medievali au elaborat ideea de drept natural potrivit căreia monarhii erau presupuşi ca exercitându-şi puterea dar o tradiţie a *common law*[14]-s-a dezvoltat în Anglia. În perioada absolutismului, în secolele XVI şi XVII, *rule of law* a fost observată mai mult în încălcări ale regulilor decât în realitate, însă ideea subordonării puterii umane unor constrângeri exterioare a persistat: *„Non sub homine şed sub De-o et lege”*. Tradiţia conceptului de *rule of law* a pus bazele constituţionalismului şi protecţiei drepturilor omului, incluzând şi dreptul la proprietate, împotriva exerciţiului puterii arbitrare. În multe alte

13 supremaţia regulii de drept, (n.t.)

14 dreptul britanic al precedentelor judiciare, (n.t.)

civilizaţii dreptul era un factor mai puţin important în formarea gândirii şi a comportamentului.

Pluralismul social. Din punct de vedere istoric, societatea occidentală a fost extrem de pluralistă. După cum notează Deutsch, distinctivă pentru Occident „este creşterea şi persistenţa diferitelor grupuri autonome ce nu sunt bazate pe legătura de sânge a căsătoriei" 30. Începând a exista în secolele VI şi VII, aceste grupuri includeau iniţial mănăstiri, ordine monastice şi corporaţii, iar după aceea s-au extins, incluzând în multe zone din Europa o varietate de asociaţii şi societăţi.31 Pluralismului asociaţional i s-a adăugat pluralismul de clasă. Multe societăţi din Europa Occidentală au inclus o aristocraţie relativ puternică şi autonomă, o ţărănime substanţială şi o redusă, dar semnificativă, clasă de negustori şi comercianţi. Forţa aristocraţiei feudale a fost în mod special semnificativă în ceea ce priveşte limitarea gradului în care absolutismul era capabil să prindă rădăcini în multe naţiuni europene. Acest pluralism european contrastează flagrant cu mizeria societăţilor civile, slăbiciunea aristocraţiei şi forţa imperiilor centralizate birocratice care au existat simultan în Rusia, China, teritoriile dominate de otomani şi alte societăţi non-occidentale.

Colectivităţi reprezentative. Pluralismul social a dat de timpuriu naştere claselor sociale, parlamentelor şi altor instituţii, cu scopul de a reprezenta interesele aristocraţiei, clerului, negustorilor şi ale altor grupuri. Aceste colectivităţi s-au înzestrat cu forme de reprezentare care, în cursul procesului de modernizare, au evoluat în instituţii ale democraţiei moderne. În unele împrejurări, aceste colectivităţi au fost abolite sau puterile lor au fost în bună măsură limitate în perioada absolutismului. Totuşi, chiar şi atunci când s-a întâmplat aşa, ele au putut, ca în Franţa, să

fie reînviate în scopul de a procura un vehicul pentru o participare politică extinsă. Nicio altă civilizaţie contemporană nu a avut o moştenire a colectivităţilor reprezentative, vechi de un mileniu, comparabilă cu aceasta. De asemenea, la nivel local, începând aproximativ cu secolul IX, mişcările pentru impunerea autoguvernării dezvoltate în oraşele italiene şi apoi împăr (iţe în direcţia nordului „forţează preoţii, baronii locali şi alţi mari nobili să împartă puterea cu orăşenii şi, într-un final, să le-o cedeze întru totul" 32. Reprezentarea la nivel naţional a fost astfel suplimentată cu o autonomie la nivel local, neîntâlnită în alte regiuni ale lumii.

Individualismul Multe din trăsăturile de mai sus ale civilizaţiei occidentale au contribuit la naşterea unei anumite semnificaţii a individualismului şi a tradiţiei drepturilor şi libertăţilor individuale, unice în rândul societăţilor civilizate. Individualismul dezvoltat în secolele XIV-XV şi acceptarea dreptului la alegere individuală – ceea ce Deutsch numeşte „revoluţia Romeo şi Julieta" – au dominat în Occident începând cu secolul XVN. Chiar şi pretenţiile la drepturi egale pentru toţi indivizii – „cel mai sărac din Anglia are de trăit o viaţă la fel ca cea a celui mai bogat" – au fost emise în mod clar, dacă nu universal acceptate. Individualismul rămâne o marcă distinctivă a Occidentului faţă de civilizaţiile secolului XX. Într-o analiză implicând eşantioane similare provenite de la 50 de ţări, topul celor 20 de ţări având cel mai înalt indicator de individualism includea toate ţările occidentale, cu excepţia Portugaliei, la care se adaugă Israelul 3 v Autorul unei alte priviri de ansamblu multicultural asupra individualismului şi colectivismului punea în evidenţă dominaţia individualismului în Occident, comparată cu importanţa colectivismului în alte părţi şi conchidea că „valorile care sunt cele mai importante în Occident sunt mai puţin

importante ca dimensiune mondială". În permanenţă, occidentalii şi non-occidentalii semnalează deopotrivă individualismul ca fiind principalul semn distinctiv al Occidentului34.

Lista de mai sus nu se vrea a fi nicio enumerare exhaustivă a caracteristicilor distinctive ale civilizaţiei occidentale, nici nu implică faptul că aceste caracteristici au fost întotdeauna şi în mod universal prezente în societatea occidentală. Evident, ele n-au fost astfel: mulţi despoţi din istoria occidentală au ignorat în mod regulat *rule of law* şi au suspendat colectivităţile reprezentative. Lista nu intenţionează să sugereze nici faptul că niciuna dintre aceste caracteristici nu a apărut în alte civilizaţii. Dimpotrivă, Coranul şi *sharva* constituie dreptul de bază al societăţilor islamice; Japonia şi India au sisteme de clasă comparabile cu cele ale Occidentului (şi poate că rezultatul este că sunt singurele două mari societăţi non-occidentale care susţin guverne democratice în orice perioadă). În mod individual, aproape niciunul din aceşti factori nu a fost caracteristic doar pentru Occident. Cu toate acestea, combinaţia lor a fost unică şi aceasta reprezintă ceea ce a dat Occidentului calitatea sa distinctivă. Aceste concepte, practici şi instituţii au fost pur şi simplu mai răspândite în Occident decât în alte civilizaţii. Ele formează cel puţin o parte a nucleului esenţial continuu al civilizaţiei occidentale. Ele sunt ceea ce este occidental dar nu modern pentru Occident. Ele sunt de asemenea în mare măsură factorii care au autorizat Occidentul să ia conducerea, modernizându-se pe ei înşişi şi modernizând lumea întreagă.

Replici date Occidentului şi modernizării

Expansiunea Occidentului a promovat în egală măsură modernizarea şi occidentalizarea societăţilor non-

occidentale. Liderii politici şi intelectuali ai acestor societăţi au replicat impactului occidental printr-una sau cel mult trei modalităţi: respingând deopotrivă modernizarea şi occidentalizarea; adaptându-le pe amândouă; adaptând-o pe prima şi respingând-o pe cea din urmă35.

Respingerea. Japonia a urmat un program substanţial de respingere, începând cu primele sale contacte cu Occidentul în 1542 şi până la jumătatea secolului XIX. Au fost permise numai forme limitate de modernizare, cum ar fi achiziţia de arme de foc, iar importul culturii occidentale, incluzând în mod special creştinismul, a fost extrem de restricţionat. Occidentalii au fost total eliminaţi în a doua jumătate a secolului XVII. Această atitudine de respingere a luat sfârşit odată cu puternica deschidere a Japoniei, determinată de Commodore Perry în 1854 şi cu dramaticele eforturi de a învăţa de la Occident ce au urmat restauraţiei dinastiei Meiji în 1868. Pentru câteva secole, China a încercat de asemenea să bareze orice fel de modernizare sau occidentalizare semnificativă. Cu toate că emisarii creştini au fost admişi în China în 1601, ei au fost efectiv excluşi în 1722. Spre deosebire de Japonia, politica de respingere a Chinei a fost în mare parte înrădăcinată în imaginea Chinei despre ea însăşi că Regat de Mijloc şi în convingerea fermă în superioritatea culturii chineze faţă de cultura tuturor celorlalte popoare. Izolarea chineză, la fel celei japoneze, a luat sfârşit cu sprijinul armatelor occidentale, administrate Chinei de către englezi în Războiul Opiumului din 1839 – 1842. După cum sugerează aceste cazuri, în secolul XIX puterea occidentală a făcut ca aderarea societăţilor non-occidentale la strategii pur exclusioniste să fie din ce în ce mai dificilă şi chiar imposibilă.

În secolul XX perfecţionările din transporturi şi

comunicaţii şi interdependenţa globală au crescut extraordinar costurile excluderii. Cu excepţia micilor, izolatelor comunităţi rurale dorind să existe la un nivel de subzistenţă, respingerea totală a modernizării, ca şi cea a occidentalizării este cu greu posibilă într-o lume devenită copleşitor de modernă şi extrem de interconectată. Daniel Pipes scrie despre Islam că „doar fundamentaliştii cei mai extremi resping modernizarea şi occidentalizarea. Ei aruncă televizoarele în râuri, interzic ceasurile de mână şi resping motoarele cu combustie internă. Impracticabilitatea programului lor limitează totuşi atracţia pentru astfel de grupuri; în diferite cazuri – cum ar fi cele ale lui Yen Izala din Kano, asasinii lui Sadat, atacatorii moscheii din Meca şi unele grupuri malaeziene *dakwah* – înfrângerile lor în ciocniri violente cu autorităţile le-au făcut apoi să dispară lăsând urme puţine” 56. Dispariţia rezumă în general destinul politicilor de respingere deplină la sfârşitul secolului XX. Fanatismul, pentru a utiliza termenul folosit de Toynbee, pur şi simplu nu mai este o opţiune fiabilă.

Kemalismul. O a doua posibilă replică dată Occidentului este adaptarea deopotrivă a modernizării şi occidentalizării. Această replică este bazată pe presupunerile potrivit cărora modernizarea este dezirabilă şi necesară, cultura indigenă este incom* patibilă cu modernizarea şi trebuie să fie abandonată sau abolită, societatea trebuie să se occidentalizeze pe deplin, în scopul de a se moderniza cu succes. Modernizarea şi occidentalizarea se întăresc reciproc şi trebuie să meargă împreună. Această abordare a fost rezumată în argumentele unor intelectuali japonezi şi chinezi de la sfârşitul secolului XIX, potrivit cărora societăţile lor ar trebui să abandoneze limbile lor istorice şi să adopte engleza ca limbă naţională. Acest punct de vedere, deloc

surprinzător, a fost chiar mai popular printre occidentali decât printre elitele non-occidentale. Mesajul său este: „pentru a avea succes, trebuie să fii ca noi; calea noastră este singura cale”. Argumentul este că „valorile religioase, presupunerile morale şi structurile sociale ale acestor societăţi non-occidentale sunt uneori ostile şi străine de valorile şi practicile industrializării”. Prin urmare, dezvoltarea economică va „solicita o refacere radicală şi distructivă a vieţii şi a societăţii şi, adesea, o reinterpretare a însuşi sensului existenţei, aşa cum a fost acesta înţeles de către oamenii care trăiese-n alte civilizaţii” Pipes face aceeaşi remarcă, cu referire explicită la Islam:

„Pentru a scăpa de anomie, musulmanii au o singură alegere, modernizarea solicită occidentalizare… Islamul nu trebuie să ofere o cale alternativă pentru a moderniza… Laicizarea nu poate fi evitată. Ştiinţa şi tehnologia modernă cer o absorbţie a proceselor de gândire care le însoţesc; la fel se întâmplă şi cu instituţiile politice. Deoarece conţinutul trebuie să încerce să egaleze nimic mai puţin decât forma, predominanţa civilizaţiei occidentale trebuie să fie recunoscută pentru a putea fi în stare să învăţăm de la ea. Limbile europene şi instituţiile de învăţământ occidentale nu pot fi evitate, chiar dacă cele din urmă încurajează gândirea liberă şi modul de viaţă degajat. Doar atunci când musulmanii acceptă explicit modelul occidental ei vor fi în postura de a se tehniciza şi apoi de a se dezvolta” 38.

Şaizeci de ani înainte ca aceste cuvinte să fie scrise, Mustafa Kemal Atatürk a iiuris la concluzii similare, a creat o nouă Turcie din ruinele Imperiului Otoman şi a ieclanşat un efort masiv pentru a o occidentaliza şi deopotrivă pentru a o moderniza. Vngajându-se pe această cale şi respingând trecutul islamic, Atatürk a făcut din

Turcia – „o societate care era musulmană în ceea ce priveşte religia, cutumele şi instituţiile sale dar cu o elită conducătoare hotărâtă să o facă modernă, occidentală şi una cu Occidentul – o „ţară sfâşiată”. La sfârşitul secolului XX. Câteva ţări urmează opeiţiunea kemalistă şi încearcă să substituie o identitate non-occidentală cu una occidentală. Eforturile lor vor fi analizate în capitolul 6.

Reformismul Respingerea implică o sarcină disperată, cea de a izola o societate *zi* lumea modernă. Kemalismul implică dificilă şi traumatica sarcină de a distruge: cultură care a existat de secole şi de a pune în locul ei o cultură total nouă, importată de la o altă civilizaţie, A treia alegere este de a încerca să combini modernizarea cu păstrarea valorilor, practicilor şi instituţiilor principale ale culturii societăţii indigene. Este de înţeles că această alegere a fost cea mai populară printre elitele nonxcidentale. În China, în ultimele faze ale dinastiei Ch’ing, sloganul era *Ţi-Yong*, «chinezii învaţă pentru principiile fundamentale, occidentalii învaţă pentru întrebuxitări practice”. În Japonia, sloganul era *Wakon*, *Yösei*, „spirit japonez, tehnică occidentală”. În Egipt, prin 1830, Muhammad Ali „încerca o modernizare tehnică fără o xeidentalizare culturală excesivă”. Totuşi, acest efort a dat greş atunci când britanicii – au forţat să abandoneze majoritatea reformelor sale modernizatoare. Drept rezultat, rbserva Ali Mazrui, „destinul Egiptului nu a fost identic nici cu soarta japoneză a modernizării tehnice fără occidentalizare culturală, nici cu soarta lui Atatürk, cea a modernizării tehnice prin occidentalizare culturală”. 3. Totuşi, în ultima parte a secolului XIX, Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad ‘Abduh şi alţi reformatori au început o nouă reconciliere a Islamului cu modernitatea, argumentând „compatibilitatea islamului cu ştiinţa modernă şi cu cea mai bună gândire occidentală” şi

prevăzând în „Islam raţional pentru a accepta ideile şi instituţiile moderne, fie ele ştiinţifice, rhnologice sau politice (constituţionalism şi guvern reprezentativ) ’440. Acesta a fost un reformism fără măsură[15], tinzând spre kemalism, care acceptă nu numai modernitatea, ci şi unele instituţii occidentale. Reformismul de acest tip a fost replica dominantă dată Occidentului de către elitele musulmane pentru cei cincizeci de ani dintre 1870 şi 1920, momentul în care a primit provocări, mai întâi din partea apariţiei kemalismului şi apoi din partea unui reformism mai pur, sub forma fundamentalismului.

Respingerea, kemalismul şi reformismul se bazează pe diferite presupuneri asupra a ceea ce este posibil şi asupra a ceea ce este dezirabil. În cazul respingerii, modernizarea şi occidentalizarea sunt la fel de indezirabile şi este posibil a le respinge pe amândouă. Pentru kemalism, modernizarea şi occidentalizarea sunt deopotrivă dezirabile, ultima deoarece este indispensabilă pentru a o realiza pe prima şi amândouă sunt posibile. Pentru reformism, modernizarea este dezirabilă şi posibilă în lipsa unei occidentalizări substanţiale, care este indezirabilă. Există astfel conflicte între respingere şi kemalism asupra dezirabilităţii modernizării şi occidentalizării şi între kemalism şi reformism asupra faptului dacă modernizarea se poate produce fără occidentalizare.

15 în original: broad-gauged reformism; broad-gauge reprezintă, în construcţia de căi feroviare, un ecartament între şine mai mare sau mai mic dccât cel standard, care este In Marea Britanic de 56,5 inci, aproximativ 1,435 m. (n.t.)

Figura 3.1
Replici-alternative la impactul Occidentului

Figura 3.1 reprezintă o diagramă a celor trei direcţii de acţiune. Cel care respinge ar fi rămas la punctul A; kemalistul s-ar fi mişcat de-a lungul diagonalei până la punctul B; reformatorul s-ar fi mişcat orizontal spre punctul C. Cu toate acestea, pe ce direcţie s-au mişcat de fapt societăţile? Evident, orice societate non-occidentală a urmat propria sa direcţie care poate diferi în mod substanţial de aceste trei prototipuri. Mazrui argumentează chiar că Egiptul şi Africa s-au mişcat spre punctul D printr-un… Dureros proces de occidentalizare culturală, fără o modernizare tehnică”. În gradul în care orice model general de modernizare şi occidentalizare există în replicile date Occidentului de către societăţile non-occidentale, el ar fi apărut pe o curbă A-E. Iniţial, occidentalizarea şi modernizarea sunt unite sau apropiate, iar societăţile non-occidentale absorb din cultura occidentală elemente substanţiale şi încetinesc progresul în direcţia modernizării. Totuşi, pe măsură ce viteza modernizării creşte, rata occidentalizării scade şi cultura indigenă trece printr-o renaştere. Următoarea modernizare modifică apoi echilibrul civilizaţional al puterii între Occident şi societatea non-occidentală şi întăreşte îndepărtarea de cultura indigenă.

În primele faze ale schimbării, occidentalizarea promovează în acest fel modernizarea. În ultimele faze, modernizarea promovează dezoccidentalizarea şi renaşterea culturii indigene în două feluri. La nivel societal, modernizarea sporeşte puterea economică, militară şi politică a societăţii luate în întregime şi îi încurajează pe oamenii din această societate să aibă încredere în cultura lor şi să devină dogmatici din punct de

vedere cultural. La nivel individual, modernizarea generează sentimente de alienare şi anomie, văzute ca legături tradiţionale, iar relaţiile sociale sunt rupte şi conduc la crize de identitate pentru care religia prevede un răspuns. Acest flux cauzal este prezentat în figură 3.2.

Figura 3.2
Modernizare şi renaştere culturală

Acest model ipotetic general este compatibil deopotrivă cu teoria ştiinţei sociale şi cu experienţa istorică. Revăzând pe larg mărturia valabilă privind „ipoteza invariabilităţii", Rainer Baum conchide: „continua cercetare a omului aflat în căutarea unei autorităţi pline de înţeles şi a unei autonomii personale având aceeaşi calitate se produce în forme distincte din punct de vedere cultural. În aceste chestiuni, nu există convergenţă spre o lume omogenizată cultural. În schimb, pare a exista o invariabilitate în orientările ce au fost dezvoltate în forme distincte în timpul fazelor de dezvoltare istorică şi modernă timpurie" 41. Împrumutând teoria, aşa cum a fost ea elaborată, printre alţii, de către Frobenius, Spengler şi Bozeman, suntem constrânşi să o extindem la civilizaţiile receptive care împrumută selectiv detalii de la alte civilizaţii pe care să le adaptăm, transformăm, asimilăm pentru a forţa şi a asigura supravieţuirea valorilor aflate în centrul culturii lor, a „paideumei" lor42. Aproape toate civilizaţiile non-occidentale din lume au existat timp de cel puţin un mileniu şi, în unele cazuri, timp de mai multe milenii. Ele au o reputaţie dovedită în a împrumuta de la alte civilizaţii pentru a-şi asigura propria lor supravieţuire.

Savanţii sunt de acord asupra faptului că absorbţia budismului de către China de la India nu a fost de ajuns ca să producă „indianizarea Chinei”. Chinezii au adaptat budismul la scopurile şi nevoile lor. Cultura chineză a rămas chineză. Chinezii s-au întâlnit nu odată cu intensele eforturi occidentale, eşuate constant, făcute pentru a-i creştina. Dacă ei vor importa vreodată creştinismul, este de aşteptat ca acesta să fie absorbit şi adaptat în aşa fel încât să fie compatibil cu principalele elemente ale culturii chineze. În mod similar, arabii musulmani au primit, au evaluat şi au folosit „moştenirea lor elenică pentru două motive în mod esenţial utilitare. Fiind mai ales interesaţi să împrumute unele forme exterioare sau aspecte tehnice, ei ştiau cum să nu ia în considerare toate elementele gândirii greceşti care ar fi intrat în conflict cu adevărul, aşa cum acesta era stabilit în normele şi preceptele lor coranice fundamentale” 43. Japonia a urmat aceeaşi orientare. În secolul VII Japonia a importat cultura chineză şi a făcut „transformarea din proprie iniţiativă, în lipsa previziunilor economice şi militare” spre o civilizaţie superioară. „În secolele care au urmat, au existat perioade de relativă izolare faţă de influenţele continentale, în timpul cărora împrumuturile precedente au fost selecţionate, iar cele folositoare au fost asimilate, ar fi alternat cu perioade de contacte reînnoite şi împrumuturi culturale”. „Cultura japoneză şi-a menţinut, în toate aceste faze, caracterul ei distinct.

Forma moderată a argumentului kemalist potrivit căruia societăţile non-occidentale se pot moderniza occidentalizându-se rămâne nedovedită. Argumentul kemalist extrem potrivit căruia societăţile non-occidentale trebuie să se occidentalizeze pentru a se moderniza nu poate fi acceptat ca o teorie universală. Totuşi, trebuie pusă întrebarea: există unele societăţi non-occidentale în

care obstacolele puse în calea modernizării sunt aşa de mari încât cultura indigenă trebuie să fie efectiv înlocuită de către cultura occidentală dacă modernizarea este pe cale de a se produce? Teoretic, acest lucru ar trebui să fie mult mai probabil în cazul culturilor de consum decât în cazul culturilor instrumentale. Acestea din urmă sunt „caracterizate de un larg sector de finalităţi intermediare, separate şi independente de finalităţile ultime”. Aceste sisteme „inovează uşor împrăştiind acoperământul tradiţiei deasupra schimbării înseşi... Asemenea sisteme pot inova fără să dea impresia că alterează fundamental instituţiile lor sociale. Inovaţia a fost făcută mai degrabă pentru a sluji tradiţiei”. Sistemele de consum, prin contrast „sunt caracterizate de o strânsă legătură între finalităţile intermediare şi cele ultime... Societatea, statul, autoritatea şi aşa mai departe, toate sunt părţi ale unui sistem de înaltă solidaritate în care religia, ca punct de reper cognitiv, este infiltrată” 4 î. Apter foloseşte aceste categorii pentru a analiza schimbările petrecute în cadrul triburilor africane. Eisenstadt aplică o analiză paralelă marilor civilizaţii asiatice şi ajunge la o concluzie similară. Transformarea inversă este „în mare măsură facilitată de autonomia instituţiilor sociale, culturale şi politice” 46. Pentru acest motiv, societăţile japoneză şi hindusă, din ce în ce mai instrumentale, s-au adaptat mult mai devreme şi mult mai uşor modernizării decât societăţile confuc ianistă şi islamică. Ele erau mai apte să importe tehnologia modernă şi să o utilizeze pentru a-şi susţine propria cultură. Înseamnă oare că societăţile islamică şi chineză trebuie ori să renunţe, deopotrivă, la modernizare şi occidentalizare, ori să le înglobeze? Alegerile nu sunt atât de limitate. În afară de Japonia, Taiwanul, Arabia Saudită şi, într-o mai mică măsură, Iranul au devenit societăţi moderne fără a deveni occidentale. Într-adevăr, efortul

depus de Şahul Iranului pentru a urma o cale kemalistă a generat o intensă reacţie antioccidentală dar nu şi antimodernă. China este în mod clar angajată pe o cale reformistă.

Societăţile islamice au avut dificultăţi în legătură cu modernizarea şi Pipes îşi susţine punctul de vedere potrivit titruia occidentalizarea este o condiţie prealabilă ce atrage atenţia asupra conflictelor între Islam şi modernitate în domenii economice cum ar fi interesul, legile de moştenire şi participarea feminină la forţa de muncă. În momentul de faţă, chiar şi el o citează aprobator pe Maxine Rodinson în scopul de a arăta că „nu este nimic de indicat într-o manieră constrângătoare în problema de a şti dacă religia musulmană a împiedicat lumea musulmană de a se dezvolta de-a lungul drumului ce duce la capitalismul modern" şi argumentează această afirmaţie în alte domenii decât cel economic:

„Islamul şi modernizarea nu se ciocnesc. Musulmanii pioşi pot cultiva ştiinţele, pot lucra eficient în întreprinderi sau pot utiliza arme avansate. Modernizarea nu cere o ideologie politică sau un set de instituţii: alegerile, frontierele naţionale, asociaţiile civice şi alte amprente ale vieţii occidentale nu sunt necesare creşterii economice. Islamul îi satisface pe consultanţii în management ca şi pe ţărani. *Shari* a nu are nimic de spus în ceea ce priveşte schimbările care însoţesc modernizarea, cum ar fi trecerea de la agricultură la industrie, de la provincie la oraş sau de la stabilitate socială la flux social, nici nu se izbeşte de domenii cum ar fi educaţia de masă, comunicaţiile rapide, noile forme de transport sau îngrijirea medicală". 47

În mod similar, chiar şi susţinătorii extremi ai antioccidentalizării şi ai revitalizării culturii indigene nu ezită să folosească tehnicile moderne de e-mail, casete şi televiziune pentru a-şi promova cauza.

Pe scurt, modernizarea nu înseamnă neapărat occidentalizare. Societăţile nonoccidentale pot să se modernizeze şi s-au modernizat fără a-şi abandona propria lor cultură şi adoptă pe scară largă valorile, instituţiile şi practicile occidentale. Într-adevăr, ultima poate fi aproape imposibilă: oricâte obstacole pun culturile non-occidentale în faţa modernizării, acestea pălesc în faţa celor puse occidentalizării. După cum observă Braudel, ar fi aproape „copilăresc" să gândim că modernizarea sau „triumful civilizaţiei la singular" ar fi dus la sfârşitul pluralităţii culturilor istorice încorporate de secole în marile civilizaţii ale lumii48. În schimb, modernizarea consolidează aceste culturi şi reduce puterea relativă a Occidentului. În principal, lumea devine mult mai modernă şi mult mai puţin occidentală.

Echilibrul modificat al civilizaţiilor

Capitolul 4

În

Declinul Occidentului: putere, cultură şi indigenizare

Puterea Occidentului: dominaţie şi declin

Există două imagini ale puterii Occidentului prin raportare la alte civilizaţii. Prima este copleşitoare, triumfantă, cea a dominaţiei occidentale aproape totale. Dezintegrarea Uniunii Sovietice a îndepărtat singurul *challenger* al Occidentului şi, ca rezultat, lumea este şi va fi formată din scopuri, priorităţi şi interese ale principalelor naţiuni occidentale, poate şi cu ajutorul ocazional al Japoniei. Singura superputere rămasă, Statele Unite, împreună cu Marea Britanie şi Franţa ia deciziile cruciale în probleme politice şi de securitate; Statele Unite, împreună cu Germania şi Japonia, iau deciziile

cruciale în problemele economice. Occidentul este singura civilizaţie care are interese substanţiale în orice altă regiune sau civilizaţie şi are abilitatea de a influenţa politică, economia şi securitatea oricărei alte regiuni sau civilizaţii. Societăţi ce aparţin de alte civilizaţii au de obicei nevoie de Occident pentru a-şi îndeplini scopurile şi pentru a-şi proteja interesele. După cum a rezumat un autor, naţiunile occidentale:

A doua imagine a Occidentului este foarte diferită. Este cea a unei civilizaţii în declin, participarea să ia puterea politică, economică şi militară fiind în scădere faţă de cea a altor civilizaţii. Victoria Occidentului în Războiul Rece nu a produs triumf, ci epuizare. Occidentul are o preocupare crescândă pentru problemele şi nevoile sale interne, confruntându-se cu o creştere economică scăzută, populaţii în stagnare, şomaj, imense deficite guvernamentale, o etică în declin a muncii, rate scăzute ale economiilor şi, în multe ţări, printre care şi Statele Unite, dezintegrare socială, droguri şi crime. Puterea economică se transferă rapid în Asia de Est. Iar puterea militară şi influenţa politică vor urma aceeaşi cale. India. Se află în pragul demarării creşterii economice şi lumea islamică este din ce în ce mai ostilă Occidentului. Dorinţa altor societăţi de a accepta dictatul Occidentului sau de a se supune predicilor sale se evaporează rapid şi la fel se întâmplă şi cu siguranţa de sine ori cu dorinţa de a domina a Occidentului. Sfârşitul anilor ’80 este caracterizat de dezbaterile asupra tezei declinului Statelor Unite. La jumătatea anilor [16]90 o analiză echilibrată a ajuns la o

16 Deţin şi operează în sistemul bancar internaţional.

Controlează toate valutele puternice.

Sunt principalul client al lumii.

Procură majoritatea produselor finite din lume.

concluzie oarecum similară:

„În multe raporturi importante, relativa putere (a Statelor Unite) va decădea cu o viteză accelerată. În termeni de capacităţi militare brute, este posibil ca poziţia Statelor Unite în raport cu Japonia şi, eventual, China, să se erodeze în continuare. În domeniul militar, echilibrul capacităţilor efective între Statele Unite şi un număr de puteri regionale în creştere (ce includ, poate, Iran, India şi China) se va muta de la centru spre periferie. Unele puteri structurale ale Americii se vor scurge spre alte naţiuni; unele (printre care şi puterea să *soft*) îşi vor găsi calea ajungând în mâinile actorilor non-etatici, cum ar fi corporaţiile multinaţionale". 2

Care dintre cele două ilustraţii contrastante ale locului Occidentului în lume descrie realitatea? Bineînţeles, răspunsul este: amândouă. Occidentul este, în momentul de faţă, copleşitor de dominant şi va rămâne „numărul unu" în ceea ce priveşte puterea şi influenţa şi în secolul XXI. Cu toate acestea, schimbări graduale, inexorabile şi fundamentale se petrec de asemenea în echilibrul puterilor între civilizaţii, iar puterea Occidentului raportată la cea a altor civilizaţii va continua să decadă. La fel cum preeminenţa Occidentului se

---

Domină pieţele internaţionale de capital.

Exercită o considerabilă influenţă morală înăuntrul mai multor societăţi.

Sunt capabile de intervenţii militare masive.

Controlează strâmtorile maritime.

Dirijează cele mai înalte cercetări tehnice şi dezvoltarea.

Controlează principalele domenii de vârf ale învăţământului tehnic.

Domină accesul în spaţiul cosmic.

Domină comunicaţiile internaţionale.
Domină industria armelor de înaltă tehnologie.1

erodează, o mare parte din puterea să vă evapora pur şi simplu, iar restul va fi răspândită pe baze regionale între cele câteva mări civilizaţii şi statele lor de nucleu. Cele mai semnificative creşteri în putere rezultă şi vor rezulta din civilizaţiile asiatice, unde China se ridică gradual ca societatea cea mai potrivită pentru a sfida Occidentul în ceea ce priveşte influenţa globală. Aceste modificări de putere între civilizaţii duc şi vor duce la o crescută afirmare culturală a societăţilor nonoccidentale şi la o crescută respingere a culturii occidentale venită din partea lor. Declinul Occidentului prezintă trei mari caracteristici.

Mai întâi este un proces lent. Creşterea puterii occidentale a avut loc în patru sute de ani. Recesiunea să ar putea să dureze mai mult. În anii ’80, distinsul savant britanic Hedley Bull argumenta faptul că „se poate spune că dominaţia europeană sau occidentală asupra societăţii universale internaţionale a atins apogeul în preajma anului 1900”. 3 Primul volum al lui Spengler apărea în 1918 şi „declinul Occidentului” a constituit o temă centrală a istoriei secolului XX. Procesul însuşi s-a extins mult de-a lungul secolelor. Totuşi, este de conceput că ar putea să se accelereze. Creşterea economică şi alte creşteri ale capacităţilor unei ţări înaintează adeseori de-a lungul unei curbe în formă de „S”: un start încet şi apoi accelerare rapidă, urmate de rate reduse de extindere şi stabilizare. Declinul ţărilor poate să se producă în mod asemănător de-a lungul unei curbe în formă de „S” inversată, aşa cum s-a întâmplat în cazul Uniunii Sovietice: moderat la început şi apoi accelerându-se rapid înainte de a ajunge la capăt. Declinul Occidentului se află încă în prima fază lentă, însă la un moment dat ar putea să se accelereze dramatic.

În al doilea rând, declinul nu înaintează în linie dreaptă. El este extrem de neregulat, cu pauze, întoarceri şi reafirmări ale puterii occidentale, urmate de manifestări

ale slăbiciunii occidentale. Societăţile deschise democratice ale Occidentului au o mare capacitate de reînnoire. În plus, spre deosebire de multe civilizaţii, Occidentul a avut două mari centre de putere. Declinul pe care Bull îl observa începând în preajma anului 1900 a fost în mod esenţial declinul componentei europene a civilizaţiei occidentale. De la 1910 la 1945 Europa a fost divizată chiar împotriva ei şi preocupată de problemele sale interne economice, sociale şi politice. Cu toate acestea, în anii ’40, faza americană a dominaţiei occidentale a început şi, în 1945, Statele Unite dominau lumea într-un grad aproape comparabil cu cel al Puterilor Aliate în 1918. Decolonizarea de după război a redus şi mai mult influenţa europeană, dar nu şi pe cea a Statelor Unite care a înlocuit tradiţionalul imperiu teritorial cu un nou imperialism transnaţional. Totuşi, în timpul Războiului Rece puterea militară americană a fost egalată de cea a sovieticilor şi puterea economică americană a decăzut în raport cu cea a Japoniei. În momentul de faţă, au loc eforturi periodice pentru o renaştere militară şi economică. Într-adevăr, un alt distins savant britanic, Bany Buzan, argumentă în 1991 faptul că „realitatea cea mai profundă este că centrul este acum mult mai dominant şi periferia mult mai subordonată decât în orice altă perioadă militară începutului decolonizării” 4. Totuşi, exactitatea acestei percepţii se estompează, la fel cum şi victoria care i-a dat naştere se estompează în istorie.

În al treilea rând, puterea reprezintă abilitatea unei persoane sau a unui grup de a schimba comportamentul unei alte persoane sau al unui alt grup. Comportamentul poate fi schimbat prin stimulare, constrângere şau îndemnuri, ceea ce solicită celui aflat la putere să aibă resurse economice, militare, instituţionale, demografice, politice, tehnologice, sociale şi alte asemenea. Prin

urmare, puterea unui stat sau grup este în mod normal estimată prin măsurarea resurselor pe care acesta le are la dispoziţie împotriva celor aparţinând altor state sau grupuri pe care încearcă să le influenţeze. Occidentul a dispus, la începutul secolului XX, de majoritatea, dar nu de toate resursele importante de putere care au început apoi să decadă, prin raportare la cele ale altor civilizaţii.

Teritoriu şi populaţie. În 1490 societăţile occidentale controlau o mare parte din Europa, în afară de Balcani, sau probabil 1, 5 milioane de mile pătrate din întinderea de pământ globală (cu excepţia Antarcticii) de 52, 5 milioane de mile pătrate. În momentul de apogeu al extinderii sale teritoriale, în 1920, Occidentul conducea direct aproape 25, 5 milioane de mile pătrate sau aproape jumătate din întinderea de pământ globală. Spre 1993, acest control teritorial era înjumătăţit la aproape 12, 7 milioane de mile pătrate. Occidentul s-a întors la nucleul său european originar, la care se adaugă întinsele pământuri populate prin colonizare din America de Nord, Australia şi Noua Zeelandă. Dimpotrivă, teritoriul societăţilor islamice independente a crescut de la 1, 8 de milioane mile pătrate în 1920 la peste 11 milioane de mile pătrate în 1993. Schimbări similare s-au produs în controlul populaţiei. În 1900, occidentalii constituiau aproximativ 30 din populaţia lumii şi guvernele occidentale stăpâneau 45 din această populaţie şi 48 în 1920. În 1993, cu excepţia câtorva mici rămăşiţe imperiale, cum ar fi Hong Kong-ul, guvernele occidentale nu conduc decât pe occidentali. Occidentalii sunt echivalenţi cu un neînsemnat procent, 13, din umanitate, şi urmează să scadă la aproape 11 la începutul secolului următor şi la 10 în 2025 v Luând în considerare populaţia totală a lumii, în 1993 occidentalii se situau pe al patrulea loc, în urma civilizaţiilor sinică, islamică şi hindusă.

Occidentalii constituie astfel, din punct de vedere cantitativ, o minoritate, în scădere constantă, a populaţiei mondiale. Echilibrul dintre Occident şi alte populaţii este de asemenea schimbat din punct de vedere calitativ. Popoarele non-occidentale au devenit mai sănătoase, mai urbane, mai ştiutoare de carte, mai bine educate. Pe la începutul anilor „90, ratele mortalităţii infantile din America Latină, Africa, Orientul Mijlociu, sudul, estul şi sud-estul Asiei erau o treime sau o jumătate din ceea ce erau acum 30 de ani. Speranţa de viaţă în aceste regiuni a crescut semnificativ, cu creşteri ce variază de la 11 ani în Africa la 33 de ani în estul Asiei. La începutul anilor ’60 în mare parte din Lumea a Treia mai puţin de o treime din populaţia adultă era ştiutoare de carte. La începutul anilor ’90 în foarte puţine ţări, cu excepţia Africii, mai puţin de jumătate din populaţie era ştiutoare de carte. Aproape 50 dintre indieni şi 75 dintre chinezi nu ştiau să citească sau să scrie. Ratele de alfabetizare din ţările în curs de dezvoltare atingeau în medie 41 din cele întâlnite în ţările dezvoltate; în 1992 aceste rate reprezentau în medie 71. La începutul anilor ’90, în orice regiune, cu excepţia Africii, efectiv întreaga grupă de vârstă era înrolată în învăţământul primar. Şi mai semnificativ, la începutul anilor ’60 în Asia, America Latină, Orientul Mijlociu şi Africa mai puţin de o treime din grupa de vârstă potrivită era înrolată în învăţământul secundar; la începutul anilor ’90, jumătate din grupa de vârstă era înrolată în învăţământul secundar, cu excepţia Africii, în 1960 rezidenţii urbani reprezentau mai puţin de o pătrime din populaţia ţărilor cele mai puţin dezvoltate. Cu toate acestea, între 1960 şi 1992, procentul populaţiei urbane a crescut de la 49 la 73 în America Latină, de la 34 la 55 în ţările arabe, de la 14 la 29 în Africa, de la 18 la 27 în China şi de la 19 la 26 în India6.

Aceste modificări în alfabetizare, învăţământ şi urbanizare au creat populaţii mobilizate din punct de vedere social, având capacităţi sporite şi perspective înalte ce puteau fi activate pentru scopuri politice, în modalităţi de care ţăranii neştiutori de carte nu puteau fi capabili. Societăţile mobilizate din punct de vedere social sunt societăţi mult mai puternice. În 1953, când mai puţin de 15 dintre iranieni erau alfabetizaţi şi mai puţin de 17 erau urbani, Kermit Roosevelt şi câteva cadre operative C.I.A. Au suprimat relativ uşor o răscoală şi au repus Şahul pe tron. O falie semnificativă continuă să-i separe pe chinezi, indieni, arabi şi africani de occidentali, japonezi şi ruşi. Decalajul se restrânge rapid în momentul de faţă. În acelaşi timp, o nouă falie se deschide. Media de vârstă a occidentalilor, japonezilor şi ruşilor este în creştere constantă şi marea parte a populaţiei care nu mai lucrează impune o povară crescută asupra celor care sunt încă angajaţi. Alte civilizaţii sunt împovărate de un mare număr de copii, însă copiii reprezintă viitorii muncitori şi soldaţi.

Tabelul 4.1

Teritorii aflate sub controlul politic al civilizaţiilor, 1900 – 1993

Totalitatea teritoriilor civilizaţiilor (estimate în sute de mile pătrate)

An	Oo	Am	Sin	Hi	Isl
ul	ckL	cană	ică	ndusă	amici one
1900	20,	16	4,	54	3,
	290	4	317	592	1
1920	25,	40	3,	54	1,
	447	0	913	811	1
1971	12,	4,	3,	1,	9.1

	806	636	936	316	83	2
1993	12,	5,	3,	1,	11,	
	711	682	923	279	054	5
Teritoriul lumii (estimat în procente)				*		
1900	38,	O,	8,	O,	6,	
	7	3	2	1	8	3
1920	48,	O,	7,	O,	3,	
	5	8	5	1	5	5
1971	24,		7,	2,	17,	
	4		5	5	5	3
1993	24,	10,	7.5	14	21,	
	2	8		1		3

— Teritoriul lumii (estimat la 52, 5 milioane mile pătrate) nu include Antarctica.

Notă: împărţiri teritoriale relative ale lumii, bazate pe frontierele statelor dominante şi pe anul indicat. Surse: *Statesman*'s *Year-Book* (New York, St. Martin's Press, 1901 – 1927); *World Book Atlas* (Chicago, Field Enterprises Educaţional Corp., 1970); *Britannica Book of the Year* (Chicago, Encyclopedia Britannica, Inc., 1992 – 1994).

Tabelul 4.2

Populaţiile ţărilor ce aparţin de marile civilizaţii ale lumii, 1993 (În mii)

Sinică	1.340.900	Latino-araericană	507.500
Islamică	927.600	Africană	392.100
Hindusă	915.800	Ortodoxă	261.300
Occidentală	805.400	Japoneză	124.700

Sursă: date calculate cu ajutorul cifrelor din *Encyclopedia Britannica*, 1994 *Book of the Year* (Chicago, Encyclopedia Britannica, 1994), pp.764 – 69.

Tabelul 4.3

Părţi din populaţia lumii aflate sub controlul politic al civilizaţiilor, 1900 – 2025 (în procente)

An	Occ.	Africană	Sinică	Hindusă	Islamică	Japoneză	Latinoamericană
1900	1,6	„3	O,4	O,3	19,2	4,5	3,2	3
1920	1,9	1	48,7	O,3	17,4	3	2,1	4,6	4
1971	3,7	4	14,6	5,	15,2	22,8	O	13,8	2,4	8
1990	5,3	7	14.2	8,	16,3	24,4	3	13.3	2,2	9
1995	5,8	1	13,5	9,	16.4	24,9	O	15,2	2,3	9
2010	7,2	5	U,7	11,	17,1	22,9	3	17,8	1,3	1
2025	8,5	1	10,4	14,	16,9	21,2	O	19,5	1,2	9

Note: Populaţia relativă a lumii, estimări bazate pe frontierele statelor dominante şi pe anul indicat. Estimările de populaţie pentru intervalul 1995 – 2025 iau în consideraţie frontierele din 1994.

— Populaţia lumii estimată în miliarde.

— Estimările nu includ membri ai Comunităţii Statelor Independente sau ai Bosniei. *T* Estimările includ Comunitatea Statelor Independente, Georgia şi fosta Iugoslavie. Surse: Naţiunile Unite, Secţia «» Populaţie”, Departamentul pentru Informaţie Economică şi Socială şi

Analiză Politică, *World Population Prospects, The 1992 Revision* (New York, United Nations, 1993); *Statesman's Year-Book* (New York, St. Martin's Press, 1901 – 1927); *World Almanac and Book offacts* (New York, Press Pub. Co., 1970 – 1993).

Produsul economic. Partea occidentală din produsul economic global a atins apogeul în anii '70 şi a fost în mod clar în declin de la al Doilea Război Mondial încoace. În 1750 China deţinea aproape o treime, India aproapep pătrime şi Occidentul mai puţin de o cincime din producţia manufacturieră a lumii. În jurul anului 1830, Occidentul era cu puţin înaintea Chinei. În deceniile următoare, după cum remarcă Paul Bairoch, industrializarea Occidentului a dus la dezindu-strializarea restului lumii. În 1913, producţia manufacturieră a ţărilor non-occidentale reprezenta aproximativ două treimi din ceea ce era în 1800. Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, producţia manufacturieră occidentală a crescut dramatic, ajungând în 1928 la 84, 2 din totalul producţiei mondiale. După aceea, această producţie a decăzut în Occident, rata sa de creştere rămânând modestă, iar ţările mai puţin industrializate şi-au extins rapid producţia după cel de-al Doilea Război Mondial. În 1980, Occidentul deţinea 57, 8 din producţia manufacturieră globală, un procent ce se apropie de cel pe care îl avea cu 120 de ani mai devreme, în anii '60 ai secolului XIX.7

Date demne de încredere asupra produsului economic brut nu sunt disponibile pentru perioada premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial. Oricum, în 1950 Occidentul deţinea aproape 64 din produsul mondial brut; în 1980 această proporţie a scăzut la 49 (a se vedea tabelul 4.5). În 2013, potrivit unei estimări, Occidentul va deţine doar 30 din produsul mondial brut. În

1991, potrivit unei alte estimări, 4 din cele mai puternice 7 economii ale lumii aparţineau naţiunilor non-occidentale: Japonia (locul 2), China (locul 3), Rusia (locul 6) şi India (locul 7). În 1992 Statele Unite aveau cea mai puternică economie a lumii şi topul celor mai puternice 10 economii le includea pe cele a S ţări occidentale, la care se adăugau economiile statelor conducătoare a 5 alte civilizaţii: China, Japonia, India, Rusia şi Brazilia. În 2020, estimări plauzibile indică faptul că în topul celor mai puternice 5 economii vor fi ţări din 5 civilizaţii diferite, iar topul celor mai puternice 10 va include doar 3 ţări occidentale. Acest declin relativ al Occidentului reprezintă, fireşte, în mare măsură nevoia de afirmare rapidă a Asiei de EstR.

Cifrele brute ale producţiei economice eclipsează parţial avantajul calitativ al Occidentului. Occidentul şi Japonia domină aproape total industriile de tehnologie avansată. Oricum, tehnologiile sunt răspândite şi Occidentul, dorind să-şi menţină superioritatea, va face tot ce îi stă în putinţă pentru a micşora această răspândire. Totuşi, datorită lumii interconectate pe care Occidentul a creat-o, a încetini difuzarea tehnologiei în cadrul altor civilizaţii este din ce în ce mai dificil. Acest tip de lume s-a dezvoltat în absenţa unei ameninţări unice, dominante, asupra căreia toţi erau de acord, aşa cum era în timpul Războiului Rece, şi a acordat o atenţie modestă măsurilor de supraveghere şi control al tehnologiilor.

Pare probabil că, pentru o mare parte a istoriei, China a avut cea mai puternică economie din lume. Difuzarea tehnologiei şi dezvoltarea economică a societăţilor non-occidentale din a doua jumătate a secolului XX produc acum o reîntoarcere la modelul istoric. Acesta va fi un proces lent dar, pe la jumătatea secolului XXI, dacă nu şi mai devreme, distribuţia produselor economice şi a produselor manufacturiere în rândul

civilizaţiilor conducătoare probabil că va semăna cu cea de la 1800. Cei 200 de ani de „blip” [17]-occidental asupra economiei mondiale vor lua sfârşit.

Tabelul 4.4

PĂrţi din producţia manufacturieră a lumii, pe civilizaţie sau ţarA, 1750 – 1980 (în procente)

Ţara	1750	1800	1830	1860	1900	1913	1928
Occident	18,2	23,3	31.1	53,7	77, 4	81, 6	68, 8
China	32,8	33.3	29,8	19,7	6 3, 6	12, 4	5
Japonia	3.8	3,5	2,8	2.6	4 2, 7	2, 4	2,
India/ Pakistan	24,5	19,7	17,6	E	7 1, 4	2, 8	1, 9
Rusia/ U.R.S.S**	5,O	5,6	5,6	O	8 8, 2	7, 6	8,
Brazilia				8	O, O, 7	O, O, 8	6 8
Mexic							
Altele	15,7	14,6	13,1	7.6	8 1, 7	53	2, 1

** incluzând şi ţările Pactului de la Varşovia, în anii Războiului Rece.

Sursă: Paul Bairoch, „International industrialization Levels from 1750 to 1980”, *Journal of European Economic History*, 11 (toamna 1982); pp. 269 – 334.

17 imaginea unui obiect pe ecranul radarului. (n.t.)

Tabelul 4.5

Împărţirea pe populaţii a Produsului Economic Brut Mondial 1950 – 1992 (în procente)

	An	Oxi	Afr	Sin	Hi	Isl	Jap
ul	d.	icană	ică	ndusă	amică	oneză	in c
	19	64,		3,	3,	2,	3,
50	1		3	8	9	1	6
	19	53,	1,	4,	3,	4,	7,
70	4	7	8	O	6	8	
	19	48,	2,	6,	2,	6,	8,
80	6	O	4	7	3	5	7
	19	48,	2,	10,	3,	11,	8,
92	9	1	O	5	O	O	3

— Estimările pentru civilizaţia ortodoxă în 992 includ fosta U.R. S.S. Şi fosta Iugoslavie.

Altele includ alte civilizaţii şi o marjă de eroare. *Surse*: procentele pentru 1950, 1970, 1980 sunt calculate pe baza variaţiilor constante ale dolarului american, de către Herbert Block în *The Planetary Product în 1980*: *A Creative Pause*? (Washington D.C., Bureau of Public Affairs, U.S. Departament of State, 1981, pp. 30 – 45. Procentele pentru 1992 sunt calculate pe baza estimărilor Băncii Mondiale în ceea ce priveşte puterea parităţii de cumpărare, din tabelul 30 al *World Development Report 1994* (New York, Oxford University Press, 1994).

Capacitate militară. Puterea militară are patru dimensiuni: cantitativă – număr de oameni, arme, echipamente şi resurse; tehnologică – efectivul şi gradul de sofisticare a armelor şi a echipamentului; organizaţională – coerenţa, disciplină, antrenamentul şi morală trupelor, precum şi efectivul de comandă şi legăturile de control;

socială – abilitatea şi dorinţa societăţii de a aplica în mod concret forţa militară. În anii ’20, Occidentul se afla cu mult înaintea celorlalţi în ceea ce priveşte aceste patru dimensiuni. În anii ce au urmat, puterea militară a Occidentului a decăzut prin raportare cu cea a altor civilizaţii, un declin reflectat în echilibrul modificat al personalului militar, o dimensiune, deşi nu cea mai importantă, a capacităţii militare. Modernizarea şi dezvoltarea economică generează resursele şi dorinţa statelor de a-şi dezvolta propriile lor capacităţi militare, dar câteva state eşuează în această încercare. În anii ’30 Japonia şi Uniunea Sovietică au creat forţe militare foarte puternice, după cum au demonstrat în al Doilea Război Mondial. În timpul Războiului Rece, Uniunea Sovietică era una din cele două forţe militare cele mai puternice. În mod curent, Occidentul monopolizează posibilităţile de desfăşurare a forţelor militare convenţionale oriunde în lume. Nu este sigur dacă va continua să-şi menţină aceste capacităţi. Totuşi, în mod rezonabil pare sigur că niciun stat sau grup de state non-occidentale nu va crea o capacitate comparabilă în deceniile următoare.

Pretutindeni, anii de după Războiul Rece au fost dominaţi de cinci mari curente în ceea ce priveşte evoluţia capacităţilor militare globale.

În primul rând, forţele armate ale Uniunii Sovietice au încetat să mai existe imediat după ce Uniunea Sovietică a încetat să mai existe. După Rusia, doar Ucraina a moştenit capacităţi militare semnificative. Forţele armate ruse au fost mult reduse în mărime şi au fost retrase din Europa Centrală şi din statele baltice. Pactul de la Varşovia lua sfârşit. Ideea de a constitui o provocare pentru marină americană era abandonată. Echipamentul militar a fost fie lichidat, fie s-a permis să fie deteriorat şi a devenit non-operaţional. Alocaţiile de la buget pentru apărare au fost

drastic reduse.

Demoralizarea s-a infiltrat deopotrivă în rândurile ofiţerilor şi ale oamenilor. În acelaşi timp, militarii ruşi şi-au redefinit misiunile şi doctrină şi se restructurează în vederea noului lor rol de protectori ai populaţiilor ruse implicându-se în conflictele regionale din apropiere.

În al doilea rând, abrupta reducere a capacităţilor militare a stimulat un declin lent, dar semnificativ în cheltuielile, forţele şi capacităţile militare occidentale. Potrivit planurilor administraţiilor Bush şi Clinton, cheltuielile armatei S.U.A. Vor trebui să scadă cu 35 de la 342, 3 miliarde de dolari (la valoarea din 1994) în 1990 la 222, 3 miliarde de dolari în 1998. Structura forţelor armate americane în acel an va fi jumătate sau trei sferturi din ceea ce era la sfârşitul Războiului Rece. Personalul total din armată va scădea de la 2, 1 la 1, 4 milioane. Multe din marile programe de înzestrare a armatei au fost şi sunt contramandate. Între 1985 şi 1995 achiziţiile anuale de arme majore au scăzut de la 29 la 6 vapoare, de la 943 la 127 de avioane, de la 720 la o tancuri şi de la 48 la 18 rachete. Începând cu anii ’80, Marea Britanie, Germania şi, într-o mică măsură, Franţa au procedat! a reduceri similare în ceea ce priveşte cheltuielile de apărare şi capacităţile militare. La mijlocul anilor ’90, forţele armate germane au fost programate să se reducă de la 370.000 la 340.000 şi, probabil, la 320.000 de oameni; armata franceză a scăzut de la efectivul ei de 290.000 de oameni în 1990, la 225.000 în 1997. Personalul militar britanic a scăzut de la 377.100 de oameni în 1985 la 274.800 în 1993. Membrii continentali ai NATO au scurtat de asemenea perioada serviciului militar şi pun în dezbatere posibilă renunţare la sistemul recrutării obligatorii.

În al treilea rând, tendinţele din estul Asiei diferă semnificativ de cele din Rusia şi din Occident. Cheltuielile

militare crescute şi perfecţionările forţelor armate erau la ordinea zilei; China conducea plutonul. Stimulate deopotrivă de bogăţia lor economică crescută şi de afirmarea Chinei, alte naţiuni est-asiatice se modernizează şi îşi extind forţele militare. Japonia a continuat să-şi perfecţioneze capacităţile sale militare extrem de sofisticate. Taiwanul, Coreea de Sud, Thailanda, Malaezia, Singapore şi Indonezia cheltuiesc din ce în ce mai mult în ceea ce priveşte armata şi achiziţionează avioane, tunuri şi nave de la Rusia, Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, Germania şi din alte ţări. În timp ce cheltuielile de apărare ale NATO scădeau cu aproape 10 între 1985 şi 1993 (de la 539, 6 miliarde de dolari la 485 miliarde, la valoarea dolarului din 1993), cheltuielile din aceeaşi perioadă în Asia de Est creşteau de la 89, 8 miliarde de dolari la 134, 8 miliardei în al patrulea rând, capacităţile militare, incluzând arme de distrugere în masă, se răspândesc generalizai în jurul lumii. Cu cât ţările se dezvoltă din punct de vedere economic, cu atât mai mult generează aptitudini de a produce arme. De exemplu, între anii ’60 şi ’80, numărul ţărilor din Lumea a Treia ce produc avioane de luptă a crescut de la una la opt, al celor ce produc tancuri – de la una la şase, elicoptere – de la una la şase, rachete tactice – de la niciuna la şapte. În anii „90 s-a produs o tendinţă spre globalizarea industriei de apărare care este posibil să erodeze avantajele militare ale Occidentului 10. Multe societăţi non-occidentale fie posedă arme nucleare (Rusia, China, Israelul, India, Pakistanul şi probabil Coreea de Nord), fie depun eforturi minuţioase pentru a le achiziţiona (Israelul, Irakul, Libia şi, probabil, Algeria), fie se plasează într-o poziţie care să le permită să le achiziţioneze dacă au nevoie s-o facă (Japonia).

În fine, toate aceste evenimente fac din regionalizare principală tendinţă a puterii şi strategiei militare în lumea

posterioară Războiului Rece. Regionalizarea procură raţiunea fundamentală pentru reducerea forţelor militare ruse şi occidentale şi pentru creşteri ale forţelor militare ale altor state. Rusia nu mai are o capacitate militară globală, însă îşi concentrează strategia şi forţele asupra zonelor din jur. China şi-a reorientat strategia şi forţele pentru a scoate în relief planificarea puterii locale şi apărarea intereselor chineze în Asia de Eist. Ţările europene îşi redirecţionează în mod similar forţele, prin intermediul NATO şi al Uniunii Europei Occidentale pentru a face faţă instabilităţii de la periferia Europei Occidentale. Statele Unite şi-au modificat explicit planurile militare, de la cele de împiedicare şi combatere a Uniunii Sovietice pe plan global, la cele care o pregătesc să facă faţă simultan evenimentelor neprevăzute din Golful Persic şi nord-estul Asiei. Cu toate acestea, nu este probabil că Statele Unite să aibă capacitatea militară de a îndeplini aceste scopuri. Pentru a înfrânge Irakul, Statele Unite a desfăşurat în Golful Persic 75 din aviaţia să tactică activă, 42 din tancurile sale moderne, 46 din infanteria să marină. Având în viitor forţe semnificativ reduse, va fi greu pentru Statele Unite să ducă la bun sfârşit o intervenţie, cu atât mai puţin două, împotriva puterilor regionale importante aflate în afara emisferei vestice. Pretutindeni în lume, securitatea militară depinde din ce în ce mai mult nu de distribuţia globală a puterii sau de acţiunile superputerilor, ci de distribuţia puterii în interiorul fiecărei regiuni a lumii şi de acţiunile statelor de nucleu ale civilizaţiilor.

În concluzie, Occidentul va rămâne în general cea mai puternică civilizaţie în primele decenii ale secolului XXI. După aceea, va continua probabil să aibă un avans considerabil în ceea ce priveşte talentul ştiinţific, cercetarea şi capacităţile de dezvoltare, precum şi în ceea ce priveşte inovaţia tehnologică, civilă şi militară.

Controlul asupra resurselor altor puteri devine, oricum, din ce în ce mai disperat între statele de nucleu şi ţările conducătoare ale civilizaţiilor non-occidentale. Controlul Occidentului asupra acestor resurse a atins punctul culminant în anii ’20, după care a decăzut în mod neregulat, dar totuşi semnificativ. În anii ’20 ai următorului mileniu, o sută de ani după momentul punctului său culminant, Occidentul va controla probabil aproape 24 din teritoriul lumii (faţă de un maximum de 49), 10 din populaţia totală a lumii (faţă de 48) şi, probabil, 15 – 20 din populaţia activă, aproape 30 din produsul economic mondial (faţă de un maximum de aproximativ 70) şi mai puţin de 10 din mâna de lucru militară globală (faţă de 45).

În 1919, Woodrow Wilson, Lloyd George şi Georges Clemenceau împreună controlau efectiv lumea. Stând la Paris, ei determinau care ţări ar trebui să existe şi care nu, ce noi ţări ar trebui să fie create, ce frontiere ar trebui să aibă acestea şi cine ar trebui să le conducă, cum ar trebui să fie împărţit Orientul Mijlociu şi alte părţi ale lumii între puterile victorioase. Ei decideau de asemenea asupra intervenţiei militare în Rusia şi asupra concesiilor economice din partea Chinei. O sută de ani mai târziu, niciun grup redus de oameni de stat nu va fi capabil să exercite o putere comparabilă; acest lucru nu se va întâmpla chiar dacă grupul va consta nu din trei occidentali, ci din lideri ai statelor-nucleu aparţinând de cele şapte sau opt civilizaţii ale lumii. Succesorii lui Reagan, Thatcher, Mitterrand sau Kohl vor fi rivalizaţi de cei ai lui Deng Xiaoping, Nakasone, Indira Gandhi, Elţîn, Khomeini şi Suharto. Vârsta dominaţiei occidentale va lua sfârşit. În acelaşi timp, slăbirea Occidentului şi afirmarea altor centre de putere încurajează procesele globale de indigenizare şi renaşterea culturilor nonoccidentale.

Indigenizare. Renaşterea culturilor non-occidentale

Distribuţia culturilor în lume reflectă distribuţia puterii. Comerţul poate sau nu să urmeze steagul, însă cultura urmează aproape întotdeauna puterea. De-a lungul istoriei, expansiunea puterii unei civilizaţii s-a produs de obicei simultan cu înflorirea culturii ei şi aproape întotdeauna a implicat puterea sa de a-şi extinde valorile, practicile şi instituţiile la alte societăţi. O civilizaţie universală are nevoie de puterea universală. Puterea romană a creat o civilizaţie aproape universală în interiorul hotarelor limitate ale lumii clasice. Puterea occidentală sub forma colonialismului european în secolul XIX şi hegemonia americană în secolul XX au extins cultura occidentală aproape pretutindeni în lumea contemporană. Colonialismul european a luat sfârşit; hegemonia americană se îndepărtează. Urmează erodarea culturii occidentale, aşa cum limbile, convingerile şi instituţiile indigene înrădăcinate istoric sunt reafirmate. Puterea crescută a societăţilor non-occidentale produsă de modernizare generează reînvierea culturilor non-occidentale pretutindeni în lume[18].

Joseph Nye[19]-a argumentat că există o distincţie între

18 Legătura dintre putere şi cultură este aproape în mod universal ignorată de către cei care argumentează faptul că o civilizaţie universală este şi trebuie să ia naştere, ca şi de cei care argumentează faptul că occidentalizarea este o condiţie prealabilă a modernizării. Ei refuză să recunoască faptul că logica argumentului lor Ic cere să susţină extinderea şi consolidarea dominaţiei occidentale a lumii şi că, dacă alte societăţi sunt lăsate libere să-şi modeleze destinele, ele redau puterile crezurilor, deprinderilor şi practicilor vechi care, potrivit universaliştilor, sunt dăunătoare progresului. Totuşi, cei care argumentează în favoarea unei civilizaţii universale nu argumentează de obicei în favoarea unui imperiu universal. (n.a.)

19 Joseph Nye - profesor de politică internaţională la Universitatea Harvard; printre lucrările sale mai importante se numără Etica nucleară

„puterea *harefv* care reprezintă puterea de a comanda, susţinută de forţa economică şi militară, şi „puterea *softv* care reprezintă îndemânarea unui stat de a face „alte ţări să *dorească* ceea ce el doreşte" prin apelul la cultura sa şi la ideologie. După cum Nye recunoaşte, o răspândire generalizată a puterii *hard* se produce în lume şi marile naţiuni „sunt mai puţin capabile decât în trecut să-şi utilizeze resursele de putere tradiţională pentru a-şi îndeplini scopurile". Nye continuă, afirmând că dacă „cultura şi ideologia unui stat sunt atractive, alte state vor dori să-i urmeze direcţia" şi prin urmare puterea *soft* este „la fel de importantă ca şi puterea *hard de* comandă" Totuşi, ce face că ideologia şi cultura să fie atractive? Ele devin atractive atunci când sunt văzute ca fiind înrădăcinate în succes material şi influenţă. Puterea *soft* este putere doar când este bazată pe fenomenul puterii *hard*. Creşterile puterii hardeconomice şi militare produc o autoîncredere, aroganţă sporită şi convingere în cultură proprie sau putere *soft*, în comparaţie cu puterile altor popoare, precum şi o mare creştere a atractivităţii acesteia pentru alte popoare. Scăderile de putere economică şi militară duc la îndoială de sine, crize de identitate şi eforturi pentru a găsi în alte culturi cheia succesului economic, militar şi politic. Aşa cum societăţile non-occidentale îşi sporesc capacitatea economică, militară şi politică, ele îşi trâmbiţează din ce în ce mai mult propriile virtuţi, instituţii şi propria cultură.

Tabelul 4.6

Împărţirea pe civilizaţii a Mâinii de Lucru Totale Militare a lumii (în procente)

Ar ul	Udaicid	Oc icană	Afr ică	Sin ndusă	Hi amică	Isl oneză	Jap i

(1986) şi înţelegerea conflictelor internaţionale (1993). (n.t.)

mem	N											c
00	19 (10,7 686	43, 6	1, O	10, 4	O, 7	16, 8	1,	4				
20	19 8,5 645	48, 8	3, 4	17, 4	O, 6	3, 9	2,	2				
70	19 Ç3.99 8 1	26, 1	2, 7	24, 6	6, 4	10, 3	O,	C				
91	19 25,1 797	21, 4	3, 7	25,	4.8 O	20.	l.l	3				

Note: Estimări bazate pe frontierele statelor dominante şi pe anul indicat.

Forţele armate totale ale lumii (serviciu activ) sunt estimate (în sute) pentru fiecare an selectat. * Componenta U.R.S.S. (a civilizaţiei ortodoxe) este o estimare pe 1924 făcută de către J.M. Mackintosh în B.H. Liddell-Hart, *The Red Army*: *The Red Army – 1918 to 1945*, *The Soviet Army – 1946 to present* (New York, Harcourt, Brace, 1956).

Surse: Agenţia de Control al Armelor şi Dezarmament a S.U. A... *World Military Expenditures and Arms Transfers* (Washington D.C.: The Agency, 1971 – 1994); *Statesman's Year Book* (New York: St. Martinaş Press, 1901 – 1927).

Ideologia comunistă i-a atras pe oameni pretutindeni în lume în anii '50 şi '60, atunci când era asociată cu succesul economic şi cu forţa militară a Uniunii Sovietice. Atracţia s-a evaporat când economia sovietică a stagnat şi a fost incapabilă să susţină puterea militară sovietică. Valorile şi instituţiile occidentale i-au atras pe oamenii din alte culturi deoarece ele erau văzute drept sursă puterii şi

bogăţiei occidentale. Acest proces funcţionează de secole. Între 1.000 şi 1300, după cum remarca William Meneill, creştinismul, dreptul roman şi alte elemente ale culturii occidentale au fost adoptate de unguri, polonezi şi lituanieni şi această „acceptare a civilizaţiei occidentale a fost stimulată de frica şi admiraţia pentru vitejia militară a prinţilor occidentali” 12. Aşa cum decade puterea occidentală, decade de asemenea şi abilitatea Occidentului în a impune conceptele occidentale ale drepturilor omului, liberalismului şi democraţiei asupra altor civilizaţii, şi la fel se întâmplă şi în cazul atractivităţii acestor valori pentru alte civilizaţii.

De fapt, aşa s-a şi întâmplat. Timp de mai multe secole, popoarele non-occidentale au invidiat prosperitatea economică, rafinamentul tehnologic, puterea militară şi coeziunea politică a societăţilor occidentale. Ele căutau secretul acestui succes în valorile şi instituţiile occidentale chiar şi atunci când descopereau că ceea ce gândeau ei înşişi ar putea fi soluţia pe care o aşteptau pentru a o aplica în societăţile lor. În afară de a deveni bogate şi puternice, ele voiau să devină asemănătoare Occidentului. Totuşi, astăzi aceste atitudini kemaliste au dispărut în Asia de Est. Locuitorii acestei regiuni nu atribuie dezvoltarea lor economică impresionantă importului culturii occidentale, ci mai degrabă aderării acestei culturi la propria lor cultură. Ei afirmă că au reuşit deoarece sunt diferiţi faţă de Occident. În mod similar, atunci când societăţile non-occidentale se simţeau slabe în relaţia cu Occidentul, ele invocau valorile occidentale ale autodeterminării, liberalismului, democraţiei şi independenţei pentru a-şi justifica opoziţia faţă de dominaţia occidentală. În momentul de faţă, deoarece nu mai sunt slabe, ci din ce în ce mai puternice, aceste societăţi nu ezită să atace aceleaşi valori pe care le utilizau

în prealabil pentru a-şi promova interesele. Revoltă împotriva Occidentului a fost la origini legitimată tocmai prin apărarea caracterului universal al valorilor occidentale; aceeaşi revoltă este acum legitimată de superioritatea valorilor non-occidentale.

Apariţia acestor atitudini este manifestarea unui fenomen pe care Ronald Dore l-a numit „indigenizare de generaţia a doua". Deopotrivă în fostele colonii occidentale şi în ţările independente, cum ar fi China şi Japonia, „membrii primei generaţii modernizatoare sau post-mdependente s-au instruit în universităţi străine (occidentale), într-o limbă occidentală şi cosmopolită. Parţial datorită faptului că au mers pentru prima oară în străinătate în calitate de adolescenţi impresionabili, absorbţia valorilor şi stilului de viaţă occidental poate fi profundă în cazul lor". Mulţi alţii, aparţinând unei a doua generaţii mai matură, dimpotrivă, au fost educaţi acasă, în universităţi create de prima generaţie şi în limba locală, mai degrabă decât în cea colonială, care este din ce în ce mai folosită în învăţământ. Aceste universităţi „produc un contact mult mai atenuat cu cultura mondială metropolitană" şi „cunoaşterea este indigenizată prin intermediul traducerilor – de obicei într-un număr limitat şi de calitate inferioară". Absolvenţii acestor universităţi iau în nume de rău dominaţia primei generaţii, educată în stil occidental şi, prin urmare, adeseori „cedează apelurilor lansate de mişcările de opoziţie locale", 3. Influenţa occidentală fiind în regres, tinerii lideri în devenire nu pot privi spre Occident, pentru ca acesta să îi înzestreze cu putere şi bogăţie. Ei trebuie să găsească mijloacele de a avea succes în interiorul propriei lor societăţi şi, prin urmare, trebuie să se acomodeze valorilor şi culturii acestei societăţi.

Procesul de indigenizare nu trebuie să aştepte cea

de-a doua generaţie. Liderii primei generaţii, capabili, pricepuţi şi adaptabili se indigenizează pe ei înşişi. Există trei cazuri notabile, Mohammad Ali Jinnah, Harry Lee şi Solomon Bandaranaike. Aceştia erau absolvenţi străluciţi ai Oxford, Cambridge şi Lincoln's Inn, excelenţi avocaţi şi membri complet occidentalizaţi ai elitelor societăţilor din care făceau parte. Jinnah era un laic declarat. Lee era, potrivit spuselor unui ministru britanic, „cel mai afurisit englez de la est de canalul Suez". Bandaranaike era educat în religia creştină. Pentru a-şi conduce naţiunile, spre şi după independenţă, a fost nevoie să le indigenizeze. Ei au revenit la culturile lor ancestrale şi în acest proces cu timpul şi-au schimbat identităţile, numele, îmbrăcămintea şi convingerile. Avocatul englez M.A. Jinnah a devenit pakistanezul Quaid-i-Azam, Harry Lee a devenit Lee Kuan Yew. Laicul Jinnah a devenit apostolul fervent al Islamului, ca bază pentru statul pakistanez. Anglofilizatul Lee a învăţat chineză şi a devenit un hotărât promotor al confucianismului. Creştinul Bandaranaike s-a convertit la budism şi a făcut apel la naţionalismul sinhalez.

Indigenizarea a fost la ordinea zilei pretutindeni în lumea non-occidentală în anii '80 şi '90. Renaşterea Islamului şi „re-islamizarea" constituie teme principale în societăţile musulmane. În India, o tendinţă dominantă constă în respingerea formelor şi valorilor occidentale şi „hinduizarea" politicii şi societăţii. În Asia de Est, guvernele promovează confucianismul, iar liderii politici şi intelectuali vorbesc despre „asiatizarea" ţării lor. La mijlocul anilor '80, Japonia a devenit obsedată de „Nihonjinron sau teoria Japoniei şi a japonezilor", în subsidiar, un intelectual japonez de frunte argumenta faptul că, din punct de vedere istoric, Japonia a trecut prin „cicluri de import al culturilor exterioare" şi prin „indigenizarea acelor culturi prin replici şi subtilităţi,

vacarmuri inevitabile rezultând din epuizarea impulsului importat şi creativ şi, eventual, a redeschiderii către lumea din exterior". În prezent, Japonia se află „în a doua fază a acestui ciclu" Odată cu sfârşitul Războiului Rece, Rusia a devenit din nou o ţară „sfâşiată" datorită reapariţiei disputei clasice între occidentali şi slavofili. Cu toate acestea, timp de un deceniu, sensul orientării a fost de la primii înspre ultimii, occidentalizatul Gorbaciov făcându-i loc lui Elţîn, rus în ceea ce priveşte stilul, occidental în ceea ce priveşte convingerile hotărâte, dar care a fost ameninţat de către naţionaliştii rezumând indigenizarea rusă ortodoxă.

Indigenizarea este urmată de paradoxul democraţiei: adaptarea instituţiilor democratice occidentale de către societăţile non-occidentale încurajează şi facilitează venirea la putere a mişcărilor politice locale şi antioccidentale. În anii ’60 şi ’70 guvernele occidentalizate şi prooccidentale din ţările în curs de dezvoltare au fost ameninţate de lovituri de stat şi revoluţii; în anii ’80 şi ’90 aceste guverne se găsesc în faţa unui pericol crescând, cel de a fi înlăturate prin alegeri. Democratizarea se află în conflict cu occidentalizarea şi democraţia este, în mod inerent, un procès provincialist, nu unul cosmopolit. Politicienii din societăţile non-occidentale nu câştigă alegerile demonstrând cât de occidentali sunt. Competiţia electorală îi stimulează în schimb să dea o replică la ceea ce cred ei că vor fi cele mai populare revendicări, iar acestea au, de obicei, un caracter etnic, naţionalist şi religios.

Rezultatul este o mobilizare populară împotriva elitelor educate şi orientate spre Occident. Grupurile fondamentaliste islamice au fost la înălţime în cele câteva alegeri care au avut loc în ţările musulmane şi ar fi venit la putere în Algeria dacă armata nu ar fi anulat alegerile din

1992. În India competiţia pentru obţinerea sprijinului electoral a încurajat violenţa şi revendicările comune 15. Democraţia în Sri Lanka a autorizat Partidul Libertăţii să înlăture Partidul Unit Naţional, elitist şi orientat către Occident, şi a dat ocazia afirmării în ’80 a mişcării naţionaliste sinhaleze Chintanaya. Înainte de 1949, elitele sud-africane şi occidentale vedeau deopotrivă Africa de Sud ca pe un stat occidental. După ce regimul de apartheid a prins contur, elitele occidentale au izgonit treptat Africa de Sud din lagărul occidental. În timp ce sud-africanii de origine europeană au continuat să se considere occidentali. Totuşi, pentru a-şi recăpăta locul în ordinea internaţională occidentală, ei au trebuit să introducă instituţiile democratice occidentale care rezultau din venirea la putere a unei elite de culoare extrem de occidentalizată. Dacă factorul „indigenizare de a doua generaţie” operează, succesorii lor vor fi, în perspectivă, mult mai xhosa, zulu şi africani, iar Africa de Sud se va defini din ce în ce mai mult ca un stat african.

În diferite perioade anterioare secolului XIX, bizantinii, arabii, chinezii, otomanii, mongolii şi ruşii au fost extrem de încrezători în puterea şi realizările lor, prin comparaţie cu cele ale Occidentului. În acele timpuri, ei dispreţuiau inferioritatea culturală, înapoierea instituţională, corupţia şi decadenţa Occidentului. Cum succesul Occidentului slăbeşte relativ, asemenea atitudini reapar. Iranul este un caz extrem însă, după cum notează un observator, „valorile occidentale sunt respinse în diferite modalităţi, dar la fel de ferm, în Malaezia, Indonezia, Singapore, China şi Japonia”, 6. Suntem martorii „sfârşitului unei ere de progres”, dominată de ideologiile occidentale, şi ne îndreptăm spre o eră în care civilizaţii multiple şi diferite vor interacţiona, vor fi în competiţie, vor coexista şi se vor acomoda una cu alta” i7.

Acest proces global de indigenizare se manifestă pe larg în ce priveşte redeşteptarea religiei, ceea ce se întâmplă în multe părţi ale lumii, şi în special în renaşterea culturală a ţărilor asiatice şi islamice, generată în mare măsură de dinamismul lor economic şi demografic.

La Revanche de Dieu[20]

În prima jumătate a secolului XX elitele intelectuale au afirmat în general că modernizarea economică şi socială a dus la dispariţia religiei ca element semnificativ în existenţa umană. Această afirmaţie a fost împărtăşită atât de cei care primeau cu bucurie această tendinţă, cât şi de cei care o deplângeau. Laicii modernizatori au salutat gradul în care ştiinţa, raţionalismul şi pragmatismul au eliminat superstiţiile, miturile, iraţionalităţile şi ritualurile care formau miezul religiilor existente. Societatea pe cale de apariţie ar fi fost tolerantă, raţională, pragmatică, progresistă, umanistă şi laică. Pe de altă parte, conservatori îngrijoraţi atenţionau asupra îngrozitoarelor consecinţe ale dispariţiei convingerilor, instituţiilor religioase şi a îndrumării morale pe care religia le oferă comportamentului uman, individual şi colectiv. Rezultatul final ar fi anarhia, depravarea, compromiterea vieţii civilizate. T.S. Eliot spunea că „dacă vrei să nu ai Dumnezeu (şi El este un Dumnezeu gelos) ar trebui să-i respecţi pe Hitler sau pe Stalin”.

A doua jumătate a secolului XX a dovedit că aceste speranţe şi temeri sunt nefondate. Modernizarea economică şi socială a devenit globală în amploare şi, în acelaşi timp, s-a produs o redeşteptare globală a religiei. Această redeşteptare, *la revanche de Dieu*, după cum a

20 Revanşa lui Dumnezeu (în franceză, în original); titlul unui interviu cu Gilles Kepel. apărut în Geopolitique, nr. 33 (primăvara 1991). (n.t.)

numit-o Gilles Kepel, a invadat orice continent, orice civilizaţie şi efectiv orice ţară. La mijlocul anilor ’70, observa Kepel, tendinţa de laicizare şi spre acomodarea religiei cu laicizarea „a mers în direcţia opusă”. O nouă abordare religioasă a prins contur, religia nu mai ţintea adaptarea la valorile laice, ci recucerirea unui fundament sacru pentru organizarea societăţii – schimbând societatea, dacă este cazul. Exprimată într-o multitudine de feluri, această abordare pleda pentru abandonarea modernismului care a eşuat, atribuindu-şi nereuşita şi sfârşitul separaţiei de Dumnezeu. Tema nu mai era *aggiornamento*[21], ci o „a doua evanghelizare a Europei”, ţinta nu mai era de a moderniza Islamul, ci de a „islamiza modernitatea” 19.

Această renaştere religioasă a implicat parţial expansiunea unor religii care au câştigat noi recruţi în societăţile unde nu îi aveau în prealabil. Totuşi, într-o mult mai mare măsură, renaşterea religioasă a implicat pe cei reveniţi la religiile tradiţionale ale comunităţilor lor, revigorându-le şi dându-le un nou înţeles. Creştinismul, Islamismul, iudaismul, hinduismul, budismul, ortodoxia au experimentat noi forme în ceea ce priveşte dăruirea, importanţa şi îndemnul credincioşilor întâmplători de odinioară. În toate aceste mişcări fundamentaliste a apărut obligaţia pentru o purificare militantă a doctrinelor şi instituţiilor religioase şi remodelarea comportamentului personal, social şi public, în acord cu dogmele religioase. Mişcările fundamentaliste sunt considerabile şi pot avea un impact politic semnificativ. Cu toate acestea, ele reprezintă doar valurile de suprafaţă ale unui curent religios fundamental care a dat diferite nuanţe vieţii umane la sfârşitul secolului XX. Reînvierea religiei pretutindeni în lume transcende de departe activităţile

21 amânată, în italiană în original - Oi.t.j

extremiştilor fundamentalişti. În fiecare societate ea se manifestă în viaţa cotidiană şi în munca oamenilor, precum şi în îngrijorările şi în proiectele guvernelor. Renaşterea culturală în confucianismul secular ia forma afirmării valorilor asiatice, însă în restul lumii ea se manifestă în afirmarea valorilor religioase. După cum remarcă George Weigel, „desecularizarea lumii reprezintă unul din faptele sociale dominante ale sfârşitului de secolul XX” 20.

Ubicuitatea şi importanţa religiei s-au evidenţiat în mod remarcabil în fostele state comuniste. Umplând golul lăsat de colapsul ideologiei, renaşteri religioase au traversat aceste ţări, din Albania în Vietnam. În Rusia, ortodoxia a trecut printr-o importantă reînviere. În 1994, 30 dintre ruşii având sub 25 de ani declarau că au trecut de la ateism la credinţa în Dumnezeu. Numărul bisericilor active în zona Moscovei a crescut de la 50 în 1988 la 250 în 1993. Liderii politici au devenit în mod constant respectuoşi faţă de religie şi guvernul a devenit un susţinător al acesteia. După cum relata un ager observator în 1993, „sunetul clopotelor de biserică se propagă din nou. Noi cupole aurite strălucesc în soare. Biserici căzute nu demult în ruină se reflectă în cântece splendide. Bisericile sunt cele mai ocupate locuri din oraş” 21. Simultan cu renaşterea ortodoxiei în republicile slave, o renaştere islamică a traversat Asia Centrală. În 1989, 160 de moschei în stare de funcţionare şi un *medressah* (seminar islamic) existau în Asia Centrală; la începutul lui 1993, erau aproape 10.000 de moschei şi 10 *medressahs.* În timp ce această renaştere a implicat unele mişcări politice fundamentaliste şi a fost încurajată din afară de către Arabia Saudită, Iran şi Pakistan, ea a fost în mod fundamental o mişcare culturală.22

Cum poate fi explicată această renaştere religioasă globală? Cauze specifice operează evident în ţări şi

civilizaţii individuale. În momentul de faţă este prea mult a presupune că un mare număr de cauze diferite au produs evenimente similare în multe părţi ale lumii. Un fenomen global necesită o explicaţie globală. Cu toate acestea, ţinând cont de faptul că multe evenimente în ţări diferite au putut fi influenţate de factori unici, unele cauze generale par să existe. Care să fi fost acestea?

Cauza cea mai evidentă, cea mai ieşită din comun şi cea mai puternică a renaşteri? religioase este chiar ceea ce s-a presupus a fi cauza morţii religiei: procesul de moder –nizare socială, economică şi culturală care a cuprins lumea în a doua jumătate a secolului XX. Surse învechite de identitate şi sisteme de autoritate sunt sfărâmate. Oamenii se mută de la ţară la oraş, se separă de rădăcinile lor şi îşi iau sau nu slujbe noi. Ei interacţionează cu un număr mare de străini şi sunt expuşi la noi legături. Au nevoie de noi surse de identitate, noi forme de comunitate stabilă şi noi grupuri de precepte morale pentru a se înzestra cu un sens al semnificaţiilor şi scopurilor. Religia, deopotrivă curent principal şi fundamentalistă, întruchipează aceste nevoi. Lee Kuan Yew explica situaţia Asiei de Est:

Suntem societăţi agricole care s-au industrializat pe parcursul a una sau două generaţii. Ceea ce s-a întâmplat în Occident în două sute de ani sau mai mult se întâmplă aici în aproape cincizeci de ani sau mai puţin. Totul s-a îngrămădit şi s-a aglomerat într-un cadru temporal foarte strâmt şi de aceea au trebuit să existe dislocări şi deformări. Dacă privim la ţările cu creştere rapidă – Coreea de Sud, Thailanda, Hong-Kong şi Singapore – observăm un fenomen remarcabil: dezvoltarea religiei… Vechile obiceiuri şi religii – idolatrizări ancestrale, şamanism – nu mai satisfac pe de-a întregul. Se evidenţiază necesitatea de a formula explicaţii mai

complete asupra scopului omului, asupra a ceea ce suntem aici. Aceasta este asociată cu perioade de mare tensiune în societate.21

Oamenii nu trăiesc singuri din convingere. Ei nu pot calcula şi acţiona raţional în goană după propriul lor interes până ce nu se definesc pe ei înşişi. Politica interesului presupune identitate. În perioadele de schimbări sociale rapide, identităţile bine stabilite se dizolvă, eul trebuie să fie redefinit şi noi identităţi sunt create. Pentru cei care înfruntă nevoia de a răspunde la întrebările „cine sunt eu?", „de unde vin?" religia procură răspunsuri seducătoare şi grupurile religioase se constituie în mici comunităţi sociale, înlocuindu-le pe cele pierdute datorită procesului de urbanizare. Hassan al-Turabi afirma că toate religiile furnizează „oameni cu un simţ al identităţii şi cu o direcţie în viaţă". În acest proces, oamenii redescoperă sau creează noi identităţi culturale. Oricare ar fi scopurile universaliste pe care putea să le aibă, religiile oferă identitate oamenilor prin operarea unei distincţii de bază între credincioşi şi necredincioşi, între un „grup" superior şi un „în afara grupului" diferit şi inferior.24

Bernard Lewis argumentează că în lumea musulmană a avut loc „în perioadele de primejdie o tendinţă recurentă a musulmanilor de a-şi găsi identitatea de bază şi credinţa în comunitatea religioasă – într-o entitate definită mai degrabă prin Islam decât prin criterii etnice sau teritoriale". Într-un mod similar, Gilles Kepel pune în evidenţă locul central ocupat de căutarea identităţii: „re-islamizarea de jos este mai întâi şi în primul rând un mod de a reconstrui o identitate într-o lume care şi-a pierdut înţelesul şi devine amorfă şi alienată".25 în India, o nouă identitate hindusă se construieşte „ca replică la tensiunile şi alienarea generate de modernizare". 26 în Rusia,

renaşterea religioasă este rezultatul „unei dorinţe pasionate pentru identitate, pe care doar Biserica Ortodoxă, singura legătură neîntreruptă cu trecutul rus, o poate procura”, în timp ce în republicile islamice renaşterea stabileşte „cea mai puternică aspiraţie centralasiatică: afirmarea identităţilor pe care Moscova le-a suprimat timp de două decenii”.27 Mişcările fondamentaliste sunt, în special, „un mod de a reproduce experienţa haosului, pierderea identităţii, a sensului şi a structurilor sociale sigure, create de rapidă introducere a modelelor sociale şi politice moderne, laicizare, cultură ştiinţifică şi dezvoltare economică”. William H. Meneill este de acord cu acest punct de vedere, afirmând că „mişcările fondamentaliste care contează sunt cele care îşi recrutează membrii în general din societate şi se răspândesc deoarece răspund său par să răspundă nevoilor umane resimţite recent… Nu din întâmplare, toate aceste mişcări sunt situate în ţări în care presiunea populaţiei asupra pământului face posibilă continuarea vechilor moduri de viaţă săteşti, imposibile pentru majoritatea populaţiei şi în care comunicaţiile de masă de origine urbană au început, prin penetrarea satelor, să erodeze peisajul învechit al vieţii ţărăneşti”.28

Mult mai profund, pretutindeni în lume renaşterea religioasă constituie o reacţie împotriva laicizării, relativismului moral, nepăsării de sine şi o reafirmare a valorii ordinii, disciplinei, muncii, ajutorului reciproc şi a solidarităţii umane. Grupurile religioase răspund nevoilor sociale ignorate de birocraţia statală. Aceste nevoi includ ajutorul serviciilor medicale şi spitaliceşti, grădiniţe şi şcoli, îngrijirea bătrânilor, asistenţă promptă în cazul catastrofelor naturale sau de alt tip, prosperitate şi sprijin social în timpul perioadelor de privaţiuni economice. Prăbuşirea ordinii şi a societăţii civile creează goluri ce

sunt umplute de grupuri religioase, adesea fundamentaliste.29

Dacă religiile tradiţionale dominante nu ies în întâmpinarea nevoilor emoţionale şi sociale ale dezrădăcinaţilor, alte grupări religioase o fac şi în acest proces ele extind religia în viaţa socială şi politică. Din punct de vedere istoric, Coreea de Sud a fost o ţară majoritar budistă în care creştinii reprezentau în 1950 probabil între 1 şi 3 din populaţie. Pe măsură ce Coreea de Sud a avut o dezvoltare economică rapidă, însoţită de o urbanizare masivă şi de o diferenţiere profesională, creştinismul a devenit atrăgător. „Pentru milioane de oameni care se răspândesc în oraşe şi pentru cei mulţi care stau la ţară, budismul calm al Coreei epocii agrare îşi pierde atracţia. Creştinismul, cu mesajul său de mântuire personală şi destin individual, oferă un confort mai sigur, într-o perioadă de confuzie şi schimbări”. 30 în anii ’80, creştinii, în marea lor majoritate prezbiterieni şi catolici, reprezentau cel puţin 30 din populaţia Coreei.

O modificare similară şi paralelă s-a produs în America Latină. Numărul protestanţilor din America Latină a crescut de la aproximativ 7 milioane în 1960 la aproape 50 de milioane în 1990. Episcopii catolici latino-americani recunoşteau în 1989 că motivele acestui succes includeau şi „încetineala cu care biserica catolică se adaptează tehnicităţilor vieţii orăşeneşti” şi „structura sa care din când în când o face incapabilă să corespundă nevoilor psihologice ale oamenilor din ziua de astăzi”. Un preot brazilian observa că, spre deosebire de Biserica catolică, Bisericile protestante vin în întâmpinarea „nevoilor fundamentale ale persoanei – căldură umană, tămăduire, o profundă experienţă spirituală”. Răspândirea protestantismului printre săracii din America Latină nu reprezintă în principal înlocuirea unei religii cu alta, ci mai

degrabă o creştere majoră netă în ceea ce priveşte dăruirea şi participarea religioasă, la fel cum catolicii practicanţi şi cei pasivi devin evanghelişti activi şi devotaţi. De exemplu, în Brazilia, la începutul anilor ’90, 20 din populaţie se auto-identifica drept protestantă şi 73 drept catolică iar acum în fiecare duminică 20 de milioane de oameni merg la bisericile protestante şi aproape 12 milioane în cele catolice3I. Asemenea altor religii ale lumii, creştinismul a trecut printr-o renaştere conectată cu modernizarea, iar în America Latină a luat o formă mai degrabă protestantă decât catolică.

Aceste schimbări din Coreea de Sud şi din America Latină reflectă inabilitatea budismului şi a catolicismului de a răspunde nevoilor psihologice, emoţionale şi sociale ale oamenilor prinşi în traumele modernizării. Dacă modificări semnificative suplimentare în apartenenţa religioasă se produc în alte locuri, acestea depind de gradul în care religia preponderentă este capabilă să răspundă acestor nevoi. Dată fiind ariditatea sa emoţională, în special confucianismul pare vulnerabil. În ţările confucianiste, protestantismul şi catolicismul puteau să aibă un sprijin similar celui pe care îl au protestantismul din partea latino-americanilor, creştinismul din partea sud-coreenilor şi fundamentalismul din partea musulmanilor şi hinduiţilor. În China, la sfârşitul anilor ’80, deoarece creşterea economică era în plină expansiune, creştinismul s-a răspândit de asemenea „în special printre oamenii tineri”. Probabil că 50 de milioane de chinezi sunt de religie creştină. Guvernul a încercat să prevină înmulţirea lor prin încarcerarea misionarilor şi a evangheliştilor, interzicerea şi suprimarea ceremoniilor şi activităţilor religioase sau a altor organici religioase şi interzice grupărilor religioase să se angajeze în activităţi independente sau finanţate din afară. În Singapore, ca şi în

China, aproape 5 din populaţie este de religie creştină. La sfârşitul anilor ’80 şi la începutul anilor ’90, membrii guvernului i-au avertizat pe evanghelişti asupra răsturnării „delicatului echilibru religios” al ţării, au reţinut activişti religioşi, printre care şi persoane oficiale din organizaţiile catolice şi au hărţuit, pe diferite căi, grupări şi indivizi de religie creştină”. Odată cu sfârşitul Războiului Rece şi cu deschiderile politice care au urmat, bisericile occidentale au pătruns şi în fostele republici sovietice ortodoxe, intrând în competiţie cu renăscutele biserici ortodoxe. Aici, ca şi în China, au fost depuse eforturi pentru a stopa răspândirea lor. În 1993, la îndemnul Bisericii Ortodoxe, Parlamentul rus a adoptat o legislaţie prin care se cere grupărilor religioase străine să fie acreditate de către statul de provenienţă sau să fie afiliate la o organizaţie religioasă rusă dacă doresc să se angajeze în activităţi misionar; sau educaţionale. Cu toate acestea, preşedintele Elţîn a refuzat să promulge această lege33. În general, acolo unde se află în conflict, *la revanche de Dieu* „păcăleşte” indigenizarea: dacă nevoile religioase de modernizare nu pot să fie atinse prin credinţele lor tradiţionale, oamenii se mulţumesc din punct de vedere emoţional cu importuri religioase.

În completare la traumele psihologice, emoţionale şi sociale ale modernizării, există şi alte stimulente ale renaşterii religioase, cum ar fi retragerea Occidentului şi sfârşitul Războiului Rece. Începând din secolul XIX, replicile date Occidentului de către civilizaţiile non-occidentale au tranzitat un fel de propăşire a ideologiilor importate din Occident. În secolul XIX, elitele non-occidentale au asimilat valorile liberale occidentale, iar primele lor manifestări ale opoziţiei faţă de Occident au îmbrăcat forma naţionalismului liberal. În secolul XX, elitele ruse, asiatice, arabe, africane şi latinoamericane au

importat ideologiile socialiste şi naziste şi le-au combinat cu naţionalismul, opunându-le capitalismului şi imperialismului occidental. Colapsul comunismului în Uniunea Sovietică, modificarea să puternică în China şi eşecul economiilor socialiste în a realiza o dezvoltare durabilă au creat un vacuum ideologic. Guvernele şi grupurile occidentale, instituţiile internaţionale, cum ar fi F.M.l. Sau Banca Mondială, au încercat să umple acest gol cu doctrinele economiei neoortodoxe şi cu o politică de tip democratic. Gradul în care aceste doctrine vor avea un impact durabil în cadrul culturilor non-occidentale este incert. Cu toate acestea, în acelaşi timp, oamenii văd comunismul ca pe ultima zeitate a seçolului care a eşuat şi, în absenţa noilor zeităţi ale veacului, ei se întorc spre alinareşi cu pasiune la lucrurile reale. Religia preia sarcinile ideologiei şi naţionalismul religios înlocuieşte naţionalismul laic.34

Mişcările de renaştere religioasă sunt antilaice, antiuniversale şi, cu excepţia manifestărilor creştine, antioccidentale. Ele se opun, de asemenea, relativismului, egoismului şi societăţii de consum, asociate cu ceea ce Bruce B. Lawrence a numit „modernism”, distinct de „modernizare”. Ele nu resping urbanizarea, industrializarea, dezvoltarea, capitalismul, ştiinţa, tehnologia şi ceea ce acestea implică pentru dezvoltarea societăţii. În acest sens, aceste mişcări nu sunt antimoderne, observă Lee Kuan Yew, ele acceptă modernizarea şi „inevitabilitatea ştiinţei, tehnologiei şi schimbările pe care acestea le aduc în modul de viaţă”, dar sunt „nereceptive la ideea că sunt occidentalizate”. După cum argumentează al-Turabi, nici naţionalismul, nici socialismul nu produc dezvoltarea în lumea islamică. „Religia este motorul dezvoltării” şi un Islam purificat va juca în epoca contemporană un rol comparabil cu cel al

eticii protestante în istoria Occidentului. Nici religia nu este incompatibilă cu dezvoltarea unui stat modern.35 Mişcările fondamentaliste islamice au fost puternice în societăţile musulmane mai avansate şi aşa-zis laice, cum ar fi Algeria, Iran, Egipt, Liban şi Tunisia.36 Mişcările religioase, incluzând în mod special pe cele fondamentaliste, sunt extrem de iniţiate în folosirea comunicaţiilor moderne şi a tehnicilor organizaţionale pentru a-şi răspândi mesajul, fapt ilustrat în mod dramatic de succesul teleevanghelizării în America Centrală.

Participanţii la renaşterea religioasă provin din toate modurile de viaţă, dar mai cu seamă din două elemente constitutive, deopotrivă urbane şi mobile. Cei care migrează în ultimul timp la oraşe au nevoie de sprijin emoţional, social şi material şi de îndrumare, pe care grupările religioase le procură mai mult decât orice altă sursă. Pentru că religia, după cum remarca Régis Debray, nu este „opiumul popoarelor, ci vitamina celor slabi”. 37 Un alt element constitutiv principal este nouă clasă de mijloc, întruchipând fenomenul descris de Dore, cel de „indigenizare de a doua generaţie”. Kepel subliniază că activiştii grupărilor islamice fondamentaliste nu sunt „conservatori sau ţărani analfabeţi”. Renaşterea religioasă, a musulmanilor sau a altora, este un fenomen urban şi face apel la oameni care sunt orientaţi spre modern, bine educaţi şi care îşi construiesc carieră în diferite profesiuni, participă la guvernare sau fac comerţ.3* în rândul musulmanilor, tinerii sunt religioşi, iar părinţii lor sunt laici. Foarte asemănător este cazul hinduismului, unde liderii mişcărilor de revitalizare provin din a doua generaţie indigenizată şi adesea sunt „administratori şi oameni de afaceri de succes”, numiţi în presa indiană „Scuppies” – yuppies îmbrăcaţi în sarafane. Sprijinitorii săi, la începutul anilor ’90, proveneau din ce în ce mai mult

din „solida clasă de mijloc hindusă a Indiei – negustorii, contabilii, avocaţii şi inginerii ei”. 39 în Coreea de Sud, acelaşi tip de persoane au intrat în rândurile bisericilor catolice şi prezbiteriene în timpul anilor ’60 şi ’70.

Religia, indigenă sau importată, procură semnificaţie şi direcţie pentru elitele apărute ui societăţile modernizate. „Atribuirea valorilor unei religii tradiţionale – notează Ronald Dore – este o revendicare a purităţii respectului, afirmată împotriva altor naţiuni «dominante» şi adesea, simultan şi relativ, împotriva unei clase locale conducătoare care a îmbrăţişat valorile şi modul de viaţă ale acestor alte naţiuni dominante”. William Meneill observă că „mai mult decât orice, reafirmarea Islamului, oricare ar fi formele sale sectariste specifice, înseamnă repudierea influenţei europene şi americane asupra societăţii, politicii şi moralei locale.4440 în acest sens, renaşterea religiilor non-occidentale constituie cea mai puternică manifestare a antioccidentalismului în societăţile non-occidentale. Această renaştere nu este o respingere a modernităţii; ea este o respingere a Occidentului şi a culturii laice, relativiste şi degenerate, asociată cu Occidentul. Este o respingere a ceea ce a fost numit „occidentoxificarea” societăţilor non-occidentale. Este o declaraţie de independenţă culturală faţă de Occident, un comunicat mândru potrivit căruia „vom fi moderni, însă nu vom fi ca tine”.

Capitolul 5

Economie, demografie şi civilizaţii provocatoare

Indigenizarea şi renaşterea religiei sunt fenomene globale. Totuşi, ele au fost mai evidente în ceea ce priveşte afirmarea culturală şi provocările adresate Occidentului, menite din Asia şi din partea Islamului. Acestea au fost

civilizaţiile dinamice ale ultimului sfert al secolului XX. Provocarea islamică se manifestă în pătrunzătoarea renaştere culturală, socială şi politică a Islamului în lumea musulmană şi respingerea valorilor şi instituţiilor occidentale ce o însoţesc. Provocarea asiatică se manifestă în roate civilizaţiile est-asiatice – chineză, japoneză, budistă şi musulmană – şi accen – uează diferenţele lor culturale faţă de Occident şi, în acelaşi timp, punctele comune pe care acestea le împărtăşesc, adesea identificate cu confucianismul. Asiaticii şi musulmanii subliniază deopotrivă superioritatea culturii lor asupra culturii occidentale, în contrast, oamenii din alte civilizaţii non-occidentale – hindusă, ortodoxă, latino-americană, africană – au putut afirma caracterul distinctiv al culturii lor, însă, pe la jumătatea anilor ’90, ei au ezitat să-şi proclame superioritatea asupra culturii occidentale. Vsia şi Islamul sunt singure, şi uneori împreună, în sporita lor afirmare sigură în raport cu Occidentul.

Cauze înrudite, însă diferite, stau şi în spatele acestor provocări. Afirmarea asiatică este înrădăcinată în creşterea economică; afirmarea musulmană este stăvilită în bună măsură de mobilizarea socială şi de creşterea populaţiei. Fiecare dintre aceste provocări a avut şi va continua să aibă în secolul XX un impact extrem de destabilizator supra politicii globale. Cu toate acestea, natura acestor impacturi diferă semnificativ. Dezvoltarea economică a Chinei şi a altor societăţi asiatice înzestrează guvernele or deopotrivă cu stimulente şi cu resurse pentru a deveni mai incisive în tratativele lor cu alte ţări. Creşterea populaţiei în ţările musulmane procură recrutările pentru fundamentalism, terorism, insurgenţă şi emigraţie. Creşterea economică întăreşte guvernele asiatice; creşterea demografică ameninţă guvernele musulmane şi societăţile nonmusulmane.

AFIRMAREA ASIATICĂ

Dezvoltarea economică a Asiei de Est a constituit unul din cele mai semnificative evenimente din lume în a doua jumătate a secolului XX. Acest proces a început în Japonia, în anii ’50 şi, pentru un timp, Japonia a fost considerată marea excepţie: o ară non-occidentală care s-a modernizat cu succes şi a devenit o ţară dezvoltată din punct de vedere economic. Totuşi, procesul de dezvoltare economică s-a răspândit la: ei patru „Tigri” (Hong Kong, Taiwan, Coreea de Sud, Singapore) şi apoi la China, Malayezia, Thailanda şi Indonezia, începând să se manifeste şi în Filipine, India şi Vietnam. Aceste ţări au avut pentru un deceniu sau mai mult rate de creştere medii anuale de 8 – 10 sau mai mari. O extindere asemănătoare a comerţului s-a produs mă întâi între Asia şi lume şi apoi în interiorul Asiei. Această performanţă economică asiatică contrastează puternic cu modesta creştere a economiilor europene şi americane şi stagnarea care a cuprins economia în restul lumii.

Excepţia nu mai este doar Japonia, ea constituie din ce în ce mai mult întreaga Asie. Identitatea între bogăţie şi Occident, precum şi cea între subdezvoltare şi ceea ce se află în afara Occidentului nu va supravieţui secolului XX. Viteză acestei transformări a fost copleşitoare. După cum a sesizat Kishore Maḥbûbani, dublarea venitului pe cap de locuitor a durat, în Marea Britanie, 58 de ani şi în Statele Unite – 4” de ani, în timp ce Japonia a făcut acest lucru în 33 de ani, Indonezia.

— În 17 ani Coreea de Sud, în 11 şi China, în 10 ani. Economia chineză a crescut cu rate medii anuale de 8 în timpul anilor ’80 şi în a doua jumătate a anilor *90, iar „Tigrii” s-al. plasat nu cu mult în urmă (vezi figura 5.1.). Banca Mondială declara în 1993 că „aria economică

chineză” a devenit „al patrulea pol de putere”, alături de Statele Unite. Japonia şi Germania. Conform majorităţii estimărilor, economia chineză va deveni ces dintâi din lume la începutul secolului XXI. Având a doua şi a treia economie din lume în rândurile sale, este probabil că Asia să ocupe locul patru din cinci şi şapte din zece într-un clasament mondial al economiilor, în 2020. La acea dată, este probabil ca societăţile asiatice să reprezinte 40 din produsul economic mondial. Majoritatea celor mai competitive economii vor fi, de asemenea, probabil asiatice.1 Chiar dacă creştere «economică asiatică se stabilizează mai curând şi mai abrupt decât se aştepta, consecinţele creşterilor care s-au produs deja pentru Asia şi pentru lume sunt încă enorme.

Figura 5.1.
Provocarea economică: Asia şi Occidentul

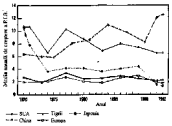

Sursă: Banca Mondială, *World Tables 199*5.1991 (Baltimore: John’s Hopkins L” university Press, 1995, 1991); Directoratul General de Buget, Contabilitate şi Statistică, R.O.C… *S*: *e*: *isrice*: *Abstract of National Income*. *Taiwan Area*, *Republic of China*, *1951 – 1995* (1995).

Dezvoltarea economică est-asiatică alterează echilibrul puterilor între Asia şi Occident, în mod special Statele Unite. Dezvoltarea economică încununată de succes generează autoîncredere şi afirmare din partea celor care o produc şi care beneficiază de ea. Bogăţia, ca şi puterea, se presupune a fi dovada virtuţii, o demonstrare a superiorităţii morale şi culturale. Îndată ce au devenit

încununate de succes din punct de vedere economic, cei din Asia de Est nu au ezitat să accentueze caracterul personal al culturii lor şi să trâmbiţeze superioritatea valorilor şi modului lor de viaţă, în comparaţie cu cele ale Occidentului şi ale altor societăţi. Societăţile asiatice sunt din ce în ce mai puţin sensibile la cererile şi interesele S.U.A. Şi din ce în ce mai mult capabile să reziste presiunii venite din partea Statelor Unite şi a altor ţări occidentale.

Ambasadorul Tommy Koh nota în 1993 faptul că „o renaştere culturală se extinde de-a lungul Asiei". Ea implică o „autoîncredere crescută", ceea ce înseamnă că asiaticii „nu mai privesc orice este occidental său american ca fiind în mod necesar cel mai bun". 2 Această renaştere se manifestă în accentul crescut pus deopotrivă pe identităţile culturale ale fiecărei ţări asiatice şi pe punctele comune ale culturilor asiatice care le disting faţă de cultura occidentală. Semnificaţia acestei renaşteri culturale este înscrisă în interacţiunea schimbătoare a celor două mari societăţi, respectiv din Asia de Est şi Occident.

Atunci când Occidentul a căutat să se impună în China şi în Japonia la mijlocul secolului XIX, după o momentană pasiune pentru kemalism, elitele dominante au optat pentru o strategie reformistă. Odată cu Restauraţia Meiji, un grup dinamic de reformatori a venit la putere în Japonia, a studiat şi a împrumutat tehnici, practici şi instituţii occidentale şi a început procesul de modernizare japoneză. Totuşi, a făcut-o în aşa fel încât să păstreze elementele esenţiale ale tradiţionalei culturi japoneze, care au contribuit în multe privinţe la modernizare şi care au făcut posibil că Japonia să invoce, să reformuleze şi să construiască elementele culturii sale, şi care i-au justificat imperialismul în anii ’30 şi ’40. Pe de altă parte, în China, decăzuta dinastie Ch’ing a fost incapabilă să se adapteze

cu succes impactului Occidentului. China a fost învinsă, exploatată şi umilită de Japonia şi de puterile europene. Colapsul dinastiei în 1910 a fost urmat de divizare, război civil şi de invocarea conceptelor occidentale de către liderii intelectuali şi politici chinezi: cele trei principii ale lui Sun Yat Sen din „Naţionalism, democraţie şi mijloacele de existenţă ale poporului”; liberalismul lui Liang Ch’i-ch a o; marxism-leninismul lui Mao Tse-Tung. La sfârşitul anilor ’40, importul din Uniunea Sovietică a avut câştig de cauză în faţa celui venit din Occident – naţionalism, liberalism, democraţie, creştinism – şi China s-a definit ca o societate socialistă.

În Japonia, înfrângerea totală în cel de-al Doilea Război Mondial a produs o tulburare culturală totală. Un occidental adânc implicat în Japonia comenta în 1994 că „este foarte dificil acum pentru noi să apreciem gradul în care totul – religie, cultură, orice aspect al existenţei mentale a acestei ţări – a fost atras în serviciul acestui război. Pierderea războiului a fost un şoc total pentru sistem. În minţile lor, totul a devenit fără valoare şi a fost dat deoparte”. 3 în locul acestui tot derizoriu orice avea legătură cu Occidentul şi, în special, cu Statele Unite victorioase a început să fie văzut bine şi să fie dezirabil. Astfel, Japonia a încercat să întreacă Statele Unite, în timp ce China încerca să întreacă Uniunea Sovietică.

La sfârşitul anilor ’70, eşecul comunismului în a genera dezvoltare economici precum şi succesul capitalismului în Japonia şi în alte societăţi asiatice a determinat noua conducere chineză să se îndepărteze de modelul sovietic. Colapsul Uniuni: Sovietice, un deceniu mai târziu, a subliniat şi mai mult eşecurile acestui import. Chinezii s-au văzut astfel puşi în faţa problemei dacă să meargă în direcţia Occidentului sau să se retragă în interior. Mulţi intelectuali şi alte categorii au pledat în

favoarea occidentali zării pe scară largă, un curent care şi-a atins culmile culturale şi populare în serialul de televiziune „Elegia râului” şi fă Zeiţa Democraţiei, înălţată în Piaţa Tiananmen. Totuşi, această orientare occidentală nu a fost sprijinită de cele câteva sute de persoane adunate în Beijing, nici de cele 800 de milioane de ţărani care trăiesc la câmpie. Occidentalizarea totală nu a fost mai practică la sfârşitul secolului XX decât a fost la sfârşitul secolului XIX. În schimb, conducerea alege o nouă versiune a *ŢÂY ong*v pe de o parte, capitalism şi implicare în economia mondială, combinată, pe de altă parte, cu autoritarism politic şi reîntoarcerea la cultura chineză tradiţională. În locul legitimării revoluţionare a marxism-leninismului, regimul a substituit legitimarea performanţei, dată de dezvoltarea economică tumultuoasă şi legitimarea naţionalistă, dată de invocarea caracteristicilor distinctive ale culturii chineze. Un comentator observă că „regimul post-Tiananmen a îmbrăţişat cu înfocare naţionalismul chinez ca pe o nouă sursă de legitimare” şi a stârnit în mod conştient antiamericanismul pentru a-şi justifica puterea şi comportamentul4. Un naţionalism cultural chinez este astfel pe cale de a se naşte, rezumat în cuvintele din 1994 ale unui lider al Hong-Kong-ului: „noi, chinezii, simţim naţionalist, ceea ce n-am mai simţit până acum. Suntem chinezi şi suntem mândri de asta”. În China, la începutul anilor ’90, s-a dezvoltat o „dorinţă populară de întoarcere la ceea ce este autentic chinezesc, ceea ce adesea este patriarhal, primitiv şi autoritar. Democraţia, în această reapariţie istorică, este discreditată, ca şi leninismul şi că orice altă impunere din afară”. 5

La începutul secolului XX, intelectualii chinezi, prin analogie cu Weber, dar independent de acesta, au identificat confucianismul ca fiind sursa înapoierii chineze.

La sfârşitul secolului XX, liderii politici chinezi, prin analogie cu sociologi occidentali, glorifică confucianismul ca pe sursa progresului chinez. În anii „80, guvernul chinez a început să promoveze interesul faţă de confucianism pe care liderii de partid îl declarau că fiind „curentul principal" al culturii chineze6. Desigur, tot confucianismul l-a entuziasmat pe Lee Kuan Yew, care vedea în el sursa succesului în Singapore şi care a devenit un misionar al valorilor confucianiste pentru restul lumii. În anii '90, guvernul taiwanez se declara „moştenitorul gândirii confucianiste" şi preşedintele Lee Teng-hui a identificat rădăcinile democratizării taiwaneze în „moştenirea culturală" chineză ce se întinde începând cu Kao Yao (secolul XXI î.Hr.) 7. Dacă cei menţionaţi mai sus doresc să-şi justifice autoritarismul sau democraţia, liderii chinezi caută legitimare în cultura lor comună chineză, nu în concepte occidentale importate.

Naţionalismul promovat de regim este un naţionalism de tip Han, care ajută la suprimarea diferenţelor lingvistice, economice şi regionale între 90 din populaţia chineză. În acelaşi timp, el subliniază de asemenea diferenţele faţă de minorităţile etnice care nu sunt de origine chineză şi care constituie mai puţin de 10 din populaţia Chinei, dar care ocupă 60 din teritoriul său. El procură, de asemenea, o bază pentru opoziţia regimului la creştinism, organizaţii creştine şi la prozelitismul de tip creştin care oferă o credinţă alternativă occidentală pentru a umple spaţiul lăsat gol de colapsul leninismului de tip maoist.

În acelaşi timp, în Japonia anilor '80, dezvoltarea economică de succes a contrastat cu eşecurile percepute şi „declinul" economiei şi sistemului social american i-a făcut pe japonezi să devină dezgustaţi de modelele occidentale şi din ce în ce mai convinşi că sursele succesului lor

trebuie să provină din propria lor cultură. Cultura japoneză care a produs dezastrul militar din 1945 şi, din această cauză, a trebuit să fie respinsă, a produs triumful economic şi, din această cauză, a putut să fie îmbrăţişată. Familiaritatea crescândă a japonezilor cu societatea occidentală i-a făcut să „realizeze că a fi occidental nu este neapărat ceva minunat. Ei au eliminat această concepţie din sistemul lor". În timp ce japonezii din dinastia Meiji au adoptat o politică de „dezangajare faţă de Asia şi de alăturare la Europa", japonezii din timpul renaşterii culturale a sfârşitului de secol XX sunt de acord cu o politică de „distanţare faţă de America şi angajament faţă de Asia". * Această orientare a indicat, mai întâi, o reidentificare cu tradiţiile culturale japoneze şi afirmarea reînnoită a valorilor incluse în aceste tradiţii şi, în al doilea rând, un efort de a „asiatiza" Japonia şi a o identifica, în ciuda civilizaţiei ei distincte, cu o cultură asiatică generală. Dat fiind gradul în care, după cel de-al Doilea Război Mondial, Japonia, spre deosebire de China, s-a identificat cu Occidentul şi dat fiind gradul în care Occidentul, oricare ar fi eşecurile sale. Nu s-a prăbuşit total, aşa cum s-a întâmplat cu Uniunea Sovietică, stimulentele oferite Japoniei pentru a respinge total Occidentul nu au fost niciodată aşa de mari ca cele avute în vedere de China pentru a se distanţa deopotrivă faţă de modelele sovietice şi de cele occidentale. Pe de o parte, unicitatea civilizaţiei japoneze, amintirea imperialismului japonez în alte ţări şi influenţa economică a chinezilor în multe alte ţări asiatice înseamnă, de asemenea, că va fi mai uşor Japoniei să se distanţeze faţă de Occident decât îi va fi să se amestece cu Asia.9 Reafirmându-şi identitatea culturală, Japonia pune în evidenţă unicitatea să şi ceea ce o diferenţiază deopotrivă faţă de occidentali şi faţă de alte culturi asiatice.

În timp ce chinezii şi japonezii au găsit noi valori în culturile lor, ei au luat parte şi la o reafirmare mai largă a valorilor culturii asiatice, comparată cu cea a Occidentului. Industrializarea şi creşterea care au acompaniat-o au produs în anii ’80 şi ’90 articularea de către cei din Asia de Est a ceea ce a putut fi numit adecvat afirmarea asiatică. Acest complex de atitudini are patru componente.

În primul rând, asiaticii cred că Asia de Est va continua dezvoltarea sa economică rapidă, va depăşi Occidentul în ceea ce priveşte produsul economic şi apoi va fi din ce în ce mai puternică în afacerile mondiale, în comparaţie cu Occidentul. Creşterea economică stimulează în rândul societăţilor asiatice un sens al puterii şi o confirmare a capacităţilor de a înfrunta Occidentul. „Zilele în care Statele Unite strănutau şi Asia răcea s-au sfârşit”, declara un jurnalist japonez de marcă în 1993, iar o persoană oficială din Malayezia adăuga la această metaforă medicală că „chiar şi o febră ridicată în America nu va face că Asia să fie răcită”. Un alt lider asiatic spunea că asiaticii se află „la sfârşitul unei epoci de veneraţie şi la începutul unei epoci de răspunsuri obraznice” în relaţiile lor cu Statele Unite. Primul-ministru al Malayeziei afirma că „proprietatea crescândă a Asiei înseamnă că ea se află acum în poziţia de a oferi alternative serioase la angajamentele dominante globale – politice, sociale şi economice”. 10 Mai înseamnă, argumentează cei din Asia de Est, şi că Occidentul îşi pierde rapid capacitatea sa de a face societăţile asiatice conforme standardelor occidentale în ceea ce priveşte drepturile omului şi alte valori.

În al doilea rând, asiaticii cred că acest succes economic este în mare parte un produs al culturii asiatice, care este superioară celei occidentale, decadentă din punct de vedere cultural şi social. În timpul impetuoaselor zile ale anilor ’80, atunci când economia, exportul, balanţa

comercială şi rezervele de schimb ale Japoniei explodau, japonezii, ca şi saudiţii înaintea lor, îşi lăudau noua lor putere economică, vorbeau cu dispreţ despre declinul Occidentului şi atribuiau succesul lor şi eşecurile occidentale superiorităţii culturii lor şi decadenţei culturii occidentale. La începutul anilor ’90, triumfalismul asiatic s-a articulat din nou în ceea ce poate fi descris numai ca „ofensiva culturală singaporeză”. Începând cu Lee Kuan Yew, liderii singaporezi au trâmbiţat progresul Asiei în raport cu Occidentul şi au pus în contrast virtuţile culturii asiatice, fundamental confucianistă, responsabilă pentru acest succes – ordine, disciplină, responsabilitatea familială, munca grea, colectivism, moderaţie – cu neglijenţa de sine, nepăsarea, individualismul, crimele, educaţia inferioară, lipsa de respect faţă de autoritate şi „osificarea mentală”, responsabilă pentru declinul Occidentului. Se argumenta că, pentru a fi competitive cu Estul, Statele Unite „trebuie să-şi pună întrebări asupra presupoziţiilor sale fundamentale în legătură cu reglementările sociale şi politice şi, în acest proces, să înveţe un lucru sau două de la societăţile est-asiatice”. 11

Pentru cei din Asia de Est, succesul regiunii lor este în special rezultatul accentului cultural asiatic pus pe colectivitate, mai degrabă decât pe individ. Lee Kuan Yew argumenta că „valorile şi uzanţele cele mai comunitariene ale celor din Asia de Est – japonezi, coreeni, taiwanezi, hong-kong-ezi şi singaporezi – s-au dovedit a fi calităţi clare în procesul de ajungere din urmă a Occidentului. Valorile pe care cultura estasiatică le susţine, cum ar fi întâietatea dată intereselor de grup faţă de interesele individuale, sprijină efortul total de grup, necesar pentru o dezvoltare rapidă”. Primul ministru al Malayeziei argumenta că „etica muncii practicată de japonezi şi coreeni, contând în disciplină, loialitate şi hărnicie a servit

ca un motiv de forţă pentru dezvoltarea economică şi socială a ţărilor lor. Această etică a muncii a reieşit din filosofia potrivit căreia grupul şi ţara sunt mai importante decât individul”. 12

În al treilea rând, în timp ce recunosc diferenţele dintre societăţile şi civilizaţiile asiatice, cei din Asia de Est argumentează că există, de asemenea, şi puncte comune semnificative. Un disident chinez observa că, între aceste puncte comune, centrală este „valoarea sistem a confucianismului – cinstită de istorie şi împărtăşită de majoritatea ţărilor din regiune” şi în special accentul pe care acesta îl pune pe economie, familie, muncă şi disciplină.

De o importanţă egală este respingerea comună a individualismului şi prevalenţa unui autoritarism *soft* sau a unei forme limitate de democraţie. Societăţile asiatice au interese comune *vis-à-vis*[22] de Occident în apărarea acestor valori distinctive şi în promovarea intereselor lor economice. Asiaticii argumentează că aceasta solicită dezvoltarea noilor forme de cooperare intraasiatică, cum ar fi extinderea Asociaţiei Naţiunilor din Asia de Sud-Est[23]- şi crearea Grupului Economic Est-Asiatic. În timp ce interesul economic imediat al societăţilor din Asia de Est este să menţină accesul la pieţele occidentale, pe termen lung e posibil ca regionalismul economic să predomine şi după aceea Asia de Est poate să promoveze din ce în ce mai mult investiţiile şi comerţul intraasiatic.13 în particular, este necesar că Japonia, lider în dezvoltarea

22 în franceză, în original, (rit.)

23 Din Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est (ASEAN) fac parte nouă ţări: Thailanda, Malayezia, Singapore, Indonezia, Filipine» Brunei, Vietnam, Laos şi Birmania. Cambodgia are statut de observator. Pe data de 15 decembrie 1997 China, Japonia şi Coreea de Sud au fost invitate să adere la această organizaţie. (n.L)

asiatică, să părăsească politica sa istorică „de dezasiatizare şi prooccidentalizare” şi să urmeze „calea re-asiatizării” sau, jnài pe larg, să promoveze „asiatizarea Asiei”, o cale aprobată de oficialii singaporezi.14

În al patrulea rând, cei din Asia de Est argumentează că dezvoltarea asiatică şi valorile asiatice sunt modele pe care alte societăţi non-occidentale ar trebui să încerce să le egaleze sau să le întreacă, în eforturile lor de a ajunge din urmă Occidentul şi pe care Occidentul ar trebui să le adopte pentru a se reînnoi. Cei din Asia de Est pretind că „modelul de dezvoltare anglo-saxon, atât de respectat în ultimele patru decenii, că punând la dispoziţie cele mai bune mijloace de modernizare a economiilor naţiunilor în curs de dezvoltare şi de construire a unui sistem politic viabil, nu funcţionează”. Modelul est-asiatic i-a luat locul, „ţări de la Mexic şi Chile la Iran şi Turcia sau la fostele republici sovietice încearcă, în momentul de faţă, să înveţe din succesul său, la fel cum generaţiile precedente încercau să înveţe câte ceva din succesul occidental. Asia trebuie să transmită restului lumii acele valori asiatice care sunt universale... Transmiterea acestui ideal înseamnă exportul sistemului social al Asiei, în special al Asiei de Est”. Este necesar pentru Japonia şi pentru alte ţări asiatice să promoveze „globalismul pacific”, să „globalizeze Asia” şi apoi să „configureze în mod decisiv caracterul noii ordini universale”. 5

Societăţile puternice sunt universaliste; societăţile slabe sunt particularise, Crescânda încredere în sine a Asiei de Est a dat naştere unui universalism asiatic pe cale de apariţie, comparabil cu cel care a fost caracteristic Occidentului. Primul-ministru Mahathir declara în faţa şefilor de guverne europene, în 199616 că „valorile asiatice sunt valori universale. Valorile europene sunt valori europene”. Împreună cu acest universalism apare,

de asemenea, un „occidentalism” asiatic, descriind Occidentul în aceeaşi manieră negativă în care „orientalismul” occidental descria Estul. Pentru cei din Asia de Est, prosperitatea economică este dovada superiorităţii morale. Dacă la un anumit moment dat India înlocuieşte Asia de Est din rolul de cea mai rapidă arie de dezvoltare economică a lumii, lumea ar trebui să fie pregătită pentru dizertaţii extinse asupra superiorităţii culturii hinduse, contribuţiei sistemului de castă la dezvoltarea economică şi asupra faptului cum India, întorcându-se la rădăcinile sale şi depăşind moştenirea mortală lăsată de imperialismul britanic, şi-a câştigat în sfârşit propriul său loc în rândul civilizaţiilor de frunte. Afirmarea culturală urmează succesului material; puterea *bord* generează puterea *soft*.

Renaşterea islamică în timp ce asiaticii s-au afirmat din ce în ce mai mult, ca rezultat al dezvoltării economice, musulmanii, în număr masiv, s-au întors simultan înspre Islam ca sursă de identitate, sens, stabilitate, legitimare, dezvoltare, putere şi speranţă, rezumată în sloganul „Islamul e soluţia”. Această Renaştere Islamică[24]-este, în extinderea şi profunzimea sa, ultima etapă în ajustarea civilizaţiei islamice la Occident, un efort de a găsi „soluţia” nu în ideologiile occidentale, ci în Islam. Ea întruchipează acceptarea modernităţii, respingerea culturii occidentale şi reîntoarcerea la Islam ca ghid de viaţa în lumea modernă. După cum explică în 1994 o persoană oficială saudită de

---

24 Unii cititori se pot întreba de ce „Renaşterea44 în „Renaşterea Islamică" scrisă cu majuscule. Motivul este că ea se referă la un extrem de important eveniment istoric ce afectează o cincime sau mai mult din umanitate, ceea ce este cel puţin la fel de semnificativ ca şi Revoluţia Americană, Revoluţia Franceză sau Revoluţia Rusă, al căror „r" este de obicei scris cu majusculă şi accasta este similar şi comparabil cu Reforma Protestantă din societatea occidentală, al cărei „R" este aproape invariabil scris cu majusculă. (n.a.)

rang înalt, „«importurile din străinătate» sunt plăcute, în calitatea lor de «lucruri» *high-tech* sau strălucitoare. Însă a importa instituţii sociale şi politice de neatins din afară poate fi mortal – întrebaţi-l pe Şahul Iranului… Islamul este pentru noi nu doar o religie, ci şi un mod de viaţă. Noi, saudiţii, dorim să ne modernizăm, însă nu neapărat să ne occidentalizăm”. ’7

Renaşterea Islamică reprezintă efortul depus de către musulmani pentru a îndeplini acest obiectiv. Este o adâncă mişcare intelectuală, culturală, socială şi politică predominantă în toată lumea islamică. „Fundamentalismul” islamic, conceput în general ca Islam politic, este doar o componentă a renaşterii mult mai extinse a ideilor, practicilor şi retoricii islamice şi a reîntoarcerii la Islam a populaţiilor musulmane. Renaşterea este un curent principal, dar nu extremist, pătrunzător, dar nu izolat.

Renaşterea a afectat musulmanii în orice ţară şi multe aspecte ale societăţii şi politicii în multe ţări musulmane. John L. Esposito a scris că „indiciile unei deşteptări islamice în viaţa personală sunt multe: o crescută atenţie dată ceremoniilor religioase (serviciul religios de la moschee, rugăciune), proliferarea publicaţiilor religioase, mult accent pus pe îmbrăcăminteape valorile islamice, readucerea la viaţă a sufismului (misticism). Această reînnoire din adâncuri a însoţit, de asemenea, reafirmarea Islamului în viaţa publică: o creştere a guvernelor, organizaţiilor, legilor, băncilor, serviciilor sociale şi instituţiilor educaţionale orientate islamic. Guvernele şi mişcările de opoziţie s-au întors deopotrivă la Islam pentru a spori autoritatea şi a primi sprijin popular… Mulţi conducători şi guverne, printre care statele mai laice» cum ar fi Turcia şi Tunisia, au devenit conştiente de forţa potenţială a Islamului, au

arătat o crescută sensibilitate şi anxietate în legătură cu problemele islamice".

În termeni similari, un alt distins savant al Islamului, Ali E. Hillal Dessouki, vede Renaşterea ca implicând eforturi: de a reinstitui legea islamică în locul legii occidentale; îi folosirea crescândă a limbajului şi simbolismului religios; în extinderea educaţiei darnice (manifestată în multiplicarea şcolilor islamice şi islamicizarea planurilor de nvăţământ în şcolile de stat obişnuite); de a cultiva o aderenţă crescută la codurile ilamice de comportament social (de exemplu, acoperirea corpului la femei, abstinenţa a alcool) şi o participare crescută la ceremoniile religioase; de a crea o opoziţie a grupărilor islamiste care să domine societăţile musulmane pentru a răspunde guvernelor iiice; pentru a dezvolta solidaritatea între statele şi societăţile islamice.18 *La revanche x Dieu* este un fenomen global, însă Dumnezeu sau mai degrabă Allah şi-a făcut răzrunarea mult mai penetrantă şi a împlinit-o în *ummah*, comunitatea Islamului.

În manifestările sale politice, Renaşterea Islamică prezintă unele asemănări cu rarxismul: o viziune a societăţii perfecte, încrederea în schimbarea fundamentală, resrengerea puterii şi a statului naţiune, o diversitate doctrinară, întinsă de la un reformism xoderat la un mod de gândire revoluţionar violent. Totuşi, o mai folositoare analogie a poate face cu Reforma Protestantă. Ambele reprezintă reacţii la stagnarea şi corupna instituţiilor existente; pledează în favoarea unei forme mai pure şi mai revendicative i religiilor; predică munca, ordinea şi disciplina; fac apel la oamenii dintr-o clasă de Tujloc pe cale de apariţie şi dinamică. De asemenea, ambele sunt mişcări complexe r»înd ramificaţii diferite, cum ar fi lutheranismul şi calvinismul, respectiv

fundamenlismul şiit şi sunit, putându-se chiar face paralele între John Calvin şi Ayatollahul ihomeyni şi disciplina de tip monastic pe care au încercat să o impună societăţilor lor. Spiritul central, atât al Reformei, cât şi al Renaşterii Islamice, este reforma fundamentală.

— Îi ministru puritan declara că „reformarea trebuie să fie universală… Să reformăm câte locurile, toate persoanele şi vocaţiile, să reformăm tribunalele, magistraţii de rang iferior. Să reformăm universităţile, să reformăm oraşele, să reformăm ţările, să reformăm olile primare, să reformăm Sabbath-ul, să reformăm riturile, veneraţia lui Dumnezeu”.

În termeni similari, al-Turabi afirmă că „această deşteptare este cuprinzătoare – ea: u se referă doar la cucernicia individuală; ea nu este numai intelectuală şi culturală, zu nici nu este numai politică. Ea este toate acestea, o cuprinzătoare reconstrucţie E societăţii, de la vârf la bază”. 19 A ignora impactul Renaşterii Islamice asupra politicii din emisfera estică în secolul XX este echivalent cu a ignora impactul Reformei Protestante asupra politicii europene la sfârşitul secolului XVI.

Renaşterea Islamică diferă de Reformă într-un aspect-cheie. Impactul celei din urmă i äst limitat, în linii mari, la nordul Europei, în general, a făcut mici progrese în Spania, ralia, Europa de Est şi teritoriile stăpânite de Habsburgi. Renaşterea Islamică, dimpor T” vă a atins aproape fiecare societate musulmană. Începând cu anii ’70, simbolurile, învingerile, practicile, instituţiile, politicile şi organizaţiile islamice au căpătat încredere şi sprijin în rândul unui miliard de musulmani ce se întind din Maroc în Indo” lezia şi din Nigeria în Kazahstan. Islamizarea tinde să se producă mai întâi în domeniul ciitural, pentru ca apoi să se mute în sferele sociale şi politice. Liderii intelectuali şi: elitici, chiar dacă sunt sau

nu în favoarea sa, nu ar putea nici să o ignore, nici să-i lărte adaptarea, pe o cale sau alta. Generalizările extinse sunt totdeauna periculoase şi adesea greşite. Totuşi, una pare justificată. În 1995, orice ţară cu o populaţie preponderent musulmană, cu excepţia Iranului, era mult mai islamică şi mai islamistă din punct de vedere cultural, social şi politic decât cu cincizeci de ani mai devreme.20

În multe ţări, un element principal de islamizare l-a constituit dezvoltarea organizaţiilor sociale islamice şi acapararea precedentelor organizaţii existente de către grupările islamice. Islamiştii au fost în special atenţi deopotrivă să creeze şcoli islamice şi să extindă influenţa islamică în şcolile de stat. De fapt, grupările islamice au făcut posibilă existenţa unei „societăţi civile" islamice care este asemănătoare, depăşeşte şi adeseori înlocuieşte în obiective şi activitate instituţiile, în mod frecvent fragile, ale societăţii civile laice. În Egipt, la începutul anilor '90, organizaţiile islamice au dezvoltat o reţea extinsă de organizaţii care, umplând golul lăsat de guverne, asigurau sănătate, bunăstare, servicii educaţionale şi altele pentru un mare număr de egipteni săraci. După cutremurul din 1992 din Cairo, aceste organizaţii „se aflau pe străzi ore întregi, împărţind mâncare şi pături, în timp ce eforturile de ajutorare din partea guvernului întârziau să apară". În Iordania, Frăţia Musulmană a urmat în mod deliberat o politică de dezvoltare a infrastructurii sociale şi culturale „a unei republici musulmane" şi, la începutul anilor '90, în această ţară mică, de 4 milioane de oameni, existau un mare spital, 20 de clinici, 40 de şcoli islamice şi 120 de centre de studiu al Coranului. Alături, în fâşia Gaza, organizaţiile islamice au stabilit şi au făcut operaţionale „uniuni studenţeşti, organizaţii de tineri şi asociaţii religioase, sociale şi educaţionale", incluzând şi şcoli, de la grădiniţe la o universitate islamică, clinici, orfelinate, azile,

precum şi un sistem de judecători şi de arbitri islamici. Organizaţiile islamice s-au răspândit pe tot cuprinsul Indoneziei în anii ’70 şi ’80. La începutul anilor ’80, cea mai mare, *Muhhammadijah*, avea 6 milioane de membri, constituia un „*welfare-state* religios în interiorul statului laic” şi procura servicii „de la leagăn la mormânt” pentru întreaga ţară. Printr-o reţea bine elaborată de şcoli, clinici, spitale şi instituţii de nivel universitar. În aceste societăţi musulmane şi în altele, organizaţiile islamiste, în afară de activitate politică, asigurau servicii sociale comparabile cu cele ale maşinăriilor politice din Statele Unite la începutul secolului XX.21

Manifestările politice ale Renaşterii Islamice au fost mai puţin eficiente decât manifestările sale sociale şi culturale, însă ele rămân singură şi cea mai importantă dezvoltare politică din societăţile musulmane în ultimul, sfert de veac XX. Extinderea şi dispunerea sprijinului politic pentru mişcările islamiste a variat de la ţară la ţară. În momentul de faţă, există câteva tendinţe principale. Aceste mişcări nu primesc suficient sprijin din partea elitelor rurale, de la ţărani şi de la cei în vârstă. La fel ca şi fundamentaliştii din alte religii, islamiştii sunt, în mod copleşitor, participanţi la procesul de modernizare şi la rezultatele acestui proces. Ei sunt tineri mobili şi orientaţi către modern, proveniţi în mare parte din trei grupări.

La fel ca şi în cazul multor mişcări revoluţionare, elementul de nucleu l-au constituit studenţii şi intelectualii. În multe ţări, câştigarea controlului de către fundamentalişti asupra uniunilor studenţeşti şi organizaţiilor similare a fost prima etapă a procesului de islamizare politică, o „spărtură” islamistă în universităţi petrecându-se în anii ’70 în Egipt, Pakistan şi Afghanistan şi apoi deplasându-se în alte ţări musulmane.

Apelul islamist a fost puternic în special în rândul

studenţilor din institutele tehnice, facultăţilor de ingineri şi departamentelor ştiinţifice. În anii ’90, în Arabia Saudită, Algeria şi în alte părţi, „a doua generaţie indigenizată” s-a manifestat printr-o proporţie crescândă a studenţilor din universităţi educaţi în limba lor maternă şi apoi expuşi din ce în ce mai mult influenţelor islamiste.22 Islamiştii au făcut, de asemenea, deseori un apel substanţial la femei şi Turcia depune mărturie pentru o clară demarcaţie între bătrâna generaţie a femeilor laice şi fiicele şi nepoatele lor orientate islamist.23 Un studiu al liderilor militanţi ai grupărilor islamiste egiptene a ajuns la concluzia că aceştia au 5 mari caracteristici, care par să fie tipice islamiştilor în alte ţări. Ei sunt tineri, majoritatea având între 20 şi 30 de anfr 80 dintre ei sunt studenţi sau absolvenţi. Peste jumătate provin din elita colegiilor sau din cele mai cerute domenii de specializare tehnică, cum ar fi medicina sau ingineria. Peste 70 provin din segmentul de jos al clasei de mijloc, „origini modeste, dar nu sărace” şi sunt prima generaţie în familia lor care a urmat învăţământul superior. Ei şi-au petrecut copilăria în oraşe mici sau în zone rurale, însă au devenit rezidenţi ai mărilor oraşe.24

În timp ce studenţii şi intelectualii formează cadrele militante şi trupele de şoc ale mişcărilor islamiste, oamenii din clasa de mijloc urbană formează cea mai mare parte a membrilor activi. Într-o anumită măsură, ei provin din ceea ce adesea a fost numit grupuri „tradiţionale” ale clasei de mijloc: negustori, comercianţi, patroni cu mici afaceri, *bazaaris*. Aceştia au jucat un rol crucial în revoluţia iraniană şi procură un sprijin semnificativ pentru mişcările funâamentaliste din Algeria, Turcia şi Indonezia. Cu: poate acestea, într-o măsură mai mare, fundamentaliştii aparţin sectoarelor mai „moderne” ale clasei de mijloc. Activiştii islamişti „includ probabil un disproporţionat de mare

număr de oameni foarte bine educaţi şi cei mai inteligenţi tineri din populaţia din care fac parte”, incluzând medici, avocaţi, ingineri, oameni de ştiinţă, profesori, funcţionari de stat.25

AL treilea element-cheie al componentei islamiste l-au constituit cei care au migrat la oraş. În toată lumea islamică populaţia urbană a crescut, în anii ’70 şi ’80, cu rate dramatice. Îngrămădindu-se în mahalalele mizere şi adeseori primitive, emigranţii urbani au avut nevoie şi au fost beneficiarii serviciilor sociale oferite de organizaţiile islamiste. Ernest Gellner sublinia faptul că, în plus, Islamul a oferit „o identitate demnă” acestor „noi mase dezrădăcinate”. În Istanbul şi în Ankara, în Cairo şi în Asyut, Alger şi Fes sau în fâşia Gaza, partidele islamiste au organizat şi au făcut apel cu succes la… Cei călcaţi în picioare şi deposedaţi”. Oliver Roy spunea că „masă de revoluţionari islamişti este produsul societăţii moderne… Noile veniri în mediul urban, milioanele de ţărani care au triplat populaţia marilor metropole musulmane”. 26

Pe la jumătatea anilor ’90, guverne cu adevărat islamiste au venit la putere doar în Iran şi Sudan. Un mic număr de ţări musulmane, cum ar fi Turcia sau Pakistan, aveau regimuri cu unele pretenţii de legitimitate democratică. Guvernele din alte două ţări musulmane erau cu desăvârşire nedemocratice: monarhii, sisteme de partid unic, regimuri militare, dictaturi personale sau unele combinaţii ale acestora, sprijinindu-se le obicei pe o familie limitată, clan sau trib şi, în unele cazuri, extrem de dependente le sprijinul exterior. Două regimuri, în Maroc şi Arabia Saudită, încearcă să invoce unele forme de legitimare islamică. Totuşi, majoritatea acestor guverne erau lipsite de orice bază pentru a justifica guvernarea lor în termeni de valori islamice democratice sau naţionaliste. Ele erau, pentru a folosi expresia lui Clement Henry

Moore, „regimuri de muncă”, represive, corupte, desprinse de nevoile şi aspiraţiile societăţilor lor. Asemenea regimuri au putut să se menţină lungi perioade de timp; ele nu trebuiau să eşueze. Cu toate acestea, în lumea modernă, probabilitatea ca ele să se schimbe sau să se prăbuşească este ridicată. În consecinţă, la mijlocul anilor? 90, o problemă principală o constituie alternativele posibile: ce sau cine ar trebui să fie succesorii lor. În aproape fiecare ţară, cel mai probabil succesor era, la mijlocul anilor ’90, regimul islamist.

În anii ’70 şi ’80, un val de democratizare a cuprins lumea, atingând mai multe ţări. Acest val a avut impact asupra societăţilor islamice, dar a fost un val limitat. În timp ce mişcările democratice prindeau forţă şi veneau la putere în sudul Europei, în America Latină, la periferia Asiei de Est şi în Europa Centrală, mişcările islamiste prindeau simultan forţe în ţările musulmane. Islamismul a fost substitutul funcţional al opoziţiei democratice la autoritarism, în societăţile creştine şi a fost în mare parte produsul unor cauze similare: mobilizare socială, pierderea legitimării performanţe de către regimurile autoritare şi un mediu interacţional schimbător, incluzând creşteri ale preţului petrolului, care au încurajat în lumea musulmană islamismul, mai degrabă decât orientările democratice. Preoţi, miniştri şi întinse grupări religioase au jucat roluri majore în societatea creştină, în ceea ce priveşte opoziţia la regimurile autoritare, iar *ulema*, grupările bazate pe moschei şi islamişti, în ţările musulmane, au jucat rolul de opoziţie comparabilă. Papa a avut un rol principal în sfârşitul regimului comunist în Polonia, ayatollahul a avut un rol similar în căderea regimului şahului în Iran.

În anii ’80 şi ’90, mişcările islamiste au dominat şi adeseori au monopolizat opoziţia contra guvernelor din ţările musulmane. Forţa lor a fost, în parte, o funcţie a

slăbiciunii surselor alternative din opoziţie. Mişcările stângiste şi comuniste au fost discreditate şi apoi subminate de colapsul Uniunii Sovietice şi al comunismului internaţional. Grupări de opoziţie democratice, liberale, au existat în multe societăţi musulmane dar, de obicei, au fost limitate la un număr redus de intelectuali şi alţii, având rădăcini în Occident sau relaţii cu acesta. În afară de unele excepţii ocazionale, democraţii liberali au fost incapabili să dobândească sprijin popular în Societăţile musulmane şi chiar liberalismul istoric a eşuat, încercând să-şi stabilească rădăcini. Fouad Ajami observă că „într-o societate musulmană sau în alta a scrie despre liberalism şi despre tradiţia naţională burgheză înseamnă a scrie necrologurile oamenilor care au făcut pasiuni imposibile şi apoi au eşuat”. 27 Eşecul general al democraţiei liberale de a pune stăpânire pe societăţile musulmane este un fenomen continuu şi repetat într-un întreg secol ce a început la sfârşitul primului deceniu al secolului XIX. Acest eşec îşi are sursa, cel puţin în parte, în natura neospitalieră a culturii şi societăţii islamice faţă de conceptele liberale occidentale.

Succesul mişcărilor islamiste în a domina opoziţia laică şi a se instala ca unică alternativă viabilă la regimurile obligatorii a fost, de asemenea, ajutat de politicile adoptate de aceste regimuri. Într-o perioadă sau alta, în timpul Războiului Rece, multe guverne, incluzând pe cele ale Algeriei, Turciei, Indoneziei, Egiptului şi Israelului, au încurajat şi sprijinit islamiştii împotriva mişcărilor comuniste sau naţionaliste ostile. Cel puţin până la Războiul din Golf, Arabia Saudită şi alte state din Golf au procurat fonduri masive pentru Frăţia Musulmană şi grupări islamiste într-o varietate de ţări. Capacitatea grupărilor islamiste de a domina opoziţia a fost sporită de suprimarea, de către guvern, a opoziţiilor laice. Forţa

fundamentalistă variază, în general, invers proporţional cu cea a partidelor democratice sau naţionaliste laice şi a fost slabă în ţări cum ar fi Turcia sau Marocul, care au admis un oarecare grad de competiţie multipartinică mai mare decât în ţările care au suprimat întreaga opoziţie.28 Cu toate acestea, opoziţia laică este mai vulnerabilă la represiuni decât opoziţia religioasă. Cea din urmă poate opera înăuntrul şi în spatele unei reţele de moschei, organizaţii caritabile şi altor instituţii musulmane pe care guvernul simte că nu le poate suprima. Democraţii liberali nu au o asemenea acoperire şi, prin urmare, sunt mai uşor de controlat sau de eliminat de către guvern.

În efortul de a preîntâmpina creşterea tendinţelor islamice, guvernele au extins educaţia religioasă în şcoli controlate de stat care au început adesea să fie dominate de profesori şi idei islamiste şi au mărit sprijinul pentru religie şi pentru instituţii de învăţământ religios. Aceste acţiuni au fost, în parte, dovada încrederii guvernului în Islam şi, prin intermediul fondurilor, s-a extins controlul guvernamental asupra instituţiilor şi învăţământului islamic. Totuşi, ele au dus, de asemenea, la educarea unui mare număr de studenţi şi oameni în spiritul valorilor istorice, i-au făcut mai deschişi apelurilor islamiste şi au format militanţi care au mers la luptă în numele scopurilor islamiste.

Forţa Renaşterii şi apelul mişcărilor islamiste au convins guvernele să promoveze instituţiile şi practicile islamice şi să încorporeze simbolurile şi practicile islamice în regimul lor. La nivelul cel mai general, acesta a însemnat afirmarea sau reafirmarea caracterului istoric al statului şi societăţilor lor. În anii ’70 şi ’80, liderii politici s-au grăbit să identifice regimurile lor cu ei înşişi şi cu Islamul. Regele Hussein al Iordaniei, convins de faptul că guvernele laice nu au un mare viitor în lumea arabă,

vorbea de nevoia de a crea o „democraţie islamică44 şi un „Islam modernizat44. Regele Hassan al Marocului accentua descendenţa sa din Profet şi rolul său de „comandant al credinţei44. Sultanul din Brunei, nefiind în prealabil renumit pentru practicile sale islamice, a devenit „din ce în ce mai credincios44 şi şi-a definit regimul ca pe o „monarhie musulmană malayeziană44. Ben Ali în Tunisia a început în mod regulat să-l invoce pe Allah în cuvântările sale şi „s-a învelit în mantaua Islamului pentru a împiedica apelul crescut al grupărilor islamice.4429 La începutul anilor ’90, Suharto a adoptat în mod explicit o politică de a deveni „mai musulman44. În Bangladesh, principiul „laicităţii44 a fost înlăturat din constituţie la mijlocul anilor ’70 şi la începutul anilor ’90, identitatea kemalistă, laică a Turciei a fost, pentru prima dată, pusă în faţa unor serioase provocări.30 Pentru a sublinia încrederea lor în Islam, liderii guvernamentali – Özal, Suharto, Karimov – s-au grăbit să-şi arate *hajh*.

Guvernele în ţările musulmane au acţionat, de asemenea, pentru a islamiciza dreptul. În Indonezia, conceptele de drept islamic şi practica lor au fost încorporate într-un sistem de drept laic. Prin contrast, datorită populaţiei sale în principal non-musulmane, Malayezia s-a deplasat în direcţia dezvoltării a două sisteme de drept separate, unul islamic şi celălalt laic.

— 1 în Pakistan, în timpul regimului generalului Zia ul-Haq, au fost făcute eforturi imense pentru a islamiza dreptul şi economia. Au fost introduse pedepse islamice, a fost stabilit un sistem de tribunale *shari* a, iar *shari a* a fost declarată legea supremă a ţării.

Ca şi alte manifestări ale renaşterii religioase globale, Renaşterea Islamică este deopotrivă un produs al modernizării şi un efort făcut pentru a o înţelege. Cauzele cu care se identifică sunt în general responsabile pentru

tendinţele de indigenizare în societăţile non-occidentale: urbanizare, mobilizare socială, niveluri înalte de alfabetizare şi educaţie, comunicare intensificată şi consum de media, interacţiune extinsă cu culturile occidentale sau cu alte culturi. Aceste evenimente subminează legăturile cu statul tradiţional şi de clan, creează alienare şi crize de identitate. Simbolurile şi convingerile islamiste se intersectează cu aceste nevoi psihologice şi organizaţiile caritabile islamiste, nevoile sociale, culturale şi economice ale musulmanilor sunt prinse în procesul de modernizare. Musulmanii simt nevoia de a se întoarce la ideile, practicile şi instituţiile islamice pentru a procura busola şi motorul modernizării.32

S-a argumentat că revenirea Islamului a fost, de asemenea, „un produs al puterii şi prestigiului în declin al Occidentului… Pentru că Occidentul şi-a abandonat autoritatea, idealurile şi instituţiile sale şi-au pierdut strălucirea”. Mai detaliat, Renaşterea a fost stimulată şi alimentată de *boom-ul* petrolier din anii ’70, care a crescut cu mult bogăţia şi puterea multor naţiuni musulmane şi le-a făcut capabile să răstoarne relaţiile de dominare şi subordonare care au existat în legătura cu Occidentul. Aşa cum John B. Kelly a observat în acea perioadă, „pentru saudiţi constituie fără îndoială o satisfacţie dublă faptul că au câştigat aplicarea unor pedepse umilitoare asupra occidentalilor: ele nu sunt doar expresia puterii şi independenţei Arabiei Saudite, dar ele au şi demonstrat aşa cum intenţionaseră să demonstreze, dispreţul faţă de creştinism şi preeminenţa Islamului”. Acţiunile statelor musulmane bogate în petrol, „dacă sunt plasate în contextul lor istoric, religios, social şi cultural, echivalează cu nimic mai puţin decât cu o încercare de a face ca Occidentul creştin să pară tributar Estului musulman””. Guvernele saudit, libanez, precum şi altele au folosit

resursele lor de petrol pentru a stimula şi finanţa Renaşterea musulmană, iar bogăţia musulmană i-frfăcut pe musulmani să schimbe direcţia de la fascinaţie pentru cultura occidentală la implicare adâncă în propria lor cultură şi dorinţa de afirmare a locului şi importanţei Islamului în societăţile non-islamice. Aşa cum bogăţia occidentală a fost anterior văzută ca fiind dovada superiorităţii culturii occidentale, bogăţia în petrol a fost văzută ca fiind dovada superiorităţii Islamului.

Imboldul dat de preţurile petrolului s-au stins în anii ’80, însă creşterea populaţiei a fost o continuă forţă motrice. În timp ce dezvoltarea Asiei de Est a fost alimentată de rate spectaculoase ale creşterii economice, Renaşterea Islamică a fost alimentată de rate spectaculoase ale creşterii populaţiei. Extinderea populaţiei în ţările islamice, în mod special în Balcani, Africa de Nord şi Asia Centrală, a fost în mod semnificativ mai mare decât în ţările vecine şi decât în lume, în general. Între 1965 şi 1990, numărul total al populaţiei Terrei a crescut de la 3, 3 la 5, 3 miliarde, cu o rată anuală a creşterii de 1, 85. În societăţile musulmane, ratele de creştere au fost aproape întotdeauna peste 2, depăşind deseori 2, 5 şi uneori chiar peste 3. De exemplu, între 1965 şi 1990, populaţia Maghreb-ului a crescut cu o rată de 2, 65 pe an, de la 29, 8 la 59 de milioane, populaţia de origine algeriană multiplicându-se cu o rată anuală de 3. În aceeaşi perioadă, numărul egiptenilor a crescut cu o rată de 2, 3, de la 29, 4 la 52, 4 milioane. În Asia Centrală, între 1970 şi 1993, populaţia a crescut cu raţe de 2, 9 în Tadjikistan, 2, 6 în Uzbekistan, 2, 5 în Turkmenistan, 1, 9 în Kyrghizstan, însă de numai 1, 1 în Kazahstan, a cărui populaţie este pe jumătate cea a Rusiei. Pakistan şi Bangladesh au avut rate de creştere a populaţiei depăşind 2, 5 pe an, în timp ce Indonezia a avut o rată de 2 pe an.

Musulmanii de pretutindeni, după cum am menţionat, constituiau probabil 18 din populaţia lumii în 1980 şi este posibil să depăşească 20 în 2000 şi 30 în 2025.34

Ratele creşterii populaţiei în Maghreb şi în alte părţi au atins punctul culminant şi încep să fie în declin, însă creşterea în cifre absolute va continua să fie mare, iar impactul acestei creşteri se va micşora pe tot parcursul primei jumătăţi a secolului XXI. În anii ce vor veni, populaţia musulmană va fi în mod disproporţionat tânără, cu o explozie demografică notabilă a adolescenţilor şi a persoanelor având înjur de 20 de ani (figura 5.2.). În plus, persoanele aparţinând acestei categorii de vârstă vor fi în marea lor majoritate locuitori ai oraşelor şi vor avea cel puţin o educaţie la nivel de liceu. Această combinaţie a mărimii şi a mobilizării sociale are trei consecinţe politice semnificative.

Figura 5.2.
Provocarea demografică: Islamul, Rusia şi Occidentul

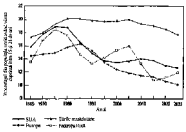

Sursă: Naţiunile Unite, Divizia Populaţiei, Departamentul pentru Informarea Economică şi Socială şi pentru Analiză Politică, Perspectivele Populaţiei Mondiale, *The 1994 Revision* (New York: United Nations. 1995); Naţiunile Unite, Divizia Populaţiei, Departamentul pentru Informarea Economică şi Socială şi pentru Analiză Politică, *Sex and Age Distribution of The World Populations*, *The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1994).

În primul rând, persoanele tinere sunt protagoniştii protestelor, instabilităţii, reformei şi ai revoluţiei. Din punct de vedere istoric, existenţa a mări mulţimi de

persoane tinere a tins să coincidă cu asemenea mişcări. S-a spus că „reforma protestantă este un exemplu al uneia dintre cele mai remarcabile mişcări aţinerilor din istorie”. Jack Goldstone a argumentat convingător că creşterea demografică a reprezentat un factor principal în cele două valuri de revoluţie care s-au produs în Eurasia la mijlocul secolului XVII şi la sfârşitul secolului XVIII.35 O extindere notabilă a proporţiei tinerilor în ţările occidentale a coincis cu „Vârsta Revoluţiei Democratice din ultimele decenii ale secolului XVIII”. În secolul XIX, industrializarea reuşită şi emigraţia au redus impactul politic al populaţiei tinere asupra societăţilor europene. Cu toate acestea, proporţia tinerilor a crescut din nou în anii ’20, procurând recruţi pentru fascism şi pentru alte mişcări extremiste.3* Patru decenii mai târziu, generaţia *baby-boom*, posterioară celui de-al Doilea Război Mondial, s-a făcut remarcată din punct de vedere politic în timpul demonstraţiilor şi protestelor din anii ’60.

Tabelul 5.1.
Creşterea temporară a tinerilor în ţările musulmane

1970	1980	1990	2000	2010
Bosnia	Şiria	Algeria	Tadjikistan	Kirghistan
Bahrein	Albania	Irak	Turkmenistan	Malayezia
EAU	Yemen	Iordania	Egipt	Pakistan
Egipt	Turcia	Maroc	Iran	Şiria
Kazahstan	Tunisia	Bangladesh	Arabia Saudită	Yemen
	Pakista	Indo	Kuweit	Iordania

n	nezia		
	Malaye	Sudan	Irak
zia			
	Kirghis		Oman
tan			
	Tadjiki		Libia
stan			
	Turkm		Afghanista
enistan		n	
	Azerba		
idjan			

Decenii în care cei cu vârste cuprinse între 15 şi 24 de ani au atins sau se prevede să atingă punctul culminant ca proporţie a populaţiei totale (aproape întotdeauna muy mare de 20). În unele ţări, această proporţie este dublă. Sursă: vezi figura 5.2.

Tinerii din Islam şi-au făcut simţită prezenţa în Renaşterea Islamică. Cum Renaşterea a apărut în anii ’70 şi s-a afirmat în anii ’80, proporţia tinerilor (cei între 15 şi 24 de ani) în majoritatea ţărilor musulmane a crescut semnificativ şi a început să depăşească 20 din populaţia totală. În multe ţări musulmane, creşterea temporară a tinerilor a atins punctul culminant în anii ’70 şi ’80; în altele, va atinge acest punct la începutul secolului viitor (tabelul 5.1.). Punctele culminante actuale sau proiectate în toate aceste ţări, cu o singură excepţie, sunt situate ia peste 20. Punctul culminant estimat al Arabiei Saudite în primul deceniu al secolului XXI este situat doar cu puţin mai jos. Aceşti tineri au procurat recruţi pentru organizaţiile islamiste şi pentru mişcările politice. Probabil că nu este o simplă coincidenţă faptul că proporţia tinerilor în populaţia iraniană a crescut dramatic în anii ’70, atingând 20 în ultima jumătate a acestui deceniu,

ţinând cont că în 1979 s-a produs Revoluţia Iraniană sau că acest punct culminant a fost atins în anii ’90, chiar atunci când F.I.S.* câştiga sprijin popular şi repurta succese electorale. Potenţiale variaţii regionalesemnificative s-au produs, de asemenea, în creşterile temporare de tineri musulmani. În timp ce datele trebuie tratate cu precauţie, proiecţiile sugerează că proporţia de tineri bosniaci şi albanezi va descreşte brusc la sfârşitul secolului... Pe de altă parte, creşterea temporară de tineri va rămâne ridicată în statele Golfului. În 1988, prinţul moştenitor al Arabiei Saudite, Abdullah, afirma că cea mai mare ameninţare pentru ţara sa era răspândirea fundamentalismului islamic printre tineri.37 Potrivit teestor proiecţii, această ameninţare va persistă şi în secolul XXI. În marile ţări arabe (Algeria, Egipt, Maroc, Siria, Tunisia), numărul persoanelor înjur de 20 de ani în căutare de locuri de muncă va creşte până în anul 2010, prin comparaţie cu 1990; numărul celor care vor intra pe piaţa muncii va creşte cu 30 în Tunisia, cu aproape 50 în Algeria, Egipt şi Maroc şi cu peste 100 în Siria. Răspândirea rapidă a culturii generale în societăţile arabe creează, nu numai, un goi între generaţia tânără ştiutoare de carte şi o generaţie vârstnică în marea ei majoritate analfabetă, dar şi o „disociere între cunoaştere şi putere”, care este posibil „să tensioneze sistemele politice”. 38

— F.I.S. Frontul Islamic al Salvării, partid politic algerian, principalul partid islamist fondat în 1989. Dizolvat în 1992, după anularea alegerilor legislative (*n.t.*).

Figura 5.3.

Creşterea temporară a tinerilor musulmanilor pe regiuni.

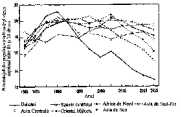

Sursă: Naţiunile Unite, Divizia Populaţiei, Departamentul pentru Informare Economică şi Socială pentru Analiză Politică, Perspectivele Populaţiei Mondiale, *The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1995); Naţiunile Unite, Divizia Populaţiei, Departamentul pentru Informarea Economică şi Socială şi pentru Analiză Politică, *Sex and Age Distribution of The World Populations*, *The 1994 Revision* (New York: United Nations, 1994).

Populaţiile mari au nevoie de mai multe resurse şi, prin urmare, persoanele din societăţi cu populaţie densă şi/sau cu creştere rapidă tind să iasă în exterior, să ocupe teritoriu şi să exercite presiuni asupra altor popoare mai puţin dinamice din punct de vedere demografic. Creşterea populaţiei islamice este astfel un factor major ce contribuie la conflictele care apar între musulmani şi alte popoare de-a lungul frontierelor lumii musulmane. Presiunea populaţiei, combinată cu stagnarea economică, favorizează migraţia musulmană în Occident şi spre alte societăţi non-musulmane, ridicând imigraţia la nivel de problemă în societatea-gazdă. Juxtapunerea creşterii rapide a numărului persoanelor dintr-o cultură şi a creşterii lente sau a stagnării numărului persoanelor dintr-o altă cultură generează presiuni pentru ajustări economice şi/sau politice în ambele societăţi. De exemplu, în anii ’70, echilibrul demografic în fosta Uniune Sovietică s-a modificat drastic, musulmanii crescând cu 24 de procente, în timp ce ruşii au crescut cu 6, 5 procente, ceea ce a cauzat o mare îngrijorare printre liderii comunişti din Asia Centrală.39 în mod similar, creşterea rapidă a numărului albanezilor nu este de natură să îi liniştească pe sârbi, greci sau italieni. Israelienii sunt îngrijoraţi în legătură cu rata ridicată de creştere a populaţiei palestiniene, iar pentru Spania, cu o populaţie ce creşte cu

mai puţin de o cincime dintr-un procent pe an, nu este uşor să se confrunte cu vecinii ei maghrebieni, având populaţii ce cresc de 10 ori mai repede, însă cu un P.I.B, pe cap de locuitor de aproape o zecime din al său.

Provocări schimbătoare

Nicio societate nu poate avea creştere economică pe timp nedefinit şi *boom*-ul economic asiatic se va stabiliza cândva, la începutul secolului XXI. Ratele de creştere ale Japoniei au scăzut substanţial, la mijlocul anilor ’70 şi după aceea nu au fost semnificativ mai ridicate decât cele ale Statelor Unite şi ale ţărilor europene. Unul după altul şi alte state asiatice „miracole economice” vor vedea ratele lor de creştere în declin, aproximând nivelurile „normale” menţinute în economiile complexe. În mod similar, nicio renaştere religioasă sau mişcare culturală nu se dezvoltă indefinit şi, la un anumit punct, Renaşterea Islamică se va potoli şi va păli în istorie. Aceasta este foarte probabil să se întâmple atunci când impulsul demografic ce-i dă puteri va scădea în deceniile doi şi trei ale secolului XXI. În acel momait, rândurile militanţilor, războinicilor şi emigranţilor se vor diminua şi nivelurile ridicate de conflict în interiorul Islamului, precum şi între musulmani şi alţii probabil că se vor afla în declin. Relaţiile între Islam şi Occident nu vor deveni strânse, însă ele vor deveni mai puţin conflictuale şi este posibil ca cvasi-războiul (vezi capitolul 9) să dea naştere unui Război Rece sau poate chiar unei „păci reci”.

Dezvoltarea economică în Asia va lăsa drept moştenire economii mai bogate, mai complexe, cu implicări internaţionale substanţiale, burghezii prospere şi clase de mijloc înstărite. Este posibil ca aceasta să ducă spre o politică pluralistă şi poate mai democratică, ceea ce nu este totuşi o condiţie necesară pentru a fi şi prooccidentală. Puterea sporită va promova, mai degrabă,

o afirmare continuă asiatică în afacerile internaţionale, eforturi pentru tendinţe globale directe, pe căi ce nu au afinităţi cu Occidentul, şi reformarea instituţiilor internaţionale prin eliminarea modelelor şi normelor occidentale. Renaşterea Islamică, la fel ca şi alte mişcări comparabile cum ar fi Reforma, va lăsa de asemenea importante moşteniri. Musulmanii vor fi mult mai conştienţi de ceea ce au în comun şi ceea ce îi distinge faţă de non-musulmani. Noua generaţie de lideri care reprezintă creşterea temporară a tinerilor nu va fi în mod necesar fundamentalistă, dar va fi mult mai devotată Islamului decât predecesorii ei. Indigenizarea nu va fi întărită. Renaşterea va lăsa o reţea de organizaţii sociale, culturale, economice şi politice islamiste înăuntrul societăţilor şi transgresându-le pe acestea. Renaşterea va arăta, de asemenea, că „Islamul este soluţia" pentru problemele moralităţii, identităţii, sensului şi credinţei însă nu şi pentru problemele de injustiţie socială, represiune politică, înapoiere economică şi slăbiciune militară. Aceste eşecuri ar putea să genereze aleator deziluzii faţă de Islamul politic, o reacţie împotriva acestuia şi o căutare a „soluţiilor alternative" la aceste probleme. Este de conceput faptul că naţionalisme antioccidentale chiar mai intense ar putea să ia naştere blamând Occidentul pentru eşecurile Islamului. În mod alternativ, Malayezia şi Indonezia, dacă-şi continuă progresul lor economic, ar putea să procure un „model islamic" de dezvoltare, capabil să intre în competiţie cu modelele occidentale şi asiatice.

În orice caz, în deceniile următoare, creşterea economică asiatică va avea efecte profund destabilizatoare asupra ordinii internaţionale stabilită şi dominată de către Occident, iar dezvoltarea Chinei, dacă va continua, va produce o masivă modificare de putere în rândul civilizaţiilor. În plus, India ar putea avea o rapidă

dezvoltare economică şi ar putea să-şi facă apariţia în calitate de pretendent major la influenţă în afacerile mondiale. În acelaşi timp, creşterea populaţiei musulmane va constitui o forţă destabilizatoare deopotrivă pentru societăţile musulmane şi pentru vecinii lor. Marele număr de tineri, având educaţie formată la o a doua generaţie, va continua să se afle la conducerea Renaşterii Islamice şi să promoveze combativitatea, militarismul şi migraţia specific musulmane. Ca rezultat, este posibil să asistăm, în primii ani ai secolului XXI, la o renaştere din mers a puterii şi culturii non-occidentale dar şi la ciocnirea popoarelor aparţinând civilizaţiilor non-occidentale cu Occidentul ori la ciocnirea acestor popoare între ele.

III
*
Ordinea emergentă a civilizaţiilor
Capitolul 6.
Reconfigurarea culturală a politicii globale
Bâjbâială pentru grupuri: politica identităţii

Stimulată de modernizare, politica globală a fost reconfigurată de-a lungul liniilor culturale. Popoare şi ţări având culturi similare se alătură. Alinierile definite de ideologie şi relaţii între superputeri sunt înlocuite cu alinierile definite de cultură şi civilizaţie. Frontierele politice sunt refăcute astfel încât să coincidă cu cele culturale (etnice, religioase şi civilizaţionale). Comunităţile culturale înlocuiesc blocurile din timpul Războiului Rece şi liniile de falie între civilizaţii devin liniile directoare ale politicii globale conflictuale.

În timpul Războiului Rece, o ţară putea fi nealiniată, aşa cum au fost unele ţări sau putea să-şi schimbe alinierea dintr-o parte în alta, aşa cum au făcut alte ţări.

Conducătorul unei ţări putea face aceste alegeri în funcţie de cum erau percepute interesele de securitate, calculul echilibrului puterilor şi preferinţele ideologice. Cu toate acestea, în noua lume, identitatea culturală este principalul factor ce configurează asocierile şi antagonismele unei ţări. În timp ce o ţară putea evita alinierea dictată de Războiul Rece. Nu se putea lipsi de propria ei identitate. Întrebarea „de ce parte te afli?" a fost înlocuită cu întrebarea fundamentală, „cine eşti?". Orice stat trebuie să aibă un răspuns Răspunsul, identitatea sa culturală, defineşte locul statului respectiv în cadrul politici; mondiale, prietenii şi duşmanii săi.

În anii „90, a izbucnit o criză globală de identitate. Oriunde te uitai, oamenii întrebau „cine suntem?", „cui aparţinem?" şi „cine nu este ca noi?". Aceste întrebări sunt avantajoase nu doar pentru cei care încearcă să născocească noi state-naţiune, ca în fosta Iugoslavie, ci şi într-un plan mult mai larg. La mijlocul anilor? 90, statele în care întrebările privind identitatea naţională erau dezbătute activ includeau, printre altele, Africa de Sud, Algeria, Canada, China, Germania, India, Iran, Japonia, Marea Britanie, Maroc, Mexic, Rusia. Şiria, S.U.A., Tunisia, Turcia şi Ucraina. Problemele de identitate sunt, desigur, în mod special mai intense în ţări separate care au grupăn de oameni de mărime acceptabilă, provenind din civilizaţii diferite.

Făcând faţă crizelor de identitate, ceea ce contează pentru oameni este sângele şi convingerile, credinţa şi familia. Oamenii se adună cu cei care au origini, religie, limbă.

Valori şi instituţii similare şi se distanţează de cei care le au diferite. În Europa, Austria, Finlanda şi Suedia, din punct de vedere cultural parte a Occidentului, au trebuit să se separe de Occident şi să fie neutre în timpul

Războiului Rece; astăzi ele sunt capabile să se alăture celor care cultural le sunt asemenea în cadrul Uniunii Europene. Ţările catolice şi protestante din fostul Pact de la Varşovia, Polonia, Ungaria, Republica Cehă şi Slovacia, se deplasează în direcţia dobândirii calităţii de membru al UE şi NATO, iar statele baltice se află pe aceeaşi linie cu acestea. Puterile europene au definit clar faptul că nu doreau un stat musulman, drept Turcia, în Uniunea Europeană şi nu sunt deloc mulţumite de idee fie a avea un al doilea stat musulman, Bosnia, pe continentul european. În nord, sfârşitul Uniunii Sovietice simulează apariţia a noi (şi vechi totodată) modele de asociere între statele baltice şi între acestea şi Suedia sau Finlanda. Primul-ministru al Suediei a reamintit ironic Rusiei că republicile baltice fac parte din „imediata vecinătate" a ţării sale şi că Suedia nu ar putea fi neutră în eventualitatea unei agresiuni a Rusiei îndreptată împotriva lor.

Realinieri similare se produc în Balcani. În timpul Războiului Rece, Grecia şi Turcia erau în NATO, Bulgaria şi România erau în Pactul de la Varşovia, Iugoslavia era nealiniată, iar Albania era izolată şi uneori asociată cu China comunistă. În momentul de faţă, aceste alinieri din timpul Războiului Rece fac locul unor alinieri civilizaţionale, înrădăcinate în Islam şi în ortodoxie. Liderii balcanici vorbesc despre cristalizarea unei alianţe ortodoxe greco-sârbo-bulgare. Primul-ministru al Greciei afirmă că „războaiele balcanice au adus la suprafaţă rezonanţa legăturilor ortodoxe... Aceasta reprezintă o datorie. Aceasta era în adormire însă, odată cu evenimentele din Balcani, a căpătat o reală substanţă. Într-o lume foarte fluidă, oamenii caută identitate şi securitate. Oamenii se află în căutarea unor rădăcini şi conexiuni care să îi apere de necunoscut". Aceste puncte de vedere au avut ecou pentru principalul partid de opoziţie din Serbia:

„Situaţia în sud-estul Europei va cere cât de curând formarea unei noi alianţe balcanice a ţărilor ortodoxe care să includă Serbia, Bulgaria şi Grecia pentru a rezista Islamului”. Mai la nord, Serbia ortodoxă şi România cooperează strâns în tratarea problemelor lor comune cu Ungaria catolică. Odată cu dispariţia ameninţării sovietice, alianţa „nenaturală” între Grecia şi Turcia a devenit în mod esenţial lipsită de sens, conflictele între acestea intensificându-se în Marea Egee şi în Cipru şi în ceea ce priveşte echilibrul lor militar, rolurile în NATO şi în Uniunea Europeană şi relaţiile lor cu Statele Unite. Turcia îşi reafirmă rolul său de protector al musulmanilor din Balcani şi procură sprijin Bosniei. În fosta Iugoslavie, Rusia se află în spatele Serbiei ortodoxe. Germania încurajează Croaţia catolică, ţările musulmane sprijină guvernul bosniac, iar sârbii se luptă cu croaţii, bosniacii şi albanezii musulmani. Pretutindeni, Balcanii au fost din nou „balcanizaţi” de-a lungul liniilor religioase. După cum observa Misha Glenny, „două axe sunt pe cale de a se naşte, una îmbrăcată în veşmintele ortodoxiei, cealaltă învăluită în straie islamice” şi există posibilitatea unei „bătălii chiar mai mari pentru influenţă între axa Belgrad-Atena şi alianţa albanezo-turcă»”1

În acelaşi timp, în fosta Uniune Sovietică, Belarus-ul ortodox, Moldova şi Ucraina gravitează în jurul Rusiei, iar armenii şi azerii se luptă între ei, în timp ce rudele lor ruse şi turce încearcă deopotrivă să le sprijine şi să limiteze conflictul. Armata rusă luptă împotriva musulmanilor fundamental işti în Taiwan şi împotriva naţionaliştilor musulmani în Cecenia. Fostele republici sovietice musulmane conlucrează pentru a dezvolta forme variate de asociere economică şi politică între ele şi pentru a-şi putea extinde legăturile cu vecinii lor musulmani, în timp ce Turcia, Iranul şi Arabia Saudită depur mari eforturi pentru

a-şi cultiva relaţiile cu aceste noi state. Pe subcontinent, India şi Pakistanul rămân certate în problema Caşmirului, iar în interiorul Indiei noi conflicte apar între fundamentaliştii musulmani şi hinduşi.

În Asia de Est, adăpost pentru popoare din şase civilizaţii diferite, armele câştigă teren şi disputele teritoriale ies la suprafaţă. Cele trei Chine mai mici – Taiwan, Hong Kong şi Singapore – şi comunităţile chineze de peste mări din Asia de Sud-Est devin din ce în ce mai mult orientate înspre, implicate m şi dependente de continent. În statele din sud-estul Asiei, relaţiile între musulmani, pe de o parte, şi chinezi şi creştini, pe de aită A parte, devin din ce în ce mai încordate şi uneori violente.

În America Latină, asocierile economice – MERCOSUR, Pactul Andin, Pactul Tripartit (Mexic, Columbia, Venezuela), Piaţa Comună Central-Americană – se nasc şi reafirmă lucrul demonstrat de Uniunea Europeană, potrivit căruia integrarea economică înaintează mai repede şi mai mult atunci când este bazată pe punctele culturale comune. În acelaşi timp, Statele Unite şi Canada încearcă să absoarbă Mexicul în Zona Liberă Comercială Nord-Americană într-un proces al cărui succes pe termen lung depinde de abilitatea Mexicului de a se redefini ca ţară nord-americană şi nu ca latinoamericană.

Odată cu sfârşitul ordinii Războiului Rece, ţările din toată lumea au început să dezvolte noi antagonisme şi afilieri şi să le revigoreze pe cele vechi. Au existat bâjbâieli în cazul grupărilor şi ele se regăsesc în ţările cu o cultură similară şi având comunităţi culturale mai mari care trasează frontierele statelor-naţiune, incluzând „Serbia Mare”, „China Mare”, „Turcia Mare”, „Ungaria Mare”, „Croaţia Mare”, „Azerbaidjanul Mare”, „Rusia Mare”, „Albania Mare”, „Iranul Mare” şi „Uzbekistanul Mare”.

Vor coincide întotdeauna alinierile politice şi economice cu cele care au la bază cultura şi civilizaţia? Bineînţeles că nu. Consideraţiile legate de echilibrul de putere vor duce uneori la alianţe civilizaţionale încrucişate, aşa cum js-a întâmplat atunci când Francisc I se alătura otomanilor împotriva Habsburgilor. În plus, modelele de asociere formate pentru a servi scopurile statelor într-o eră vor persista şi într-o altă eră nouăcu toate acestea, este posibil ca aceste modele să devină mai slabe şi lipsite de semnificaţie şi să fie adaptate pentru a servi scopurilor noii ere.

Grecia şi Turcia vor rămâne fără îndoială membre ale NATO, însă este posibil că legăturile lor cu alte ţări NATO să se atenueze. La fel se întâmplă şi în cazul alianţelor Statelor Unite cu Japonia şi Coreea, alianţei *de facto* a S.U.A. Cu Israelul şi a legăturilor de securitate pe care le întreţine cu Pakistanul. Organizaţii internaţionale multi-civilizaţionale, cum ar fi ASEAN, ar putea să facă faţă unei dificultăţi crescânde de a-şi menţine coerenţa. Ţâri ca India şi Pakistanul, partenere ale diferitelor superputeri în timpul Războiului Rece, îşi redefinesc acum interesele şi caută noi asocieri care să reflecte realităţile politicii culturale. Ţările africane care au fost dependente de sprijinul occidental pentru a contracara influenţa sovietică văd din ce în ce mai mult în Africa de Sud un lider şi un ajutor.

De ce ar trebui ca punctele comune culturale să faciliteze cooperarea şi coeziunea între popoare, iar diferenţele culturale să promoveze clivaje şi conflicte?

În primul rând, oricine are identităţi multiple care ar putea să concureze sau să se întărească reciproc: înrudiri, identităţi ocupaţionale, culturale, instituţionale, teritoriale, educaţionale, partizane, ideologice şi altele. Identificările de-a lungul unei dimensiuni ar putea să se ciocnească cu

cele de-a lungul unei dimensiuni diferite: într-un caz clasic, muncitorii germani în 1914 au trebuit să aleagă între identificarea lor de clasă cu proletariatul internaţional şi identificarea naţională cu poporul şi Imperiul German. În lumea contemporană, identificarea culturală a crescut dramatic în importanţă, prin comparaţie cu alte dimensiuni ale identităţii.

De-a lungul unei singure dimensiuni, identitatea este de obicei mai semnificativă la un nivel imediat. Cu toate acestea, identificările limitate nu intră în mod necesar în conflict cu cele mai vaste. Un ofiţer se poate identifica din punct de vedere instituţional cu compania, regimentul, divizia sau secţia să în mod similar, o persoană se poate identifica cu clanul, grupul etnic, naţionalitatea, religia şi civilizaţia sa. Proeminenţa crescândă a identităţii culturale la nivelurile de jos ar putea foarte bine să-i întărească proeminenţa la nivelurile de sus. Burke sugera că „dragostea pentru întreg nu face să dispară predilecţia pentru subordonare… A fi ataşat subdiviziunii, a iubi micul pluton de care aparţinem în societate reprezintă primul principiu al ataşamentelor publice”, într-o lume în care cultura contează, plutoanele sunt triburile şi grupurile etnice, regimentele sunt naţiunile, iar armatele sunt civilizaţiile. Gradul crescut în care oameni din întreaga lume se diferenţiază de-a lungul liniilor culturale semnifică faptul că conflictele între grupuri culturale sunt din ce în ce mai importante; civilizaţiile reprezintă cele mai largi entităţi culturale; prin urmare, conflictele între grupări aparţinând de civilizaţii diferite devin centrale în politica globală.

În al doilea rând, proeminenţa crescândă a identităţii culturale este în mare parte, aşa cum este argumentat în capitolele 3 şi 4, rezultatul modernizării social-economice la nivel individual, acolo unde dislocarea şi alienarea

creează nevoia pentru identităţi din ce în ce mai semnificative şi la nivel societal, acolo unde capacităţile intensificate şi puterea societăţilor non-occidentale stimulează revitalizarea identităţii şi culturii indigene.

În al treilea rând, identitatea, la orice nivel – personal, tribal, rasial, civilizaţional – poate să fie definită numai în relaţie cu „altul”, o persoană, trib, rasă sau civilizaţie diferită. Relaţiile istorice între state sau între alte entităţi ale aceleiaşi civilizaţii au fost diferite. Coduri separate ne guvernează comportamentul faţă de cei care sunt „ca noi” şi faţă de „barbarii” care nu sunt ca noi. Regulile pe baza cărora naţiunile creştine negociază una cu alta au fost diferite de cele pe baza cărora se negocia cu turcii şi cu alţi „păgâni”. Musulmanii acţionează diferit faţă de cei care aparţin *Dar* al-*Islam* şi faţă de cei care aparţin *Dar al-harb*. Chinezii îi tratează pe străinii de origine chineză şi pe ceilalţi străini în moduri diferite. Civilizaţionalul „noi” şi extracivilizaţionalul „ei” reprezintă constante în istoria omenirii. Aceste diferenţe de comportament intraşi extracivilizaţional descind din:

1. Sentimente de superioritate (şi, în mod ocazional, de inferioritate) faţă de popoare care sunt percepute ca fiind foarte diferite;

2. Teama şi lipsa de încredere faţă de asemenea popoare;

3. Dificultatea de comunicare cu acestea, ca rezultat al diferenţelor de limbă şi de ceea ce se consideră a fi comportament civil;

4. Lipsa de familiaritate cu presupoziţiile, motivaţiile, legăturile şi practicile sociale ale altor popoare.

În lumea de astăzi, perfecţionările din domeniul transportului şi al comunicaţiilor au produs interacţiuni mai frecvente, mai intense, mai simetrice şi mai cuprinzătoare între popoarele aparţinând diferitelor

civilizaţii. Drept rezultat, identităţile lor civilizaţionale devin din ce în ce mai proeminente. Francezii, germanii, belgienii şi olandezii se văd din ce în ce mai mult europeni. Musulmanii din Orientul Mijlociu se identifică cu şi se unesc pentru sprijinul bosniacilor şi al cecenilor. Chinezii, pretutindeni în Asia. Îşi identifică interesele cu cele ale celor de pe continent. Ruşii se identifică cu şi îi sprijină pe sârbi şi alte popoare ortodoxe. Aceste niveluri mai largi ale identităţii civilizaţionale sunt date de conştiinţa adâncă a diferenţelor civilizaţionale şi a nevoii de a proteja ceea ce ne distinge pe „noi" de „ei".

În al patrulea rând, sursele conflictului între state şi grupări aparţinând unor civilizaţii diferite sunt, în mare măsură, cele care întotdeauna au generat conflicte între grupări: controlul popoarelor, teritoriului, bogăţiei şi al resurselor, aceasta reprezentând capacitatea de a impune valorile, cultura şi instituţiile proprii unei alte grupări, prin comparaţie cu posibilităţile acelei grupări de a face acelaşi lucru grupării tale. Totuşi, conflictul între grupările culturale ar putea, de asemenea, să implice şi probleme culturale. Diferenţele între marxism-leninism şi democraţia liberală în ceea ce priveşte ideologia laică pot fi cel puţin dezbătute, dacă nu şi rezolvate. Diferenţele de interese materiale pot fi negociate şi adesea risipite prin compromis într-un mod în care nu o pot face problemele culturale. Este improbabil ca hinduşii şi musulmanii să rezolve problema dacă un templu sau o moschee ar trebui să fie construite la Ayodhya ca edificii separate sau ca o clădire sincretică, reprezentând deopotrivă o moschee şi un templu. Nici ceea ce ar putea să pară o chestiune teritorială între musulmanii albanezi şi sârbii ortodocşi în legătură cu Kosovo sau între evrei şi arabi în legătură cu Ierusalimului poate fi uşor de rezolvat din moment ce fiecare loc *arşjo* adâncă semnificaţie istorică, culturală şi

emoţională pentru ambele popoare. În mod similar, nici autorităţile franceze, nici părinţii musulmani nu vor accepta un compromis care ar permite şcolăriţelor să poarte îmbrăcăminte musulmană în orice zi din timpul anului.

Chestiuni culturale ca acestea implică un „da” sau „nu”, o alegere în sumă zero.

În al cincilea şi ultimul rând se află ubicuitatea conflictului. A urî este omenesc. Oamenii, pentru autodefinire şi pentru motivaţie, au nevoie de duşmani: competitori în afaceri, rivali în realizări, oponenţi în politică. Ei nu au în mod natural încredere şi îi văd ca ameninţări pe cei care sunt diferiţi şi au capacitatea de a le face rău. Soluţionarea unui conflict şi dispariţia unui duşman generează forţe personale, sociale şi politice care dau naştere la altele noi. Aşa cum afirma Ali Mazrui „tendinţa «noi» contra «ei» este aproape universală în arena politică”. 2 în lumea contemporană, „ei” este din ce în ce mai probabil să-i reprezinte pe cei care aparţin unei civilizaţii diferite. Sfârşitul Războiului Rece nu a însemnat şi sfârşitul conflictelor, ci mai degrabă a dat naştere la noi identităţi înrădăcinate în cultură şi la noi modele de conflict în rândul grupărilor din diferite culturi care, la nivelul cel mai l-ai g, sunt civilizaţii. Simultan, cultura comună încurajează, de asemenea, cooperarea între statele şi grupările care participă la acea cultură, ceea ce poate fi văzut în modelele pe cale de apariţie, de asociere regională între ţări, în special în domeniul economic.

Cultură şi cooperare economică

La începutul anilor ’90 s-a discutat despre regionalism şi despre regionalizarea politicii mondiale. Conflictele regionale au înlocuit conflictul global de pe agenda securităţii mondiale. Marile puteri, cum ar fi Rusia, China şi Statele Unite, la fel ca şi puterile secundare, cum

ar fi Suedia şi Turcia, îşi redefinesc interesele de securitate în termeni regionali expliciţi. Comerţul în interiorul regiunilor s-a extins mai repede decât comerţul între regiuni şi mulţi au întrevăzut naşterea blocurilor economice regionale, european, nord-american, est-asiatic şi probabil şi altele.

Cu toate acestea, termenul „regionalism" nu descrie în mod adecvat ceea ce s-a întâmplat. Regiunile sunt entităţi geografice, nu politice sau culturale. La fel ca şi Balcanii sau Orientul Mijlociu, ele ar putea să fie sfâşiate de conflicte inter şi intracivilizaţionale. Regiunile reprezintă o bază pentru cooperare între state numai în gradul în care geografia coincide cu cultura. Divorţată de cultură, rudenia nu trebuie să renunţe la punctele comune şi ar putea să se îngrijească doar de contrarii. Alianţele militare şi asocierile economice necesită cooperare între membrii lor, cooperarea depinde de încredere şi încrederea apare cel mai uşor din valori comune şi din cultură. În consecinţă, în timp ce vârsta şi scopurile joacă de asemenea un rol important, pretutindeni existenţa efectivă a unor organizaţii regionale variază în general invers proporţional cu diversitatea civilizaţională a calităţii lor de membru. Pe larg, organizaţiile unui singur tip de civilizaţie fac mai multe lucruri şi sunt mult mai de succes decât organizaţiile multicivilizaţionale. Acest lucru este adevărat, pe de o parte, în cazul organizaţiilor de securitate şi, pe de altă parte, în cazul organizaţiilor economice.

Succesul NATO a rezultat în mare măsură din faptul de a fi principala organizaţie de securitate a ţărilor occidentale având valori şi presupoziţii filosofice comune. Uniunea Europeană este produsul unei culturi europene comune. Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE) include ţări din cel puţin trei civilizaţii,

având valori şi interese cât se poate de diferite, care pun obstacole majore în calea dezvoltării unei identităţi instituţionale semnificative şi a unei alinieri considerabile la activităţile importante. Organizaţia compusă dintr-o singură civilizaţie, Comunitatea Caraibeană (CARICOM), formată din 30 de foste colonii britanice vorbitoare de limbă engleză, a creat o varietate extinsă de aranjamente de cooperare, cu o cooperare mai strânsă între unele subgrupări. Eforturile de a crea organizaţii caraibene mai largi trecând peste linia de falie anglo-hispanică din Caraibe au eşuat totuşi constant. În mod similar, Asociaţia Sud-Asiatică pentru Cooperarea Regională, fondată în 1985 şi incluzând şapte state hinduse, musulmane şi budiste a fost aproape total ineficientă, nefiind nici măcar capabilă să-şi ţină întrunirile. Relaţia culturii cu regionalismul este în mod clar evidentă prin raportare la integrarea economică. Cele patru niveluri recunoscute de asociere economică între ţări, de la cele mai puţin la cele mai mult integrate, sunt:

1. Zona de comerţ liber;
2. Uniunea vamală;
3. Piaţa comună;
4. Uniunea economică.

Uniunea Europeană a mers cel mai departe pe calea integrării, cu o piaţă comună şi multe elemente de uniune economică. Relativ omogena MERCOSUR şi ţările Pactului Andin se aflau în 1994 într-un proces de stabilire a uniunilor vamale. În Asia, multicivilizaţională ASEAN de abia în 1992 a început să se mişte în direcţia unei zone de comerţ liber. Alte organizaţii economice multicivilizaţionale au rămas chiar şi mai mult în urmă. În 1995, cu excepţia marginală a NAFTA, nicio asemenea organizaţie nu a creat o zonă de comerţ liber care să reprezinte mai mult decât o formă extensivă de integrare

economică.

În Europa Occidentală şi în America Latină, punctele comune civilizaţionale ocrotesc cooperarea şi organizarea regională. Europenii din Occident şi latino-americanii ştiu că au multe în comun. Cinci civilizaţii (şase, dacă includem şi Rusia) există în Asia de Est. Prin urmare, Asia de Est este un caz de dezvoltare a organizaţiilor semnificative fără rădăcini în civilizaţia comună. La începutul anilor ’90, nicio organizaţie de securitate sau alianţă militară multilaterală, comparabilă cu NATO, nu exista în Asia de Est. O organizaţie regională multicivilizaţională, ASEAN, a fost creată în 1967 având ca state membre un stat sinic, unul budist, unul creştin şi două state musulmane, fiecare dintre acestea confruntându-se cu provocări şetive din partea mişcărilor de insurgenţă comuniste şi a celor potenţiale din nordul Vietnamului şi din China.

ASEAN este adesea citată ca un exemplu de organizaţie multicivilizaţională efectivă. Cu toate acestea, este şi un exemplu al limitelor unei asemenea organizaţii. Ea nu este o alianţă militară. În timp ce membrii săi cooperează uneori militar pe baze bilaterale, ei îşi măresc bugetele militare şi se angajează în eforturi militare, într-un uimitor contrast cu reducerile pe care le fac ţările vest-europene şi latino-americane. În domeniul economic, ASEAN a fost de la început desemnată să realizeze „cooperare economică, mai degrabă decât integrare economică” şi, drept rezultat, regionalismul s-a dezvoltat cu un „pas modest” şi chiar o zonă de comerţ liberă nu este avută în vedere până în secolul XXI.4 în 1978, ASEAN a creat Conferinţa Post-Ministerială în cadrul căreia miniştrii săi de externe puteau să îi întâlnească pe cei ai „partenerilor de dialog”: Statele Unite, Japonia, Canada, Australia, Noua Zeelandă, Coreea de Sud şi Comunitatea Europeană. Totuşi, C.P.M. A fost în principal un forum

pentru discuţii bilaterale şi a fost incapabilă să trateze „orice probleme semnificative de securitate O. În 1993, ASEAN a dat naştere la o şi mai largă arenă. Forumul Regional ASEAN, care includea membrii săi şi partenerii de dialog, la care se adăugau Rusia, China, Vietnam, Laos şi Papua-Noua Guinee. Totuşi, aşa cum indică şi numele său, această organizaţie era un loc pentru discuţii colective, nu pentru acţiuni colective. Membrii săi au folosit prima lor întâlnire din iulie 1994 pentru „a-şi face cunoscute punctele de vedere asupra problemelor de securitate regională”, însă problemele controversate au fost evitate deoarece, după cum comenta o persoană oficială, dacă acestea erau ridicate, „participanţii interesaţi ar fi început să se atace reciproc”. 6 ASEAN şi succesorul ei pun în evidenţă limitările care sunt inerente în cadrul organizaţiilor regionale multicivilizaţionale.

Organizaţii regionale est-asiatice semnificative se vor naşte numai dacă va exista o comunitate culturală est-asiatică pentru a le susţine. Societăţile est-asiatice au fără îndoială lucruri în comun care le diferenţiază de Occident. Primul ministru al Malayeziei, Mahathir Mohammad, argumentează faptul că aceste puncte comune procură o bază pentru asociere şi au determinat formarea Grupului Economic Est-Asiatic pe aceste meleaguri. Acesta ar fi inclus ţările ASEAN, Myanmar, Taiwan, Hong Kong, Coreea de Sud şi, cel mai important, China şi Japonia. Mahathir argumentează faptul că GEEA îşi are rădăcinile într-o cultură comună. El ar trebui să fie gândit „nu doar ca o grupare geografică, deoarece se află în Asia de Est, ci şi ca o grupare culturală. Chiar dacă cei din Asia de Est ar putea fi japonezi, coreeni sau indonezieni, din punct de vedere cultural ei au unele similarităţi... Europenii se strâng împreună, la fel şi americanii. Noi, asiaticii, ar trebui să ne strângem, de asemenea, împreună”. Aşa cum

a afirmat unul din asociaţii săi, scopul asiaticilor este să intensifice „comerţul regional între ţările ce au ceva în comun aici, în Asia”. 7

Astfel, premisa ce stă la baza GEEA este că economia urmează culturii. Australia, Noua Zeelandă şi Statele Unite sunt excluse din GEEA deoarece, din punct de vedere cultural, nu sunt asiatice. Totuşi, succesul GEEA depinde aproape în întregime de participarea Japoniei şi a Chinei. Mahathir a pledat pentru că Japonia să se alăture GEEA. În faţa unei audienţe japoneze el spunea că „Japonia este asiatică, Japonia face parte din Asia de Est” şi că „nu te poţi opune acestui fapt geo-cultural. Aparţii acestui loc”. 8 Cu toate acestea, guvernul japonez s-a împotrivit înscrierii în GEEA, parţial din teamă de a nu ofensa Statele Unite şi parţial deoarece era divizată asupra faptului dacă ar trebui sau nu să se identifice cu Asia. Dacă Japonia se alătură GEEA, ar fi dominată de acesta, ceea ce este posibil să cauzeze temeri şi incertitudine în rândul membrilor şi un antagonism intens din partea Chinei. Timp de câţiva ani s-a discutat mult despre crearea unui „bloc yen” asiatic pentru a echilibra Uniunea Europeană şi NAFTA. Totuşi, Japonia este o ţară solitară, având puţine conexiuni culturale cu vecinii săi, astfel încât în 1995 niciun bloc yen nu a fost materializat.

În timp ce ASEAN se mişcă încet, blocul yen rămâne un vis, Japonia se agită şi GEEA nu se ridică la înălţime, interacţiunea economică în Asia de Est creşte totuşi dramatic. Această extindere a fost înrădăcinată în legăturile culturale dintre comunităţile chineze est-asiatice. Aceste legături au dat naştere la o „integrare informală continuă” a unei economii internaţionale pe baze chineze, comparabilă în multe privinţe cu Liga Hanseatică şi „ducând probabil la o piaţă comună chineză de facto”. 9 în Asia de Est, ca şi în alte părţi, comunitatea culturală a

fost condiţia prealabilă a unei semnificative integrări economice.

Sfârşitul Războiului Rece a stimulat eforturile de creare a noi organizaţii economice regionale, reînviindu-le şi pe cele vechi. Succesul acestor eforturi a depins în mare parte de omogenitatea culturală a statelor implicate. Este posibil ca planul din 1994 al lui Shimon Peres pentru o piaţă comună a Orientului Mijlociu să rămână o „Fată Morgana”. O persoană oficială arabă comenta faptul că „lumea arabă nu are nevoie de o instituţie sau de o bancă de dezvoltare în care să participe Israelul”. 10 Asociaţia Statelor Caraibiene, creată în 1994 pentru a lega CARICOM de Haiti şi de ţările vorbitoare de spaniolă din regiune, dă unele semne de depăşire a diferenţelor lingvistice şi culturale ale diverselor state membre şi a insularităţii fostelor colonii britanice şi arată orientarea covârşitoare a acestora în direcţia Statelor Unite”. Pe de altă parte, eforturile implicând organizaţii mult mai omogene din punct de vedere cultural fac progrese. Pakistanul, Iranul şi Turcia, deşi divizate de-a lungul liniilor subcivilizaţionale, au reînviat muribunda Cooperare Regională pentru Dezvoltare pe care o stabiliseră în 1977, dându-i un alt nume, Organizaţia de Cooperare Economică. S-a ajuns la acorduri asupra reducerilor de tarifari şi la o varietate de alte măsuri, iar în 1992 calitatea de membru OCE a fost extinsă la Afghanistan şi la şase foste republici sovietice musulmane, în acelaşi timp, cinci republici sovietice central-asiatice au ajuns la un acord de principiu în privinţa creării unei pieţe comune, iar în 1994 cele mai mari state dintre acestea, Uzbekistan şi Kazalistan, au semnat un acord pentru acordarea unei „circulaţii libere a bunurilor, serviciilor şi a capitalurilor” şi pentru coordonarea politicilor lor fiscale, monetare şi tarifare. În 1991, Brazilia, Argentina, Uruguay şi Paraguay formau

MERCOSUR, cu scopul de a „arde etapele” normale de integrare economică, iar în 1995, o uniune vamală parţială era constituită. În 1990, Piaţa Comună Central-Americană, stagnantă în prealabil, stabilea o zonă liberă de comerţ şi, în 1994, fostul Grup Andin, la fel de pasiv, crea o uniune vamală. În 1992, ţările Grupului de la Vişegrad (Polonia, Ungaria, Republica Cehă şi Slovacia) cădeau de acord asupra stabilirii unei Zone Central Europene de Comerţ Liber şi în 1994 accelerau ritmul realizării acesteia.12

Expansiunea comerţului urmează integrării economice şi în timpul anilor ’80 şi, la începutul anilor ’90 comerţul intraregional a devenit din ce în ce mai important, raportat la comerţul interregional. Schimburile comerciale totale aţe Comunităţii Europene constituiau 50, 6 din schimburile comerciale totale ale Comunităţii în 1980, ajungând la 58, 9 în 1989. Modificări similare în sensul creşterii importanţei comerţului regional s-au produs în America de Nord şi în Asia de Est. În America Latină, crearea MERCOSUR şi renaşterea Pactului Andin au stimulat avântul comerţului intralatino-american la începutul anilor ’90, comerţul între Brazilia şi Argentina triplându-se şi cel dintre Columbia şi Venezuela mărindu-se de patru ori între 1990 – 1993. În 1994, Brazilia înlocuia Statele Unite din rolul de partener comercial principal al Argentinei. Crearea NAFTA a fost în mod similar acompaniată de o creştere a comerţului între Statele Unite şi Mexic. Comerţul în interiorul Asiei de Est s-a extins, de asemenea, mai rapid decât comerţul extraregional, însă extinderea sa a fost împiedicată de tendinţa Japoniei de a ţine închise pieţele sale. Comerţul între ţările zonei culturale chineze (ASEAN, Taiwan, Hong Kong, Coreea de Sud şi China) a crescut pe de altă parte de la mai puţin de 20 în 1970 la aproape 30 în 1992, în timp ce cota-parte a schimburilor comerciale ale acestor ţări cu Japonia a

scăzut de la 23 la 13. În 1992, exporturile zonei chineze în ţări din alte zone depăşeau deopotrivă exporturile acestei zone în Statele Unite, Japonia şi Comunitatea Europeană.13

În calitatea sa de societate şi civilizaţie unică, Japonia întâmpină dificultăţi în a-şi dezvolta legături economice cu Asia de Est şi în a negocia cu Statele Unite şi cu Europa. Totuşi, oricât de puternice ar fi legăturile sale comerciale şi de investiţii, Japonia ar putea să se alieze cu alte ţări est-asiatice, însă diferenţele culturale faţă de aceste ţări, în special faţă de largile elite economice chineze, o împiedică să creeze o grupare economică regională pe care să o conducă, comparabilă cu N AFTA sau cu Uniunea Europeană, în acelaşi timp, diferenţele sale culturale faţă de Occident exacerbează neînţelegerea şi antagonismul manifestate în relaţiile economice cu Statele Unite şi cu Europa. Dacă, aşa cum pare a fi cazul, integrarea economică depinde de comunitatea culturală, Japonia, în calitatea ei de ţară solitară din punct de vedere cultural, ar putea să aibă viitor economic solitar.

În trecut, modelele comerţului între naţiuni au urmat şi au mers în paralel cu modelele de alianţă între naţiuni.14 în lumea pe cale de apariţie, modelele comerţului vor fi în mod decisiv influenţate de modelele culturale. Oamenii de afaceri negociază cu cei pe care îi înţeleg şi în care au încredere; statele îşi abandonează suveranitatea asociaţiilor internaţionale compuse din state având opinii şi valori similare pe care le înţeleg şi în care au încredere. Rădăcinile cooperării economice se află în ceea ce este comun din punct de vedere cultural.

Structura civilizaţiilor în timpul Războiului Rece, ţările se înrudeau cu cele două superputeri având calitatea de aliaţi, sateliţi, clienţi, neutri şi nealiniaţi. În lumea de

după Războiul Rece, ţările se înrudesc prin civilizaţii având calitatea de state membre, state de nucleu, ţări solitare, ţări separate şi ţări sfâşiate. La fel ca triburile şi naţiunile, civilizaţiile au structuri politice. Un stat membru reprezintă o ţară pe deplin identificată din punct de vedere cultural cu o civilizaţie, aşa cum se întâmplă cu Egiptul şi civilizaţia european-occidentală. O civilizaţie ar putea, de asemenea, să includă persoane care participă la cultura sa şi care se identifică cu aceasta, însă care trăiesc în state dominate de membrii unei alte civilizaţii. Civilizaţiile au, de obicei, unul sau două locuri văzute de membrii lor că principala sursă – sau că principalele surse – ale culturii civilizaţiei respective. Aceste surse sunt adesea localizate în interiorul statului sau statelor de nucleu ale civilizaţiei care este – sau sunt – statul/statele cel (e) mai puternic (e) şi central (e) din punct de vedere cultural.

Numărul şi rolul statelor de nucleu variază de la o civilizaţie la alta şi ar putea să se schimbe în timp. Civilizaţia japoneză este identică efectiv cu unicul stat de nucleu japonez. Civilizaţiile sinică, ortodoxă şi hindusă au fiecare câte un stat de nucleu dominant, alte state membre şi persoane afiliate civilizaţiei lor aflate în state dominate de persoane aparţinând diferitelor civilizaţii (chinezii de peste mări, ruşii „din imediata vecinătate”, tamilii sri-lankezi). Din punct de vedere istoric, Occidentul a avut, de obicei, mai multe state de nucleu; acum are două nuclee, cel al Statelor Unite şi cel franco-german în Europa, Marea Britanie fiind un centru adiţional de putere aflat la voia întâmplării între cele două. Islamul, America Latină şi Africa duc lipsă de state de nucleu. Acest lucru se datorează în parte imperialismului puterilor occidentale care au împărţit între ele Africa, Orientul Mijlociu şi, în secolele mai îndepărtate şi mai puţin decisiv, America Latină.

Absenţa unui stat de nucleu islamic pune mari probleme deopotrivă pentru societăţile musulmane, cât şi pentru cele nemusulmane, ceea ce este analizat în capitolul 7. Raportat la America Latină, este de conceput că Spania ar fi putut să devină statul de nucleu al unei civilizaţii vorbitoare de spaniolă sau chiar iberice, însă liderii săi au ales în mod conştient că ea să devină un stat membru al civilizaţiei europene, menţinându-şi în acelaşi timp legăturile culturale cu fostele sale colonii. Mărimea, resursele, populaţia, capacitatea militară şi economică, toate acestea califică Brazilia pentru rolul de lider al Americii Latine şi este de imaginat că s-ar putea chiar să devină. Cu toate acestea, Brazilia este pentru America Latină ceea ce este Iranul pentru Islam. Caracterizată de altfel a fi un stat de nucleu, diferenţele subcivilizaţionale (religioase, în cazul Iranului, lingvistice în cazul Braziliei) fac diferită asumarea unui asemenea rol. Astfel, America Latină e compusă din câteva state, Brazilia, Mexic, Venezuela şi Argentina, care cooperează şi se află în competiţie pentru conducere. Situaţia latino-americană este, de asemenea, complicată de faptul că Mexicul a încercat să-şi îndeplinească identitatea nord-americană, abandonând-o pe cea latino-americană, iar Chile şi alte state ar putea urma aceeaşi cale. În cele din urmă, civilizaţia latino-americană ar putea să devină o subrariantă a civilizaţiei occidentale.

Capacitatea fiecărui stat de nucleu potenţial de a procura o conducere Africii sudsahariene este limitată de diviziunea acesteia în ţări vorbitoare de franceză şi ţări vorbitoare de engleză. Pentru o anumită perioadă. Coasta de Fildeş (Câte d'Ivoire) a fost statul de nucleu al Africii vorbitoare de franceză. Cu toate acestea, într-o măsură considerabilă, statul de nucleu al Africii franceze a fost Franţa, care, după dobândirea independenţei de către

fostele ei colonii, a menţinut legături economice, militare şi politice intime cu acestea. Cele două ţări africane care sunt cele mai recomandate pentru a deveni state de nucleu sunt ambele vorbitoare de engleză-Mărimea, resursele şi poziţia să fac din Nigeria un stat de nucleu potenţial, însă dezbinarea să intercivilizaţională, corupţia masivă, instabilitatea politică, guvernul represiv şi problemele sale economice au limitat drastic capacitatea sa de a juca acest rol, cu toate că acest lucru s-a întâmplat în unele ocazii. Tranziţia paşnică şi negociată a Africii de Sud de la regimul de apartheid, forţa să industrială, nivelul său ridicat de dezvoltare economică, prin comparaţie cu cel al altor ţări africane, capacitatea sa militară, resursele sale naturale şi sistemul sofisticat de conducere al albilor şi negrilor au făcut ca această ţară să fie în mod clar liderul sudului Africii, probabil chiar liderul Africii de influenţă engleză şi un posibil lider pentru toată Africa sud-sahariană.

Unei *ţări izolate* îi lipseşte comuniunea culturală cu alte societăţi. De exemplu, Etiopia este izolată din punct de vedere cultural datorită limbii sale predominante, amharica, scrisă într-un alfabet etiopic; religia sa predominantă este cea ortodoxă coptă; istoria că este una imperială şi există o diferenţiere religioasă faţă de popoarele înconjurătoare, în mare parte musulmane. În timp ce elita din Haiti, deschisă în mod tradiţional în favoarea legăturilor culturale cu Franţa, limba creolă din Haiti, religia voodoo, originea de sclavi revoluţionari şi istoria brutală se confirmă pentru a face din aceasta o ţară izolată. Sidney Mintz observa că „fiecare ţară este unică în felul ei, însă Haili formează o clasă aparte”. Drept rezultat, în timpul crizei haitiene din 1994, ţările latino-americane nu au privit Haiti ca pe o problemă latino-americană şi nu au dorit să-i accepte pe/dfugiaţii haitieni, cu toate că îi

primiseră pe cei cubanezi. Preşedintele ales al Panamá remarca: „În America Latină, Haiti nu este recunoscut ca o ţară latino-americană. Haitienii vorbesc o limbă diferită. Ei au diferite rădăcini etnice, o cultură diferită. Ei sunt întru totul diferiţi”. Haiti este separat şi de ţările vorbitoare de engleză din Caraibe. Un comentator observa că haitienii sunt „la fel de străini pentru cineva din Grenada şi Jamaica, aşa cum ar fi şi pentru cineva din Iowa sau Montana”. Haiti, „vecinul pe care nimeni nu şi-l doreşte” este într-adevăr o ţară fără rude.15

Cea mai importantă ţară izolată este Japonia. Nicio altă ţară nu-i împărtăşeşte cultura distinctă, iar emigranţii japonezi nu sunt semnificativi din punct de vedere numeric în alte ţări sau au fost asimilaţi de culturile acestor ţări (*exempli graţia*, japonezoamericanii). Singurătatea Japoniei este şi mai mult sporită de faptul că are o cultură extrem de particulară ce nu implică o religie potenţial universală (creştinismul, islamismul) sau o ideologie (liberalism, comunism) care ar putea fi exportată în alte societăţi şi astfel să se stabilească o conexiune culturală cu oamenii ce trăiesc în alte societăţi.

Aproape toate ţările sunt eterogene, deoarece includ două sau mai multe grupări etnice, rasiale şi religioase. Multe ţări sunt într-atât de divizate încât diferenţele şi conflictele dintre aceste grupări joacă un rol important în politica ţării respective. De obicei adâncimea acestei divizări variază în timp. Divizările adânci în interiorul unei ţări pot duce la violenţă în masă sau ameninţă chiar existenţa acelei ţări. Este foarte posibil ca această ultimă ameninţare şi mişcările de autonomie sau de separatism să apară atunci când diferenţele culturale coincid cu diferenţele de localizare geografică. Dacă geografia şi cultura nu coincid, ele ar putea fi făcute să coincidă prin intermediul genocidului sau al migrării forţate.

Ţările cu grupări culturale distincte, aparţinând aceleiaşi civilizaţii, ar putea să devină şi mai adânc divizate atunci când fie se produce separaţia (cazul Cehoslovaciei), fie aceasta devine o posibilitate (cazul Canadei). Cu toate acestea, este mult mai probabil ca divizările adânci să apară în interiorul unei ţări separate, unde grupări largi aparţin unor civilizaţii diferite. Asemenea divizări şi tensiunile care le acompaniază se dezvoltă adesea atunci când o grupare majoritară ce aparţine unei civilizaţii încearcă să definească statul ca pe un instrument politic al său şi să-şi transforme limba, religia şi simbolurile în cele ale statului, aşa cum hinduşii, sinhalezii şi musulmanii au încercat să facă în India, Sri Lanka şi Malayezia.

Ţările separate care, din punct de vedere al teritoriului, încalecă liniile de falie între civilizaţii, întâmpină probleme specifice în a-şi menţine unitatea. În Sudan, războiul civil s-a purtat timp de decenii între musulmanii din nord şi creştinii majoritari din sud. Aceeaşi divizare civilizaţională a maltratat politica nigeriană într-o perioadă de timp similară şi a stimulat un mare război de secesiune, la care s-au adăugat lovituri de stat, rebeliuni şi alte violenţe. În Tanzania, partea continentală animist-creştină şi insula Zanzibar arab-musulmană au avut tendinţe diferite şi, în multe privinţe, aveam de-a face cu două ţări separate, Zanzibar-ul alăturându-se în secret în 1992 Organizaţiei Conferinţei Islamice, fiind apoi convinsă de către Tanzania să se retragă în anul următor.16 Aceeaşi divizare creştin-musulmană a generat tensiuni şi conflicte în Kenya. În cornul Africii, Etiopia majoritar creştină şi Eritreea covârşitor musulmană s-au separat în 1993. Totuşi, Etiopiei i-a rămas o minoritate musulmană substanţială în rândul populaţiei sale cromo. Alte ţări divizate prin liniile de falie civilizaţionale sunt: India

(musulmani şi hinduşi), Sri Lanka (budişti sinhalezi şi hinduşi tamili), Malayezia şi Singapore (musulmani chinezi şi malayezieni), China (chinezi Ian, tibetani budişti, musulmani de origine turcă), Filipine (creştini şi musulmani) şi Indonezia (creştini musulmani şi din Timor).

Efectul de divizare a liniilor de falie civilizaţionale a fost mai notabil în acele ţări separate ţinute împreună în timpul Războiului Rece de către regimurile autoritare comuniste, legitimate de ideologia marxist-leninistă. Odată cu colapsul comunismului, cultură a înlocuit ideologia, iar Iugoslavia şi Uniunea Sovietică s-au separat în noi entităţi, grupate de-a lungul liniilor civilizaţionale: baltică (protestantă şi catolică), republicile ortodoxe şi musulmane în fosta Uniune Sovietică; catolicele Slovenia şi Croaţia; Bosnia-Herţegovina parţial musulmană şi ortodoxele Serbia-Muntenegru şi Macedonia în fosta Iugoslavie. Acolo unde aceste entităţi succesoare conţin încă grupări multicivilizaţionale, se manifestă divizări de al doilea tip. Bosnia-Herţegovina a fost divizată datorită războiului în secţiuni sârbe, musulmane şi croate, iar sârbii şi croaţii s-au luptat între ei în Croaţia. Poziţia paşnică susţinută a regiunii Kosovo în interiorul Serbiei slav-ortodoxă este extrem de incertă şi în Macedonia au apărut tensiuni între minoritatea albaneză musulmană şi majoritatea slavă ortodoxă. Multe republici foste sovietice încalecă, de asemenea, liniile de falie civilizaţionale, parţial datorită faptului că guvernarea sovietică a modificat frontierele pentru a crea republici divizate, Crimeea rusească fiind cedată Ucrainei, enclava Nagorno-Karabah. Populată de armeni, fiind inclusă în Azerbaidjan. Rusia are câtşya minorităţi musulmane, de dimensiuni relativ mici, cele mai notabile întâlnindu-se în Caucazul de Nord şi în regiunea Volga. Estonia, Letonia şi Kazahstan au importante minorităţi ruse ivite, de asemenea, într-o

măsură considerabilă, datorită politicii sovietice. Ucraina este divizată între greco-catolicii ucraineni naţionalişti din vest şi ortodocşii ruşi din est.

Într-o ţară separată, mari grupări ce aparţin de două sau mai multe civilizaţii afirmă că, de fapt, „noi suntem popoare diferite şi aparţinem unor locuri diferite”. Forţele generate de repulsie le duc departe şi ele gravitează înspre magneţii civilizaţionali ai altor societăţi. Dimpotrivă, o ţară sfâşiată are o cultură unică predominantă care o plasează într-o civilizaţie, însă liderii săi doresc să o transfere într-o altă civilizaţie. Ei de fapt afirmă că „noi suntem un popor şi aparţinem cu toţii de un loc, însă dorim să schimbăm acest loc”. Spre deosebire de cei din ţările separate, cei din ţările sfâşiate sunt de acord asupra a ceea ce sunt, dar nu sunt de acord asupra cărei civilizaţii le este proprie. Este caracteristic faptul că o semnificativă parte a liderilor îmbrăţişează o strategie kemalistă şi decid că societatea lor ar trebui să respingă instituţiile sale şi cultura de tip occidental, să se alăture Occidentului, să se modernizeze şi să se occidentalizeze deopotrivă. Rusia a fost o ţară sfâşiată până la Petru cel Mare, divizată asupra chestiunii dacă este parte a civilizaţiei occidentale sau nucleul unei civilizaţii distincte ortodoxe, eurasiatice. Desigur, Turcia lui Mustafa Kemal este cazul clasic de ţară sfâşiată deoarece, începând cu anii ’20, a încercat să se modernizeze, să se occidentalizeze şi să devină parte a Occidentului. După aproape două secole în care Mexicul s-a definit drept o ţară latino-americană, prin opoziţie cu Statele Unite, liderii săi l-au transformat în anii ’80 într-o ţară sfâşiată, prin încercarea redefinirii unei societăţi nord-americane. Dimpotrivă, liderii Australiei încearcă în anii ’90 să-şi desprindă ţara de Occident şi să o transforme într-o parte a Asiei, creând în felul acesta o ţară sfâşiată în direcţia opusă. Ţările sfâşiate pot fi identificate cu ajutorul

a două fenomene. Liderii lor se referă la ele ca la o „punte” între două culturi şi observatorii le descriu ca pe un Ianus. „Rusia priveşte spre Vest şi spre Est”; „Turcia: Est, Vest, care este cel mai bun?”; „naţionalismul australian: loialităţi divizate”, acestea sunt ştirile tipice care reflectă problemele de identitate ale ţărilor sfâşiate.17

Ţâri sfâşiate: eşecul schimbării de civilizaţie

Pentru o ţară sfâşiată care doreşte să-şi redefinească cu succes identitatea civilizaţională, cel puţin trei condiţii se cer a fi îndeplinite. În primul rând, elita politică şi economică a ţării trebuie în general să sprijine şi să fie entuziasmată de această mişcare. În al doilea rând, publicul trebuie cel puţin să consimtă redefinirea identităţii. În al treilea rând, elementele dominante ale civilizaţiei-gazdă, în cele mai multe cazuri, Occidentul trebuie să fie de acord cu convertirea. Procesul de redefinire a identităţii va fi prelungit, întrerupt şi dureros, din punct de vedere politic, social, instituţional şi cultural. Acest proces poate să şi eşueze.

Rusia în anii ’90, Mexicul era o ţară sfâşiată de câţiva ani, iar Turcia de mai multe decenii. Dimpotrivă, Rusia a fost o ţară sfâşiată timp de câteva secole şi, spre deosebire de Mexic sau de Turcia republicană, ea a fost şi statul de nucleu al unei mari civilizaţii. Dacă Turcia şi Mexic se redefinesc cu succes ca membri ai civilizaţiei occidentale, efectul civilizaţiei islamice sau latino-americane ar fi minor sau moderat. Dacă Rusia devenea occidentală, civilizaţia ortodoxă înceta să mai existe. Colapsul Uniunii Sovietice a reaprins în rândul ruşilor dezbaterea asupra principalei chestiuni, Rusia şi Occidentul.

Relaţiile Rusiei cu civilizaţia occidentală au trecut prin patru etape. În prima etapă, care se întinde până la domnia lui Petru cel Mare (1689 – 1725), ruşii kieveni şi moscoviţi au existat separat de Occident şi au avut puţine

contacte cu societăţile europene occidentale. Civilizaţia rusă s-a dezvoltat ca o moştenire a civilizaţiei bizantine, iar după aceea, timp de două sute de ani, de la jumătatea secolului XIII până la jumătatea secolului XV, Rusia s-a aflat sub suveranitate mongolă. Rusia nu s-a expus fenomenelor islamice definitorii ale civilizaţiei occidentale: romano-catolicism, feudalism, Renaştere, Reformă, extinderea şi colonizarea teritoriilor de peste mări, Iluminismul şi apariţia statului-naţiune. Şapte sau opt trăsături distinctive ale civilizaţiei occidentale ce pot fi identificate – religie, limbi, separarea bisericii de stat, domnia legii, pluralism social, adunări politice reprezentative, individualism – au fost aproape total absente din experienţa rusească. Singura excepţie posibilă este moştenirea clasică ce a venit totuşi în Rusia via Bizanţ, iar după aceea a fost cu totul diferită de cea care a venit în Occident direct de la Roma. Civilizaţia rusă a fost un produs al rădăcinilor sale indigene, kievene şi moscovite, al impactului bizantin substanţial şi al stăpânirii mongole prelungite. Aceste influenţe au format o societate şi o cultură care au avut puţine asemănări cu cele dezvoltate în Europa Occidentală, sub influenţa unor forţe foarte diferite.

La sfârşitul secolului XVII Rusia nu era numai diferită faţă de Europa, era şi înapoiată în comparaţie cu aceasta, aşa cum a constatat Petru cel Mare în timpul campaniei sale europene din 1697 – 1698. EI s-a arătat foarte hotărât în a moderniza şi a occidentaliza deopotrivă ţara sa. Primul lucru pe care l-a făcut, după ce s-a întors la Moscova, pentru a face ca poporul său să fie european, a fost să poruncească nobililor să-şi radă barba şi să interzică purtarea lungilor lor anterie şi a pălăriilor conice.

Cu toate că Petru cel Mare nu a abolit alfabetul chirilic, l-a reformat şi l-a simplificat introducând cuvinte şi

propoziţii occidentale. Totuşi, el a dat prioritate dezvoltării şi modernizării forţelor militare ruseşti: a creat o flotă, a introdus sistemul recrutării în armată, a construit industria de apărare, a stabilit şcoli tehnice, a trimis pe mulţi în Occident ca să-i instruiască şi a importat din Occident ultimele descoperiri în ceea ce priveşte armele, vapoarele, construcţia de vagoane, navigaţia, administraţia birocratică, precum şi alte lucruri esenţiale eficacităţii militare. Pentru a face rost de aceste inovaţii, a reformat drastic şi a extins sistemul de taxe şi, de asemenea, spre sfârşitul domniei sale, a reorganizat structura guvernului; hotărât să facă din Rusia nu doar o putere europeană, ci şi o putere în Europa, a abandonat Moscova, a creat o nouă capitală la Sankt Petersburg şi a lansat un mare război împotriva Suediei[25]-cu scopul de a face ca Rusia să fie o forţă predominantă în Marea Baltică şi o prezenţă la nivel european.

Cu toate acestea, în încercarea de a face ca ţara să fie modernă şi occidentală, Petru a întărit de asemenea caracteristicile asiatice ale Rusiei, perfecţionând despotismul şi eliminând orice sursă potenţială de pluralism social sau politic. Nobilimea rusă nu a fost niciodată puternică. Petru cel Mare i-ei redus încă şi mai mult puterea şi a stabilit o ierarhie a rangurilor, bazată pe merite, nu pe origine sau poziţie socială. Ţăranii liberi au fost constrânşi să intre în serviciul statului, formând „aristocraţia ploconită, care îl va înfuria mai târziu pe Custine [26]. Autonomia şerbilor a fost şi mai mult restrânsă,

---

25 Războiul nordic (1700-1721) a fost purtat de Suedia, condusă de regele Carol al XIMea împotriva Rusiei, Poloniei şi Danemarcei şi s-a încheiat cu înfrângerea Suediei şi pierderea supremaţiei acesteia în Europa septentrională, (n.t.)

26T he Marquis de Custine ùnd His „Russia in 193?\ Princeton, U.P. 197!). (n.t.)

în aşa fel încât aceştia au fost şi mai legaţi de pământ. Biserica ortodoxă, care s-a aflat dintotdeauna sub puternicul control al statului, a fost reorganizată şi plasată în subordonarea unui sinod numit direct de către ţar. Ţarul capătă, de asemenea, puterea de a-şi desemna succesorul fără a face referiri la practicile răspândite ale moştenirii. Petru cel Mare a iniţiat şi a exemplificat în Rusia prin aceste schimbări, legătura strânsă între, pe de o parte, modernizare, occidentalizare şi, pe de altă parte, despotism. Urmând acest model, Lenin, Stalin şi, într-o mai mică măsură, Ecaterina a II-a şi Alexandru al II-lea au încercat, de asemenea, pe diferite căi, să modernizeze şi să occidentalizeze Rusia şi să consolideze puterea autocratică. Cel puţin până în anii ’80, democratizatorii în Rusia erau, de obicei, occidentalizatori, însă occidentalizatorii nu erau democratizatori. Lecţia pe care o oferă istoria rusă este că centralizarea puterii constituie condiţia prealabilă a reformelor sociale şi economice. La sfârşitul anilor ’80, asociaţii lui Gorbaciov deplângeau eşecul lor în ceea ce priveşte aprecierea acestui fapt ce discredita obstacolele pe care politica dsglasnost le crea liberalizării economice.

Petru cel Mare a avut mai mult succes făcând din Rusia o parte a Europei decât făcând din Europa o parte a Rusiei. Spre deosebire de Imperiul Otoman, Imperiul Rus a început să fie acceptat ca un participant major şi legitim în sistemul internaţional european. Reformele lui Petru cel Mare au adus unele schimbări în Rusia însă societatea să rămânea hibridă: în afară de o elită redusă, instituţiile şi convingerile asiatice şi bizantine predominau în societatea rusă şi au fost percepute astfel deopotrivă de către europeni şi de către ruşi. „Împunge un rus şi vei răni un tătar”, observa de Maistre. Petru cel Mare a creat o ţară sfâşiată şi, în timpul secolului XIX, slavofilii şi

occidentalizaţii se lamentau împreună în legătură cu acest nefericit stat şi nu erau de acord dacă să devină complet europenizaţi sau să se întoarcă la adevăratul suflet al Rusiei. Un occidentalizat ca Ceadaev argumenta faptul că „soarele este soarele Occidentului" şi că Rusia trebuie să utilizeze această lumină pentru a ilumina şi schimba instituţiile pe care le-a moştenit. Un slavofil ca Danilevski, utilizând cuvinte ce vor fi, de asemenea, auzite în anii '90, denunţa eforturile de europenizare, deoarece acestea „denaturează viaţa poporului şi înlocuiesc formele cu forme străine", „împrumutând instituţii străine şi transplantându-le pe pământ rusesc" şi „privind relaţiile şi problemele interne şi externe ale Rusiei dintr-un punct de vedere european, printr-o sticlă şlefuită în aşa fel încât să existe un unghi de refracţie european". 19 în istoria rusă ce a urmat, Petru cel Mare a devenit erou pentru occidentalizaţi şi satană pentru adversari, reprezentaţi la extrem de către euroasiaticii din anii '20, care-l denunţau ca fiind un trădător aclamat de către bolşevici pentru respingerea occidentalizării, provocând Europa şi mutând înapoi capitala la Moscova.

Revoluţia Bolşevică a iniţiat o a treia etapă în relaţiile dintre Rusia şi Occident foarte diferită de cea ambivalenţă care a existat timp de decenii. Această revoluţie a creat un sistem politico-economic care nu ar fi putut să existe în Occident, în numele unei ideologii care a fost creată în Occident. Slavofilii şi occidentalizaţii au dezbătut problema dacă Rusia ar putea fi diferită faţă de Occident fără a fi înapoiată în comparaţie cu Occidentul. Comunismul a rezolvat strălucit această chestiune: Rusia era diferită faţă de Occident şi fundamental opusă acestuia deoarece era mai puţin avansată decât Occidentul. Ea a preluat conducerea revoluţiei proletare care ar fi cuprins eventual lumea. Rusia nu întruchipează un trecut asiatic înapoiat, ci

un viitor sovietic progresist. De fapt. Revoluţia bolşevică a făcut ca Rusia să fie incapabilă să „ardă etapele" parcurse de către Occident, a diferenţiat-o nu pentru că... Eşti diferit şi nu vrem să devenim ca tine" aşa cum argumentau slavofilii ci pentru că „suntem diferiţi şi eventual vei deveni ca noi", aşa cum sună mesajul transmis de Internaţionala Comunistă.

În momentul de faţă, comunismul i-a făcut pe liderii sovietici incapabili să se distingă faţă de Occident şi, în acelaşi timp, a creat şi puternice legături cu acesta. Marx şi Engels erau germani, majoritatea principalilor exponenţi ai punctelor lor de vedere de la sfârşitul secolului al GX-lea şi începutul secolului XX erau europeni occidentali, înjur de 1910, multe sindicate muncitoreşti şi partide social-democrate din societăţile occidentale erau devotate ideologiei lor şi au devenit din ce în ce mai influente în politica europeană. După Revoluţia Bolşevică, partidele de stânga s-au divizat în partide comuniste şi socialiste şi ambele au fost adesea forţe puternice în ţările europene. Pretutindeni în Occident perspectiva marxistă prevala: comunismul şi socialismul au fost văzute ca fiind viitorul şi au fost pe larg îmbrăţişate, într-un mod sau în altul, de către elitele politice şi intelectuale. Dezbaterea din Rusia între slavofili şi occidentalizaţi asupra viitorului acestei ţări a fost astfel înlocuită de o dezbatere purtată în Europa între stânga şi dreapta asupra viitorului Occidentului şi asupra problemei dacă Rusia rezumă sau nu acest viitor. După cel de-al Doilea Război Mondial, puterea Uniunii Sovietice a reîntărit apelul comunismului, deopotrivă în Occident şi mult mai semnificativ în acele civilizaţii non-occidentale, care reacţionau acum împotriva Occidentului. Elitele din societăţile non-occidentale dominate de Occident, care doreau să-l seducă, vorbeau în termeni de autodeterminare şi democraţie. Cele care doreau să se

confrunte cu Occidentul, invocau revoluţia şi eliberarea naţională.

Adoptând ideologia occidentală şi folosind-o pentru a provoca Occidentul, ruşii au devenit, într-un anumit fel, mai apropiaţi şi mai intim amestecaţi cu Occidentul decât în orice altă perioadă precedentă a istoriei lor. Deşi ideologiile democraţiei liberale şi ale comunismului diferă mult, ambele părţi vorbeau într-un fel aceeaşi limbă. Colapsul comunismului şi al Uniunii Sovietice au pus capăt acestei interacţiuni politico-ideologice între Occident şi Rusia. Occidentul spera şi credea că rezultatul acesteia ar fi fost triumful democraţiei liberale peste tot în fostul imperiu sovietic. Totuşi aşa ceva nu era predestinat. În 1995, viitorul democraţiei liberale în Rusia şi în alte republici ortodoxe era incert. În plus, ruşii au încetat şase mai comporte ca marxişti şi au început să se comporte ca ruşi, iar golul între Rusia şi Occident s-a lărgit. Conflictul între democraţia liberală şi marxism-leninism a fost între ideologii care, în ciuda marilor lor diferenţe, erau ambele moderne, laice şi împărtăşeau scopurile finale ale libertăţii, egalităţii şi bunăstării materiale. Un democrat occidental putea să poarte o dezbatere cu un marxist sovietic. I-ar fi fost imposibil să facă acelaşi lucru cu un naţionalist rus ortodox.

În timpul anilor sovietici, bătălia între slavofili şi occidentalizaţi a fost suspendată datorită faptului că cei de tipul lui Soljeniţîn şi Saharov au lansat provocări pentru sinteza comunistă. Odată cu colapsul acestei puteri, dezbaterea asupra adevăratei identităţi a Rusiei a revenit în plină forţă. Ar trebui ca Rusia să adopte valorile, instituţiile şi practicile occidentale şi să încerce să devină parte a Occidentului? Sau ar trebui ca Rusia să întruchipeze o civilizaţie ortodoxă şi euroasiatică distinctă faţă de cea a Occidentului, având destinul unic de a lega

Europa de Asia? Elitele intelectuale şi politice, opinia publică, au fost în mod serios divizate asupra acestor chestiuni. Într-o parte se aflau occidentalii, „cosmopoliţii" sau „atlanticiştii" şi în altă parte se aflau succesorii slavofililor, ce se raportau la ei înşişi ca la „naţionalişti", „eurasianişti" sau, *4 erjavniki*" (sprijinitori puternici ai statului).20

Principalele diferenţe între aceste grupări se reflectau în politica externă şi, într-o mai mică măsură, în reforma ecolliomică şi în structura statului. Opiniile erau distribuite uniform de la o extremă la alta. Grupate la un capăt al spectrului se aflau cele care articulau „noua gândire" expusă de Gorbaciov şi se rezumau la scopul său, al unei „case comune europene", dar şi cele exprimate de consilierii lui Elţîn privitor la dorinţa acestuia ca Rusia să devină „o ţară normală" şi să fie acceptată ca al optulea membru al G7, clubul marilor democraţii industrializate. Naţionaliştii mai moderaţi, cum ar fi Serghei Stankevici, argumentau că Rusia ar trebui să nu cadă în cursa „atlanticistă" şi ar trebui să dea prioritate protecţiei ruşilor din alte ţări, să accentueze legăturile sale turce şi musulmane şi să promoveze „o redistribuire apreciabilă a resurselor, opţiunilor, legăturilor şi intereselor noastre în favoarea Asiei sau în direcţia estică". 21 Cei care împărtăşeau această convingere îl criticau pe Elţîn datorită faptului că a subordonat interesele Rusiei celor ale Occidentului, pentru că a redus puterea militară rusă, pentru că nu a sprijinit prieteni tradiţionali, cum ar fi Serbia, şi pentru că a impus reforma politică şi economică prin modalităţi jignitoare la adresa poporului rus. Un indicativ al acestei orientări a fost nouă popularitate a ideilor lui Peter Savitski, care argumentă în anii '20 ideea că Rusia a fost unica civilizaţie eurasiatică.

Naţionaliştii cei mai extremişti au fost divizaţi între

naţionaliştii ruşi de tipul lui Soljeniţîn care pleda în favoarea unei Ruşii care să-i includă pe toţi ruşii, alături de slavii cei mai apropiaţi, bieloruşii ortodocşi, ucrainenii şi nimeni în afară de aceştia şi naţionaliştii imperialişti, de tipul lui Vladimir Jirinovsky, care doresc să recreeze imperiul sovietic şi puterea militară rusă. Cei din ultima categorie erau uneori antisemiţi, la fel cum erau şi antioccidentali şi doreau să reorienteze politica externă rusă înspre est şi sud, fie prin dominarea sudului musulman (aşa cum îndemna Jirinovsky), fie prin cooperarea cu statele musulmane şi cu China împotriva Occidentului. Naţionaliştii doreau, de asemenea, un mai mare sprijin pentru sârbi în războiul lor împotriva musulmanilor. Diferenţele între cosmopoliţi şi naţionalişti au fost reflectate pe plan instituţional în punctele de vedere oficiale ale Ministerului de Externe şi ale armatei. Ele au fost, de asemenea, reflectate în schimbările pe care Elţîn le-a făcut în politica externă şi în cea de securitate, într-o direcţie şi apoi în alta.

Opinia publică rusă a fost divizată, la fel ca şi elitele ruse. Un sondaj din 1992 pe un eşantion de 2069 ruşi europeni a arătat că 40 dintre cei care au răspuns erau „deschişi către Occident”, 36 erau „închişi faţă de Occident” şi 24 erau „indecişi”. În alegerile parlamentare din decembrie 1993, partidele reformiste au câştigat 34, 2 din voturi, partidele antireformiste şi naţionaliste 43, 3 şi partidele de centru – 13, 7.22 în mod similar, la alegerile prezidenţiale din iunie 1996, opinia publică rusă era divizată din nou între aproape 43 care îl sprijineau pe candidatul Occidentului, Elţîn, şi pe alţi candidaţi reformatori şi 52, care i-au votat pe candidaţii naţionalişti şi comunişti. În ceea ce priveşte principala problemă a identităţii sale, Rusia anilor ’90 a rămas în mod clar o ţară sfâşiată, cu o dualitate occidentalo-slavofilă, „o trăsătură

inalienabilă a… Caracterului naţional"".

Turcia. În anii ’20 şi ’30, prin mai multe serii de reforme, calculate cu grijă, Mustafa Kemal Atatürk a încercat să-şi smulgă poporul din trecutul otoman şi musulman. Principiile de bază sau „cele şase săgeţi" ale kemalismului erau populism, republicanism, naţionalism, laicitate, etatism şi reformism. Respingând ideea unui imperiu multinaţional, Kemal dorea să producă un stat-naţiune omogen, expulzându-i şi omorându-i pe armeni şi pe greci în acest proces. El l-a răsturnat apoi pe sultan şi a stabilit un sistem de tip republican occidental de autoritate politică. A abolit califatul, principala sursă de autoritate religioasă, a pus capăt educaţiei tradiţionale şi ministerelor religioase, a abolit şcolile şi colegiile religioase separate, a stabilit un sistem laic unificat de învăţământ public şi a înlăturat tribunalele religioase care aplicau dreptul islamic, înlocuindu-le cu un nou sistem de drept, bazat pe Codul Civil elveţian. De asemenea, el a înlocuit calendarul tradiţional cu cel gregorian şi a desfiinţat islamismul în calitatea sa de religie de stat. Încercând să-l egaleze sau să-l întreacă pe Petru cel Mare, el a interzis folosirea fesului, deoarece acesta constituia un simbol al tradiţionalismului religios, i-a încurajat pe oameni să poarte pălării şi a decretat că limba turcă să fie scrisă cu caractere latine, mai degrabă decât cu caractere arabe. Această ultimă reformă a fost de o importanţă fundamentală. «Ea a făcut efectiv imposibil ca noile generaţii educate cu caracterele latine să aibă acces la vastul volum de literatură tradiţională: a încurajat învăţarea limbilor europene şi a uşurat foarte mult problema ratei crescute a analfabetismului". 24 Redefinind identitatea naţională, politică, religioasă şi culturală a poporului turc, Kemal a încercat să promoveze dezvoltarea economică a Turciei. Occidentalizarea a mers mână în

mână cu aceasta prin introducerea modernizării.

Turcia a rămas neutră în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, un război civil al Occidentului. Cu toate acestea, după sfârşitul acestui război, s-a identificat pe mai departe cu Occidentul. Urmând în mod explicit modelele occidentale, Turcia a trecut de la un sistem bazat pe un singur partid conducător la un sistem de partide competitive. A făcut lobby şi, în cele din urmă, a căpătui" calitatea de membru NATO în 1952, confirmându-i-se astfel calitatea de membru al Lumii Libere. Turcia a devenit recipientul pentru miliarde de dolari, reprezentând ajutor economic şi de securitate din partea Occidentului; forţele sale militare au fost antrenate şi echipate de către Occident şi integrate în structura de comandă a NATO, baze militare americane au fost găzduite pe teritoriul său. Turcia a început să fie văzută de către Occident ca un bastion estic al politicii de Containment, prevenind extinderea Rusiei în Marea Mediterană, în Orientul Mijlociu şi în Golful Persic. Această legătură şi autoidentificarea cu Occidentul a făcut ca turcii să fie denunţaţi de către non-occidentali, ţările nealiniate la Conferinţa de la Bandung din 1955 şi să fie atacaţi şi făcuţi profanatori de către ţările islamice.1

După sfârşitul Războiului Rece, elita turcă a rămas, în marea ei majoritate, sprijinitoarea ideii că Turcia să fie occidentală şi europeană. Susţinerea calităţii de membru

NATO este pentru ea indispensabilă, deoarece procură o legătură organizaţională intimă cu Occidentul, necesară pentru a echilibra Grecia. Implicarea Turciei în Occident, întruchipată de calitatea sa de membru NATO, a reprezentat totuşi produsul Războiului Rece. Sfârşitul acestuia suprimă principalul motiv al acestei implicări şi duce la o slăbire şi la o redefinire a acestei coeziuni. Turcia nu mai este de folos Occidentului ca bastion împotriva

marii ameninţări dinspre nord, ci mai degrabă, aşa cum s-a întâmplat în Războiul din Golf, un posibil partener în tratarea unor ameninţări mai puţin importante din sud. În acest război, Turcia a procurat un ajutor crucial coaliţiei anti-Saddam Hussein, închizând, de-a lungul teritoriului său, conducta prin care petrolul irakian ajunge în Marea Mediterană şi permiţând avioanelor americane să opereze împotriva Irakului de pe baze situate pe teritoriul său. Totuşi, aceste decizii ale preşedintelui Özal au stimulat unele critici şi au determinat demisia ministrului de externe, a ministrului apărării şi a şefului Statului-Major, ca şi mari demonstraţii publice prin care se protesta împotriva strânsei cooperări cu americanii a lui Özal. După aceea, preşedintele Demirel şi primul-ministru Ciller au îndemnat la încetarea imediată a sancţiunilor dictate de O.N.U. Împotriva Irakului, care însemnau, de asemenea, şi o considerabilă povară economică pentru Turcia.26 Dorinţa Turciei de a lucra împreună cu Occidentul în problema ameninţărilor islamice din sud este mult mai incertă decât era dorinţa sa de a colabora cu Occidentul împotriva ameninţării sovietice. În timpul crizei din Golf, opoziţia Germaniei, un prieten tradiţional al Turciei, în a privi un atac irakian cu rachete asupra Turciei ca un atac îndreptat împotriva NATO a arătat, de asemenea, că Turcia nu ar putea să conteze pe un sprijin occidental împotriva ameninţărilor sudice. Confruntările din timpul Războiului Rece cu Uniunea Sovietică nu au ridicat problema identităţii civilizaţiei Turciei; relaţiile cu ţările arabe după Războiul Rece o ridică.

Începând cu anii ’80, un scop principal al politicii externe promovată de elitele Turciei orientate spre Occident, poate chiar *principalul* ei scop, a fost obţinerea calităţii de membru al Uniunii Europene. Turcia şi-a depus formal candidatura în aprilie 1987. În decembrie 1989,

Turciei i s-a comunicat că cererea să nu vă fi examinată mai înainte de 1993. În 1994, Uniunea Europeană a aprobat cererile de aderare ale Austriei, Finlandei, Suediei şi Norvegiei şi se anticipează că în următorii ani se vor lua decizii favorabile în cazul Poloniei, Ungariei şi al Republicii Cehe, iar mai târziu probabil şi în cazul Sloveniei, Slovaciei şi al republicilor baltice. Turcii au fost în mod particular dezamăgiţi de faptul că din nou Germania, cel mai influent membru al Comunităţii Europene, nu a sprijinit activ cererea lor de dobândire a calităţii de membru, dând în schimb prioritate statelor central-europene.27 La presiunea Statelor Unite, Uniunea Europeană negociază o uniune vamală cu Turcia; totuşi, calitatea de membru rămâne o posibilitate îndepărtată şi nesigură.

De ce anume a fost înlăturată Turcia şi de ce pare a fi întotdeauna la sfârşitul cozii? Atunci când se exprimă în public, oficialii europeni se referă la nivelul scăzut de dezvoltare economică al Turciei şi respectul său pentru drepturile omului ce contrastează net cu cel de tip scandinav. În particular, europenii şi turcii sunt de acord că adevăratele motive erau intensa opoziţie a grecilor şi, mult mai important, faptul că Turcia este o ţară musulmană. Ţările europene nu doresc să se afle în faţa posibilităţii deschiderii frontierelor emigranţilor veniţi dintr-o ţară de 60 milioane de musulmani în care şomajul este mare. Şi mai semnificativ, ei au simţit că, din punct de vedere cultural, turcii nu aparţin Europei. Reputaţia Turciei în domeniul respectării drepturilor omului este, aşa cum a afirmat preşedintele Özal în 1992, „un motiv inventat care explică de ce Turcia nu ar trebui să se alăture Comunităţii Europene. Adevăratul motiv este că noi suntem musulmani, iar ei sunt creştini”, însă el adăuga că „ei nu spun aşa ceva”. La rândul lor, demnitarii europeni sunt de acord asupra faptului că Uniunea

Europeană este „un club creştin” şi că „Turcia este prea săracă, prea populată, prea musulmană, prea rigidă, prea diferită din punct de vedere cultural, prea de tot”. Un observator comenta că europenii sunt obsedaţi de „un coşmar”, memoria istorică a „incursiunilor musulmane în Europa Occidentală şi a turcilor la porţile Vienei”. Aceste atitudini generează, la rândul lor, „percepţia comună în rândul turcilor” potrivit căreia „Occidentul nu vede niciun loc pentru o Turcie musulmană în interiorul Europei”. 2*

Respingând Meca şi fiind respinsă de către Bruxelles, Turcia s-a folosit de împrejurarea dezmembrării Uniunii Sovietice pentru a-şi întoarce privirile spre Taşkent. Preşedintele Özal şi alţi lideri turci au oferit viziunea unei comunităţi a popoarelor turce şi au făcut mari eforturi pentru a dezvolta legăturile cu „turcii din exterior”, aflaţi în „imediata vecinătate” a Turciei ce se întinde „de la Adriatică până la frontierele Chinei”. O atenţie specială a fost acordată Azerbaidjan-ului şi celor patru republici din Asia Centrală vorbitoare de limbi turcice, Uzbekistan, Turkmenistan, Kazahstan şi Kirghizstan. În 1991 şi în 1992, Turcia a lansat o gamă largă de activităţi destinate să susţină legăturile sale cu aceste republici şi influenţa să în această regiune. Printre acestea se numără împrumuturi pe termen lung şi cu dobânzi scăzute în valoare de 1, 5 miliarde dolari, 79 milioane dolari ajutoare directe, televiziune prin satelit (ce a înlocuit canalul rusesc), comunicaţii telefonice, servicii aeriene, mii de burse în Turcia pentru studenţi şi pregătirea în Turcia a bancherilor, oamenilor de afaceri, diplomaţilor şi a sute de ofiţeri azeri şi din Asia Centrală. Au fost trimişi învăţători în noile republici pentru a preda limba turcă şi aproape 2000 de *joint ventures* au început să funcţioneze. Comuniunea culturală a netezit aceste relaţii economice. Aşa cum comenta un om de afaceri turc, „cel mai

important lucru pentru a avea succes în Azerbaidjan sau în Turkmenistan este să găseşti partenerul potrivit. Pentru turci", aceasta nu este aşa de dificil. Avem aceeaşi cultură, mai mult sau mai puţin aceeaşi limbă şi mâncăm din aceeaşi bucătărie". 2".

Reorientarea Turciei spre Caucaz şi Asia Centrală a fost alimentată nu numai de visul de a fi liderul unei comunităţi turce a naţiunilor şi de dorinţa de a contracara Iranul şi Arabia Saudită în încercarea lor de a-şi extinde influenţa şi de a promova fundamentalismul religios în această regiune. Turcii se văd pe ei înşişi ca oferind un „model turcesc" sau „ideea Turciei" – un stat musulman laic, democratic, cu o economie de piaţă – drept alternativă. În plus, Turcia speră să pună piedici renaşterii influenţei ruse. Dând o alternativă Rusiei şi Islamului, Turcia ar fi vrut, de asemenea, să-şi susţină cererea de sprijin din partea Uniunii Europene şi, eventual, cea de dobândire a calităţii de membru UE.

Valul iniţial de activităţi ale Turciei în republicile de etnie turcă a devenit mult mai restrâns în 1993, datorită limitelor resurselor sale, succesiunii lui Suleyman Demirel la preşedinţie, ca urmare a morţii lui Özal şi reafirmării influenţei ruseşti în ceea ce era considerat a fi „imediata vecinătate" a sa. Atunci când fostele republici sovietice turcice deveneau independente, conducătorii lor fugeau la Ankara pentru a face curte Turciei. După aceea, în timp ce Rusia aplica presiuni şi stimulente, aceste ţări subliniau nevoia de relaţii „echilibrate" între rudele lor culturale şi fostul stăpân imperial. Cu toate acestea, turcii au continuaţ să încerce să folosească afilierile lor culturale pentru a-şi extinde legăturile economice şi politice şi, cea mai importantă lovitură pe care au dat-o, au obţinut acordul guvernelor şi al companiilor de petrol interesate pentru construcţia unei conducte care să aducă petrolul

din Asia Centrală şi din Azerbaidjan în Marea Mediterană, prin Turcia.30

În timp ce Turcia lucra la dezvoltarea relaţiilor sale cu fostele republici sovietice turcice, identitatea sa laică de tip kemalist primea unele provocări. În primul rând, pentru Turcia, ca şi pentru multe alte ţări, sfârşitul Războiului Rece, împreună cu dislocările generate de dezvoltarea socială şi economică, au ridicat mari probleme în privinţa „identităţii naţionale şi identificării etnice", 31 iar religia a dat un răspuns. Timp de 75 de ani moştenirea laică a lui Atatürk şi elita turcă s-au aflat din ce în ce mai mult în centrul atenţiei. Experienţa turcilor în exterior tindea să stimuleze sentimentele islamiste. Turcii care se întorceau acasă din Germania Federală, reacţionau ostilităţii de acolo retrăgându-se în ceea ce le era familiar; acesta era Islamul". Principalul curent de opinie şi practicile deveneau din ce în ce mai mult islamiste. În 1993, au existat relatări potrivit cărora „bărbile în stil islamic şi femeile cu voal au proliferat în Turcia, moscheile atrag mari mulţimi, unele librării sunt inundate de cărţi, ziare, casete, compact-discuri şi benzi video ce glorifică istoria, preceptele şi modul de viaţă islamice şi exaltă rolul Imperiului Otoman în păstrarea valorilor Profetului Mohamed". Potrivit relatărilor, „nu mai puţin de 290 de edituri şi tipografii, 300 de publicaţii, incluzând patru cotidiene, câteva sute de staţii radio fără licenţă şi aproape 30 de canale de televiziune, lipsite de asemenea de licenţă, toate acestea propagau ideologia islamică". 32

Confruntaţi cu un sentiment islamist în creştere, conducătorii Turciei au început să adopte practici fondamentaliste şi să obţină sprijinul fundamentaliştilor. În anii '80 şi '90, guvernul turc, presupus a fi laic, a menţinut un Oficiu pentru Afacerile Religioase, având un buget mai mare decât cel al unor ministere, ce finanţa construcţia

moscheilor, solicita instrucţiune religioasă în toate şcolile publice şi înzestra financiar şcolile islamice, care şi-au mărit de cinci ori numărul în anii ’80, cuprinzând aproape 15 din copiii de vârstă şcolară, dintre care mulţi intrau în administraţie. Într-un contrast simbolic, dar dramatic cu Franţa, guvernul a admis că fetele să poarte la şcoală tradiţionala eşarfa musulmană, 70 de ani după ce Atatürk interzisese fesul.33 Aceste acţiuni ale guvernului, motivate în mare parte de dorinţa de a sufla vânt în pânzele islamiştilor, dovedesc cât de puternic a fost acest vânt în anii ’80 şi la începutul anilor ’90.

În al doilea rând, renaşterea Islamului a schimbat caracterul politicii turce. Liderii politici, îndeosebi Turgut Özal, s-au identificat definitiv şi explicit cu politicile şi simbolurile musulmane. În Turcia, ca şi în alte părţi, democraţia a întărit indigenizarea şi întoarcerea la religie. „În zelul lor de a se da bine faţă de public şi a câştiga voturi, politicienii – chiar şi cadrele active din armată, bastionul şi gardianul lucidităţii – au trebuit să ţină cont de aspiraţiile religioase ale populaţiei: nu puţine dintre concesiile pe care aceştia le-au acordat dădeau impresia de demagogie”. Mişcările populare erau înclinate spre religios. În timp ce elita şi grupările birocratice, în mod special armata, erau orientate laic, sentimentele islamiste s-au manifestat în interiorul forţelor armate şi câteva sute de cădeţi au fost daţi afară din academiile militare în 1987 datorită faptului că au fost suspectaţi de sentimente islamiste. Marile partide politice au simţit din ce în ce mai mult nevoia de a căuta sprijin electoral din partea renăscutelor *tarikas* musulmane, societăţi selecte pe care Atatürk le interzisese.34 în alegerile locale din 1994, Partidul Prosperităţii, fundamentalist, singurul de acest fel în rândul celor mai mari partide, a primit aproape 19 din totalul voturilor exprimate, în timp ce Partidul Căii Juste al

primului-ministru Ciller a primit 21, iar Partidul Patriei, ultimul partid al lui Özal, a primit 20 din voturi. Partidul Prosperităţii a preluat controlul celor două principale oraşe ale Turciei, Istanbul şi Ankara, şi s-a manifestat extrem de puternic în partea de sud a ţării. În alegerile din decembrie 1995, Partidul Prosperităţii a câştigat mai multe voturi şi locuri în Parlament decât orice alt partid iar şase luni mai târziu a intrat în coaliţia guvernamentală cu unul din partidele laice. La fel ca şi în alte ţări, sprijinul dat fundamentaliştilor a venit din partea tinerilor, a emigranţilor întorşi, a „celor călcaţi în picioare şi deposedaţi” şi a „noilor emigranţi urbani, «sans culottes» ai mărilor oraşe”. 35

În al treilea rând, renaşterea Islamului a afectat politica externă a Turciei. Sub conducerea preşedintelui Özal, Turcia a stat de aceeaşi parte a baricadei cu Occidentul în Războiul Golfului, anticipând că această acţiune va fi urmată de dobândirea calităţii de membru în Comunitatea Europeană. Totuşi, această consecinţă nu s-a materializat şi ezitarea NATO asupra răspunsului pe care l-ar fi dat dacă Turcia ar fi fost atacată de către Irak în timpul acestui război nu i-a asigurat pe turci asupra felului în care NATO ar răspunde unei ameninţări ne-ruseşti asupra ţării lor.36 Liderii turci au încercat să-şi extindă legăturile militare cu Israelul, ceea ce a provocat intense critici din partea islamiştilor turci. Mult mai semnificativ, în timpul anilor ’80, Turcia şi-a extins relaţiile cu ţările arabe şi cu alte ţări musulmane, iar în anii ’90 a promovat în mod activ interesele islamice prin acordarea unui sprijin semnificativ atât musulmanilor bosniaci, cât şi Azerbaidjan-ului. Raportată la Balcani, Asia Centrală sau la Orientul Mijlociu, politica externă turcă a devenit din ce în ce mai mult islamizata?

Timp de mulţi ani, Turcia a îndeplinit două sau trei

din cerinţele minimale ale unei ţări sfâşiate care îşi modifică identitatea civilizaţională. În marea lor majoritate, elitele Turciei au sprijinit această mişcare, iar publicul a fost supus. Totuşi, elitele recipientului. Occidentul, nu au fost receptive. În timp ce chestiunea atârnă în balanţă, renaşterea Islamului în interiorul Turciei a activat sentimentele antioccidentale în rândul publicului şi a început să submineze orientarea laică, prooccidentală, a elitelor turce. Obstacolele puse Turciei în încercarea sa de a deveni pe deplin europeană, limitele capacităţii sale de a juca un rol dominant în raport cu fostele republici sovietice turcice şi tendinţele islamice în creştere au erodat moştenirea lui Atatürk, toate acestea părând să asigure faptul că Turcia va rămâne o ţară sfâşiată.

Reflectând aceste conflicte, liderii turci îşi descriu cu regularitate ţara ca pe un „pod" între culturi. Primul-ministru, Tansu Ciller, argumentă în 1993 că Turcia este deopotrivă o „democraţie occidentală", „parte a Orientului Mijlociu" şi „uneşte printr-o punte două civilizaţii, din punct de vedere fizic şi filosofic". Reflectând această ambivalenţă, în faţa opiniei publice din propria sa ţară, Ciller apare adesea că fiind o musulmană însă, adresându-se NATO, ea afirmă că „evidenţa geografică şi politică este că Turcia este o ţară europeană". Preşedintele Suleyman Demirel a numit în mod similar Turcia „o foarte semnificativă punte într-o regiune ce se întinde de la Vest la Est, din Europa până în China". 37 Totuşi, o punte este o creaţie artificială care caracterizează două entităţi solide, nçfâind parte a nici uneia. Atunci când liderii Turciei îşi numesc ţara un pod, ei confirmă eufemistic faptul că este o ţară sfâşiată.

Mexic. Turcia a devenit o ţară sfâşiată în anii ’20, Mexicul nedevenind astfel până în anii ’80. În momentul de faţă, legăturile sale cu Occidentul prezintă anumite

similarităţi. Ca şi Turcia, Mexicul a avut o cultură non-occidentală distinctă. Chiar şi în secolul XX, după cum afirmă Octavio Paz, „centrul Mexicului este indian. El este noneuropean”. 38 în secolul XX, Mexicul, la fel ca şi Imperiul otoman, a fost dezmembrat de către mâna Occidentului. În deceniile doi şi trei ale secolului XX, Mexicul, ca şi Turcia, a trecut printr-o revoluţie care a stabilit o nouă bază pentru identitatea naţională şi un nou sistem politic unipartit. În Turcia, revoluţia a implicat totuşi deopotrivă o respingere a culturii tradiţionale islamice şi otomane şi un efort de a importa cultura occidentală şi de a se alătura Occidentului. În Mexic, ca şi în Rusia, revoluţia a implicat încorporarea şi adoptarea elementelor culturii occidentale, ceea ce a generat un nou naţionalism, opus capitalismului şi democraţiei Occidentului. Astfel, timp de 60 de ani, Turcia a încercat să se definească drept europeană, în timp ce Mexicul a încercat să se definească prin opoziţie cu Statele Unite. Între anii ’30 şi ’80, liderii mexicani au urmat politici externe şi economice care au constituit provocări pentru interesele americane.

În anii ’80, acest lucru s-a schimbat. Preşedintele Miguel de la Madrid a început şi succesorul său, preşedintele Carlos Salmas de Gortari, a dus mai departe o redefinire pe scară largă a scopurilor, practicilor şi a identităţii mexicane, cel mai cuprinzător efort de schimbare de la revoluţia din 1910. De fapt, Salinas a devenit Mustafa Kemal al Mexicului. Atatürk promova laicismul şi naţionalismul, teme dominante în Occidentul din timpul său; Salinas promova liberalismul economic, una sau două teme dominante în Occidentul din timpul său (pe cealaltă, democraţia politică, nu a împărtăşit-o). La fel ca şi în cazul lui Atatürk, aceste puncte de vedere au fost împărtăşite pe larg de către elitele politice şi economice,

multe dintre acestea (ca şi Salinas şi de la Madrid) fiind educate în Statele Unite. Salinas a redus rapid inflaţia, a privatizat un mare număr de întreprinderi publice, a promovat investiţiile străine, a redus tarifele şi subsidiile, a restructurat datoria externă" a lansat provocări în direcţia puterii sindicatelor, a crescut productivitatea şi a introdus Mexicul în Acordul de Comerţ Liber. La fel cum reformele lui Atatürk au fost făcute cu scopul de a transforma Turcia dintr-o ţară musulmană din Orientul Mijlociu într-o ţară europeană laică, reformele lui Salinas au fost făcute pentru a schimba Mexicul dintr-o ţară latino-americană într-una nordamericană.

Aceasta nu a constituit o alegere inevitabilă pentru Mexic. Este de imaginat că elitele mexicane ar fi continuat să urmeze direcţia anti-S.U.A., naţionalistă, tipică Lumii a Treia şi protecţionistă, pe care predecesorii lor au urmat-o mai mult de un secol. În mod alternativ, aşa cum au stăruit unii mexicani, aceste elite ar fi putut să încerce să dezvolte, împreună cu Spania, Portugalia şi ţările sud-americane, o asociaţie iberică a naţiunilor.

Va reuşi Mexicul în căutarea sa nord-americană? Majoritatea covârşitoate a elitelor politice, economice şi intelectuale sunt în favoarea acestui curs. De asemenea, spre deosebire de situaţia din Turcia, majoritatea covârşitoare a elitelor politice, economice şi intelectuale ale civilizaţiei-recipient au fost în favoarea realinierii culturale a Mexicului. Chestiunea crucială anticivilizaţională a emigraţiei pune în evidenţă această diferenţă. Teama de emigrări masive de turci a generat rezistenţă deopotrivă din partea elitelor europene şi a opiniei publice în a aduce Turcia în Europa. În contrast, prezenţa unei masive emigrări mexicane, legale şi ilegale, în Statele Unite a constituit o parte a argumentului lui Salinas în favoarea N AFTA: „ori accepţi mărfurile noastre,

ori accepţi oamenii noştri". În plus, distanţa culturală între Mexic şi Statele Unite este mult mai mică decât cea între Turcia şi Europa. Religia Mexicului este catolicismul, limba că este spaniolă, elitele sale au fost orientate, din punct de vedere istoric, spre Europa (acolo unde şi-au trimis copiii pentru a fi educaţi) şi, mai recent, spre Statele Unite (acolo unde îşi trimit acum copiii). Acomodarea între America de Nord anglo-americană şi Mexicul hispano-mdian ar trebui să fie considerabil mai uşoară decât cea între Europa creştină şi Turcia musulmană. În ciuda acestor lucruri comune, după ratificarea NAFTA s-a dezvoltat, în Statele Unite, o opoziţie la orice implicare mai strânsă cu Mexicul, incluzând cereri pentru restricţii la emigrare, plângeri în legătură cu întreprinderile care delocalizează în sud şi întrebări în legătură cu capacitatea Mexicului de a adera la conceptele nord-americane de libertate şi domnie a legii.39

A treia condiţie preliminară pentru o modificare de succes a identităţii unei ţări sfâşiate este supunerea generală, chiar în lipsa sprijinului, a opiniei publice. Importanţa acestui factor depinde, într-o anumită măsură, de cât de importante sunt punctele de vedere ale opiniei publice în procesul de luare a deciziilor din acea ţară. Postura prooccidentală a Mexicului nu a fost, aşa cum s-a întâmplat în 1995, pusă la încercare de către democratizare. Revolta din prima zi a anului a câtorva mii de persoane bine organizate şi sprijinite din exterior, grupate în mişcările de gherilă din Chiapas nu a fost, prin ea însăşi, un indiciu al rezistenţei substanţiale la nord-americanizare. Totuşi, replica de simpatie produsă în rândul intelectualilor, jurnaliştilor şi al altor formatori de opinie publică mexicani sugerează faptul că nord-americanizarea în general şi NAFTA în particular ar putea să întâmpine o rezistenţă crescută din partea elitelor şi a

opiniei publice mexicane. Preşedintele Salinas a dat în mod conştient prioritate reformei economice şi occidentalizării, faţă de reformă politică şi democratizare. Cu toate acestea, dezvoltarea economică şi implicarea crescândă alături de Statele Unite vor întări forţele care promovează o reală democratizare a sistemului politic mexican. Întrebareacheie pentru viitorul Mexicului este: în ce grad modernizarea şi democratizarea vor stimula dezoccidentalizarea, dând naştere la retragerea sa din N AFTA sau la o drastică slăbire a acesteia şi schimbării în paralel ale politicilor impuse Mexicului de către elitele orientate spre Occident ale anilor ’80 şi ’90? Este nord-americanizarea Mexicului compatibilă cu democratizarea să?

Australia. În contrast faţă de Rusia, Turcia şi Mexic, Australia a fost, de la origini, o societate occidentală. De-a lungul secolului XX, ea a fost strâns aliată mai întâi cu Marea Britanie şi apoi cu Statele Unite, în timpul Războiului Rece. Australia nu a fost doar un membru al Occidentului, ci şi al nucleului occidental militar şi de informaţii americano-anglo-canadiano-australian. Cu toate acestea, la începutul anilor ’90, liderii politici ai Australiei au decis că, de fapt, ţara lor ar trebui să abandoneze Occidentul, să se redefinească drept o societate asiatică şi să cultive relaţii strânse cu vecinii săi geografici. Primul-ministru, Paul Keating, declară că Australia trebuie să înceteze a mai fi „birou de sucursală a imperiului” şi să devină o republică. Acestea erau necesare, argumentă el, pentru a stabili identitatea Australiei de ţară independentă. „Australia nu poate să se prezinte în faţa lumii ca o societate multiculturală, angajată în Asia, să construiască convingător această legătură, în timp ce, cel puţin în termeni constituţionali, rămâne o societate derivată”. Australia, declara Keating, a suferit nenumăraţi

ani de „anglofilie şi apatie”, iar a continua asocierea cu Marea Britanie „înseamnă a slăbi cultura noastră naţională, viitorul nostru economic şi destinul nostru în Asia şi în Pacific”. Ministrul de externe, Gareth Evans, exprima sentimente similare.40

Redefinirea Australiei ca o ţară asiatică a fost întemeiată pe presupunerea că economia nu ţine seama de cultură în ceea ce priveşte formarea destinului naţiunilor. Principalul stimulent l-a constituit creşterea dinamică a economiilor est-asiatice, ceea ce a determinat rapidă extindere a comerţului australian cu Asia. În 1971, Asia de Est şi de Sud-Est absorbea 39 din exporturile australiene şi reprezenta 21 din importurile sale. În 1994, Asia de Est şi de Sud-Est absorbea 62 din exporturile australiene şi reprezenta 41 din importurile sale. Prin contrast, în 1991, 11, 8 din exporturile australiene erau destinate Comunităţii Europene şi 10, 1 Statelor Unite. Această adâncă legătură economică cu Asia a fost întărită în minţile australienilor de convingerea potrivit căreia lumea s-a deplasat în direcţia a trei mari blocuri economice şi locul Australiei s-a găsit în blocul est-asiatic.

În ciuda acestor conexiuni economice, metoda australiano-asiatică nu pare a îndeplini condiţiile succesului cerute unei civilizaţii modificate de o ţară sfâşiată. În primul rând, la mijlocul anilor ’90, elitele australiene erau departe de a fi entuziaste în legătură cu acest curs al evenimentelor. Într-o anumită măsură, aceasta a fost o chestiune de partid, liderii Partidului Liberal fiind ambivalent sau opuşi ideii respective. Guvernul laburist a fost, de asemenea, criticat în mod substanţial de către o mulţime de intelectuali şi jurnalişti. Nu a existat niciun consens în rândul elitelor în legătură cu alegerea asiatică. În al doilea rând, opinia publică era ambivalenţă. Din 1987 până în 1993, proporţia

australienilor ce se declarau în favoarea abolirii monarhiei a crescut de la 21 la 46. Totuşi, din acel moment, sprijinul în favoarea acestei idei a început să se erodeze, au apărut şovăielile. Proporţia celor care sprijineau suprimarea lui Union Jack[27] din steagul australian a scăzut de la 42 în mai 1992 la 35 în august 1993. După cum observa un oficial australian în 1992, „este greu ca publicul să înghită aşa ceva. Atunci când afirm periodic faptul că Australia ar trebui să fie parte a Asiei, nu pot să vă spun câte scrisori de indignare primesc". 41

În al treilea rând, care este şi cel mai important, elitele ţărilor asiatice au fost chiar mai puţin receptive la avansurile Australiei decât au fost elitele europene la cele ale Turciei. Aceste elite au făcut să fie clar că, dacă Australia doreşte să fie parte a Asiei, ea trebuie să devină cu adevărat asiatică, ceea ce li se pare improbabil, dacă nu chiar imposibil. Un demnitar indonezian spunea că „succesul integrării Australiei în Asia depinde de un lucru – cât de mult primesc cu bucurie statele asiatice intenţia australiană. Acceptarea Australiei în Asia depinde de cât de bine înţeleg guvernul şi poporul australian cultura şi societatea asiatică". Asiaticii percep un gol între retorica asiatică a Australiei şi realitatea să occidentală capricioasă. Thaii, după un diplomat Australian, tratează insistenţa Australiei ca (ară asiatică cu o „toleranţă buimacă4" 2 Primul-ministru al Malayeziei, Mahathir, declara în octombrie 1994, „din punct de vedere cultural. Australia rămâne europeană... Noi gândim că este europeană" şi, prin urmare, Australia nu ar trebui să fie un membru al Grupului Economic Est Asiatic. Asiaticii „sunt mai puţin predispuşi să facă în mod deschis critica altor ţări sau judecăţi de valoare asupra altora. Însă Australia,

27 Denumire folosită pentru steagul Marii Britanii, inclus în întregime in steagul Australiei, în colţul din stânga sus. fn.t.j

fiind europeană din punct de vedere cultural, simte că are dreptul să spună altora ce să facă, ce să nu facă, ce e bine şi ce e rău. Deci, bineînţeles «ea nu este compatibilă cu gruparea. Acesta este motivul meu (de opoziţie la aderarea Australiei la GEEA). Nu este vorba de culoarea pielii, ci de cultură". 43 Pe scurt, asiaticii sunt hotărâţi să excludă Australia din clubul lor, din aceleaşi motive ca şi europenii, în cazul Turciei: ei sunt diferiţi faţă de noi. Primul-ministru Keating obişnuia să spună că va schimba Australia şi o va transforma din „bizarul om din afară în bizarul om dinăuntru" în cadrul Asiei. Totuşi, acesta reprezintă un oximoron: oameni bizari nu intră înăuntru.

După cum declară Mahathir, cultura şi valorile reprezintă principalele obstacole în ceea ce priveşte alăturarea Australiei la Asia. Au loc în mod regulat dispute în ce priveşte devotamentul Australiei faţă de democraţie, drepturile omului, libertatea presei şi protestele generate de violările acestor drepturi din partea tuturor guvernelor vecinilor săi. Un vechi diplomat australian nota că „adevărata problemă a Australiei în regiune nu este steagul, ci valorile sociale. Presupun că nu aţi găsit niciun australian care să vrea să renunţe la ideea că oricare dintre aceste valori să nu fie acceptată în regiune". „Diferenţele de caracter, stil şi comportament sunt, de asemenea, pronunţate. După cum sugera Mahathir, asiaticii îşi urmează în general scopurile în legătură cu alţii, în moduri care sunt subtile, indirecte, adaptate, arbitrare, amorale şi lipsite de confruntare. Dimpotrivă, australienii sunt cei mai direcţi, mai deschişi, mai sinceri, unii ar spune chiar cei mai insensibili dintre popoarele vorbitoare de limbă engleză. Această ciocnire între culturi a fost cel mai dramatic pusă în evidenţă în propriile tratative ale lui Paul Keating cu asiaticii. Keating întruchipa caracteristicile naţionale australiene la extrem.

A fost descris drept „un dispozitiv de încărcare al unui politician”, având un stil care este „inerent provocator şi certăreţ” şi nu a ezitat să-şi denunţe adversarii politici că fiind „rebuturi”, *gigolo* parfumaţi” şi „deranjaţi mental”. 45 în timp ce argumenta faptul că Australia trebuie să fie asiatică, Keating irită, şoca şi se opunea liderilor asiatici prin francheţea să brutală. Distanţa ce separa culturile era aşa de mare, încât îi orbea pe susţinătorii convergenţei culturale în acelaşi grad în care propriul lor comportament respingea pe cel care pretindea a aparţine fratelui cultural.

Alegerea Keating-Evans ar puteafi văzută ca rezultatul factorilor economici supraîncărcaţi, ignorând mai degrabă decât reînnoind cultura ţării şi ca o metodă de tactică politică folosită pentru a distrage atenţia de la problemele economice ale Australiei. În mod alternativ, ea ar putea fi văzută şi ca o iniţiativă lucidă pentru a alătura Australia avansatelor centre de putere economică, politică şi, eventual, militară din Asia de Est şi a o identifica cu acestea. În această privinţă, Australia ar putea fi prima din posibilele ţări occidentale care să încerce să abandoneze Occidentul şi să se alăture avansatelor civilizaţii non-occidentale. La începutul secolului XXI, s-ar putea ca istoricii să privească retrospectiv la alegerea Keating-Evans ca la un semn distinctiv major al declinului Occidentului. Cu toate acestea, dacă se urmează această alegere, ea nu va elimina moştenirea occidentală a Australiei şi „ţara norocoasă” va fi în permanenţă o ţară sfâşiată, deopotrivă „biroul de sucursală a imperiului”, descris de Keating şi „noul gunoi al Asiei”, cum a numit-o cu dispreţ Lee Kuan Yew.46

Acesta nu a fost şi nu este un destin inevitabil pentru Australia. Acceptând dorinţa de a se rupe de Marea Britanie şi definind, în schimb, Australia ca o putere

asiatică, liderii ei ar fi putut să o definească drept o ţară Pacifică aşa cum, la urma urmei, predecesorul lui Keating la funcţia de prim-ministru, Robert Hawke, încercase să facă. Dacă Australia doreşte să fie o republică separată de coroană britanică, s-ar putea alia cu o ţară care, de asemenea, are origini britanice, este o ţară de emigranţi, are mărimea unui continent, în care se vorbeşte engleza, cu care a fost aliată în trei războaie şi are o populaţie în marea ei majoritate europeană, chiar dacă, la fel ca şi în cazul Australiei, populaţia asiatică este în creştere. Din punct de vedere cultural, valorile Declaraţiei de Independenţă de la 4 iulie 1776 se acordă mult mai bine cu valorile australiene decât o fac cele ale ţărilor asiatice. Din punct de vedere economic, în loc să încerce să o încadreze într-un grup de societăţi de care este cultural străină şi care, din acest motiv, o resping, liderii Australiei ar putea să propună extinderea NAFTA şi transformarea acesteia într-un aranjament între nordul Americii şi sudul Pacificului (NASP), care să includă Statele Unite, Canada, Australia şi Noua Zeelandă. O astfel de grupare ar reconcilia cultura şi economia şi ar acorda o identitate solidă şi durabilă Australiei, identitate care nu se va naşte din eforturi zadarnice de a construi o Australie asiatică.

Virusul occidental şi schizofrenia culturală. În timp ce liderii Australiei s-au apucat să caute Asia, cei ai altor ţări sfâşiate – Turcia, Mexic, Rusia – încearcă să încorporeze Occidentul în societăţile lor şi societăţile lor în Occident. Totuşi, experienţa lor demonstrează cu putere forţa, elasticitatea şi coliziunea culturilor indigene, precum şi capacitatea acestora de a se reînnoi şi de a rezista la importurile occidentale, conţinându-le şi adoptându-le. În timp ce replica de respingere a Occidentului este imposibilă, replica kemalistă nu a avut succes. Dacă societăţile non-occidentale vor să se modernizeze, ele

trebuie să o facă în modul lor propriu, nu în mod occidental şi, încercând să egaleze sau să întreacă Japonia, să construiască în jurul propriilor tradiţii, instituţii şi valori.

Liderii politici care suferă de aroganţă, gândind că ei pot să modifice fundamental cultura societăţilor lor, sunt destinaţi eşecului. În timp ce ei pot introduce elemente ale culturii occidentale, sunt incapabili să suprime sau să elimine în permanenţă elementele de nucleu ale culturii lor indigene. În schimb, virusul occidental este dificil de izgonit, odată ce este găzduit într-o altă societate. Virusul persistă, însă nu este fatal, pacientul supravieţuieşte, dar nu rămâne întreg. Liderii politici pot face istoria, însă nu pot scăpa de ea. Ei produc ţări sfâşiate, nu creează societăţi occidentale. Ei îşi infectează ţara cu schizofrenie culturală, care devine o caracteristică definitorie şi continuă.

Capitolul 7

În

State de nucleu, cercuri concentrice şi ordinea civilizaţională

Civilizaţie şi ordine în politica globală pe cale de a se naşte, statele de nucleu ale marilor civilizaţii înlocuiesc cele două superputeri ale Războiului Rece din rolul de principali poli de atracţie şi respingere pentru alte ţări. Aceste schimbări sunt mult mai vizibile în legătură cu civilizaţiile occidentală, ortodoxă şi sinică. În aceste cazuri, grupările civilizaţionale se nasc implicând statele de nucleu, statele membre, populaţii minoritare, similare din punct de vedere cultural, din ţările învecinate şi, ceea ce este mult mai controversat, persoane aparţinând altor culturi în ţările vecine. Statele din aceste blocuri civilizaţionale tind adesea să fie distribuite în cercuri concentrice în jurul statului sau statelor de nucleu ce

reflectă gradul lor de identificare cu acel bloc şi de integrare în acesta. În lipsa unui stat de nucleu recunoscut, Islamul şi-a intensificat conştiinţa comună însă a construit doar o rudimentară structură politică comună.

Ţările cu cultură similară tind să se alăture şi să echilibreze ţările cu care nu formează o comunitate culturală. Acest lucru este în special adevărat în legătură cu statele de nucleu. Puterea lor atrage statele cu care sunt similare din punct de vedere cultural şi respinge statele care îi sunt diferite. Din motive de securitate, statele de nucleu pot încerca să încorporeze sau să domine unele popoare ce aparţin altor civilizaţii care, la rândul lor, încearcă să reziste sau să scape de un asemenea control (China vs. Tibetani şi uiguri, Rusia vs. Tătari, ceceni, musulmani din Asia Centrală). Consideraţii legate de relaţiile istorice sau de echilibrul de putere pot, de asemenea, să conducă unele ţări la a opune rezistenţă influenţei exercitate de către statul lor de nucleu. Georgia şi Rusia sunt deopotrivă ţări ortodoxe, însă georgienii au rezistat în istoria dominaţiei ruse şi asocierii strânse cu această ţară. Vietnamul şi China sunt deopotrivă ţări confiicianiste, însă un model comparabil de duşmănie istorică a existat între ele. Totuşi, un timp, comuniunea culturală şi dezvoltarea unei conştiinţe civilizaţionale mai îndelungate şi mai puternice ar putea aduce aceste ţări împreună, aşa cum ţările din Europa Occidentală s-au dezvoltat împreună.

În timpul Războiului Rece, ordinea care a existat a fost produsul dominaţiei superputerilor asupra celor două blocuri şi al influenţei acestora în Lumea a Treia. În lumea pe cale de a se naşte, puterea globală este demodată, comunitatea globală este un vis. Nicio ţară, inclusiv Statele Unite, nu are interese globale de securitate semnificative. Componentele ordinii în lumea de astăzi, mai complexă şi

mai eterogenă, se găsesc înăuntrul civilizaţiilor şi între acestea. Lumea va fi ordonată pe bazele civilizaţiilor sau nu va fi deloc ordonată. În această lume, statele de nucleu ale civilizaţiilor sunt surse de ordine înăuntrul civilizaţiilor şi, prin intermediul negocierilor cu alte state de nucleu, între civilizaţii.

O lume în care statele de nucleu joacă un rol de conducere sau dominant este o lume a sferelor de influenţă. Însă este, de asemenea, o lume în care exercitarea influenţei de către un stat de nucleu este temperată şi moderată de cultura comună pe care o împărtăşeşte cu alte state membre ale civilizaţiei sale. Comuniunea culturală legitimează conducerea şi rolul de impunător al ordinii pe care îl joacă statele de nucleu, deopotrivă pentru statele membre, cât şi pentru puterile şi instituţiile din exterior. Este zadarnic a proceda aşa cum a procedat Secretarul General ONU, Boutros Boutrosghali, în 1994, promulgând o regulă a „menţinerii sferelor de influenţă", potrivit căreia nu mai puţin de o treime din forţele O.N.U. De menţinere a păcii ar putea să provină din puterile regionale dominante. O asemenea cerinţă sfidează o realitate geopolitică, anume că în orice regiune dată unde există un stat dominant pacea poate fi realizată şi menţinută doar prin intermediul conducerii exercitate de către statul respectiv. Naţiunile Unite nu constituie o alternativă la puterile regionale, iar acestea devin responsabile şi legitime atunci când sunt exercitate de către statele de nucleu asupra altor membri ai civilizaţiei din care fac parte.

Un stat de nucleu îşi poate efectua funcţia de ordine, deoarece statele membre îl percep ca pe o rudă culturală. O civilizaţie este o familie extinsă şi, întocmai precum membrii în vârstă ai familiei, statele de nucleu acordă deopotrivă sprijin şi disciplină. În absenţa acestei înrudiri,

capacitatea unui stat mult mai puternic de a rezolva conflictele şi de a impune ordinea în regiune este limitată. Pakistan, Bangladesh, chiar şi Sri Lanka nu vor accepta India că producător de ordine în Asia de Sud şi niciun alt stat din estul Asiei nu va accepta că Japonia să joace acest rol în regiune.

Atunci când civilizaţiilor le lipsesc state de nucleu, problemele legate de crearea ordinii înăuntrul civilizaţiilor sau de negociere a ordinii între civilizaţii devin mult mai dificile. Absenţa unui stat islamic de nucleu care ar putea legitima raporturile cu bosniacii, aşa cum Rusia se afla în raporturi cu sârbii şi Germania cu croaţii, a forţat Statele Unite să-şi asume acest rol. Incapacitatea americanilor de a face ceva derivă din lipsa interesului strategic al S.U.A. În problema trasării graniţelor în fosta Iugoslavie, din absenţa oricărei conexiuni culturale între Statele Unite şi Bosnia şi din opoziţia europenilor la crearea unui stat musulman în Europa. Absenţa statelor de nucleu, deopotrivă în Africa şi în lumea arabă, a complicat mult eforturile de a rezolva războiul civil în curs de desfăşurare în Sudan. Pe de altă parte, acolo unde există state de nucleu, ele sunt elementele principale ale noii ordini bazate pe civilizaţii.

Delimitând Occidentul

A

În timpul Războiului Rece, Statele Unite au fost centrul unei grupări de lungă durată, diverse şi multicivilizaţionale de ţări care împărtăşeau scopul de a preveni o următoare expansiune a Uniunii Sovietice. Această grupare, cunoscută sub denumiri variate, „Lumea Liberă”, „Occidentul” sau „Aliaţii”, a inclus multe societăţi occidentale (însă nu pe toate) cum ar fi: Turcia, Grecia, Japonia, Coreea, Filipine, Israel şi alte ţări ca Taiwan, Thailanda şi Pakistan. Acesteia i se opunea lejer o grupare

de ţări, mai puţin eterogene, care includea toate ţările ortodoxe, cu excepţia Greciei, câteva ţări care, din punct de vedere istoric, au fost occidentale – Vietnamul, Cuba şi, într-o mai mică măsură, India şi, uneori, una sau mai multe (ari africane. Odată cu sfârşitul Războiului Rece, aceste grupări multicivilizaţionale, fără identitate culturală, s-au fragmentat. Dizolvarea sistemului sovietic, în mod special a Pactului de la Varşovia, a fost dramatică. Mult mai încet, însă în mod similar, multiciyilizaţionala „Lume Liberă" a Războiului Rece a fost reconfigurată într-o nouă grupare, mai mult sau mai puţin coexistentă cu civilizaţia occidentală. Un proces de delimitare se află în curs de desfăşurare, implicând definiţia calităţii de membru al organizaţiilor internaţionale occidentale.

Statele de nucleu ale Uniunii Europene, Franţa şi Germania, sunt încercuite mai întâi de o grupare internă de state, Belgia, Olanda şi Luxemburg, toate acestea fiind de acord să elimine toate barierele în calea tranzitului de bunuri şi persoane; urmează apoi: alte state membre, cum ar fi Italia, Spania, Portugalia, Danemarca, Marea Britanie, Irlanda şi Grecia; statele care au devenit membre în 1995 (Austria, Finlanda, Suedia), acele ţări care erau la acea dată membri asociaţi (Polonia, Ungaria, Republica Cehă, Slovacia, Bulgaria şi România). Reflectând această realitate, în toamna lui 1994, partidul de guvernământ din Germania şi înalţii funcţionari francezi au avansat propuneri pentru o uniune diferenţiată. Planul german propunea ca „nucleul dur" să consiste din membrii originari (fără Italia) şi ca „Germania şi Franţa să formeze nucleul nucleului dur". Ţările din nucleul dur ar fi încercat, potrivit acestui plan, să stabilească o uniune monetară şi să-şi integreze politicile externe şi de apărare. Aproape simultan, primul-ministru al Franţei, Édouard Balladur, sugera o uniune pe trei paliere, cinci state ce se declarau

integraţioniste formau nucleul, alte state membre constituind un cerc exterior. Ulterior, ministrul francez de externe, Alain Juppé, a elaborat acest concept, propunând „un cerc exterior de state partenere, incluzând Europa Centrală şi de Est, şi un cerc de mijloc, al statelor membre cărora le va fi solicitat să accepte o disciplină comună în unele domenii (piaţa unică, uniunea vamală etc.) şi câteva cercuri interioare de solidarităţi întărite, încorporându-le pe cele care doresc şi sunt capabile să evolueze mai repede decât altele în domenii precum apărarea, integrarea monetară, politica externă şi aşa mai departe”. 1 Alţi lideri politici au propus alte tipuri de angajamente care implicau, oricum, o grupare interioară de state asociate şi apoi grupări exterioare de state mai puţin integrate cu statul de nucleu, până ce linia se întinde pentru a separa membrii de nemembri.

A stabili această linie în Europa a constituit una din principalele provocări cu care s-a confruntat Occidentul după sfârşitul Războiului Rece. În timpul acestuia» Europa, ca întreg, nici nu exista. Totuşi, odată cu colapsul comunismului a devenit necesară confruntarea cu o întrebare la care se cere un răspuns: ce este Europa?

Frontierele Europei la nord, vest şi sud sunt delimitate de întinse porţiuni de apă care la sud coincid cu diferenţe clare de cultură. Unde este însă frontiera estică a Europei? Cine ar trebui să fie inclus în categoria de „ţară europeană” şi apoi să devină un potenţial membru al Uniunii Europene, NATO şi al altor organizaţii comparabile?

Frontiera estică a civilizaţiei occidentale

Frontiera estică a civilizației

Cel mai evident şi pătrunzător răspuns la aceste întrebări este dat de marea linie istorică ce a existat timp de secole şi care separă popoarele creştine occidentale de cele musulmane şi ortodoxe. Această linie datează de la divizarea Imperiului Roman în secolul al IV-lea şi de la crearea Sfântului Imperiu Roman în secolul al X-lea. A fost aproape neschimbată de cel puţin cinci sute de ani. Începând din nord, linia se întinde de-a lungul a ceea ce sunt acum frontierele Finlandei, Rusiei şi ale statelor baltice (Estonia, Letonia şi Lituania), prin vastul Belarus, prin Ucraina, separând greco-catolicii de ortodocşi prin România, separând Transilvania, cu populaţia ei maghiară catolică, de restul ţării şi prin fosta Iugoslavie, de-a lungul frontierei ce separă Croaţia şi Slovenia de celelalte republici. Desigur, în Balcani, această linie coincide cu divizarea istorică între Imperiul Austro-ungar şi Imperiul Otoman. Aceasta este frontiera culturală a Europei şi după încheierea Războiului Rece; ea este, de asemenea, frontiera politică şi economică a Europei şi a Occidentului.

Paradigma civilizaţională produce astfel un răspuns bine conturat şi evident la întrebarea cu care se confruntă vest-europenii: unde se termină Europa? Europa se termină acolo unde creştinătatea occidentală se termină şi încep Islamul şi ortodoxia. Acesta este răspunsul pe care vest-europenii doresc să-l audă, pe care îl sprijină, majoritatea dintre ei *sotto voce* şi pe care numeroşi lideri intelectuali şi politici l-au aprobat explicit. Aşa cum argumentează Michael Howard, este necesar a recunoaşte distincţia, estompată în timpul anilor de ocupaţie sovietică, între Europa Centrală sau Mitteleuropa şi Europa de Est propriu-zisă. Europa Centrală include acele teritorii care formau odinioară parte a creştinătăţii occidentale; vechile

teritorii ale Imperiului Habsburgic (Austria, Ungaria şi Cehoslovacia), împreună cu Polonia şi graniţele estice ale Germaniei. Termenul de „Europa de Est" ar trebui să fie rezervat regiunilor care s-au dezvoltat sub egida Bisericii Ortodoxe: comunităţile de la Marea Neagră ale Bulgariei şi României care s-au desprins de dominaţia otomană de-abia în secolul XIX şi „părţile «europene» ale Uniunii Sovietice". Autorul argumenta faptul că cea dintâi sarcină a Europei Occidentale trebuie „să fie reabsorbţia popoarelor Europei Centrale în comunitatea culturală de care, în mod just, aparţin: a reface legăturile între Londra, Paris, Roma, München, Leipzig, Varşovia, Praga şi Budapesta". Pierre Behar comenta doi ani mai târziu că o „nouă linie de falie" este pe cale de a se naşte, „o diviziune în general culturală între Europa, marcată de creştinismul occidental (romano-catolic sau protestant), pe de o parte, şi o Europă marcată de creştinismul estic şi tradiţiile islamice, pe de altă parte". Un finlandez de marcă vedea în mod similar diviziunea crucială în Europa ce înlocuieşte Cortina de Fier, „vechea linie de falie culturală între Est şi Vest", care plasează „teritoriile fostului Imperiu Austro-ungar şi deopotrivă Polonia şi statele baltice" în interiorul Europei de Vest şi exclude Europa de Est şi ţările balcanice. Un proeminent englez era de acord, afirmând că aceasta a fost „marea diviziune religioasă dintre bisericile estice şi vestice: vorbind mai pe larg, între acele popoare care au receptat creştinismul direct din partea Romei ori prin intermediari celtici sau germani şi cele din est sau sud-est, la care creştinismul a fost receptat prin intermediul Constantinopolului (Bizanţului)". 2

Popoarele din Europa Centrală au subliniat de asemenea semnificaţia acestei linii de divizare. Ţările care au făcut progrese semnificative în a se dezbăra de moştenirea comunistă şi s-au mişcat în direcţia politicii

democratice şi a economiei de piaţă sunt separate faţă de cele care nu au acţionat astfel printr-o „linie ce divide catolicismul şi protestantismul, pe de o parte, de ortodoxie, pe de altă parte”. Preşedintele Lituaniei argumenta faptul că lituanienii, cu secole în urmă, au trebuit să aleagă între două civilizaţii” şi „au optat pentru lumea latină, convertită la romano-catolicism şi au ales o formă de organizare statală bazată pe drept”. În termeni similari, polonezii afirmă că ei au fost parte a Occidentului începând cu alegerea lor, din secolul X, a creştinătăţii latine, nu a Bizanţului.3 Dimpotrivă, popoarele ţărilor ortodoxe est-europene văd cu oarecare ambivalenţă noul accent pus pe această linie de falie culturală. Bulgarii şi românii văd mari avantaje în a fi parte a Occidentului şi l-au asimilat în instituţiile lor, însă ei se identifică, de asemenea, cu propria lor tradiţie ortodoxă şi, în cazul bulgarilor, cu asocierea lor istorică strânsă cu Rusia şi cu Bizanţul.

Identificarea Europei cu creştinătatea occidentală conferă un criteriu clar pentru admiterea de noi membri în organizaţiile occidentale. Uniunea Europeană este entitatea principală a Occidentului în Europa şi extinderea sa a fost reluată în 1994 odată cu admiterea Austriei, Finlandei şi Suediei, occidentale din punct de vedere cultural, în primăvara anului 1994, Uniunea a decis provizoriu să excludă toate fostele republici sovietice, cu excepţia statelor baltice. Ea a semnat, de asemenea, „acorduri de asociere” cu patru state central-europene (Polonia, Ungaria, Republica Cehă şi Slovacia) şi cu două state est-europene (România, Bulgaria). Totuşi, nu este posibil ca vreunul din aceste state să devină membru cu drepturi depline al UE până în secolul XXI, iar statele central-europene vor dobândi acest statut înaintea României şi Bulgariei, în cazul în care acestea din urmă îl

vor dobândi vreodată. În acelaşi timp, eventuala calitate de membru a statelor baltice şi a Sloveniei se află în stadiul de promisiune, în timp ce în cazul cererilor Turciei musulmane, al micii Malte şi al Ciprului ortodox nu se luase vreo hotărâre în 1995. În procesul de extindere a UE, se preferă în mod clar acele state care sunt dezvoltate din punct de vedere cultural şi care tind, de asemenea, să fie mai dezvoltate din punct de vedere economic. Dacă acest criteriu ar fi fost aplicat, statele Grupului de la Vişegrad (Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria), republicile baltice, Slovenia, Croaţia şi Malta ar fi devenit, eventual, membre ale UE şi Uniunea ar fi coincis cu civilizaţia occidentală, aşa cum aceasta a existat din punct de vedere istoric în Europa.

Logica civilizaţiilor dictează un rezultat similar în ceea ce priveşte extinderea NATO. Războiul Rece a început odată cu extinderea controlului sovietic, politic şi militar, în Europa Centrală. Statele Unite şi ţările occidentale au format NATO pentru a împiedica şi, dacă era necesar, pentru a avea câştig de cauză în situaţia unei eventuale agresiuni sovietice. În lumea posterioară Războiului Rece, NATO reprezintă organizaţia de securitate a civilizaţiei occidentale. După sfârşitul Războiului Rece, NATO are un scop principal şi precis, acela de a preveni reimpunerea controlului politic şi militar rus în Europa Centrală. NATO este deschisă ţărilor europene care doresc să i se alăture şi care îndeplinesc unele cerinţe de bază, cum ar fi competenţă militară, democraţie politică şi control civil asupra armatei.

Politica americană în legătură cu aranjamentele europene de securitate care au urmat Războiului Rece constituie o perspectivă mult mai universalistă, întruchipată în Parteneriatul pentru Pace care se vrea a fi deschis în general ţărilor europene şi, desigur,

euroasiatice. Această perspectivă accentuează, de asemenea, rolul Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE). El a fost reflectat în remarcile preşedintelui Clinton, făcute cu ocazia vizitei în Europa din ianuarie 1994: „frontierele libertăţii ar trebui să fie acum definite de noul comportament, nu de vechea istorie. Le spun tuturor celor... Care ar vrea să tragă o nouă linie în Europa: nu ar trebui să împiedicăm posibilitatea unui viitor mai bun pentru Europa – peste tot democraţie, peste tot economii de piaţă, peste tot ţări cooperând pentru o securitate reciprocă. Trebuie să ne ferim de un rezultat de mai mică importanţă". Cu toate acestea, un an mai târziu Administraţia Clinton a recunoscut semnificaţia frontierelor definite prin „vechea istorie" şi a acceptat „un rezultat de mai mică importanţă", reflectând realităţile diferenţelor civilizaţionale. Administraţia Clinton a dezvoltat rapid criteriile şi a elaborat un plan pentru extinderea NATO, mai întâi în cazul Poloniei, Ungariei şi Republicii Cehe, apoi Sloveniei şi, mai târziu, republicilor baltice.

Rusia s-a opus cu vigoare extinderii NATO, împreună cu acei ruşi care erau prezumaţi mai liberali şi mai prooccidentali, argumentând că extinderea ar întări şi mai mult forţele politice naţionaliste şi antioccidentale din ţară. Totuşi, o extindere NATO limitată la ţările care sunt, din punct de vedere istoric, parte a creştinătăţii occidentale garantează, de asemenea, Rusiei excluderea Serbiei, Bulgariei, României, Moldovei, Belarus şi Ucrainei, atâta timp cât Ucraina va rămâne unită. Extinderea NATO limitată la ţările occidentale ar sublinia, de asemenea, rolul Rusiei ca stat de nucleu al unei civilizaţii separate, ortodoxe şi deci o ţară care ar fi responsabilă pentru ordinea dinăuntrul şi de-a lungul frontierelor ortodoxiei.

Necesitatea de a face diferenţe între ţări în funcţie

de civilizaţie se manifestă în legătură cu republicile baltice. Acestea sunt singurele republici foste sovietice care, în mod clar, sunt occidentale în ceea ce priveşte istoria, cultura şi religia lor, iar destinul lor a fost o preocupare majoră şi permanentă a Occidentului. Statele Unite nu au recunoscut niciodată, din punct de vedere formal, încorporarea lor în Uniunea Sovietică, au sprijinit mişcarea lor de independenţă după ce Uniunea Sovietică s-a prăbuşit şi au insistat ca ruşii să adere la un plan negociat de retragere a trupelor lor din aceste republici. Mesajul către ruşi a fost că ei trebuie să recunoască faptul că balticii se află în afara oricărei sfere de influenţă ar fi dorit aceştia să stabilească în legătură cu alte foste republici sovietice. Aşa cum afirma primul-ministru al Suediei, această realizare a Administraţiei Clinton a fost „una din cele mai importante contribuţii ale sale la securitatea şi stabilitatea europeană" şi i-a ajutat pe democraţii ruşi prin stabilirea faptului că orice intenţii revanşarde venite din partea ruşilor naţionalişti extremişti ar fi zadarnice în faţa ataşamentului occidental explicit faţă de aceste republici.4

În timp ce o mare atenţie a fost dedicată extinderii Uniunii Europene şi NATO, reconfigurarea culturală a acestor organizaţii ridică, de asemenea, problema posibilei lor micşorări. O ţară non-occidentală, Grecia, este membră a ambelor organizaţii, iar altă, Turcia, este membră NATO şi solicită calitatea de membru UE. Aceste relaţii au fost produsele Războiului Rece. Au oare acestea vreun loc în lumea civilizaţiilor, urmând Războiului Rece?

Calitatea de membru UE a Turciei este problematică, iar calitatea sa de membru NATO a fost atacată de către Partidul Prosperităţii. Totuşi, este posibil ca Turcia să rămână în NATO în afară de cazul în care Partidul Prosperităţii repurtează o răsunătoare victorie electorală

sau dacă, din alte motive, Turcia respinge în mod conştient moştenirea lui Atatürk şi se redefineşte ca lider al Islamului. Acest lucru este de conceput şi ar putea fi de dorit de către Turcia însă este, de asemenea, imposibil în viitorul apropiat. Oricare ar fi rolul său în NATO, Turcia îşi va urmări din ce în ce mai mult propriile sale interese în Balcani, lumea arabă şi Asia Centrală.

Grecia nu este parte a civilizaţiei occidentale, însă constituie leagănul civilizaţiei clasice care a fost o importantă sursă a civilizaţiei occidentale. În opoziţia lor faţă de turci, grecii s-au considerat, din punct de vedere istoric, purtătorii stindardului creştinătăţii. Spre deosebire de sârbi, români sau bulgari, istoria lor era strâns legată de cea a Occidentului. În momentul de faţă, Grecia este, de asemenea, o anomalie, *outsiderul* ortodox din organizaţiile occidentale. Ea nu a fost niciodată un membru comod al UE sau al NATO şi a avut dificultăţi în a se adapta principiilor amândurora. Între jumătatea anilor ’60 şi jumătatea anilor ’70, Grecia a fost guvernată de o juntă militară şi nu a putut să se alăture Comunităţii Europene până ce nu a trecut la democraţie. Conducătorii săi păreau adesea că ies de pe calea ce şi-o aleseseră pentru a devia de la normele occidentale. Grecia era mai săracă decât orice alt membru al Comunităţii Europene sau al NATO şi a urmat adesea politici economice care păreau să dispreţuiască standardele dominante de la Bruxelles. Comportarea să ca preşedinte al Consiliului UE în 1994 i-a exasperat pe alţi membri, iar demnitarii vest-europeni caracterizează, confidenţial, calitatea sa de membru drept o greşeală.

În lumea posterioară Războiului Rece, politicile urmate de către Grecia au deviat din ce în ce mai mult faţă de cele ale Occidentului. Blocada la care a supus Macedonia a fost energic criticată de către guvernele

occidentale şi de aici a rezultat o injoncţiune a Comisiei Europene asupra Greciei la Curtea de Justiţie. Referitor la conflictele din fosta Iugoslavie, Grecia s-a separat de politicile urmate de principalele puteri occidentale, i-a sprijinit activ pe sârbi şi a violat sancţiunile O.N.U. Dictate împotriva acestora. Odată cu sfârşitul Uniunii Sovietice şi al ameninţării comuniste. Grecia are aceleaşi interese cu Rusia în legătură cu duşmanul lor comun, Turcia. Ea a permis Rusiei să-şi stabilească cetăţeni în partea grecească a Ciprului şi, drept rezultat al „religiei lor ortodoxe comune", ciprioţii greci i-au întâmpinat pozitiv pe ruşi şi pe sârbi.3 în 1995, aproape 200 de oameni de afaceri ruşi operau în Cipru; ziare ruseşti şi sârbo-eroate erau publicate aici; guvernul grec cipriot cumpăra mari stocuri de arme din Rusia. Grecia a explorat, de asemenea, împreună cu Rusia posibilitatea de a aduce petrol din Caucaz şi din Asia Centrală în Marea Mediterană printr-o conductă greco-bulgară trecând prin Turcia şi prin alte ţări musulmane. Pretutindeni, politica externă grecească şi-a asumat o puternică orientare ortodoxă. Grecia va rămâţic fără îndoială un membru formal al NATO şi al UE. Totuşi, cum procesul de reconfigurare culturală se intensifică, aceste calităţi de membru vor rămâne, fără îndoială, mai lipsite de substanţă, de semnificaţie şi dificile pentru părţile implicate. Adversarul Uniunii Sovietice din timpul Războiului Rece evoluează într-un aliat al Rusiei, post Războiului Rece.

Rusia şi vecinătatea sa apropiată

Succesorul imperiilor ţarist şi comunist este un bloc civilizaţional, asemănător, în multe privinţe, cu cel al Occidentului în Europa. În nucleu, Rusia, echivalentul Franţei şi Germaniei, este strâns legată de un cerc interior ce include două republici preponderent ortodoxe – Belarus şi Moldova – Kazahstan, a cărei populaţie este musulmană

în proporţie de 40, şi Armenia, un aliat istoric al Rusiei. La jumătatea anilor ’90, toate aceste ţări aveau guverne proruse care au venit la putere, în general, prin alegeri. Relaţii strânse, însă într-o măsură mai redusă, există între Rusia şi Georgia (majoritar ortodoxă) şi Ucraina (în mare parte ortodoxă); însă acestea au puternice percepţii ale identităţii naţionale şi ale unui trecut independent. În Balcanii ortodocşi, Rusia are relaţii strânse cu Grecia, Serbia şi Cipru şi relaţii mai puţin apropiate cu România. Republicile musulmane din fosta Uniune Sovietică rămân extrem de dependente faţă de Rusia, deopotrivă în domeniul economic şi în cel de securitate. Dimpotrivă, republicile baltice răspund mişcării gravitaţionale a Europei, retrăgându-se efectiv din sfera de influenţă rusească.

Pretutindeni Rusia creează un bloc, având centrul ortodox sub conducerea sa şi un tampon abandonat de state islamice relativ slabe care sunt, în diferite grade, dominate şi din care Rusia va încerca să excludă influenţa altor puteri. Rusia aşteaptă, de asemenea, ca lumea să accepte şi să aprobe acest sistem. Guvernele străine şi organizaţiile internaţionale, după cum afirma Elţîn în februarie 1993, trebuie „să acorde Rusiei puteri speciale, în calitatea sa de garant al păcii şi stabilităţii în fostele regiuni ale U.R.S.S”. În timp ce Uniunea Sovietică era o superputere cu interese globale, Rusia este o mare putore cu interese regionale şi civilizaţionale.

Ţările ortodoxe ale fostei Uniuni Sovietice joacă un rol central în dezvoltarea unui coerent bloc rus în afacerile mondiale şi euroasiatice. În timpul destrămării Uniunii Sovietice, toate aceste cinci ţări s-au mişcat iniţial într-o direcţie extrem de naţionalistă, subliniind noua lor independenţă şi distanţându-se faţă de Moscova. După aceea, recunoaşterea realităţilor economice, geopolitice şi

culturale i-a determinat pe electorii din patru ţări dintre acestea să aleagă guverne proruse şi să se întoarcă la politicile proruse. Popoarele din aceste ţări îşi îndreaptă privirile către Rusia pentru sprijin şi protecţie. În cea de-a cincea ţară, Georgia, intervenţia militară rusă a constrâns guvernul la o modificare de atitudine similară.

Armenia şi-a identificat, din punct de vedere istoric, interesele cu Rusia şi Rusia s-a mândrit ca fiind apărătorul Armeniei împotriva vecinilor săi musulmani. Această relaţie a fost reîntărită în anii post-savietici. Armenii au fost dependenţi de sprijinul economic şi militar rus şi au susţinut Rusia în chestiunile privind relaţiile dintre fostele republici sovietice. Cele două ţări au interese strategice convergente.

Spre deosebire de Armenia, Belarus are o mai redusă percepţie a identităţii naţionale. Ea a fost, de asemenea, mult mai dependentă de sprijinul rus. Mulţi dintre rezidenţii săi par a se identifica mai mult cu Rusia decât cu propria lor ţară. În ianuarie 1994, naţionalistul centrist şi moderat care fusese conducătorul statului a fost înlocuit prin vot cu un conservator prorus extrem, aliat al lui Vladimir Jirinovski. Belarus se alăturase mai devreme Comunităţii Statelor Independente (CSI), a fost un membru al uniunii economice create în 1993 cu Rusia şi Ucraina, a încheiat o uniune monetară cu Rusia, a cedat armele sale nucleare Rusiei şi a fost de acord cu staţionarea trupelor ruse pe teritoriul său până la sfârşitul secolului. În 1995, Belarus era, de fapt, parte a Rusiei sub toate aspectele, în afară de nume.

După ce Moldova a devenit independentă, odată cu colapsul Uniunii Sovietice, mulţi gândeau la o eventuală unificare a sa cu România. Teama că aşa ceva ar putea să se întâmple a stimulat o mişcare secesionistă a estului unificat al republicii, care a avut sprijinul tacit al Moscovei

şi pe cel activ al Armatei a 14-a ruse, ceea ce a dus la crearea unei Republici Transnistrene. Totuşi, sentimentul moldovenesc de unire cu România a intrat în declin, în replică la problemele economice ale ambelor ţări şi la presiunea economică rusă. Moldova s-a alăturat CSI şi legăturile comerciale cu Rusia s-au extins. În februarie 1994, partidele proruse au avut un succes covârşitor în alegerile parlamentare.

În aceste trei state, opinia publică a reacţionat la unele combinaţii de interese strategice şi economice, dând naştere la guverne favorabile unei alianţe strânse cu Rusia. Un model oarecum similar s-a manifestat în Ucraina. În Georgia, cursul evenimentelor a fost diferit. Georgia a fost o ţară independentă până în 1801, când conducătorul ei, regele George al XIII-lea, a cerut protecţie rusească împotriva turcilor. Timp de 3 ani după Revoluţia Rusă, Georgia a fost din nou independentă, însă bolşevicii au încorporat-o cu forţa în Uniunea Sovietică. Atunci când Uniunea Sovietică s-a destrămat, Georgia şi-a declarat, din nou, independenţa. O coaliţie naţionalistă a câştigat alegerile, însă liderul acesteia a declanşat o represiune autodistructivă şi a fost violent răsturnat de la putere. Eduard A. Şevarnadze, care a fost ministru de externe în Uniunea Sovietică, s-a întors pentru a conduce ţara şi puterea să i-a fost confirmată în alegerile prezidenţiale din 1992 şi din 1995. Cu toate acestea, el s-a confruntat cu o mişcare separatistă în Abhazia, care a devenit beneficiarul sprijinului rus, şi cu o insurecţie condusă de către expulzatul Gamsakhurdia. Imitându-l pe regele George al XIII-lea, el a concluzionat că „nu avem de unde să alegem” şi s-a adresat Moscovei pentru ajutor. Trupele ruse au intervenit în sprijinul său, cerând în schimb că Georgia să se alăture CSI. În 1994, georgienii au fost de acord să-i lase pe ruşi să deţină trei baze militare în Georgia pe o

perioadă de timp nedefinită. Ruşii au intervenit militar în primul rând pentru a slăbi guvernul georgian şi apoi pentru a menţine astfel Georgia, cu tendinţe de independenţă, în lagărul rus.

În afară de Rusia, cea mai populată şi cea mai importantă republică fostă sovietică este Ucraina. În diferite perioade din istoria sa, Ucraina a fost independentă. În timpul erei moderne a fost de multe ori parte a entităţii politice guvernate de Moscova. Evenimentul decisiv s-a produs în 1654, când Bogdan Hmelniţki, conducător cazac al unei revolte împotriva dominaţiei poloneze, a fost de acord să jure supunere ţarului în schimbul ajutorului împotriva polonezilor. De atunci până în 1991, cu excepţia unei scurte perioade a republicii independente între 1917 şi 1920, ceea ce este acum Ucraina a fost controlată politic de către Moscova. Cu toate acestea, Ucraina este o ţară sfâşiată, cu două culturi distincte. Linia de falie civilizaţională între Occident şi Ortodoxie trece prin mijlocul său şi acest lucru se întâmplă de secole. În trecut, Ucraina de Vest era parte a Poloniei, Lituaniei şi a Imperiului Austro-ungar. O bună parte a populaţiei sale a aderat la Biserica Unită (greco-catolică) care practică rituri ortodoxe, dar recunoaşte autoritatea Papei. Din punct de vedere istoric, cei din vestul Ucrainei vorbeau limba ucraineană şi au fost puternic naţionalişti. Pe de altă parte, cei din Ucraina de Est au fost majoritar ortodocşi şi au vorbit, în mare parte, limba rusă. La începutul anilor ’90, ruşii formau 22 din vorbitorii de rusă şi 31 din populaţia Ucrainei. Majoritatea elevilor din şcolile elementare şi secundare învăţau limba rusă.6 Crimeea este majoritar rusă şi a fost parte a Federaţiei Ruse până în 1954, când Hruşciov a transferat-o Ucrainei, în aparenţă o recunoaştere a deciziei hatmanului Bogdan Hmelniţki din urmă cu trei sute de ani.

Diferenţele între estul şi vestul Ucrainei se manifestă în atitudinile locuitorilor lor. De exemplu, la sfârşitul lui 1992, o treime a ruşilor din vestul Ucrainei, în comparaţie cu numai 10 în Kiev, afirmau că suferă din pricina animozităţii antiruse.7 Fisura est-vest a fost în mod pregnant evidenţiată cu ocazia alegerilor prezidenţiale din iulie 1994. Beneficiarul lor, Leonid Krâvciuk, care, în ciuda faptului că a lucrat în strânsă colaborare cu conducătorii Rusiei, se identifică drept naţionalist, a câştigat în cele 13 provincii ale Ucrainei de Vest cu majorităţi urcând până la 90. Adversarul său, Leonid Kucima, care a luat lecţii de ucraineană în timpul campaniei electorale, a câştigat în cele 13 provincii estice majorităţi comparabile. Kucima a întrunit 52 din voturile valabil exprimate. De fapt, o mică majoritate a ucrainenilor au confirmat alegerea lui Hmelniţki din 1654. După cum observa un expert american, alegerile electorale „reflectă, chiar cristalizează, fisura între slavii europeni din vestul Ucrainei şi viziunea ruso-slavă asupra a ceea ce Ucraina ar trebui să fie. Nu există o polarizare etnică pe măsura diferitelor culturi”. 8

Ucraina: o ţară sfâşiată

Ca o consecinţă a acestei divizări, relaţiile între Ucraina şi Rusia ar putea să se dezvolte într-una din trei modalităţi. La începutul anilor ’90, existau probleme critice importante între cele două ţări în legătură cu armele nucleare, Crimeea, drepturile ruşilor din Ucraina, flota Mării Negre şi relaţiile economice. Mulţi se gândeau la faptul că un conflict armat era posibil, ceea ce i-a făcut pe unii analişti occidentali să argumenteze că Occidentul ar trebui să sprijine Ucraina în efortul ei de a deţine un arsenal nuclear pentru a împiedica o agresiune rusă”. Totuşi, dacă civilizaţia este ceea ce contează, violenţa între ucraineni şi ruşi este imposibilă. Este vorba de două popoare slave, în principal ortodoxe, care au avut timp de secole legături strânse şi între care un mariaj în comun este posibil. În pofida chestiunilor extrem de contencioase şi a presiunii naţionaliştilor extremişti din ambele părţi, conducătorii ambelor ţări au lucrat din greu şi, în general, cu succes pentru a modera aceste dispute. Alegerea unui preşedinte orientat în mod explicit spre ruşi în Ucraina, la jumătatea lui 1994, a redus posibilitatea unui conflict exacerbat între cele două ţări. În timp ce lupte serioase se dădeau între musulmani şi creştini oriunde în fosta Uniune Sovietică, iar între ruşi şi popoarele baltice exista multă tensiune şi unele dispute, în 1995 nicio violenţă efectivă nu s-a înregistrat între ruşi şi ucraineni.

O a doua posibilitate ar fi ca Ucraina să se despartă, de-a lungul liniei sale de falie, în două entităţi separate, cea estică fiind absorbită de către Rusia. Problema secesiunii a apărut mai întâi în legătură cu Crimeea. Populaţia din Crimeea, care este în proporţie de 70 rusă, a sprijinit substanţial independenţa Ucrainei faţă de Uniunea Sovietică într-un referendum ce a avut loc în decembrie 1991. Parlamentul din Crimeea a votat, de asemenea, în

mai 1992, în favoarea independenţei faţă de Ucraina, iar apoi, sub presiunea ucraineană, a anulat acel vot. Cu toate acestea, parlamentul rus a votat în favoarea contramandării cesiunii Crimeei la Ucraina. În ianuarie 1994 populaţia din Crimeea a ales un preşedinte care a făcut campanie sub egida „unităţii cu Rusia”. Acest fapt i-a stimulat pe unii să ridice întrebarea: „Va fi Crimeea următorul Nagorno-Karabah sau următoarea Abhazie?”.10 Răspunsul a fost un „nu” răsunător, iar noul preşedinte al Crimeei şi-a schimbat intenţia de a ţine un referendum în problema independenţei, negociind în schimb cu guvernul de la Kiev. În mai 1994, spiritele s-au încins din nou în momentul în care parlamentul din Crimeea a votat pentru restabilirea Constituţiei din 1992, care o făcea efectiv independentă faţă de Ucraina. Totuşi, constrângerile făcute de liderii ruşi şi ucraineni au prevenit că această situaţie să genereze violenţă şi alegerea, două luni mai târziu, a prorusului Kucima ca preşedinte ucrainean a subminat hotărârea celor din Crimeea în favoarea secesiunii.

Totuşi, această alegere a dat posibilitatea pentru partea occidentală a ţării să se separe de Ucraina care a fost atrasă din ce în ce mai mult de Rusia. S-ar putea ca unii ruşi să întâmpine cu bucurie acest lucru. Aşa cum sublinia un general rus, „Ucraina sau mai degrabă estul Ucrainei va reveni în 5 – 10 ani. Ucraina vestică poate să se ducă în iad!”. N Cu toate acestea, un asemenea rest de Ucrainăˮ greco-catolică şi orientată occidental ar fi viabilă dacă ar avea un sprijin occidental puternic şi efectiv. Un asemenea sprijin este, la rândul său, posibil să apară doar dacă relaţiile între Occident şi Rusia se vor deteriora serios şi vor începe să semene cu cele din timpul Războiului Rece.

Un al treilea scenariu, mult mai probabil, este acela

potrivit căruia Ucraina va rămâne unită, sfâşiată, independentă şi va coopera cu Rusia. Odată ce problemele transferului legat de armele nucleare şi forţele militare vor fi rezolvate, problemele cele mai serioase pe termen lung vor fi cele economice, a căror rezolvare va fi facilitată de o cultură împărtăşită parţial şi de legături personale strânse. John Morrison remarca faptul că relaţia ruso-ucraineană este pentru estul Europei ceea ce este relaţia franco-germană pentru Europa Occidentală.12 întocmai cum cea din urmă stă la baza nucleului Uniunii Europene, cea dintâi reprezintă nucleul esenţial al unităţii în lumea ortodoxă.

Marea Chină şi sfera sa de co-prosperitate

China s-a conceput pe ea însăşi, din punct de vedere istoric, conţinând: o „zonă sinică", ce include Coreea, Vietnam, Insulele Liu Chiu şi, uneori, Japonia; o „zonă interioară asiatică" a populaţiilor ce nu au origine chineză: musulmani, mongoli, uiguri, turci şi tibetani, care trebuie să fie controlaţi din motive de securitate; apoi o „zonă din afară" a barbarilor care trebuie „să plătească tribut şi să recunoască superioritatea Chinei". 13 Civilizaţia sinică contemporană începe să fie structurată într-un mod similar: nucleul central este vechiul hanat chinez format din provinciile care sunt parte a Chinei, dar posedă o autonomie considerabilă, urmează provinciile ce sunt, din punct de vedere legal, parte a Chinei dar conţin populaţii non-chineze ce aparţin altor civilizaţii (Tibet, Xinjiang), societăţile chineze care vor fi sau este posibil să devină parte a Chinei centrată în Beijing în anumite condiţii (Hong Kong, Taiwan), un stat predominant chinez, din ce în ce mai orientat spre Beijing (Singapore), populaţii extrem de influenţate de China din Thailanda, Vietnam, Malayezia, Indonezia şi Filipine şi societăţile non-chineze (Coreea de Nord, Coreea de Sud, Vietnam) care nu se

regăsesc prea mult în cultura confucianistă a Chinei.

În timpul anilor ’50, China s-a definit drept un aliat al Uniunii Sovietice. Apoi, după ruptura chino-savietică, s-a văzut în rolul de lider al Lumii a Treia împotriva ambelor superputeri, ceea ce a produs costuri substanţiale şi puţine beneficii. După schimbarea produsă în politica S.U.A. În timpul Administraţiei Nixon, China a căutat să fie o a treia parte în jocul de echilibru al celor două superputeri, aliniindu-se cu Statele Unite în anii ’70, când S.U.A. Părea slabă şi apoi modificându-şi poziţia, devenind mai echidistantă în anii ’80, când puterea militară americană era în creştere, iar Uniunea Sovietică se afla în declin economic şi avea insuccese în Afghanistan. Totuşi, odată cu sfârşitul competiţiei între superputeri, „cartea chineză” şi-a pierdut orice valoare şi China a fost constrânsă din nou să-şi redefinească rolul pe plan mondial. Ea urmăreşte două scopuri: să devină campionul culturii chineze, statul de nucleu, magnet civilizaţional înspre care toate celelalte comunităţi chineze ar trebui să se orienteze şi să îşi reia poziţia istorică de putere hegemonică în Asia de Est, pe care a pierdut-o în secolul XIX.

Aceste roluri pe cale de apariţie ale Chinei pot fi recunoscute, în primul rând, în modul în care China îşi descrie poziţia sa în economia mondială, în al doilea rând, în măsura în care chinezii de peste mări devin implicaţi economic în China şi, în al treilea rând, în legăturile economice, politice şi diplomatice pe care China le are cu celelalte principale entităţi chineze, Hong Kong, Taiwan şi Singapore şi în orientarea sporită către China a ţărilor sud-est asiatice, unde chinezii au o influenţă politică considerabilă.

Guvernul chinez vede teritoriul Chinei ca pe statul de nucleu al unei civilizaţii chineze, înspre care ar trebui să se orienteze toate celelalte comunităţi chineze.

Neabandonându-şi eforturile de promovare a intereselor sale externe, prin intermediul partidelor locale, guvernul a căutat „să se situeze în poziţia de reprezentant la nivel mondial al comunităţii chineze”. 14 Pentru guvernul chinez, descendenţii din chinezi sunt membri ai comunităţii chineze, chiar dacă sunt cetăţeni ai unei alte ţări şi prin urmare, într-o oarecare măsură, subiecte ale autorităţii guvernului chinez. Identitatea chineză începe să fie definită în termeni rasiali. Chinezii sunt cei de aceeaşi „rasă, cultură” şi acelaşi „sânge”, aşa cum comenta un savant din Republica Populară Chineză. La jumătatea anilor ’90, această temă a fost auzită din surse chineze, guvernamentale şi private. Pentru chinezi şi pentru acei descendenţi chinezi care trăiesc în societăţile non-chineze „testul oglinzii” devine astfel testul referitor la cine suntem: „priveşte-te în oglindă” este îndemnul chinezilor orientaţi spre Beijing adresat descendenţilor din chinezi care încearcă să se asimileze societăţilor străine. Chinezii din diaspora, *huaren*, cei de origine chineză, diferă de *zhongguoren*, cetăţenii statului chinez; cei dintâi au articulat din ce în ce mai mult conceptul „Chinei culturale”, văzută ca manifestare a conştiinţei lor comune, *gonshi*. Identitatea chineză, subiect al multor atacuri din partea Occidentului în secolul XX, este anume reformulată în funcţie de elementele continue ale culturii chineze.15

Din punct de vedere istoric, această identitate a fost de asemenea compatibilă cu diversele legături ale autorităţilor centrale din statul chinez. Această semnificaţie a identităţii culturale deopotrivă facilitează şi este întărită de extinderea relaţiilor economice între cele câteva Chine care, la rândul lor, au constituit un element major în promovarea creşterii rapide economice pe teritoriul Chinei şi în alte locuri, creştere care, la rândul ei, a produs impulsul material şi psihologic pentru întărirea

identităţii culturale chineze.

„Marea Chină" este astfel un concept abstract, nu unul simplu. Este o realitate culturală şi economică cu o creştere rapidă şi a început să devină şi o realitate politică. Chinezii sunt responsabili pentru puternica dezvoltare economică din anii ’80 şi ’90: pe continent, Tigrii (dintre care trei sau patru sunt chinezi) şi Asia de Sud-Est. Economia Asiei de Est e din ce în ce mai mult centrată în China şi dominată de chinezi. Chinezii din Hong Kong, Taiwan şi Singapore au furnizat capitalul responsabil de creşterea economică de pe continent din anii ’90. La începutul anilor ’90, chinezii formau 1 din populaţia Filipinelor, însă erau responsabili pentru 35 din vânzările firmelor din această ţară. La jumătatea anilor ’8Q/în Indonezia, chinezii reprezentau 2 – 3 din populaţie, însă deţineau aproape 70 din capitalul privat. 17 din 25 de mari afaceri erau controlate de către chinezi şi un conglomerat chinez reprezenta, conform rapoartelor, 5 din P.N.B.-ul Indoneziei. La începutul anilor ’90, chinezii reprezentau 10 din populaţia Thailandei, însă conduceau 9 din 10 mari grupări de afaceri şi erau responsabili pentru 50 din P.N.B.-ul acestei ţări. Chinezii reprezentau aproape o treime din populaţia Malayeziei, însă dominau aproape total economia acesteia.16 în afară de Japonia şi cele două Coree, economia est-asiatică este fundamental o economie chineză.

Naşterea unei sfere de co-prosperitate a Marii Chine a fost foarte mult facilitată de o „reţea de bambus" a familiei şi a relaţiilor personale şi de o cultură comună. Chinezii de peste mări sunt mult mai pregătiţi decât occidentalii ori decât japonezii să facă afaceri în China. Încrederea depinde în China de contactele personale, nu de contracte, legi sau alte documente juridice. Oamenii de afaceri occidentali consideră că este mai uşor să facă

afaceri în India decât în China, unde o înţelegere se bazează pe relaţiile personale dintre părţi. După cum a observat un conducător japonez cu invidie în 1993, China a beneficiat de „o reţea fără frontiere a negustorilor chinezi în Hong Kong, Taiwan şi sud-estul Asiei". 17 Un om de afaceri american este de acord cu acesta, afirmând că chinezii de peste mări „au talente antreprenoriale, au un limbaj comun şi combină reţeaua de bambus a relaţii16 r de familie pentru contacte. Acesta reprezintă un avantaj enorm faţă de cineva care trebuie să facă un raport pentru un *boardăm* Akron sau din Philadelphia". Avantajele contactelor dintre chinezii de peste mări şi cei de pe continent au fost, de asemenea, reliefate de către Lee Kuan Yew: „suntem chinezi, din punct de vedere etnic. Împărţim anumite caracteristici datorită unei origini şi culturi comune… Oamenii simt o empătie naturală pentru cei care au aceleaşi atribute fizice ca şi ei. Această semnificaţie a apropierii este reîntărită când ei împărtăşeau, de asemenea, o bază în ceea ce priveşte cultura şi limba. Acest lucru simplifică legăturile şi încrederea care sunt fundamentale pentru toate relaţiile de afaceri". 18 La sfârşitul anilor '80 şi '90, etnicii chinezi de peste mări erau capabili „să demonstreze unei lumi sceptice faptul că legăturile de tip *quemxi* prin intermediul aceleiaşi limbi şi culturi pot ţine locul lipsei domniei legii şi a transparenţei în reguli şi regulamente". Originea dezvoltării economice într-o cultură comună a fost pusă în evidentă cu ocazia celei de-a doua Conferinţe Mondiale a Antreprenorilor Chinezi, ţinută la Hong Kong în noiembrie 1993, descrisă drept „o celebrare a triumfalismului chinez la care au fost prezenţi oameni de afaceri de origine etnică chineză din toată lumea". 19 Ca şi în alte părţi, în lumea sinică comuniunea culturală dă naştere unui angajament economic.

Reducerea implicării economice occidentale în China după revolta din piaţa Tiananmen, urmată de un deceniu de rapidă creştere economică chineză, a creat ocazia favorabilă şi stimulentul pentru că chinezii de peste mări să capitalizeze pe baza culturii lor comune şi a contactelor personale şi să investească masiv în China. Rezultatul a fost o puternică extindere a legăturilor economice în cadrul comunităţilor chineze de pretutindeni. În 1992, 80 din investiţiile străine directe în China (11, 3 miliarde) proveneau din teritoriile chineze de peste mări, în principal din Hong Kong (68, 3) dar şi din Taiwan (9, 3), Singapore, Macao etc. Dimpotrivă, Japonia reprezenta 6, 6 şi Statele Unite 4, 6 din total. Din totalul de 50 de miliarde, reprezentând investiţiile străine, 67 provenea din surse chineze. Exporturile Taiwanului în China au crescut de la aproape e în 1986 la 8 din exporturile totale ale Taiwanului din 1992, extinzându-se cu o rată de 35. Exporturile din Singapore în China au crescut cu 22 în 1992, în comparaţie cu creşterea totală a exporturilor sale de mai puţin de 2. Aşa cum observa Murray Weidenbaum în 1993, „în ciuda dominaţiei curente japoneze a regiunii, economia bazată pe chinezi a Asiei iese la suprafaţă rapid ca un nou epicentru al industriei, comerţului şi finanţelor. Această zonă strategică conţine substanţiale cantităţi de tehnologie şi de capacitate manufacturieră (Taiwan), o remarcabilă putere de răspundere antreprenorială, de marketing şi de servicii (Hong Kong), o excepţională reţea de comunicaţii (Singapore), un nemaipomenit fond comun de capital financiar (toate acestea trei) şi o largă înzestrare de pământuri, resurse şi muncă (China continentală)”. 20 Desigur, China continentală este în plus şi cea mai mare dintre toate pieţele aflate în expansiune şi, la jumătatea anilor ’90, investiţiile ei în China erau orientate din ce în ce mai mult atât în vânzările pe această piaţă, cât şi în

exporturi.

Ţările din sud-estul Asiei au fost asimilate în diferite grade cu populaţia locală, cea din urmă nutrind sentimente antichineze care, în unele ocazii, cum ar fi rebeliunea Medan în Indonezia din aprilie 1994, degenerează în violenţă. Unii asiatici şi indonezieni critică, oborul de capital", scurgerea de investiţii chineze în direcţia continentului, iar liderii politici conduşi de preşedintele Suharto îşi asigurau susţinătorii că acest lucru nu va afecta economiile est-asiatice. Chinezii insistă la rândul lor asupra faptului că loialităţile lor sunt bazate pe ţara lor de baştină, nu pe originea comună a strămoşilor lor. La începutul anilor '90, scurgerea de capital chinez din Asia de Sud-est spre China a fost contracarată de fluxul de investiţii taiwaneze în Filipine, Malayezia şi Vietnam.

Această combinaţie de putere economică în creştere şi cultură chineză comună a făcut ca Hong Kong, Taiwan şi Singapore să se implice din ce în ce mai mult în treburile patriei chineze. Acomodându-se la apropiatul transfer de putere, chinezii din Hong Kong au început să se adapteze conducerii de la Beijing, mai degrabă decât conducerii de la Londra. Oamenii de afaceri şi alţi lideri au început să se împotrivească criticării Chinei şi să nu mai facă lucruri care ar putea să ofenseze China. Când ei l-au ofensat, guvernul chinez nu a ezitat să replice prompt. În 1994, sute de oameni de afaceri cooperau cu Beijingul şi reveneau drept „consilieri din Hong Kong", ceea ce reprezenta, de fapt, un guvern din umbră. La începutul anilor '90, influenţa economică chineză în Hong Kong s-a extins în mod dramatic, implicarea Chinei continentale fiind în 1993, potrivit rapoartelor, mai mare decât cea combinată a Japoniei şi a Statelor Unite.21 La jumătatea anilor '90, integrarea economică a Hong Kong-ului şi a Chinei continentale a devenit efectiv completă, integrarea

politică urmând a se produce în 1997.

Legăturile Taiwanului cu continentul au rămas în urma celor ale Hong Kong-ului. Schimbări semnificative au început să apară în anii ’80. Timp de trei decenii după 1949, cele două republici chineze au refuzat reciproc să-şi recunoască existenţa sau legitimitatea, nu au comunicat una cu alta aflându-se într-o stare virtuală de război, manifestată uneori prin schimburi de focuri în insulele aflate la o oarecare distanţă de ţărm. După ce Deng Xiaoping şi-a consolidat puterea şi a început procesul de reforme economice, guvernul continental a iniţiat totuşi o serie de mişcări de conciliere. În 1981, guvernul taiwanez a replicat şi a început să-şi modifice politica precedentă a celor „trei nu-uri”: niciun contact, nicio negociere, niciun compromis cu continentul. În mai 1986, au survenit primele negocieri între reprezentanţi ai celor două părţi asupra avionului aparţinând Republicii China care a aterizat forţat pe continent, iar în următorul an Republica China a ridicat interdicţia călătoriilor pe continent.22

Extinderea rapidă a relaţiilor economice dintre Taiwan şi continent care a urmat a fost mult facilitată de „sentimentul chinez comun” şi de încrederea reciprocă ce a rezultat din aceasta. Aşa cum observa principalul negociator al Taiwanului, cei din Taiwan şi din China au „un fel de sentiment de tipul sângele apă nu se face” şi sunt mândri de realizările fiecăruia. La sfârşitul lui 1993, 4, 2 milioane de taiwanezi vizitaseră continentul şi 40.000 de chinezi de pe continent vizitaseră Taiwanul; 40.000 de scrisori şi 13.000 de apeluri telefonice erau înregistrate zilnic. Comerţul dintre cele două Chine a atins 14, 4 miliarde în 1993 şi 20.000 de afaceri taiwaneze produceau investiţii pe continent cifrate între 15 şi 30 de miliarde. Atenţia Taiwanului a fost concentrată din ce în ce mai mult asupra continentului, iar succesul său este dependent de

acesta. Un demnitar taiwanez observa în 1993 că „înainte de 1980, cea mai importantă piaţă a Taiwanului era America, însă, în ceea ce priveşte anii ’90, ştim că cel mai critic factor al succesulufeconomiei taiwaneze este continentul”. Mâna ieftină de lucru de pe continent a constituit o principală atracţie pentru investitorii taiwanezi ce se confruntau cu o insuficienţă a lucrătorilor în ţara lor. În 1994 un proces invers de rectificare a lipsei de echilibru a pieţei de muncă între cele două Chine a început odată cu companiile de pescuit taiwaneze ce au angajat 10.000 de persoane de pe continent.23

Dezvoltarea conexiunilor economice a dus la negocieri între cele două guverne. În 1991 Taiwanul a creat Fundaţia de Schimb din Strâmtori şi China a creat Asociaţia pentru Relaţii în Strâmtoarea Taiwanului, cu scopul de a comunica reciproc. Prima lor întâlnire a avut loc în Singapore, în aprilie 1993, întâlniri subsecvente producându-se pe continent şi în Taiwan. În august 1994, un acord de „spargere a gheţii” a fost încheiat, acoperind un număr de probleme-cheie şi speculaţiile au început să apară cu privire la o posibilă întâlnire la nivel înalt între conducătorii celor două guverne.

La jumătatea anilor ’90, probleme majore mai existau încă între Taipei şi Beijing, incluzând chestiunea suveranităţii, participarea Taiwanului la organizaţiile internaţionale şi posibilitatea ca Taiwanul să se poată redefini ca un stat independent. Totuşi, posibilitatea ca cea din urmă să se întâmple a devenit din ce în ce mai îndepărtată, deoarece principalul avocat al independenţei, Partidul Democratic Progresist, a afirmat că electorii taiwanezi nu vor să rupă relaţiile cu continentul şi planul său electoral consta în accentul pus pe această chestiune. Liderii P.D.P. Au subliniat prin urmare că, dacă ei vor veni la putere, independenţa nu va fi un punct imediat pe

agenda lor. Cele două guverne au, de asemenea, un interes comun în afirmarea suveranităţii Chinei asupra insulei Spratly şi a altor insule din Marea Chinei de Sud şi în a-şi asigura din partea americanilor clauza naţiunii celei mai favorizate în domeniul comerţului pentru continent. La începutul anilor ’90, încet, dar perceptibil şi inevitabil, cele două Chine s-au apropiat una de alta şi au arătat că au interese comune în domeniul extinderii relaţiilor economice şi al identităţii culturale.

Această mişcare spre acomodare a fost suspendată brusc în 1995, când guvernul taiwanez a făcut eforturi agresive pentru recunoaşterea diplomatică şi pentru admiterea în organizaţiile internaţionale. Preşedintele Lee Teng-hui a întreprins o vizită „privată” în Statele Unite şi în decembrie 1995 în Taiwan au avut loc alegeri legislative, urmate de alegeri prezidenţiale în martie 1996. În replică, guvernul chinez a testat rachete în ape apropiate de marile porturi taiwaneze şi s-a angajat în exerciţii militare aproape de insule aflate la mică distanţă de ţărmul Taiwanului. Aceste desfăşurări de evenimente au ridicat două probleme-cheie. În prezent, poate Taiwanul să rămână democratic fără a deveni din punct de vedere formal independent? În viitor, ar putea Taiwanul să fie democratic fără să rămână independent?

De fapt, relaţiile Taiwanului cu continentul au trecut prin două etape şi ar putea să intre într-o a treia. Timp de decenii, guvernul naţionalist a pretins că este guvernul întregii Chine; această pretenţie însemna în mod evident conflicte cu guvernul, care de fapt era guvernul întregii Chine, cu excepţia Taiwanului. În anii ’80, guvernul taiwanez a renunţat la această pretenţie şi s-a definit ca guvern al Taiwanului, ceea ce a favorizat acomodarea cu conceptul continental de „o ţară, două sisteme”. Cu toate acestea, diferiţi indivizi şi diferite grupări din Taiwan au

subliniat din ce în ce mai mult identitatea culturală separată a Taiwanului, perioada sa relativ scurtă de dominaţie chineză şi limba să locală, incomprehensibilă vorbitorilor dialectului mandarin. De fapt, ei încercau să definească societatea taiwaneză ca fiind non-chineză şi, prin urmare, independentă faţă de China în mod legitim. În plus, cum guvernul Taiwanului a devenit mult mai activ pe scena internaţională, Taiwanul a părut să sugereze că era o ţară separată, nu o parte a Chinei. Pe scurt, autodefinirea guvernului părea să evolueze: dintr-un guvern al întregii Chine, la un guvern al unei părţi a Chinei, spre un guvern al nici unei Chine. Ultima poziţie, formalizând independenţa sa *de facto*, ar fi fost total inacceptabilă pentru guvernul de la Beijing care şi-a afirmat în mod repetat dorinţa de a folosi forţa pentru a preveni materializarea ei. Conducătorii guvernului chinez au declarat, de asemenea, că după încorporarea în Republica Populară Chineză a Hong Kong-ului în 1997 şi a Macao în 1999, va încerca să reasocieze Taiwanul continentului. Cum se va întâmpla acest lucru depinde probabil de gradul în care sprijinul pentru independenţă creşte în Taiwan, de rezolvarea luptei pentru succesiune la Beijing care îi încurajează pe liderii politici şi militari să fie foarte naţionalişti, precum şi de dezvoltarea capacităţilor militare chineze, ceea ce ar face posibilă o blocadă sau o invazie a Taiwanului. La începutul secolului XXI pare probabil ca, prin coerciţie, acomodare sau prin Tr-un amestec al celor două, Taiwanul să devină mai strâns integrat cu China continentală.

Până la sfârşitul anilor ’70, relaţiile între Singapore, anticomunist fidel, şi Republica Populară Chineză au fost reci, iar Lee Kuan Yew şi alţi lideri singaporezi priveau cu dispreţ înapoierea Chinei. Cu toate acestea, cum dezvoltarea economică chineză s-a produs în anii? 80,

Singapore a început să se reorienteze spre continent într-un mod clasic. În 1992, Singapore a investit 1, 9 miliarde în China şi planurile anului următor anunţau construirea unui oraş industrial, „Singapore II”, în afara Shanghai-ului, ceea ce ar fi angrenat investiţii de miliarde de dolari. Lee a devenit un sprijinitor entuziast al şanselor economice chineze şi un admirator al puterii Chinei. El afirma în 1993: „China se află acolo unde este acţiune” 2. Investiţiile străine singaporeze care fuseseră concentrate în Malayezia şi în Indonezia s-au mutat în China. Jumătate din proiectele de colaborare cu cei de peste mări sprijinite de guvernul de la Singapore implicau China. Cu ocazia primei sale vizite la Beijing în anii ’70, Lee Kuan Yew insista să vorbească cu conducătorii chinezi în engleză, mai degrabă decât în dialectul mandarin. Este improbabil să facă aşa ceva două decenii mai târziu.

Islam: conştiinţa fără coeziune

Structura loialităţii politice între arabi şi, în general, între musulmani a fost opusul celei din Occidentul modern. Pentru cel din urmă, statul-naţiune a fost o culme a loialităţii politice. Loialităţi învecinate îi sunt subordonate şi acestea sunt subsumate în loialitatea faţă de statul-naţiune. Grupările ce transcend statele-naţiune – comunităţile lingvistice sau religioase ori Civilizaţiile – au impus o relativă loialitate şi un devotament mai redus. De-a lungul unor entităţi strâmte sau largi, loialităţile occidentale tind astfel să se aşeze la mijloc, curba de intensitate a loialităţilor formând, într-o asemenea măsură, un „U” imens. În lumea islamică, structura loialităţii a fost aproape exact inversă. Islamul a avut un mijloc în formă de cavitate în ierarhia loialităţilor sale. După cum a observat Ira Lapidus, cele „două structuri fundamentale, originale şi persistente” au fost familia, clanul şi tribul, pe de o parte şi „unităţile de cultură, religie şi imperiu, pe scară mai

largă”, pe de altă parte.25 Un savant libanez observa în mod similar că „tribalismul şi religia (islamică) au jucat şi joacă în continuare un rol semnificativ şi determinant în dezvoltările sociale, economice, culturale şi politice ale societăţilor şi sistemelor politice arabe. Într-adevăr, acestea intervin într-o aşa măsură încât sunt considerate cei mai importanţi factori şi cele mai importante variabile care modelează şi determină cultura politică arabă şi mintea politică arabă”. Triburile au fost importante în politica statelor arabe, multe dintre ele fiind, după cum sublinia Tahsin Bashir, pur şi simplu „triburi cu steaguri”. Fondatorul Arabiei Saudite a reuşit în mare parte datorită talentului său de a crea o coaliţie tribală prin intermediul căsătoriilor şi prin alte mijloace, iar politica saudită a continuat să fie în mare parte o politică tribală, încurajându-i pe sudairi împotriva şamarilor şi a altor triburi. Cel puţin 18 mari triburi au jucat roluri semnificative în dezvoltarea libiană şi aproape 500 de triburi trăiesc în Sudan, dintre care cel mai mare reprezintă *12* din populaţia ţării.26

În Asia Centrală istorică, identităţile naţionale au existat. „Loialitatea se manifesta faţă de trib, clan, faţă de familia restrânsă, nu faţă de stat”. La cealaltă extremă, oamenii au avut „limba, religia, cultura şi felul de viaţă” în comun, iar, Jslamul a reprezentat cea mai puternică forţă unificatoare a oamenilor, mai mult decât puterea emirului”. Aproape 100 de clanuri „de la munte” şi 70 „de la câmpie” au existat în rândul cecenilor; popoarele din nordul Caucazului, având legături cu ele, controlau politica şi economia într-un aşa grad încât cecenii au pretins că au o economie „de clan”. 27

Pretutindeni în lumea islamică mica grupare şi marea credinţă, tribul şi *ummah*, au reprezentat principalele concentrări de loialitate şi devotament, iar statul-naţiune a

fost mai puţin semnificativ. În lumea arabă, statele existente au probleme de legitimitate deoarece sunt, în cea mai mare parte, produsele imperialismului european arbitrar, chiar capricios, iar frontierele lor adesea nu coincid cu cele ale grupărilor etnice de tipul berberilor sau kurzilor. Aceste state divizează naţiunea arabă, însă, pe de altă parte, un stat proarab nu s-a materializat niciodată. În plus, ideea de state-naţiuni suverane este incompatibilă cu credinţa în suveranitatea lui Allah şi primatul lui *ummah*. Mişcare revoluţionară, fundamentalismul islamist respinge statul-naţiune în favoarea unităţii Islamului, la fel cum marxismul îl respinge în favoarea unităţii proletariatului internaţional. Slăbiciunea statului-naţiune în Islam este, de asemenea, reflectată în faptul că, în timp ce numeroase conflicte au avut loc între grupările musulmane în timpul anilor de după cel de-al Doilea Război Mondial, marile războaie între statele musulmane au fost rare, cel mai semnificativ implicând Irakul şi invadarea vecinilor săi.

În anii ’70 şi ’80, aceiaşi factori care au făcut posibilă apariţia Renaşterii Islamice au întărit, de asemenea, identificarea cu *ummah* sau cu civilizaţia islamică, luată ca întreg. Un savant observa la jumătatea anilor ’80:

O profundă îngrijorare în legătură cu identitatea şi unitatea musulmană a fost şi mai mult stimulată de decolonizare, creştere demografică, industrializare, urbanizare şi o ordine economică internaţională schimbătoare asociată printre altele, cu bogăţia de petrol din subsolul ţărilor musulmane… Comunicaţiile moderne au întărit şi au dezvoltat legăturile dintre popoarele musulmane. Aceasta a reprezentat o creştere abruptă a numărului celor care fac pelerinajul la Meca, creând un sentiment mai intens al identităţii comune între musulmanii din China şi Senegal, din Yemen şi Bangladesh. Un număr crescut de studenţi din Indonezia,

Malayezia, din sudul Filipinelor şi din Africa studiază în universităţile din Orientul Mijlociu, răspândesc idei şi stabilesc contacte personale dincolo de frontierele naţionale. Există conferinţe regulate şi din ce în ce mai frecvente, precum şi consultări între intelectualii musulmani şi *ulama* (savanţii religioşi), ţinute în centre precum Teheran, Meca şi Kuala Lumpur. Mijloace (audio şi, mai nou, video) răspândesc predicile din moschei de-a lungul frontierelor internaţionale, în aşa fel încât predicatori influenţi au acum o audienţă ce depăşeşte cu mult comunităţile lor locale.28

Semnificaţia unităţii musulmane a fost de asemenea reflectată în acţiunile statelor şi ale organizaţiilor internaţionale şi încurajată de acestea. În 1969 conducătorii Arabiei Saudite, împreună cu cei ai Pakistanului, Marocului, Iranului, Tunisiei şi Turciei au organizat primul *summit* islamic la Rabat. În afară de aceasta, a apărut şi Organizaţia Conferinţei Islamice, care şi-a stabilit formal reşedinţa la Jiddah, în 1972. Efectiv toate statele cu o populaţie musulmană numeroasă aparţin acum Conferinţei care este singura organizaţie interstatală de acest tip. Guvernele creştine, ortodoxe, budiste, hinduse nu au organizaţii interstatale în care calitatea de membru să fie bazată pe religie; în schimb, guvernele musulmane au aşa ceva. În plus, guvernele Arabiei Saudite, Pakistanului, Iranului şi Libiei au sponsorizat şi au sprijini organizaţii non-guvernamentale, cum ar fi Congresul Mondial Musulman (o creaţie a Pakistanului) şi Liga Mondială Musulmană (o creaţie saudită), ca şi „numeroase, adesea foarte vagi, regimuri, partide, mişcări şi cauze care cred că le împărtăşesc orientările lor ideologice” şi care „îmbogăţesc abundenţa de informaţie şi resurse în rândul musulmanilor”. 29

Cu toate acestea, mişcarea de la conştiinţă islamică

la coeziune islamică implică două paradoxuri. Mai întâi, Islamul este divizat între centre de putere aflate în competiţie, fiecare dintre ele încercând să adune capital din identificarea musulmană cu *ummah*, cu scopul de a promova coeziunea islamică sub conducerea sa. Această competiţie are loc între regimurile stabilite şi organizaţiile lor, pe de o parte şi regimurile islamiste şi organizaţiile lor, pe de altă parte. Arabia Saudită a preluat conducerea creând O.C.I., în parte pentru a contracara Liga Arabă, care era dominată în acele timpuri de către Nasser. În 1991, după Războiul din Golf, liderul sudanez Hassan al-Turabi a creat Conferinţa Populară Arabă şi Islamică (P.A.I.C.), în contrapartidă la O.C.I., dominată de saudiţi. La a treia conferinţă P.A.I.C., ţinută la Khartum, la începutul lui 1995, au fost prezenţi câteva sute de delegaţi din partea unor organizaţii şi mişcări islamiste din 80 de ţări.30 Pe lângă aceste organizaţii formale, războiul din Afghanistan a generat o reţea extinsă de grupări de veterani, informale şi secrete, care s-au luptat pentru cauzele musulmane sau islamiste în Algeria, Cecenia, Egipt, Tunisia, Bosnia, Palestina, Filipine etc. După război, în rândurile lor au intrat luptători antrenaţi la Universitatea din Dawa şi Jidah, în afara Peshawar-ului şi în tabere sponsorizate de diferite facţiuni şi de cei întorşi din străinătate în Afghanistan. Interesele comune ale regimurilor şi mişcărilor radicale au învins în diferite ocazii antagonismele tradiţionale şi, cu sprijin iranian, au fost create legături între grupările fundamentaliste sunite şi cele şiite. O cooperare militară strânsă există între Sudan şi Iran, aviaţia şi marina iraniană folosesc facilităţi sudaneze şi cele două guverne cooperează în sprijinirea grupărilor fundamentaliste în Algeria şi în alte părţi. Hassan al-Turabi şi Saddam Hussein au dezvoltat relaţii strânse în 1994, iar Iranul şi Irakul merg spre

reconciliere.31

În al doilea rând, conceptul de *ummah* presupune ilegitimitatea statului-naţiune şi, în momentul de faţă, *ummah* poate fi unificat doar prin acţiunile unuia sau mai multor state de nucleu, care, în mod curent, lipsesc. Conceptul de Islam, în calitate de comunitate politico-religioasă, a însemnat faptul că de obicei statele de nucleu s-au materializat în trecut doar atunci când conducerile religioasă şi politică – sultanatul şi califatul – au fost combinate într-o singură instituţie. Cucerirea rapidă arabă din secolul VII a Africii de Nord şi a Orientului Mijlociu a culminat cu califatul ummayad având capitala la Damasc. Acesta a fost urmat, în secolul VIII, de califatul abbasid, aflat sub influenţă persană şi cu centrul la Bagdad, califate secundare apărând la Cairo şi la Cordoba, în secolul X. O sută de ani mai târziu, turcii otomani au traversat Orientul Mijlociu, au cucerit Constantinopolu! În 1453 şi au stabilit un nou califat în 1517. În aproape acelaşi timp, alte popoare turcice au invadat India şi au întemeiat Imperiul Mogul. Progresul Occidentului a subminat deopotrivă Imperiile Otoman şi Mogul, iar prăbuşirea Imperiului Otoman a lăsat Islamul fără un stat de nucleu. Teritoriul său a fost, într-o măsură considerabilă, divizat între puterile occidentale care, atunci când s-au retras, au lăsat în urmă state fragile, formate pe baza modelului occidental, străin de tradiţiile Islamului. După aceea, pentru o mare parte a secolului XX, nicio ţară musulmană nu a avut putere suficientă şi legitimitate culturală şi religioasă pentru a-şi asuma acest rol şi a fi acceptată ca lider al Islamului de către statele islamice şi de către ţările non-islamice.

Absenţa unui stat islamic de nucleu are o contribuţie majoră la importantele conflicte interne şi externe ce caracterizează Islamul. Conştiinţa fără coeziune este o

sursă de slăbiciune a Islamului şi o sursă de ameninţare a altor civilizaţii. Este posibil ca această condiţie să fie susţinută?

Un stat islamic de nucleu trebuie să posede resurse economice, putere militară, competenţă organizaţională şi identitate islamică pentru a înzestra *ummah* cu o conducere politică şi religioasă. Şase state sunt din când în când menţionate că fiind posibili lideri ai Islamului: totuşi, în prezent, niciunul dintre acestea nu îndeplineşte toate condiţiile pentru a fi un stat de nucleu efectiv. Indonezia este cea mai mare ţară musulmană şi creşte rapid din punct de vedere economic. Cu toate acestea, este plasată la periferia Islamului, departe de centrul arab al acestuia; islamismul său este o varietate relaxaţi sud-est asiatică; poporul şi cultura sa sunt o combinaţie de influenţe indigene, hinduse, chineze şi creştine. Egiptul este o ţară arabă, cu o mare populaţie, având o localizare geografică centrală, importantă din punct de vedere strategic în Orientul Mijlociu şi cu o instituţie de frunte a învăţământului islamic, Universitatea Al-Azhar. Totuşi, el este de asemenea şi o ţară săracă, dependentă din punct de vedere economic de Statele Unite, de instituţiile internaţionale controlate de către Occident şi de statele arabe bogate în petrol

Iranul, Pakistanul şi Arabia Saudită s-au definit explicit că ţări musulmane şi au încercat, într-un mod activ, să exercite influenţă asupra *ummah*, înzestrând-o cu o conducere. Făcând astfel, ele s-au întrecut reciproc în a sponsoriza organizaţii, dând bani grupărilor islamice, procurând sprijin luptătorilor din Afghanistan şi făcând curte popoarelor musulmane din Asia Centrală. Iranul are mărimea, poziţia centrală, populaţia, tradiţiile istorice, resursele de petrol şi nivelul mediu de dezvoltare economică ce ar putea să-l califice ca stat islamic de

nucleu. Totuşi, 90 din musulmani sunt suniţi, iar Iranul este şiit; persana este a doua limbă a Islamului după arabă; relaţiile între persani şi arabi au fost antagonice de-a lungul istoriei.

Pakistanul are mărime, populaţie şi valoare militară, iar liderii săi au încercat să revendice rolul de promotor al cooperării între statele islamice şi de purtător de cuvânt al Islamului pentru restul lumii. Totuşi, Pakistanul este relativ sărac şi suferă divizări interne etnice şi regionale, deţine un record de instabilitate politică şi are o problemă principală, de securitate faţă de India, care contează foarte mult pentru interesul său în dezvoltarea relaţiilor strânse cu alte ţări islamice ca şi cu puterile non-musulmane, cura ar fi Statele Unite şi China.

Arabia Saudită a fost leagănul Islamului; altarele cele sfinte ale Islamului se află aici; limba că este limba Islamului; are cele mai mari rezerve de petrol din lume şi influenţa financiară ce rezultă de aici; guvernul său a modelat societatea saudită de-a lungul liniilor islamice stricte. În anii ’70 şi ’80, Arabia Saudită a fost singura forţă cu adevărat influentă în cadrul Islamului. Cheltuie miliarde de dolari sprijinind cauzele musulmane pretutindeni în lume, de la moschei şi cărţi la partide politice, organizaţii islamiste şi mişcări teroriste. Pe de altă parte, populaţia sa relativ redusă şi vulnerabilitatea geografică o fac dependentă de Occident în ceea ce priveşte securitatea sa.

În sfârşit, Turcia are istoria, populaţia, nivelul mediu de dezvoltare economică, coerenţa naţională, tradiţia şi competenţa militară necesare pentru a fi statul de nucleu al Islamului. Cu toate acestea, definind Turcia ca pe o societate laică, Atatürk a împiedicat Republica Turcă de a moşteni acest rol de la Imperiul Otoman. Turcia nu ar putea să devină membră a O.C.I. Datorită angajamentului

acordat Iaicităţii constituţiei sale. Cât timp Turcia continuă să se definească stat laic, conducerea Islamului o reneagă.

Totuşi, ce s-ar întâmpla dacă Turcia s-ar redefini? Într-un anumit moment, Turcia ar putea să fie pregătită pentru a renunţa la rolul frustrant şi umilitor de cerşetor pledând pentru calitatea de membru al Occidentului şi să îşi reia rolul său istoric mult mai impresionant şi mai elevat de interlocutor principal islamic şi de antagonist al Occidentului. Fundamentalismul a fost în creştere în Turcia; sub özal, Turcia a făcut eforturi intense pentru a se identifica cu lumea arabă; a adunat capital din legăturile etnice şi lingvistice pentru a juca un rol modest în Asia Centrală; i-a încurajat şi i-a sprijinit pe musulmanii bosniaci. Printre ţările musulmane, Turcia este unică, având conexiuni istorice extinse cu musulmanii din Balcani, Orientul Mijlociu, Africa de Nord şi Asia Centrală. Este de imaginat că Turcia ar putea de fapt „să procedeze că Africa de Sud”: abandonând laicitatea ca străină de fiinţa sa, aşa cum Africa de Sud a abandonat apartheid-ul schimbându-se în acest fel dintr-un stat paria al civilizaţiei sale într-un stat conducător al acelei civilizaţii. Experimentând ce e rău şi ce e bun în Occident în ceea ce priveşte laicitatea şi democraţia, Turcia poate fi la fel de calificată pentru a conduce Islamul. Însă, făcând astfel, Turcia s-ar putea să respingă moştenirea lui Atatürk mult mai radical decât a respins-o Rusia pe cea lui Lenin. Legitimitatea religioasă şi politică ar putea să fie combinate pentru a transforma Turcia dintr-o ţară sfâşiată într-un stat de nucleu.

IV

*

Ciocniri ale civilizaţiilor

Capitolul 8

Occidentul şi restul[28]: probleme intercivilizaţionale

Universalismul occidental.

În lumea pe cale de a se naşte, relaţiile între state şi grupări din civilizaţii diferite nu vor fi apropiate, ci vor fi adesea antagonice. În momentul de faţă, unele relaţii intercivilizaţionale sunt mai predispuse la conflict decât altele. La nivel micro, cele mă: violente linii de falie sunt între Islam şi vecinii săi ortodocşi, hinduşi, africani şi creştin: occidentali. La nivel macro, diviziunea dominantă este între „Occident şi restul", cele mai intense conflicte având loc între societăţile iriusulmane şi asiatice, pe de o parte şi Occident, pe de altă parte. Este posibil ca cele mai periculoase ciocniri ale viitorului. Să apară din interacţiunea aroganţei occidentale, a intoleranţei islamice şi a afirmării asiatice.

Singur între civilizaţii, Occidentul a avut un impact major şi, uneori, devastator asupra oricărei alte civilizaţii. Relaţia între puterea şi cultura Occidentului şi puterea şi culturile altor civilizaţii este, în consecinţă, cea mai pătrunzătoare caracteristică a lumii civilizaţiilor. Cum puterile relative din alte civilizaţii sunt în creştere, atracţia culturi: occidentale păleşte şi popoarele non-occidentale au din ce în ce mai mult încredere în culturile lor indigene. Problema centrală, în relaţiile dintre Occident şi restul este. Prin urmare, discordanţa dintre eforturile Occidentului – în special ale Americii – de a promova o cultură occidentală universală şi capacitatea să în declin

---

28 Titlul unui articol publicat de Kishore Mahbubani în National Jnterest nr. 28 (vara 1992); vezi ş. articolul publicat de către Matthew Connelly şi Paul Kennedy în Atlantic Monthly, nr. 274 (decembre 1994), intitulat „Trebuie ca restul sft fie împotriva Occidentului?"; ambele articole sunt citate de Huntington (n.t.).

de a face un asemenea lucru.

Colapsul comunismului a exacerbat această discordanţă prin faptul că a reîntărit în Occident punctul de vedere potrivit căruia ideologia să şi liberalismul democratic au triumfat la nivel global şi deci au fost universal valide.

Occidentul, în special Statele Unite, care întotdeauna au fost o naţiune misionari crede că popoarele non-occidentale ar trebui să se supună valorilor occidentale ale democraţiei, pieţei libere, guvernării limitate, drepturilor omului, individualismului, domniei legii şi ar trebui să încorporeze aceste valori în instituţiile lor. Minorităţile din cadrul altor civilizaţii îmbrăţişează şi promovează aceste valori, însă atitudinile dominante în legătură cu acestea în culturile non-occidentale se întind de la un scepticism general la o opoziţie intensă. Ceea ce este universalism pentru Occident este imperialism pentru restul.

Occidentul încearcă şi va continua să încerce să-şi susţină poziţia sa predominantă şi să-şi apere interesele prin definirea lor ca interese ale „comunităţii mondiale”. Această formulă a devenit substantivul colectiveufemistic (înlocuind „Lumea Liberă”) pentru a da legitimitate globală acţiunilor reflectând interesele Statelor Unite şi ale altor puteri occidentale. Pentru moment, Occidentul încearcă să integreze economiile societăţilor non-occidentale într-un sistem economic global pe care îl domină. Prin intermediul F.M.I. Şi al altor instituţii economice internaţionale, Occidentul îşi promovează interesele economice şi impune altor naţiuni politicile economice pe care le consideră adecvate. Totuşi, în orice scrutin al popoarelor non-occidentale, F.M.I. Ar dori fără îndoială să câştige sprijinul miniştrilor de finanţe şi al altora, însă obţine o evaluare majoritar defavorabilă din partea celorlalţi care ar fi de acord cu descrierea făcută de

Gheorghi Arbatov oficialilor F.M.I. Ca fiind „neo-bolşevicii care adoră să exproprieze banii altor popoare, impun reguli nedemocratice şi străine de comportamentul economic şi politic şi înăbuşă libertatea economică”. 1

Non-occidentalii nu ezită de asemenea să atragă atenţia asupra diferenţelor dintre principiile occidentale şi acţiunea occidentalilor. Ipocrizie, standarde duble şi „însă nu” urî reprezintă preţul plătit pentru pretenţiile universaliste. Democraţia este încurajată, însă numai dacă nu-i aduce pe fundamentaliştii islamici la putere; non-proliferarea armelor este predicată în cazul Taiwanului şi al Irakului, nu şi în cazul Israelului; comerţul liber este elixirul creşterii economice, însă nu şi pentru agricultură; drepturile omului reprezintă o problemă în privinţa Chinei, nu şi a Arabiei Saudite; agresiunea împotriva kuweitienilor deţinători de petrol este respinsă masiv, dar nu acelaşi lucru se întâmplă în cazul bosniacilor nedeţinători de petrol. Standardele duble în practică reprezintă preţul ce nu poate fi evitat al standardelor universale ale principiilor.

Având cucerită independenţa politică, societăţile non-occidentale doresc să se elibereze de sub dominaţia economică, militară şi culturală occidentală. Societăţile estasiatice se află pe drumul cel bun în dorinţa lor de a egala Occidentul din punct de vedere economic. Ţările asiatice şi islamiste sunt în căutare de căi directe pentru a echilibra Occidentul din punct de vedere militar. Aspiraţiile universale ale civilizaţiei occidentale, puterea aflată în relativ declin a Occidentului şi afirmarea culturală în creştere a altor civilizaţii asigură relaţii în general dificile între Occident şi restul. Natura acestor relaţii şi gradul în care ele sunt antagonice variază totuşi considerabil şi se înscriu în trei categorii. Este posibil ca Occidentul să aibă relaţii încordate şi deseori extrem de antagonice cu

civilizaţiile provocatoare ale Islamului şi ale Chinei. Relaţiile sale cu America Latină şi Africa, civilizaţii slabe care au fost într-o oarecare măsură dependente faţă de Occident, vor implica niveluri mult mai scăzute de conflict, în special cele cu America Latină. Este posibil ca relaţiile Occidentului cu Rusia, Japonia şi India să intre într-o categorie intermediară faţă de cele avute cu celelalte două grupări, implicând elemente de cooperare şi de conflict, după cum aceste trei state de nucleu se aliniază uneori cu civilizaţiile provocatoare sau se află uneori de partea Occidentului. Ele sunt civilizaţii „balansate" între Occident, pe de o parte, şi civilizaţiile islamice şi sinice, pe de altă parte.

— Slamu! şi China întruchipează mari tradiţii culturale, foarte diferite şi, în ochii lor. Infinit superioare celor ale Occidentului. Puterea şi afirmarea amândurora în relaţia cu Occidentul sunt în creştere şi conflictele între valorile şi interesele lor şi cele ale Occidentului se multiplică şi devin mai intense. Deoarece Islamului îi lipseşte un stat de nucleu, relaţiile sale cu Occidentul variază foarte mult de la ţară la ţară. Cu toate acestea, începând cu anii „70, a existat o orientare antioccidentală destul de consistentă, marcată de ascensiunea fundamentalismului, schimbării de putere în interiorul ţărilor musulmane, de la guverne prooccidentale la guverne antioccidentale, naşterea unui cvasi-război între grupările musulmane şi Occident şi slăbirea legăturilor de securitate din timpul Războiului Rece care au existat între unele state musulmane şi Statele Unite. A pune la baza diferenţelor probleme specifice este întrebarea fundamentală a rolului pe care aceste civilizaţii îl vor juca, raportate la Occident, în favoarea viitorului lumii. Vor reflecta instituţiile globale, distribuţia puterilor şi politicile şi economiile naţiunilor, valorile şi interesele occidentale în

secolul XXI sau vor fi acestea modelate de cele ale Taiwanului şi ale Chinei?

Teoria realistă a relaţiilor internaţionale prezice faptul că statele de nucleu ale civilizaţiilor non-occidentale se vor uni pentru a echilibra puterea dominantă a Occidentului. Îq unele domenii, acest lucru s-a şi întâmplat. Totuşi, o coaliţie generală antioccidentală pare imposibilă în viitorul imediat. Civilizaţiile islamică şi sinică diferă fundamental în ceea ce priveşte religia, cultura, structura socială, tradiţiile, politica şi ipotezele de bază ce stau la rădăcina modului lor de viaţă. Fiecare dintre ele are, în mod inerent, probabil mai puţin în comun cu cealaltă decât au ele în comun cu civilizaţia occidentală. În momentul de faţă, în politică un duşman comun creează un interes comun. Societăţile islamică şi sinică ce văd în Occident un antagonist au astfel motive să coopereze reciproc împotriva Occidentului, aşa cum Aliaţii şi Stalin au făcut-o împotriva lui Hitler. Această cooperare se produce într-o varietate de probleme ce includ drepturile omului, economia şi, cel mai notabil, eforturile făcute de societăţile ambelor civilizaţii pentru a dezvolta capacităţile lor militare, în mod special armele de distrugere în masă şi rachetele care le lansează, pentru a contrabalansa superioritatea militară convenţională a Occidentului. La începutul anilor ’90, o „conexiune confucianisto-islamică” funcţiona între China şi Coreea de Nord, pe de o parte şi, în diferite grade, Pakistan, Iran, Irak, Siria, Libia şi Algeria, pe de altă parte, pentru a se confrunta cu Occidentul în aceste probleme.

Chestiunile care divizează Occidentul şi aceste alte societăţi sunt din ce în ce mai importante pe agenda internaţională. Trei asemenea probleme implică eforturile Occidentului: l. A menţine superioritatea sa militară prin intermediul politicilor de proliferare şi contraproliferare în

legătură cu armele nucleare, biologice şi chimice şi mijloacele folosite pentru a le lansa; 2. A promova valorile politice şi instituţiile occidentale prin forţarea altor societăţi la respectarea drepturilor omului, aşa cum au fost concepute în Occident, şi la adaptarea democraţiei pe model occidental; 3. A proteja integritatea culturală, socială şi etnică a societăţilor occidentale prin restricţionarea numărului de non-occidentali admişi în calitate de emigranţi sau refugiaţi. În toate aceste trei domenii, Occidentul a avut şi este probabil că va continua să aibă dificultăţi apărându-şi interesele împotriva intereselor societăţilor non-occidentale.

Proliferarea armelor

Răspândirea capacităţilor militare este consecinţa dezvoltării economice şi sociale globale. Aşa cum devin mai bogate din punct de vedere economic, Japonia, China şi alte ţări asiatice vor deveni mult mai puternice din punct de vedere militar, iar societăţile islamice vor proceda eventual la fel. Aşa va proceda şi Rusia, dacă îşi reformează cu succes economia. În ultimele decenii ale secolului XX, multe naţiuni non-occidentale achiziţionează arme sofisticate prin transferuri de la societăţile occidentale, Rusia, Israel şi China şi creează, de asemenea, facilităţi de producere a unor arme indigene, extrem de sofisticate. Acest proces va continua şi probabil se va accelera în primii ani ai secolului XXI. În acel secol, Occidentul, însemnând în principal Statele Unite şi, câteva altele, Marea Britanie şi Franţa, va fi capabil să intervină singur în chestiuni militare în aproape oricare parte a lumii. Numai Statele Unite vor avea o putere aeriană capabilă să bombardeze efectiv orice loc din lume. Acestea sunt elementele centrale ale poziţiei Statelor Unite ca putere globală şi ale Occidentului ca civilizaţie dominantă în lume. În viitorul imediat, echilibrul puterii militare

convenţionale între Occident şi restul va fi covârşitor în favoarea Occidentului.

Timpul, eforturile şi cheltuielile cerute pentru a dezvolta o capacitate militară convenţională de primă clasă au procurat un stimulent nemaipomenit pentru că statele nonoccidentale să urmeze alte căi de contrabalansare a puterii militare convenţionale occidentale. Drumul cel mai scurt este achiziţionarea armelor de distrugere în masă şi a mijloacelor folosite pentru a le lansa. Statele de nucleu ale civilizaţiilor şi ţările care sunt sau aspiră să fie puteri dominante regionale au stimulente speciale pentru a achiziţiona aceste arme. În primul rând, asemenea arme împuternicesc aceste state să-şi stabilească dominaţia asupra altor state în civilizaţia şi regiunea lor şi, în al doilea rând, le înzestrează cu mijloace pentru a împiedica intervenţia Statelor Unite sau a altor puteri externe în civilizaţia şi în regiunea lor. Dacă Saddam Hussein amâna invadarea Kuweitului pentru doi sau trei ani, până ce Irakul avea arme nucleare, era foarte posibil să deţină azi Kuweitul şi, probabil, câmpurile de petrol saudite. Statele non-occidentale au tras lecţii evidente din Războiul Golfului. Pentru armata nord-coreeană acestea erau: „nu-i lăsaţi pe americani să-şi întărească forţele; nu-i lăsaţi să preia puterea aerului; nu-i lăsaţi să ia iniţiativa; nu purtaţi un război care să aibă pierderi americane scăzute”. Pentru un oficial de vârf al armatei indiene, lecţia a fost chiar şi mai explicită: „nu vă luptaţi cu Statele Unite până când nu aveţi arme nucleare” 2. Această lecţie a fost învăţată pe de rost de către conducătorii politici şi de către şefii militari, pretutindeni în lumea non-occidentală, ca având un posibil corolar: „dacă aveţi arme nucleare, Statele Unite vor lupta împotriva voastră”.

Lawrence Freedman a observat că „mai degrabă decât să întărească puterea politică, armele nucleare

confirmă, de fapt, o tendinţă spre fragmentarea sistemului internaţional în care marile puteri jucau odinioară un rol redus 4. Rolul armelor nucleare pentru Occident în lumea posterioară Războiului Rece este astfel opus celui din timpul Războiului Rece. Atunci, după cum remarcă Secretarul Apărării, Les Aspin, armele nucleare compensau inferioritatea convenţională occidentală *vis-à-vis*[29] de Uniunea Sovietică. Ele erau „egalizatorul”. Totuşi, în lumea posterioară Războiului Rece, Statele Unite au o „putere militară convenţională fără egal şi potenţialii noştri adversari pot dobândi arme nucleare”. 1

Nu este astfel surprinzător faptul că Rusia a subliniat importanţa armelor nucleare în planurile sale de apărare şi în 1995 şi-a aranjat achiziţionarea de rachete intercontinentale adiţionale şi bombardiere de la Ucraina., Auzim acum ceea ce obişnuiam să spunem despre ruşi în anii ’50”, comenta un expert american în arme nucleare. „Acum ruşii spun «avem nevoie de arme nucleare pentru a compensa superioritatea lor convenţională»”. În timpul Războiului Rece, Statele Unite au refuzat să renunţe la „prima utilizare (*first-use*)” a armelor nucleare. Acţionând conform noii funcţii de împiedicare a armelor nucleare din lumea posterioară Războiului Rece, Rusia a renunţat, de fapt, în 1993 la precedentul angajament sovietic pentru *no-first-use*. Simultan, China, dezvoltându-şi strategia nucleară posterioară Războiului Rece de „împiedicare limitată” a început, de asemenea, să-şi pună întrebări asupra devotamentului său din 1964 pentru *no-first-use*. *A* Aşa cum unii achiziţionează arme nucleare şi alte arme de distrugere în masă, este posibil ca alte state de nucleu şi puteri regionale să urmeze aceste exemple pentru a maximiza efectul de „împiedicare” pe care îl au armele lor în cazul unei acţiuni militare convenţionale a Occidentului

29 în franceză, în original (nJ.).

îndreptată împotriva lor.

Armele nucleare pot, de asemenea, să amenințe Occidentul mult mai direct. China și Rusia au rachete balistice care pot atinge Europa și America de Nord cu ogive nucleare. Coreea de Nord, Pakistanul și India își extind raza de acțiune a rachetelor lor și, la un moment dat, este de asemenea posibil să aibă capacitatea de a ținti Occidentul, în plus, armele nucleare pot fi lansate și prin alte modalități. Analiștii militari prezintă un spectru de violență, de la ostilități de foarte joasă intensitate, cum ar fi terorismul și războiul de gherilă sporadic, trecând prin războaie limitate și războaie pe scară largă ce implică masive forțe convenționale, până la războiul nuclear. Din punct de vedere istoric, terorismul este arma celor slabi, adică cei care nu posedă putere militară convențională. De la al Doilea Război Mondial, armele nucleare au constituit, de asemenea, armele prin care cel slab compensa inferioritatea convențională. În trecut, teroriștii nu puteau să acționeze doar prin violență limitată, omorând undeva câteva persoane sau distrugând un dispozitiv altundeva. Forțele militare masive necesită o violență masivă. Totuși, până la un anumit punct, teroriștii sunt capabili să producă violențe și distrugeri masive. Separate, terorismul și armele nucleare sunt armele slăbiciunii non-occidentale. Dacă și numai atunci când ele sunt combinate, cel slab non-occidental va fi puternic.

În lumea posterioară Războiului Rece, eforturile făcute pentru a dezvolta armele de distrugere în masă și mijloacele pentru a le lansa s-au concentrat în statele islamice și confucianiste. Pakistanul și, probabil, Coreea de Nord au un număr scăzut de arme nucleare sau, cel puțin, capacitatea de a le asambla rapid și își dezvoltă de asemenea sau achiziționează rachete cu rază lungă de acțiune. Irakul are o capacitate de luptă chimică

semnificativă şi a depus mari eforturi pentru a achiziţiona arme biologice şi nucleare. Iranul are un program extins de dezvoltare a armelor nucleare şi şi-a extins capacitatea de a le lansa. În 1988, preşedintele Rafsanjani a declarat că iranienii „trebuie să se echipeze puternicin perspectiva folosirii defensive şi ofensive a armelor chimice, bacteriologice şi radiologice”, iar trei ani mai târziu vicepreşedintele afirmă, cu ocazia unei conferinţe islamice, că „de când Israelul continuă să posede arme nucleare noi, musulmanii, trebuie să cooperăm pentru a produce o bombă atomică, nepăsători faţă de încercările O.N.U. De a preveni proliferarea”. În 1991, persoane oficiale de vârf din spionajul american afirmau că Iranul urmăreşte achiziţionarea de arme nucleare, iar în 1995, Secretarul de Stat, Warren Christopher, declara fără ocolişuri că „astăzi Iranul este angajat într-un efort distrugător pentru a dezvolta producţia de arme nucleare”. Printre alte state musulmane interesate, potrivit relatărilor, în dezvoltarea armelor nucleare se numără Libia, Algeria şi Arabia Saudită. „Semiluna se află deasupra norului în formă de ciupercă”, potrivit expresiei colorate a lui Ali Mazrui şi îi poate ameninţa şi pe alţii, în plus faţă de Occident. Islamul ar putea să ia sfârşit, Jucând la ruletă rusească nucleară cu alte două civilizaţii – cu hinduismul în sudul Asiei şi cu sionismul şi iudaismul politizat în Orientul Mijlociu”. 5

Proliferarea armelor se produce acolo unde conexiunea confucianisto-islamică a fost mai extinsă şi mai concretă, China jucând rolul central în transferul de arme convenţionale şi neconvenţionale între multe state musulmane. Aceste transferuri includ: construirea unui reactor nuclear, apărat cu greutate, în deşertul algerian, destinat în aparenţă cercetării dar despre care experţii occidentali cred că este capabil să producă plutoniu; vânzarea de materiale pentru arme chimice Libiei;

aprovizionarea Arabiei Saudite cu rachete CSS-2 cu rază medie de acţiune; transferul unui mare număr de arme convenţionale către Irak. Adăugând la transferurile Chinei, la începutul anilor ’90 Coreea de Nord a aprovizionat Siria cu rachete Scud-C, livrate via Iran şi apoi cu şasiuri mobile de pe care acestea să fie lansate.6

Punctul central în conexiunea de arme confucionisto-islamică l-a constituit relaţia între China şi, într-o mai mică măsură, Coreea de Nord, pe de o parte şi Pakistan şi Iran, pe de altă parte. Între 1980 şi 1991, în topul ţărilor importatoare de arme chineze se aflau Iranul şi Pakistanul, liderul detaşat fiind Irakul. Începând cu anii ’70, China şi Pakistanul au dezvoltat o extrem de intimă relaţie militară. În 1989, cele două ţări semnau un memorandum pe zece ani pentru „cooperare militară în domeniile achiziţiei, cercetării şi producţiei comune, transferului de tehnologie, la fel ca şi în cel al exportului către terţe ţări prin înţelegeri reciproce”. O înţelegere suplimentară prevăzând credite chineze pentru vânzările de arme pakistaneze a fost semnată în 1993. În consecinţă, China a devenit „pentru Pakistan, vânzătorul cel mai demn de încredere, transferând echipamente militare ce pot fi descrise în efectiv toate felurile, destinate oricărei ramuri a armatei pakistaneze”. China a mai ajutat Pakistanul să-şi creeze facilităţi de producţie pentru avioane cu reacţie, tancuri, artilerie şi rachete. Mult mai semnificativ, China a dat un ajutor esenţial Pakistanului pentru ca acesta să-şi dezvolte capacitatea de producţie a armelor nucleare: furnizându-i uraniu, dând consultaţii asupra unui proiect de bombă şi aprobându-i Pakistanului, după cum se pare, să explodeze o încărcătura nucleară pe un teren chinez destinat testelor de acest tip. China a vândut apoi Pakistanului M-11, rachete balistice cu o rază de acţiune de 300 km care pot să fie încărcate cu arme nucleare. La rândul ei, China şi-a

asigurat tehnologie de reaprovizionare în aer şi rachete Stinger de la Pakistan.7

În anii ’90, transferurile de arme între China şi Iran au început, de asemenea, să devină intense. În timpul războiului între Iran şi Irak din anii ’80, China a vândut Iranului 22 din armele sale şi în 1989 a devenit singurul său mare furnizor de arme. China a cooperat, de asemenea, activ cu Iranul în eforturile sale declarate deschis de a achiziţiona arme nucleare. După ce au semnat „un acord iniţial de cooperare sinoiraniană”, cele două ţări s-au înţeles în ianuarie 1990 asupra unei convenţii, pe o durată de zece ani, în domeniul transferurilor de tehnologie şi al cooperării ştiinţifice şi militare. În septembrie 1992, preşedintele Rafsanjani i-a însoţit pe experţii nucleari iranieni în vizita lor în Pakistan şi apoi a mers în China, unde a semnat o altă înţelegere de cooperare nucleară, iar în februarie 1993, China a fost de acord să construiască două reactoare nucleare de 300-MW în Iran. Respectând aceste înţelegeri, China a transferat tehnologie şi informaţie nucleară Iranului, a pregătit oamenii de ştiinţă şi inginerii iranieni. În 1995, după o susţinută presiune din partea Statelor Unite, China a fost de acord să „anuleze”, potrivit SUA, sau să „suspende”, potrivit Chinei, vânzarea a doua reactoare nucleare de 300-MW. China a fost, de asemenea, un mare furnizor de rachete şi de tehnologie a rachetelor către Iran, inclusiv în anii ’80, rachete Silkworm livrate prin Coreea de Nord – şi de „duzini, poate chiar sute, de sisteme de ghidare a rachetelor şi de instrumente computerizate” în 1994 – 1995. China a autorizat, de asemenea, producţia în Iran de rachete chineze sol-sal. Coreea de Nord contribuie la această asistenţă militară, expediind rachete Scud către Iran, ajutând Iranul să-şi dezvolte propriile sale facilităţi de producţie şi apoi fiind de acord în 1993, să vândă

Iranului rachete Nodong I, cu o rază medie de acţiune de 600 de mile. La cel de-al treilea capăt al triunghiului, Iranul şi Pakistanul au dezvoltat, de asemenea, o extinsă cooperare în domeniul nuclear, Pakistanul pregătind oameni de ştiinţă iranieni, iar Pakistanul, Iranul şi China înţelegându-se în noiambrie 1992 să lucreze împreună la proiecte nucleare". Ajutorul chinez extins acordat Pakistanului şi Iranului în ceea ce priveşte dezvoltarea armelor de distrugere în masă evidenţiază un extraordinar nivel de încredere şi cooperare între aceste ţări.

Ca un rezultat al acestor evenimente şi al potenţialelor ameninţări pe care le reprezintă pentru interesele occidentale, proliferarea armelor de distrugere în masă a fost pusă pe ordinea de zi a agendei de securitate a Occidentului. De exemplu, în 1990, 59 din americani gândeau că a preveni răspândirea armelor nucleare era un scop important al politicii externe. În 1994, 82 dintre americani şi 90 dintre conducătorii politicii externe se identificau cu acest scop. Preşedintele Clinton a evidenţiat prioritatea neproliferării în septembrie 1993, iar în toamna lui 1994 a declarat o „stare de urgenţă naţională" pentru a trata problema „ameninţării neobişnuite şi extraordinare pe care o prezintă pentru securitatea naţională, politica externă şi economia Statelor Unite proliferarea armelor nucleare, biologice şi chimice, precum şi modalităţile folosite pentru a distribui asemenea arme". În 1991, C.I.A. A creat un Centru de Neproliferare având un personal de 100 de oameni şi, în decembrie 1993, Secretarul Apărării, Les Aspin, a anunţat o nouă Iniţiativă de Apărare împotriva Proliferării şi crearea unui nou post de secretarasistent pentru securitate nucleară şi contraproliferare.9

Tabelul 8.1

Transferuri de arme chineze selecţionate în perioada 1980 – 1991

	Iran	Paki
Tancuri principale de război	540	1100
Blindate purtătoare de personal	300	
Rachete ghidate antitanc	7500	100
Piese de artilerie/Lansatoare de rachete *	1200	50
Avioane de luptă	140	212
Rachete antinavale	332	32
Rachete sol-aer	788*	222*

Nu toate livrările indicate sunt confirmate.

Sursă: Karl W. Eikenberry, *Explaining and Influencing Chinese Arms Transfers* (Washington: Universitatea Naţională de Apărare, Institutul pentru Studii Naţionale Strategice, documentul Menair, nr. 36, februarie 1995), p. 12.

În timpul Războiului Rece, Statele Unite şi Uniunea Sovietică s-au angajat într-o cursă clasică a înarmării, dezvoltând arme nucleare din ce în ce mai sofisticate din punct de vedere tehnologic şi livrând vehicule pentru acestea. În lumea posterioară Războiului Rece, competiţia centrală a armelor se derulează într-un mod diferit. Mărimea şi capacităţile arsenalului nuclear al Occidentului nu sunt, lăsând la o parte retorică, parte în competiţie. Consecinţele unei curse a înarmărilor depind de resursele, încrederea şi de competenţa tehnologică a celor două părţi. Această cursă nu este predestinată. Consecinţele unei curse a înarmărilor de tip nou sunt mult mai uşor de prezis. Eforturile Occidentului pot încetini producţia de arme în alte societăţi, însă nu o pot opri. Dezvoltarea economică şi socială a societăţilor non-occidentale, stimulentele comerciale ale tuturor societăţilor occidentale

şi non-occidentale, în a obţine bani din vânzarea de arme, tehnologie şi expertiză şi motivele politice ale statelor de nucleu şi ale puterilor regionale avute în vedere pentru a-şi proteja hegemoniile lor locale, toate acestea conlucrează pentru a submina eforturile Occidentului.

Occidentul promovează non-proliferarea ca reflectând interesele tuturor naţiunilor de a avea o ordine şi o stabilitate internaţională. Totuşi, alte naţiuni privesc non-proliferarea ca servind interesele hegemoniei occidentale. Acest lucru se reflectă în diferenţele de îngrijorare privind non-proliferarea între Occident, în mod special Statele Unite, pe de o parte, şi puterile regionale a căror securitate ar putea fi afectată de proliferare, pe de altă parte. Afirmaţia de mai sus se verifică în cazul Coreei. În 1993 şi în 1994, Statele Unite au avut dureri de cap în legătură cu perspectivele armelor nucleare nord-coreene. În noiembrie 1993, preşedintele Clinton declara categoric: „Coreei de Nord nu i se poate permite să dezvolte o bombă nucleară. Trebuie să fim foarte fermi în legătură cu aceasta”. Senatori, reprezentanţi[30]-şi foşti oficiali ai Administraţiei Bush au discutat despre posibila necesitate a unui atac asupra dispozitivelor nucleare nordeoreene, îngrijorarea Statelor Unite în legătură cu programul nord-coreean fiind înrădăcinată, într-o măsură considerabilă, în îngrijorarea să în legătură cu proliferarea globală; nu numai că o asemenea capacitate ar restrânge şi ar complica posibilele acţiuni ale S.U.A. În Asia de Est, dar dacă Coreea de Nord îşi vinde tehnologia şi/sau armele, aceasta ar putea avea efecte comparabile pentru Statele Unite în Asia de Sud sau în Orientul Mijlociu.

Pe de altă parte, Coreea de Sud vede respectiva bombă în relaţie cu interesele sale regionale. Mulţi sud-

30 Congresul SUA este alcătuit din senatori (membri ai Senatului) şi reprezentanţi (membri ai Camerei Reprezentanţilor) (n.i.).

coreeni văd bomba nord-coreeană ca pe o bombă *coreeană*, una care nu ar putea fi niciodată folosită împotriva altor coreeni, ci ar putea fi folosită pentru a apăra independenţa şi interesele coreene împotriva Japoniei şi a altor potenţiale ameninţări. Oficialii civili şi militari nord-coreeni privesc explicit înainte spre o Coree unită având această capacitate. Interesele sud-coreene au fost bine servite: producând bomba, Coreea de Nord ar fi suferit cheltuielile şi s-ar fi expus discreditării internaţionale; Coreea de Sud eventual ar fi moştenit-o; combinaţia între armele nucleare din Nord şi valoarea industrială a Sudului ar fi făcut posibil ca o Coree unificată să-şi asume rolul său specific de mare actor pe scena est-asiatică. În consecinţă, există diferenţe marcante în gradul în care Washington-ul a văzut că există o criză majoră în peninsulă coreeană în 1994 şi absenţa oricărei semnificaţii a crizei la Seul, ceea ce a creat o „prăpastie de panică" între cele două capitale. Un ziarist observa la apogeul „crizei", în iunie 1994, că una din „originalităţile fenomenului nuclear nord-coreean este că sensul crizei creşte pe măsură ce ne îndepărtăm de Coreea". O diferenţă similară între interesele de securitate americane şi cele ale puterilor regionale s-a produs în Asia de Sud, Statele Unite fiind mult mai îngrijorate în legătură cu proliferarea nucleară din această regiune decât erau locuitorii ei. India şi Pakistanul au găsit că ameninţarea nucleară a celuilalt este mai uşor de acceptat decât propunerile americane vizând supravegherea, reducerea sau eliminarea ambelor ameninţări.10

Eforturile Statelor Unite şi ale altor ţări occidentale pentru a preveni proliferarea armelor de distrugere în masă au avut şi este probabil că vor continua să aibă un succes limitat. La o lună după ce preşedintele Clinton a afirmat că nu ar trebui să i se permită Coreei de Nord să

aibă o armă nucleară, agenţiile americane de spionaj îl informau că această ţară are probabil una sau două arme nucleare". Politica S.U.A. S-a modificat în consecinţă, nörd-coreenilor cerându-li-se să nu îşi extindă arsenalul nuclear. Statele Unite au fost de asemenea incapabile să oprească dezvoltarea armelor nucleare de către India şi Pakistan şi au fost incapabile să oprească progresul nuclear al Iranului.

La conferinţa despre Tratatul de Neproliferare din aprilie 1995, problema-cheie a fost dacă acest tratat ar trebui reînnoit pentru o perioadă de timp nedefinită sau pentru 25 ani. Statele Unite au depus eforturi în favoarea unei extinderi permanente. Cu toate acestea, un mare număr de alte ţări au obiectat la o asemenea extindere dacă nu ar fi acompaniată de o mult mai drastică reducere a armelor nucleare de către cele cinci puteri nucleare recunoscute. În plus, Egiptul s-a opus extinderii, în afară de cazul în care Israelul semnează tratatul şi acceptă inspecţii. La sfârşitul conferinţei, Statele Unite au obţinut un consens aproape unanim asupra unei extinderi nedefinite printr-o strategie extrem de reuşită, de denaturări, mituiri şi ameninţări. De exemplu, nici Egiptul, nici Mexicul, amândouă fiind împotriva extinderii nedefinite, nu ar fi putut să-şi menţină poziţia, ţinând cont de dependenţa lor economică faţă de Statele Unite. În timp ce s-a produs o extindere a tratatului prin consens, reprezentanţii a şapte naţiuni musulmane (Siria, Iordania, Iran, Irak, Libia, Egipt şi Malayezia) şi ai unei naţiuni africane (Nigeria) au exprimat puncte de vedere disidente cu ocazia dezbaterii finale.12

În 1993, scopurile principale ale Occidentului, aşa cum sunt ele definite de către politica americană, s-au modificat de la non-proliferare la contra-proliferare. Această schimbare a constituit o recunoaştere realistă a

gradului în care unele proliferări nucleare nu pot fi evitate. În următorul interval de timp, politica americană se va modifica din nou, de la contra-proliferare la acomodarea cu proliferarea şi, dacă guvernul poate să iasă din blocajul său mental din timpul Războiului Rece, la felul în care încurajarea proliferării poate servi intereselor S.U.A. Şi celor occidentale. Cu toate acestea, în 1995 Statele Unite şi Occidentul rămâneau devotate politicii de împiedicare a proliferării, politică ce nu poate să nu eşueze. Proliferarea armelor nucleare şi a altor arme de distrugere în masă este fenomenul central al încetei, dar inevitabilei răspândiri a puterii într-o lume multicivilizaţională.

Drepturile omului şi democraţia în anii ’70 şi „80, aproape 30 de ţări au trecut de la sisteme politice autoritare la sisteme politice democratice. Mai multe cauze poartă responsabilitatea pentru acest val de tranziţie. Dezvoltarea economică a fost, fără îndoială, factorul major ce a stat la bază şi a generat aceste schimbări politice. În plus, politicile şi acţiunea Statelor Unite, a marilor puteri vest-europene şi a instituţiilor internaţionale au ajutat la răspândirea democraţiei în Spania şi Portugalia, în multe ţări latino-americane, în Filipine, Coreea de Sud şi în Europa de Est. Democratizarea a avut mai mult succes în ţările în care influenţele creştine şi occidentale erau puternice. Este posibil ca noile regimuri democratice să se stabilizeze în ţările din Europa de Sud şi Centrală care sunt predominant catolice sau protestante şi, mai puţin cert, în ţările latino-americane. În estul Asiei, Filipine, catolică şi cu extrem de multe influenţe americane, s-a întors la democraţie în anii? 80, în timp ce liderii creştini încurajează mişcarea înspre democraţie în Coreea de Sud şi în Taiwan. Aşa cum s-a remarcat în prealabil, în fosta Uniune Sovietică republicile baltice par să-şi fi stabilizat cu succes democraţia; gradul

şi stabilitatea democraţiei în republicile ortodoxe variază considerabil şi sunt nesigure; perspectivele democratice în republicile musulmane sunt foarte triste. În anii ’90, cu excepţia Cubei, s-au produs tranziţii democratice în majoritatea ţărilor, afară de cele din Africa, ale căror popoare au fost supuse creştinismului occidental sau în care au existat influenţe creştine majore.

Aceste tranziţii, precum şi colapsul Uniunii Sovietice au generat în Occident, în special în Statele Unite, credinţa că o revoluţie democratică globală este pe cale de a se produce şi că, în scurt timp, conceptele occidentale de drepturi ale omului şi formele occidentale de democraţie politică vor prevala pretutindeni în lume. Încurajarea acestei răspândiri a democraţiei a devenit prin urmare un scop prioritar al occidentalilor. El a fost aprobat de către Administraţia Bush, Secretarul de Stat James Baker declarând în aprilie 1990 că „mai presus de *Containment* se află democraţia” şi că, pentru lumea posterioară Războiului Rece, „preşedintele Bush a definit noua noastră misiune, de a încuraja şi a consolida democraţia”. În campania să electorală din 1992 Bill Clinton a afirmat în repetate rânduri că încurajarea democraţiei ar fi o prioritate esenţială a Administraţiei Clinton şi democratizarea a fost singura temă de politică externă căreia i-a dedicat o întreagă mare cuvântare în timpul campaniei. Odată ales, el a recomandat o creştere cu două treimi a fondurilor destinate Aşezământului Naţional pentru Democraţie; asistentul său pentru securitate naţională a definit ca fiind tema centrală a politicii externe a lui Clinton „lărgirea democraţiei”; secretarul Apărării a identificat încurajarea democraţiei cu unul din cele patru mari scopuri ale sale şi a încercat să creeze un post-cheie în departamentul său pentru promovarea acestui scop. Într-o mai mică măsură şi prin modalităţi mai puţin

evidente încurajarea drepturilor omului şi a democraţiei şi-au asumat un rol proeminent în politicile externe ale statelor europene, în criteriile folosite de către instituţiile economice internaţionale controlate de către Occident pentru acordarea de împrumuturi şi de *grant*-uri ţărilor în curs de dezvoltare.

Până în 1995, eforturile europene şi americane de a realiza aceste scopuri au avut un succes limitat. Aproape toate civilizaţiile non-occidentale au rezistat la această presiune din partea Occidentului. Printre acestea se numără ţările hinduse, ortodoxe, africane şi, într-o oarecare măsură, chiar şi cele latino-americane. Cu toate acestea, cea mai mare rezistenţa la eforturile occidentale de democratizare a venit din partea Islamului şi a Asiei. Această rezistenţă a fost înrădăcinată în mişcările largi de impunere culturală, întruchipate de Renaşterea Islamică şi de afirmarea asiatică.

Eşecurile Statelor Unite în legătură cu Asia au rezultat în principal din bogăţia economică crescută şi din încrederea în sine a guvernelor asiatice. Asiaticii au reamintit în repetate rânduri Occidentului faptul că perioada de dependenţă şi subordonare a trecut şi că Occidentul care producea jumătate din produsul economic mondial în anii „40, domina Naţiunile Unite şi redacta Declaraţia Universală a Drepturilor Omului a dispărut în istorie. Un oficial singaporez aigumenta că „eforturile făcute pentru a încuraja drepturile omului în Asia trebuie să ia de asemenea în considerare şi transformările în distribuţia puterii din lumea posterioară Războiului Rece… Mecanismul de pârghii occidentale asupra Asiei de Est şi de Sud-Est a fost mult redus”. 13

Afirmaţia este corectă. În timp ce înţelegerea asupra chestiunilor nucleare dintre Statele Unite şi Coreea de Nord ar putea să fie numită potrivit drept o „renunţare

negociată”, capitularea Statelor Unite în problema drepturilor omului în relaţiile cu China şi cu alte puteri asiatice a fost o renunţare fără condiţii. După ce a ameninţat China cu refuzul clauzei naţiunii celei mai favorizate dacă va continua să nu respecte drepturile omului, Administraţia Clinton şi-a văzut secretarul de stat umilit la Beijing, negând chiar şi un gest de salvare a aparenţelor şi replicând apoi prin renunţarea la politica sa interioară, separând statutul clauzei celei mai favorizate de îngrijorările cu privire la drepturile omului. La rândul ei, China a reacţionat la această manifestare de slăbiciune prin continuarea şi intensificarea comportamentului faţă de care Administraţia Clinton avea obiecţii. Administraţia a avut retrageri de poziţii similare în negocierile sale cu Singapore în legătură cu pedepsirea unui cetăţean american şi cu Indonezia, în legătură cu violenţa cu care această ţară a reprimat manifestaţiile din Timonil de Est.

Abilitatea regimurilor asiatice de a rezista presiunilor occidentale legate de drepturile omului a fost întărită dercâţiva factori. Americanii şi europenii doreau cu disperare să-şi extindă comerţul şi investiţiile în aceste ţări cu creştere rapidă şi au supus guvernele lor la intense presiuni pentru a nu rupe relaţiile economice cu acestea. În plus, ţările asiatice au privit o asemenea presiune ca pe o încălcare a suveranităţii lor şi s-au raliat în sprijinul fiecăreia dintre ele atunci când aceste probleme apăreau. Oamenii de afaceri taiwanezi, japonezi şi din Hong Kong care investeau în China aveau un mare interes ca această ţară să-şi menţină clauza naţiunii celei mai favorizate în raporturile cu Statele Unite. Guvernul japonez s-a distanţat în general faţă de politicile americane în domeniul drepturilor omului: primul-ministru, Küchi Miyazawa, afirma nu cu mult după masacrul din Piaţa Tiananmen că „nu vom lăsa ca noţiuni abstracte, cum ar fi

drepturile omului, să afecteze relaţia noastră cu China”. Ţările membre ASEAN nu au dorit să aplice presiuni asupra Myanmar şi, firesc, în 1994, au aclamat la adunarea lor junta militară din această ţară, în timp ce Uniunea Europeană, aşa cum a afirmat purtătorul său de cuvânt, a trebuit să recunoască faptul că politica să „nu a fost foarte reuşită” şi că ar fi trebuit să urmeze abordarea ASEAN în legătură cu Myanmar. În plus, puterea lor economică în creştere permite unor ţări ca Malayezia şi Indonezia să aplice „condiţionalităţi inverse” ţărilor şi firmelor care le critică sau care le fac obiecţii legate de comportament”. 14

Pretutindeni, forţa economică în creştere a ţărilor asiatice le face din ce în ce mai imune la presiunea occidentală în legătură cu drepturile omului şi democraţia. Richard Nixon observa în 1994 că „puterea economică a Chinei de astăzi face că lecţiile S.U.A. În legătură cu drepturile omului să fie imprudenţe. Într-un deceniu de acum încolo acestea vor fi irelevante. Peste două decenii, ele vor deveni ridicole”. Totuşi, în acest timp, dezvoltarea economică chineză ar putea să facă inutile lecţiile occidentale. Creşterea economică întăreşte guvernele asiatice în relaţia lor cu guvernele occidentale. Pe termen lung, ea va întări de asemenea şi societăţile asiatice în relaţia lor cu guvernele occidentale. Dacă democraţia se va instala în ţările asiatice, va fi pentru că burghezia asiatică din ce în ce mai puternică va dori să o instaleze.

Spre deosebire de înţelegerea asupra unei extinderi nedefinite a tratatului de neproliferare, eforturile occidentale de promovare a drepturilor omului şi a democraţiei în agenţiile O.N.U. Au dat faliment în general. Cu puţine excepţii, cum ar fi cele care condamnau Irakul, rezoluţiile cu privire la drepturile omului au fost aproape întotdeauna respinse atunci când s-a votat la O.N.U. În

afară de unele ţări latino-americane, alte guverne s-au împotrivit înrolării lor în rândul celor care depun eforturi pentru a încuraja ceea ce mulţi numesc „imperialismul drepturilor omului”. De exemplu, în 1990 Suedia a supus atenţiei a 20 de naţiuni occidentale o rezoluţie condamnând regimul militar din Myanmar, însă opoziţia ţărilor asiatice şi a altora a făcut imposibilă adoptarea ei. Rezoluţiile condamnând Iranul pentru abuzuri în domeniul drepturilor omului au fost, de asemenea, respinse şi, timp de 5 ani consecutivi în anii ’90, China a fost capabilă să mobilizeze sprijinul asiatic pentru a refuza rezoluţiile de inspiraţie occidentală exprimând îngrijorare în legătură cu violările drepturilor omului. În 1994, Pakistanul a adus pe ordinea de zi a Comisiei O.N.U. Asupra Drepturilor Omului o rezoluţie ce condamna violările drepturilor omului care au loc din cauza Indiei în Caşmir. Ţările aflate în relaţii de prietenie cu India s-au raliat împotriva acestei rezoluţii, însă aşa au procedat şi prietenii cei mai apropiaţi ai Pakistanului, China şi Iran, care au fost ţintele unor măsuri similare şi care au convins Pakistanul să-şi retragă propunerea. *The eeconomist* observă că, eşuând în încercarea sa de a condamna brutalitatea indiană în Caşmir, Comisia O.N.U. Asupra Drepturilor Omului „a sancţionat-o în lipsă. Alte ţări au scos-o de asemenea la capăt cu crimele lor: Turcia, Indonezia, Columbia şi Algeria au scăpat de critici. Comisia a dat astfel întăriri guvernelor care practică măcelul şi tortură, exact invers faţă de ceea ce intenţionau creatorii săi.”, A

Diferenţele în legătură cu drepturile omului dintre Occident şi alte civilizaţii, precum şi abilitatea limitată a Occidentului de a-şi îndeplini scopurile sale au fost foarte clar relevate cu ocazia Conferinţei Mondiale asupra Drepturilor Omului, organizată de O.N.U. La Viena în iunie 1993. De o parte se aflau ţările europene şi nord-

americane, de cealaltă parte era un bloc de aproape 50 de state non-occidentale, printre cei 15 membri cei mai activi numărându-se guvernele unei ţări latino-americane (Cuba), unei ţări budiste (Myanmar), a patru ţări confucianiste cu extrem de variate ideologii politice, sisteme economice şi niveluri de dezvoltare (Singapore, Vietnam, Coreea de Nord şi China) şi a noua ţări musulmane (Malayezia, Indonezia, Pakistan, Iran, Irak, Siria, Yemen, Sudan şi Libia). China, Siria şi Iran deţineau conducerea acestei grupări asiatico-islamice. Între aceste două grupări se aflau ţările latino-americane, cu excepţia Cubei, care adeseori sprijineau Occidentul şi ţările africane şi ortodoxe, care uneori sprijineau poziţiile Occidentului însă mult mai des se opuneau lor.

Problemele asupra cărora ţările sunt divizate de-a lungul liniilor civilizaţionale au inclus: universalitate vs. Relativism cultural în legătură cu drepturile omului; relativă prioritate acordată drepturilor economice şi sociale, incluzând dreptul la dezvoltare vs. Drepturile civile şi politice; condiţionare politică în legătură cu asistenţa economică; crearea unui Comisar O.N.U. Pentru Drepturile Omului; gradul în care organizaţiilor non-guvernamentale ce se ocupă cu drepturile omului *şi se* întâlnesc simultan la Viena ar trebui să le fie permisă participarea la conferinţa guvernamentală; drepturile speciale ce ar fi trebuit să fie aprobate de către conferinţă; multe alte probleme specifice, cum ar fi dacă ar trebui să i se permită lui Dalai Lama să se adreseze conferinţei şi dacă abuzurile referitoare la drepturile omului din Bosnia ar trebui să fie explicit condamnate.

În aceste probleme există mari diferenţe între ţările occidentale şi blocul asiaticoislamic. Cu două luni înainte de Conferinţa de la Viena, ţările asiatice s-au întâlnit la Bangkok şi au aprobat o declaraţie care sublinia că

drepturile omului ar trebui să fie considerate „în contextul… Particularităţilor naţionale şi regionale şi al fundăturilor istorice, religioase şi culturale variate”, că monitorizarea drepturilor omului violează suveranitatea statală şi că a condiţiona asistenţa economică de performanţele din domeniul drepturilor omului era împotriva dreptului la dezvoltare. Diferenţele asupra acestor probleme şi ale altora au fost aşa de mari, încât întregul document redactat cu ocazia ultimei sesiuni preparatorii de dinaintea Conferinţei de la Viena, desfăşurată la Geneva la începutul lunii mai, a fost pus între paranteze, indicând sciziunile între una sau mai multe ţări.

Naţiunile occidentale au fost prost pregătite pentru Viena, au fost întrecute numeric cu ocazia conferinţei, în decursul şedinţelor au făcut mai multe concesii decât adversarii lor. În consecinţă, în afară de o puternică aprobare a drepturilor femeilor, declaraţia adoptată de către conferinţă a fost una minimală. A fost, după cum observa un sprijinitor ai drepturilor omului, un document „cu defecte şi contradictoriu”, reprezentând o victorie pentru coaliţia asiatico-islamică şi o înfrângere pentru Occident.17 Declaraţia de la Viena nu conţine nicio aprobare explicită a drepturilor la libertatea de exprimare, a presei, de adunare şi de religie şi a fost astfel în multe privinţe mai slabă decât Declaraţia Universală a Drepturilor Omului pe care O.N.U. A adoptat-o în 1948. Această modificare reflectă declinul puterii Occidentului. Aşa cum remarca un sprijinitor american ai drepturilor omului, „regimul internaţional ai drepturilor omului din 1945 nu mai există”. Hegemonia americană s-a erodat. Europa, chiar şi dacă ţinem cont de evenimentele din 1992, nu este mai mult decât o peninsulă. Lumea este acum la fel de arabă, asiatică şi africană, cum este şi de

occidentală. Astăzi, Declaraţia Universală a Drepturilor Omului şi convenţiile internaţionale sunt mai puţin relevante pentru majoritatea planetei decât erau în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial. Un critic asiatic al Occidentului are puncte de vedere similare: „pentru prima oară de când Declaraţia Universală a fost adoptată în 1948, ţări ce nu sunt îmbibate total cu tradiţiile iudeo-creştine şi ale dreptului natural se află în prima linie. Această situaţie fără precedent va defini noua politică internaţională cu privire la drepturile omului. De asemenea, ea va multiplica şi ocaziile pentru conflicte”. 18

Un alt observator comenta că la Viena „marele câştigător, în mod clar, a fost China, cel puţin dacă succesul este măsurat în a spune altora să se dea la o parte. Beijingul câştigă cu ocazia tuturor întâlnirilor doar agitându-şi greutatea” 19. Înfrânt prin numărul mare de voturi şi înşelat prin manevre abile la Viena, Occidentul a fost totuşi capabil să repurteze câteva luni mai târziu o victorie nesemnificativă împotriva Chinei. A obţine organizarea Jocurilor Olimpice de Vară din anul 2000 la Beijing a constituit un scop major al guvernului chinez care a investit resurse importante în încercarea sa de a realiza acest scop. În China s-a făcut o imensă publicitate în legătură cu Jocurile Olimpice şi aşteptările publicului erau ridicate; guvernul chinez a făcut lobby pe lângă alte guverne pentru ca acestea să preseze asociaţiile olimpice din ţara lor. Taiwanul şi Hong Kong-ul s-au alăturat campaniei. De cealaltă parte, Congresul Statelor Unite, Parlamentul European şi organizaţiile de drepturi ale omului s-au opus viguros selecţionării Beijingului. Cu toate că votul Comitetului International Olimpic este secret, el a respectat în mod clar liniile civilizaţionale. La primul vot, Beijingul, având sprijin african, se afla pe primul loc,

Sydney pe al doilea. La următoarele voturi, când Istanbulul a fost eliminat, conexiunea confucianisto-islamică a votat aproape în întregime în favoarea Beijingului; când Berlin şi Manchester au fost eliminate, voturile pentru acestea s-au orientat în mare parte spre Sydney care a câştigat cel de-al patrulea tur de scrutin şi a impus o înfrângere umilitoare pentru China care a dat vina pe Statele Unite. Lee Kuan Yew comenta; „America şi Marea Britanie au reuşit în încercarea lor de a reduce mărimea Chinei… Motivul aparent a fost «drepturile omului». Adevăratul motiv a fost politic, pentru a arăta influenţa politică occidentală”. 20 Fără îndoială, mult mai multe persoane au preocupări în legătură cu sportul decât cu drepturile omului, însă date fiind înfrângerile în domeniul drepturilor omului pe care Occidentul le-a suferit la Viena şi în alte părţi, această demonstraţie izolată a „influenţei” occidentale a reamintit de asemenea slăbiciunea occidentală.

Nu doar influenţa occidentală s-a diminuat, ci şi paradoxul democraţiei a slăbit voinţa occidentală de a încuraja democraţia în lumea posterioară Războiului Rece. În timpul acestuia, Occidentul şi în special Statele Unite s-au confruntat cu problema „tiranului prietenos”: dilema de a coopera cu juntele militare şi cu dictatorii care au fost anti-comunişti şi, prin urmare, parteneri folositori în timpul Războiului Rece. O asemenea cooperare a produs nelinişte şi uneori jenă, atunci când aceste regimuri erau angajate în acte de violenţă împotriva drepturilor omului. Totuşi, cooperarea ar putea să fie justificată ca fiind răul cel mai mic: aceste guverne au fost de obicei mai puţin represive decât regimurile comuniste şi s-ar fi putut aştepta să fie mai puţin durabile şi mai mult susceptibile de a asimila influenţe americane, precum şi alte influenţe din afară. De ce să nu lucrezi cu un tiran prietenos mai puţin brutal, din moment ce alternativa era cea a unui

tiran mai brutal şi mai puţin prietenos? În lumea posterioară Războiului Rece, alegerea poate fi mai dificilă, între un tiran prietenos şi o democraţie neprietenoasă. Presupunerea simplă a Occidentului potrivit căreia guvernele alese democratic vor fi cooperante şi prooccidentale nu este adevărată în cazul societăţilor non-occidentale, unde competiţia electorală poate aduce la putere naţionalişti antioccidentali şi fundamental işti. Occidentul s-a consolat atunci când armata algeriană a intervenit în 1992 şi a anulat alegerile pe care fundamentalistul F.I.S. Ar fi urmat să le câştige în mod clar. Guvernele occidentale au fost, de asemenea, liniştite atunci când fundamentalistul Partid al Bunăstării în Turcia şi naţionalistul B.J.P. În India au fost excluse de la putere după ce repurtaseră victorii electorale în 1995, respectiv 1996. Pe de altă parte, chiar în contextul revoluţiei sale, Iranul reprezintă, în unele privinţe, unul dintre cele mai democratice regimuri din lumea islamică şi alegerile competitive în multe ţări arabe, incluzând Arabia Saudită şi Egipuri ar fi dat naştere, aproape sigur, unor guverne mai puţin simpatice pentru interesele occidentale decât predecesorii lor

— Voturi le exprimate în cele patru tururi de scrutin s-au repartizat astfel:

	Primul tur	Al doilea tur	Al treil tur
Beijing	32	37	40
Sydney	30	30	37
Manchester	II	13	11
Berlin	9	9	
Istanbul	7		
Abţineri			1
Total	89	89	89

Nedemocratici. O guvernare aleasă de către popor în China ar putea fi una extrem de naţionalistă. Aşa cum liderii occidentali au realizat faptul că procesele democratice din societăţile non-occidentale dau naştere adesea la guverne neprietenoase faţă de Occident, ei au încercat şi să influenţeze aceste alegeri, pierzându-şi astfel entuziasmul pentru încurajarea democraţiei în aceste societăţi.

Imigraţia

Dacă demografia este destin, mişcările de populaţie sunt motorul istoriei. În secolele trecute, diferenţialul ratelor de creştere, condiţiilor economice şi politicilor guvernamentale a produs masive migrări de greci, evrei, triburi germanice, norvegieni, turci, ruşi, chinezi şi alţii. În unele momente, aceste mişcări au fost relativ paşnice, în altele au fost destul de violente. Cu toate acestea, europenii secolului XIX au fost rasa campioană la capitolul invazie demografică. Între 1821 şi 1924, aproximativ 55 de milioane de europeni au migrat peste mări, dintre care 34 de milioane în Statele Unite. Occidentalii au cucerit şi uneori au şters de pe faţa pământului alte popoare, au explorat şi au colonizat teritorii mai puţin populate. Exportul de oameni a fost probabil unica dimensiune mai importantă a progresului Occidentului între secolele XVI şi XVII.

Sfârşitul secolului XX este martorul unui val diferit şi chiar mai numeros de emigranţi. În 1990, emigranţii legali internaţionali erau în număr de aproape 100 de milioane, refugiaţii – 19 milioane, iar emigranţii ilegali, probabil cel puţin 10 milioane. Acest nou val de emigrare a fost în parte produsul decolonizării, al stabilirii de noi state şi al politicilor de stat care au încurajat sau i-au forţat pe oameni să se deplaseze. A fost totuşi şi rezultatul modernizării şi al dezvoltării tehnologice. Perfecţionările

din domeniul transportului au făcut emigrarea mai uşoară, mai rapidă şi mai ieftină; perfecţionările din domeniul comunicaţiilor au sporit stimulentele de a urma împrejurări economice favorabile şi au încurajat relaţiile între emigranţi şi familiile acestora, aflate în ţara lor de origine. În plus, aşa cum creşterea economică din Occident a stimulat emigrarea în secolul XIX, dezvoltarea economică din societăţile non-occidentale a stimulat emigrarea în secolul XX. Emigrarea devine un proces de auto-întărire. Myron Weiner argumentează că „există o singură «lege» în emigraţie, aceea că fluxul de emigraţie, odată început, cauzează propriul său flux. Emigranţii îşi împuternicesc prietenii să emigreze, înzestrându-i cu informaţii despre cum să emigrezi, resursele ce pot facilita această deplasare şi acordându-le asistenţă în găsirea de locuri de muncă şi de locuinţe". Rezultatul este, potrivit expresiei utilizate de Weiner, o „criză globală a emigraţiei". 2

Occidentalii s-au opus serios şi într-o majoritate covârşitoare proliferării nucleare, sprijinind democraţia şi drepturile omului. În contrast, punctele lor de vedere asupra emigrării au fost ambivalente şi s-au schimbat, echilibrul modificându-se semnificativ în ultimele două decenii ale secolului XX. Până în anii '70 ţările europene au fost în general favorabile imigrării şi, în unele cazuri, cum ar fi Germania Federală şi Elveţia, au încurajat-o pentru a remedia insuficienţa forţei de muncă. În 1965 Statele Unite au suprimat cotele de emigraţie, datând din anii '20, stabilite pentru a opri afluxul de europeni şi şi-au revizuit drastic legile, făcând posibile creşteri extraordinare ale imigranţilor în anii '70 şi *80. Totuşi, la sfârşitul anilor '80, ratele ridicate ale şomajului, numărul de imigranţi şi caracterul lor covârşitor „non-european" au produs schimbări foarte severe în atitudinile şi politica europenilor. Câţiva ani mai târziu, îngrijorări similare au

dus la o modificare comparabilă în Statele Unite.

Majoritatea emigranţilor şi a refugiaţilor de la sfârşitul secolului XX s-au deplasat de la o societate non-occidentală la alta. Fluxul de emigranţi spre societăţile occidentale s-a apropiat totuşi, în cifre absolute, de emigraţia occidentală din secolul XIX. În 1990, un număr estimat la 20 de milioane de emigranţi aflaţi la prima generaţie se găseau în Statele Unite, 15, 5 milioane în Europa şi 8 milioane în Australia şi Canada. Proporţia imigranţilor în populaţia totală a atins 7 sau 8 din marile ţări europene, în Statele Unite, imigranţii constituiau 8, 7 din totalul populaţiei în 1994, de două ori mai mult decât în 1970 şi formau 25 din populaţia Californiei şi 16 din cea a Newyork-ului. Aproape 8, 3 milioane de oameni intrau în Statele Unite în anii ’80 şi 4, 5 milioane în primii patru ani ai deceniului 9.

Noii imigranţi provin, în marea lor majoritate, din societăţile non-occidentale. În Germania, rezidenţii străini turci erau în număr de 1.675.000 în 1990, contingentele cele mai mari provenind, în continuare, din Iugoslavia, Italia şi Grecia. În Italia, principalele surse de imigraţie erau Marocul, Statele Unite (probabil americani de origine italiană ce se întorceau acasă), Tunisia şi Filipine. Pe la jumătatea anilor ’90, aproximativ 4 milioane de musulmani trăiau în Franţa şi mai mult de 13 milioane în toată Europa Occidentală. În anii ’50, două treimi din imigranţii aflaţi în Statele Unite proveneau din Europa şi Canada; în anii ’80, aproape 35 din mult mai marele număr de imigranţi proveneau din Asia, 45 din America Latină şi mai puţin de 15 din Europa şi Canada. Creşterea naturală de populaţie este scăzută în Statele Unite şi efectiv zero în Europa. Emigranţii au înalte rate de fertilitate şi, prin urmare, răspund de creşterea viitoare a populaţiei în societăţile occidentale. În consecinţă, occidentalii se tem din ce în ce

mai mult „că sunt acum invadaţi nu de către armate şi tancuri, ci de emigranţi care vorbesc alte limbi, venerează alţi Dumnezei, aparţin altor culturi şi le vor lua slujbele, le vor ocupa pământurile, vor trăi departe de sistemul de prosperitate şi le vor ameninţa modul de viaţă”. 22 Stanley Hoffmann observa că aceste fobii, înrădăcinate în relativul declin demografic „sunt bazate pe veritabile ciocniri culturale şi nelinişti în legătură cu identitatea naţională”. 23

La începutul anilor ’90, două treimi din emigranţii aflaţi în Europa erau musulmani, iar îngrijorarea europeană în legătură cu imigraţia este înainte de toate o îngrijorare faţă de imigraţia musulmană. Provocarea este demografică – emigranţii sunt la originea a 10 din naşteri în Europa Occidentală, arabii, 50 în Bruxelles – şi culturală. Comunităţile musulmane, fie turceşti în Germania, fie algeriene în Franţa, nu au fost integrate în culturile lor gazdă şi arată puţine semne de a deveni altfel, spre îngrijorarea europenilor. Jean-Marie Domenach afirma în 1991 că „există o teamă crescândă peste tot în Europa faţă de o comunitate musulmană care se întinde dincolo de liniile europene, un fel de a treisprezecea naţiune a Comunităţii Europene”. Un ziarist american comenta că În legătură cu imigranţii: „Ostilitatea europeană este, în mod curios, selectivă. Puţini în Franţa se îngrijorează în legătură cu un atac venit din est – polonezii, înainte de toate, sunt europeni şi catolici. În marea lor majoritate, imigranţii africani non-arabi nu sunt nici de temut, nici dispreţuiţi. Ostilitatea este direcţionată în general împotriva musulmanilor. Cuvântul „immigré” [31]- este efectiv sinonim cu Islamul, în momentul de faţă cea de-a doua mare religie a Franţei şi reflectă un rasism cultural şi etnic adânc înrădăcinat în istoria Franţei”. 24

31 Emigrant, în franceză, în original, (n.t.)

Cu toate acestea, francezii nu sunt rasişti în sens strict. Ei au acceptat africani care vorbesc perfect limba franceză în parlamentul lor, însă nu acceptă fetele musulmane care poartă baticuri în şcoli. În 1990, 76 din opinia publică franceză afirmă că sunt prea mulţi arabi în Franţa, 46 că sunt prea mulţi negri, 40 că sunt prea mulţi asiatici şi 24 că sunt prea mulţi evrei, în 1994, 47 din germani afirmau că ar fi preferat să nu aibă arabi în vecinătatea lor, 39 nu doreau polonezi, 36 – turci şi 22 – evrei.25 în Europa Occidentală, antisemitismul direcţionat împotriva arabilor a înlocuit pe scară largă antisemitismul direcţionat împotriva evreilor.

Opoziţia publică la imigraţie şi ostilitatea faţă de imigranţi se manifestă, la extrem, prin acte de violenţă la nivelul comunităţilor de imigranţi şi la nivel individual, ceea ce a devenit în particular o problemă în Germania, la începutul anilor ’90. Mult mai semnificative au fost creşterile de voturi pentru partidele de dreapta, naţionaliste şi anti-imigraţie. Totuşi, aceste voturi au fost rareori importante. Partidul Republican din Germania a câştigat aproape 7 din voturi în alegerile europene din 1989, însă doar 2, 1 la alegerile naţionale din 1990. În Franţa, voturile pentru Frontul Naţional, care au fost neglijabile în 1981, au crescut la 9, 6 în 1988 şi s-au stabilizat apoi între 12 şi 15 la alegerile regionale şi parlamentare. În 1995 cei doi candidaţi naţionalişti au câştigat 19, 9 din voturi şi câţiva membri ai Frontului Naţional au fost aleşi primari în mai multe oraşe, printre care Toulon şi Nişă. În Italia, voturile pentru M.S.I./Alianţa Naţională[32]-au crescut în mod similar de la aproape 5 în anii ’80 la 10 – 15 la începutul anilor ’90. În Belgia,

32 M.S.I. - Mişcarea Socială Italiană - partid neofascist italian, absorbit la 29 ianuarie 1995 de către Alianţa Naţională, condusă de Gianfranco Fini. (n.t.)

voturile pentru Blocul Flamand/Frontul Naţional au crescut la 9 în alegerile locale din 1994, Blocul Flamand câştigând 28 din voturi în Antwerpen. În Austria, voturile pentru Partidul Libertăţii exprimate cu ocazia alegerilor generale au crescut de la mai puţin de 10 în 1986 la peste 15 în 1990 şi aproape 23 în 1994.26

Aceste partide europene ce se opun imigraţiei musulmane reprezintă, în mare parte, imaginea din oglindă a partidelor islamiste din ţările musulmane. Ambele sunt *ontsideri* care denunţă un *establishment* corupt şi partidele sale, exploatează motivele de nemulţumire economică, în special şomajul, lansează apeluri etnice şi religioase şi atacă influenţele străine din societăţile lor. În ambele cazuri, o ramură extremistă este angajată în acte de terorism şi de violenţă. În majoritatea cazurilor, atât partidele islamiste cât şi cele europene naţionaliste tind să se comporte mai bine la alegerile locale decât la cele de la nivel naţional. Instituţiile politice musulmane şi europene replică la aceste evenimente în modalităţi similare. Aşa cum am văzut, în ţările musulmane guvernele devin mai islamice în ceea ce priveşte orientările, simbolurile, politicile şi practicile lor. În Europa, partidele adoptă retorica şi încurajează măsurile luate de partidele de dreapta, anti-imigraţie. Acolo unde politica democratică a funcţionat efectiv şi două sau mai multe partide au existat ca alternativă la partidele islamiste sau naţionaliste, votul pentru acestea nu a depăşit 20. Partidele de protest au depăşit acest prag doar atunci când nu a existat o alternativă efectivă la partidul sau la coaliţia aflată la putere, aşa cum a fost cazul în Algeria, Austria şi, într-o măsură considerabilă, în Italia.

La începutul anilor ’90, liderii politici europeni s-au întrecut unul pe altul în a da replici sentimentului anti-imigraţionist. În Franţa. Jacques Chirac a declarat în 1990

că „imigraţia trebuie să fie totalmente oprită”; ministrul de interne argumentă în 1993 pentru o „imigraţie zero”; François Mitterrand, Edith Cresson, Valéiy Giscard d’Estaing şi alţi politicieni importanţi luau poziţii împotriva imigraţiei. Imigraţia a constituit o problemă majoră în alegerile parlamentare din 1993 şi a contribuit în aparenţă la victoria partidelor conservatoare. În timpul primilor ani din deceniul 9, politica guvernului francez a fost schimbată pentru a face mai dificilă dobândirea cetăţeniei de către copiii imigranţilor şi imigrarea familiilor străinilor, pentru a-i împiedica pe străini să ceară dreptul la azil şi pe algerieni să obţină vize pentru a veni în Franţa. Imigranţii ilegali au fost deportaţi şi forţele poliţiei şi ale altor autorităţi guvernamentale implicate în imigraţie au fost întărite.

În Germania cancelarul Helmut Kohl şi alţi lideri politici şi-au exprimat de asemenea îngrijorări în legătură cu imigraţia şi cea mai importantă măsură a guvernului în acest sens a fost amendarea articolului 16 al Constituţiei germane ce garanta azilul pentru „cei persecutaţi pe motive politice” şi reducerea beneficiilor acordate solicitanţilor de azil. În 1992, 438.000 de persoane cereau azil în Germania; în 1994, numărul lor era de 127.000. În 1980, Marea Britanie a redus drastic numărul imigranţilor, la aproape 50.000 pe an şi, prin urmare, această problemă a întâmpinat o opoziţie şi emoţii mai puţin intense decât pe continent. Totuşi, între 1992 şi 1994 Marea Britanie a redus numărul solicitanţilor de azil cărora li se permitea să rămână de la peste 20.000 la mai puţin de 10.000. Cum restricţiile de circulaţie a persoanelor au fost desfiinţate în Uniunea Europeană, îngrijorările britanice au fost în mare măsură concentrate asupra pericolelor imigraţiei non-europene de pe continent. Pe la jumătatea anilor ’90, în general toate ţările europene s-au deplasat inexorabil în

direcţia reducerii la minimum, dacă nu chiar a eliminării totale a imigrării provenite din surse non-europene.

Problema imigraţiei a devenit cunoscută ceva mai târziu în Statele Unite decât în Europa şi nu a generat aceeaşi intensitate emoţională. Statele Unite au fost întotdeauna o ţară de imigranţi, s-a conceput astfel şi, din punct de vedere istoric, a dezvoltat procese extrem de reuşite de asimilare a noilor veniţi. În plus, în anii ’80 şi ’90 şomajul a fost considerabil mai scăzut în Statele Unite decât în Europa şi teama de a-şi pierde locurile de muncă nu a fost un factor decisiv în formarea atitudinilor în legătură cu imigraţia. Sursele imigraţiei americane au fost, de asemenea, mai variate decât în Europa şi astfel teama de a fi copleşiţi de o grupare străină unică a fost mai puţin naţională, cu toate că a fost reală în anumite localităţi. Distanţa culturală a celor două mari grupări faţă de cultura gazdă a fost, de asemenea, mai mică decât în Europa: mexicanii sunt catolici şi vorbitori de spaniolă; filipinezii, catolici şi vorbitori de engleză.

În ciuda acestor factori, în sfertul de secol ce a trecut de la actul din 1965 care a permis o imigraţie crescută asiatică şi latino-americană, opinia publică americană s-a modificat decisiv. În 1965, doar 33 doreau mai puţină imigraţie. În 1977, numărul lor era de 42; în 1986, 49; în 1990 şi 1993, 61. Sondajele anilor ’90 arată că 60 sau mai mult din opinia publică era în favoarea reducerii imigraţiei.27 în timp ce îngrijorările şi condiţiile economice afectează atitudinile în legătură cu imigraţia, opoziţia crescută în legătură cu aceasta sugerează făptui că crimele, cultura şi modul de viaţă au fost mai importante în această schimbare de opinie. Un observator comenta în 1994 că „mulţi, probabil majoritatea americanilor continuă să-şi vadă naţiunea ca pe o ţară colonizată de către europeni, ale cărei legi sunt o

moştenire din partea Angliei, a cărei limbă este (şi ar trebui să rămână) engleza, ale cărei instituţii şi clădiri publice sunt inspirate din normele clasice occidentale, a cărei religie are rădăcini iudeo-creştine şi a cărei măreţie a apărut iniţial din etica protestantă a muncii". Reflectând aceste îngrijorări, 55 dintr-un eşantion de populaţie afirmau că imigraţia a fost o ameninţare pentru cultura americană. În timp ce europenii văd ameninţarea imigraţiei ca fiind musulmană sau arabă, americanii o văd ca fiind deopotrivă latino-americană şi asiatică însă în special mexicană. Când au fost întrebaţi în 1990 din ce ţări Statele Unite au admis prea mulţi imigranţi, un eşantion de americani au identificat Mexicul de două ori mai des decât alţii, acesta fiind urmat, în ordine, de Cuba, Orient (fără specificări), America de Sud şi America Latină (fără specificări), Japonia, Vietnam, China şi Coreea2* Opoziţia publică crescută la imigraţie la începutul anilor '90 a generat o reacţie politică comparabilă cu cea care s-a produs în Europa. Dată fiind natura sistemului politic american, partidele de dreapta şi anti-imigraţie au cucerit voturi însă grupurile de interes anti-imigraţie au devenit mai numeroase, mai active, mai sonore. Multe resentimente s-au concentrat pe 3, 5 sau 4 milioane de imigranţi ilegali şi politicienii au replicat. La fel ca şi în Europa, cea mai puternică reacţie s-a produs la nivelul statului şi la nivel local, cele care suportă majoritatea costurilor imigranţilor. În consecinţă, în 1994 Florida, la care s-au adăugat ulterior şase alte state, au dat în judecată guvernul federal pentru 884 milioane pe an pentru acoperirea costurilor legate de învăţământ, sănătate, aplicarea legilor şi altele, generate de către imigranţii ilegali. În California, statul cu cel mai mare număr de imigranţi, guvernatorul Pete Wilson a obţinut sprijin public pentru a urgenţă refuzul educaţiei copiilor

născuţi în S.U.A. Ai imigranţilor ilegali şi pentru a termina cu plăţile făcute de către stat pentru îngrijirile medicale de urgenţă acordate imigranţilor ilegali. În noiembrie 1994, californienii au aprobat cu o majoritate covârşitoare Propunerea 187 ce nega beneficiile legate de sănătate şi învăţământ pentru străinii ilegali şi pentru copiii lor.

În 1994 Administraţia Clinton şi-a modificat de asemenea poziţia avută mai înainte, controlând cu metode mai dure imigraţia, înăsprind regulile ce guvernează obţinerea azilului politic, extinzând atribuţiile Serviciului de Imigraţie şi Naturalizări, întărind Patrulă de Frontieră şi construind bariere fizice de-a lungul frontierei mexicane, în 1995, Comisia asupra Reformei Imigrării, autorizată de către Congres în 1990, recomanda reducerea imigraţiei legale anuale de la peste 800.000 la 550.000 de persoane, acordând preferinţă copiilor, tinerilor şi soţiilor, însă nu şi altora, cu privire la obţinerea cetăţeniei şi a dreptului de rezidenţă, o măsură de precauţie ce „a încins spiritele în familiile asiatico-americane şi hispanice”. 29 Legislaţia ce a încorporat multe din recomandările Comisiei, precum şi alte măsuri restrictive cu privire la imigraţie, se afla pe drumul ce trebuie parcurs până la Congresul S.U.A. În 1995 – 1996. La jumătatea anilor ’90 imigraţia a devenit astfel o problemă politică majoră în Statele Unite, iar în 1996 Patrick Buchanan a făcut din opoziţia la imigraţie un punct central al campaniei sale prezidenţiale. Statele Unite au urmat Europei în încercarea de a opri intrarea non-occidentalilor în societatea sa.

Europa sau Statele Unite nu pot opri oare fluxul migraţionist? Franţa a experimentat un eşec semnificativ al pesimismului demografic, de la romanul lui Jean Raspail din anii ’70 la analizele savante ale lui Jean-Claude Chesnais din anii ’90 şi culminând cu comentariile din 1991 ale lui Pierre Lellouche: „istoria, înrudirea şi sărăcia

asigură faptul că Franţa şi Europa sunt destinate să fie copleşite de persoane din societăţile eşuate din sud. Trecutul Europei a fost iudeo-creştin. Viitorul nu va fi aşa". [33]30 Totuşi, viitorul nu este în mod irevocabil determinat; nici viitorul nimănui nu este permanent, întrebarea nu este dacă Europa va fi islamizată sau dacă Statele Unite vor fi hispanizate, ci dacă Europa şi America vor deveni societăţi despărţite, conţinând două comunităţi distincte şi pe scară largă separate, aparţinând de două civilizaţii diferite care, la rândul lor, depind de numărul de imigranţi şi de gradul în care aceştia sunt asimilaţi în culturile occidentale răspândite în Europa şi America.

Societăţile europene în general fie nu doresc să asimileze imigranţi, fie au dificultăţi în a face aşa ceva, iar gradul în care imigranţii musulmani şi copiii acestora doresc să fie asimilaţi este neclar. Prin urmare, este posibil ca o imigraţie substanţială în ritm susţinut să producă ţări divizate în comunităţi creştine sau musulmane. Această consecinţă poate fi evitată în măsura în care guverpele şi popoarele occidentale doresc să suporte costurile restrângerii unei astfel de imigraţii, ce includ costurile legate de alienarea comunităţilor de imigranţi existente şi costurile economice potenţiale pe termen lung legate de lipsa forţei de muncă şi de ratele scăzute de creştere.

Cu toate acestea, este posibil ca problema invaziei

---

33 Le Camp des Saints de Jean Raspail a fost pentru prima oară publicată în 1973 (Paris, Editions Robert Laflfont) şi a fost republicată într-o nouă ediţie în 1985, când îngrijorările legate de imigraţie se intensificau în Franţa. Romanul a intrat în atenţia americanilor când îngrijorările legate de acelaşi subiect s-au intensificat în Statele Unite în 1994, ca urmare a apariţiei articolului „Trebuie ca restul să fie împotriva Occidentului?" scris de Matthew Connely şi Paul Kennedy în Atlantic Monthly, 274 (decembrie 1994), pp. 61 şi urm.: prefaţa lui Jean Raspail la ediţia franceză din 1985 a cărţii sale a fost publicată în engleză în The Social Contract. voi. 4 (iarna 1993-1994), pp. 115-117. (n.a.)

demografice musulmane să scadă în importanţă, pe măsură ce ratele de creştere a populaţiei în societăţile nord-africane şi din Orientul Mijlociu ating punctul culminant, aşa cum s-a întâmplat deja în unele ţări şi să înceapă să intre în declin.31 în măsura în care imigraţia este stimulată de presiunea demografică, imigraţia musulmană ar putea să fie mai scăzută înjur de 2025. Acest lucru nu este adevărat pentru Africa sud-saharianã. Dacă dezvoltarea economică se produce şi încurajează mobilizarea socială în Occident şi în Africa Centrală, stimulentele şi capacităţile de migraţie vor creşte şi ameninţarea „islamizării" Europei va fi urmată de cea a „africanizării". Gradul în care această ameninţare se va materializa va fi, de asemenea, în mod semnificativ influenţat de gradul în care populaţia africană va fi redusă prin SIDA şi alte flageluri, precum şi de gradul în care Africa de Sud va atrage imigranţi, din alte părţi ale Africii.

Statele Unite: o ţară împărţită?

Procentul preconizat al populaţiei care va fi de culoare, asiatică, indigenă americană sau hispanică în anul 2020, pe stat federal

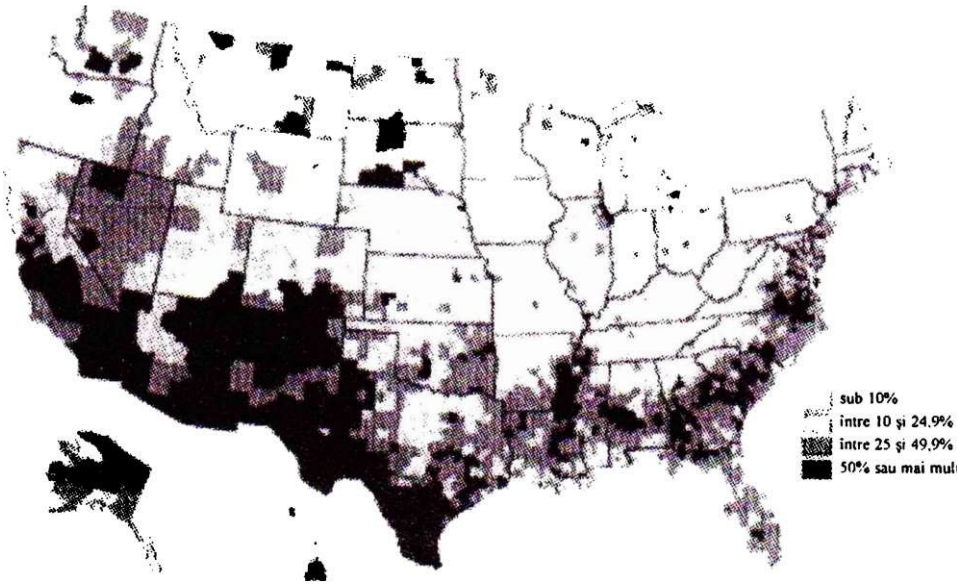

Sursă: bazată pe datele provenite de la Biroul de Recensământ S.U.A., Rodger Doyle Copyright 1995 pentru U.S. News World Report.

În timp ce musulmanii ridică probleme imediate pentru Europa, mexicanii ridică probleme Statelor Unite. Presupunând că orientările şi politicile curente vor continua, populaţia americană, aşa cum arată tabelul 8.2., se va schimba dramatic în a doua jumătate a secolului XXI, devenind aproape 50 albă şi 25 hispanică. Ca şi în Europa, schimbările în politica imigraţiei şi aplicarea efectivă a măsurilor anti-imigraţie ar putea să modifice aceste estimări. Chiar şi aşa, problema centrală va rămâne gradul în care hispanicii vor fi asimilaţi în societatea americană aşa cum s-a întâmplat în cazul precedentelor grupuri de imigranţi. A doua şi a treia generaţie de hispanici se află în faţa unei palete largi de stimulente şi presiuni pentru a proceda astfel. Pe de altă parte, imigraţia mexicană diferă în multe aspecte potenţiale de alte imigraţii. În primul

rând, imigranţii din Europa sau din Asia traversează oraşe; mexicanii trec frontiera sau traversează un râu. Acest lucru, alături de facilităţile oferite de transporturi şi comunicaţii, îi împuternicesc să menţină contacte strânse şi identitatea lor cu comunităţile de acasă să fie păstrată. În al doilea rând, imigranţii mexicani sunt concentraţi în sud-vestul Statelor Unite şi formează o parte a societăţii mexicane continue ce se întinde de la Yucatán la Colorado (v. Harta 8.1.). În al treilea rând, unele mărturii sugerează că rezistenţa la asimilare este mai puternică printre emigranţii mexicani decât a fost printre alte grupuri de imigranţi şi că mexicanii tind să-şi menţină identitatea lor naţională, aşa cum a fost evident în disputele din 1994 legate de Propunerea 187 în California. În al patrulea rând, aria în care s-au instalat imigranţii mexicani a fost anexată de Statele Unite după. Ce a învins Mexicul în secolul XIX. Dezvoltarea economiei mexicane va genera aproape sigur sentimente mexicane revanşarde. Rezultatele expansiunii militare americane din secolul XIX ar putea să fie ameninţate şi posibil înlăturate de expansiunea demografică din secolul XXI.

Tabelul 8.2.

Pokjlaïia’s.u. A. Clasificată în funcţie oh rasă şi i-tnicitate

	5	199	2020 (estimări)	20
Albi non-hispanici		74	64	53
Hispanici		10	16	25
Negri		12	13	14
Asiatici şi locuitori ai Insulelor din Pacific		3	6	8
Indieni americani şi populaţii originare din Alaska		c1	c1	1

Total (în milioane)	263	323	39

Sursă: Biroul de Recensământ S. IJ. A., *Population Projections of the United States by Age. Sex, Race and Hispanic Origin*: *1995 to 2050* (Washington, Oficiul de Imprimerie al Guvernului S.U.A., 1996), pp. 12 – 13.

Echilibrul de putere schimbător între civilizaţii împiedică Occidentul să-şi atingă scopurile în legătură cu proliferarea armelor nucleare, drepturile omului, imigraţie şi alte chestiuni. A minimaliza pierderile sale în această situaţie necesită ca Occidentul să-şi folosească cu uşurinţă resursele economice în negocierile cu alte societăţi, să-şi menţină unitatea şi să-şi coordoneze politicile în aşa fel încât să facă din ce în ce mai dificil ca o ţară occidentală să aibă dispute cu o altă ţară occidentală şi în acelaşi timp să încurajeze şi să exploateze diferenţele dintre naţiunile non-occidentale. Capacitatea Occidentului de a urmă aceste strategii va fi modelată de natură şi intensitatea conflictelor sale cu civilizaţiile provocatoare, pe de o parte, şi de gradul în care poate identifica şi dezvolta interese comune cu civilizaţiile oscilante, pe de altă parte.

Capitolul 9
Politica globală a civilizaţiilor
State de nucleu şi conflictele liniilor de falie

Civilizaţiile sunt ultimele triburi umane şi ciocnirea civilizaţiilor reprezintă conflictul tribal la scară globală. În lumea pe cale de a se naşte statele şi grupurile din două civilizaţii diferite pot forma conexiuni şi coaliţii limitate, ad-hoc, tactici pentru a-şi promova interesele împotriva entităţilor dintr-o a treia civilizaţie. Relaţiile între grupurile din civilizaţii diferite nu vor fi aproape niciodată închise, vor fi de obicei reci şi adesea ostile. Conexiunile

dintre state aparţinând diferitelor civilizaţii moştenite din trecut, cum ar fi alianţele militare din timpul Războiului Rece se pot atenua sau evapora. Speranţele pentru „parteneriate" strânse intercivilizaţionale, cum erau cele articulate odinioară de către conducătorii Rusiei şi Americii, nu se vor realiza. Relaţiile intercivilizaţionale pe cale de apariţie vor varia normal, de la distanţe la violente, majoritatea găsindu-se undeva la mijloc. În multe cazuri, este posibil ca ele să aproximeze „pacea rece" despre care Boris Elţîn atenţiona că ar putea să reprezinte viitorul relaţiilor între Rusia şi Occident. Alte relaţii intercivilizaţionale ar putea să aproximeze condiţia „Războiului Rece". Termenul *laguerrafria*[34]-a fost inventat în secolul XIII de către spanioli pentru a descrie „convieţuirea deloc uşoară" cu musulmanii în Mediterana, iar în anii '90 mulţi vedeau un „Război Rece civilizaţional" dezvoltându-se din nou între Islam şi Occident.1 într-o lume a civilizaţiilor, aceasta nu va fi singura relaţie caracterizată prin această expresie. Pace rece, Război Rece, război comercial, cvasi-război, pace grea, relaţii turbulenţe, rivalitate intensă, convieţuire competitivă, aceste expresii sunt cele mai probabile descrieri ale relaţiilor între entităţi din diferite civilizaţii. Încrederea şi prietenia vor fi rare.

Conflictele intercivilizaţionale îmbracă două forme. La nivel local sau micro conflictele liniilor de falie se produc între state vecine din civilizaţii diferite, între grupuri ce aparţin diferitelor civilizaţii din interiorul unui stat şi între grupuri care încearcă să creeze noi state în locul ruinării celor vechi, ca în cazul fostei Uniuni Sovietice şi al fostei Iugoslavii. Conflictele liniilor de falie sunt răspândite în special între musulmani şi non-musulmani. Motivele, natura şi dinamica acestor conflicte

34 Război Rece; în spaniolă, în original. (n.t.)

sunt descrise în capitolele 10 şi 11. La nivel global sau macro, conflictele statelor de nucleu se produc între marile state ale diferitelor civilizaţii. Problemele ridicate de aceste conflicte sunt cele clasice ale politicii internaţionale, incluzând:

1. Influenţa relativă în modelarea evenimentelor globale şi acţiunile organizaţiilor internaţionale globale de tipul O.N.U., F.M.I. Şi Banca Mondială;

2. Puterea militară relativă care se manifestă în controversele asupra non-proliferării, controlului armelor şi cursei înarmării;

3. Bunăstarea şi puterea economică, manifestată în disputele asupra comerţului investiţiilor şi a altor probleme;

4. Persoane, implicând eforturi făcute de statul unei civilizaţii pentru a proteja înrudirile sale cu alte civilizaţii, pentru a discrimina persoane dintr-o altă civilizaţie sau pentru a exclude de pe teritoriul său persoane dintr-o altă civilizaţie;

5. Valori şi cultură, asupra cărora apar conflicte când un stat încearcă să-şi încurajeze sau să-şi impună valorile asupra unui popor dintr-o altă civilizaţie;

6. Ocazional, teritoriul în care statele de nucleu devin participanţii din linia întâi în conflictele liniilor de falie.

Desigur, aceste probleme sunt surse de conflict între oameni de-a lungul istoriei. Totuşi, când statele din diferite civilizaţii sunt implicate, diferenţele culturale înăspresc conflictul. În competiţia lor reciprocă, statele de nucleu încearcă să-şi ralieze semenii civilizaţionali, să primească sprijin de la statele din terţe civilizaţii, să încurajeze divizarea din interiorul civilizaţiilor opuse şi defecţiunile dintre acestea şi să folosească un amestec specific de acţiuni diplomatice, politice, economice şi secrete, de stimulente propagandistice şi de constrângeri pentru a-şi

realiza obiectivele. Cu toate acestea, este improbabil că statele de nucleu să folosească forţa militară direct unul împotriva altuia, exceptând situaţiile care au existat în Orientul Mijlociu şi pe subcontinent unde ele se învecinează pe o linie de falie civilizaţională. De altfel, este posibil că războaiele între statele de nucleu să apară în doar două circumstanţe. În primul rând, ele ar putea să se dezvolte de la escaladarea conflictelor liniilor de falie între grupuri locale înrudite, incluzând şi statele de nucleu care îi sprijină pe combatanţii locali. Totuşi, această posibilitate creează un impuls major pentru că statele de nucleu din civilizaţiile opuse să stăvilească sau să rezolve conflictul liniilor de falie.

În al doilea rând, un război între statele de nucleu ar putea să rezulte din schimbările echilibrului de putere între civilizaţii. După cum argumenta Tucidide, în interiorul civilizaţiei greceşti puterea crescută a Atenei a dus la războiul peloponezian. În mod similar, istoria civilizaţiei occidentale est? tina a „războaielor hegemonice" între puterile aflate la apogeu şi cele decăzute. Gradul în care factori similari încurajează conflictul între statele de nucleu aflate la apogeu şi cele decăzute depinde în parte de calea preferată în aceste civilizaţii pentru că statele să se acomodeze la ridicarea unei noi puteri, cale ce poate fi de echilibrare sau de alăturare. În timp ce alăturarea poate fi mai caracteristică pentru civilizaţiile asiatice, ridicarea puterii chineze ar putea să genereze eforturi de echilibrare din partea statelor din alte civilizaţii, cum ar fi Statele Unite, India şi Rusia. Războiul hegemonic omis din istoria occidentală este cel între Marea Britanie şi Statele Unite şi modificarea, prezumată paşnică, de lapax *Britannica* la *Pax Americana* a fost în mare parte datorată strânsei înrudiri culturale dintre cele două societăţi. Absenţa unei

asemenea înrudiri în echilibrul schimbător de putere între Occident şi China nu trebuie să genereze conflicte armate, însă le poate face mult mai probabile. Dinamismul Islamului este o sursă continuă de războaie, de dimensiuni relativ mici, ale liniilor de falie, ridicarea Chinei este sursa potenţială a unui mare război intercivilizaţional al statelor de njucleu.

Islamul şi Occidentul

Unii occidentali, printre care şi preşedintele Bill Clinton, au argumentat faptul că Occidentul nu trebuie să aibă probleme cu Islamul, ci doar cu islamiştii extremişti violenţi. Patrusprezece secole de istorie demonstrează contrariul. Relaţiile între Islam şi creştinism, deopotrivă ortodox şi occidental, au fost deseori furtunoase. Fiecare a fost Celălalt al celuilalt. Conflictul din secolul XX între democraţia liberală şi marxism-leninism este doar un fenomen istoric de mică adâncime şi superficial, în comparaţie cu relaţia în mod continuu adânc conflictuală între Islam şi creştinism. Uneori convieţuirea paşnică a prevalat; mult mai des, relaţia a fost una de intensă rivalitate şi de război înfocat, de diferite grade. John Esposito comenta că „dinamica lor istorică... A găsit adesea cele două comunităţi în competiţie şi blocate uneori în lupte mortale pentru putere, pământ şi suflete". 2 De-a lungul secolelor, destinele celor două religii s-au ridicat şi au coborât într-o succesiune de valuri momentane şi pauze.

Dominaţia arabo-islamică s-a întins în exterior de la începutul secolului VII şi până la mijlocul secolului VIII, stabilind ordinea musulmană în Africa de Nord, Iberia, Orientul Mijlociu, Persia şi nordul Indiei. Timp de două secole sau mai mult, liniile de diviziune între Islam şi creştinism s-au stabilizat. Apoi, la sfârşitul secolului XI, creştinii şi-au reafirmat controlul asupra vestului

Mediteranei, au cucerit Sicilia şi au capturat Toledo. În 1095 creştinătatea a lansat cruciadele şi, timp de un deceniu şi jumătate, potentaţii creştini au încercat, cu puţin succes, să stabilească dominaţia creştină pe Pământurile Sacre, s-au învecinat cu teritorii în Orientul Apropiat, pierzând în 1291 Acra[35], ultima lor posesiune din acele locuri. În acelaşi timp, turcii otomani au apărut pe scenă. Ei au slăbit mai întâi Bizanţul şi apoi au cucerit mare parte a Balcanilor ca şi nordul Africii, au capturat Constantinopolul în 1453 şi au asediat Viena în 1529. Bernard Lewis observa că „timp de aproape o sută de ani de când primul maur intra în Spania până la al doilea asediu al turcilor asupra Vienei, Europa a fost sub ameninţarea constantă a Islamului". 3 Islamul este singura civilizaţie care a pus la îndoială supravieţuirea Occidentului şi a făcut-o de cel puţin două ori.

Cu toate acestea, începând cu secolul XV, lucrurile au început să se schimbe. Creştinii au recucerit gradual Peninsula Iberică, terminând cu Granada, în 1492. În acelaşi timp, descoperirile europene în domeniul navigaţiei i-au autorizat pe portughezi şi pe alţii să împiedice expansiunea musulmană, şi să penetreze în Oceanul Indian şi dincolo de el. Simultan, ruşii i-au înlăturat pe tătari, după două secole de dominaţie. Ulterior, otomanii au mai făcut un ultim pas înainte, asediind din nou Viena în 1683. Eşecul lor a marcat începutul unei lungi retrageri, implicând bătălia popoarelor ortodoxe în Balcani pentru a se elibera de sub dominaţia otomană, expansiunea Imperiului Habsburgic şi avansul dramatic al ruşilor spre Marea Neagră şi în Caucaz. În decursul unui secol,

35 Cucerirea, de către forţele Cruciadei a treia, condusă de Gui de Lusignan, a Acrei (port la Medi- terană)în 1191 a marcat începutul celui de-al doilea,Jtegat de Ierusalim4*; în 1291, sultanul Khabil ibn Kalaun cucereşte Acra şi pune capăt acestui regat, (n.t.)

„nenorocirea creştinătăţii” a devenit „omul bolnav al Europei”. 4 La sfârşitul Primului Război Mondial, Marea Britanie, Franţa şi Italia au administrat un *coup de grâce*[36]- şi au stabilit dominaţia lor directă sau indirectă asupra teritoriilor otomane rămase, cu excepţia teritoriului Republicii Turce. În 1920, doar patru ţări musulmane – Turcia, Arabia Saudită, Iran, Afghanistan – rămăseseră dependente de o oarecare formă de dominaţie non-musulmană.

La rândul său, procesul de declin al colonialismului occidental a început, de asemenea, încet şi s-a accelerat dramatic prin urmările celui de-al Doilea Război Mondial. Colapsul Uniunii Sovietice a făcut posibilă independenţa altor societăţi musulmane. Potrivit unor calcule, aproape 92 de dobândiri de teritoriu musulman făcute de guvernele non-musulmane s-au produs între 1757 şi 1919. În 1995, 69 teritorii din acestea se aflau din nou sub dominaţie musulmană şi aproape 45 de state independente aveau populaţii musulmane majoritare. Natura violentă a acestor relaţii modificate este reflectată prin faptul că 50 din războaie implicând perechi de state de diferite religii între 1820 şi 1929 au fost războaie purtate între musulmani şi creştini.5

Cauzele acestui model curent de conflict nu se găsesc în fenomene tranzitorii, cum ar fi patimile creştine din secolul XII sau fundamentalismul musulman din secolul XX. Ele decurg din natura celor două religii şi a civilizaţiilor bazate pe ele. Conflictul a fost, pe de o parte, un produs al diferenţei, în mod special conceptul musulman de Islam, definit ca un mod de viaţă ce transcende şi uneşte religia şi politică, fiind diferit de conceptul creştin occidental al domeniului separat de manifestare al lui Dumnezeu şi al Cezarului. Totuşi,

36 lovitură de graţie; în franccză. în original, (n.t.)

conflictul apare, de asemenea, din similarităţile lor. Amândouă sunt religii monoteiste care, spre deosebire de cele politeiste, nu pot să asimileze cu uşurinţă zeităţi adiţionale şi care văd lumea în termeni uualişti, de noi şi ei. Amândouă suni universale, pretinzând a fi singura credinţă adevărată la care toţi oamenii pot să adere. Amândouă sunt religii misionare care cred că aderenţii lor au o obligaţie, aceea de a-i converti pe necredincioşi la această credinţă adevărată. De la originile sale, Islamul s-a extins prin cuceriri şi, atunci când ocazia a existat, creştinismul a făcut la fel. Conceptele paralele de jihad" şi „cruciadă" nu sunt doar comparabile, ci disting cele două credinţe faţă de alte mari religii ale lumii. Islamul şi creştinismul, împreună cu iudaismul, au de asemenea viziuni teologice asupra istoriei, în comparaţie cu viziunile ciclice sau statice prevalente în alte civilizaţii.

Nivelul conflictului violent între Islam şi creştinism a fost influenţat în timp de creşterea şi scăderea demografică, evenimentele economice, schimbările tehnologice şi intensitatea evlaviei religioase. Răspândirea Islamului în secolul VII a fost acompaniată de masive emigrări ale popoarelor musulmane, ale căror „dimensiuni şi viteză" au fost fără precedent în teritoriile imperiilor bizantin şi sasanid. Câteva secole mai târziu Cruciadele au fost în mare parte un produs al creşterii economice, extinderii populaţiei şi al „renaşterii clunaice" din Europa secolului XI, care a făcut posibilă mobilizarea unui mare număr de cavaleri şi ţărani pentru apărarea Pământului Sfânt. Atunci când prima cruciadă a ajuns la Constantinopol, scria un observator bizantin, părea că „întregul Occident, incluzând toate triburile de barbari ce trăiau între Marea Adriatică şi Coloanele lui Hercule[37], a început o migraţie de masă, năvălind în Asia în grupuri

37 strâmtoarea Gibraltar, (n.t.)

compacte, ducându-şi toate bunurile cu ei". 6 în secolul XIX, spectaculoasa creştere a populaţiei a produs din nou o erupţie europeană, generând cea mai mare migraţie din istorie, ce s-a revărsat pe tenteriile musulmane la fel ca şi în alte teritorii.

Un amestec comparabil de factori a făcut să crească conflictul între Islam şi Occident la sfârşitul secolului XX. În primul rând, creşterea populaţiei musulmane a generat un mare număr de şomeri şi persoane tinere ostile care devin recruţii cauzelor islamiste, exercită presiuni asupra societăţilor vecine şi migrează în Occident. În al doilea rând, Renaşterea Islamică a dat musulmanilor o încredere reînnoită în caracterul distinctiv şi în valoarea civilizaţiei lor, în comparaţie cu civilizaţia şi valorile Occidentului. În al treilea rând, eforturile simultane ale Occidentului depuse în scopul universalizării valorilor şi instituţiilor sale, al menţinerii superiorităţii sale economice şi militare şi al intervenţiei în conflictele din lumea musulmană a generat un imens resentiment printre musulmani. În al patrulea rând, colapsul comunismului a suprimat un inamic comun ai Occidentului şi al Islamului şi i-a făcut pe fiecare dintre aceştia să perceapă ameninţarea majoră reprezentată de celălalt. În al cincilea rând, contactele crescute şi amestecul între musulmani şi occidentali au stimulat un nou sens al identităţii acestora şi al modului în care diferă unul de altul. Interacţiunea şi amestecul au exacerbat de asemenea diferenţele cu privire la drepturile membrilor unei civilizaţii într-o ţară dominată de membrii celeilalte civilizaţii. Atât în interiorul societăţilor creştine, cât şi al celor musulmane, toleranţa pentru celălalt a scăzut brusc în anii ’80 şi ’90.

Cauzele conflictului reînnoit între Islam şi Occident se găsesc astfel în întrebările fundamentale legate de putere şi cultură *Kiol Kovo*? Cine conduce? Cine este

condus? Problema centrala a politicii definite de către Lenin se află la rădăcina contestaţiilor între Islam şi Occident. Totuşi, acesta este conflictul adiţional, pe care Lenin ar fi dorit să-l considere semnificativ, între două versiuni diferite a ceea ce este drept şi a ceea ce este nedrept şi, ca o consecinţă, cine anume este drept şi cine anume este nedrept. Atâta timp cât Islamul va rămâne Islam (ceea ce se va şi întâmpla) şi Occidentul va rămâne Occident (ceea ce este mult mai nesigur), acest conflict fundamental între două mari civilizaţii şi moduri de viaţă va continua să definească relaţiile lor în viitor chiar aşa cum le-a definit timp de patrusprezece secole.

Aceste relaţii sunt pe mai departe confuze datorită unui număr de probleme asupra cărora poziţiile lor diferă sau sunt în conflict. Din punct de vedere istoric, o problemă majoră a fost controlul teritoriilor, însă aceasta este astăzi puţin semnificativă. 19 din 28 de conflicte ale liniilor de falie de la jumătatea anilor ’90 între musulmani şi nonmusulmani au fost între musulmani şi creştini. 11 au implicat pe creştinii ortodocşi şi 7 pe aderenţii creştinismului occidental din Africa şi din sud-estul Asiei. Numai unul dintre aceste conflicte violente său potenţial violente, cel dintre croaţi şi bosniaci, s-a produs direct de-a lungul liniei de falie între Occident şi Islam. Sfârşitul efectiv al imperialismului teritorial occidental şi absenţa de până acum a unei expansiuni teritoriale musulmane reînnoite a dat naştere unei segregări geografice, în aşa fel încât doar în puţine locuri din Balcani comunităţile occidentală şi musulmană se învecinează una cu alta. Conflictele între Occident şi Islam se concentrează astfel mai puţin pe teritorii cât pe probleme intercivilizaţionale largi, cum ar fi proliferarea armelor nucleare, drepturile omului şi democraţia, controlul petrolului, migraţie, terorismul islamist şi intervenţia occidentală.

Ulterior Războiului Rece, intensitatea crescută a acestui antagonism istoric a fost pe larg recunoscută de către membrii celor două comunităţi. De exemplu, în 1991 Barry Buzan a identificat mai multe motive datorită cărora un Război Rece societal este pe cale de a se naşte „între Occident şi Islam, război în care Europa se va afla chiar pe linia frontului".

„Această dezvoltare are de-a face parţial cu valorile laice raportate la cele religioase, parţial cu rivalitatea istorică între creştinism şi Islam, parţial cu resentimentele avute în legătură cu dominaţia occidentală a politicii post-coloniale ce structurează Orientul Mijlociu, parţial cu amărăciunea şi umilirea indivizilor în comparaţie cu realizările civilizaţiilor islamică şi occidentală din ultimele două secole44.

În plus, el nota că un, Război Rece societal cu Islamul va servi pentru afirmarea identităţii europene în această perioadă crucială a procesului de întărire a Uniunii Europene". Prin urmare, „poate să existe o comunitate substanţială în Occident, pregătită nu doar pentru a sprijini un Război Rece societal cu Islamul, ci şi să adopte politici care să încurajeze acest război". În 1991, un cercetător occidental de marcă al Islamului, Bernard Lewis, a analizat „Rădăcinile mâniei musulmane" şi a concluzionat:

„Ar trebui să fie clar că în momentul de faţă ne aflăm în faţa unui mod şi a unei mişcări care transcend cu mult nivelul problemelor şi politicilor pe care le urmează guvernele. Aceasta este mai puţin o ciocnire a civilizaţiilor – este probabil o reacţie iraţională, dar în mod sigur istorică la un vechi adversar împotriva moştenirii noastre iudeo-creştine, la prezentul nostru laic şi la extinderea la nivel mondial a amândurora. Este de o importanţă crucială pentru noi ca să nu fim provocaţi, reacţionând iraţional şi

istoric împotriva acestui adversar”. 7

Observaţii similare provin din comunitatea islamică. Un ziarist egiptean de frunte, Mohammed Sid-Ahmed, argumentă în 1994 că „există semneândoielnice ale unei ciocniri în creştere între etica occidentală iudeo-creştină şi mişcarea de resurgenţă islamică, ce se întinde acum de la Atlantic, la vest, până în China, la est”. Un proeminent indian musulman prezicea în 1992 că „următoarea confruntare a Occidentului se va produce cu siguranţă în lumea musulmană. Orientările naţiunilor islamice, din Maghreb în Pakistan, ne arată că bătălia pentru o nouă ordine mondială va începe”. Pentru un jurist tunisian de marcă, bătălia este deja pe cale să înceapă: „colonialismul a încercat să deformeze toate tradiţiile culturale ale Islamului. Nu sunt un islamist. Nu cred că este vorba de un conflict între religii. Cred că este vorba de un conflict între civilizaţii”.

În anii ’80 şi 90, orientarea pretutindeni prezentă în Islam a fost într-o direcţie antioccidentală. În parte, aceasta este consecinţa naturală a Renaşterii Islamice şi a reacţiei împotriva unei percepute, *gharbzadegt*v occidentoxificarea societăţilor musulmane. „Reafirmarea Islamului, oricare ar fi formele sale specifice sectariste, înseamnă repudierea influenţei europene şi americane asupra societăţii, politicii şi moralei locale”. 9 în trecut, în unele ocazii, liderii musulmani spuneau poporului lor: „trebuie să ne occidentalizăm”. Totuşi, dacă vreun lider musulman a spus aşa ceva în ultimul sfert al secolului XX, el este o figură singuratică. Într-adevăr, este greu să găseşti declaraţii ale vreunor musulmani, indiferent dacă sunt politicieni, persoane oficiale, din lumea academică, oameni de afaceri sau ziarişti, care să elogieze valorile şi instituţiile occidentale. Ei pun, în schimb, accentul pe diferenţele între civilizaţia lor şi cea occidentală, pe

superioritatea culturii lor şi pe nevoia de a menţine integritatea acestei culturi în faţa atacului occidental. Musulmanii iau în nume de rău şi se tem de puterea occidentală şi de ameninţarea pe care aceasta o prezintă pentru societatea şi convingerile lor. Ei privesc cultura occidentală ca fiind materialistă, coruptă, decadentă şi imorală. Ei o văd, de asemenea, şi ca fiind seducătoare şi de aceea accentuează nevoia de a rezista impactului acestei culturi asupra modului lor de viaţă. Din ce în ce mai mult, musulmanii atacă Occidentul nu pentru că aderă la o religie imperfectă, eronată, care este o „religie a cărţii", ci pentru că nu aderă la nicio religie. În ochii musulmanilor, laicitatea occidentală, ireligiozitatea şi, în consecinţă, imoralitatea sunt păcate mai rele decât creştinătatea occidentală carele-a produs. În timpul Războiului Rece, Occidentul îşi numea oponenţii „comunişti fără Dumnezeu"; în conflictul civilizaţiilor ulterior Războiului Rece musulmanii îşi văd oponenţii ca fiind „Occidentul fără Dumnezeu".

Aceste imagini ale unui Occident arogant, materialist, represiv, brutal şi decadent sunt influenţate nu doar de către imami fundamentalişti, ci şi de către cei din Occident care ar dori să se considere aliaţii şi sprijinitorii lor naturali. Câteva cărţi ale unor autori musulmani publicate în Occident în anii '90 au elogiat cartea Fatimei Mernissi, *Islam şi democraţie*, întâmpinată în general ca o declaraţie a unei femei musulmane moderne şi liberale10. Totuşi, descrierea Occidentului din acest volum cu greu ar putea să fie mai puţin flatantă. Occidentul este „militarist", „imperialist" şi a „traumatizat" alte naţiuni prin „teroare colonială". Individualismul, marcă a culturii occidentale, este „sursa tuturor necazurilor". Puterea occidentală este de temut. Occidentul „decide singur dacă sateliţii vor fi utilizaţi pentru a-i educa pe arabi sau pentru a-i

bombarda… El zdrobeşte potenţialul nostru şi ne invadează vieţile cu produsele sale importate şi filmele care inundă canalele de televiziune… El este o putere care ne zdrobeşte, ne asediază pieţele şi controlează resursele, iniţiativele şi potenţialul nostru. Aşa am perceput situaţia noastră şi Războiul din Golful ne-a transformat percepţiile în certitudini". Occidentul „îşi creează puterea prin intermediul cercetării militare" şi apoi îşi vinde produsele acestei cercetări ţărilor subdezvoltate care sunt „consumatori pasivi". Pentru a se elibera de această sclavie, Islamul trebuie să-şi creeze propriii săi ingineri şi oameni de ştiinţă, să-şi construiască propriile arme (nucleare sau convenţionale, autoarea nu specifică) şi „să ne elibereze din starea de dependenţă militară faţă de Occident". Acestea, repetăm, nu sunt punctele de vedere ale unui *ayatollah* cu barbă şi cu glugă.

Oricare ar fi opiniile lor politice sau religioase, musulmanii sunt de acord cu faptul că există diferenţe fundamentale între cultura lor şi cea occidentală. După cum accentua şeicul Ghanoushi, „esenţialul este că societăţile noastre sunt bazate pe unele valori, altele decât cele ale Occidentului". Un membru al guvernului egiptean afirma că americanii „vin aici şi vor să fie ca ei. Ei nu înţeleg nimic din valorile sau din cultura noastră". Un ziarist egiptean este de acord cu această afirmaţie: „Suntem diferiţi. Avem un fond diferit, o istorie diferită. În consecinţă, avem dreptul la un viitor diferit". Publicaţiile serioase musulmane, deopotrivă cele populare şi cele intelectuale, descriu ceea ce pretind a fi conspiraţii şi planuri occidentale destinate subordonării, umilirii şi subminării culturii şi instituţiilor islamice.11

Reacţia împotriva Occidentului poate fi observată nu numai în luările de poziţii intelectuale din cadrul Renaşterii Islamice, ci şi în modificarea atitudinii în

legătură cu Occidentul a guvernelor din ţările musulmane. Guvernele imediat post-coloniale au fost în general occidentale în ceea ce priveşte ideologiile lor politice şi economice şi politicile lor şi prooccidentale în ceea ce priveşte politica lor externă, cu unele excepţii parţiale, cum ar fi Algeria şi Indonezia, unde independenţa a rezultat din revoluţii naţionale. Cu toate acestea, guvernele prooccidentale, unul după altul, au făcut loc unor guverne ce se identificau mai puţin cu Occidentul sau chiar explicit antioccidentale, în Irak, Libia, Yemen, Siria, Iran, Sudan, Liban şi Afghanistan. Schimbări mai puţin evidente în această direcţie s-au produs în orientarea şi alinierea altor state, printre care Tunisia, Indonezia sau Malayezia. Cei mai devotaţi aliaţi militari musulmani ai Statelor Unite din perioada Războiului Rece, Turcia şi Pakistanul, se află sub presiuni politice interne islamiste şi legăturile lor cu Occidentul sunt subiectul unei tensiuni crescute.

În 1995, singurul stat musulman care era în mod clar mai prooccidental decât cu zece ani în urmă era Kuweitul. Prietenii apropiaţi ai Occidentului în lumea musulmană sunt în momentul de faţă fie Kuweitul, Arabia Saudită şi şeicatele din Golful Persic dependente, din punct de vedere militar, faţă de Occident, fie Egiptul şi Algeria care depind de Occident din punct de vedere economic. La sfârşitul anilor ’80, regimurile comuniste din Europa de Est au capotat atunci când devenise evident că Uniunea Sovietică nu ar mai putea sau nu ar mai vrea să le acorde sprijin economic şi militar. Dacă a devenit evident căoccideâttul nu va mai putea menţine regimurile-satelit musulmane, este posibil ca acestea să ăibă o soartă comparabilă.

Antioccidentalismul musulman în creştere se frianifestă în paralel cu îngrijorarea occidentală extinsă în

legătură cu „ameninţarea islamică” ce vine în special din partea extremismului musulman. Islamul este văzut că o sursă de proliferare nucleară, terorism şi, în Europa, emigranţi nedoriţi. Aceste îngrijorări sunt împărtăşite deopotrivă de către opinia publică şi de către conducători. De exemplu, întrebaţi în noiembrie 1994 dacă „resurgenţa islamică” a constituit o ameninţare pentru interesele S.U.A. În Orientul Mijlociu, 61 dintr-un eşantion de 35.000 de americani interesaţi de politică externă au spus că da şi numai 28 au răspuns negativ. Cu un an mai înainte, când au fost întrebaţi ce ţară reprezintă cel mai mare pericol pentru Statele Unite, un eşantion luat la întâmplare a indicat între primele trei Iranul, China şi Irakul. În mod similar, puşi în 1994 să identifice „ameninţările critice” la adresa Statelor Unite, 72 din opinia publică şi 61 din conducătorii politicii externe s-au referit la proliferarea nucleară, iar 69 din opinia publică şi 33 din conducătorii politicii externe s-au referit la terorism – două chestiuni asociate pe scară largă cu Irakul. În plus, 33 din opinia publică şi 39 din conducătorii politicii externe vedeau o ameninţare în posibila expansiune a fundamentalismului islamic. Europenii au atitudini similare. De exemplu, în primăvara anului 1991, 51 din opinia publică franceză afirma că principala ameninţare pentru Franţa venea din sud şi doar 8 afirmau că ar putea veni din est. Toate cele patru ţări de care opinia publică franceză se temea cel mai mult erau musulmane: Irakul, 52; Iranul, 35, Libia 26; Algeria, 22.12 Conducătorii politici occidentali, printre care Cancelarul Germaniei şi primul-ministru al Franţei, exprimau îngrijorări similare, Secretarul General al NATO declarând în 1995 că fundamentalismul islamic a fost „cel puţin la fel de periculos ca şi comunismul” pentru Occident şi un „foarte înalt demnitar” al Administraţiei Clinton indicând Islamul ca fiind rivalul global al Occidentului. 13

Odată cu dispariţia efectivă a ameninţării militare din est, planurile NATO sunt din ce în ce mai mult orientate înspre potenţialele ameninţări din sud. Un analist al armatei S.U.A. Observă în 1992 că „flancul sudic” a înlocuit frontul central şi „devine foarte rapid nouă linie de front a NATO”. Pentru a face faţă acestor ameninţări din sud, membrii sudici ai NATO – Italia, Franţa Spania şi Portugalia – au început planuri şi operaţiuni militare comune şi, în acelaşi timp, au antrenat guvernele din Maghreb în consultări asupra modurilor de contrare a influenţei extremiştilor musulmani. Aceste ameninţări au produs de asemenea raţiunea pentru continuarea unei prezenţe militare substanţiale a S.U.A. În Europa. Un fost oficial S.U.A. Observă că „în timp ce forţele S.U.A. În Europa nu reprezintă un panaceu pentru problemele create de Islamul fundamentalist, aceste forţe sunt puternice în ceea ce priveşte planurile militare din toată regiunea. Vă amintiţi desfăşurarea de forţe S.U.A., franceze şi britanice din Europa în Războiul Golfului din 1990 – 91? Cei din regiune îşi aduc aminte” 14. Autorul a uitat să adauge că îşi aduc aminte cu teamă, resentiment şi ură.

Date fiind percepţiile dominante pe care musulmanii şi occidentalii le au unii despre alţii şi afirmarea extremismului islamist, este extrem de surprinzător faptul că, după revoluţia iraniană din 1979, un cvasi-război intercivilizaţional s-a dezvoltat între Islam şi Occident. Este vorba de un cvasi-război din trei motive. În primul rând, nu tot Islamul a luptat împotriva întregului Occident. Două state fundamentaliste (Iran, Sudan), trei state nefundamentaliste (Irak, Libia, Siria), la care se adaugă un mare număr de organizaţii islamiste, având sprijin financiar din partea altor ţări musulmane, cum ar fi Arabia Saudită, au luptat cu Statele Unite şi, uneori, cu Marea

Britanie, Franţa şi alte state şi grupări occidentale, precum şi cu Israelul şi cu evreii în general. În al doilea rând, este un cvasi-război deoarece, în afara Războiului din Golf din 1990 – 91, a fost purtat cu mijloace limitate: pe de o parte, terorism, pe de altă parte putere aeriană, acţiuni secrete şi sancţiuni economice. În al treilea rând, este un cvasi-război deoarece, pe timpul cât violenţa a durat, ea nu a fost continuă. Aceasta a implicat acţiuni intermitente ale unei părţi ce au provocat replici din partea celeilalte. În momentul de faţă, un cvasi-război e totuşi un război. Chiar dacă excludem zecile de mii de soldaţi şi civili irakieni omorâţi de bombardamentele occidentale în ianuarie-februarie 1991, victimele şi alte pierderi s-au măsurat cu miile şi acestea s-au întâmplat în efectiv fiecare an de după 1979. Mai mulţi occidentali au fost omorâţi în acest cvasi-război decât în Războiul „real" din Golf.

Ambele părţi au recunoscut de altfel că acest conflict este un război. Nu cu mult timp în urmă, Khomeini declara foarte exact că „Irakul se află efectiv în război cu America" 15 şi Gadhafi proclamă în mod regulat războiul sfânt împotriva Occidentului. Liderii musulmani şi alte grupări şi state extremiste s-au exprimat în termeni similari. Statele Unite au clasificat şapte ţări ca fiind „state teroriste", dintre care cinci sunt musulmane (Iran, Irak, Siria, Libia, Sudan); celelalte sunt Cuba şi Coreea de Nord. De fapt, ele sunt identificate drept inamici, pentru că atacă Statele Unite şi aliaţii săi cu cea mai eficace armă pe care o au la dispoziţie şi recunosc astfel existenţa unei stări de război cu aceştia. Oficialii S.U.A. S-au referit în repetate rânduri la aceste state ca fiind „în afara legii", „violente" – plasându-le în felul acesta în afara ordinii internaţionale civilizate şi transformându-le în ţinte legitime pentru contramăsuri multilaterale sau unilaterale. Guvernul Statelor Unite i-a învinuit pe atentatorii de la World Trade

Center că au intenţionat „să pornească un război de terorism urban împotriva Statelor Unite” şi a argumentat faptul că cei însărcinaţi cu următoarele atacuri cu bombe în Manhattan erau „soldaţi” într-o luptă „implicând un război” împotriva Statelor Unite. Dacă musulmanii pretind că Occidentul este în război cu Islamul şi dacă occidentalii pretind că grupările islamiste se află în război cu Occidentul, pare rezonabil a conchide că ceva foarte asemănător unui război este pe cale de apariţie.

În acest cvasi-război fiecare parte a acumulat avantaje de pe urma puterii sale şi a slăbiciunilor celeilalte părţi. Din punct de vedere militar, a fost pe scară largă un război al terorismului vs. Putere aeriană. Militanţi islamici devotaţi cercetează societăţile deschise ale Occidentului şi plantează bombe având ţinte precise. Militarii occidentali profesionişti explorează cerurile deschise ale Islamului şi lansează bombe inteligente având ţinte precise. Islamiştii pun Iacale asasinarea unor. Figuri proeminente occidentale; Statele Unite pun la cale răsturnarea regimurilor islamice extremiste. Timp de 15 ani, între 1980 şi 1995, potrivit Departamentului de Apărare al S.U.A., Statele Unite s-au angajat în 70 de operaţiuni militare în Orientul Mijlociu, toate acestea fiind îndreptate împotriva musulmanilor. Niciun alt model comparabil de operaţiuni militare ale S.U.A. Nu poate fi găsit în legătură cu cei dintr-o altă civilizaţie.

Fiecare parte a menţinut, cu excepţia Războiului din Golf, intensitatea violenţei la niveluri joase, rezonabile şi s-a abţinut de la a califica actele violente drept acte de război ce solicită o replică imediată. *The eeconomist* observa că „dacă Libia ar ordona unuia din submarinele sale să scufunde un pachebot american, Statele Unite ar trata acest act ca pe un act de război al guvernului, şi nu vor încerca să-l extrădeze pe comandantul submarinului.

În principiu, bombardarea unui avion de către serviciul secret libian nu este diferită". 16 în momentul de faţă, participanţii la acest război utilizează unul împotriva altuia tactici mult mai violente decât utilizau Statele Unite şi Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. Cu rare excepţii, niciuna dintre superputeri nu omora intenţionat civili sau chiar militari aparţinând adversarului. Totuşi, acest lucru se întâmplă în mod repetat în cvasi-război.

Liderii americani pretind că musulmanii implicaţi în cvasi-război reprezintă o minoritate nesemnificativă a celor care utilizează violenţa, respinsă de către marea majoritate a musulmanilor moderaţi. Acest lucru poate fi adevărat, însă mărturiile care să sprijine o asemenea afirmaţie lipsesc. Protestele împotriva violenţei antioccidentale au fost total absente în ţările musulmane. Guvernele musulmane, chiar şi cele prietene Occidentului şi dependente faţă de acesta au fost surprinzător de reticente atunci când au trebuit să condamne actele teroriste îndreptate împotriva Occidentului. De cealaltă parte, guvernele şi opinia publică din Europa au sprijinit din plin şi au criticat arareori măsurile pe care Statele Unite le-auluat împotriva oponenţilor săi musulmani, într-un contrast izbitor cu energica opoziţie pe care au exprimat-o adesea în legătură cu acţiunile americane împotriva Uniunii Sovietice şi a comunismului în timpul Războiului Rece. În conflictele civilizaţionale, spre deosebire de cele ideologice, rudele se ajută reciproc.

Problema fundamentală a Occidentului nu este fundamentalismul islamic, ci Islamul, o civilizaţie diferită ai cărei membri sunt convinşi de superioritatea culturii lor şi sunt obsedaţi de inferioritatea puterii lor. Problema pentru Islam nu este C.I.A. Sau Departamentul de Apărare al Statelor Unite, ci Occidentul, o civilizaţie diferită ai cărei membri sunt convinşi de universalitatea culturii lor şi

cred că puterea lor superioară, chiar aflată în declin, le impune obligaţia de a-şi extinde această cultură pretutindeni în lume. Acestea sunt ingredientele de bază care alimentează conflictul între Islam şi Occident.

Asia, China şi America

Cazanul civilizaţiilor. Schimbările economice din Asia, în special cele din estul Asiei, reprezintă unul din cele mai semnificative evenimente din lume în a doua jumătate a secolului XX. În anii ’90, această dezvoltare economică a generat o euforie economică în rândul multor observatori care au văzut Asia de Est şi întreaga zonă a Pacificului extinzându-şi reţeaua economică, ceea ce ar asigura pace şi armonie între naţiuni. Acest optimism s-a bazat pe o extrem de dubioasă presupunere potrivit căreia schimburile comerciale favorizează pacea. Ceea ce, totuşi, nu este cazul. Creşterea economică creează instabilitate politică în interiorul ţărilor şi între ţări, alterează echilibrul de putere între ţări şi regiuni. Schimburile economice fac posibile contactele între oameni, însă nu-i pot face să se înţeleagă. Din punct de vedere istoric, ele au produs adesea o adâncă conştientizare a diferenţelor dintre popoare şi au stimulat temerile reciproce. Comerţul între ţări produce atât conflict, cât şi profit. Dacă se verifică experienţa trecutului, Asia înfloritoare economic va genera o Asie a instabilităţii şi a conflictelor.

Dezvoltarea economică a Asiei şi auto încrederea crescută a societăţilor asiatice au sfărâmat politica internaţională prin cel puţin trei modalităţi. În primul rând, dezvoltarea economică face că statele asiatice să fie capabile să-şi extindă capacităţile militare, să încurajeze incertitudinile legate de viitorul relaţiilor dintre aceste ţări şi să aducă în prim-plan problemele şi rivalităţile care au fost suprimate în timpul Războiului Rece, sporind astfel probabilitatea conflictului şi a instabilităţii în regiune. În al

doilea rând, dezvoltarea economică face că intensitatea conflictelor între societăţile asiatice şi Occident, în principal Statele Unite, să crească şi întăreşte abilitatea societăţilor asiatice de a reuşi să se impună în aceste lupte. În al treilea rând, creşterea economică a celei mai mari puteri a Asiei face să crească influenţa Chinei în regiune şi probabilitatea ca China să-şi reafirme hegemonia tradiţională în Asia de Est, silind în felul acesta alte naţiuni fie să se „alăture" şi să se acomodeze cu această dezvoltare, fie să „echilibreze" şi să încerce să stăvilească influenţa chineză.

În timpul mai multor secole de ascendenţă occidentală, relaţiile internaţionale care au avut importanţă au constituit un joc derulat între marile puteri occidentale, la care s-au adăugat, într-o oarecare măsură, mai întâi Rusia, în secolul XVIII, apoi Japonia, în secolul XX. Europa a fost principala arenă a conflictului şi cooperării între marile puteri şi chiar în timpul Războiului Rece principala linie de confruntare a superputerilor se afla în inima Europei. În măsura în care relaţiile internaţionale care au importanţă în lumea ulterioară Războiului Rece au un loc de desfăşurare, acest loc este Asia şi în special Asia de Est. Asia este cazanul civilizaţiilor. Asia de Est conţine societăţi aparţinând de şase civilizaţii – japoneză, sinică, ortodoxă, budistă, musulmană şi occidentalăiar Asia de Sud adaugă la acestea şi hinduismul. Statele de nucleu a patru civilizaţii, Japonia, China, Rusia şi Statele Unite, sunt actorii majori în Asia de Est; Asia de Sud adaugă la aceştia şi India; Indonezia este putere musulmană pe cale de afirmare. În plus, Asia de Est conţine câteva puteri de nivel mediu, având o influenţă economică crescută, cum ar fi Coreea de Sud, Taiwan şi Malayezia, la care se adaugă un Vietnam potenţial puternic. Rezultatul este un model extrem de

complex de relaţii internaţionale, comparabil în multe feluri cu cele care au existat în secolele XVIII şi XIX în Europa şi încărcat cu toată fluiditatea şi incertitudinea ce caracterizează situaţiile multipolare.

Naturamulticivilizaţională, ce include multe puteri, a Asiei de Est o distinge faţă de Europa Occidentală, iar diferenţele economice şi politice întăresc acest contrast. Toace ţările Europei Occidentale sunt democraţii stabile, au economii de piaţă şi au înalte niveluri de dezvoltare. La jumătatea anilor ’90, Asia de Est cuprinde o democraţie stabilă, câteva democraţii noi şi instabile, patru din cele cinci dictaturi comuniste ce au mai rămas în lume, guverne militare, dictaturi personale şi sisteme autoritare cu un singur partid dominant. Nivelurile de dezvoltare economică variază, de la cele ale Japoniei şi Singapore-ului, la cele ale Vietnamului şi Coreei de Nord. Există o orientare generală spre piaţă şi deschidere economică, însă sistemele economice se află încă pe o gamă largă, de la economia de comandă a Coreei de Nord, trecând prin amestecuri variate de control de stat şi întreprinderi private, la economia de tip *laissez-faire* a Hong Kong-ului.

În afară de gradul în care hegemonia chineză instituie uneori o ordine ocazională în regiune, o societate internaţională (în sensul britanic al termenului) nu a existat în Asia de Est, aşa cum a existat în Europa Occidentală.17 La sfârşitul secolului XX, Europa s-a întărit cu un extraordinar de dens complex de instituţii: Uniunea Europeană, NATO, Uniunea Europei Occidentale, Consiliul Europei, Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE) şi altele. Asia de Est, care nu are nimic comparabil, cu excepţia ASEAN ce totuşi nu include nicio mare putere, s-a eschivat în general de problemele de securitate şi doar a început să se deplaseze în direcţia celor mai primitive forme de integrare economică. În anii

’90, o mai largă organizaţie, A.P.E.C., încorporând multe din ţările limitrofe Pacificului, a început să existe, însă a fost chiar mai slabă decât ASEAN. Nicio altă instituţie multilaterală majoră nu reuneşte principalele puteri asiatice.

Din nou în contrast cu Europa Occidentală, germenii conflictelor între state se găsesc din abundenţă în Asia de Est. Două zone de pericol identificate implică cele două Corei şi cele două Chine. Totuşi, aceste pericole sunt mai reduse decât în timpul Războiului Rece. Diferenţele ideologice au o semnificaţie scăzută şi în 1995 relaţiile dintre cele două Chine s-au extins semnificativ, iar relaţiile între cele două Corei au început să se dezvolte. Probabilitatea ca unii coreeni să lupte împotriva altor coreeni există, însă este scăzută. Perspectivele unei lupte între chinezi sunt mari, însă rămân limitate, în afară de cazul în care taiwanezii ar renunţa la identitatea lor chineză şi ar constitui formal o republică independentă a Taiwanului. Aşa cum un document militar chinez cita aprobator spusele unui general, „ar trebui să existe limite în luptele dintre membrii de familie”. 18 În timp ce violenţa între cele două Corei sau între cele două Chine rămâne posibilă, este probabil ca, datorită comuniunii lor culturale, această posibilitate să se diminueze în timp.

În Asia de Est, conflictele moştenite în timpul Războiului Rece au fost completate şi înlocuite cu alte posibile conflicte ce reflectă vechi rivalităţi şi noi relaţii economice. Analizele cu privire la securitatea Asiei de Est de la începutul anilor ’90 se referă în mod regulat la această regiune ca fiind „o vecinătate periculoasă”, „pregătită pentru rivalităţi”, o regiune a „mai multor războaie reci” ce „întâmpină un viitor” în care războiul şi instabilitarea ar prevala.19 în contrast cu Europa Occidentală, Asia de Est avea în anii ’90 dispute teritoriale

nerezolvate, cele mai importante fiind cele între Rusia şi Japonia asupra insulelor din nord[38]-şi cele între China, Vietnam, Filipine şi, potenţial, alte state din sud-estul Asiei asupra Mării Chinei de Sud. Punctele de vedere diferite asupra frontierelor între China, pe de o parte, Rusia şi India, pe de altă parte, erau reduse la jumătatea anilor ’90 dar ar putea să iasă din nou la suprafaţă, aşa cum s-ar putea că chinezii să aibă pretenţii în Mongolia. Mişcări de insurgenţă sau recesioniste, sprijinite de cele mai multe ori din afară, există în Mindanao, Timorul de Est, sudul Thailandei şi estul Myanmar. În plus, în timp ce o pace interstatală există în Asia de Est la jumătatea anilor ’90, timp de 50 de ani mari războaie s-au produs în Coreea şi Vietnam iar puterea centrală în Asia, China, a luptat împotriva americanilor, şi împotriva aproape a tuturor vecinilor săi, printre care coreeni, vietnamezi, chinezi naţionalişti, indieni, tibetani şi ruşi. În 1993 o analiză a armatei chineze identifica 8 regiuni care ameninţă

38♦ Ar trebui să notăm că, cel puţin în Statele Unite, există o confuzie terminologică în legătură cu relaţiile între ţări. Relaţiile „bune" sunt cele de prietenie şi cooperare; relaţiile „rele" sunt cele ostile şi antagoniste. Această întrebuinţare combină două dimensiuni toane diferite: prietenie vs. ostilitate şi de- zirabilitate vs. indezirabilitate. Ba reflectă afirmaţia specific americană potrivit căreia armonia în relaţiile internaţionale este întotdeauna bună şi conflictul este întotdeauna rău. Identificarea relaţiilor bune cu cele prietenoase este totuşi validă doar dacă conflictul nu este niciodată dezirabil. Mulţi americani gândesc că a fost „bine" faptul că Administraţia Bush a focut ca relaţiile S.U.A. cu Irakul să fie „rele44 pornind războiul de eliberare a Kuweitului. Pentru a evita confuzia dintre „bine" şi dezirabil sau armonios şi dintre „rău44 şi indezirabil sau ostil, voi folosi „bine" şi „rău" doar pentru a desemna ceea ce este dezirabil, respectiv indezirabil. Americanii sunt de acord cu competiţia din societatea americană între opinii, grupuri, partide, scctoare ale guvernului, afaceri. De ce cred americanii că în interiorul societăţii lor conflictul este bun şi este rău între societăţi este o întrebare fascinantă pe care, după cunoştinţele mele, nimeni nu a studiat-o serios, (n a.)

securitatea militară a Chinei şi Comisia Militară Centrală Chineză conchidea că, în general, supravegherea securităţii asiatice a fost „foarte severă”. După secole de certuri, Europa Occidentală este paşnică şi războiul este inimaginabil. În Asia de Est lucrurile nu stau deloc aşa şi, după cum a sugerat Aaron Friedberg, s-ar putea ca trecutul Europei să fie viitorul Asiei.20

Dinamismul economic, disputele teritoriale, rivalităţile dezgropate şi incertitudinile politice alimentează semnificative creşteri ale bugetelor şi capacităţilor militare estasiatice în anii ’80 şi ’90. Exploatându-şi noua bogăţie şi, în multe cazuri, populaţiile suficient de educate, guvernele est-asiatice au înlocuit armatele prost echipate, „ţărăneşti” cu forţe militare mai mici, mai profesioniste şi mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. Odată cu îndoielile crescânde în legătură cu gradul de implicare americană în Asia de Est, ţările din această regiune tind să devină încrezătoare în forţele proprii, în timp ce statele est-asiatice continuă să importe cantităţi substanţiale de arme din Europa, Statele Unite şi fosta Uniune Sovietică, ele acordă preferinţă importului de tehnologie care ar putea să le permită producerea de avioane, rachete şi echipamente electronice sofisticate. Japonia şi statele sinicechina, Taiwan, Singapore şi Coreea de Sud – posedă sofisticate industrii de armament. Dată fiind geografia litorală a Asiei de Est, ele au pus accentul pe capacităţile aeriene şi navale. În consecinţă, naţiunile care anterior nu erau capabile să lupte una cu alta sunt din ce în ce mai capabile să o facă. Aceste construcţii militare au implicat o transparenţă redusă şi prin urmare au generat multă suspiciune şi neîncredere.21 într-o situaţie de schimbare a relaţiilor de putere, orice guvern în mod necesar şi legitim îşi pune întrebarea: „Zece ani de acum înainte cine va fi duşmanul

meu şi cine va fi prietenul meu, dacă va fi cineva?”

Războaiele Reci asiatico-americane. La sfârşitul anilor ’80 şi la începutul anilor ’90, relaţiile între Statele Unite şi ţările asiatice, în afară de Vietnam, au devenit din ce în ce mai antagoniste şi capacitatea Statelor Unite de a domina aceste controverse a decăzut. Aceste tendinţe s-au înregistrat în legătură cu marile puteri din Asia de Est şi relaţiile americane cu China şi Japonia au evoluat de-a lungul unor căi paralele. Pe de o parte americanii, pe de altă parte chinezii şi japonezii vorbeau despre războaie reci ce se dezvoltă între ţările lor.22 Aceste tendinţe simultane au început în timpul Administraţiei Bush şi s-au accelerat în timpul Administraţiei Clinton. La jumătatea anilor ’90, relaţiile americane cu cele două mari puteri asiatice ar putea cel mai bine să fie descrise ca fiind „încordate” şi se pare că sunt puţine şanse să devină mai puţin încordate.*

La începutul anilor ’90 relaţiile japonezo-americane au devenit din ce în ce mai înfierbântate, existând controverse asupra unui mare număr de probleme ce includ rolul Japoniei în Războiul Golfului, prezenţa militară americană în Japonia, atitudinile japoneze în legătură cu politicile americane în domeniul drepturilor omului în privinţa Chinei şi a altor ţări, participarea japoneză în misiuni de menţinerea păcii şi, cel mai important, relaţiile economice, în special comerţul. Referirile la războaiele comerciale au devenit un loc comun.23 Oficialii americani, în particular în timpul Administraţiei Clinton, au cerut din ce în ce mai multe concesii Japoniei, oficialii japonezi au rezistat acestor cereri din ce în ce mai puternic. Fiecare controversă japonezo-americană în legătură cu comerţul a fost mai aspră şi mai dificil de rezolvat decât precedenta. De exemplu, în martie 1994 preşedintele Clinton a semnat un ordin ce-i conferea autoritatea de a aplică sancţiuni

comerciale mai stricte asupra Japoniei, ceea ce a generat proteste nu numai din partea japonezilor, ci şi din partea conducerii G.A.T.T., principala organizaţie de comerţ mondială. La scurt timp după aceea, Japonia a replicat cu un „atac agasant” asupra politicilor S.U.A., imediat după ce Statele Unite „au acuzat formal Japonia” de discriminare îndreptată împotriva companiilor sale în acordarea contractelor guvernamentale. În primăvara anului 1995, Administraţia Clinton a ameninţat că va impune tarife de 100 asupra maşinilor de lux japoneze, cu un acord care avertiza că acestea vor avea efecte până ce sancţiunile vor intra în vigoare. Ceva asemănător unui război comercial era clar că este pe cale de a se naşte între cele două ţări. La jumătatea anilor ’90 asprimea relaţiilor americano-japoneze a atins o asemenea cotă încât figuri politice japoneze au început să-şi pună întrebări în legătură cu prezenţa militară S.U.A. În Japonia.

În timpul acestor ani opinia publică din fiecare ţară a devenit mai puţin favorabilă în legătură cu cealaltă ţară. În 1985, 85 din opinia publică americană afirma că au o atitudine prietenoasă în ceea ce priveşte Japonia. În 1990 acest procent a scăzut la 67 şi în 1993 numai 50 din americani erau favorabili în ceea ce priveşte Japonia şi aproape două treimi afirmau că au încercat să evite cumpărarea produselor japoneze. În 1985.73 din japonezi descriau relaţiile americano-japoneze ca fiind prietenoase; în 1993, 64 afirmau că aceste relaţii sunt neprietenoase. Anul 1991 a marcat un punct de cotitură crucial în modificarea opiniei publice ce a lăsat la o parte modelul din timpul Războiului Rece. În acel an fiecare ţară a înlocuit Uniunea Sovietică în percepţiile celuilalt. Pentru prima oară, americanii au pus Japonia în faţa Uniunii Sovietice ca ameninţare la adresa securităţii americane şi pentru prima oară japonezii au pus Statele Unite în faţa

Uniunii Sovietice ca ameninţare la adresa securităţii Japoniei.24

Schimbările în atitudinea publică s-au armonizat cu schimbările de percepţie ale elitei, în Statele Unite este pe cale de a se naşte un semnificativ grup de universitari, intelectuali şi revizionişti politici care accentuează diferenţele culturale şi structurale între cele două ţări şi necesitatea că Statele Unite să abordeze o linie mai dură în tratarea problemelor economice cu Japonia. Imaginile Japoniei în mass-media şi în romanele populare devin din ce în ce mai depreciative. În paralel, în Japonia apare o nouă generaţie de lideri politici ce nu au avut experienţa puterii americane şi bunăvoinţa acestora după cel de-al Doilea Război Mondial, care sunt foarte mândri de succesele economice japoneze şi care au fost cât se poate de doritori să reziste cererilor americane într-un fel în care predecesorii lor nu şi-l puteau închipui. Aceşti japonezi, rezistenţi" erau în contrapartidă cu, revizionistii" americani şi în ambele ţări candidaţii au găsit de cuviinţă că, pledând în favoarea unei linii mai dure în legătură cu problemele ce afectează relaţiile japonezo-americane, se vor pune de acord cu alegătorii.

În perioadă ce se întinde de la sfârşitul anilor ’80 la începutul anilor ’90, relaţiile americane cu China au devenit de asemenea din ce în ce mai antagonice. Deng Xiaoping afirma în septembrie 1991 că relaţiile conflictuale între cele două ţări constituie „un nou Război Rece", expresie repetată în mod regulat în presa chineză. În august 1995, agenţia guvernamentală de presă declara că „relaţiile chino-americane se află la cel mai scăzut nivel de când cele două ţări au stabilit relaţii diplomatice" în 1979. Oficialii chinezi au denunţat în mod regulat pretinsa interferenţă în treburile interne ale Chinei. Un document intern al guvernului chinez arăta în 1992 faptul că „ar

trebui să scoatem în evidenţă că, de când a devenit unica superputere, Statele Unite sunt de o avariţie sălbatică în ceea ce priveşte un nou hegemonism şi putere politică, însă puterea lor este în declin şi există limite în legătură cu ce pot ei să facă". Preşedintele Jiang Zemin afirma în august 1995 că „forţele ostile occidentale nu au abandonat niciun moment planul lor de a occidentaliza şi «diviza» ţara noastră". În 1995 există un consens larg, potrivit relatărilor, între liderii şi savanţii chinezi asupra faptului că Statele Unite au încercat să „divizeze China din punct de vedere teritorial, să o distrugă din punct de vedere politic, să o stăpânească din punct de vedere strategic şi să o frustreze din punct de vedere economic". 25

Există dovezi pentru toate aceste învinuiri. Statele Unite au aprobat intrarea preşedintelui Lee al Taiwanului pe teritoriul lor, au vândut 150 de avioane tip F-16 Taiwanului, au desemnat Tibetul ca fiind un „teritoriu suveran ocupat", au denunţat abuzurile Chinei din domeniul drepturilor omului, nu au sprijinit oi ganizarea Jocurilor Olimpice din anul 2000 la Beijing, au normalizat relaţiile cu Vietnamul, au acuzat China că exportă componente de arme chineze în Iran, au impus sancţiuni comerciale asupra vânzărilor chineze de echipamente de rachete către Pakistan şi au ameninţat China cu sancţiuni adiţionale în domeniul economic, blocând în acelaşi timp admiterea Chinei în Organizaţia Mondială a Comerţului. Fiecare parte o acuză pe cealaltă de rea-credinţă: potrivit americanilor, China violează înţelegerile convenite în legătură cu exportul de rachete, drepturile de proprietate intelectuală şi munca în închisori; potrivit chinezilor, americanii violează înţelegerile convenite, Lăsându-l pe preşedintele Lee să vină în Statele Unite şi vânzând avioane de luptă avansate Taiwanului.

Cea mai importantă grupare din China cu vederi

antagoniste despre Statele Unite a fost armata care, în aparenţă, face presiuni regulate asupra guvernului pentru ca acesta să adopte o linie mai dură faţă de Statele Unite, în iunie 1993, 100 de generali chinezi au trimis, potrivit relatărilor, o scrisoare lui Deng", plângându-se de politica „pasivă" a guvernului în raport cu Statele Unite şi eşecul acestuia în a rezista eforturilor depuse de S.U.A. Cu scopul de a „şantaja" China. În toamna acelui an, un document confidenţial al guvernului chinez rezuma motivele armatei pentru un conflict cu Statele Unite: „deoarece China şi Statele Unite au conflicte vechi în legătură cu ideologiile, sistemele sociale şi politicile lor externe diferite, îmbunătăţirea fundamentală a relaţiilor chino-americane se va dovedi a fi imposibilă". De când americanii cred că Asia de Est va deveni „inima economiei mondiale... Statele Unite nu pot tolera un adversar puternic în această regiune". 26 La jumătatea anilor '90 oficialii şi agenţiile chineze caracterizau în mod curent Statele Unite ca pe o putere ostilă.

Antagonismul crescut între China şi Statele Unite s-a datorat în bună parte politicilor interne din cele două ţări. Aşa cum s-a întâmplat şi în cazul Japoniei, opinia americană informată a fost divizată. Multe figuri din *establishment* au argumentat pentru o angajare constructivă faţă de China, extinderea relaţiilor economice şi atragerea Chinei în aşa-numita comunitate a naţiunilor. Alţii au pus accentul pe potenţială ameninţare chineză la adresa intereselor americane, susţinându că iniţiativele de conciliere cu China au produs rezultate negative şi stăruind în favoarea unei politici de *Containment* ferm. În 1993, opinia publică americană plasa China pe locul doi, după Iran, în clasamentul ţărilor care prezintă cel mai mare pericol pentru Statele Unite. Politica americană operează deseori astfel încât să producă gesturi simbolice,

cum ar fi vizita lui Lee la Corneli şi întâlnirea lui Clinton cu Dalai Lama, ceea ce i-a ofensat pe chinezi şi, în acelaşi timp, a făcut ca Administraţia să-şi sacrifice consideraţiile legate de drepturile omului în favoarea intereselor economice, aşa cum s-a întâmplat în cazul acordării clauzei naţiunii celei mai favorizate. Din partea chinezilor, guvernul avea nevoie de un nou duşman pentru a-şi susţine apelurile la naţionalism şi pentru a-şi legitima Biserica. Cum luptă pentru succesiune la putere s-a prelungit, influenţa politică a armatei a crescut, preşedintele Jiang precum şi alţi pretendenţi la puterea post-Deng nu şi-ar fi putut permite să fie nepăsători în privinţa promovării intereselor chineze.

Astfel, în cursul unui deceniu, relaţiile americane cu Japonia şi cu China s-au „deteriorat". Schimbarea din relaţiile asiatico-americane a fost atât de largă şi a cuprins atât de multe domenii, încât pare improbabil că motivele să poată fi găsite în conflictele de interese individuale asupra componentelor de automobile, vânzărilor de camere video sau baze militare, pe de o parte, ori asupra disidenţilor închişi, transferurilor de arme sau pirateriei intelectuale, pe de altă parte. În plus, a fost clar împotriva intereselor naţionale americane faptul de a permite ca relaţiile sale să devină simultan conflictuale cu ambele mari puteri asiatice. Regulile elementare de diplomaţie şi de putere politică ne spun că Statele I Iniţe ar fi trebuit să încerce să facă posibilă lupta unuia împotriva celuilalt sau cel puţin să îndulcească relaţiile cu unul dacă ele deveneau mai conflictuale cu celălalt. În momentul de faţă, acest lucru nu se întâmplă. Factori mai largi au conlucrat la încurajarea conflictelor din relaţiile asiatico-americane şi au făcut şi mai dificilă rezolvarea problemelor care au apărut în aceste relaţii. Acest fenomen general are cauze generale.

În primul rând, interacţiunea crescută între societăţile asiatice şi Statele Unite, sub forma comunicaţiilor extinse, a comerţului, a investiţiilor şi a cunoaşterii reciproce multiplică problemele în care interesele ar putea să se ciocnească şi chiar s-au ciocnit. Această interacţiune crescută face că ameninţările practicilor şi credinţelor dintr-o societate asupra alteia să existe, în ciuda unei distanţe ce pare inofensivă. În al doilea rând, ameninţarea sovietică din anii ’50 a dus la încheierea unui tratat de securitate mutuală S.U.A. – Japonia. Creşterea puterii sovietice în anii ’70 a dus la stabilirea relaţ» ** diplomatice între Statele Unite şi China în 1979 şi la o cooperare ad hoc între cele două ţări pentru promovarea interesului lor comun în neutralizarea acestei ameninţări. Sfârşitul Războiului Rece a suprimat acest interes comun al Statelor Unite şi al puterilor asiatice dar nu a pus nimic în loc. În consecinţă, alte probleme în care există conflicte de interes au ieşit la suprafaţă. În al treilea rând, dezvoltarea economică a ţărilor estasiatice a modificat pretutindeni echilibrul de putere între acestea şi Statele Unite. Asiaticii, după cum am văzut, îşi afirmă din ce în ce mai mult validitatea propriilor valori şi instituţii, precum şi superioritatea culturii lor asupra celei occidentale. Americanii, pe de altă parte, tind să afirme, în special după victoria lor din Războiul Rece, faptul că valorile şi instituţiile lor au fost universal justificate şi că ele mai au încă puterea să modeleze politica externă şi cea internă a societăţilor asiatice.

Acest mediu internaţional în schimbare a dezvăluit diferenţele culturale fundamentale între civilizaţiile asiatică şi americană. La nivelul cel mai adânc, ethos-ul confucianist a invadat multe societăţi asiatice, accentuând valorile de autoritate, ierarhice, subordonarea drepturilor şi intereselor individuale, importanţa consensului, evitarea

confruntării şi, în general, supremaţia statului asupra societăţii şi a societăţii asupra individului. În plus, asiaticii sunt tentaţi să gândească evoluţia societăţilor lor în termeni de secole şi de milenii şi să dea prioritate maximizării câştigurilor pe termen lung. Aceste atitudini contrastează cu prioritatea dată crezurilor americane de libertate, egalitate, democraţie şi individualism şi cu înclinaţia americană de a nu avea încredere în guvern, de a se opune autorităţii, de a promova sistemul de *checks and balances*, de a încuraja competiţia, de a sanctifica drepturile omului, de a uita trecutul, de a ignora viitorul şi de a se concentra pe maximizarea câştigurilor imediate. Sursele de conflict se găsesc în diferenţele fundamentale legate de societate şi de cultură.

Aceste diferenţe au consecinţe particulare pentru relaţiile între Statele Unite şi marile societăţi asiatice. Diplomaţii au depus mari eforturi pentru a rezolva conflictele americane cu Japonia asupra chestiunilor economice, în special surplusul comercial al Japoniei şi rezistenţa Japoniei la investiţiile şi produsele americane. Negocierile comerciale japonezo-americane au preluat multe din caracteristicile negocierilor sovietoamericane asupra controlului armelor din timpul Războiului Rece. Până în 1995, cele din urmă au produs rezultate chiar mai slabe decât cele dintâi deoarece aceste conflicte descind din diferenţele fundamentale între cele două economii şi în special din natura unică a economiei japoneze, în comparaţie cu economiile marilor ţări industrializate. Importurile de bunuri manufacturiere ale Japoniei au crescut la aproape 3, 1 din produsul său naţional brut, prin comparaţie cu o medie de creştere de 7, 4 în cazul marilor puteri industrializate. Investiţiile străine directe în Japonia au reprezentat un nesemnificativ O, 7 din produsul său intern brut, prin copfptaraţie cu 28, 6 în cazul Statelor

Unite şi 38, 5 în cazul Europei. Japonia este singura mare ţară industrializată care şi-a înlăturat surplusurile de buget la începutul anilor ’90.27

Pretutindeni economia japoneză nu a operat în modul pe care presupusele legi universale ale economiilor occidentale îl dictează. Afirmaţia economiştilor occidentali din anii ’80 potrivit căreia devalorizarea dolarului ar reduce surplusul comercial japonez s-a dovedit a fi falsă. În timp ce Acordul de la Piaza din 1985 rectifica deficitul comercial al americanilor în raport cu Europa, el a avut puţine efecte asupra deficitului înregistrat în relaţiile cu Japonia. Cum yenul s-a apreciat până când s-a apropiat de o rată de schimb de 100 la 1 în raport cu dolarul american, surplusul comercial japonez a rămas la un nivel ridicat, înregistrându-se chiar o creştere a acestuia. Japonezii au fost astfel capabili să susţină deopotrivă o valută forte şi un surplus comercial. Gândirea economică occidentală tinde să plaseze un şold negativ al balanţei comerciale între şomaj şi inflaţie, o rată a şomajului mai mică de 5 putând să împiedice presiunile inflaţioniste. În momentul de faţă, Japonia are de ani de zile o medie a ratei şomajului mai mică de 3 şi o medie a inflaţiei de 1, 5. În anii ’90 economiştii americani şi japonezi au trebuit deopotrivă să recunoască şi să conceptualizeze diferenţele de bază dintre aceste două sisteme economice. Nivelul scăzut unic de importuri manufacturiere al Japoniei, concluziona un studiu îngrijit, „nu poate fi explicat prin factorii de standard economic”. Un alt analist argumenta că „economia japoneză nu trebuie să urmeze logica occidentală, orice ar spune prezicerile occidentale, pentru simplul motiv că nu este o economie de piaţă occidentală. Japonezii… Au inventat un tip de economie care se comportă într-un mod ce uluieşte puterile profetice ale observatorilor occidental i”. 2*

Ce anume explică distinctivul caracter al economiei japoneze? În rândul marilor ţări industrializate, economia Japoniei este unică, deoarece societatea japoneză nu este occidentală. Cultură şi societatea japoneză diferă de cultură şi sociètatea occidentală, în special americană. Aceste diferenţe au fost scoase în evidenţă în orice analiză comparativă serioasă a Japoniei şi a Americii.29 Rezolvarea problemelor economice între Japonia şi Statele Unite depinde de schimbările fundamentale în natura uneia sau a ambelor economii care, la rândul lor, depind de schimbările de bază în societatea şi cultura uneia sau a ambelor ţări. Asemenea schimbări nu sunt imposibile. Societăţile şi culturile se schimbă. Acest lucru poate să rezulte dintr-un mare eveniment traumatizant: înfrângerea totală în cel de-al Doilea Război Mondial a transformat două dintre cele mai militariste ţări ale lumii în cele mai pacifiste. Totuşi, pare improbabil ca fie Statele Unite, fie Japonia să impună o Hiroşima economică una asupra celeilalte. Dezvoltarea economică poate schimba de asemenea în profunzime structura socială şi cultura unei ţări, aşa cum s-a întâmplat în Spania, între începutul anilor ’50 şi sfârşitul anilor ’70 şi probabil că bogăţia economică va transforma Japonia într-o societate orientată spre consum, mult mai apropiată de cea americană. La sfârşitul anilor ’80, persoane atât din Japonia, cât şi din America argumentau faptul că ţara lor ar trebui să devină mult mai asemănătoare unei alte ţări. Într-o manieră limitată, înţelegerea japonezo-americană asupra iniţiativelor de Impediment Structural a fost desemnată pentru a promova această convergenţă. Eşecul ei şi eforturile similare dovedesc gradul în care diferenţele economice sunt adânc înrădăcinate în culturile celor două societăţi.

În timp ce conflictele între Statele Unite şi Asia îşi au originile în diferenţele culturale, consecinţele acestor

conflicte se reflectă în relaţiile de putere în schimbare între Statele Unite şi Asia. Statele Unite au repurtat unele victorii în aceste dispute, însă orientarea a fost în direcţia asiatică şi modificarea de putere a exacerbat ulterior conflictele. Statele Unite se aşteptau să fie acceptate de către guvernele asiatice ca lider al „comunităţii internaţionale" şi că aceste guverne să consimtă la aplicarea principiilor şi valorilor occidentale la societăţile lor. Asiaticii, pe de altă parte, după cum afirma asistentul Secretarului de Stat, Winston Lord, erau „din ce în ce mai conştienţi şi mândri de realizările lor", se aşteptau să fie trataţi de la egal şi aveau tendinţa să privească Statele Unite ca pe o „moaşă internaţională, dacă nu ca pe un huligan". Imperative adânci din interiorul culturii americane au împins totuşi Statele Unite să fie cel puţin o moaşă, dacă nu un huligan, în afacerile internaţionale şi, în consecinţă, aşteptările americane s-au adăugat din ce în ce mai mult celor asiatice. Trecând peste un mare număr de probleme, liderii japonezi şi alţi lideri asiatici au învăţat să spună nu americanilor, exprimat uneori în politicoasele versiuni asiatice de „bâzâie în altă parte". Punctul de cotitură simbolic în relaţiile asiatico-americane a fost poate ceea ce un înalt oficial japonez numea „primul accident al marelui tren" în relaţiile americano-japoneze care s-a produs în februarie 1994, când primul-ministru Morihiro Hosokawa a respins în mod ferm cererea preşedintelui Clinton privind semnalele numerice pentru importurile japoneze de bunuri manufacturiere americane. „Nu ne-am fi putut imagina aşa ceva întâmplându-se cu un an în urmă", comenta un alt oficial japonez. Un an mai târziu, ministrul de externe al Japoniei sublinia această schimbare declarând că, într-o eră a competiţiei economice între naţiuni şi regiuni, interesele naţionale japoneze erau mult mai importante decât „numai identitatea" sa ca

membru al Occidentului.30

Acomodarea treptată americană cu echilibrul de putere schimbat a fost reflectată în politica americană cu privire la Asia din anii ’90. În primul rând, admiţând de fapt că i-a lipsit voinţa şi/sau abilitatea de a face presiuni asupra societăţilor asiatice, Statele Unite au separat problemele în care ar fi putut dispune de unele pârghii de probleme în legătură cu care au existat conflicte. Deşi Clinton a proclamat drepturile omului prioritatea cea mai înaltă a politicii externe americane privitoare la China, în 1994 el a replicat presiunilor venite din partea oamenilor de afaceri americani, a separat drepturile omului de problemele economice şi multiplicat eforturile de a folosi extinderea clauzei naţiunii celei mai favorizate ca mijloc de a influenţa comportamentul chinez în legătură cu disidenţii săi politici. Printr-o mişcare paralelă, Administraţia a separat explicit politica de securitate aplicată Japoniei, domeniu în care ar fi putut să exercite presiuni, de comerţ şi alte probleme economice, domenii în care relaţiile sale cu Japonia au fost cele mai conflictuale. Statele Unite au renunţat astfel la armele pe care le-ar fi putut folosi pentru a încuraja drepturile omului în China şi la concesiile comerciale din partea Japoniei.

În al doilea rând, Statele Unite au urmat repetat calea reciprocităţii cu naţiunile asiatice, au făcut concesii aşteptându-se că acestea ar putea genera concesii comparabile din partea asiaticilor. Această cale a fost deseori justificată prin referire la nevoia de a menţine o „angajare constructivă” sau lin „dialog” cu ţările asiatice. Cu toate acestea, de mai multe ori ţările asiatice au interpretat concesia ca pe un semn al slăbiciunii americane şi deci că ar putea să meargă mai departe în ceea ce priveşte respingerea cererilor americane. Acest model a fost în special observabil în legătură cu China care

a replicat acordării clauzei naţiunii celei mai favorizate cu o nouă rundă de violări ale drepturilor omului. Datorită înclinaţiei americane de a iderttifica relaţiile „bune” cu cele „prietenoase”, Statele Unite au un dezavantaj considerabil faţă de societăţile asiatice care identifică relaţiile „bune” cu cele care le procură victorii. Pentru asiatici, concesiilor americane nu trebuie să li se răspundă cu concesii, ele trebuie să fie exploatate.

În al treilea rând, un model decurge din relaţiile S.U.A. – Japonia în problemele legate de comerţ în care Statele Unite ar fi vrut să aibă pretenţii la adresa Japoniei şi să o amenințe cu sancţiuni dacă acestea nu sunt satisfăcute. Ar fi urmat negocieri prelungite şi-apoi, chiar înainte ca sancţiunile să intre în vigoare, înţelegerea ar fi fost anunţată. Înţelegerile ar fi fost în general atât de ambiguu formulate, încât Statele Unite ar fi putut pretinde victoria în principiu şi japonezii ar fi putut implementa sau nu înţelegerea respectivă, după cum doreau, iar totul ar fi mers ca mâi înainte. Într-un mod similar, chinezii ar fi fost de acord, fără prea multă tragere de inimă, cu declaraţiile de principiu privitoare la drepturile omului, proprietate intelectuală sau proliferare doar pentru a le interpreta diferit. De Statele Unite şi şi-ar fi continuat politica anterioară.

Aceste diferenţe de cultură şi echilibrul modificat de putere între Asia şi America au încurajat societăţile asiatice să se sprijine reciproc în conflictele lor cu Statele Unite. De exemplu, în 1994 efectiv toate ţările asiatice, „de la Australia la Malayezia şi Coreea de Sud” s-au raliat Japoniei în rezistenţa sa la cererile S.U.A. Privind semnalele numerice pentru importuri. O raliere similară a avut loc simultan în favoarea acordării clauzei naţiunii celei mai favorizate pentru China, primul-ministru japonez Hosokawa spunând că drepturile omului, concept

occidental, nu ar putea fi „aplicate orbeşte” Chinei şi Lee Kuan Yew din Singapore avertizând că, dacă vor exercita presiuni asupra Chinei, „Statele Unite se vor găsi singure în Pacific”. 31 într-o altă manifestare de solidaritate, asiatici, africani şi alţii s-au raliat japonezilor pentru realegerea unui japonez în fruntea Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, în ciuda opoziţiei Occidentului, iar Japonia a promovat un sud-coreean la conducerea Organizaţiei Mondiale a Comerţului împotriva candidatului american, fostul preşedinte al Mexicului, Carlos Salinas. Acest lucru ne arată că, incontestabil, în anii ’90 în chestiunile transpacifice fiecare ţară din Asia de Est a simţit că are mult mai multe în comun cu alte ţări est-asiatice decât aveau în comun cu Statele Unite.

Sfârşitul Războiului Rece, interacţiunea crescută între Asia şi America, precum şi relativul declin al puterii americane au adus astfel la suprafaţă ciocnirea culturilor între Statele Unite şi Japonia şi alte societăţi asiatice şi le-au împuternicit pe ultimele să reziste presiunii americane. Afirmarea Chinei constituie o provocare fundamentală pentru Statele Unite. Conflictele S.U.A. Cu China acoperă mult mai multe domenii decât cele cu Japonia, incluzând chestiuni economice, drepturile omului, Tibet, Taiwan, Marea Chinei de Sud şi proliferarea armelor. În aproape nicio problemă politică majoră Statele Unite şi China nu au obiective comune. La fel ca şi în cazul Japoniei, aceste conflicte au fost în mare parte înrădăcinate în culturile diferite ale celor două societăţi. Cu toate acestea şi conflictele între Statele Unite şi China implică probleme fundamentale de putere. China nu doreşte să accepte conducerea sau hegemonia americană în lume; Statele Unite nu doresc să accepte conducerea sau hegemonia chineză în Asia. De aproape 200 de ani Statele Unite au încercat să prevină naşterea unei puteri dominante în

Europa. De aproape 100 de ani începând cu politica „uşilor deschise” faţă de China, au încercat să facă acelaşi lucru în Asia de Est. Pentru a realiza aceste scopuri, Statele Unite au luptat în două războaie mondiale şi într-un Război Rece împotriva Germaniei imperiale şi a celei naziste, a Japoniei imperiale, Uniunii Sovietice şi Chinei comuniste. Acest interes american rămâne şi a fost reafirmat de către preşedinţii Reagan şi Bush. Dezvoltarea Chinei ca putere regională dominantă în Asia de Est, dacă va continua, va fi o ameninţare pentru acest interes american central. Cauza ce stă la temelia conflictului între America şi China este punctul lor de vedere diferit asupra a ceea ce ar trebui să fie viitorul echilibru de putere în Asia de Est.

Hegemonia chineză: *echilibrare şi alăturare*. Având 6 civilizaţii, 18 secole, economii cu creştere rapidă şi diferenţe politice, economice şi sociale majore între societăţile sale, Asia de Est ar putea să se dezvolte urmând câteva modele ale relaţiilor internaţionale la începutul secolului XXI. Este de conceput faptul că un extrem de complex set de relaţii de cooperare şi de conflict ar putea să se nască, implicând majoritatea puterilor mari şi de nivel mediu ale regiunii. O mare putere, un sistem internaţional multipolar ar putea să fie format din China, Japonia, Statele Unite, Rusia şi, posibil, India, echilibrându-se şi fiind în competiţie una cu alta. În mod alternativ, politica est-asiatică ar putea fi dominată de o rivalitate bipolară susţinută între China şi Japonia sau între China şi Statele Unite, alte ţări aliniindu-se de o parte sau de alta ori optând pentru realiniere. Este de conceput şi faptul că politica est-asiatică ar putea să se întoarcă la modelul său tradiţional unipolar, cu ierarhia puterii centrată în Beijing. Dacă China îşi susţine ritmul înalt de creştere economică în secolul XXI, îşi menţine unitatea în era post-Deng şi nu rămâne fără putere în urma luptelor

de succesiune, este posibil ca ea să încerce să realizeze ultima din aceste consecinţe. Ce se va întâmpla depinde de reacţiile altor jucători implicaţi în jocul puterii politice est-asiatice.

Istoria, cultura, tradiţiile, mărimea, dinamismul economic şi imaginea despre sine a Chinei, toate acestea o împing la afirmarea unei poziţii hegemonice în Asia de Est. Acest scop reprezintă un rezultat natural al rapidei sale dezvoltări economice. Orice altă mare putere, Franţa şi Marea Britanie, Germania şi Japonia, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, s-a angajat în expansiune exterioară, revendicări şi imperialism ce au coincis sau au fost imediat urmate de ani în care aceste puteri au avut o industrializare rapidă şi creştere economică. Nu există niciun motiv să credem că dobândirea puterii economice şi militare nu va avea efective comparabile în China. Timp de 200 de ani, China a fost puterea preeminentă în Asia de Est. Chinezii îşi afirmă din ce în ce mai mult intenţia de a recăpăta acest rol istoric şi de a pune capăt perioadei de umilinţă şi de subordonare faţă de Occident şi Japonia care a început cu impunerea de către britanici a Tratatului de la Nanking, în 1842[39].

La sfârşitul anilor ’80 China a început să-şi convertească resursele economice crescute în puterea militară şi influenţă politică. Dacă dezvoltarea sa economică va continua, acest proces de conversiune va lua proporţii. Potrivit unor cifre oficiale, în timpul anilor ’80 cheltuielile militare chineze s-au micşorat. Cu toate acestea, între 1988 şi 1993 cheltuielile militare s-au dublat şi au crescut în termeni reali cu 50. O creştere de 21 era planificată pentru 1995. Estimările cheltuielilor militare

39 Prin iratatul de la Nanking, semnat la 29 august 1842. China ceda Hong Kong-ul britanicilor şi îşi deschidea unele porturi comerţului european, (n.t.)

chineze pentru 1993 se întind de la aproximativ 22 miliarde la 37 miliarde, la ratele de schimb oficiale şi peste 90 miliarde, în termeni de paritate a puterii de cumpărare. La sfârşitul anilor ’80 China şi-a revizuit strategia militară, trecând de la o apărare împotriva invaziei într-un mare război cu Uniunea Sovietică la o strategie regională ce subliniază proeminenţa puterii. În concordanţă cu această modificare, a început să-şi dezvolte capacităţile navale, dobândind avioane de luptă modernizate, construind capacităţi de realimentare din zbor şi hotărându-se să-şi procure un portavion. China a intrat de asemenea într-o relaţie de cumpărare de arme, reciproc avantajoasă, cu Rusia.

China este pe cale de a deveni puterea dominantă în Asia de Est. Dezvoltarea economică est-asiatică devine din ce în ce mai mult orientată înspre China, alimentată de creşterea rapidă a continentului şi a celor alte trei Chine, la care se adaugă rolul central pe care etnicii chinezi l-au jucat în dezvoltarea economiilor Thailandei, Malayeziei, Indoneziei şi Filipine. Mult mai ameninţător este faptul că pretenţiile Chinei asupra Mării Chinei de Sud sunt afirmate cu o vigoare crescută: China îşi dezvoltă baze în insulele Paracel, luptă împotriva vietnamezilor pentru câteva insule în 1988, îşi stabileşte prezenţa militară în reciful Mischief, situat în apropiere de Filipine şi pretinde câmpuri de petrol aflate în vecinătatea insulei Natuna, stăpânită de Indonezia. China a încetat de asemenea să mai sprijine continuarea prezenţei militare S.U.A. În Asia de Est şi a început să se opună activ acestei prezenţe. În mod similar, cu toate că în timpul Războiului Rece China a îndemnat în ascuns Japonia să-şi întărească puterea militară, în anii următori Războiului Rece şi-a exprimat îngrijorări crescânde în legătură cu afirmarea militară japoneză. Acţionând în modul clasic al unui lider regional,

China încearcă să minimalizeze obstacolele ce-i stau în calea dobândirii superiorităţii militare regionale.

Cu unele rare excepţii, cum ar fi Marea Chinei de Sud, este imposibil ca hegemonia chineză în Asia de Est să implice extinderea controlului teritorial prin folosirea directă a forţei militare. Este totuşi posibil – China să se aştepte ca alte ţări est-asiatice, în moduri diferite, să facă toate sau măcar unele din cele ce urmează:

Sprijinul integrităţii teritoriale chineze, al controlului chinez în Tibet şi Xinjiang, precum şi al integrării Hong Kong-ului şi a Taiwanului în China; acceptarea superiorităţii chineze asupra Mării Chinei de Sud şi, posibil, asupra Mongoliei; acceptarea superiorităţii chineze în regiune şi abţinerea de la dobândirea de arme nucleare sau forţe convenţionale care ar putea să conteste această superioritate; adoptarea de politici comerciale şi de investiţii compatibile cu interesele chineze şi care favorizează dezvoltarea economică chineză; deschiderea faţă de imigraţia provenind din China; respectarea drepturilor chinezilor în societăţile lor, inclusiv dreptul lor de a menţine relaţii strânse cu rudele lor şi cu provinciile chineze de unde îşi au originea; abţinerea de la încheierea de alianţe militare şi de la participarea la coaliţii antichina împreună cu alte puteri;

Încurajarea întrebuinţării limbii chineze (a dialectului mandarin) ca supliment şi, eventual, ca înlocuitor al englezei în calitate de limbă de largă circulaţie în Asia de Est.

Analiştii compară dezvoltarea Chinei cu apariţia Germaniei wilhelmiene ca putere dominantă în Europa la sfârşitul secolului XIX. Naşterea unor noi puteri este întotdeauna extrem de destabilizatoare şi, dacă aşa vor sta lucrurile, afirmarea Chinei ca mare putere va diminua orice fenomen comparabil din timpul ultimei jumătăţi a

celui de-al doilea mileniu. Lee Kuan Yew observa în 1994 că „dimensiunea diziocării lumii datorată Chinei este atât de mare încât lumea trebuie să-şi găsească un nou echilibru în 30 sau 40 de ani. Nu se poate pretinde că este vorba de un alt mare jucător. China este cel mai mare jucător din istoria omului.32 Dacă dezvoltarea economică chineză continuă şi în următorul deceniu, ceea ce este posibil după câte se pare şi dacă China îşi menţine unitatea de-a lungul perioadei de succesiune la putere, probabil, după câte se pare, că ţările estasiatice şi lumea vor trebui să replice la rolul, în afirmare crescândă, de cel mai mare jucător din istoria umanităţii.

În linii mari, statele pot reacţiona într-un mod sau printr-o combinaţie de două moduri la apariţia unei noi puteri. Singure sau în coaliţie cu alte state, ele pot încerca să-şi asigure securitatea prin contrabalansarea puterii pe cale de a se naşte, prin acapararea ei şi, dacă este necesar, prin declanşarea unui război împotriva acesteia. În mod alternativ, statele pot încerca să se alăture puterii pe cale de a se naşte, să se acomodeze cu ea şi să-i atribuie o poziţie secundară sau subordonată faţă de această putere, în speranţa că interesele lor principale vor fi protejate. Se poate concepe şi situaţia în care statele ar putea să încerce un amestec de contrabalansare şi alăturare, cu toate că aceasta măreşte riscurile generate de faptul de a fi împotriva puterii în afirmare şi de a nu avea protecţie împotriva ei. Potrivit teoriei occidentale a relaţiilor internaţioanle, contrabalansarea este de obicei o opţiune mult mai dezirabilă şi, de fapt, a fost mult mai frecvent întâlnită decât alăturarea. Stephen Walt a afirmat că în general, calcularea intenţiilor ar trebui să încurajeze statele să folosească contrabalansarea. Alăturarea este riscantă, deoarece necesită încredere; un stat ajută o putere dominantă, în speranţa că aceasta din urmă va

rămâne binevoitoare. Este mai sigur să contrabalansezi, în cazul în care puterea dominantă devine agresivă. De altfel, alinierea de partea celui slab întăreşte influenţa unui stat în interiorul coaliţiei rezultante, deoarece cel slab are mare nevoie de ajutor”.

Analiza lui Walt asupra favorizării alianţelor în sud-vestul Asiei arată că statele au încercat aproape întotdeauna să contrabalanseze ameninţările externe. S-a afirmat de asemenea că, în general, comportamentul de contrabalansare a fost regulă de-a lungul istoriei moderne, câteva puteri schimbându-şi alianţele pentru a contrabalansa şi a limita ameninţările datorate lui Filip al II-lea, Ludovic al XIV-lea, Frederic cel Mare, Napoleon, Kaiserului şi lui Hitler. Walt admite totuşi că statele pot alege alăturarea „cu unele condiţii” şi, aşa cum argumentează Randall Schweller, statele revizioniste se pot alătura unei puteri în afirmare deoarece ele nu sunt satisfăcute şi speră să câştige din schimbarea stării de *status* qu034 în plus, după cum sugerează Walt, alăturarea necesită un grad de încredere în intenţiile ce nu sunt răuvoitoare ale celor mai puternice state.

Balansând puterea, statele pot juca fie roluri primare, fie roluri secundare. În primul rând, statul A poate încerca să contrabalanseze puterea statului B, perceput ca fiind un adversar potenţial, făcând alianţe cu statele C şi D, dezvoltându-şi propria sa armată sau o altă putere (ceea ce este posibil să ducă la o cursă a înarmărilor) sau printr-o combinaţie a acestora două. În această situaţie, statele A şi B se contrabalansează primar unul pe altul. În al doilea rând, statul A poate să nu perceapă niciun alt stat ca fiind un adversar imediat dar poate să aibă un interes în promovarea unui echilibru de putere între statele B şi C dacă fiecare dintre acestea, devenind prea puternic ar putea să constituie o ameninţare pentru statul A. În

această situaţie, statul A acţionează printr-o contrabalansare secundară cu privire la statele B şi C care se pot contrabalansa primar unul pe altul.

Cum vor reacţiona statele la China dacă aceasta începe să se dezvolte ca putere hegemonică în Asia de Est? Răspunsuri vor fi fără îndoială foarte largi. De când China a definit Statele Unite ca pe principalul său duşman, înclinaţia americană predominantă va fi să contrabalanseze primar şi să prevină hegemonia chineză. Asumarea unui asemenea rol ar fi în corelaţie cu îngrijorarea tradiţională americană în legătură cu prevenirea dominării în Europa sau în Asia a unei unice puteri. Acest scop nu mai este relevant în Europa, însă ar putea să fie în Asia. O federaţie în Europa occidentală, strâns legată de Statele Unite din punct de vedere cultural, politic şi economic nu va ameninţa securitatea americană. În schimb, o Chină unificată, puternică şi insistentă ar putea s-o ameninţe. Este în interesul americanilor să fie pregătiţi să plece la război, dacă este necesar pentru a preveni hegemonia Chinei în Asia de Est? Dacă dezvoltarea economică chineză continuă, aceasta ar putea să fie cea mai serioasă şi unica problemă de securitate cu care politicienii americani se vor confrunta la începutul secolului XXI. Dacă Statele Unite vor să oprească dominarea Asiei de Est de către China, vor avea nevoie să redirecţioneze alianţa japoneză în acest scop, să dezvolte legături militare strânse cu alte naţiuni asiatice şi să-şi întărească atât prezenţa militară în Asia, cât şi puterea militară care îi poate permite să câştige în Asia. Dacă Statele Unite nu doresc să lupte împotriva hegemoniei chineze, vor trebui să-şi abandoneze universalismul, să înveţe să convieţuiască cu această hegemonie şi să se resemneze cu o reducere marcată a abilităţii sale de a ajusta evenimentele petrecute de

cealaltă parte a Pacificului. Fiecare cale aleasă implică mari costuri şi riscuri. Cel mai mare pericol este că Statele Unite să nu facă o alegere clară şi să se împleticească în război împotriva Chinei, fără a lua în considerare dacă acest lucru este în interesul naţional şi fără a fi pregătite să ducă efectiv un asemenea război.

Teoretic, Statele Unite ar putea să încerce să ţină pe loc China jucând un rol de contrabalansare secundară, dacă alte mari puteri acţionează prin contrabalansarea primară a Chinei. Singura variantă posibilă este Japonia şi aceasta ar necesita mari schimbări în politica japoneză: o reînarmare intensificată a Japoniei, dobândirea de arme nucleare şi competiţie activă cu China pentru câştigarea sprijinului altor puteri asiatice. În timp ce Japonia ar putea să dorească să participe într-o coaliţie condusă de S.U.A. Pentru a contracara China, deşi nici acest lucru nu este sigur, este imposibil că Japonia să devină statul care contrabalansează primar China. În plus, Statele Unite nu au arătat un mare interes sau o abilitate de a juca roluri de contrabalansare secundară. Pe când era o nouă ţară mică, a încercat să facă ceva asemănător în epoca lui Napoleon şi rezultatul a fost implicarea în războaie atât împotriva Imperiului Britanic, cât şi a Franţei. În prima parte a secolului XX Statele Unite au făcut doar eforturi minime pentru a încuraja echilibrul între ţările europene şi cele asiatice şi, în consecinţă, s-au angajat în războaie mondiale pentru a restaura echilibrele ce fuseseră rupte, în timpul Războiului Rece Statele Unite nu au avut altă alternativă şi au contrabalansat primar Uniunea Sovietică. Statele Unite nu au contrabalansat astfel niciodată secundar, în calitate de mare putere. A-şi asuma această calitate înseamnă a juca un rol subtil, flexibil, ambiguu şi chiar nesincer. Aceasta ar însemna transferul sprijinului dintr-o parte în alta – acordarea sau neacordarea sprijinului, în termenii

valorilor americane, pare a fi un act corect din punct de vedere moral – în timp ce simplă sprijinire a unui stat este considerată ca lipsită de moralitate. Chiar dacă Japonia ar contrabalansa primar China în Asia, abilitatea Statelor Unite de a sprijini acest echilibru rămâne sub semnul întrebării. Statele Unite sunt mult mai capabile să se mobilizeze direct împotriva unei ameninţări existente decât să echilibreze două ameninţări potenţiale. În cele din urmă, este posibil să existe o înclinaţie spre alăturare în rândul puterilor asiatice, ceea ce ar exclude orice efort al S.U.A. Îndreptat în direcţia unei contrabalansări secundare.

În măsura în care alăturarea depinde de încredere, se pot face trei afirmaţii. În primul rând, este mult mai posibil ca alăturarea să se producă între state care nu au niciun fel de puncte comune culturale. În al doilea rând, este posibil ca nivelurile de încredere să varieze în funcţie de context. Un copil se va alătura fratelui său mai mare atunci când amândoi se confruntă cu alţi băieţi; este mult mai puţin probabl să aibă încredere în fratele său mai mare când se află singuri acasă. Prin urmare, interacţiunile mult mai frecvente între state ce aparţin de civilizaţii diferite vor încuraja ulterior alăturările din interiorul civilizaţiilor. În al treilea rând, înclinaţiile spre contrabalansare şi alăturare pot varia între civilizaţii datorită faptului că nivelurile de încredere între membrii lor diferă. De exemplu, răspândirea contrabalansării în Orientul Mijlociu poate reflecta nivelurile de încredere, proverbial de scăzute, din cultura arabă, precum şi din alte culturi ale Orientului Mijlociu.

Adăugată la aceste influenţe, înclinaţia spre alăturare sau spre contrabalansare va fi modelată de aşteptările şi de preferinţele cu privire la distribuţia puterii. Societăţile europene au trecut printr-o etapă de absolutism, însă au

evitat imperiile birocratice sau „despotismele orientale” care caracterizează o bună parte 4 istoriei Asiei. Feudalismul a procurat o bază pentru pluralism şi afirmaţia potrivit căreia o oarecare dispersie a puterii era deopotrivă naturală şi dezirabilă. Un echilibru de putere a fost văzut astfel ca fiind natural şi dezirabil la nivel internaţional şi responsabilitatea oamenilor de stat a fost să-l protejeze şi să-l susţină. Deci, atunci când echilibrul era ameninţat, se făcea apel la comportamentul de contrabalansare pentru a-l restaura. Pe scurt, modelul european al societăţii internaţionale reflectă modelul european al societăţii interne.

Dimpotrivă, imperiile birocratice asiatice au avut puţin loc pentru pluralismul social sau politic şi pentru divizarea puterii. În interiorul Chinei, alăturarea pare a fi mult mai importantă decât contrabalansarea, prin opoziţie cu situaţia din Europa. Lucian Pye notează că în timpul anilor ’20 „lorzii războiului au căutat mai întâi să înveţe ce ar fi avut de câştigat prin identificarea cu cel puternic şi doar după aceea au explorat consecinţele alierii cu cel slab… Pentru lorzii chinezi ai războiului, autonomia nu a fost valoarea fundamentali aşa cum a fost în calculele tradiţionale europene în legătură cu echilibrul de putere; ei şi-au bazat deciziile mai curând pe asocierea cu cel puternic”, în mod similar, Avery Goldstein susţine faptul că alăturarea caracterizează politica Chinei comuniste, în timp ce structura de autoritate a fost relativ clară din 1949 până în 1966. Când Revoluţia Culturală a creat apoi condiţiile anarhiei şi nesiguranţei în legătură cu autoritatea şi a ameninţat supravieţuirea actorilor politici, comportamentul de contrabalansare a început să prevaleze. – 5 Probabil că restaurarea unei structuri de autoritate mult mai clar definite după 1978 a restaurat de asemenea şi alăturarea ca model dominant al

comportamentului politic.

Din punct de vedere istoric, chinezii nu au făcut o distincţie clară între afacerile interne şi cele externe. „Imaginea lor despre ordinea mondială nu a fost nimic altceva decât un corolar al ordinii interne chineze, fiind astfel o proiecţie extinsă a identităţii civilizaţionale chineze" despre care „se presupune că reproduce în mari cercuri concentrice ordinea cosmică corectă". După cum afirma Roderick Macfarquhai, „viziunea tradiţională chineză despre lume a fost o reflectare a viziunii confucianiste a unei societăţi articulate ierarhic cu grijă. Se presupunea că monarhii şi statele străine sunt tributare Regatului de Mijloc: «nu există decât un singur soare pe cer, nu pot exista doi împăraţi pe pământ»". În consecinţă, chinezii nu au fost atraşi de conceptele de securitate multipolară sau chiar multilaterală". În general, asiaticii doresc să „accepte ierarhia" în relaţiile internaţionale, iar războaiele hegemonice de tip european au fost absente din istoria est-asiatică. Un sistem funcţional de echilibru de putere, care a fost tipic Europei din punct de vedere istoric, nu a existat în Asia. Până la venirea puterilor occidentale la jumătatea secolului XIX, relaţiile internaţionale est-asiatice au fost sinocentrice, celelalte societăţi fiind aranjate în diferite grade de subordonare, cooperare sau autonomie în raport cu Beijingul.36 Idealul confucianist de ordine mondială nu a fost, desigur, niciodată realizat în întregime în practică. Ierarhia asiatică de putere ca model în relaţiile internaţionale contrastează dramatic cu modelul european de echilibru de putere.

Ca o consecinţă a acestei imagini a ordinii mondiale, tendinţa chineză spre alăturare în politica internă există de asemenea şi în relaţiile internaţionale. Gradul în care această tendinţă modelează politicile externe ale statelor individuale tinde să varieze direct proporţional cu gradul

în care aceste state împărtăşesc cultura confucianistă şi cu legăturile lor istorice cu China. Coreea are, din punct de vedere cultural, multe lucruri în comun cu China şi, din punct de vedere istoric, a înclinat spre China. Pentru Singapore, China comunistă a fost un duşman în timpul Războiului Rece. Totuşi, în anii ’80 Singapore a început să-şi modifice poziţia şi liderii săi au argumentat activ în favoarea necesităţii că Statele Unite şi alte ţări să se adapteze realităţilor puterii chineze. Cu populaţia să majoritar chineză şi cu înclinaţiile antioccidentale ale conducătorilor săi, Malayezia a înclinat de asemenea puternic în direcţia Chinei. Thailanda şi-a menţinut independenţa în secolele XIX şi XX acomodându-se imperialismului european şi japonez şi şi-a manifestat intenţia de a face acelaşi lucru şi în legătură cu China, o înclinaţie întărită de ameninţarea potenţială de securitate pe care o vede venind dinspre Vietnam.

Indonezia şi Vietnamul sunt cele mai interesate ţări din Asia de Sud-Est în contrabalansarea şi ţinerea în loc a Chinei. Indonezia este musulmană şi depărtată de China, însă fără ajutorul altora nu poate preveni revendicarea controlului Mării Chinei de Sud de către China. În toamna lui 1995 Indonezia şi Australia au semnat un acord de securitate care permitea consultări reciproce în eventualitatea unor „provocări ostile” la adresa securităţii lor. Cu toate că ambele părţi au negat că aceasta era o înţelegere anti-China, ele au identificat China ca fiind cea mai probabilă sursă de provocări ostile î7. Vietnamul are o cultură confucianistă însă, din punct de vedere istoric, a avut relaţii extrem de antagoniste cu China şi în 1979 a purtat un scurt război cu această ţară. Vietnamul şi China au revendicat deopotrivă suveranitatea asupra tuturor insulelor Spratly şi flotele lor s-au confruntat cu diferite ocazii în anii ’70 şi *80. La începutul anilor ’90 capacităţile

militare ale Vietnamului au scăzut prin raportare cu cele ale Chinei. Mai mult decât oricare alt stat est-asiatic, Vietnamul nu are prin urmare motive pentru a căuta parteneri în scopul de a contrabalansa China. Admiterea să în ASEAN şi normalizarea relaţiilor sale cu Statele Unite în 1995 au reprezentat doi paşi în această direcţie. Diviziunile din interiorul ASEAN şi repulsia acestei asociaţii în a contesta China au făcut totuşi extrem de improbabil ca ASEAN să devină o alianţă anti-China care să sprijine Vietnamul într-o confruntare cu China. Statele Unite ar fi dorit să ţină pe loc China, însă la jumătatea anilor ’90 era neclar cât de departe va merge în contestarea unei afirmări a controlului chinez asupra Mării Chinei de Sud. În sfârşit, pentru Vietnam „cea mai puţin rea alternativă” ar fi să se acomodeze Chinei şi să accepte „finlandizarea” care, în timp ce „ar răni mândria vietnameză… Ar putea să-i garanteze supravieţuirea”. 38

În anii ’90, efectiv toate naţiunile est-asiatice, altele decât China şi Coreea de Nord, şi-au exprimat sprijinul pentru continuarea prezenţei militare a S.U.A. În regiune. Cu toate acestea, în practică, cu excepţia Vietnamului, ele tind să se acomodeze cu China, în Filipine s-a decis că nu mai este nevoie de marile baze aeriene şi navale ale S.U.A. Şi în Okinawa a crescut opoziţia la vastele forţe militare ale S.U.A. De pe insulă. În 1994, Thailanda, Malayezia şi Indonezia au respins cererile S.U.A. De a ancora şase vapoare în apele lor teritoriale, cu rolul de bază plutitoare, pentru a facilita o intervenţie militară a S.U.A. Fie în Asia de Sud-Est, fie în Asia de Sud-Vest. Într-o altă manifestare de respect, la prima să reuniune Forumul Regional ASEAN a consimţit cererea Chinei, potrivit căreia problema insulelor Spratly să fie scoasă de pe agenda de lucru şi ocuparea de către China în 1995 a recifului Mischief ce aparţinea Filipinelor nu a generat proteste din partea nici

unei ţări membre ASEAN. În 1995 – 96, atunci când China a ameninţat verbal şi militar Taiwanul, guvernele asiatice au răspuns încă odată cu o tăcere asurzitoare. Înclinaţia lor spre alăturare a fost concis rezumată de către Michael Oksenberg: „liderii asiatici ar trebui să se îngrijoreze în legătură cu faptul că balanţa puterii s-ar putea înclina în favoarea Chinei, însă anticipând cu îngrijorare viitorul, ei nu vor să se confrunte cu China acum" şi ei „nu se vor alătura Statelor Unite într-o cruciadă anti-China". 3".

Afirmarea Chinei va constitui o provocare majoră pentru Japonia, iar japonezii vor fi extrem de divizaţi în ceea ce priveşte strategia pe care Japonia ar trebui s-o urmeze.

Va trebui să se acomodeze Chinei, acceptând probabil dominaţia politico-militară a Chinei în schimbul recunoaşterii întâietăţii Japoniei în domeniul economic? Va trebui să încerce să dea o nouă semnificaţie şi vigoare alianţei americano-japoneze, nucleul unei coaliţii care să aibă drept sarcină contrabalansarea şi ţinerea pe loc a Chinei? Va trebui să încerce să-şi dezvolte propria sa putere militară pentru a-şi apăra interesele împotriva oricărei năvăliri chineze? Probabil că Japonia va evita cât de mult va putea orice răspuns clar la aceste întrebări.

Nucleul oricărui efort semnificativ în direcţia contrabalansării şi ţinerii pe loc a Chinei va trebui să-l constituie o alianţă militară americano-japoneză. Este de conceput faptul că Japonia ar putea, încetul cu încetul, să fie de acord cu redirecţionarea alianţei în acest scop. Pentru a face aşa ceva, Japonia trebuie să aibă încredere în: (1) abilitatea americanilor de a-şi susţine calitatea de unică superputere a lumii şi de a-şi menţine conducerea activă a afacerilor mondiale; (2) angajamentul american de a-şi menţine prezenţa în Asia şi combaterea activă a eforturilor Chinei de a-şi extinde influenţa; (3) abilitatea

Statelor Unite şi a Japoniei de a ţine pe loc China fără costuri ridicate, prin raportare la resurse şi fără riscuri înalte, prin raportare la război.

În absenţa unei mari şi improbabile manifestări de fermitate şi devotament din partea Statelor Unite, este posibil că Japonia să se acomodeze Chinei. Cu excepţia anilor ’30 şi ’40, când a urmat o politică unilaterală de cucerire în Asia de Est, cu consecinţe dezastruoase, Japonia a căutat să-şi asigure securitatea aliindu-se cu ceea ce percepea a fi puterea dominantă. China în anii ’30, alăturându-se Axei, s-a aliat cu ceea ce părea a fi cea mai dinamică forţă militaro-ideologică din politica globală. La începutul secolului a intrat cât se poate de in cunoştinţă de cauză în alianţa anglo-japoneză, deoarece Marea Britanie era puterea conducătoare în afacerile mondiale. În anii ’50, Japonia s-a asociat în mod similar cu Statele Unite ce reprezenta cea mai puternică ţară din lume şi era văzută ca ţara ce ar putea asigura securitatea Japoniei. Ca şi chinezii, japonezii văd politica internaţională ca fiind ierarhică din cauză că politica lor internă este aşa. Un savant japonez de frunte a observat:

Când japonezii se raportează la societatea internaţională, modelele interne japoneze oferă adesea analogii. Japonezii tind să vadă o ordine internaţională ca dând expresie exterioară modelelor culturale care se manifestă în interiorul societăţii japoneze care este caracterizată prin importanţa acordată structurilor organizate pe verticală. O asemenea imagine a ordinii internaţionale a fost influenţată de lungă experienţă a Japoniei izvorâtă din relaţiile chino-japoneze premoderne.

Prin urmare, comportamentul japonez în legătură cu alianţele a fost „în principal de alăturare, nu de contrabalansare” şi de „aliniere cu puterea dominantă”. 40 Japonezii, era de acord cineva ce era de mult timp

rezident, „sunt mai rapizi ca alţii să se încline în faţa unei *force majeure*[40]-şi să coopereze cu cei pe care îi consideră superiori din punct de vedere moral… Şi foarte repede se indignează în faţa abuzurilor unei puteri hegemonice fără vlagă şi retrasă”. Pe măsură ce rolul S.U.A. În Asia descreşte şi China devine supremă, politica japoneză se va adapta. Într-adevăr, ea chiar a început să acţioneze în această direcţie. Kishore Maḥbûbani a observat că întrebarea-cheie în relaţiile chino-japoneze este „cine e numărul unu?”. Răspunsul devine clar „Nu vor fi declaraţii sau înţelegeri explicite, însă a fost semnificativ faptul că împăratul Japoniei a ales să viziteze China, într-un moment când Beijingul era încă relativ izolat pe plan internaţional.4 1

La modul ideal, poporul şi conducătorii japonezi ar prefera modelul ultimelor câteva decenii şi ar rămâne sub braţul protector al Statelor Unite. Totuşi, cum implicarea S.U.A. În Asia este în declin, există forţe în Japonia care îndeamnă la „re-asiatizarea” ţării lor, ceea ce va fi un câştig de putere şi japonezii vor trebui să accepte ca inevitabilă dominaţia reînnoită a Chinei pe scena Asiei de Est. De exemplu, când au fost întrebaţi în 1994 care naţiune va avea cea mai mare influenţă în Asia în secolul XXI, „din japonezi au indicat China, 30 – Statele Unite şi doar 16, Japonia.42 Japonia, după cum previziona un înalt demnitar japonez în 1995, va avea „disciplina” să se adapteze afirmării Chinei. După aceea, el şi-a pus întrebarea dacă Statele Unite vor proceda la fel. Afirmaţia sa iniţială este plauzibilă; răspunsul la întrebarea următoare este nesigur.

Hegemonia chineză va reduce instabilitatea şi conflictul în Asia de Est. Ea va reduce de asemenea şi influenţa americană şi occidentală din această zonă şi va

40 forţă majoră; în franceză. în original, (n.t.)

sili Statele Unite să accepte ceea ce a încercat să prevină: dominarea unei regiuni-cheie a lumii de către o altă putere. Gradul în care această hegemonie ameninţă interesele altor ţări asiatice sau ale Statelor Unite depinde totuşi în parte de ceea ce se întâmplă în China. Creşterea economică generează putere militară şi influenţă politică, însă poate şi să stimuleze dezvoltarea politică şi mişcarea înspre o formă de politică mai deschisă, mai pluralistă şi, posibil, mai democratică. Este discutabil dacă a avut deja un asemenea efect în Coreea de Sud şi în Taiwan. Totuşi, în ambele ţări liderii politici cei mai activi îndemnând la democraţie erau creştini.

Moştenirea confucianistă chineză, cu accentul pus pe autoritate, ordine, ierarhie şi supremaţia colectivităţii asupra individului, creează obstacole în calea democratizării, în momentul de faţă, creşterea economică creează în sudul Chinei niveluri din ce în ce mai mari de bogăţie, o burghezie dinamică şi o clasă de mijloc în continuă expansiune. În plus, chinezii sunt implicaţi adânc în lumea exterioară, în ceea ce priveşte comerţul, investiţiile şi educaţia. Toate acestea creează o bază socială pentru o mişcare în direcţia pluralismului politic.

O condiţie prealabilă pentru deschiderea politică este de obicei venirea la putere a elementelor reformatoare din interiorul sistemului autoritar. Se va întâmpla acest lucru în China? Probabil că nu în prima succesiune a lui Deng, însă posibil în a doua. În noul secol ce va veni s-ar putea să asistăm la crearea, în sudul Chinei, de grupuri cu programe politice care de fapt vor fi partide politice embrionare şi care este posibil să aibă relaţii strânse cu chinezii din Taiwan, Hong Kong şi Singapore şi să fie sprijiniţi de către aceştia. Dacă asemenea mişcări se vor naşte în sudul Chinei şi dacă o fracţiune reformatoare vine la putere la Beijing, ar putea apărea unele forme de

tranziţie politică. Democratizarea ar putea încuraja politicienii să facă apeluri naţionaliste şi posibilitatea unui război să crească, cu toate că, pe termen lung, un sistem stabil, pluralist în China îi poate facilita relaţiile cu alte puteri.

Poate că, aşa cum sugera Friedberg, trecutul Europei este viitorul Asiei. Mult mai probabil, trecutul Asiei va fi viitorul Asiei. Alegerea în cazul Asiei este între a contrabalansa puterea, cu preţul conflictului, sau a asigura pacea, cu preţul hegemoniei. Societăţile occidentale ar putea alege contrabalansarea şi conflictul. Istoria, cultura şi realităţile puterii sugerează că Asia va opta pentru pace şi hegemonie. Era care a început odată cu intruziunile occidentale din 1840 – 1850 a luat sfârşit, China şi-a reluat locul de hegemonie regională iar Estul şi-a reluat la rândul lui locul.

Civilizaţii şi state de nucleu: alinieri pe cale de a se naşte

Lumii ulterioare Războiului Rece, multipolară, multicivilizaţională, îi lipseşte un clivaj dominant, aşa cum a existat în timpul Războiului Rece. Cât timp expansiunea demografică musulmană şi cea economică asiatică vor continua, conflictele între Occident şi civilizaţiile provocatoare vor fi totuşi mai importante în politica globală decât alte linii de clivaj. Este posibil că guvernele ţărilor musulmane să continue a deveni mai puţin prietenoase faţă de Occident şi ca violenţe intermitente de joasă intensitate şi uneori probabil de înaltă intensitate să se producă între grupările islamice şi societăţile occidentale. Relaţiile între Statele Unite, pe de o parte, şi China, Japonia, precum şi alte ţări asiatice vor fi extrem de conflictuale şi un mare război s-ar putea produce dacă Statele Unite contesstă afirmarea Chinei ca putere

hegemonică în Asia.

În aceste condiţii, conexiunea confucianisto-islamică va continua şi probabil se va lărgi şi se va adânci. În această conexiune, elementul central a fost cooperarea societăţilor musulmane şi civice, opuse Occidentului în ceea ce priveşte proliferarea armelor, drepturile omului şi alte chestiuni. În nucleul său se aflau relaţiile strânse între Pakistan, Iran şi China care s-au cristalizat la începutul anilor ’90, odată cu vizitele preşedintelui Yang Shangkun în Iran şi în Pakistan şi ale preşedintelui Rafsanjani în Pakistan şi în China. Aceste vizite „au marcat naşterea unei alianţe embrionare între Pakistan, Iran şi China”. În drumul său spre China, Rafsanjani a declarat la Islamabad că, o alianţă strategică” există între Iran şi Pakistan şi că un atac îndreptat împotriva Pakistanului ar fi considerat un atac la adresa Islamului. Întărind acest model, Benazir Bhutto a vizitat Iranul şi China imediat după ce a devenit prim-ministru, în octombrie 1993. Cooperarea între cele trei ţări a inclus schimburi regulate de demnitari politici, militari şi birocraţi şi eforturi comune într-o varietate de domenii civile şi militare, incluzând producţia de apărare şi, în plus, transferurile de arme din China în alte state. Dezvoltarea acestei legături a fost puternic sprijinită în Pakistan de către cei care aparţineau şcolilor de gândire „independente” şi „musulmane” de politică externă, care priveau favorabil o „axă Teheran-Islamabad-Beijing”, în timp ce la Teheran s-a argumentat că „natura distinctă a lumii contemporane” necesită o „cooperare strânsă şi consistentă” între Iran, China, Pakistan şi Kazahstan. La jumătatea anilor ’90, ceva asemănător unei alianţe *de facto* a început să existe între cele trei ţări, fundamentată în opoziţia faţă de Occident, îngrijorările de securitate în legătură cu India şi dorinţa de a contracara influenţa turcă şi rusă în Asia Centrală.43

Este posibil ca aceste trei state să devină nucleul unei grupări mai largi, incluzând şi alte ţări musulmane şi asiatice? Graham Fuller argumentează că o „alianţă confiicianisto-islamistă" informală ar putea să se materializeze, nu datorită faptului că musulmanii şi confucianiştii sunt antioccidentali, ci pentru că aceste culturi oferă un mediu pentru exprimarea motivelor de nemulţumire pentru care Occidentul este parţial învinuit – un Occident a cărui dominare politică, militară, economică şi culturală irită din ce în ce mai mult, într-o lume în care statele simt că «nu mai au nimic de preluat»". Cea mai pasionată chemare pentru o asemenea cooperare a venit din partea lui Mu'ammar al-Gaddafi, care declara în martie 1994:

Noua ordine mondială vrea să însemne că evreii şi creştinii îi controlează pe musulmani şi, dacă pot, vor domina după aceea confucianismul şi alte religii în India, China şi Japonia…

Creştinii şi evreii spun acum: am fost hotărâţi să zdrobim comunismul şi Occidentul trebuie acum să zdrobească Islamul şi confucianismul. Sperăm acum să vedem o confruntare între China ce conduce tabăra confucianistă şi America ce conduce tabăra cruciaţilor creştini. Nu avem niciun fel de justificări, în afară de a fi împotriva cruciaţilor. Suntem de partea confucianismului şi, aliindu-ne cu acesta, luptând alături de el pe un singur front internaţional, vom elibera duşmanul nostru reciproc.

Deci, noi, ca musulmani, vom sprijini China în lupta să împotriva duşmanului nostru reciproc.

Dorim victoria Chinei…"

Entuziasmul pentru o alianţă strânsă anti-occidentală a statelor confucianiste şi islamice a fost mai degrabă amortizat de partea chineză, preşedintele Jiang Zemin declarând în 1995 că China nu ar fi stabilit nicio alianţă cu

o altă ţară. Această poziţie reflectă probabil punctul de vedere chinez clasic că, în calitate de Regat de Mijloc, China, puterea centrală nu are nevoie de aliaţi formali şi alte ţări ar avea interes să coopereze cu China. Conflictele Chinei cu Occidentul, pe de altă parte, înseamnă că ea va aprecia parteneriatul cu alte state antioccidentale, Islamul furnizând cel mai mare şi mai influent număr al acestora. În plus, este posibil ca noile cerinţe de petrol ale Chinei să o împingă la extinderea relaţiilor cu Iranul, Irakul, Arabia Saudită, ca şi cu Kazahstanul şi Azerbaidjanul. Un expert în energie observa în 1994 că o asemenea axă arme-pentru-petrol „nu va trebui să mai asculte niciodată ordinele venite de la Londra, Paris sau Washington”. 45

Relaţiile altor civilizaţii şi ale statelor lor de nucleu cu Occidentul şi cu competitorii săi vor varia considerabil. Civilizaţiile sudice, America Latină şi Africa, din care lipsesc statele de nucleu, au fost dependente de Occident şi sunt relativ slabe din punct de vedere militar şi economic (chiar dacă această situaţie se schimbă rapid în cazul Americii Latine). În relaţiile lor cu Occidentul, probabil că ele se vor mişca în direcţii opuse. America Latină este strâns legală din punct de vedere cultural cu Occidentul, în timpul anilor ’80 şi ’90 sistemele sale politice şi economice au început din ce în ce mai mult să semene cu cele occidentale. Cele două state latino-americane care au urmărit mai demult să aibă arme nucleare au abandonat aceste încercări. Având cele mai scăzute niveluri de efort militar din orice altă civilizaţie, latino-americanii pot resimţi dominaţia militară a Statelor Unite însă nu manifestă nicio intenţie de a o contesta.

Afirmarea rapidă a protestantismului în multe societăţi latino-americane le face să se asemene mai mult cu societăţile amestecate catolico-protestante din Occident şi extinde deopotrivă legănirile religioase latino-americane

occidentale. În schimb, afluxul de mexicani, centro-americani şi caraibieni în Statele Unite şi impactul hispanic ce a rezultat asupra societăţii americane încurajează de asemenea convergenţa culturală. Principalele probleme conflictuale între America Latină şi Occident ceea ce în practică înseamnă Statele Unite, sunt imigraţia, drogurile şi terorismul legat de droguri, precum şi integrarea economică (admiterea statelor latino-americane în N.A.F.T.A. Vs. Extinderea grupărilor latino-americane, cum ar fi MERCOSUR sau Pactul Andin). Aşa cum indică problemele care s-au ridicat în legătură cu admiterea Mexicului în N.A.F.T.A., mariajul civilizaţiilor latino-americană şi occidentală nu va fi uşor, va îmbrăca probabil foarte încet o formă de-a lungul secolului XXI şi poate că nu va fi niciodată consumat. În momentul de faţă, diferenţele între Occident şi America Latină rămân mici, prin comparaţie cu cele între Occident şi alte civilizaţii.

Relaţiile Occidentului cu Africa ar implica doar niveluri neînsemnate de conflict, în primul rând deoarece Africa este aşa de slabă. Există însă în momentul de faţă unele probleme semnificative. Africa de Sud nu a abandonat, la fel ca Brazilia şi Argentina, un program de dezvoltare a armelor nucleare; a distrus armele nucleare pe care tocmai le construise. Aceste arme au fost produse de un guvern condus de albi pentru a respinge atacurile din afară legate de *apartheid* şi acel guvern nu doreşte să le lase moştenire unui guvern condus de negri care ar putea să le folosească în alte scopuri. Totuşi, abilitatea de a construi arme nucleare nu poate fi distrusă şi probabil că un guvern post-*apartheid* ar putea construi un nou arsenal nuclear pentru a-şi asigura rolul de stat de nucleu al Africii şi pentru a împiedica o intervenţie a Occidentului în Africa. Drepturile omului, imigraţia, problemele economice şi terorismul se află de asemenea pe agenda de lucru a

relaţiilor între Africa şi Occident. În ciuda eforturilor Franţei de a menţine legături strânse cu fostele sale colonii, un proces pe termen lung de dezoccidentalizare pare a fi pe cale să se producă în Africa, influenţa şi interesul puterilor occidentale fiind în regres, cultura indigenă reafirmându-se şi Africa de Sud subordonând în cultura sa elementele afrikaner-engleze cu cele africane. În timp ce America Latină devine mai occidentală, Africa meiee în direcţia opusă. Cu toate acestea, amândouă rămân în diferite moduri dependente de Occident şi incapabile, în afara voturilor de la O.N.U., să afecteze în mod decisiv echilibrul dintre Occident şi contestatarii acestuia.

Acesta nu este în mod clar cazul cu cele trei civilizaţii „oscilante”. Statele lor de nucleu sunt actori majori în afacerile lumii şi pot avea relaţii amestecate, echivalente şi fluctuante cu Occidentul şi contestatarii acestuia. De asemenea, pot avea relaţii variate între ele. Aşa cum am argumentat, este posibil că Japonia, în timp şi cu mari chinuri, să se îndepărteze de Statele Unite în direcţia Chinei. Ca şi alte alianţe transcivilizaţionale ale Războiului Rece, legăturile de securitate ale Japoniei cu Statele Unite vor slăbi, cu toate că probabil niciodată nu se va renunţa formal la ele. Relaţiile sale cu Rusia vor rămâne dificile atât timp cât Rusia refuză să facă un compromis în legătură cu insulele Kurile pe care le-a ocupat în 1945. Momentul, de la sfârşitul Războiului Rece, când această problemă ar fi putut fi rezolvată nu a fost valorificat, din cauza apariţiei naţionalismului rus şi nu există niciun motiv pentru că Statele Unite să sprijine pretenţiile japoneze în viitor, aşa cum a făcut-o în trecut.

În ultimele decenii ale Războiului Rece China a jucat efectiv „cartea chineză” împotriva Uniunii Sovietice şi a Statelor Unite. În lumea ulterioară Războiului Rece, Rusia

are o „carte rusească” dejucat. Rusia şi China unite ar înclina decisiv balanţa euro-asiatică în defavoarea Occidentului şi ar stârni din nou toate îngrijorările care au existat în legătură cu relaţiile chino-savietice în anii? 50. O Rusie lucrând cot la cot cu Occidentul ar constitui o contrabalansare adiţională la conexiunea confucianisto-islamică în ceea ce priveşte problemele globale şi ar retrezi temerile Chinei legate de o invazie din nord. Totuşi, Rusia are şi ea probleme cu aceste civilizaţii învecinate. Raportate la Occident, ele tind a fi mai mult pe termen scurt; aceasta este o consecinţă a sfârşitului Războiului Rece şi a nevoii de redefinire a echilibrului între Rusia şi Occident şi a înţelegerii între ambele părţi asupra egalităţii lor de bază şi a sferelor lor de influenţă respective. În practică, aceasta vrea să însemne:

1. Acceptarea, din partea ruşilor, a extinderii Uniunii Europene şi a NATO în privinţa includerii statelor creştin occidentale din Europa Centrală şi de Est şi asigurarea occidentală de a nu mai extinde NATO, în afară de cazul în care Ucraina se împarte în două ţări:

2. Un tratat de parteneriat între Rusia şi NATO care să includă garanţii de nonagresiune, consultări regulate pe probleme de securitate, eforturi comune pentru a evita cursa înarmărilor şi negocieri în legătură cu acordurile controlului de arme, adecvate nevoilor de securitate din perioada posterioară Războiului Rece;

3. Recunoaşterea, din partea occidentalilor, a faptului că Rusia este în principal responsabilă pentru menţinerea securităţii ţărilor ortodoxe şi a ariilor în care ortodoxia predomină;

4. Admiterea de către Occident a problemelor de securitate, actualitate şi potenţiale, cu care Rusia se confruntă din partea popoarelor musulmane din sud şi voinţa de a revizui tratatul F.C.E. Şi de a fi dispuşi

favorabil în legătură cu alţi paşi de care Rusia ar avea nevoie pentru a trata asemenea ameninţări;

5. Acordul între Rusia şi Occident pentru a coopera de pe poziţii egale în tratarea unor asemenea probleme, cum ar fi Bosnia, ce implică deopotrivă interesele occidentale şi pe cele ortodoxe.

Dacă apare un aranjament respectând aceste puncte sau altele similare, e posibil ca nici Rusia, nici Occidentul să nu ameninţe pe termen lung securitatea celuilalt. Europa şi Rusia sunt, din punct de vedere demografic, societăţi mature, cu rate ale natalităţii scăzute; asemenea societăţi nu posedă vigoarea tinerească necesară orientărilor expansioniste şi ofensive.

În perioada imediat următoare Războiului Rece relaţiile ruso-chineze au devenit mult mai cooperante. Disputele de frontieră au fost rezolvate; forţele militare de ambele părţi ale frontierei au fost reduse; comerţul a înflorit; fiecare parte a încetat să mai ameninţe pe ceilalţi cu rachete nucleare; miniştrii de externe au analizat interesele lor comune în combaterea fundamentalismului islamic. Mult mai important, Rusia a găsit în China un dornic şi substanţial cumpărător de echipamente şi tehnologie nucleară, incluzând tancuri, au Ioane de luptă, bombe cu rază lungă de acţiune şi rachete sol-aer.46 Din punctul de vedere al ruşilor, această încălzire a relaţiilor reprezintă deopotrivă o decizie conştientă de a conlucra cu China, „partenerul” său asiatic, dată fiind răcirea stagnantă a relaţiilor sale cu Japonia şi o reacţie la conflictele sale cu Occidentul în privinţa extinderii NATO, a reformelor economice, controlului armelor, asistenţei economice şi a apartenenţei la instituţiile internaţionale occidentale. China, la rândul ei, a fost capabilă să demonstreze Occidentului că nu era singur în lume şi că ar fi putut să-şi procure capacităţile militare necesare

implementării strategiei sale regionale. Pentru ambele ţări, o conexiune ruso-chineză este, la fel ca şi conexiunea confucianistoislamică, un mijloc pentru a contracara puterea şi universalismul occidental.

Supravieţuirea acestei conexiuni pe termen lung depinde mai întâi de gradul în care relaţiile Rusiei cu Occidentul se vor stabiliza pe o bază de satisfacţie reciprocă şi, în al doilea rând, de gradul în care hegemonia Chinei în Asia de Est va ameninţa interesele economice, demografice şi militare ale Rusiei. Dinamismul economic al Chinei s-a răspândit în Siberia şi oamenii de afaceri chinezi, alături de cei coreeni şi japonezi, explorează şi exploatează posibilităţile de acolo. Ruşii din Siberia îşi văd din ce în ce mai mult viitorul economic conectat cu Asia de Est, mai degrabă decât cu Rusia europeană. Mult mai ameninţătoare pentru Rusia este imigraţia chineză în Siberia, imigranţii ilegali din această regiune fiind în 1995 în număr de 3 – 5 milioane, prin comparaţie cu o populaţie rusească în estul Siberiei de aproape 7 milioane. Ministrul Apărării rus, Pavel Graciov, avertiză: „chinezii se află într-un proces de cucerire paşnică a Estului îndepărtat rus”. Cel mai înalt demnitar din Rusia cu atribuţii în domeniul imigraţiei confirma, afirmând că „trebuie să rezistăm expansionismului chinez”. 47 în plus, relaţiile economice în dezvoltare ale Chinei cu fostele republici sovietice din Asia Centrală pot duce la exacerbarea relaţiilor cu Rusia. Expansiunea chineză ar putea de asemenea să devină militară dacă China se decide că ar trebui să încerce să revendice Mongolia pe care ruşii au detaşat-o de China după cel de al Doilea Război Mondial şi care a fost, timp de decenii, un satelit sovietic. La un anumit punct, „hoardele galbene” care au bântuit imigraţia rusă de la invaziile mongole pot să devină din nou o realitate.

Relaţiile Rusiei cu Islamul sunt configurate de

moştenirea istorică a secolelor de expansiune prin război împotriva turcilor, a popoarelor din nordul Caucazului şi a emiratelor din centrul Asiei. Rusia colaborează acum cu aliaţii săi ortodocşi, Serbia şi Grecia, pentru a contracara influenţa turcă din Balcani şi cu aliatul său ortodox, Armenia, pentru a restrânge această influenţă în regiunea transcaucaziană. Rusia a încercat activ să-şi menţină influenţa politică, economică şi militară în republicile din centrul Asiei, le-a înrolat în Comunitatea Statelor Independente şi a desfăşurat forţe militare în toate aceste ţări. Îngrijorările ruseşti sunt atrase îndeosebi de petrolul şi rezervele de gaz din Marea Caspică şi de căile pe care le parcurg aceste resurse pentru a ajunge în Occident şi în Asia de Est. Rusia s-a implicat şi într-un război în Caucazul de Nord, luptând împotriva musulmanilor din Cecenia şi într-un alt război, în Tadjikistan, sprijinind guvernul împotriva insurgenţilor ce includeau fundamentalişti islamici. Aceste îngrijorări de securitate produc pe mai departe stimulente pentru cooperarea cu China în legătură cu „ameninţarea islamică” din Asia Centrală şi ele reprezintă de asemenea un motiv major al apropierii Rusiei de Iran. Rusia a vândut Iranului submarine, avioane de război sofisticate, bombe, rachete sol-aer şi echipament de recunoaştere şi de protecţie electronică. În plus, Rusia a fost de acord să construiască reactoare nucleare în Iran şi să înzestreze Iranul cu echipament de îmbogăţire a uraniului. În replică, Rusia aşteaptă cât se poate de explicit din partea Iranului să restrângă răspândirea fundamentalismului în Asia Centrală şi, implicit, să coopereze la contracararea răspândirii influenţei turce în această regiune şi în Caucaz. În deceniile ce vor urma, relaţiile Rusiei cu Islamul vor fi în mod decisiv configurate de percepţiile sale în legătură cu ameninţările reprezentate de *boom*-vi\populaţiilor islamice de la

periferia să sudică.

În timpul Războiului Rece, India, al treilea stat de nucleu „balansat”, a fost un aliat al Uniunii Sovietice şi a purtat un război cu China, precum şi mai multe războaie cu Pakistanul. Relaţiile sale cu Occidentul, în special cu Statele Unite au fost distanţe, atunci când nu au fost duşmănoase. În lumea ulterioară Războiului Rece este posibil ca relaţiile Indiei cu Pakistanul să rămână extrem de conflictuale în legătură cu Caşmirul, armele nucleare şi echilibrul militar de pe Subcontinent. În măsura în care Pakistanul este capabil să primească sprijin din partea altor ţări musulmane, relaţiile Indiei cu Islamul vor fi în general dificile. Pentru a contracara acest lucru, este posibil ca India să depună eforturi speciale, aşa cum a făcut-o în trecut pentru a convinge ţările musulmane să se distanţeze de Pakistan. Odată cu sfârşitul Războiului Rece, eforturile Chinei de a stabili relaţii mai prietenoase cu vecinii săi se vor extinde la India şi tensiunile între cele două ţări vor scădea. Totuşi, este imposibil ca această orientare să continue mult timp. China s-a implicat activ în politica sud-asiatică şi probabil că va continua să o facă, menţinând o relaţie strânsă cu Pakistanul, întărind capacităţile militare nucleare şi Convenţionale ale Pakistanului, făcând curte Myanmar-ului cu asistenţă economică, investiţii şi ajutoare militare şi este posibil să dezvolte facilităţi nucleare în această ţară. Puterea chineză se extinde în acest moment; puterea Indiei ar putea să crească substanţial la începutul secolului XXI. Conflictele par a fi extrem de posibile. Un analist a observat că „rivalitatea de putere între cei doi giganţi asiatici şi imaginea pe care şi-o construiesc, de mari puteri naturale şi de centre de civilizaţie şi cultură, va continua să le determine să sprijine diferite ţări şi cauze. India se va strădui să se afirme, nu doar ca un centru independent de

putere în lumea multipolară, ci şi ca o contragreutate la puterea şi influenţa chineză". 48

Confruntându-se cel puţin cu o alianţă China-Pakistan, dacă nu cu o coeziune mai largă confucianisto-islamică, este clar că va fi în interesul Indiei să-şi menţină relaţia strânsă cu Rusia şi să rămână un mare cumpărător de echipament militar rusesc. La jumătatea anilor? 90 India a dobândit de la Rusia aproape orice tip de armă, printre care un portavion şi tehnologie pentru rachetele criogenice, ceea ce a dus la sancţiuni din partea S.U.A. În afară de proliferarea armelor, celelalte probleme între India şi Statele Unite includ drepturile omului, Caşmirul şi liberalizarea economică. Cu toate acestea, în timp este posibil ca răcirea relaţiilor S.U.A. – Pakistan şi a intereselor lor comune în ţinerea pe loc a Chinei să apropie India de Statele Unite. Extinderea puterii indiene în sud-estul Asiei nu poate să păgubească interesele S.U.A., ci ar putea chiar să le servească.

Relaţiile între civilizaţii şi statele lor de nucleu sunt complicate, deseori ambivalente şi sunt în schimbare. Multe ţări dintr-o civilizaţie vor urma în general direcţia statului de nucleu în ceea ce priveşte relaţiile lor cu ţări dintr-o altă civilizaţie. Interesele comune, de obicei un duşman comun dintr-o civilizaţie terţă, pot genera cooperare între ţări din civilizaţii diferite. Conflictele se produc de asemenea evident în interiorul civilizaţiilor, în special în Islam. În plus, relaţiile între grupări de-a lungul liniilor de falie pot fi diferite semnificativ de relaţiile între statele de nucleu ale aceleiaşi civilizaţii. În momentul de faţă, aceste tendinţe sunt evidente şi generalizări plauzibile pot fi făcute în legătură cu ceea ce par a fi alinierile şi antagonismele pe cale de apariţie între civilizaţii şi statele de nucleu. Aceste tendinţe sunt rezumate în figură 9.1. Bipolaritatea relativ simplă a

Războiului Rece face loc unor mult mai complexe raporturi ale unei lumi multipolare, multicivilizate.

Figura 9.1.

Politica globală a civilizaţiilor: alinieri pe cale de apariţie

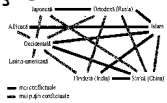

Capitolul 10

De la războaiele de tranziţie la războaiele liniilor de falie

Războaie de tranziţie: Afghanistan şi Golful Persic

„La première guerre civilizationnelle „[41], aşa numeşte distinsul savant marocan Mandi Elmandira Războiul Golfului, după modul în care acest război a fost purtat.1 De fapt, a fost al doilea război de acest tip. Primul a fost războiul sovieto-afghan din 1979 – 1989. Ambele războaie au început ca invazii fără complicaţii ale unei ţări asupra alteia, însă au fost transformate în războaie civilizaţionale şi, în mare parte, redefinite ca atare. De fapt, ele au fost războaie de tranziţie într-o epocă dominată de conflicte etnice şi războaie ale liniilor de falie între grupări din civilizaţii diferite.

Războiul afghan a început ca un efort al Uniunii Sovietice de a susţine un regim satelit. A devenit un Război Rece atunci când Statele Unite au reacţionat viguros şi au organizat, au întreţinut cu bani şi au echipat insurgenţii afghani ce rezistau forţelor sovietice. Pentru americani,

41 primul război civilizaţional (în franceză în original), (n.t.)

înfrângerea sovietică a fost o susţinere a doctrinei Reagan de încurajare rezistenţei armate faţă de regimurile comuniste şi o umilire încurajatoare a sovieticilor, comparabilă cu cea pe care au suferit-o Statele Unite în Vietnam. A fost de asemenea o înfrângere ale cărei ramificaţii s-au răspândit în societatea sovietică şi în *establishmen*tul său politic şi care a contribuit semnificativ la dezintegrarea imperiului sovietic. Pentru americani şi, în general, pentru occidentali, Afghanistanul a fost victoria finală, decisivă, Waterloo-ul Războiului Rece.

Totuşi, pentru cei care au luptat cu sovieticii, războiul din Afghanistan a reprezentat altceva. După cum a observat un savant occidental, acest război a fost „prima rezistenţă reuşită la o putere străină care nu s-a bazat pe principii naţionaliste sau socialiste” 2, ci pe principii islamice, care a fost văzut ca un Jihad şi care a dat un sprijin extraordinar încrederii în sine şi puterii islamice. Impactul său asupra lumii islamice a fost de fapt comparabil impactului pe care înfrângerea ruşilor de către japonezi în 1905 l-a avut în lumea orientală. Ceea ce Occidentul vede ca fiind o victorie a Lumii Libere, musulmanii văd că o victorie a Islamului.

Dolarii şi rachetele americane au fost indispensabile pentru înfrângerea sovieticilor. Totuşi, la fel de indispensabil a fost efortul colectiv al Islamului, o mare varietate de guverne şi grupări s-au întrecut reciproc în încercarea de a-i învinge pe sovietici şi pentru a repurta o victorie care le-ar fi unit interesele. Sprijinul financiar musulman pentru război a venit în principal din partea Arabiei Saudite. Între 1984 şi 1986, saudiţii au dat 525 de milioane pentru rezistenţă; în 1989, ei au fost de acord să aloce 61 dintr-un total de 715 milioane, adică 436 milioane, restul venind din partea Statelor Unite. În 1993 ei au aprovizionat guvernul afghan cu 193 milioane. Suma

totală cu care au contribuit în timpul războiului este cel puţin egală şi probabil chiar mai mare decât cele 3 – 3, 3 miliarde cheltuite de către Statele Unite. În război au participat aproape 25.000 de voluntari din alte ţări islamice, în principal arabe. Recrutaţi în mare parte din Iordania, aceşti voluntari au fost antrenaţi de către serviciul de spionaj al Pakistanului. Pakistanul a procurat de asemenea baza externă indispensabilă rezistenţei, la fel ca şi sprijinul logistic şi de altă natură. În plus, Pakistanul a fost cel care a cheltuit banii americanilor şi a direcţionat intenţionat 75 din aceste fonduri celor mai fondamentaliste grupări islamice, 50 din total îndreptându-se spre fracţiunea sunită extrem de fundamentalistă condusă de Gulbuddin Hekmatyar. Cu toate că au luptat împotriva sovieticilor, participanţii arabi în război au fost, în marea lor majoritate, antioccidentali şi au denunţat agenţiile de ajutor umanitar occidentale ca fiind imorale şi subversive pentru Islam. Într-un final, sovieticii au fost înfrânţi de trei factori pe care nu i-au putut contracara efectiv: tehnologia americană, banii saudiţi, precum şi zelul şi demografia musulmanilor.3

Războiul a lăsat în urmă o coaliţie de organizaţii islamiste ce intenţionează să promoveze Islamul împotriva tuturor forţelor non-musulmane. A mai lăsat în urmă şi o moştenire, luptători experţi şi experimentaţi, câmpuri de antrenament, facilităţi logistice, o reţea elaborată transislamică de relaţii personale şi organizaţionale, o cantitate substanţială de echipament militar, incluzând 300 – 500 de rachete Stinger neluate în calcul şi, ceea ce este cel mai important, un impetuos sentiment al puterii şi al încrederii în sine în ceea ce a fost realizat şi o dorinţă de a repurta alte victorii. Un demnitar afirma în 1994 că „scrisorile de acreditare, religioase şi politice ale voluntarilor afghani sunt impecabile. Cu ajutorul lor a fost

înfrântă una din cele două superputeri şi acum se lucrează asupra celei de-a doua". 4

Războiul din Afghanistan a devenit un război al civilizaţiilor deoarece musulmanii de peste tot s-au raliat împotriva Uniunii Sovietice. Războiul din Golf a devenit un război al civilizaţiilor deoarece Occidentul a intervenit militar într-un conflict musulman, occidentalii au sprijinit covârşitor această intervenţie şi musulmanii din toată lumea au privit această intervenţie ca pe un război împotriva lor şi s-au raliat împotriva a ceea ce au considerat un exemplu în plus al imperialismului occidental.

Guvernele arabe şi musulmane au fost iniţial divizate în legătură cu războiul. Saddam Hussein a violat sanctitatea graniţelor şi, în august 1990, Liga Arabă a votat cu o majoritate substanţială (14 pentru, 2 împotrivă, 5 abţineri sau absenţe) în favoarea condamnării acţiunii sale. Egiptul şi Siria au fost de acord să contribuie cu un mare număr şi Pakistanul, Marocul şi Bangladeshul cu un număr mai mic de trupe la coaliţia antiirakiană organizată de Statele Unite. Turcia a închis conducta de petrol ce trecea prin teritoriul său, dinspre Irak spre Marea Mediterană şi a permis coaliţiei să folosească bazele sale aeriene. În replică la aceste acţiuni, Turcia şi-a întărit cererea de a intra în Europa; Pakistanul şi Marocul şi-au reafirmat relaţia lor strânsă cu Arabia Saudită;

Egiptul a cerut anularea datoriei sale externe; Siria a cerut Libanul. În contrast, guvernele Iranului, Iordaniei, Libiei, Mauritaniei, Yemenului, Sudanului şi Tunisiei, ca şi organizaţii precum O.E.P., Hamas şi F.I.S., în ciuda sprijinului financiar pe care l-au primit din partea Arabiei Saudite, au sprijinit Irakul şi au condamnat intervenţia occidentală. Alte guverne musulmane, cum ar fi cel al Indoneziei, au abordat poziţii de compromis sau au

încercat să evite luarea oricărei poziţii.

În timp ce guvernele musulmane au fost iniţial divizate, opinia publică arabă şi musulmană a fost de la început antioccidentală. Un observator american relata după ce a vizitat Yemenul, Siria, Egiptul, Iordania şi Arabia Saudită la trei săptămâni după invazia Kuweitului că „lumea arabă... Îşi agită resentimentele împotriva S.U.A., foarte puţin capabilă să adapteze compoziţia să muzicală la perspectivele unui lider arab îndeajuns de curajos ca să sfideze cea mai mare putere de pe pământ". 5 Milioane de musulmani, din Maroc până în China, se raliază cu Saddam Hussein şi „îl aclamă ca pe un erou musulman". * Paradoxul democraţiei a fost „marele paradox al acestui conflict": sprijinul pentru Saddam Hussein a fost mai „înfocat şi răspândit" în acele ţări ale căror politici au fost mai deschise şi unde libertatea de expresie mai puţin restricţionată.7 În Maroc, Pakistan, Iordania, Indonezia şi în alte ţări demonstraţii masive au denunţat Occidentul şi lideri politici că regele Hassan, Benazir Bhutto şi Suharto, care au fost consideraţi ca fiind lacheii Occidentului. Opoziţia coaliţiei a ieşit chiar la suprafaţă în Siria, unde „un mare număr de cetăţeni s-au opus prezenţei forţelor străine în Golf. 75 din cele 100 de milioane de musulmani ai Indiei au învinuit Statele Unite de război, iar cele 170 de milioane de musulmani ai Indoneziei au fost „aproape în întregime" împotriva acţiunii militare a S.U.A. În Golf. Intelectualii arabi au reacţionat în mod similar şi au formulat raţionamente complicate pentru a trece cu vederea brutalitatea lui Saddam şi pentru a denunţa intervenţia occidentală/

În general, arabii şi alţi musulmani sunt de acord cu faptul că Saddam Hussein ar putea fi un tiran sângeros, însă „el este tiranul nostru sângeros". Pentru ei, invazia a fost o afacere de familie ce trebuia rezolvată în familie şi

cei care au intervenit în numele unor mari teorii de justiţie internaţională au făcut-o pentru a-şi proteja interesele şi pentru a menţine subordonarea arabă faţă de Occident. Un studiu relata că intelectualii arabi „dispreţuiesc regimul irakian şi deploră brutalitatea şi autoritarismul său, însă îl privesc ca pe un centru de rezistenţă în făt? marelui duşman al lumii arabe, Occidentul". Ei „definesc lumea arabă prin opoziţie cu Occidentul". Un profesor palestinian afirma că „ceea ce a făcut Saddam este greşit dar nu putem condamna Irakul pentru faptul că a rezistat intervenţiei armate occidentale". Musulmanii din Occident şi din alte părţi au denunţat prezenţa trupelor non-musulmane în Arabia Saudită şi „desacralizarea" ce a decurs de aici a locurilor sfinte musulmane.9 Pe scurt, punctul de vedere dominant era: Saddam a greşit prin invazia sa, Occidentul a greşit şi mai mult intervenind, prin urmare Saddam are dreptate când luptă cu Occidentul şi noi avem dreptate sprijin indu-l.

Saddam Hussein, la fel ca şi participanţii primari din alte războaie ale liniilor de falie, identifică precedentul său regim laic cu acea cauză care ar fi avut cel mai mare impact: Islamul. Dată fiind distribuţia în formă de U a identităţilor din lumea musulmană.

Saddam nu a avut o alternativă reală. Un comentator egiptean observa că alegerea Islamului între un naţionalism arab sau un vag antioccidentalism de Lumea a Treia „a probat valoarea Islamului ca ideologie politică potrivită pentru un sprijin mobilizator". 10 Cu toate că Arabia Saudită este mult mai strict musulmană în practicile şi instituţiile sale decât alte state musulmane, probabil cu excepţia Iranului şi Sudanului şi cu toate că a dat bani grupărilor islamice din toată lumea, nicio mişcare islamistă dintr-o altă ţară nu a sprijinit coaliţia occidentală împotriva Irakului şi efectiv toate aceste ţări s-au opus

intervenţiei occidentale.

Pentru musulmani, războiufa devenit astfel foarte repede un război între civijizaţii în care miza era inviolabilitatea Islamului. Grupările fondamentaliste islamice din Egipt, Siria, Iordania, Pakistan, Malayezia, Afghanistan, Sudan şi din alte ţări l-au denunţat ca pe un război împotriva „Islamului şi a civilizaţiei sale", întreprins de o alianţă de „cruciaţi şi sionişti" şi şi-au proclamat sprijinul faţă de Irak, pus în faţa unei „agresiuni militare şi economice împotriva poporului său". În toamna lui 1990, decanul Colegiului Islamic din Meca, Şafar al-Hawali, a declarat pe o bandă înregistrată, larg circulată în Arabia Saudită, că războiul „nu este al lumii împotriva Irakului. Este ai Occidentului împotriva Islamului". În termeni similari, regele Hussein al Iordaniei a argumentat faptul că a fost vorba de „un război împotriva tuturor arabilor şi musulmanilor, nu împotriva Irakului". În plus, aşa cum remarca Fatima Mernissi, invocaţiile retorice frecvente ale lui Dumnezeu lacute de preşedintele Bush în numele Statelor Unite au întărit percepţia arabă potrivit căreia a fost „un război religios", Bush făcând remarci în legătură cu „atacurile mercenare, calculate ale bandelor preislamice din secolul VII şi cruciadele creştine ce au urmat". La rândul lor, argumentele potrivit cărora războiul a fost o cruciadă produsă de conspiraţia occidentală şi sionistă au justificat şi chiar au necesitat în replică o mobilizare a Jihadului.11

Definiţia musulmană a războiului, Occident vs. Islam, a facilitat reducerea sau suspendarea antagonismelor din interiorul lumii musulmane. Vechile diferenţe între musulmani îşi reduc importanţa prin comparaţie cu diferenţa între Islam şi Occident. În cursul războiului, guvernele şi grupările musulmane s-au distanţat constant de Occident. La fel ca şi precedentul război afghan, cel din

Golf i-a reunit pe arabi: laici, naţionalişti şi fondamentalişti; guvernul iordanian şi palestinienii; O.E.P. Şi Hamas; Iran şi Irak; partide de opoziţie şi guverne. După cum remarca Şafar al-Hawali, „aceşti membri ai Ba'atât din Irak sunt de câteva ore duşmanii noştri, însă Roma este duşmanul nostru până în ziua de apoi". 12 Războiul a început de asemenea procesul de reconciliere între Irak şi Iran. Liderii religioşi şiiţi ai Iranului au denunţat intervenţia occidentală şi au chemat la Jihadul împotriva Occidentului. Guvernul iranian s-a distanţat de măsurile îndreptate împotriva fostului său duşman şi războiul a fost urmat de o îmbunătăţire graduală a relaţiilor între cele două regimuri.

Un duşman extern reduce şi conflictele din interiorul unei ţări. De exemplu, în ianuarie 1991, Pakistanul era reputat a fi „înglodat într-o polemică antioccidentală" care a făcut ca această ţară să fie, cel puţin momentan, unită. „Pakistanul nu a fost niciodată aşa de unit. În provincia din sud, Sind, unde localnicii sindhi şi emigranţii proveniţi din India s-au măcelărit reciproc timp de cinci ani, persoane din ambele părţi au demonstrat cot la cot împotriva americanilor. În zonele tribale ultraconservatoare de la frontiera nord-vestică până şi femeile au ieşit să protesteze pe străzi, adesea în locuri în care oamenii se adunau doar pentru rugăciunile de vineri".

Cum opinia publică a devenit tot mai de nezdruncinat împotriva războiului, guvernele care la început s-au asociat coaliţiei s-au răzgândit, au devenit divizate sau au dezvoltat argumente elaborate în sprijinul acţiunilor lor. Lideri precum Hafiz al-Assad care au contribuit cu trupe argumentează acum că acestea au fost necesare pentru a echilibra şi, eventual, a înlocui forţele occidentale din Arabia Saudită şi că acestea, pentru orice eventualitate, au fost folosite doar pentru scopuri defensive şi pentru

protecţia locurilor sfinte. În Turcia şi în Pakistan conducători militari de frunte au denunţat în public alinierea guvernelor lor cu coaliţia. Guvernele egiptean şi sirian care au contribuit cu cele mai multe trupe au avut suficient control asupra societăţilor lor pentru a fi capabile să suprime şi să ignore presiunile occidentale. Guvernele din unele ţări musulmane oarecum mai deschise s-au convins că trebuie să se îndepărteze de Occident şi să adopte poziţii din ce în ce mai antioccidentale. În Maghreb, „explozia sprijinului faţă de Irak" a fost „una din cele mai mari surprize ale războiului". Opinia publică din Tunisia a fost puternic antioccidentaia şi preşedintele Ben Ali a condamnat rapid intervenţia occidentală. Guvernul Marocului a contribuit iniţial cu 1.500 de soldaţi de coaliţie, însă după aceea, îndată ce grupările antioccidentale s-au mobilizat, a aprobat o grevă globală în numele Irakului. În Algeria, o demonstraţie proirakiană a 400.000 de oameni l-a îndemnat pe preşedintele Bendjedid care înclina iniţial spre Occident să-şi schimbe poziţia, să denunţe Occidentul şi să declare că „Algeria va fi de partea fratelui său, Irakul". 14 în august 1990, trei guverne maghrebine au votat în cadrul Ligii Arabe pentru condamnarea Irakului. În toamnă, reacţionând la sentimentele intense ale popoarelor lor, ele au votat în favoarea unei moţiuni de condamnare a intervenţiei americane.

Efortul militar occidental a fost puţin sprijinit de către cei din civilizaţiile non-occidentale şi non-musulmane. În ianuarie 1991, 53 din japonezi se opuneau războiului, în timp ce 25 îl sprijineau. Hinduşii s-au scindat în ceea ce priveşte blamarea lui Saddam Hussein sau a lui George Bush pentru război, ceea ce, avertiza *The Times of India*, ar fi putut să ducă la „o mult mai întinsă confruntare între o lume puternică şi arogantă iudeo-creştină şi o lume

musulmană slabă, aţâţată de zelul religios”. Războiul din Golf a început astfel că un război între Irak şi Kuweit şi a devenit apoi un război între Irak şi Occident, pe urmă unul între Islam şi Occident şi eventual a început să fie văzut de către mulţi non-occidentali ca un război al vestului cu estul, „un război al omului alb, o nouă izbucnire a imperialismului de modă veche.”: 5

În afară de kuweilieni, niciun alt popor islamic nu a fost entuziast în legătură cu războiul şi, în marea lor majoritate, celelalte popoare s-au opus intervenţiei occidentale. Atunci când războiul a luat sfârşit, paradele organizate cu ocazia victoriei la Londra şi la New York nu au fost dublate de manifestări în alte părţi. Sohail H. Hashmi observa că „încheierea războiului nu a fost un prilej de bucurie” pentru arabi. În schimb, atmosfera dominantă a fost de intensă dezaprobare, consternare, umilinţă şi resentiment. Occidentul a câştigat din nou. Ultimii sarazini care au alungat speranţele arabilor şi i-au făcut să se închine în faţa masivei puteri occidentale dominatoare s-au amestecat din nou în comunitatea Islamului. Fatima Mernissi se întreba: „ce s-ar fi putut întâmpla mai rău arabilor decât ceea ce a produs războiul; întregul Occident, cu toată tehnologia sa, aruncă cu bombe în noi? A fost oroarea finală”. ”1

După război, opinia arabă din afara Kuweitului a devenit din ce în ce mai critică în legătură cu prezenţa militară S.U.A. În Golf. Eliberarea Kuweitului a eliminat orice argument în favoarea opoziţiei faţă de Saddam Hussein şi a lăsat puţine argumente pentru o prezenţă militară americană susţinută în Golf. Prin urmare, chiar şi în ţări precum Egiptul opinia publică a devenit din ce în ce mai înţelegătoare cu Irakul. Guvernele arabe care s-au alăturat coaliţiei au dat îndărăt.17 Egiptul şi Siria, la fel ca şi alţii, s-au opus în august 1992 impunerii unei zone de

interdicţie aeriană în sudul Irakului. Guvernele arabe, alături de Turcia, au obiectat de asemenea împotriva atacurilor aeriene asupra Irakului din ianuarie 1993. Dacă puterea aeriană occidentală a putut fi folosită în replică la atacurile şiiţilor musulmani asupra şiiţilor musulmani şi a kurzilor, de ce nu a putut fi folosită şi pentru a replica la atacurile bosniacilor musulmani asupra sârbilor ortodocşi? În iunie 1993, când preşedintele Clinton a ordonat un bombardament asupra Bagdadului, ca represalii la efortul Irakului de a-l asasina pe fostul preşedinte Bush, reacţia internaţională a avut loc strict de-a lungul liniilor civilizaţionale. Israelul şi guvernele occidentale europene au sprijinit puternic raidul aerian; Rusia l-a acceptat ca pe o auto-apărare Justificată". China şi-a exprimat „adânca îngrijorare"; Arabia Saudită şi emiratele din Golf nu au spus nimic; alte guverne musulmane, printre care cel al Egiptului, l-au denunţat ca pe un alt exemplu al standardelor occidentale duble, Iranul numindu-l „agresiune flagrantă", generată de „neo-expansionismul şi egoismul" american.18 în mod repetat a fost ridicată întrebarea: de ce nu au reacţionat Statele Unite şi „comunitatea internaţională" (care este Occidentul) în mod similar la comportamentul atroce al Israelului şi la violările de sancţiuni O.N.U. Ale sale?

Războiul din Golf a fost primul război între civilizaţii posterior Războiului Rece. Miza sa a fost dacă volumul de cele mai mari rezerve de petrol ale lumii va fi controlat de saudiţi şi guvernele emirilor, dependente de puterea militară a Occidentului în ceea ce priveşte securitatea lor, sau dacă el va fi controlat de regimuri independente antioccidentale care ar fi capabile şi ar putea să dorească să folosească petrolul ca armă împotriva Occidentului. Occidentul nu a reuşit detronarea lui Saddam Hussein, însă a repurtat un fel de victorie, sporind dependenţa de

securitate a statelor din Golf faţă de Occident şi realizând o prezenţă militară extinsă pe timp de pace în Golf. Înainte de război, Iranul, Irakul, Consiliul de Cooperare al Golfului şi Statele Unite s-au luptat pentru influenţă în Golf. După război. Golful Persic era un loc american.

Caracteristicile: războaielor liniilor de falie

Războaiele între clanuri, triburi, grupuri etnice, comunităţi religioase şi naţiuni au fost dominante în orice eră şi în orice civilizaţie, deoarece ele sunt înrădăcinate în identităţile oamenilor. Aceste conflicte tind să aibă o particularitate, anume faptul că ele nu implică adânci probleme ideologice sau politice de interes direct pentru nonparticipanţi, cu toate că din ele se pot ivi îngrijorări pentru grupurile din afară. Ele tind de asemenea să fie vicioase şi sângeroase, până ce problemele fundamentale de identitate constituie miza. În plus, ele tind să fie de durată; ele pot fi întrerupte prin pauze sau înţelegeri, însă acestea tind să fie depăşite şi conflictul este reluat. Victoria militară decisivă într-un război civil de identitate, pe de altă parte, măreşte posibilitatea genocidului.19

Conflictele liniilor de falie sunt conflicte comune între state sau grupuri din civilizaţii diferite. Războaiele liniilor de falie sunt conflicte care devin violente. Asemenea războaie pot apărea între state, între grupuri non-guvernamentale şi între state şi grupuri non-guvernamentale. Conflictele liniilor de falie din interiorul statelor pot implica grupuri care sunt preponderent localizate în arii geografice distincte şi în acest caz grupul care nu controlează guvernul luptă, normal, pentru independenţă, şi poate sau nu să vrea să se bată pentru ceva ce reprezintă mai puţin decât atât. Conflictele liniilor de falie din interiorul statelor pot de asemenea implica grupuri care sunt amestecate din punct de vedere geografic şi, în acest caz, relaţiile continuu încordate devin

din când în când violente, aşa cum se întâmplă cu hinduşii şi musulmanii în India, sau cu musulmanii şi chinezii în Malayezia, sau se pot ivi lupte pe scară largă, în special când sunt determinate noile state şi frontierele lor şi apar eforturi brutale de a separa popoarele prin forţă.

Conflictele liniilor de falie reprezintă uneori lupte pentru controlul popoarelor. Foarte frecvent, problema în chestiune este controlul teritoriului. Scopul cel puţin unuia dintre participanţi este de a cuceri teritoriul şi de a-l elibera de alte popoare prin expulzare, exterminare sau prin ambele modalităţi, ceea ce înseamnă „epurare etnică”. Aceste conflicte tind să fie violente şi urâte, ambele părţi angajându-se în masacre, terorism, răpiri şi torturi. Teritoriul aflat în dispută este pentru una sau pentru ambele părţi un simbol extrem de încărcat al istoriei şi identităţii lor, pământul sacru asupra căruia ele au un drept inviolabil: Caşmir, Nagorno-Karabah, valea Drina, Kosovo.

Războaiele liniilor de falie prezintă în general unele dar nu toate caracteristicile războaielor comune. Ele sunt conflicte prelungite. Când ele au loc în interiorul statelor, sunt în medie de şase ori mai lungi decât războaiele interstatale. Implicând probleme fundamentale legate de identitatea grupului sau de putere, ele sunt dificil de rezolvat prin negocieri şi compromisuri. Când sunt încheiate înţelegeri, adesea la acestea nu subscriu toate părţile şi de obicei aceste înţelegeri nu durează mult. Războaiele liniilor de falie sunt războaie ce se repetă la infiniţcâre se pot transforma în violenţe masive pentru ca apoi să aibă o mai mică intensitate, ostilităţi în surdină doar pentru a se transforma din nou în ceea ce fuseseră mai înainte. Focurile identităţii comune şi ale urii sunt rareori total stinse, cu excepţia rezolvării lor prin genocid. Ca o consecinţă a caracterului lor prelungit, războaiele

liniilor de falie, la fel ca şi alte războaie comune, tind să producă un mare număr de morţi şi de refugiaţi. Estimările trebuie să fie tratate cu precauţie, însă cifrele de obicei acceptate ale morţilor în războaiele liniilor de falie ce aveau loc la începutul anilor ’90 sunt următoarele: 50.000 în Filipine, 50.000 – 100.000 în Sri Lanka, 20.000 în Caşmir, 500.0001, 5 milioane în Sudan, 100.000 în Tadjikistan, 50.000 în Croaţia, 50.000 – 200.000 în Bosnia, 30.000 – 50.000 în Cecenia 100.000 în Tibet, 200.000 în Timorul de Est.20 Efectiv toate aceste conflicte au generat un număr şi mai mare de refugiaţi.

Multe din aceste războaie contemporane sunt pur şi simplu ultimă rundă dintr-o istorie de conflicte sângeroase şi violenţa de la sfârşitul secolului XX a rezistat eforturilor destinate de a o opri în permanenţă. De exemplu, luptele din Sudan au izbucnit în 1956, au continuat până în 1972, când o înţelegere a fost încheiată, acordându-se o oarecare autonomie pentru sudul Sudanului, însă ele au izbucnit din nou în 1983. Rebeliunea tamililor în Sri Lanka a început în 1983; negocierile de pace s-au întrerupt în 1991 şi au fost reluate în 1994 cu încheierea unei înţelegeri asupra încetării focului în ianuarie 1995. Cu toate acestea, patru luni mai târziu, insurgenţii au rupt armistiţiul şi s-au retras de la convorbirile de pace, războiul începând din nou cu o violenţă intensificată. Rebeliunea din Filipine a apărut la începutul anilor ’70 şi şi-a redus din intensitate în 1976, după ce o înţelegere a fost încheiată, acordând autonomie pentru unele zone din Mindanao. Totuşi, în 1993 s-au produs frecvent violenţe reînnoite şi pe scară crescută, din moment ce unii insurgenţi disidenţi au repudiat eforturile de pace. Liderii ruşi şi ceceni au încheiat un acord de demilitarizare în iulie 1985 cu scopul de a pune capăt violenţei care începuse în anul precedent, în decembrie. Războiul s-a oprit pentru un timp însă apoi a reînceput, cu

atacuri cecene asupra ruşilor sau a liderilor proruşi, represalii din partea ruşilor, incursiuni cecene în Daghestan în ianuarie 1996 şi ofensiva masivă rusă de la începutul lui 1996.

În timp ce războaiele liniilor de falie au în comun cu alte războaie durata prelungită, niveluri înalte de violenţă şi ambivalenţă ideologică, ele şi diferă de acestea prin două aspecte. În primul rând, războaiele comune se pot produce între grupuri etnice, religioase, rasiale sau lingvistice. Totuşi, de când religia este principala caracteristică definitorie a civilizaţiilor, războaiele liniilor de falie au loc aproape întotdeauna între popoare de religii diferite. Unii analişti ignoră semnificaţia acestui factor. Ei iau în consideraţie, de exemplu, etnicitatea şi limba coexistenţa paşnică din trecut şi căsătoriile mixte între sârbi şi musulmani în Bosnia şi îndepărtează factorul religios, făcând referiri la „narcisismul micilor diferenţe" descris de Freud.21 Totuşi, această judecată de valoare este înrădăcinată în miopia laică. Milenii de istorie a umanităţii au arătat că religia nu este o „mică diferenţă", ci probabil cea mai profundă diferenţă care există între oameni. Frecvenţa, intensitatea şi violenţa războaielor liniilor de falie sunt cu mult sporite de credinţele în Dumnezei diferiţi.

În al doilea rând, alte războaie comune tind să aibă particularităţi şi prin urmare este relativ imposibil să se răspândească şi să implice participanţi adiţionali. Dimpotrivă, războaiele liniilor de falie se poartă prin definiţie între grupuri care sunt părţi ale unor entităţi culturale mai largi. Într-un conflict comun obişnuit, grupul A luptă împotriva grupului B şi grupurile C, D şi E nu au niciun motiv să se implice, în afară de cazul în care A şi B atacă direct interesele lui C, D sau E. Dimpotrivă, într-un război al liniilor de falie, grupul Al luptă împotriva grupului

El şi fiecare va încerca să extindă războiul şi să capete sprijin de la grupurile din aceeaşi civilizaţie rudă cu ele, A2, A3, A4 şi B2, B3, B4, iar aceste grupuri se vor identifica cu rudele care luptă alături de ele. Extinderea transporturilor şi a comunicaţiilor în lumea modernă a facilitat stabilirea acestor conexiuni şi deci „internaţionalizarea" conflictelor liniilor de falie. Migraţia a creat diaspore în terţe civilizaţii. Comunicaţiile au făcut posibil ca partidele contestatoare să ceară ajutor şi ca grupurile rude cu ele să înveţe imediat din soarta acestor partide. Contractarea generală a lumii a împuternicit grupuri le-rudă să acorde sprijin moral, diplomatic, financiar şi material partidelor contestatoare. Reţelele internaţionale dezvoltate pentru a furniza un asemenea sprijin şi sprijinul propriu-zis la rândul lui îi susţin pe participanţi şi prelungeşte conflictul. Acest „sindrom al ţăriirudă", potrivit expresiei lui H.D.S. Greenway, reprezintă trăsătura centrală a războaielor liniilor de talie de la sfârşitul secolului XX.22 Mai general, chiar şi micile cantităţi de violenţă între popoare din diferite civilizaţii au ramificaţii şi consecinţe care îi lipsesc violenţei intracivilizaţionale. Atunci când trăgătorii suniţi au ucis 18 credincioşi şiiţi într-o moschee din Karachi în februarie 1995, pacea a încetat apoi în oraş şi s-a creat o problemă pentru Pakistan. Atunci când, exact cu un an mai târziu, un colonist evreu a omorât 29 de musulmani ce se rugau la Mormântul Patriarhilor din Hebron, procesul de pace din Orientul Mijlociu a fost întrerupt şi s-a creat o problemă pentru întreaga lume.

Întindere: frontierele sângeroase ale Islamului

Conflictele comune şi războaiele liniilor de falie sunt materia brută a istoriei, 32 de conflicte etnice au avut loc în timpul Războiului Rece, inclusiv războaiele liniilor de falie între arabi, israelieni, indieni şi pakistanezi,

musulmani şi creştini sudanezi, budişti şi tamili sri-lankezi, şiiţi şi maroniţi libanezi. Războaiele de identitate au constituit aproape jumătate din toate războaiele civile ce au avut loc între anii ’40 şi ’50, însă aproape trei pătrimi din războaiele civile din deceniile următoare şi intensitatea rebelilor implicând grupuri etnice s-a triplat între începutul anilor ’50 şi sfârşitul anilor ’80. Dată fiind înşelătoarea rivalitate între superputeri, aceste conflicte au atras totuşi, cu unele excepţii notabile, relativ puţină atenţie şi au fost adesea văzute prin prisma Războiului Rece. Cum Războiul Rece s-a încheiat, conflictele comune au devenit mult mai proeminente şi, discutabil, mult mai preponderente decât fuseseră anterior. Ceva asemănător unui „avânt” în conflictele etnice s-a întâmplat de fapt.23

Aceste conflicte etnice şi războaie ale liniilor de falie nu au fost nici măcar uniform distribuite în rândul civilizaţiilor lumii. Mari lupte în jurul liniilor de falie au avut loc în fosta Iugoslavie şi între budişti şi hinduşi în Sri Lanka, în timp ce conflicte mai puţin violente au avut loc între grupuri non-musulmane în câteva alte locuri. Marea majoritate a conflictelor liniilor de falie au avut loc totuşi de-a lungul frontierei ce înconjoară Eurasia şi Africa şi care separă musulmanii de non-musulmani. În timp ce la nivelul macro sau la nivelul global al politicii mondiale ciocnirea de civilizaţii este între Occident şi restul lumii, la nivelul micro sau la nivelul local această ciocnire este între Islam şi alţii.

Antagonisme interne şi conflicte violente s-au infiltrat între musulmanii locali şi popoarele non-musulmane. În Bosnia, musulmanii au purtat un război sângeros şi dezastruos cu sârbii ortodocşi şi s-au angajat în alte violenţe cu croaţii catolici. În Kosovo, musulmanii albanezi au suferit dominaţia sârbă şi şi-au menţinut propriul lor guvern paralel din umbră, aşteptându-se la probabilitatea

violenţei între cele două grupuri.

Guvernele albanez şi grec sunt certate cu privire la drepturile minorităţilor lor din cealaltă ţară. Turcii şi grecii sunt la cuţite. În Cipru, turcii musulmani şi grecii ortodocşi îşi menţin în ostilitate statele lor învecinate. În Caucaz, Turcia şi Armenia sunt inamici istorici, iar azerii şi armenii au fost în război în privinţa controlului enclavei Nagornokarabah. În nordul Caucazului, de 200 de ani cecenii, inguşii şi alte popoare musulmane au luptat pentru independenţa lor faţă de Rusia, o luptă sângeroasă fiind reluată de Rusia şi Cecenia în 1994. Au avut loc lupte şi între inguşi şi osetinii ortodocşi. În bazinul Volga tătarii musulmani au luptat împotriva ruşilor în trecut şi, la începutul anilor ’90, au încheiat un compromis deloc uşor cu Rusia pentru o suveranitate limitată.

În timpul secolului XIX, Rusia – a extins gradual prin forţă controlul asupra statelor musulmane din Asia Centrală. În timpul anilor ’80 afghanii şi ruşii au purtat un mare război şi, după retragerea rusă, consecinţele sale au continuat în Tadjikistan între forţele ruse ce sprijineau guvernul existent şi insurgenţi, în marea lor parte musulmani, în Xinjiang, uigurii şi alte grupuri musulmane au luptat împotriva unificării şi au dezvoltat relaţii cu rudele lor etnice şi religioase din fostele republici sovietice. Pe Subcontinent, Pakistanul şi India au purtat trei războaie, o revoltă musulmană contestă dominaţia indiană în Caşmir, imigranţii musulmani luptă împotriva popoarelor tribale în Assam, musulmanii şi hinduşii se angajează în revolte şi violenţe periodice în toată India, aceste izbucniri fiind alimentate de afirmarea mişcărilor fondamentaliste în ambele comunităţi religioase. În Bangladesh budiştii protestează în faţa discriminărilor la care sunt supuşi din partea musulmanilor majoritari, în timp ce în Myanmar musulmanii protestează în faţa

discriminărilor la care sunt supuşi din partea budiştilor majoritari. În Malayezia şi în Indonezia musulmanii se revoltă periodic împotriva chinezilor, protestând contra dominaţiei pe care aceştia o exercită în economie. În sudul Thailandei grupările musulmane au fost implicate într-o mişcare de insurgenţă intermitentă împotriva unui guvern budist, în timp ce în sudul Filipinelor are loc o mişcare de insurgenţă pentru independenţa faţă de o ţară şi un guvern catolic. Pe de altă parte, în Indonezia catolicii din Timorul de Est luptă împotriva represiunii exercitate de către un guvern musulman.

În Orientul Mijlociu, conflictul între arabi şi evrei în Palestina datează de la stabilirea patriei evreilor. Patru războaie au avut loc între Israel şi statele arabe, iar palestinienii s-au angajat într-o *intifada* împotriva dominaţiei israeliene. În Liban creştinii maroniţi au pierdut o luptă împotriva şiiţilor şi a altor musulmani. În Etiopia ortodocşii amharas au suprimat de-a lungul istoriei grupările etnice musulmane şi s-au confruntat cu o mişcare de insurgenţă din partea musulmanilor cromos. În Centrul Africii o varietate de conflicte au avut loc între popoarele arabe şi musulmane din nord şi popoarele de negri animişti creştini din sud. Cel mai sângeros război musulmano-ereştin a fost cel din Sudan care s-a derulat timp de decenii şi a produs sute de mii de victime. Politica nigeriană a fost dominată de conflictul între musulmanii fulani-hausa din nord şi triburile creştine din sud, ceea ce a generat revoluţii şi lovituri de stat frecvente şi un mare război. În Ciad, Kenya şi Tanzania, lupte comparabile s-au dat între grupări musulmane şi creştine.

În toate aceste locuri, relaţiile între musulmani şi popoarele din alte civilizaţii – catolici, protestanţi, ortodocşi, hinduşi, chinezi, budişti, evrei – au fost în general antagoniste; majoritatea acestor relaţii au fost

câteodată violente în trecut: multe au fost violente în anii ’90. Oriunde am privi în perimetrul Islamului, musulmanii au probleme în ceea ce priveşte convieţuirea paşnică cu vecinii lor. Apare în mod natural întrebarea dacă acest model de conflict de la sfârşitul secolului XX între musulmani şi grupurile non-musulmane este aplicabil şi relaţiilor între grupuri din alte civilizaţii. De fapt, nu este aplicabil. Musulmanii formează aproape o cincime din populaţia lumii, însă în anii ’90 au fost mult mai implicaţi în violenţele între grupuri faţă de cei din alte civilizaţii. Dovezile sunt concludente.

1. Musulmanii au participat la 26 din 50 de conflicte etno-politice în 1993 – 1994, analizate în profunzime de Ted Robert Gurr (tabelul 10.1). 20 din aceste conflicte au fost între grupuri din diferite civilizaţii, dintre care 15 au fost între musulmani şi non-musulmani. Pe scurt, au fost de trei ori mai multe conflicte intercivilizaţionale implicând musulmani decât toate conflictele între civilizaţiile non-tpusulmane. Conflictele din interiorul Islamului au fost de asemenea mai numeroase decât cele din oricare altă civilizaţie, inclusiv conflictele tribale din Africa. În contrast cu Islamul, Occidentul a fost implicat în doar două conflicte intercivilizaţionale. Conflictele implicând musulmani tind de asemenea să genereze mari pierderi. Din cele şase războaie în care Gurr estimează că 200.000 de oameni sau mai mult au fost ucişi, trei (Sudan, Bosnia, Timorul de Est) au fost între musulmani şi non-musulmani, două (Somalia, kurzii din Irak) au fost între musulmani şi numai unul (Angola) a implicat doar non-musulmani.

2. *New York Times* a identificat 48 de locuri în care 59 de conflicte etnice s-au produs în 1993. În jumătate dintre acestea, musulmanii s-au ciocnit cu alţi musulmani sau cu non-musulmani. 31 din cele 59 de conflicte au fost între grupuri din diferite civilizaţii şi, potrivit datelor lui

Gurr, două treimi (21) din aceste conflicte intercivilizaţionale au fost între musulmani şi alţii (tabelul 10.2).

3. Într-o altă analiză, Ruth Leger Sivard a identificat 29 de războaie (definite drept conflicte ce implică 1.000 sau mai mulţi morţi pe an) în plină desfăşurare în 1992.9 din cele 12 conflicte intercivilizaţionale au fost între musulmani şi non-musulmani, iar musulmanii au purtat din nou mai multe războaie decât orice altă civilizaţie.24

Tabelul 10.1

Conflicte etno-politice, 1993 – 1994

Tipul conflictului	Intracivilizaţional	Intercivilizaţional	Total
Islam	Îi	15	26
Alţii	19*	5	24
Total	30	20	50

* dintre care 10 au fost conflicte tribale în Africa

Sursă: Ted Robert Gurr, „Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System", *International Ştiidies Quarterly*, volumul 38 (septembrie 1994), pp. 347 – 378. Am folosit clasificarea lui Gurr a conflictelor, cu excepţia transferării conflictului chinezo-ţibetan, pe care el îl clasifică non-civilizaţional, în categoria celor intercivilizaţionale, dat fiind că este o ciocnire între chinezii confucianişti şi tibetanii lămâiştr budişti.

Tabelul. 10.2

Conflicte etnice, 1993

Tipul conflictului	Intrac ivi 1 izaţional	Intercivilizaţi
Islam	7	21
Alţii	21*	10

Total	28	31

* dintre care 10 au fost conflicte tribale în Africa. Sursă: *New York* Timest 7 februarie 1993, pp. 1, 14.

Aceste compilaţii diferite de date duc la aceeaşi concluzie: la începutul anilor ’90, musulmanii au fost angajaţi în mai multe violenţe între grupuri decât non-musulmanii, iar două treimi, numai trei pătrimi din războaiele intercivilizaţionale au fost între musulmani şi non-musulmani. Frontierele Islamului *sunt* sângeroase şi la fel este şi ceea ce se află în interiorul său.[42]

Înclinaţia musulmană spre conflicte violente este de asemenea sugerată şi de gradul în care societăţile musulmane sunt militariste. În anii ’80, ţările musulmane aveau raportul forţelor militare (ce reprezintă numărul de personal militar la mia de locuitori) şi indici de efort militar (ce reprezintă raportul menţionat adaptat la bogăţia unei ţări) semnificativ mai ridicaţi decât cei ai altor ţări. Media raporturilor forţelor militare şi a efortului militar pentru ţările musulmane era de două ori mai mare decât media pentru ţările creştine (v. Tabelul 10.3). James Payne conchide: „Este foarte clar că există o conexiune între Islam şi militarism”. 25

Tabelul 10.3.

Militarismul ţărilor musulmane şi creştine

	Media raportului forţelor militare	Media efortului militar

42 Nici un alt pasaj din articolul meu din Foreign Affairs nu a atras comentarii mai critice decât cel în care afirmam că „Islamul are graniţe sângeroase4'. Am făcut această judecată de valoare în baza unei examinări întâmplătoare a conflictelor intercivilizaţionale. Dovezi cantitative provenind din orice sursă dezinteresată demonstrează decisiv validitatea ei (na.).

Ţâri musulmane (n25)	11, 8	17, 7
Alte ţări (n112)	7, 1	12, 3
Ţări creştine (n57)	5, 8	8, 2
Alte ţări (n80)	9, 5	16, 9

Sursă: James L. Payne, *Why Nations Arm* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), pp. 125, 138 – 139. Ţările musulmane şi creştine sunt cele în care mai mult de 80 din populaţie aderă la respectiva religie.

Statele musulmane au avut de asemenea o puternică înclinaţie de a recurge la violenţă în crizele internaţionale, folosind-o pentru a rezolva 76 de crize dintr-un total de 142 în care au fost implicate între 1928 şi 1979. În 25 de cazuri violenţa a constituit modalitatea principală de a depăşi criza; în 51 de crize statele musulmane au folosit violenţa în plus faţă de alte mijloace. Atunci când au folosit violenţa, statele musulmane au utilizat o violenţă de mare intensitate, recurgând la un război pe scară largă în 41 din situaţiile în care violenţa a fost folosită şi angajându-se în conflicte majore în 28 din aceste situaţii. În timp ce statele musulmane au recurs la violenţă în 53, 5 din crizele în care au fost implicate, violenţa a fost folosită de Marea Britanie doar în 11, 5, de Statele Unite în 17, 9 şi de Uniunea Sovietică în 28, 5 din crizele în care aceste ţări au fost implicate. În rândul marilor puteri, doar înclinaţia spre violenţă a Chinei o depăşeşte pe cea a statelor musulmane: China a folosit violenţa în 76, 9 din crizele în care a fost implicată.20 înclinaţiile musulmane spre război şi violenţă reprezintă fapte pe care nici musulmanii, nici non-musulmanii nu le pot nega.

Cauzele: istoria, demografia, politica

Ce anume a fost responsabil pentru dezvoltarea războaielor liniilor de falie şi pentru rolul central jucat de musulmani în aceste conflicte? În primul rând, aceste războaie îşi au rădăcinile în istorie. Violenţe intermitente de-a lungul liniilor de falie între diferite grupuri civilizaţionale s-au produs în trecut şi există în memoria prezentă a trecutului, ele generând la rândul lor temeri şi sentimente de insecuritate de ambele părţi. Musulmanii şi hinduşii pe Subcontinent, ruşii şi caucazienii în nordul Caucazului, armenii şi turcii în Transcaucaz, arabii şi evreii în Palestina, catolicii, musulmanii şi ortodocşii în Balcani, ruşii şi turcii din Balcani în Asia Centrală, sinhalezii şi tamilii în Sri Lanka, arabii şi negrii în toată Africa: acestea sitnt toate relaţiile care pe parcursul secolelor au implicat alternări între o coexistenţă bănuitoare şi o violenţă vicioasă. O moştenire istorică de conflicte există pentru a fi exploatată şi folosită de către cei care au motive să procedeze în acest mod. În aceste relaţii istoria trăieşte, o duce bine şi îngrozeşte.

O istorie de măceluri repetate nu poate explica totuşi de ce violenţa a revenit la sfârşitul secolului XX. După cum mulţi au remarcat, sârbii, croaţii şi musulmanii au trăit timp de decenii împreună, paşnic, în Iugoslavia. Musulmanii şi hinduşii au făcut la fel în India. Multe grupuri etnice şi religioase au coexistat în Uniunea Sovietică, cu câteva excepţii notabile, operă a guvernului sovietic. Tamilii şi sinhalezii au trăit de asemenea în linişte împreună, pe o insulă descrisă deseori ca un paradis tropical. Istoria nu poate împiedica aceste relaţii relativ paşnice dominante în perioade substanţiale de timp; prin urmare, istoria* prin ea însăşi, nu poate explica ruperea păcii. Alţi factori trebuie luaţi în seamă pentru ultimele decenii ale secolului XX.

Schimbările echilibrului demografic au constituit unul din aceşti factori. Extinderea numerică a unui grup generează presiuni politice, economice şi sociale asupra altor grupuri şi cauzează replici opuse. Chiar mai important este că ea produce presiuni demografice asupra grupurilor mai puţin dinamice din punct de vedere demografic. Colapsul, de la începutul anilor? 70, al ordinii constituţionale de 30 de ani din Liban a fost în mare parte rezultatul unei creşteri puternice a populaţiei şiite faţă de creştinii maroniţi. În Sri Lanka, după cum a arătat Gary Fuller, punctul culminant al insurgenţei naţionaliste sinhaleze în 1970 şi al insurgenţei tamile de la sfârşitul anilor ’80 a coincis exact cu anii în care „creşterea temporară de tineri” între 15 şi 24 de ani din aceste grupuri a depăşit 20 din populaţia totală a grupurilor27 (vezi figura 10.1). Un diplomat S.U.A. În Sri Lanka notează că insurgenţii sinhalezi aveau toţi sub 24 de ani şi Tigrii Tamill potrivit relatărilor, erau „unici în ceea ce priveşte încrederea lor într-o armată de copii”, recrutând „băieţi şi fete cu începere de la vârsta de 11 ani”, cei omorâţi în lupte fiind „puţin mai mari de 18 ani”. *The eeconomist* observa că Tigrii purtau un, Război al vârstelor mici”. 28 în mod similar, războaiele liniilor de falie între ruşi şi popoarele musulmane din sud au fost alimentate de marile diferenţe ale creşterii populaţiei. La începutul anilor ’90, rata fertilităţii la femeile din Federaţia Rusă era de 1, 5, în timp ce în principalele ţări musulmane din Asia Centrală, foste republici sovietice, rata fertilităţii era de aproape 4, 4 şi rata netă a creşterii populaţiei (rata brută a natalităţii minus rata brută a mortalităţii) la sfârşitul anilor ’80 era de şase ori mai mare decât cea a Rusiei. Cecenii au crescut cu 26 în anii v80 şi Cecenia a fost unul din cele mai dens populate locuri din Rusia, ratele sale înalte ale natalităţii producând emigranţi şi luptători.29 în mod similar, ratele

înalte ale natalităţii musulmane şi migraţia în Caşmir dinspre Pakistan au stimulat o rezistenţă reînnoită la dominaţia musulmană.

Figura 10.1.

Sri Lanka: creşteri temporare ale tinirjlor sinhalezi şi tamili (în procente din populaţia totală, vârste cuprinse între 15 şi 24 ani)

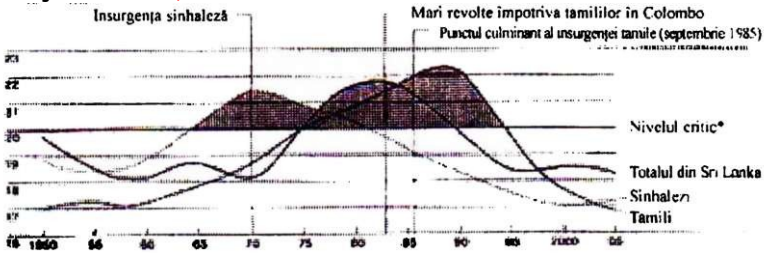

— Nivelul critic este atins atunci când tinerii formează mai mult de 20 din populaţie.

Procesele complicate care au dus la războaiele intercivilizaţionale din fosta Iugoslavie au multe cauze şi multe puncte de pornire. Probabil că cel mai important factor care a dus la aceste conflicte a fost totuşi modificarea demografică ce a avut loc în Kosovo. Kosovo era o provincie autonomă în cadrul Republicii Sârbe, cu aceleaşi puteri ca şi celelalte republici iugoslave, cu excepţia dreptului de secesiune. În 1961, populaţia era formată din albanezi musulmani – 67 şi sârbi ortodocşi – 24. Rata natalităţii albaneze a fost oricum cea mai mare din Europa şi Kosovo a devenit zona cea mai dens populată din Iugoslavia. În anii ’80, aproape 50 dintre albanezi aveau mai puţin de 20 de ani. Confruntându-se cu aceste cifre, sârbii au emigrat din Kosovo în căutarea unor oportunităţi economice în Belgrad şi în alte părţi. În consecinţă, în 1991 Kosovo era format din 90 musulmani şi 10 sârbi30. Sârbii văd Kosovo ca pe „pământul sfânt” al lor; un „Ierusalim”, locul, printre altele, al marii bătălii din

28 iunie 1389, când au fost înfrânţi turcii otomani şi, astfel, au căzut sub dominaţia otomană timp de aproape cinci secole.

La sfârşitul anilor ’80, echilibrul demografic modificat i-a determinat pe albanezi să ceară că provincia Kosovo să fie ridicată la rangul de republică iugoslavă. Sârbii şi guvernul iugoslav nu au cedat, temându-se ca, odată ce Kosovo capătă dreptul de secesiune, chiar ar face aşa ceva şi probabil va fi absorbită de Albania. În martie 1981 au apărut protestele şi revoltele albaneze în sprijinul cererii Kosovo de a avea statut de republică. Potrivit sârbilor, discriminarea, persecuţiile şi violenţa împotriva sârbilor s-au intensificat după aceea. Un preot protestant observa că „în Kosovo, începând cu sfârşitul anilor ’70, au avut loc incidente violente care au inclus avarieri ale proprietăţilor, pierderi de locuri de muncă, hărţuiri, răpiri, lupte şi omoruri”. În consecinţă, „sârbii au pretins că ameninţările la adresa lor au luat proporţii de genocid şi că ei nu ar putea tolera pentru mult timp aşa ceva”. Situaţia sârbilor din Kosovo a avut ecou pretutindeni în Serbia şi a generat în 1986 o declaraţie semnată de 200 de intelectuali sârbi marcanţi, figuri politice, lideri religioşi şi ofiţeri din armată, inclusiv editorii ziarului liberal de opoziţie *Praxis*, care cereau ca guvernul să ia măsuri riguroase pentru a opri genocidul sârbilor din Kosovo. Printr-o definiţie rezonabilă a genocidului, această acuzaţie a fost mult exagerată, cu toate că, potrivit unui observator străin ce-i simpatiza pe albanezi, „în timpul anilor ’80, albanezii naţionalişti au fost responsabili pentru un număr de atacuri violente asupra sârbilor şi pentru distrugerea unor proprietăţi sârbe”. 31

Toate acestea au favorizat naţionalismul sârb şi Slobodan Miloşevici a întrezărit o împrejurare favorabilă. În 1987 el a rostit o mare cuvântare în Kosovo, cerându-le

sârbilor să-şi revendice propriul lor pământ şi propria lor istorie. „Imediat, un mare număr de sârbi – comunişti, non-comunişti şi chiar anticomunişti – au început să se strângă în jurul lui, hotărâţi nu doar să protejeze minoritatea sârbă din Kosovo, ci şi să-i suprime pe albanezi şi să-i transforme în cetăţeni de rangul doi. Miloşevici a fost de îndată recunoscut drept conducător naţional". 37 Doi ani mai târziu, pe 28 iunie 1989, Miloşevici s-a întors în Kosovo cu l – 2 milioane de sârbi pentru a marca cea de-a şase şutea aniversare a marii bătălii ce simbolizează războiul lor în curs de desfăşurare cu musulmanii.

Temerile sârbe şi naţionalismul provocat de numărul crescut şi de puterea albanezilor au fost apoi intensificate de modificările demografice din Bosnia. În 1961, sârbii constituiau 43 şi musulmanii 26 din popukfţia Bosniei-Herţegovina. În 1991, proporţia era aproape exact inversă: sârbii au crescut la 31 şi musulmanii la". În timpul acestor 30 de ani, croaţii au scăzut de la 22 la 17. Extinderea etnică a unui grup a dus la purificarea etnică a altor grupuri. „De ce îi omorâm pe copii?" se întreba un luptător sârb în 1992 şi răspundea: „pentru că într-o zi ei vor creşte şi va trebui să-i omorâm atunci". Autorităţile croate din Bosnia, mai puţin brutale, au acţionat în scopul de a preveni ca localităţile lor să fie „demografic ocupate" de către musulmaniâ3.

Modificările echilibrului demografic şi creşterile temporare ale tinerilor de mai mult de 20 au contat pentru multe conflicte intercivilizaţionale de la sfârşitul secolului XX. Luptele între sârbi şi croaţi nu pot fi de exemplu atribuite demografiei, ci doar parţial istoriei, de când aceste două popoare trăiau relativ paşnic împreună până ce ustaşii croaţi i-au măcelărit pe sârbi în cel de-al Doilea Război Mondial. Aici, ca şi în alte părţi, politica a fost un motiv de dispută. Colapsul imperiilor la sfârşitul Primului

Război Mondial a stimulat conflictele etnice şi civilizaţionale dintre popoarele şi statele succesoare. Sfârşitul imperiilor britanic, francez şi olandez a produs rezultate similare după cel de-al Doilea Război Mondial. Prăbuşirea regimurilor comuniste din Uniunea Sovietică şi din Iugoslavia a avut acelaşi efect la sfârşitul Războiului Rece. Oamenii nu mai puteau să se identifice ca cetăţeni sovietici, iugoslavi sau comunişti şi aveau nevoie cu disperare să găsească noi identităţi. Ordinea represivă dar paşnică a statelor devotate afirmaţiei că nu există Dumnezeu a fost înlocuită de violenţa popoarelor devotate unor divinităţi diferite.

Acest proces a fost exacerbat de nevoia entităţilor politice pe cale de a se naşte de a adopta procedurile democraţiei. Când Uniunea Sovietică şi Iugoslavia au început să se destrame, elitele de la putere nu au organizat alegeri la nivel naţional. Dacă ar fi făcut-o, liderii politici ar fi intrat în competiţie pentru putere la centru şi ar fi putut să încerce să lanseze chemări multietnice şi multicivilizaţionale, introducând în parlament coaliţii majoritare cu scopuri similare. În schimb, deopotrivă în Uniunea Sovietică şi în Iugoslavia alegerile au fost organizate mai întâi la nivel de republici, ceea ce a creat un stimulent irezistibil pentru liderii politici, anume de a face campanie împotriva centrului, de a face apel la naţionalismul etnic şi de a promova independenţa republicii lor. Chiar şi în interiorul Bosniei, populaţia a votat strict de-a lungul liniilor etnice la alegerile din 1990. Partidul Reformist, multietnic şi fostul partid comunist au luat fiecare mai puţin de 10 din voturi. Voturile exprimate pentru Partidul Musulman al Acţiunii Democratice (34), Partidul Democrat Sârb (30) şi Uniunea Democratică Croată (18) au aproximat proporţia musulmanilor, sârbilor şi croaţilor în compoziţia populaţiei. Primele alegeri

corecte din aproape toate fostele republici sovietice şi iugoslave au fost câştigate de liderii politici ce au făcut apel la sentimentele naţionaliste şi au promis acţiuni în forţă pentru a-şi apăra naţionalitatea împotriva altor grupuri etnice. Competiţia electorală a încurajat chemările naţionaliste şi a accelerat astfel intensificarea conflictelor liniilor de falie ce s-au transformat în războaie ale liniilor de falie. Atunci când, potrivit expresiei lui Bogdan Deniei, „*ethnos* devine *demos*" *A* rezultatul iniţial este polemos, un război.

Rămâne întrebarea de ce, la sfârşitul secolului XX, musulmanii sunt implicaţi în mai multe violenţe între grupuri decât cei care aparţin altor civilizaţii. Oare aşa a fost întotdeauna? În trecut, creştinii îşi omorau semenii creştini şi pe alţi oameni în număr masiv. A evalua înclinaţiile spre violenţă ale civilizaţiilor pe parcursul istoriei ar necesita o cercetare extinsă, ceea ce este imposibil de făcut în această carte. Totuşi, ceea ce poate fi făcut este a identifica posibilele cauze ale violenţei musulmane de grup, foarte răspândite, atât intra-Islam, cât şi extra-Islam şi a face distincţia între acele cauze care explică o mare înclinaţie spre conflictul de grup pe parcursul istoriei, dacă ele într-adevăr există, de cele care explică doar înclinaţiile ce se pot observa la sfârşitul secolului XX. Există şase posibile cauze. Trei explică numai violenţa între musulmani şi non-musulmani şi alte trei explică atât acest tip de violenţă, cât şi violenţa intra-Islam. Trei dintre ele explică această înclinaţie, precum şi o înclinaţie musulmană istorică, dacă ea există. Dacă totuşi această înclinaţie istorică nu există, atunci cauzele sale prezumate nu pot explica o înclinaţie istorică ce nu există şi nu pot explica înclinaţia musulmană contemporană de a recurge la violenţe de grup. Cea din urmă poate fi atunci explicată doar prin cauze apărute în secolul XX, ce nu au

existat în secolele anterioare.

Tabelul 10.4

Posibilele cauze ale înclinaţiei musulmane spre conflict

	Conflicte extra-musulmane	Conflicte intraşi extra-musulmane
Conflicte istorice şie contemporane	Proximitat Indigestibilitate	Militarism
Conflicte contemporane	Statutul de victimă	Creşteri demografice temporare Absenţa unui stat de nucleu

În primul rând, s-a argumentat faptul că islamismul a fost de la început o religie a sabiei, glorificând virtuţile militare. Islamul îşi are originile în „triburile beduine nomade de războinici" şi „originea sa violentă este marcată chiar de fondarea să mohammed însuşi este pomenit a fi fost un mare luptător şi un comandant militar dibaci" 35 (nimeni nu ar spune aşa ceva despre Iisus sau despre Buddha). Se argumentează faptul că doctrinele Islamului pretind război împotriva necredincioşilor şi, atunci când expansiunea iniţială a Islamului s-a diminuat, grupurile musulmane, contrar doctrinei lor, au luptat unul împotriva altuia. Raportul între conflictele interne – *fitna* – şi *jihad* s-a modificat drastic în favoarea celor dintâi. Coranul şi alte declaraţii de credinţă musulmane conţin puţine interziceri ale violenţei şi un concept de non-violenţă este absent din doctrină şi practica musulmană.

În al doilea rând, Islamul, originar din Arabia, s-a

răspândit în Africa de Nord, o mare parte a Orientului Mijlociu, mai târziu în Asia Centrală, pe Subcontinent, în Balcani, ceea ce i-a pus pe musulmani în contact direct cu multe popoare diferite pe care le-au cucerit şi le-au convertit, iar moştenirea acestui proces s-a perpetuat până astăzi, în ajunul cuceririlor otomane din Balcani, slavii din sud, de la oraşe, i-au convertit deseori la islamism, în timp ce ţăranii nu au făcut-o şi astfel s-a născut distincţia între musulmanii bosniaci şi sârbii ortodocşi. În schimb, expansiunea imperiului rus la Marea Neagră, în Caucaz şi în Asia Centrală a făcut ca acest imperiu să fie în conflict continuu, timp de mai multe secole, cu o varietate de popoare musulmane. Sprijinirea, de către Occident, aflat la culmea puterii sale vis-à-vis de Islam a unei patrii evreieşti în Orientul Mijlociu a pus bazele unui antagonism arabo-israel ian în curs de desfăşurare. Din extinderea teritoriilor stăpânite de către musulmani şi non-musulmani a rezultat astfel faptul că musulmanii şi non-musulmanii sunt vecini pretutindeni în Eurasia. Dimpotrivă, extinderea Occidentului pe mări şi oceane nu a dus de obicei la convieţuirea popoarelor occidentale cu popoarele non-occidentale aflate în imediata lor proximitate teritorială: acestea din urmă au fost fie supuse dominaţiei europene, fie, cu excepţia Africii de Sud, au fost efectiv decimate de către colonişti occidentali.

O a treia sursă posibilă de conflict între musulmani şi non-musulmani implică ceea ce un om de stat numea, referindu-se la ţara sa, „indigestibilitatea” musulmanilor Indigestibilitatea acţionează totuşi pe două căi: ţările musulmane au probleme cu minorităţile non-musulmane, comparabile cu cele pe care le au ţările non-musulmane cu minorităţile musulmane. Chiar într-o mai mare măsură decât creştinismul, islamismul este o credinţă absolutistă. Islamismul îmbină religia şi politica şi trage o linie clară

între cei ce se află în *Darol-Islam* şi cei din *Dar al-harb.* În consecinţă, confucianiştii, budiştii, hinduşii, creştinii din Occident şi cei ortodocşi au mai puţine dificultăţi în a se adapta şi a trăi împreună decât în cazul în care trebuie să se adapteze musulmanilor şi a trăi împreună cu aceştia. De exemplu, etnicii chinezi sunt o minoritate dominantă din punct de vedere economic în majoritatea ţărilor din sud-estul Asiei. Ei au fost asimilaţi cu succes în societăţile Thailandei budiste şi ale Filipinelor catolice; nu există exemple semnificative de violenţă anti-chineză din partea grupurilor majoritare din aceste ţări. Dimpotrivă, revolte şi/sau violenţe anti-chineze s-au produs în Indonezia şi Malayezia (musulmane) iar rolul chinezilor în aceste societăţi rămâne o problemă sensibilă şi potenţial explozivă într-un mod pe care nu-l putem întâlni în Thailanda şi în Filipine.

Militarismul, indigestibilitatea şi proximitatea faţă de grupurile non-musulmane sunt trăsături continue ale Islamului şi ar putea să explice înclinaţia spre conflict a musulmanilor pe parcursul istoriei, dacă într-adevăr aşa stau lucrurile. Trei alţi factori limitaţi în timp ar putea să contribuie la această înclinaţie la sfârşitul secolului XX. O explicaţie avansată de către musulmani este aceea că imperialismul occidental şi subjugarea societăţilor musulmane în secolele XIX şi XX au produs o imagine a unei slăbiciuni musulmane, militare şi economice şi prin urmare au încurajat grupurile nonislamice să-i vadă pe musulmani ca pe o ţintă atractivă. Musulmanii sunt, potrivit acestui argument, victime ale unei prejudecăţi răspândite anti-musulmană, comparabilă cu antisemitismul care s-a infiltrat în societăţile occidentale. Aşa cum pretinde Akbar Ahmed, grupurile musulmane, cum ar fi palestinienii, bosniacii, caşmirii, cecenii sunt asemenea „pieilor roşii, grupuri deprimate, fără densitate, blocaţi în

rezervaţii ce constituiau pământurile lor ancestrale”. 36 Argumentul nu explică conflictele între majorităţile musulmane şi minorităţile non-musulmane în ţări precum Sudanul, Egiptul, Iranul şi Indonezia.

Un factor mai convingător ce poate să explice atât conflictele intra-islamice cât şi pe cele extra-islamice este absenţa unui stat de nucleu sau a mai multor state de acest tip în Islam. Apărătorii Islamului pretind adesea că unii dintre criticii săi occidentali au convingerea că există o forţă centrală, conspirativă, direcţionată în Islam ce îi mobilizează şi îi coordonează acţiunile îndreptate împotriva Occidentului şi a altora. Dacă aceşti critici cred aşa ceva, ei se înşală. Islamul este o sursă de instabilitate în lume pentru că îi lipseşte un centru dominant. Statele ce aspiră să fie la conducerea Islamului, cum ar fi Arabia Saudită, Iranul, Pakistanul, Turcia şi, potenţial, Indonezia se află în competiţie pentru influenţă în lumea musulmană; niciunul dintre acestea nu are o poziţie atât de puternică încât să medieze conflictele din interiorul Islamului; niciunul nu este capabil să acţioneze autoritar în numele Islamului pentru a soluţiona conflictele între grupurile musulmane şi cele non-musulmane.

În sfârşit, ceea ce este cel mai important, explozia demografică din societăţile musulmane şi disponibilizarea unui mare număr de bărbaţi, adesea şomeri cu vârste cuprinse între 15 şi 30 de ani sunt surse naturale ale instabilităţii şi violenţei, atât înăuntrul Islamului, cât şi împotriva non-musulmanilor. Oricare ar fi alte cauze ce pot fi luate în calcul, acest factor ar putea cu greu să explice violenta musulmană din anii ’80 şi „90. Modul de a acţiona al acestei generaţii începând cu al treilea deceniu al secolului XXI şi dezvoltarea economică a societăţilor musulmane, dacă acest lucru se va întâmpla, ar putea să ducă prin urmare la o semnificativă reducere a înclinaţiilor

musulmane spre violenţă şi apoi la un declin general al frecvenţei şi intensităţii războaielor liniilor de falie.

Capitolul 11

Dinamica războaielor liniilor de falie
Identitatea: apariţia conştiinţei de civilizaţie

Războaiele liniilor de falie trec prin procese de intensificare, extindere, *Containment*, întrerupere şi, foarte rar, soluţionare. Aceste procese sunt de obicei secvenţiale, însă ele sau şi suprapus adesea şi se pot repeta. Odată începute, războaiele liniilor de falie, asemenea altor conflicte comune, tind să se dezvolte pe modelul acţiune – reacţie. Identităţile care anterior fuseseră multiple şi întâmplătoare devin concentrate şi se întăresc; conflictele comune se numesc „războaie de identitate”. 1 Cum violenţa creşte, problemele iniţiale ce formau miza tind să fie redefinite mult mai exclusiv ca „noi” împotriva „lor” şi coeziunea de grup este întărită. Liderii politici îşi extind şi îşi întăresc chemările la loialităţi etnice şi religioase, iar conştiinţa de civilizaţie capătă puteri în raport cu alte identităţi. O „dinamică a urii” se naşte, comparabilă cu „dilema de securitate”, din relaţiile internaţionale, în care temerile reciproce, neîncrederile şi ura se alimentează una pe alta.2 Fiecare parte evidenţiază şi glorifică distincţia între forţele răului şi încearcă eventual să transforme această distincţie în distincţia finală între cei vii şi cei morţi.

Pe măsură ce revoluţiile evoluează, moderaţii, girondini şi menşevici pierd în faţa radicalilor, iacobini şi bolşevici. Un proces similar tinde să aibă loc în războaiele liniilor de falie. Moderaţii, cu scopuri mai limitate, cum ar fi autonomie mai degrabă decât independenţă, nu îşi realizează aceste scopuri prin negocieri care aproape

întotdeauna eşuează iniţial şi sunt completaţi sau înlocuiţi de către radicali, doritori a realiza scopuri mult mai extreme prin violenţă. În conflictul moro-filipinez, principalul grup insurgent, Frontul Naţional de Eliberare Moro a fost mai întâi completat cu Frontul de Eliberare Islamică Moro care a avut o poziţie foarte extremă şi apoi cu Abu Sayyaf care a fost şi mai extremist, respingând încetarea focului negociată cu guvernul filipinez de mai multe ori. În Sudan, în timpul anilor ’80, guvernul a adoptat poziţii islamiste din ce în ce mai extreme şi la începutul anilor ’90 insurgenţa creştină s-a divizat, o nouă grupare, Mişcarea de Independenţă a Sudanului de Sud, pledând pentru independenţă, mai degrabă decât pentru autonomie. În conflictul în curs de desfăşurare între israelieni şi arabi, cum Organizaţia de Eliberare a Palestinei s-a decis să negocieze cu guvernul israelian, Frăţia Musulmană Hamas a contestat-o, pentru că a trădat loialitatea palestinienilor. În mod simultan, angajarea guvernului israelian în negocieri a generat proteste şi violenţă din partea grupărilor religioase extremiste din Israel. Pe măsură ce conflictul cecen cu Rusia se intensifică în 1992 – 93, guvernul Dudaev a început să fie dominat de „cele mai radicale fracţiuni ale naţionaliştilor ceceni, opuse oricărei acomodări cu Moscova, forţele moderate fiind împinse în opoziţie”. În Tadjikistan a avut loc o modificare similară. „Pe măsură ce conflictul escalada în 1992, grupurile naţionalist-democratice tadjice au cedat gradual influenţa în favoarea grupurilor islamiste care au avut mai mult succes în mobilizarea celor săraci de la sate şi a tineretului urban ostil. Mesajul islamist a devenit progresiv mai radicalizat, pe măsură ce liderii tineri contestau ierarhia religioasă, tradiţională şi mult mai pragmatică”. Un lider tadjik afirma că „am închis dicţionarul diplomaţiei. Am început să vorbesc limba

câmpului de bătălie care este cea mai potrivită limbă, dată fiind situaţia creată de Rusia în patria mea natală". 3 în Bosnia, în interiorul Partidului Musulman al Acţiunii Democratice (S.D.A.) cea mai extrem naţionalistă fracţiune condusă de către Alija Izetbegovici a devenit mai influentă decât fracţiunea mai tolerantă, cu orientări multiculturale, condusă de către Haris Silajdzici.4

Victoria extremiştilor nu este în mod necesar permanentă. Violenţa extremiştilor nu este mai probabilă decât compromisul moderat pentru oprirea unui război al liniilor de falie. Pe măsură ce costurile în vieţi omeneşti şi distrugeri cresc, este posibil ca de fiecare parte moderaţii să reapară, afirmând din nou „stupiditatea" acestora şi îndemnând la o altă încercare de a le opri prin negocieri.

În cursul unui război, identităţile multiple pălesc şi identitatea mai semnificativă în raport cu conflictul începe să domine. Această identitate este aproape întotdeauna definită prin religie. Din punct de vedere psihologic, religia procură cea mai sigură şi cea mai bună justificare pentru lupta împotriva forţelor „fără Dumnezeu" care sunt privite ca fiind ameninţătoare. Practic, comunitatea sa religioasă sau civilizaţională este cea mai largă comunitate la care gruparea locală implicată în conflict poate apelă pentru sprijin. Dacă într-un război local între două triburi africane, un trib se poate defini ca fiind musulman iar un altul ca fiind creştin, cel dintâi poate spera să fie susţinut de bani saudiţi, mujahedini afghani, arme şi consilieri militari iranieni, în timp ce cei din urmă pot spera la ajutor economic şi umanitar occidental, precum şi la sprijin diplomatic şi politic din partea guvernelor occidentale. În afară de cazul în care un grup procedează ca bosniacii musulmani şi se descrie convingător ca o victimă a genocidului şi în acest fel apare simpatia occidentală, el se poate aştepta doar să primească o asistenţă semnificativă

din partea rudelor sale civilizaţionale şi, în afară de bosniacii musulmani, aceasta a fost situaţia. Războaiele liniilor de falie sunt prin definiţie războaie între grupuri locale cu conexiuni largi şi prin urmare promovează identităţile civilizaţionale în rândul participanţilor lor.

Întărirea identităţilor civilizaţionale a avut loc în rândul participanţilor la războaiele liniilor de falie aparţinând altor civilizaţii, însă a fost în special predominantă în rândul musulmanilor. Un război al liniilor de falie îşi poate avea originile în conflictele de familie, de clan sau tribale, însă, deoarece identităţile din lumea musulmană tind să fie în formă de U, pe măsură ce luptele progresează participanţii musulmani caută să-şi extindă rapid identitatea şi apelul adresat întregului Islam, aşa cum a fost cazul chiar şi cu un laic antifundamentalist ca Saddam Hussein. Un occidental a observat că, în mod similar, guvernul Azerbaidjanului a jucat „cartea islamică". În Tadjikistan, într-un război care a început ca un conflict regional intern, insurgenţii şi-au definit din ce în ce mai mult cauză că fiind cauza Islamului. În războaiele din secolul XIX dintre popoarele din nordul Caucazului şi ruşi, liderul musulman Shamil s-a numit islamist şi a unit o duzină de grupuri etnice şi lingvistice „pe bazele Islamului şi că rezistenţă la cucerirea rusă". În anii '90 Dudaev a strâns capital de pe urma Renaşterii Islamice care a avut loc în Caucaz în anii '80 cu scopul de a unna o strategie similară. El a fost sprijinit de către clericii musulmani şi de către partide, a depus jurământul pe Coran (chiar dacă Elţîn a fost binecuvântat de către un patriarh ortodox) şi în 1994 a propus ca Cecenia să devină un stat islamic guvernat de *sharia*. Trupele cecene purtau eşarfe verzi „pe care stătea scris cuvântul", *gavazat*», războiul sfânt în limba cecenă" şi strigau, *yallahuakbar*" când începeau bătălia5. În mod similar, definirea de sine a musulmanilor

în Caşmir s-a modificat, dintr-o identitate regională ce îi conţinea pe musulmani, hinduşi şi budişti sau o identificare cu laicitatea indiană, la o a treia identitate, reflectată în „apariţia naţionalismului musulman în Caşmir şi răspândirea valorilor islamice fundamentaliste transnaţionale, care i-a făcut pe musulmanii din Caşmir să se simtă deopotrivă parte a Pakistanului islamic şi a lumii islamice”. Revolta din 1989 împotriva Indiei a fost la origini condusă de către o organizaţie „relativ laică”, sprijinită de guvernul Pakistanului. Sprijinul Pakistanului a fost apoi acordat grupărilor fundamentaliste islamice care deveniseră dominante. Aceste grupări includeau „insurgenţi din nucleul greu” ce păreau… Convinşi să continue *jihad*-vx\lor de dragul lui, oricare ar fi speranţele şi consecinţele”. Un alt observator relata că „sentimentele naţionaliste au fost intensificate de diferenţele religioase; afirmarea globală a militarismului islamic a dat curaj insurgenţilor din Caşmir şi a erodat tradiţia locală a toleranţei între hinduşi şi musulmani”. 6

O afirmare dramatică a identităţilor civilizaţionale s-a produs în Bosnia, în special în cazul comunităţii musulmane. Din punct de vedere istoric, identităţile comune în Bosnia nu au fost puternice: sârbii, croaţii şi musulmanii au trăit paşnic împreună cu vecinii; căsătoriile între membri ai grupurilor diferite erau uzuale; identificările religioase erau slabe. Musulmanii, aşa cum s-a afirmat, erau bosniaci care nu mergeau la moschee, croaţii erau bosniaci care nu mergeau la catedrală şi sârbii erau bosniaci care nu mergeau la biserica ortodoxă. Odată ce larga identitate iugoslavă a încetat, aceste identităţi religioase întâmplătoare au căpătat totuşi o nouă importanţă şi fiecare grup s-a identificat din ce în ce mai mult cu comunitatea să culturală largă şi s-a definit în termeni religioşi. Sârbii bosniaci au devenit sârbi

naţionalişti extremişti, s-au identificat cu Marea Şerbie, cu Biserica Ortodoxă Sârbă şi cu mult mai răspândită comunitate ortodoxă. Croaţii bosniaci au devenit naţionaliştii croaţi cei mai fervenţi, s-au considerat a fi cetăţeni ai Croaţiei, şi-au subliniat catolicismul şi, laolaltă cu croaţii din Croaţia, identificarea lor cu Occidentul catolic.

Trecerea musulmanilor la o conştiinţă civilizaţională a fost chiar şi mai marcată. Până la declanşarea războiului, musulmanii bosniaci erau laici, se vedeau ca fiind europeni şi erau cei mai puternici susţinători ai unei societăţi bosniace şi ai unui stat bosniac multicultural. Totuşi, aceste lucruri au început să se schimbe când Iugoslavia s-a dezmembrat. La fel ca şi croaţii şi sârbii, la alegerile din 1990 musulmanii au respins partidele multietnice, au votat în marea lor majoritate cu Partidul Musulman al Acţiunii Democratice (S.D.A.), condus de Izetbegovici. Acesta este un musulman devotat, a fost închis pentru activismul său islamic de către guvernul comunist şi într-o carte. *Declaraţia Islamică*, publicată în 1970, a argumentat „incompatibilitatea Islamului cu sistemele non-islamice. Nu poate fi nici pace, nici coexistenţă între religia islamică şi instituţiile sociale şi politice non-islamice". Când mişcarea islamică este îndeajuns de puternică, ea trebuie să preia puterea şi să creeze o republică islamică. În acest stat este important că educaţia şi mass-media „să fie în mâinile celor a căror autoritate morală şi intelectuală islamică este incontestabilă". 7

Îndată ce Bosnia a devenit independentă, Izetbegovici a promovat un stat multietnic în care musulmanii ar fi grupul dominant, cu toate că nu au o majoritate confortabilă. Izetbegovici nu a fost totuşi o persoană care să reziste islamizării ţării sale produsă în urină războiului. Rezistenţa sa la a repudia public şi

explicit *Declaraţia Islamică* a generat temeri în rândul non-musulmanilor. Pe măsură ce războiul era în curs de desfăşurare, sârbii şi croaţii bosniaci se retrăgeau din zonele controlate de către guvernul bosniac şi cei care rămâneau erau gradual excluşi din posturile pe care le doreau şi de la participarea la instituţii sociale. „Islamul a câştigat o mai mare importanţă în interiorul comunităţii naţionale musulmane şi… O puternică identitate naţională musulmană a devenit parte a politicii şi a religiei”. Naţionalismul musulman, opus naţionalismului multicuitural bosniac, s-a exprimat din ce în ce mai mult în mass-media. Învăţământul religios s-a extins în şcoală şi noi manuale au subliniat beneficiile dominaţiei otomane. Limba bosniacă a fost promovată ca fiind distinctă de sârbo-eroată şi din ce în ce mai multe cuvinte turce şi arabe au fost încorporate în ea. Demnitarii guvernamentali au atacat căsătoriile mixte şi difuzarea muzicii sârbe, a „agresorului”. Guvernul a încurajat religia islamică şi a acordat preferinţă musulmanilor la salarii şi la promovări. Mult mai important este faptul că armata bosniacă a devenit islamizată, musulmanii constituind peste 90 din personalul său în 1995. Din ce în ce mai multe unităţi ale armatei s-au identificat cu Islamul, s-au angajat în practici islamice şi au folosit simbolurile musulmane, unităţile de elită fiind cele mai islamizate şi mărindu-şi numărul. Această tendinţă a dus la un protest din partea a cinci membri ai preşedinţiei bosniace (printre care doi croaţi şi doi sârbi) adresat lui Izetbegovici care l-a respins şi la demisia, în 1995, a primului-ministru, Haris Silajdzici, ce avea o orientare multiculturală.8

Din punct de vedere politic, partidul musulman al lui Izetbegovici, S.D.A., şi-a extins controlul asupra statului bosniac şi a societăţii bosniace. În 1995 acesta domina „armata, administraţia şi întreprinderile publice”. Pritrivit

relatărilor, „musulmanii care nu aparţin partidului găsesc cu greu locuri de muncă decente”. După cum îl învinuiesc criticii săi, partidul „a devenit un mediu pentru autoritarismul islamic, marcat de deprinderile guvernului comunist”. O Un alt observator relata că pretutindeni:

„Naţionalismul musulman devine mai extremist. El nu ţine acum seama de alte sensibilităţi naţionale; el este proprietatea, privilegiul şi instrumentul politic al noii naţiuni predominant musulmane…

Principalul rezultat al acestui nou naţionalism musulman este o mişcare spre omogenizare naţională…

Din ce în ce mai mult, fundamentalismul religios islamic predomină de asemenea în ceea ce priveşte determinarea intereselor naţionale musulmane.110

Intensificarea identităţii religioase prin război şi purificare etnică, preferinţele liderilor săi, precum şi sprijinul şi presiunea din partea altor state musulmane au transformat, încet dar sigur, Bosnia din Elveţia Balcanilor în Iranul Balcanilor.

În războaiele liniilor de falie fiecare parte dispune de stimulente nu numai pentru a accentua propria sa identitate civilizaţională, ci şi pe cea a celeilalte părţi. În războaiele sale locale, fiecare parte se vede luptând nu numai împotriva unui alt grup etnic local, ci şi împotriva unei alte civilizaţii. Ameninţarea este astfel amplificată şi sporită de resursele unei mari civilizaţii şi înfrângerea are consecinţe nu numai asupra părţii respective, ci şi asupra civilizaţiei din care face parte. Prin urmare, nevoia urgentă a civilizaţiei sale o determină să i se ralieze în conflict. Războiul local se redefineşte ca un război al civilizaţiilor, plin de consecinţe pentru enorme segmente ale umanităţii. La începutul anilor ’90, cum religia şi biserica ortodoxă deveniseră din nou elementele centrale ale identităţii naţionale ruse care „asuprea alte confesiuni ruse, dintre

care Islamul este cel mai important" ruşii au găsit de cuviinţă că este în interesul lor a defini războiul între clanuri şi regiuni din Tadjikistan şi războiul din Cecenia drept părţi ale unui conflict mai larg, ce are loc de mai multe secole, între Ortodoxie şi Islam, oponenţii săi locali fiind acum devotaţi fundamentalismului islamic şi *jih*adului, cu împuterniciri primite de la Islamabad, Teheran, Ryad şi Ankara.

În fosta Iugoslavie croaţii s-au considerat a fi paznicii curajoşi ai frontierei Occidentului împotriva atacurilor venite din partea Ortodoxiei şi a Islamului. Pentru sârbi inamici nu sunt doar croaţii şi musulmanii bosniaci, ci şi „Vaticanul", „fundamentaliştii islamici", „turcii infami", cei care au ameninţat de secole creştinătatea. Un diplomat occidental afirma despre liderul sârbilor bosniaci, „Karadzici vede un război anti-imperialist în Europa. El vorbeşte despre faptul că are o misiune, aceea de a eradica ultimele rămăşiţe ale Imperiului Otoman din Europa". 12 Musulmanii bosniaci se identifică la rândul lor cu victimele genocidului, ignorate de Occident din cauza religiei lor şi, prin urmare, meritând sprijinul lumii musulmane. Toate părţile din războiul iugoslav şi majoritatea observatorilor săi îl văd ca pe un război religios sau etno-religios. Misha Glenny sublinia faptul că acest conflict „a asimilat din ce în ce mai mult caracteristicile unei bătălii religioase, la care iau parte trei mari credinţe europene – Romano-catolicismul, Ortodoxia şi Islamismul – agregatele confesionale ale imperiilor ale căror frontiere se ciocnesc în Bosnia". 13

Percepţia războaielor liniilor de falie ca fiind ciocniri civilizaţionale a făcut că teoria dominoului care a existat în timpul Războiului Rece să renască. Totuşi, în momentul de faţă marile state ale civilizaţiilor sunt cele care văd necesitatea de a preveni înfrângerile în conflictele locale,

ceea ce ar putea pune o piedică escaladărilor ce duc la dezastru. Angajamentul ferm al guvernului Indiei faţă de Caşmir derivă în mare parte din teamă ca pierderea acestuia să nu stimuleze alte minorităţi etnice şi religioase să ceară independenţa şi astfel să se ajungă la dezmembrarea Indiei. Ministrul de externe Kozîrev avertiza că, dacă Rusia nu încetează violenţa politică din Tadjikistan, este posibil ca aceasta să se întindă în Kirghistan şi în Uzbekistan. Acest lucru, după cum s-a argumentat, ar putea să încurajeze mişcările secesioniste din republici musulmane ale Federaţiei Ruse, unii sugerând chiar că rezultatul final ar putea fi fundamentalismul islamic în Piaţa Roşie. Elţîn a afirmat prin urmare că graniţa afghano-tadjikă este „de fapt, a Rusiei". Europenii, la rândul lor, au exprimat îngrijorări asupra faptului că apariţia unui stat musulman în Europa ar crea o bază pentru răspândirea imigranţilor musulmani şi a fundamentalismului islamic, reîntărind ceea ce Jacques Chirac numea *Jes odeurs d'Islam*" [43]în Europa14. Frontiera Croaţiei este, de fapt, cea a Europei.

Pe măsură ce războaiele liniilor de falie se intensifică, fiecare parte îşi demonizează adversarii, descriindu-i adesea că fiind inumani şi legitimând în felul acesta omorârea lor. „Câinii turbaţi trebuie împuşcaţi" spunea Elţîn referindu-se la gherilele cecene. „Aceşti oameni prost-crescuţi ar trebui împuşcaţi... Şi îi vom împuşca", spunea generalul indonezian Try Sutrisno referindu-se la masacrul celor din Timonil de Est în 1991. Diavolii trecutului sunt reînviaţi în prezent: croaţii devin „ustaşi", musulmanii, „turci" şi sârbii, „cetnici". Omorurile în masă, torturile, violurile şi expulzarea brutală a civililor sunt justificabile, în virtutea unei uri comune ce se hrăneşte cu ură comună. Simbolurile centrale şi produsele artei

43 Mirosurile Islamului (în francezi în original), (n.t.)

culturii opuse devin ţinte. Sârbii au distrus sistematic moschei şi mănăstiri franciscane, în timp ce croaţii aruncau în aer mănăstirile ortodoxe. Ca deţinătoare de cultură, muzeele şi bibliotecile sunt vulnerahile: forţele sinhaleze de securitate au ars bibliotecă publică din Jaffna, au distrus „documente literare şi artistice de neînlocuit" legate de cultura tamilă iar trăgătorii sârbi au bombardat şi au distrus Muzeul Naţional din Sarajevo. Sârbii au izgonit din oraşul bosniac Zvornik 40.000 de musulmani şi au pus o cruce în locul minutui otoman ce tocmai fusese aruncat în aer şi care înlocuise biserica ortodoxă distrusă de către turci în 1463 în războaiele dintre culturi, cultură e cea care pierde.

Ralierea civilizaţiilor: ţări înrudite şi diaspore în timpul celor patruzeci de ani ai Războiului Rece conflictul a durat cât timp superputerile au încercat să recruteze aliaţi şi parteneri, precum şi să răstoarne, să convertească sau să neutralizeze aliaţii şi partenerii celeilalte superputeri. Fireşte, competiţia a fost mai intensă în Lumea a Treia, statelenoi şi slabe fiind presate de către superputeri să se alăture marii competiţii globale. În lumea ulterioară Războiului Rece, multiple conflicte comune au luat locul conflictului unic între superputeri. Atunci când aceste conflicte comune implică grupuri din civilizaţii diferite, ele tind să se extindă şi să escaladeze. Pe măsură ce conflictul devine mai intens, fiecare parte încearcă să câştige sprijinul altor ţări şi grupuri ce aparţin civilizaţiei jsale. Sprijinul într-o formă sau alta, oficial sau neoficial, sincer sau ascuns, material; uman, diplomatic, financiar, simbolic sau militar este întotdeauna la îndemâna ţărilor şi grupurilor ce fac parte din civilizaţii sau grupuri înrudite. Cât timp durează un conflict al liniilor de falie, este posibil ca mai multe ţări înrudite să devină implicate în roluri de sprijinire, constrângere şi

mediere. Ca o consecinţă a acestui „sindrom al ţării înrudite”, conflictele liniilor de falie au un mult mai mare potenţial de escaladare decât conflictele intracivilizaţionale şi de obicei este necesară o cooperare intereivilizaţională pentru a le ţine pe loc şi a le opri. Prin contrast cu Războiul Rece. Conflictul nu evoluează de jos în sus, ci de sus în jos.

Statele şi grupurile au diferite niveluri de implicare în războaiele liniilor de falie. La primul nivel se află acele părţi care se luptă şi se omoară una pe alta în momentul de faţă. Acestea pot fi state, aşa cum se întâmplă în războaiele dintre India şi Pakistan, precum şi dintre Israel şi vecinii săi, însă ele pot fi şi grupuri locale care nu sunt state sau cel mult sunt state aflate în stare embrionară, cum este cazul Bosniei sau al armenilor din Nagorno-Karabah. Aceste conflicte pot de asemenea implica participanţi de nivelul doi, de obicei state legate direct de primele părţi, cum ar fi guvernele Serbiei şi Croaţiei în fosta Iugoslavie şi cele ale Armeniei şi Azerbaidjanului în Caucaz. Mai slab conectate cu conflictul sunt statele terţiare, retrase mai demult din actualele lupte, având însă legături civilizaţionale cu participanţii, cum ar fi Germania, Rusia şi statele islamice în legătură cu fosta Iugoslavie sau Rusia, Turcia şi Iranul în cazul disputei armenoazere. Aceşti participanţi de nivelul trei sunt deseori statele de nucleu ale civilizaţiei din care fac parte. Acolo unde ele există, diasporele participanţilor de la primul nivel joacă de asemenea un rol în războaiele liniilor de falie. Dat fiind numărul mic de oameni şi arme implicate de obicei la primul nivel, relativ modestele cantităţi de ajutoare din exterior pot avea deseori un impact semnificativ asupra consecinţelor războiului.

Interesele altor părţi la conflict nu sunt identice cu cele ale participanţilor de la primul nivel. Sprijinul cel mai

devotat şi din inimă pentru părţile de la primul nivel vine din partea comunităţilor din diaspora care se identifică cu intensitate cu cauza rudei lor şi devin „mai catolice decât Papa”. Interesele guvernelor de la nivelul doi şi trei sunt mai complicate. Ele dau de obicei sprijin participanţilor de la primul nivel şi.

Figura 11.1
Structura unui război complex al liniilor de falje

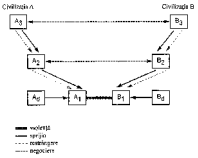

Chiar dacă nu fac aşa ceva, sunt suspectate a o face de către grupurile opuse care justifică faptul că cei din urmă îşi sprijină rudele. În plus, guvernele de la nivelul doi şi trei au totuşi un interes în a opri luptele şi a nu deveni direct implicate. Deci, în timp ce aceste guverne sprijină participanţii de la primul nivel, ele încearcă de asemenea să-i restrângă pe acei participanţi şi să-i convingă să-şi modereze obiectivele. Ele încearcă de obicei şi să negocieze cu ceea ce le corespunde de cealaltă parte a liniei de talie la nivelul doi şi trei, prevenind astfel un război local să se transforme într-un război mai larg, cu implicarea statelor de nucleu. Figura 11.1 schiţează relaţiile acestor părţi potenţiale la războaiele liniilor de falie. Nu toate aceste războaie au în întregime caracteristicile descrise, însă câteva corespund tuturor criteriilor, inclusiv cele din fosta Iugoslavie şi din Transcaucaz şi aproape orice război al liniilor de falie ar putea să se extindă şi să implice participanţi de la toate nivelurile.

Într-un mod sau altul, diasporele şi ţările înrudite au

fost implicate în fiecare război al liniilor de falie din anii ’90. Dat fiind rolul primar al grupurilor musulmane în asemenea războaie, guvernele şi asociaţiile musulmane sunt cei mai frecvenţi participanţi secundari şi terţiari. Cele mai active au fost guvernele Arabiei Saudite, Pakistanului, Iranului, Turciei şi Libiei care împreună (uneori şi cu alte ţări musulmane) au contribuit în diferite grade la sprijinirea musulmanilor ce luptau împotriva non-musulmanilor în Palestina, Liban, Bosnia, Cecenia, Transcaucaz, Tadjikistan, Caşmir, Sudan şi Filipine. În plus faţă de sprijinul guvernamental, multe grupuri musulmane de nivel primar susţinute de populaţia flotantă de luptători islamişti internaţional, provenind din războiul afghan, s-au alăturat la numeroase conflicte, de la războaiele civile din Algeria, la cele din Cecenia sau din Filipine. Un analist notează că internaţionala islamistă a fost implicată în „trimiterea de voluntari cu scopul de a stabili dominaţia islamistă în Afghanistan, Caşmir şi Bosnia; propaganda pentru războaiele împotriva guvernelor ce se opun islamiştilor într-o ţară sau alta; stabilirea de centre islamice în diaspora care să servească drept cartiere generale politice pentru toate aceste părţi”. 16 Liga Arabă şi Organizaţia Conferinţei Islamice au acordat de asemenea sprijin şi au încercat să coordoneze eforturile membrilor lor destinate întăririi grupurilor musulmane participante la conflicte intercivilizaţionale.

Uniunea Sovietică a fost un participant primar în războiul din Afghanistan şi, în anii ulteriori Războiului Rece, Rusia a fost un participant primar în războiul cecen, un participant secundar în luptele din Tadjikistan şi un participant terţiar în războiul din fosta Iugoslavie. India a avut o implicare prirpară în Caşmir şi una secundară în Sri Lanka. Principalele state occidentale au fost participanţi terţiari în luptele iugoslave. Diasporele au jucat un rol

major pentru ambele părţi implicate în disputele prelungite dintre israélieni şi palestinieni, la fel cum i-au sprijinit pe armeni, croaţi şi ceceni în conflictele lor. Prin intermediul televiziunii, faxului, poştei electronice „devotamentul diasporelor este reînvigorat şi uneori polarizat prin contactul constant cu fostele lor ţări de origine; «fostele» nu mai înseamnă ce a însemnat pe timpuri". 17

În războiul din Caşmir, Pakistanul a acordat un sprijin diplomatic şi politic explicit insurgenţilor şi, potrivit surselor militare pakistaneze, cantităţi substanţiale de bani şi arme, un sprijin de pregătire şi logistic, precum şi refugiu pentru cei persecutaţi. Pakistanul a făcut de asemenea lobby pe lângă guvernele musulmane în numele lor. În 1995, insurgenţii, potrivit relatărilor, au fost întăriţi cu cel puţin 1200 de luptători mujahedini aduşi din Afghanistan, Tadjikistan şi Sudan, dotaţi cu rachete Stinger şi cu alte arme alocate de către americani pentru războiul lor împotriva Uniunii Sovietice". 1* Revolta Moro din Filipine a beneficiat un timp de fonduri şi de echipament din Malayezia; guvernele au procurat fonduri suplimentare, câteva sute de insurgenţi au fost antrenaţi în Libia, grupul cel mai extremist de insurgenţi, Abu Sayyaf, a fost organizat de către fundamentaliştii pakistanezi şi afghani.19 în Africa, Sudanul a ajutat în mod regulat rebelii musulmani din Jiritreea ce luptau împotriva Etiopiei şi, în replică, Etiopia a acordat „sprijin logistic şi refugiu" pentru „rebelii creştini" ce luptau împotriva Sudanului. Sudanul a mai primit un ajutor similar din partea Ugandei, reflectând în parte „legăturile sale puternice, religioase, rasiale şi etnice cu rebelii sudanezi". Pe de altă parte, guvernul sudanez a primit arme chineze în valoare de 300 milioane din partea Iranului şi pregătire din partea consilierilor militari iranieni, ceea ce i-a dat posibilitatea

să lanseze în 1992 o mare ofensivă împotriva rebelilor. O gamă largă de organizaţii creştine occidentale au procurat mâncare, medicamente, bunuri şi, potrivit guvernului sudanez, arme pentru rebelii creştini.20

În războiul dintre insurgenţii hinduşi tamili şi guvernul budist sinhalez din Sri Lanka, guvernul indian a acordat la început un sprijin substanţial insurgenţilor, antrenându-i în sudul Indiei şi dându-le arme şi bani. În 1987, atunci când forţele guvernului din Sri Lanka erau pe pragul de a-i înfrânge pe „Tigrii" tamili, opinia publică indiană s-a ridicat împotriva acestui „genocid", iar guvernul indian a paraşutat hrană tamililor „semnalându-i de fapt preşedintelui Jayewardene că India intenţionează să-l împiedice în zdrobirea Tigrilor prin forţă". 21 Guvernele din India şi din Sri Lanka au încheiat apoi un acord potrivit căruia Sri Lanka ar fi acordat într-o măsură considerabilă autonomie zonelor locuite de tamili şi insurgenţii ar fi predat armele pe care le deţineau armatei indiene. India a desfăşurat 50.000 de soldaţi în insulă pentru a aplica acordul, însă Tigrii au refuzat să predea armele, iar armata indiană s-a găsit angajată într-un război cu forţele de gherilă pe care anterior le sprijinise. Forţele indiene s-au retras cu începere din 1988. În 1991, primul-ministru indian Rajiv Gandhi a fost ucis, potrivit indienilor, de către un sprijinitor al insurgenţilor tamili, iar atitudinea guvernului indian faţă de revolta lor a devenit din ce în ce mai ostilă. În momentul de faţă, guvernul nu ar putea să oprească simpatia şi sprijinul pentru insurgenţi în rândul celor 50 de milioane de tamili din sudul Indiei. Reflectând această opinie, demnitari din guvernul tamil Nadu, sfidând guvernul de la New Delhi, au permis Tigrilor tamili să opereze în regiunea lor, 500 de mile de coastă şi să trimită bunuri şi arme prin îngusta strâmtoare Palk către insurgenţii din Sri Lanka.22

Cu începere din 1979 sovieticii şi apoi ruşii s-au angajat în trei mari războaie ale liniilor de falie cu vecinii lor musulmani din sud: războiul afghan din 1979 – 89, urmat de războiul din Tadjikistan care a început în 1992 şi războiul cecen care a început în 1994. Odată cu colapsul Uniunii Sovietice, un guvern comunist a venit la putere în Tadjikistan. Acest guvern a fost contestat în primăvara anului 1992 de o opoziţie compusă din grupuri regionale şi etnice rivale, incluzând deopotrivă laici şi islamici. Această opoziţie, susţinută cu arme venite din Afghanistan, a izgonit în septembrie 1992 guvernul prorus din capitala ţării, Duşanbe. Guvernele Rusiei şi Uzbekistanului au reacţionat viguros, avertizând asupra răspândirii fundamentalismului islamic. Divizia rusă 201 motorizată care a rămas în Tadjikistan a procurat arme pentru forţele proguvernamentale şi Rusia a trimis trupe suplimentare pentru paza graniţei cu Afghanistan. În noiembrie 1992, Rusia, Uzbekistan, Kazahstan şi Kirghizstan au fost de acord cu o intervenţie militară rusă, în aparenţă pentru menţinerea păcii. Însă în realitate pentru a participa la război. Având acest sprijin, la care s-au adăugat armele şi banii Rusiei, forţele fostului guvern au fost capabile să recucerească Duşanbe şi să stabilească controlul asupra unei mari părţi a ţării. A urmat un proces de purificare etnică, iar refugiaţii şi trupele de opoziţie s-au retras în Afghanistan.

Guvernele musulmane din Orientul Mijlociu au protestat faţade intervenţia militară nişă. Iranul, Pakistanul şi Afghanistanul au ajutat opoziţia islamistă din ce în ce mai crescută cu arme, bani şi pregătire. În 1993, potrivit relatărilor, mai multe sute de luptători au fost pregătiţi de către mujahedinii afghani, iar în primăvara şi în vara anului 1993 insurgenţii tadjici au lansat mai multe atacuri de-a lungul frontierei cu Afghanistanul, omorând

câţiva grăniceri ruşi. Rusia a replicat desfăşurând mai multe trupe în Tadjikistan şi utilizând „o masivă artilerie şi mortiere”, precum şi atacuri aeriene asupra unor ţinte aflate în Afghanistan. Guvernele arabe au alocat totuşi fonduri insurgenţilor pentru a cumpăra rachete Stinger ce pot contracara forţele aeriene. În 1995, Rusia avea aproape 25.000 militari desfăşuraţi în Tadjikistan şi procura aproape jumătate din fondurile necesare sprijinirii guvernului acestei ţări. Pe de altă parte, insurgenţii erau sprijiniţi activ de către guvernul Afghanistanului şi de alte state musulmane. După cum a remarcat Barnett Rubin, eşecul operaţiunilor internaţionale sau al Occidentului în a procura un ajutor semnificativ fie Tadjikistanului, fie Afghanistanului l-a făcut pe cel dintâi total dependent faţă de ruşi şi pe cel din urmă dependent de rudele sale civilizaţionale musulmane. „Orice comandant afghan care speră astăzi într-un ajutor internaţional trebuie să se supună dorinţelor alocatorilor de fonduri arabi şi pakistanezi care vor să răspândească *Jih*adul în Asia Centrală sau să se alăture comerţului cu droguri6 2 v

Al treilea război anti-musulman al Rusier cel din Caucazul de Nord cu cecenii, a avut un prolog în luptele din 1992 – 93 între osetinii ortodocşi şi inguşii musulmani cu care se învecinează. Cei din urmă, împreună cu cecenii şi cu alte popoare musulmane, au fost deportaţi în Asia Centrală în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Osetinii au rămas şi au preluat proprietăţile inguşilor. În 1956 – 57 popoarelor deportate li s-a permis să se întoarcă în locul din care plecaseră şi au început disputele asupra proprietăţii şi a controlului teritoriului. În noiembrie 1992 inguşii au lansat atacuri având baza de pornire în republica lor pentru a recâştiga regiunea Prigorodny pe care guvernul sovietic o cesionase osetinilor. Ruşii au replicat cu o intervenţie masivă, incluzând unităţi de

cazaci în sprijinul osetinilor ortodocşi. Un comentator din afară descria: „În noiembrie 1992 satele inguşe din Osetia au fost înconjurate şi asupra lor s-a tras din tancurile ruse. Cei care au supravieţuit bombardamentelor au fost omorâţi sau luaţi ostatici. Masacrul a fost executat de către brigăzile osetine ale OMON poliţia specială, însă trupele ruse trimise în regiune pentru «a menţine pacea-le-au oferit ajutor" 24. A fost, raporta *The eeconomist*, „greu de înţeles de ce atâtea distrugeri au avut loc în mai puţin de o săptămână". Aceasta a fost „prima operaţiune de purificare etnică a Federaţiei Ruse". Rusia a folosit apoi acest conflict pentru a-i ameninţa pe ceceni, aliaţi ai inguşilor care, la rândul lor, „au chemat la o mobilizare imediată a Ceceniei şi a Confederaţiei majoritar musulmană popoarelor din Caucaz (K.N.K.). K.N.K. A ameninţat că trimite 500.000 de voluntari împotriva forţelor ruse dacă acestea nu părăsesc teritoriul cecen. După o distanţare încordată, Moscova a renunţat pentru a evita escaladarea conflictului între osetinii din nord şi inguşi într-o conflagraţie de dimensiuni regionale". 25

O conflagraţie mai intensă şi mai vastă a izbucnit în decembrie 1994 atunci când Rusia a lansat un atac militar pe scară laiţă asupra Ceceniei. Liderii a doua republici ortodoxe, Georgia şi Armenia, au sprijinit acţiunea ruşilor, în timp ce preşedintele Ucrainei a fost „binevoitor, diplomatic, chemând numai la o rezolvare paşnică a crizei". Acţiunea ruşilor a fost aprobată şi de guvernul ortodox al Osetiei de Nord, precum şi de 55 – 60 din populaţia nord-osetină.26 Prin contrast, musulmanii dinăuntrul şi din afara Federaţiei Ruse au luat partea cecenilor. Internaţionala islamistă a contribuit imediat cu luptători din Azerbaidjan, Afghanistan, Pakistan, Sudan şi din alte locuri. Statele musulmane au fost de acord cu cauza cecenă, iar Turcia şi Iranul au acordat, potrivit

relatărilor, un ajutor material, înzestrând Rusia cu mai multe stimulente, pentru a încerca reconcilierea cu Iranul. Armele pentru ceceni au început să sosească în flux continuu prin Federaţia Rusă, via Azerbaidjan, ceea ce a determinat Rusia să-şi închidă frontierele cu această ţară, întrerupând astfel aprovizionarea Ceceniei cu medicamente şi altele.27

Musulmanii din Federaţia Rusă s-au raliat cecenilor. În timp ce apelurile pentru declanşarea unui război sfânt la dimensiunile Caucazului nu au produs niciun efect, conducătorii a şase republici din regiunea Volga-Ural au cerut Rusiei să-şi oprească acţiunea militară, iar reprezentanţii republicilor musulmane din Caucaz au făcut apeluri pentru lansarea unei campanii de nesupunere civilă faţă de guvernarea rusă. Preşedintele Republicii şuvasia i-a scutit pe recruţii din republica sa de a lupta împotriva confraţilor lor musulmani. „Cele mai puternice proteste împotriva războiului" au avut loc în republicile care se învecinează cu Cecenia, Inguşetia şi Daghestan. Inguşii au atacat trupele ruse ce se aflau în drumul lor spre Cecenia, l-au determinat pe ministrul rus al apărării să anunţe că guvernul inguş „a declarat efectiv război Rusiei", atacuri asupra forţelor ruse producându-se şi în Daghestan. Ruşii au replicat bombardând satele din Inguşetia şi din Daghestan.28 Distrugerea satului Pervomaiskoie de către ruşi, după raidul cecenilor asupra oraşului Kizliar în ianuarie 1996, a însemnat începutul ostilităţii celor din Daghestan faţă de ruşi.

Cauza cecenă a fost de asemenea ajutată şi de către diaspora cecenă, care s-a născut în mare parte ca urmare a agresiunii ruse împotriva popoarelor din munţii Caucazului. Această diasporă a strâns fonduri, a procurat arme şi a oferit voluntari pentru a participa la forţele cecene. Ea a fost numeroasă în special în Iordania şi în

Turcia, ceea ce a făcut ca Iordania să ia poziţie puternică împotriva ruşilor şi a întărit determinarea Turciei de a-i ajuta pe ceceni. În ianuarie 1996, când războiul se întindea spre Turcia, opinia publică turcă era de acord cu sechestrarea unui vas şi cu luarea în captivitate a unor ostatici ruşi de către membrii diasporei. Cu ajutorul liderilor ceceni, guvernul turc a negociat rezolvarea crizei într-un mod care a înrăutăţit relaţiile şi aşa încordate dintre Turcia şi Rusia.

Incursiunea cecenă în Daghestan, replica ruşilor şi sechestrarea vasului de la începutul lui 1996 au pus în evidenţă posibilă transformare a conflictului într-un conflict între ruşi şi popoarele din munţi, de-a lungul liniilor de falie ce au existat timp de decenii în secolul XIX. Fiona Hill avertiza în 1995: „Caucazul de Nord este un butoi cu pulbere în care un conflict dintr-o republică are potenţialul de a deveni o conflagraţie regională care se va răspândi dincolo de frontierele acesteia în restul Federaţiei Ruse şi va declanşa implicarea Georgiei, Azerbaidjanului, Turciei, Iranului şi a diasporelor acestora din Caucazul de Nord. Aşa cum demonstrează războiul din Cecenia, conflictul din regiune nu poate fi uşor oprit… Şi luptele s-au extins în republici şi teritorii adiacente Ceceniei”. Un analist rus era de acord cu această afirmaţie, argumentând că unele „coaliţii informale” s-au dezvoltat de-a lungul liniilor civilizaţionale. „Georgia, Armenia, Nagorno-Karabah şi Osetia de Nord, creştine, se aliază împotriva Azerbaidjanului, Abhaziei, Ceceniei şi Inguşetiei, musulmane”. Luptând deja în Tadjikistan, Rusia a „mărit riscul de a fi angrenată într-o confruntare prelungită cu lumea musulmană”.29

Într-un alt război al liniilor de falie între ortodocşi şi musulmani, participanţii au fost armenii din enclava Nagorno-Karabah şi guvernul şi poporul din Azerbaidjan,

cei din urmă luptând pentru independenţă faţă de primii. Guvernul Armeniei a fost un participant secundar, iar Rusia, Turcia şi Iranul au avut implicări terţiare. În plus, un mare rol l-a jucat substanţială diasporă armeană din Europa occidentală şi din America de Nord. Luptele au început în 1988, înainte de dispariţia Uniunii Sovietice, s-au intensificat în 1992 – 1993 şi au scăzut în intensitate după negocierea unui acord de încetare a focului în 1994. Turcii şi alţi musulmani au stat în spatele Azerbaidjanului, în timp ce Rusia i-a sprijinit pe armeni, însă şi-au folosit apoi influenţa pentru a contesta influenţa turcă din Azerbaidjan. Acest război a fost ultimul episod al luptei ce datează de secole între imperiul rus şi cel otoman pentru controlul regiunii Mării Negre şi a Caucazului şi deopotrivă al intensului antagonism între armeni şi turci ce datează de la masacrele de ia începutul secolului XX ale celor dintâi de către cei din urmă.

În acest război Turcia a fost un sprijinitor constant al Azerbaidjanului şi s-a opus armenilor. Prima recunoaştere de către o ţară a independenţei unei republici sovietice non-baltice a fost recunoaşterea Azerbaidjanului de către Turcia. Pe toată durata conflictului, Turcia a procurat un sprijin financiar şi material Azerbaidjanului şi a antrenat soldaţii acestei ţări. Cum violenţa s-a intensificat în 1991 – 1992 şi armenii avansau în teritoriul Azerbaidjanului, opinia publică turcă a devenit mai vigilentă şi guvernul turc a fost pus sub presiune pentru a sprijini rudele sale etnico-religioase. Aceasta s-a temut şi că s-ar pune în evidenţă diviziunea musulmano-ereştină, s-ar produce o efuziune a sprijinului occidental pentru Armenia şi i-ar supăra pe aliaţii săi din NATO. Totuşi, guvernul turc a găsit că este în interesul lui să sprijine Azerbaidjanul şi să se confrunte cu Armenia. Un demnitar turc afirma că „este imposibil să nu fii afectat atunci când ruda ta moare” şi un

altul adăuga că „suntem sub presiune. Ziarele noastre sunt pline de fotografii ale atrocităţilor… Poate că ar trebui să arătăm Armeniei că există o mare Turcie în această regiune”. Preşedintele Turgut Özal consimţea afirmând că Turcia „ar trebui să-i înspăimânte puţin pe armeni”. Turcia împreună cu Iranul a avertizat Armenia că nu ar încuviinţa nicio schimbare de frontieră. Özal a blocat alimentele şi alte bunuri ce trebuiau să ajungă în Armenia prin Turcia şi în consecinţă populaţia Armeniei s-a aflat la limita foamei în timpul iernii 1992 – 1993. O altă consecinţă a fost că mareşalul rus Evgheni Sapoşnikov a avertizat că „dacă cealaltă parte Turcia se implică” în război, „ne vom afla pe marginea celui de-al Treilea Război Mondial”. Un an mai târziu, Özal rămăsese războinic. „Ce pot face armenii – ironiza el – dacă se vor trage focuri de armă… Vor mărşălui în direcţia Turciei?” Turcia „îşi va arăta colţii”.30

În vara şi în toamna lui 1993 ofensiva armeană care se apropia de graniţa iraniană a generat reacţii suplimentare deopotrivă din partea Turciei şi a Iranului, aflate în competiţie pentru obţinerea influenţei în Azerbaidjan şi în statele musulmane din centrul Asiei. Turcia a declarat că ofensiva ameninţă securitatea Turciei, a cerut ca forţele armene să se retragă „imediat şi necondiţionat” de pe teritoriul Azerbaidjanului şi a trimis întăriri la frontiera sa cu Armenia. Trupele ruse şi cele turce au avut „potrivit relatărilor, un schimb de focuri peste această frontieră. Primul-ministru al Turciei, Tansu Ciller, a declarat că ea ar vrea să facă o declaraţie de război dacă trupele armene intră în enclava Nakhichevan, aparţinând Azerbaidjanului şi apropiată de Turcia. Iranul a deplasat forţe în Azerbaidjan, pretinzând că stabileşte câmpuri pentru refugiaţi, victime ale ofensivei armene. Acţiunea iranienilor i-a lăsat pe turci să creadă că ar putea să ia măsuri suplimentare fără a stimula mişcări contrare

din partea Rusiei şi de asemenea le-a dat pe mai departe stimulente pentru a fi în competiţie cu Iranul pentru acordarea protecţiei faţă de Azerbaidjan. Criza a fost eventual uşurată de negocierile ce au avut loc la Moscova între conducătorii Turciei, Armeniei şi Azerbaidjanului, de presiunea americană asupra guvernului armean şi de presiunea guvernului armean asupra armenilor din Nagorno-Karabah.31

Locuind o (ară mică, fără ieşire la mare, cu resurse slabe, înconjurată de popoare turcice ostile, armenii au căutat întotdeauna în istorie protecţia rudelor lor ortodoxe, Georgia şi Rusia. În special Rusia a fost văzută ca un frate mai mare. Cum Uniunea Sovietică a luat sfârşit iar armenii din Nagorno-Karabah au început lupta lor pentru independenţă, regimul Gorbaciov le-a respins cererile şi a trimis trupe în regiune pentru a sprijini ceea ce era privit a fi guvernul comunist fidel din Baku. După colapsul Uniunii Sovietice, aceste considerente au făcut loc unor considerente mai vechi istorice şi culturale, Azerbaidjanul acuzând „guvernul rus că s-a întors cu 180°” şi că sprijină activ Armenia creştină. Asistenţa militară rusă pentru armeni a început de fapt mai devreme, în armata rusă armenii fiind promovaţi în ranguri înalte şi repartizaţi în unităţile de luptă mai frecvent decât musulmanii. După ce războiul a început, regimentul 366 al armatei ruse, cu baza în Nagorno-Karabah, a jucat un rol important în atacul armean asupra oraşului Khodjali în care se pretinde că mai mult de 1.000 de azeri au fost masacraţi. Ulterior, trupele ruse *spetznaz* au participat de asemenea la lupte. În timpul iernii 1992 – 93, când Armenia a suferit de pe urma embargoului impus de către turci, a fost „salvată de la un colaps economic total prin infuzia de milioane de ruble obţinute în calitate de credite din partea Rusiei”. În acea primăvară trupele ruse s-au

alăturat forţelor armene regulate pentru a deschide un coridor care să lege Armenia de Nagorno-Karabah. 40 de tancuri blindate ruse au participat la ofensivă din Karabah în vara anului 1993.32 Armenia, la rândul ei, după cum observă Hill şi Jewett, a avut „puţine opţiuni, printre care cea de a se alia strâns cu Rusia. Ea este dependentă de Rusia în ceea ce priveşte materiile brute, energia şi aprovizionarea cu alimente, precum şi în legătură cu apărarea faţă de duşmanii istorici de la frontierele sale, cum ar fi Azerbaidjanul şi Turcia. Armenia a semnat toate acordurile economice şi militare ale CSI, a permis trupelor ruse să staţioneze pe teritoriul său şi a renunţat la toate activele ce au aparţinut Uniunii Sovietice în favoarea Rusiei".31

Sprijinul rus pentru armeni a sporit influenţa rusă în Azerbaidjan. În iunie 1993, liderul naţionalist din Azerbaidjan Abulfez Elchibey a fost înlăturat printr-o lovitură de stat şi înlocuit cu fostul comunist presupus a fi prorus Gaider Aliev. Aliev a recunoscut necesitatea de a îmbuna Rusia cu scopul de a opri Armenia. El a anulat refuzul Azerbaidjanului de a se alătura Comunităţii Statelor Independente şi de a permite trupelor ruse să staţioneze pe teritoriul său. El a deschis de asemenea calea pentru participarea Azerbaidjanului la un consorţiu internaţional constituit pentru valorificarea petrolului din această ţară. În replică, Rusia a început să antreneze trupele Azerbaidjanului şi a făcut presiuni asupra Armeniei pentru a nu mai acorda sprijin forţelor din Karabah şi pentru a le convinge să se retragă de pe teritoriul Azerbaidjanului. Mutându-şi greutatea de pe un picior pe altul, Rusia a fost de asemenea în stare să contreze influenţa iraniană şi turcă în Azerbaidjan. Sprijinul rus pentru Armenia nu doar că a întărit în acest fel aliatul său cel mai apropiat din Caucaz, însă a slăbit de asemenea

principalii săi rivali musulmani din această regiune.

În afara Rusiei, o mare sursă de sprijin a Armeniei a fost diaspora sa mare, bogată şi influentă din Europa Occidentală şi din America de Nord ce include aproape 1 milion de armeni în Statele Unite şi 450.000 în Franţa. Aceştia au procurat bani şi credite pentru a ajuta ca Armenia să supravieţuiască blocadei impuse de către turci, persoane capabile pentru guvernul armean şi voluntari pentru forţele armene. Contribuţiile din partea comunităţii americane în ajutorul armenilor s-au ridicat la 50 – 75 milioane pe an la jumătatea anilor ’90. Cei din diasporă au exercitat de asemenea o influenţă politică considerabilă pe lângă guvernele din ţările lor de adopţie. Marile comunităţi armene din Statele Unite se află în state precum California, Massachusetts şi New Jersey, în consecinţă, Congresul S.U.A. A interzis orice sprijin din exterior pentru Azerbaidjan şi a făcut ca Armenia să fie cel de-al treilea mare destinatar de asistenţă S.U.A. Pe cap de locuitor. Acest ajutor din afară a fost esenţial pentru supravieţuirea Armeniei căreia i s-a dat, pe bună dreptate, porecla de Israelul Caucazului”.34 Exact aşa cum atacurile ruse din secolul XIX asupra celor din nordul Caucazului au generat diaspora care i-a ajutat pe ceceni ca să reziste în faţa ruşilor, masacrarea oamenilor de către turci la începutul secolului XX a produs o diasporă care a făcut ca Armenia să reziste în faţa Turciei şi să înfrângă Azerbaidjanul.

Fosta Iugoslavie a fost locul celui mai complex, mai confuz şi mai complet set al războaielor liniilor de falie de la începutul anilor ’90. La nivelul primar, în Croaţia guvernul croat şi croaţii au luptat împotriva sârbilor croaţi şi în Bosnia-Herţegovina guvernul bosniac a luptat împotriva sârbilor bosniaci şi a croaţilor bosniaci care de asemenea au luptat unii împotriva altora. La nivelul secundar, guvernul sârb a încurajat ideea unei „Mari

Şerbii” ajutându-i pe sârbii bosniaci şi croaţi, iar guvernul croat a aspirat la o „Mare Croaţie” şi i-a sprijinit pe croaţii bosniaci. La nivelul terţiar, civilizaţii masive s-au raliat participanţilor la război: Germania, Austria, Vaticanul, alte ţări şi grupuri europene catolice şi, mai târziu, Statele Unite în favoarea Croaţiei; Rusia, Grecia şi alte ţări şi grupuri ortodoxe în spatele sârbilor; Iranul, Arabia Saudită, Turcia, Libia, Internaţionala Islamică şi ţările islamice în general în favoarea musulmanilor bosniaci. Cei din urmă au primit ajutor şi din partea Statelor Unite, o anomalie a modelului de altminteri universal al sprijinului reciproc al rudelor. Diaspora croată din Germania şi diaspora bosniacă din Turcia au venit în sprijinul celor de acasă. Bisericile şi grupările religioase au fost active pentru toate cele trei părţi implicate în conflict. Cel puţin acţiunile guvernelor german, turc, rus şi american au fost semnificativ influenţate de grupurile de presiune şi de opinia publică din societăţile lor.

Sprijinul procurat de către părţile secundare şi terţiare a fost esenţial pentru desfăşurarea războiului şi pentru constrângerile care au fost impuse pentru a-l opri. Guvernele croat şi sârb au acordat arme, alimente, fonduri, refugiu şi, uneori, forţe militare celor care luptau în alte republici. Sârbii, croaţii şi musulmanii au primit un ajutor substanţial de la rudele lor civilizaţionale din afara fostei Iugoslavii sub formă de bani, arme, alimente, voluntari, pregătire militară precum şi sprijin politic şi diplomatic. La nivelul primar non-guvernamental, sârbii şi croaţii au fost în general extremişti în privinţa naţionalismului lor, intransigenţi în cererile lor şi militând pentru urmărirea scopurilor lor. La nivelul secundar, guvernele sârb şi croat au sprijinit iniţial cu putere rudele lor de nivel primar, însă interesele lor mult diversificate le-a făcut să joace roluri de mediere şi de limitare. În paralel,

guvernele rus, german şi american, aflate la nivel terţiar, au împins guvernele de la nivelul secundar la constrângeri şi la compromisuri.

Dezmembrarea Iugoslaviei a început în 1991, când Slovenia şi Croaţia şi-au declarat independenţa şi au cerut sprijin puterilor din vestul Europei. Replica Occidentului a fost definită de către Germania, iar replica Germaniei a fost în mare parte definită de către conexiunea catolică. Guvernul de la Bonn a fost presat să acţioneze de către ierarhia catolică germană, partenerul său de coaliţie din Bavaria, partidul Uniunea Social-Democrată, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* şi alte mijloace de comunicare, în special mass-media bavareză a jucat un rol crucial în dezvoltarea sentimentului public german favorabil recunoaşterii celor două state. Flora Lewis nota că „televiziunea bavareză a cântărit mult pe lângă foarte conservatorul guvern bavarez şi pe lângă puternică, dogmatica Biserică catolică bavareză care are legături strânse cu Biserica din Croaţia, producând reportaje pentru toată Germania atunci când războiul devenise serios. Transmisiunile au fost foarte părtinitoare". Guvernul german a ezitat în legătură cu acordarea recunoaşterii dar, date fiind presiunile societăţii germane, nu a avut de ales. „Sprijinul pentru recunoaşterea Croaţiei în Germania a fost rodul opiniei publice, nu al guvernului". Germania a presat Uniunea Europeană pentru ca să recunoască independenţa Sloveniei şi Croaţiei şi apoi, după ce s-a asigurat de acest lucru, a insistat ca recunoaşterea oficială a UE să aibă loc în decembrie 1991. Un cercetător german observa în 1995 că „pe tot timpul conflictului, Bonnul a considerat Croaţia şi pe conducătorul ei, Franjo Tudiman, ca pe ceva care politica externă germană protejează, al căror comportament inegal era iritat dar care se pot bizui în continuare pe sprijinul

ferm al Germaniei”.35

Austria şi Italia au recunoscut prompt cele două noi state şi foarte rapid alte ţări occidentale, printre care şi Statele Unite, au făcut acelaşi lucru. Vaticanul a jucat de asemenea un rol central. Papa a declarat că Croaţia este „bastionul creştinătăţii occidentale” şi s-a grăbit să recunoască diplomatic cele două state înainte că Uniunea Europeană să o facă”. 6 Vaticanul a devenit astfel un partizan în conflict, ceea ce a avut consecinţe în 1994, când Papa şi-a planificat vizite în cele trei republici. Opoziţia Bisericii ortodoxe sârbe a împiedicat venirea sa la Belgrad, iar refuzul sârbilor de a-i garanta securitatea a dus la anularea vizitei sale la Sarajevo. Cu toate acestea, Papa s-a dus la Zagreb unde l-a salutat pe cardinalul Aloizieje Septinac, asociat cu regimul fascist croat din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care a persecutat şi a omorât sârbi, ţigani şi evrei.

Având asigurată recunoaşterea de către Occident a independenţei sale, Croaţia a început să-şi dezvolte forţa militară, în ciuda embargoului asupra armelor, impus de către O.N.U. Tuturor fostelor republici iugoslave în septembrie 1991. Armele au venit în Croaţia din ţări catolice europene, cum ar fi Germania, Polonia şi Ungaria, ca şi din ţările latino-americane, cum ar fi Panamá, Chile şi Bolivia. Producându-se o escaladare a războiului în 1991, exporturile de arme ale Spaniei au crescut de şase ori într-o perioadă scurtă de timp, cele mai multe arme fiind probabil destinate Ljubljanei şi Zagrebului. În 1993, potrivit unor rapoarte. Croaţia a achiziţionat mai multe MIG 21 din Germania şi din Polonia, cu aprobarea guvernelor acestor ţări. Forţelor de Apărare Croate li s-au alăturat sute şi probabil mii de voluntari „din Europa occidentală, diaspora croată, ţările catolice din estul Europei” care erau dornici să lupte într-o „cruciadă

creştină îndreptată deopotrivă împotriva comunismului sârb şi a fundamentalismului islamic”. Profesionişti militari din ţările occidentale au acordat asistenţă tehnică. În parte datorită acestui ajutor al ţărilor înrudite, croaţii au fost capabili să-şi întărească forţele militare şi să creeze o piedică pentru armata iugoslavă dominată de către sârbi.37

Sprijinul occidental pentru Croaţia a inclus de asemenea şi supravegherea purificării etnice şi a violărilor drepturilor omului şi a legilor războiului pentru care sârbii au fost cu regularitate demascaţi. Occidentul a tăcut atunci când în 1995 reînnoita armată croată a lansat un atac asupra sârbilor din Kraina care trăiau acolo de secole, trimiţând sute sau mii dintre aceştia în exil în Bosnia şi în Serbia. Croaţia a beneficiat şi de pe urma diasporei sale numeroase. Croaţii bogaţi din Europa occidentală şi din America de Nord au contribuit cu fonduri pentru procurarea de arme şi echipamente. Asociaţiile croaţilor din America de Nord au făcut lobby pe lângă Congresul şi preşedintele S.U.A. Pentru compatrioţii lor. Cei 600.000 de croaţi din Germania au fost în mod special importanţi şi influenţi. Aprovizionând cu sute de voluntari armata croată, „comunităţile croate din Londra, Statele Unite, Australia şi Germania s-au mobilizat în apărarea noii lor patrii independente”.1*

În 1994 Statele Unite s-au alăturat celor care sprijineau afirmarea militară croată. Ignorând masivele violări croate ale embargoului O.N.U. Asupra armelor, Statele Unite au acordat pregătire militară croaţilor şi au autorizat ca generali S.U.A. În retragere să le dea sfaturi. Guvernele S.U.A. Şi ale Germaniei au dat undă verde ofensivei croate în Kraina din 1995. Consilieri militari americani au participat la plănuirea acestui atac în stil american care, potrivit croaţilor, a beneficiat şi de ajutorul

oferit de către sateliţii de spionaj americani. Un demnitar de la Departamentul de Stat declara că Croaţia a devenit „aliatul nostru strategic *de facto*”. S-a argumentat că acest lucru reflectă „un calcul pe termen lung potrivit căruia, în cele din urmă, două puteri locale vor domina în această parte a lumii – una în Zagreb, cealaltă la Belgrad; una legată de Washington, cealaltă închisă într-un bloc slav cu centrul la Moscova”.39

Războiul din Iugoslavia a produs şi o raliere efectiv unanimă a lumii ortodoxe din Serbia. Naţionalişti, ofiţeri, parlamentari şi lideri ai Bisericii Ortodoxe din Rusia şi-au exprimat clar sprijinul faţă de Serbia, defăimarea „turcilor” bosniaci şi au criticat Occidentul şi imperialismul NATO. Naţionaliştii ruşi şi sârbi au conlucrat pentru naşterea unei poziţii în ambele ţări faţă de „noua ordine mondială” occidentală. Într-o măsură considerabilă, aceste sentimente au fost împărtăşite de către populaţia rusă, peste 60 dintre moscoviţi opunându-se de exemplu loviturilor aeriene ale NATO din vara anului 1995. Grupurile naţionaliste ruse au recrutat cu succes tineri ruşi din câteva oraşe mari pentru a se alătura „cauzei frăţiei slave”. Mai mult de o mie de ruşi, împreună cu voluntari din România şi din Grecia s-au înrolat în forţele armate sârbe pentru a lupta împotriva a ceea ce ei descriau ca fiind „fascişti catolici” sau „militarişti islamici”. În 1992 o Unitate rusă „în uniforme cazace” opera, potrivit relatărilor, în Bosnia. În 1995 ruşii au activat în cadrul unităţilor militare sârbe de elită şi, potrivit unui raport al O.N.U., luptători ruşi şi greci au participat la atacul sârb asupra unei zone supusă controlului O.N.U., Zepa.40

În ciuda embargoului asupra armelor, prietenii săi ortodocşi au aprovizionat Serbia cu arme şi echipamentul de care avea nevoie. La începutul anului 1993,

organizaţiile militare şi de spionaj ruse au vândut sârbilor tancuri T-55, rachete anti-rachetă şi rachete anti-avioane în valoare de 300 de milioane dolari. Tehnicieni militari ruşi au fost în Serbia pentru a opera cu aceste echipamente şi pentru a-i învăţa pe sârbi cum să opereze cu ele. Şerbia a achiziţionat arme şi de la alte ţări ortodoxe, România şi Bulgaria fiind „cei mai activi" ofertanţi, iar Ucraina fiind de asemenea o sursă. În plus, trupele ruse de menţinere a păcii din Slavonia Orientală au deviat ajutoarele O.N.U. Către sârbi, au facilitat mişcările militare ale sârbilor şi au ajutat forţele sârbe să achiziţioneze arme.41

În ciuda sancţiunilor economice, Serbia a fost capabilă să se menţină rezonabil ca rezultat al masivei contrabande cu combustibil şi cu alte bunuri provenite de la Timişoara, contrabandă organizată de către membri ai guvernului român şi din Albania, organizată mai întâi de către companiile italiene, apoi de către cele greceşti, cu complicitatea guvernului grec. Alimente, medicamente, computere şi alte bunuri au fost expediate din Grecia către Serbia prin Macedonia şi cantităţi comparabile de exporturi sârbe au ieşit în afara tării.4— Combinaţia între atracţia pentru dolari şi simpatia pentru rudele culturale a transformat în batjocură sancţiunile economice dictate de O.N.U. Împotriva Serbiei şi la fel s-a întâmplat şi în cazul embargoului impus de O.N.U. Asupra armelor pentru toate fostele republici iugoslave.

Pe perioada războiului din Iugoslavia guvernul grec s-a distanţat de măsurile aprobate de către membrii occidentali ai NATO, s-a opus acţiunii militare a NATO în Bosnia, i-a sprijinit pe sârbi la Naţiunile Unite şi a făcut lobby pe lângă guvernul S.U.A.

Pentru ridicarea sancţiunilor economice împotriva Serbiei. În 1994 primul-ministru grec Andreas Papandreu a

subliniat importanţa conexiunii ortodoxe cu Serbia, a atacat în mod public Vaticanul, Germania şi Uniunea Europeană pentru graba lor de a recunoaşte diplomatic Slovenia şi Croaţia la sfârşitul anului 1991”.

În calitate de conducător al unui participant terţiar, Boris Elţîn a fost presat de dorinţa, pe de o parte, de a menţine, extinde şi de a beneficia de pe urma bunelor relaţii cu Occidentul şi, pe de altă parte, de a-i ajuta pe sârbi pentru a dezarma opoziţia care îl acuza în mod regulat că cedează în faţa Occidentului. În general, cea din urmă îngrijorare nu a mai putut fi susţinută, iar sprijinul diplomatic rus pentru sârbi a fost frecvent şi consistent. În 1993 şi în 1995, guvernul rus s-a opus viguros impunerii unor sancţiuni economice mai riguroase asupra Serbiei, iar parlamentul rus a votat aproape în unanimitate în favoarea ridicării sancţiunilor economice existente impuse sârbilor. Rusia s-a declarat în favoarea înăspririi embargoului asupra armelor împotriva musulmanilor şi pentru aplicarea de sancţiuni economice împotriva Croaţiei. În decembrie 1993 Rusia a insistat pentru slăbirea sancţiunilor economice pentru a-i permite să aprovizioneze Serbia cu gaze naturale pentru iarnă, o propunere care a fost blocată de către Statele Unite şi Marea Britanie. În 1994 şi din nou în 1995 Rusia s-a opus ferm loviturilor aeriene ale NATO împotriva sârbilor bosniaci. În 1995 Duma rusă a denunţat bombardamentele printr-un vot aproape unanim şi a cerut demisia ministrului de externe Andrei Kozîrev pentru faptul că nu a apărat interesele naţionale ruse în Balcani. Tot în acel an, Rusia a acuzat NATO de „genocid” împotriva sârbilor, iar preşedintele Elţîn a avertizat că bombardamentele repetate vor afecta drastic cooperarea Rusiei cu Occidentul, inclusiv participarea să ia Parteneriatul pentru Pace iniţiat de NATO. „Cum putem încheia un acord cu NATO dacă NATO îi bombardează pe

sârbi?”, se întreba Elţîn. Occidentul a aplicat în mod clar un standard dublu: „De ce atunci când are loc un atac musulman nu se produce nicio reacţie? Ori când croaţii atacă?” „Rusia s-a opus de asemenea consecvent eforturilor de a suspenda embargoul asupra armelor dictat împotriva fostelor republici iugoslave care a avut un principal impact asupra musulmanilor bosniaci şi a încercat cu regularitate să înăsprească acest embargou.

Rusia şi-a folosit poziţia la O.N.U. Şi în alte organisme pentru a apăra interesele sârbilor. În decembrie 1994 şi-a utilizat dreptul de veto pentru a bloca o rezoluţie a Consiliului de Securitate avansată de către ţările musulmane care ar fi interzis transferul de combustibil din Serbia spre sârbii din Bosnia şi din Croaţia. În aprilie 1994 Rusia a blocat o Rezoluţie O.N.U. Ce condamna sârbii pentru purificare etnică. Ea a împiedicat de asemenea şi numirea unei persoane dintr-o ţară membră NATO ca responsabil O.N.U. Pentru urmărirea crimelor de război datorită unei înclinaţii probabile împotriva sârbilor, a obiectat punerii sub acuzare a comandantului militar sârb bosniac Ratko Mlădiei de către Tribunalul Internaţional al Crimelor de Război şi i-a oferit lui Mlădiei azil în Rusia.4 în septembrie 1995 Rusia s-a opus reînnoirii autorizării de către O.N.U. A 22.000 de căşti albastre în fosta Iugoslavie. În vara anului 1995, Rusia s-a opus dar nu şi-a utilizat dreptul de veto împotriva unei rezoluţii a Consiliului de Securitate ce autoriza alte 12.000 de căşti albastre şi a atacat deopotrivă ofensiva croată împotriva sârbilor din Kraina şi eşecul guvernelor occidentale în a lua o atitudine împotriva acestei ofensive.

Cea mai largă şi efectivă raliere a civilizaţiilor a fost cea a lumii musulmane în favoarea musulmanilor bosniaci. Cauza bosniacă a fost populară în ţările musulmane; ajutorul pentru bosniaci a venit din surse foarte variate,

publice şi private. Guvernele musulmane, în special cele ale Iranului şi ale Arabiei Saudite, s-au întrecut unul pe altul în acordarea de sprijin şi în încercarea de a câştiga influenţa pe care acest sprijin o generează. Societăţile musulmane sunite şi şiite, fondamentaliste şi laice, arabe şi non-arabe, din Maroc şi Malayezia s-au alăturat. Manifestările sprijinului musulman pentru bosniaci au variat de la ajutoare umanitare (incluzând 90 de milioane dolari strânşi în 199S în Arabia Saudită), trecând prin sprijin diplomatic şi asistenţă militară masivă, până la acte de violenţă, cum ar fi uciderea a 12 croaţi în 1993 în Algeria de către islamişti extremişti „în replică la masacrarea co-religionarilor noştri musulmani ale căror gâturi au fost tăiate în Bosnia". „Ralierea a avut un impact major asupra cursului războiului. A fost esenţială pentru supravieţuirea statului bosniac şi pentru succesele pe care acesta le-a repurtat în legătură cu recucerirea de teritorii după victoria iniţială a sârbilor. A stimulat foarte mult islamizarea societăţii bosniace şi identificarea musulmanilor bosniaci cu comunitatea islamică globală. A produs un stimulent pentru că Statele Unite să fie atente la nevoile bosniacilor.

Guvernele musulmane au exprimat în repetate rânduri, individual şi colectiv, solidaritatea lor cu coreligionarii lor bosniaci. Iranul a preluat conducerea în 1992, descriind războiul ca pe un conflict religios cu sârbii creştini, angajaţi într-un genocid împotriva musulmanilor bosniaci. Fouad Ajami observa că, preluând această conducere, Iranul a meritat „recunoştinţa statului bosniac" şi a fixat un model, a procurat un stimulent pentru ca alte puteri musulmane, cum ar fi Turcia şi Arabia Saudită, să-i urmeze. La Organizaţia Cooperării Islamice Iranul a ridicat problema şi a creat un grup în scopul de a face lobby pentru cauza bosniacă la Naţiunile Unite. În august 1992

reprezentanţii islamici au denunţat pretinsul genocid în Adunarea Generală a O.N.U. Şi, în numele O.C.I., Turcia a introdus o rezoluţie ce cerea intervenţia militară pe baza aplicării Capitolului VII al Cartei O.N.U. Ţările musulmane au fixat un termen limită la începutul anului 1993 pentru ca Occidentul să intervină în favoarea protecţiei bosniacilor, după care ar fi urmat înzestrarea Bosniei cu arme. În mai 1993 O.C.l. A denunţat planul pus la cale de către naţiunile occidentale şi Rusia pentru a acorda un adăpost sigur pentru musulmani şi pentru a monitoriza frontiera cu Serbia, renegând însă orice intervenţie militară. O.C.l. A cerut oprirea embargolui asupra armelor, folosirea forţei împotriva armelor grele sârbe, supravegherea severă a frontierei sârbe şi includerea de trupe din ţările musulmane în forţele de menţinere a păcii. În luna următoare, O.C.l., nerespectând obiecţiile venite din partea occidentalilor şi a ruşilor, a determinat Conferinţa O.N.U. Asupra Drepturilor Omului să aprobe o rezoluţie ce denunţa agresiunea sârbă şi croată şi chemă la o oprire a embargoului asupra armelor. În iulie 1993, oarecum pentru a pune în încurcătură Occidentul, O.C.L. s-a oferit să procure 18.000 de căşti albastre pentru O.N.U., soldaţi provenind din Iran, Turcia, Malayezia, Tunisia, Pakistan şi Bangladesh. Statele Unite au votat împotriva Iranului şi sârbii au avut serioase obiecţii în legătură cu trupele turce. Ultimele au sosit în Bosnia în vara lui 1994 şi în 1995 Forţa de Protecţie O.N.U. De 25.000 de oameni includea 7.000 de soldaţi din Turcia, Pakistan, Malayezia, Indonezia şi Bangladesh. În august 1993 o delegaţie a O.C.l., condusă de ministrul de externe turc, a făcut lobby pe lângă Boutros Boutros-Ghali i şi Warren Christopher pentru a declanşa imediat loviturile aeriene NATO pentru protejarea bosniacilor împotriva atacurilor sârbe. Eşecul Occidentului în a recurge la această acţiune a creat

tensiuni serioase între Turcia şi aliaţii săi din NATO.47

Ulterior, primii-miniştri ai Turciei şi Pakistanului au făcut o vizită căreia i s-a făcut o mare publicitate la Sarajevo pentru a spori îngrijorările musulmanilor, iar O.C.l. A repetat din nou cererea sa de asistenţă militară pentru bosniaci. În vara anului 1995 eşecul Occidentului în a apăra zonele sigure împotriva atacurilor sârbe a făcut ca Turcia să aprobe ajutorul militar pentru Bosnia şi să antreneze trupele bosniace, Malayezia să le vândă arme, violând embargoul O.N.U. Şi Emiratele Arabe Unite să fie de acord să aloce fonduri în scopuri militare şi umanitare. În august 1995, miniştrii de externe a noua ţări membre O.C.l. Au declarat embargoul O.N.U. Asupra armelor lipsit de validitate şi în septembrie cei 52 de membri ai O.C.l. Au aprobat asistenţă militară şi economică pentru bosniaci.

În timp ce alte chestiuni au generat un sprijin mai general în interiorul Islamului, starea bosniacilor musulmani are o rezonanţă specială în Turcia. Bosnia a fost parte a Imperiului Otoman practic până în 1878, teoretic până în 1908, iar imigranţii şi refugiaţii bosniaci au format aproape 5 din populaţia Turciei. Simpatia pentru cauza bosniacă şi ofensa produsă de perceputul eşec al Occidentului în legătură cu protejarea bosniacilor a fost convingătoare în rândul turcilor iar Partidul Islamist al Bunăstării, aflat în opoziţie, a exploatat această problemă în defavoarea guvernului. Oficialii guvernamentali la rândul lor au subliniat responsabilităţile speciale ale Turciei în privinţa tuturor musulmanilor din Balcani iar guvernul a cerut cu regularitate o intervenţie militară a O.N.U. Pentru siguranţa bosniacilor musulmani.48

Cel mai important ajutor pe care *ummah* l-a dat bosniacilor musulmani a fost de departe asistenţa militară: arme, bani pentru a cumpăra arme, pregătire militară şi voluntari. Imediat după ce războiul a început, guvernul

bosniac i-a iniţiat pe mujahedini şi numărul total al voluntarilor a ajuns la aproape 4.000, mai mulţi decât străinii care au luptat fie de partea sârbilor, fie de partea croaţilor. În acest număr intrau unităţi din Gărzile Republicane Iraniene şi mulţi dintre cei care au luptat în Afghanistan. În rândul lor se găseau persoane originare din Pakistan, Turcia, Iran, Algeria, Arabia Saudită, Egipt şi Sudan, muncitori albanezi şi turci din Germania, Austria şi Elveţia. Organizaţiile religioase saudite au sponsorizat mulţi voluntari; 24 de saudiţi au fost omorâţi în primele luni ale războiului, în 1992; Adunarea Mondială a Tineretului Musulman a asigurat transportul aerian al luptătorilor răniţi la Jiddah pentru îngrijiri medicale. În toamna anului 1992, gherilele libaneze şiite ale Hezbollah au sosit pentru a antrena armata bosniacă, antrenament care a fost ulterior preluat pe larg de către Gărzile Republicane Iraniene. În primăvara anului 1994 serviciile de spionaj occidentale raportau că o Gardă Republicană Iraniană de 400 de oameni a oiţanizat unităţi de gherilă şi teroriste. Un oficial american afirma că „iranienii văd acest lucru ca pe o modalitate de a se ajunge la înţelegere în Europa”. Potrivit Naţiunilor Unite mujahedinii au pregătit 3.000 – 5.000 de bosniaci pentru brigăzile speciale islamiste. Guvernul bosniac i-a folosit pe mujahedini pentru „activităţi teroriste, ilegale şi trupe de şoc”, cu toate că aceste unităţi au hărţuit deseori populaţia locală şi au cauzat alte probleme pentru guvern. Potrivit Acordurilor de la Dayton, toţi combatanţii străini trebuiau să părăsească Bosnia, însă guvernul bosniac i-a ajutat pe unii luptători să rămână, acordându-le cetăţenia bosniacă şi angajându-i pe cei din Gărzile Iraniene Republicane ca muncitori. Un oficial american avertiza la începutul anului 1996 că „guvernul bosniac este dator acestor grupuri şi în special iranienilor” l. „Guvernul s-a dovedit incapabil să-i

confrunte. În 12 luni ei vor pleca, însă mujahedinii intenţionează să rămână. Kv4 v

Ţările bogate ale *ummah*, cimduse de către Arabia Saudită şi Iran, au contribuit cu imense cantităţi de bani la dezvoltarea forţei militare bosniace. În 1992, în primele luni ale războiului, guvernul saudit şi sursele private au acordat 150 de milioane bosniacilor în ajutoare, în aparenţă pentru scopuri militare, fiind însă îndeobşte cunoscut că aceşti bani au fost folosiţi pentru scopuri militare. Potrivit rapoartelor, bosniacii au primit arme în valoare de 160 milioane în timpul primilor doi ani ai războiului. În perioada 1993 – 1995, bosniacii au primit un supliment de 300 milioane pentru arme din partea saudiţilor, plus 500 milioane sub formă de ajutoare umanitare. Iranul a fost de asemenea o sursă majoră de asistenţă militară şi, potrivit oficialilor americani, a cheltuit sute de milioane de dolari pe an cu armele pentru bosniaci. Potrivit unui alt raport, între 80 şi 90 dintr-un total de arme în valoare de 2 miliarde care au intrat în Bosnia în primii ani ai războiului erau de provenienţă musulmană. Drept consecinţă a acestui ajutor financiar, bosniacii au fost capabili să cumpere mii de tone de armament. Transporturile ce au fost interceptate includ: un transport de 4.000 de puşti şi un milion de cartuşe de muniţie, al doilea transport de 11.000 de puşti, 30 de mortiere şi 750.000 de cartuşe de muniţie, iar al treilea transport conţinea rachete sol-sal, muniţie, jeepuri şi pistoale. Toate aceste încărcături proveneau din Iran, care a fost principala sursă de arme, însă Turcia şi Malayezia au fost de asemenea furnizori semnificativi de arme. Unele arme au venit direct pe calea aerului în Bosnia, însă majoritatea au venit prin Croaţia, fie pe calea aerului până la Zagreb şi apoi pe uscat, fie pe apă până la Split sau alte porturi croate şi apoi din nou pe uscat. Pentru a permite

acest lucru, croaţii şi-au însuşit o parte, potrivit rapoartelor o treime din arme şi, atenţi la faptul că ar putea şi ei luptă în viitor în Bosnia, au interzis transportul de tancuri şi artilerie grea pe teritoriul lor.50 Banii, oamenii, pregătirea şi armele provenind din Iran, Arabia Saudită, Turcia şi alte ţări musulmane i-au făcut capabili pe bosniaci să transforme ceea ce toţi numeau o armată „a gloatelor" într-o forţă militară bine echipată şi competentă. În iarna anului 1994, observatori din afară raportau creşteri neobişnuite în coerenţa să organizaţională şi în efectivitatea sa militară/1 Punând la lucru noua lor forţă militară, bosniacii au încălcat un acord de încetare a focului şi au lansat ofensive încununate cu succes împotriva miliţiilor croate şi apoi mai târziu, în primăvară, împotriva sârbilor. În toamna anului 1994, cel de-al cincilea corp bosniac s-a deplasat din zona Bihac, aflată sub protecţia O.N.U. Şi a determinat retragerea forţelor sârbe, producând cea mai mare victorie bosniacă până în acel moment şi recâştigând un teritoriu substanţial de la sârbi care au fost afectaţi şi de embargoul pe care preşedintele Miloşevici l-a impus în privinţa sprijinului ce li se acorda, în martie 1995 armata bosniacă a rupt din nou un armistiţiu şi a început să se îndrepte spre Tuzla, mişcare ce a fost urmată de o ofensivă în iunie asupra Sarajevo. Sprijinul venit din partea rudelor lor musulmane a constituit un factor necesar şi decisiv care a abilitat guvernul bosniac să facă aceste schimbări în echilibrul militar din Bosnia.

Războiul din Bosnia a fost un război al civilizaţiilor. Cei trei participanţi primari proveneau din civilizaţii diferite şi erau aderenţi la religii diferite. Cu o excepţie parţială, participarea actorilor secundari şi terţiari a urmat exact acelaşi model civilizaţional. Statele şi organizaţiile musulmane s-au raliat cu bosniacii musulmani şi s-au opus

croaţilor şi sârbilor. Ţările şi organizaţiile ortodoxe i-au sprijinit pe sârbi şi s-au opus croaţilor şi musulmanilor. Guvernele şi elitele occidentale i-au sprijinit pe croaţi, i-au criticat aspru pe sârbi şi au fost în general indiferenţi faţă de musulmani sau le-a fost teamă de aceştia. Pe măsură ce războiul continua, ura şi clivajele între grupuri se adânceau, iar identităţile lor religioase şi civilizaţionale se intensificau, cel mai frecvent în rândul musulmanilor. În general, lecţiile date de războiul bosniac au fost, în primul rând, că participanţii la războaiele liniilor de falie pot conta pe primirea de ajutor care poate fi substanţial de la ruda lor civilizaţională, în al doilea rând, că un asemenea ajutor poate afecta semnificativ cursul războiului şi, în al treilea rând, că guvernele şi popoarele ce fac parte dintr-o civilizaţie nu risipesc sânge şi comori pentru a ajuta pe cei dintr-o altă civilizaţie să lupte într-un război al liniilor de falie.

Excepţia parţială la acest model civilizaţional o constituie Statele, ai cărei lideri suntretoric – în favoarea musulmanilor. Totuşi, în practică, sprijinul american a fost limitat. Administraţia Clinton a aprobat folosirea puterii aeriene americane, însă nu şi a trupelor de uscat, pentru a proteja zonele de protecţie instituite de O.N.U. Şi a pledat pentru încetarea embargoului asupra armelor. S.U.A. Nu a exercitat presiuni serioase asupra aliaţilor săi însă a trecut cu vederea deopotrivă livrările de arme iraniene către bosniaci şi finanţarea de către saudiţi a cumpărării armelor de către bosniaci, iar în 1994 a încetat să mai aplice embargoul”. Făcând aceste lucruri, Statele Unite s-a opus aliaţilor săi şi a dat naştere la ceea ce a fost pe larg percepută ca o criză majoră a NATO. După ce Acordurile de la Dayton au fost semnate, Statele Unite a fost de acord să coopereze cu Arabia Saudită şi cu alte ţări musulmane în ceea ce priveşte pregătirea şi echiparea forţelor

bosniace. Întrebarea este: de ce în timpul şi după terminarea războiului Statele Unite a fost singura ţară care sfărâmă matriţa civilizaţională şi devine singura ţară non-musulmană care promovează interesele Jx) sniacilor musulmani şi care lucrează cu ţările musulmane în folosul acestora? Ce anume explică anomalia americană?

O posibilitate ar fi că nu este într-adevăr o anomalie, ci mai degrabă o *realpolitik* civilizaţională calculată cu grijă. Situându-se de partea bosniacilor şi propunând, fără succes, încetarea embargoului, Statele Unite au încercat să reducă influenţa ţărilor musulmane fundamentaliste, cum ar fi Iranul şi Arabia Saudită, înlocuind-o cu cea a bosniacilor ce fuseseră în prealabil laici şi orientaţi spre Europa. Dacă acesta a fost motivul, de ce Statele Unite au fost totuşi de acord cu ajutorul iranian şi saudit şi de ce nu a insistat cu mai multă vigoare pentru încetarea embargoului, ceea ce ar fi legitimat ajutorul occidental? De ce nu au avertizat oficialii americani în mod public asupra pericolelor fundamentalismului islamic în Balcani? O explicaţie alternativă a comportamentului american este aceea că guvernul S.U.A. A fost supus presiunii din partea prietenilor săi din lumea musulmană, în special Turcia şi Arabia Saudită şi a fost de acord cu cerinţele lor, cu scopul de a menţine bune relaţii cu aceste ţări. Totuşi, aceste relaţii sunt înrădăcinate în convergenţa de interese ce nu au nicio legătură cu Bosnia şi este imposibil să fie semnificativ afectate de eşecul american în a sprijini Bosnia, în plus, această explicaţie nu explică de ce Statele Unite au aprobat implicit ca enorme cantităţi de armament iranian să intre în Bosnia în perioada în care S.U.A. Înfrunta regulat Iranul pe alte fronturi, iar Arabia Saudită se găsea în competiţie cu Iranul pentru influenţă în Bosnia.

În timp ce consideraţiile legate de *realpolitik* poate că au jucat un oarecare rol în formarea atitudinilor

americane, alţi factori par să fi fost mult mai influenţi. Americanii vor să identifice forţele binelui şi pe cele ale răului în orice conflict exterior şi să se alinieze cu cele dintâi. Atrocităţile comise de sârbi la începutul războiului au făcut ca aceştia să fie descrişi ca fiind „băieţi răi” ce ucid inocenţi şi se angajează în declanşarea unui genocid, în timp ce bosniacii au fost capabili să-şi promoveze o imagine de victime lipsite de orice ajutor. Pe toată durata războiului, presa americană nu prea a acordat atenţie purificărilor etnice făcute de croaţi şi musulmani, precum şi crimelor de război sau violărilor zonelor de protecţie instituite de O.N.U. Şi acordurilor de încetare a focului de către forţele bosniace. Pentru americani, bosniacii au devenit, potrivit expresiei folosite de Rebecca West, „poporul lor balcanic favorit, stabilit în inimile lor ca suferind şi inocent, în mod etern masacratul şi niciodată cel care masacrează”. 53

Elitele americane au fost de asemenea favorabile bosniacilor deoarece le surâdea ideea unei ţări multiculturale şi, în primele etape ale războiului, guvernul bosniac a promovat cu succes această imagine. Pe toată durata războiului, politica americană a rămas înverşunat devotată unei Bosnii multietnice, în ciuda faptului că sârbii şi croaţii din Bosnia au respins-o. Cu toate că, aşa cum credeau chiar şi elitele americane, crearea unui stat multietnic era evident imposibilă, dacă un grup etnic comite un act de genocid împotriva unui alt grup, aceste elite au combinat aceste imagini contradictorii pentru a induce opiniei publice o largă simpatie pentru cauza bosniacă. Idealismul, moralismul, instinctele umanitare, naivitatea şi ignoranţa americanilor în legătură cu Balcanii i-au făcut să fie probosniaci şi anti-sârbi. În acelaşi timp, absenţa atât a unor interese de securitate americane semnificative în Bosnia, cât şi a unei conexiuni culturale nu

au dat niciun motiv guvernului S.U.A. Pentru a face mai mult în ajutorul bosniacilor, cu excepţia faptului că le-a permis iranienilor şi saudiţilor să-i înarmeze. Refuzând să recunoască războiul aşa cum a fost, guvernul american s-a îndepărtat de aliaţii săi, a prelungit luptele şi a contribuit la crearea în Balcani a unui stat musulman foarte influenţat de către Iran. La sfârşitul războiului, bosniacii au resimţit o mare amărăciune legată de Statele Unite care au vorbit multe, însă au făcut puţine şi o profundă gratitudine legată de rudele lor musulmane care i-au ajutat cu arme şi bani, necesare pentru supravieţuirea lor şi pentru repurtarea de victorii militare.

3 osnia este Spania noastră", observa Bernard-Henri Lévy iar un editor saudit era de acord: „războiul din Bosnia-Herţegovina a devenit echivalentul emoţional al luptei împotriva fascismului din războiul civil spaniol. Cei care au murit sunt priviţi ca martiri care au încercat să-şi salveze semenii musulmani". 54 Comparaţia este potrivită. Într-o vârstă a civilizaţiilor, Bosnia este Spania oricui. Războiul civil din Spania a fost un război între sisteme politice şi ideologii, războiul bosniac a fost un război între civilizaţii şi religii. Democraţi comunişti şi fascişti au mers în Spania pentru ca să lupte de partea fraţilor lor ideologici, iar guvernele democratice, comuniste şi, cel mai activ, fasciste le-au acordat ajutor. În războiul iugoslav a putut fi observată o mobilizare masivă de sprijin din afară venit din partea creştinilor, occidentali şi ortodocşi şi a musulmanilor în folosul rudelor lor civilizaţionale. Principalele puteri ale Ortodoxiei, Islamului şi Occidentului au fost adânc implicate. După patru ani, războiul civil spaniol s-a încheiat cu victoria forţelor conduse de către Franco. Războaiele dintre comunităţile religioase din Balcani pot descreşte din intensitate şi chiar se pot opri temporar, însă niciunul nu se poate solda cu o victorie

decisivă iar nicio victorie nu înseamnă sfârşitul. Războiul civil spaniol a fost un preludiu la cel de-al Doilea Război Mondial. Războiul bosniac este un episod mai sângeros în ciocnirea civilizaţiilor ce se petrece în momentul de faţă.

Oprirea războaielor liniilor de falie

„Orice război trebuie să se termine”. Aceasta este înţelepciunea convenţională. Se verifică ea în cazul războaielor liniilor de falie? Da şi nu. Violenţa liniilor de falie se poate opri în întregime pentru o perioadă de timp, însă rareori ia sfârşit în permanenţă. Războaiele liniilor de falie sunt marcate de pauze, opriri ale focului şi armistiţii frecvente, însă nu şi de tratate de pace cuprinzătoare care să rezolve problemele politice centrale. Ele au această calitate de repetabilitate deoarece ele sunt înrădăcinate în conflicte adânci ale liniilor de falie care implică relaţii antagoniste susţinute între grupuri ce ţin de civilizaţii diferite. Conflictele, la rândul lor, descind din proximitatea geografică, diferitele religii şi culturi, structuri sociale separate şi memoriile istorice ale două societăţi. În cursul secolelor ele pot evolua şi conflictul ce stă la baza lor se poate evapora Conflictul poate dispărea repede şi brutal dacă un grup extermină celălalt grup. Totuşi, dacă acest lucru nu se întâmplă, conflictul continuă şi perioadele de violenţă reapar. Războaiele liniilor de falie sunt intermitente; conflictele liniilor de falie sunt interminabile.

A produce chiar şi o oprire temporară într-un război al liniilor de falie depinde de obicei de două evenimente. Primul este epuizarea participanţilor primari. La un anumit punct, atunci când pierderile de vieţi omeneşti au urcat de la zeci la sute, refugiaţii de la sute la mii şi oraşele – Beirut, Grozny, Vukovar sunt reduse la moloz, oamenii strigă „nebunie, nebunie, e destul”, radicalii din ambele părţi nu mai sunt capabili să mobilizeze furia populară,

negocierile care au fost neproductive în ultimul timp reîncep, iar moderaţii se reafirmă şi caută să încheie un fel de acord pentru oprirea măcelului, în primăvara anului 1994 războiul de şase ani din Nagorno-Karabah i-a „epuizat44 deopotrivă pe armeni şi pe cei din Azerbaidjan şi apoi aceştia au fost de acord să încheie un armistiţiu. În toamna anului 1995 erau relatări similare potrivit cărora în Bosnia „toate părţile sunt epuizate" şi astfel s-au materializat Acordurile de la Dayton.55 Totuşi, asemenea opriri sunt limitate. Ele împuternicesc ambele părţi să se odihnească şi să-şi realimenteze resursele. Apoi, atunci când unul dintre beligeranţi observă posibilitatea de a câştiga, războiul se reia.

Dobândirea unei pauze temporare necesită un factor secund: implicarea participanţilor care nu se află la nivelul primar şi care au interesul de a-i aduce împreună pe luptători. Războaiele liniilor de falie nu sunt aproape niciodată oprite prin negocieri directe între părţile primare şi foarte rar sunt oprite prin medierea făcută de părţi dezinteresate. Distanţa culturală, ura intensă şi violenţa reciprocă pe care aceste războaie le pricinuiesc fac extrem de dificil că părţile primare să se aşeze la masa tratativelor şi să se angajeze în discuţii productive în vederea unei anumite forme de oprire a focului. Problemele politice care stau la baza războaielor liniilor de falie, cine controlează ce teritoriu şi oameni şi în ce condiţii ies la suprafaţă şi împiedică încheierea acordului.

Conflictele între ţări sau grupuri ce au o cultură comună pot fi uneori rezolvate prin mediere de către o a treia parte dezinteresată care împărtăşeşte acea cultură, are o legitimitate recunoscută în interiorul acelei culturi şi, prin urmare, ambele părţi pot avea încredere în ea pentru găsirea unei soluţii înrădăcinate în valorile acelei culturi. Papa a putut să medieze cu succes disputa de frontieră

între Argentina şi Chile. În conflictele dintre grupuri ce aparţin de civilizaţii diferite nu există totuşi părţi dezinteresate. A găsi un individ, o instituţie sau un stat în care ambele părţi să aibă încredere este extrem de dificil. Orice potenţial mediator aparţine uneia din civilizaţiile ce se află în conflict sau unei a treia civilizaţii care are o altă cultură şi alte interese ce nu inspiră încredere în niciuna din părţile aflate în conflict. Papa nu poate fi chemat de către ceceni şi ruşi sau de către tamili şi sinhalezi. Organizaţiile internaţionale de asemenea eşuează de obicei pentru că le lipseşte abilitatea de a impune costuri semnificative sau de a oferi beneficii substanţiale părţilor aflate în conflict.

Războaiele liniilor de falie se încheie nu prin intervenţia indivizilor, grupurilor sau organizaţiilor dezinteresate, ci prin cea a părţilor secundare şi terţiare interesate care s-au raliat în sprijinul rudei lor şi au capacitatea de a negocia acorduri cu celelalte părţi, pe de o parte şi de a-şi convinge ruda să accepte aceste acorduri, pe de altă parte. În timp ce ralierea se intensifică şi prelungeşte războiul, ea este şi o condiţie necesară, cu toate că nu suficientă, pentru limitarea şi oprirea războiului. Cei care se raliază la nivel secundar şi terţiar nu doresc să se transforme în luptători de nivel primar şi prin urmare să încerce să ţină războiul sub control. Ei au de asemenea interese mult mai diversificate decât participanţii primari care se concentrează exclusiv pe război şi care sunt preocupaţi de alte probleme în relaţiile lor reciproce. Prin urmare, este posibil ca la un anumit moment dat ei să vadă un interes în oprirea luptelor. Pentru că s-au raliat cu ruda lor, ei îşi pot şantaja rudă. Cei care se raliază devin astfel cei care împiedică şi cei care opresc.

Este mai puţin probabil că războaiele în care nu sunt

implicate părţi secundare şi terţiare să se extindă mai mult decât altele, însă este mai dificil ca ele să se încheie, aşa cum se întâmplă în cazul războaielor între grupuri ce aparţin unor civilizaţii cărora le lipsesc statele de nucleu. Războaiele liniilor de falie care implică o revoltă în interiorul unui stat şi cărora le lipsesc ralieri semnificative pun de asemenea probleme speciale. Dacă războiul continuă pentru un timp, cererile insurgenţilor tind să escaladeze de la o asemenea formă de autonomie la independenţă completă, ceea ce guvernul respinge. Guvernul cere de obicei ca insurgenţii să predea armele, ca un prim pas spre oprirea luptelor, ceea ce insurgenţii resping. Guvernul, de asemenea, cât se poate de natural, rezistă implicării celor din afară în ceea ce consideră a fi o problemă pur internă ce implică „elemente criminale”. Definirea să ca o problemă internă oferă o scuză altor state care nu doresc să se implice, aşa cum s-a întâmplat în cazul puterilor occidentale şi al Ceceniei.

Aceste probleme se combină atunci când civilizaţiilor implicate le lipsesc statele de nucleu. De exemplu, războiul din Sudan care a început în 1956 s-a oprit în 1972, când părţile erau epuizate, iar Consiliul Mondial al Bisericilor şi Consiliul African al Bisericilor au negociat cu succes acordul de la Addis Abeba ce prevedea autonomie pentru sudul Sudanului, o realizare efectiv unică în cazul organizaţiilor non-guvernamentale internaţionale. Cu toate acestea, un deceniu mai târziu guvernul a denunţat acordul, războiul a fost reluat, scopurile insurgenţilor au escaladat, poziţia guvernului s-a înăsprit şi eforturile de a negocia o altă oprire a conflictului au eşuat. Nici lumea arabă, nici Africa nu au state de nucleu care să aibă interesul de a exercita presiuni asupra participanţilor. Eforturile de mediere întreprinse de către Jimmy Carter şi diferiţi lideri africani nu au reuşit, aşa cum n-au reuşit nici

eforturile depuse de un comitet de state din estul Africii, compus din Kenya, Eritreea, Uganda şi Etiopia. Statele Unite care au relaţii foarte antagoniste cu Sudanul nu au putut acţiona direct, nici nu au putut cere Iranului, Irakului sau Libiei care au relaţii strânse cu Sudan să joace roluri folositoare; prin urmare s-au limitat la a-şi asigura sprijinul Arabiei Saudite, însă influenţa saudită asupra Sudanului era de asemenea limitată".

În general, negocierile de încetare a focului sunt favorizate de gradul în care există o implicare a participanţilor secundari şi terţiari din ambele părţi. Totuşi, în unele circumstanţe, un singur stat de nucleu poate fi suficient de puternic pentru a determina o oprire a războiului. În 1992, Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (C.S.C.E.) a încercat să medieze războiul între Armenia şi Azerbaidjan. A fost creat un comitet, Grupul de la Minsk, ce includea părţile primare, secundare şi terţiare din conflict (armeni din Nagorno-Karabah, Armenia, Azerbaidjan, Rusia, Turcia) la care se adăugau Franţa, Germania, Italia, Suedia, Republica Cehă, Belarus şi Statele Unite, în afară de Statele Unite şi de Franţa ce au diaspore armene considerabile, celelalte ţări aveau un interes limitat în încheierea războiului, precum şi o capacitate limitată sau inexistentă de a ajunge la un asemenea rezultat. Atunci când cele două părţi terţiare, Rusia şi Turcia, plus Statele Unite, s-au înţeles asupra unui plan, acesta a fost respins de către armenii din Nagorno-Karabah. Cu toate acestea, Rusia a sponsorizat o lungă serie de negocieri la Moscova între Armenia şi Azerbaidjan care „au creat o alternativă la Grupul de la Minsk şi… Astfel efortul comunităţii internaţionale s-a risipit". 57 într-un final, după ce contestatarii primari au obosit şi Rusia şi-a asigurat sprijinul Iranului pentru negocieri, efortul ruşilor a determinat semnarea unui acord de încetare a

focului. În calitate de părţi secundare, Rusia şi Iranul au cooperat de asemenea şi în încercările intermitent încununate cu succes de a stabili o încetare a focului în Tadjikistan.

Rusia va fi o prezenţă continuă în Caucaz şi va avea capacitatea de a impune încetarea focului atât timp cât are un interes în a proceda astfel. Aceasta contrastează cu situaţia Statelor Unite în legătură cu Bosnia. Acordurile de la Dayton s-au născut din propunerile ce au fost făcute de Grupul de Contact al statelor de nucleu interesate (Germania.

Marea Britanie, Franţa, Rusia şi Statele Unite) însă nicio parte terţiară nu a fost implicată în redactarea acordului final, iar două din cele trei părţi primare la război au fost marginale la negocieri. Intrarea în vigoare a acordului s-a bazat pe forţa NATO, dominat de americani. Dacă Statele Unite îşi retrag trupele din Bosnia, nici puterile europene, nici Rusia nu vor fi stimulate să continue implementarea acordului, guvernele bosniac, sârb şi croat vor fi stimulate să reînceapă conflictul îndată ce îşi vor reveni, iar guvernele sârb şi croat vor fi tentate să se folosească de această ocazie pentru a-şi realiza visurile legate de o şerbie Mare şi de o Croaţie Mare.

Robert Putnam a pus în evidenţă gradul în care negocierile între state sunt Jocuri la două niveluri" în care diplomaţii negociază simultan cu clientela din interiorul ţării şi cu corespondenţii lor din altă ţară. Într-o analiză paralelă, Huntington a arătat modul în care reformatorii dintr-un guvern autoritar care negociază o tranziţie spre democraţie cu moderaţii din opoziţie trebuie să negocieze sau să îi contracareze pe durii din guvern, în timp ce moderaţii trebuie să facă acelaşi lucru cu radicalii din opoziţie.54 Relaţiile verticale există între părţile aflate la diferite niveluri în interiorul fiecărei civilizaţii. A realiza o

oprire a luptelor într-un război necesită astfel:

Implicarea activă a părţilor secundare şi terţiare; negocierea, de către părţile terţiare, a condiţiilor puse pentru oprirea luptelor; folosirea de către părţile terţiare, de stimulente şi pedepse alternative pentru a face că părţile secundare să accepte condiţiile puse pentru oprirea luptelor şi pentru a face presiuni că părţile primare să accepte aceste condiţii; retragerea sprijinului şi, de fapt, trădarea părţilor primare de către părţile secundare; ca o consecinţă a acestei presiuni, acceptarea condiţiilor de către părţile primare care, fireşte, le răstoarnă atunci când consideră că este în interesul lor să acţioneze astfel.

Procesul de pace din Bosnia a implicat toate aceste elemente. Eforturile depuse de actorii individuali, Statele Unite, Rusia, Uniunea Europeană pentru a încheia un acord au fost lipsite de succes. Puterile europene au fost reticente în legătură cu includerea Rusiei ca partener cu drepturi depline în acest proces. Ruşii au protestat în forţă împotriva excluderii lor, argumentând că au legături istorice cu sârbii şi de asemenea interese mult mai directe în Balcani decât orice altă mare putere. Rusia a insistat să fie un jucător cu drepturi depline în eforturile depuse pentru a rezolva conflictele şi a denunţat cu putere „tendinţa Statelor Unite de a dicta propriile sale condiţii”. Nevoia de a include Rusia a devenit clară în februarie 1994. Fără să consulte Rusia, NATO a adresat un ultimatum sârbilor bosniaci pentru a-şi retrage armele grele din jurul Sarajevo, în caz contrar urmând a avea loc atacuri aeriene. Sârbii au rezistat la această cerere şi o ciocnire cu NATO părea posibilă. Elţîn a avertizat că „unii încearcă să rezolve problema bosniacă fără participarea Rusiei şi că nu vom permite aşa ceva”. Guvernul rus a preluat iniţiativa şi i-a convins pe sârbi să-şi retragă armele cu condiţia ca Rusia să desfăşoare forţe de

menţinere a păcii în zona Sarajevo. Această lovitură de teatru diplomatică a prevenit excluderea violenţei, a demonstrat Occidentului legătura între ruşi şi sârbi şi a adus trupele ruse în centrul zonei disputate de bosniacii musulmani şi sârbi, 59 Prin această manevră Rusia şi-a stabilit efectiv pretenţia de a avea „un parteneriat cu drepturi egale” cu Occidentul în problema Bosniei.

Acordurile între părţile terţiare trebuie să fie vândute actorilor secundari şi primari. Americanii, după cum afirma diplomatul rus Vitali Ciurkin, trebuie să se încline spre bosniaci, germanii – spre croaţi şi ruşii – spre sârbi.60 în primele faze ale războiului iugoslav, Rusia a făcut o concesie momentană fiind de acord cu sancţiunile economice îndreptate împotriva Serbiei. În calitate de ţară înrudită în care sârbii pot avea încredere, Rusia a fost capabilă uneori să impună constrângeri asupra sârbilor şi să exercite presiuni asupra lor pentru ca să accepte compromisuri pe care altfel le-ar fi respins. De exemplu, în 1995 Rusia, împreună cu Grecia, a intervenit pe lângă bosniacii sârbi pentru a asigura eliberarea căştilor albastre olandeze pe care aceştia îi ţineau ostatici. Totuşi, cu această ocazie bosniacii sârbi au renegat acordurile pe care le încheiaseră sub presiunea ruşilor şi în acest fel au pus în încurcătură Rusia. În aprilie 1994 Rusia şi-a asigurat acordul bosniacilor sârbi că vor opri atacul lor asupra Gorazde, însă ulterior sârbii nu au respectat acest acord. Ruşii au fost furioşi: un diplomat rus declara că bosniacii sârbi „au devenit nebuni din cauza războiului”. Eltîn a insistat ca „să fie executate obligaţiile pe care conducerea sârbă le are faţă de Rusia”, iar Rusia şi-a înlăturat obiecţiile legate de loviturile aeriene.61

În timp ce au sprijinit şi au întărit Croaţia, Germania şi alte state europene au fost de asemenea capabile să exercite constrângeri asupra comportamentului croat.

Preşedintele Tudiman a fost adânc preocupat pentru ca ţara să catolică să fie acceptată ca ţară europeană şi să fie admisă în organizaţiile europene. Puterile europene au exploatat atât sprijinul diplomatic, economic şi militar pe care l-au acordat Croaţiei, cât şi dorinţa croată de a fi acceptată în „club" pentru a-l convinge pe Tudiman să facă compromisuri în multe probleme. În martie 1995 i s-a transmis lui Tudiman că, dacă vrea ca ţara să se fie parte a Occidentului, trebuie să permită Forţei de Protecţie O.N.U. Să staţioneze în Kraina. Un diplomat european afirma că „a se racorda Occidentului este foarte important pentru Tudiman. El nu vrea să fie lăsat singur cu sârbii şi ruşii". Tudiman a fost de asemenea avertizat să restrângă purificarea etnică în timp ce trupele sale cucereau teritorii în Kraina şi în alte locuri populate de sârbi şi să se abţină de la extinderea ofensivei în Slavonia Orientală. Croaţilor li s-a atras atenţia că, dacă nu intră în federaţie cu musulmanii, „uşa Occidentului le va fi închisă pentru totdeauna", după cum sublinia un demnitar S.U.A.02 în calitate de principală sursă externă de sprijin financiar pentru Croaţia, Germania a avut o poziţie în particular puternică pentru a influenţa comportamentul croat. Relaţia strânsă pe care Statele Unite au dezvoltat-o cu Croaţia a contribuit, cel puţin până în 1995, la a-l împiedica pe Tudiman să-şi pună în aplicare dorinţa sa, deseori exprimată, de a împărţi Bosnia-Herţegovina între Croaţia şi Serbia.

Spre deosebire de Rusia şi Germania, Statelor Unite le lipsesc punctele comune culturale cu clientul său bosniac şi prin urmare s-au aflat într-o poziţie slabă pentru a face presiuni asupra musulmanilor ca aceştia să recurgă la un compromis. În plus, în afară de retorică, Statele Unite i-au ajutat pe bosniaci închizând ochii la violările embargoului asupra armelor de către Iran şi alte state

musulmane. Musulmanii bosniaci s-au simţit prin urmare din ce în ce mai recunoscători şi din ce în ce mai identificaţi cu o comunitate islamică mai largă. Simultan, ei au denunţat Statele Unite pentru urmărirea unui „dublu standard" şi pentru că nu s-au împotrivit agresiunii împotriva lor, aşa cum au făcut-o în cazul Kuweitului. Preluare unui statut de victimă a făcut şi mai dificilă pentru Statele Unite exercitarea presiunii asupra lor pentru a se adapta. Ei au fost astfel capabil să respingă propunerile de pace, să-şi construiască forţa militară cu ajutorul prietenilor lor musulmani şi eventual să ia iniţiativa şi să recapete o parte substanţială a teritoriului pe care îl pierduseră.

Rezistenţa la compromis este puternică în rândul părţilor primare. În războiul din Transcaucaz, Federaţia Revoluţionară Armeană (Dashnak), ultranaţionalistă, care a fost foarte puternică în cadrul diasporei armene, a dominat enclava Nagorno-Karabah, a respins propunerile de pace turco-ruso-americane din mai 1993, acceptate de către guvernele din Armenia şi Azerbaidjan, şi-a asumat răspunderea pentru ofensivele militare, ceea ce a generat acuzaţii de purificare etnică, a deschis perspectiva unui război mai larg şi şi-a agravat relaţiile cu mult mai moderatul guvern armean. Succesul ofensivei din Nagorno-Karabah a generat probleme pentru Armenia care era nerăbdătoare să-şi îmbunătăţească relaţiile cu Turcia şi cu Iranul şi astfel să atenueze lipsa hranei şi a energiei ce rezulta din război şi din blocada turcă. Un diplomat occidental comenta: „lucrurile bune se întâmplă în Karabah, cea mai dificilă situaţie este cea a Erevanului". 63 Preşedintele Levon TerPetrosian al Armeniei, la fel ca şi Eltîn, a trebuit să echilibreze presiunile venite din partea naţionaliştilor în cursul legislaturii sale cu interesele mai largi de politică externă, anume de a se adapta altor state,

iar la sfârşitul anului 1994 guvernul său a interzis partidul Dashnak în Armenia.

La fel ca şi armenii din Nagorno-Karabah, sârbii şi croaţii bosniaci au adoptat poziţii de forţă. În consecinţă, cum asupra guvernelor croat şi sârb se exercitau presiuni în favoarea procesului de pace, au apărut probleme în relaţiile cu ruda lor bosniacă. Cu croaţii aceste probleme au fost mai puţin serioase, croaţii bosniaci fiind de acord să creeze, dacă nu practic, măcar de formă, o federaţie cu musulmanii. Dimpotrivă, stimulat de un antagonism personal, conflictul între preşedintele Miloşevici şi liderul bosniac sârb Radovan Karadzici, a devenit intens şi public. În august 1994, Karadzici a respins planul de pace ce fusese aprobat de către Miloşevici. Guvernul sârb, nerăbdător ca sancţiunile să ia sfârşit, a anunţat că a rupt toate legăturile comerciale cu sârbii bosniaci, cu excepţia alimentelor şi a medicamentelor. În replică, O.N.U. A atenuat sancţiunile asupra Serbiei. În anul următor, Miloşevici a permis armatei croate să expulzeze sârbii din Kraina, iar forţele croate şi musulmane i-au silit să se deplaseze în nord-vestul Bosniei. De asemenea, Miloşevici s-a înţeles cu Tudiman pentru a permite întoarcerea graduală a Slavoniei Orientale, ocupată de sârbi, sub control croat. Cu aprobarea marilor puteri, el i-a „livrat” de fapt pe sârbii bosniaci la negocierile de la Dayton, încorporându-i în delegaţia sa.

Acţiunile lui Miloşevici au făcut ca sancţiunile dictate de O.N.U. Împotriva Serbiei să se încheie şi i-au adus de asemenea o aprobare prudentă din partea unei comunităţi internaţionale oarecum surprinsă. Naţionalistul, agresivul, amatorul de purificare etnică, adeptul Serbiei Mari, cel care îndemna la război în 1992 a devenit făuritorul de pace în 1995. Totuşi, pentru mulţi sârbi, el a devenit un trădător. A fost denunţat la Belgrad de către sârbii

naţionalişti şi de către conducătorii Bisericii Ortodoxe şi a fost crunt acuzat de trădarea Krainei şi a sârbilor bosniaci. Cei care îl denunţau reluau de fapt acuzaţiile coloniştilor din fâşia Gaza ignoraţi de către guvernul israelian prin acordul său cu O.E.P. Trădarea rudei este preţul păcii într-un război al liniilor de falie.

Epuizarea generală de război, cât şi impulsiunile şi presiunile venite din partea părţilor terţiare constrâng la schimbări ale părţilor secundare şi primare. Moderaţii îi înlocuiesc la putere pe extremişti ca Miloşevici şi găsesc că este în interesul lor să rămână moderaţi. Totuşi, ei recurg la această variantă cu unele riscuri. Asupra celor percepuţi ca trădători se îndreaptă o ură mult mai pasionată decât cea îndreptată împotriva duşmanilor. Liderii musulmanilor din Caşmir, ai cecenilor, ai sinhalezilor din Sri Lanka suferă aceeaşi soartă ca şi Sadat sau Rabin, deoarece au trădat cauza şi au încercat să ajungă la soluţii de compromis cu duşmanul. În 1914, un sârb naţionalist îl asasina pe arhiducele Austriei. Ţinând seama de consecinţele acordurilor de la Dayton, cea mai probabilă Linia ar fi fost Slobodan Miloşevici.

Un acord de oprire a unui război al liniilor de falie va avea succes, chiar dacă numai temporar, în măsura în care el reflectă echilibrul local de putere în rândul părţilor primare şi interesele părţilor terţiare şi secundare. Divizarea Bosniei în 51 – 49 nu a fost viabilă în 1994, când sârbii controlau 70 din teritoriu; a devenit viabilă când ofensivele croate şi musulmane au redus controlul sârb la aproape jumătate din teritoriul Bosniei. Procesul de pace a fost de asemenea ajutat de purificările etnice care au avut loc, sârbii fiind reduşi la mai puţin de 3 din populaţia Croaţiei iar membrii tuturor celor trei grupuri fiind separaţi în mod violent şi voluntar în Bosnia. În plus, părţile secundare şi terţiare, cele din urmă fiind adesea

chiar statele de nucleu ale civilizaţiilor, au nevoie de o reală securitate sau de interese comune într-un război pentru a oferi o soluţie viabilă. Participanţii primari nu pot de unii singuri să oprească războaiele liniilor de falie. Oprirea lor şi împiedicarea escaladării lor în războaie globale depinde în primul rând de interesele şi acţiunile statelor de nucleu ale marilor civilizaţii ale lumii. Războaiele liniilor de falie provin de dedesubt, păcile liniilor de falie se scurg de sus în jos.

Viitorul civilizaţiilor
Capitolul 12
În
Occidentul, civilizaţiile şi civilizaţia
Reînnoirea Occidentului?

Istoria ia sfârşit cel puţin o dată şi ocazional mult mai des în istoria fiecărei civilizaţii. Pe măsură ce statul universal al civilizaţiei se afirmă, populaţia să devine oarbă prin ceea ce Toynbee numea „mirajul imortalităţii" şi este convinsă că reprezintă forma finală a societăţii umane. Aşa s-a întâmplat cu Imperiul Roman, Califatul Abbasid, Imperiul Mughal şi Imperiul Otoman. Cetăţenii unor asemenea state universale „sfidând faptele în aparenţă evidente… Sunt înclinaţi să le privească nu ca pe un adăpost în sălbăticie pe timp de noapte, ci ca pe Pământul Făgăduinţei, scopul aspiraţiilor umane". Acelaşi lucru se putea spune şi în perioada de maximă glorie a *Pax Britannica*. Pentru englezii din clasa de mijloc în 1897 „istoria pentru ei era terminată… Şi ei aveau orice motiv să se felicite reciproc pentru permanentă stare de fericire pe care sfârşitul istoriei le-o conferise". 1 Cu toate acestea, societăţile care afirmă că istoria lor a luat sfârşit sunt de regulă societăţile a căror istorie a intrat în declin.

Constituie Occidentul o excepţie de la acest model? Două întrebări-cheie au fost bine formulate de către Melko:

În primul rând, este civilizaţia occidentală o nouă specie ce formează singură o clasă aparte, incomparabil diferită de toate celelalte civilizaţii care au existat vreodată?

În al doilea rând, expansiunea să ia dimensiuni globale ameninţă (sau promite) să pună capăt posibilităţii dezvoltării tuturor celorlalte civilizaţii? 2

Majoritatea occidentalilor sunt înclinaţi, cât se poate de natural, să răspundă afirmativ la ambele întrebări. Probabil că ei au dreptate. Totuşi, în trecut popoarele din alte civilizaţii au raţionat în mod similar şi au raţionat greşit.

Occidentul diferă evident de toate celelalte civilizaţii care au existat vreodată deoarece a avut un impact copleşitor asupra tuturor celorlalte civilizaţii care au existat cu începere din 1500. De asemenea, el a inaugurat procesul de modernizare şi industrializare care are acum dimensiuni mondiale şi în consecinţă societăţile din toate civilizaţiile au încercat să prindă din urmă Occidentul în ceea ce priveşte bogăţia şi modernitatea să totuşi, aceste caracteristici ale Occidentului dovedesc oare că evoluţia şi dinamica să ca civilizaţie sunt fundamental diferite faţă de tendinţele care au prevalat în toate celelalte civilizaţii? Mărturia istoriei şi judecăţile de valoare ale savanţilor specializaţi în istoria comparată a civilizaţiilor sugerează altceva. Dezvoltarea Occidentului nu a fost deviată semnificativ de la orientările comune evolutive ale civilizaţiilor pe parcursul istoriei. Renaşterea Islamică şi dinamismul economic al Asiei demonstrează faptul că alte civilizaţii o duc bine şi, cel puţin potenţial, ameninţă Occidentul. Un mare război implicând Occidentul şi statele

de nucleu ale altor civilizaţii nu este inevitabil, însă s-ar putea produce. Alternativ, declinul gradual şi neregulat al Occidentului care a început în primii ani ai secolului XX ar putea continua timp de decenii şi poate chiar secole. Occidentul ar putea trece printr-o perioadă de redeşteptare, care să răstoarne influenţa să în declin din lumea afacerilor şi să-şi reconfirme poziţia sa de lider pe care alte civilizaţii îl urmează şi îl imită.

În ceea ce este probabil cea mai folositoare periodizare a evoluţiei civilizaţiilor istorice, Carroll Quigley remarcă o tendinţă comună în şapte etape3. Potrivit argumentelor sale, civilizaţia occidentală a început gradual să prindă forme între anii 370 şi 750 d.Hr. Printr-un amestec de elemente preluate din culturile clasică, semită, sarazină şi barbară. Perioada sa de gestaţie se întinde de la mijlocul secolului VIII până la sfârşitul secolului X şi a fost urmată de o mişcare, neobişnuită în rândul civilizaţiilor, de înapoi şi înainte între etapele de expansiune şi cele de conflict. Potrivit concluziei sale, asemănătoare cu cele ale altor savanţi ai civilizaţiilor, Occidentul pare că iese acum din etapa de conflict. Civilizaţia occidentală a devenit o zonă de securitate; războaiele intra-occidentale, în afara unui Război Rece ocazional, sunt efectiv inimaginabile. Occidentul şi-a dezvoltat, aşa cum s-a argumentat în capitolul 2, echivalentul unui imperiu universal în forma unui sistem complex de confederaţii, federaţii, regimuri şi alte tipuri de instituţii de cooperare care întruchipează, la nivel civilizaţional, devotamentul său pentru politica democratică şi pluralistă. Pe scurt, Occidentul a devenit o societate matură, intrând în ceea ce generaţiile viitoare, în tendinţa recurentă a civilizaţiilor, vor numi „epoca de aur”, o perioadă de pace ce rezultă, potrivit lui Quigley, din „absenţa oricăror unităţi competitive în interiorul

civilizaţiilor din depărtarea sau chiar absenţa disputelor cu alte societăţi din afară”. Este o perioadă de prosperitate care provine din „sfârşitul distrugerilor interne”, reducerea barierelor comerciale interne, stabilirea unui sistem comun de greutăţi, unităţi de măsură şi monede şi din sistemul de guvernare asocia cu stabilirea unui imperiu universal”.

În civilizaţiile precedente această etapă de beatitudine, a vârstei de aur, împreună cu viziunea imortalităţii care o acompaniază a luat sfârşit, fie dramatic şi repede, odată cu victoria unei societăţi eterne, fie încet. Însă la fel de dureros, prin dezintegrare internă. Ceea ce se întâmplă în interiorul unei civilizaţii este tot atât de crucial, datorită abilităţii sale de a rezista distrugerii generate de sursele externe ca şi de a preîntâmpina decadenţa din interior. Civilizaţiile cresc, argumenta Quigley în 1961, deoarece posedă un „instrument de expansiune” care constă într-o organizare militară, religioasă, politică sau economică ce acumulează surplus şi îl investeşte în inovaţii productive. Civilizaţiile intră în declin atunci când opresc „aplicarea surplusului la noi moduri de a face ceva. În termeni moderni, spunem că rata investiţiei scade”. Acest lucru se întâmplă pentru că grupurile sociale care controlează surplusul au un puternic interes în a-l folosi în „scopuri non-productive dar care produc satisfacţii egocentrice… Care distribuie surplusurile în consum, însă nu prevăd metode mai eficace de producţie”. Oamenii trăiesc din capitalul lor şi civilizaţia se deplasează din stadiul de stat universal la stadiul de decadenţă. Aceasta este o perioadă de

„Acută depresiune economică, standarde de viaţă în declin, războaie civile între variatele interese şi analfabetism ridicat. Societatea creşte din ce în ce mai puţin. Sunt făcute eforturi în van pentru a opri pierderile

prin legislaţie. Declinul însă continuă. Nivelurile religioase, intelectuale, sociale şi politice ale societăţii încep să piardă încrederea maselor pe scară largă. Noi mişcări religioase încep să cuprindă societatea. Există o repulsie crescută de a lupta pentru societate sau chiar de a o sprijini prin plătirea taxelor.

Decadenţa duce apoi la stadiul invaziei, „când civilizaţia, nemaifiind *capabilă* să se apere, deoarece nu mai *doreşte* să se apere, deschide poarta «invadatorilor barbari» „care deseori vin dintr-o „altă civilizaţie mai tânără şi mult mai puternică". 4

Lecţia pe care o oferă istoria civilizaţiilor este că totuşi multe sunt probabile, însă nimic nu este inevitabil. Civilizaţiile se pot reforma şi reînnoi, de altfel unele chiar au făcut-o. Problema centrală pentru Occident este dacă, în afară de orice provocări exterioare, este capabilă să oprească şi să inverseze procesele interne de decadenţă. Occidentul se poate reînnoi sau îşi va păstra cariile ce îi accelerează sfârşitul şi/sau subordonarea faţă de alte civilizaţii mai dinamice din punct de vedere economic şi demografic?[44]

Pe la jumătatea anilor '90 Occidentul avea multe din caracteristicile pe care Quigley le identifica cu cele ale unei civilizaţii mature aflată la marginea decadenţei. Din

---

44 într-o prcdicţie ce poate fi corectă însă care nu este sprijinită de analiza sa teoretică şi empirică, Quigley conchidc: ..civilizaţia occidcntală nu a existat înainte de anul 500 d.Hr.; perioada sa de maximă înflorire a fost înjur de anul 1500 şi în mod sigur va înceta să mai existe în viitor, probabil înainte de anul 2500". El afinmă ci noile civilizaţii din India şi China, înlocuindu-le pe cele distruse de către Occident, vor intra apoi în stadiile lor de expansiune şi vor ameninţa atât civilizaţia occidentală, cât şi pe cea ortodoxă. Carroll Quigley. The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis (Indianapolis: Liberty Press. 1979: prima ediţie, Macmillan, 1961). pp. 127, 164-66.

punct de vedere economic, Occidentul era mult mai bogat decât alte civilizaţii, însă avea rate de creştere economică, de economisire şi de investiţii scăzute, în special prin comparaţie cu societăţile din Asia de Est. Consumul individual şi colectiv avea prioritate asupra creării de capacităţi pentru puterea economică şi militară viitoare. Creşterea naturală a populaţiei era scăzută, în special prin comparaţie cu cea a ţărilor islamice. Totuşi, niciuna dintre aceste probleme nu avea, în mod inevitabil, consecinţe catastrofale. Economiile occidentale continuau să crească; popoarele occidentale o duceau mai bine; Occidentul rămânea lider în ceea ce priveşte cercetarea ştiinţifică şi inovaţia tehnologică. Ratele joase ale natalităţii nu pot fi remediate de către guverne (ale căror eforturi în acest sens sunt în general chiar mai puţin încununate de succes decât eforturile lor de a reduce creşterea populaţiei). Imigraţia era totuşi o sursă potenţială de capital uman, în cazul în care două condiţii erau îndeplinite: în primul rând, să se dea prioritate celor care sunt capabili, calificaţi, energici, înzestraţi cu talentele şi experienţa cerute de ţara gazdă; în al doilea rând, noii imigranţi şi copiii lor să fie asimilaţi de către cultura ţării respective, precum şi de către cultura Occidentului. S-ar putea că Statele Unite să aibă probleme în îndeplinirea primei condiţii şi ţările europene în îndeplinirea celei de-a doua condiţii. În momentul de faţă, a elabora politici care să guverneze nivelurile, sursele, caracteristicile şi asimilarea imigranţilor este destul de fezabil, ţinând cont de experienţa şi competenţa guvernelor occidentale.

Mult mai semnificative decât problemele legate de economie şi demografie sunt cele legate de declinul moral, suicidul cultural şi dezbinarea politică a Occidentului. Manifestările declinului moral includ:

1. Creşteri ale comportamentului antisocial, cum ar

fi, în general, crimele, folosirea drogurilor şi violenţa;

2. Decadenţa familiei ce include rate ridicate ale divorţului, copii ilegitimi, gravide minore şi familii mono-parentale;

3. Cel puţin în Statele Unite, un declin al „capitalului social”, scăderea membrilor asociaţiilor de voluntari şi a încrederii interpersonale asociată cu calitatea de membru al acestor asociaţii;

4. Diminuarea generală a „eticii muncii” şi afirmarea unui cult al indulgenţei personale;

5. Scăderea încrederii în eficacitatea învăţământului şi a activităţilor intelectuale, manifestă în Statele Unite prin niveluri joase de realizări şcolare.

Sănătatea viitoare a Occidentului şi influenţa sa asupra altor societăţi depind într-o măsură considerabilă de succesul său în a face faţă acestor tendinţe care, desigur, dau naştere afirmaţiilor legate de superioritatea morală a musulmanilor şi a asiaticilor.

Cultura occidentală este contestată de grupuri din interiorul societăţilor occidentale. O asemenea contestare vine din partea imigranţilor din alte civilizaţii care resping asimilarea şi continuă să adere la valorile, obiceiurile şi culturile societăţilor din care provin sau să le propage. Acest fenomen poate fi cel mai bine remarcat în rândul musulmanilor din Europa care constituie totuşi o minoritate restrânsă. El se manifestă, într-o mai mică măsură, şi în rândul hispanicilor din Statele Unite care constituie o largă minoritate. Dacă asimilarea eşuează în acest caz, Statele Unite vor deveni o ţară despărţită, cu un potenţial ridicat de dispute interne şi de dezbinare pe care acest statut îl aduce după sine. În Europa, civilizaţia occidentală ar putea de asemenea să fie subminată de slăbirea componentei sale centrale, creştinismul. Proporţii în declin ale europenilor au convingeri religioase,

celebrează practici religioase şi participă la activităţi religioase.5 Această tendinţă reflectă nu atât ostilitatea faţă de religie, cât indiferenţa faţă de aceasta. Conceptele, valorile şi practicile creştine nu mai predomină în cadrul civilizaţiei europene. „Suedezii sunt probabil poporul cel mai puţin religios din Europa, însă nu poţi înţelege această ţară în întregime dacă nu realizezi că instituţiile noastre, practicile sociale, familiile, politica şi modul nostru de viaţă sunt fundamental modelate de moştenirea noastră luterană", comenta unul dintre ei. Americanii, spre deosebire de europeni, cred în Dumnezeu, se cred un popor religios şi frecventează bisericile în număr mare. În timp ce probele care să ateste o creştere a religiei lipseau la jumătatea anilor '80, în deceniul următor activitatea religioasă părea a se fi intensificat.6 Este posibil ca eroziunea creştinismului în rândul occidentalilor să fie, în cel mai rău caz, o ameninţare pe termen lung la sănătatea civilizaţiei occidentale.

Există în Statele Unite o provocare mai imediată şi mai periculoasă. Din punct de vedere istoric, identitatea naţională americană a fost definită cultural de moştenirea civilizaţiei occidentale şi politic de principiile „crezului american" cu care americanii în marea lor majoritate, sunt de acord: libertate, democraţie, individualism, egalitate în faţa legii, constituţionalitate, proprietate privată. La sfârşitul secolului XX, ambele componente ale identităţii americane au fost supuse unui atac concertat şi susţinut din partea unui număr redus dar influent de intelectuali şi publicişti. În numele multiculturalismului, ei au atacat identificarea Statelor Unite cu civilizaţia occidentală, au negat existenţa unei culturi comune americane şi au promovat identităţile culturale şi grupurile rasiale, etnice şi altele subnaţionale. Ei au denunţat, potrivit unuia dintre rapoartele lor, „înclinaţia sistematică spre cultura

europeană şi derivatele sale" în educaţia şi „dominaţia perspectivei monoculturale europeano-americană". După cum afirmă Arthur M. Schlesânger Jr., multiculturaliştii sunt „foarte adesea separatişti etnocentrici care nu văd altceva în moştenirea occidentală decât crimele occidentalilor". „Modul lor de a acţiona constă în a-i priva pe americani de moştenirea europeană păcătoasă şi în a căuta infuzii compensatorii din culturile non-occidentale". 7

Orientarea multiculturală s-a manifestat de asemenea şi în varietatea legislaţiei care a urmat declaraţiilor de drepturi civile din anii '60, iar în anii '90 Administraţia Clinton a făcut din încurajarea diversităţii unul din scopurile sale majore. Contrastul cu trecutul este izbitor. Părinţii Fondatori au privit diversitatea ca pe o realitate şi ca pe o problemă: de aici motto-ul naţional, *epluribus unum*, ales de un comitet al Congresului Continental, format din Benjamin Franklin, Thomas Jefferson şi John Adams. Liderii politici de mai târziu care s-au temut la rândul lor de pericolele reprezentate de diversitatea rasială, etnică, economică şi culturală (care, într-adevăr, au produs cel mai mare război din perioada 1815 – 1914) au răspuns chemării de „aducere împreună" şi au făcut din promovarea unităţii naţionale responsabilitatea lor centrală. Theodore Roosevelt avertiza că „singura cale absolut sigură de a aduce această naţiune la ruină ar fi să i se permită să devină o încurcătură de naţiuni certăreţe". 8 Cu toate acestea, în anii '90 conducătorii Statelor Unite nu doar că au permis dar au şi promovat cu asiduitate diversitatea, mai degrabă decât unitatea celor pe care îi guvernau.

Aşa cum am văzut, conducătorii altor ţări au încercat să-şi dezavueze moştenirea culturală şi să schimbe identitatea ţării lor dintr-o civilizaţie în alta. În niciun caz

ei nu au reuşit, creând în schimb ţări sfâşiate schizofrenic. Multiculturaliştii americani au respins în mod similar moştenirea culturală a ţării lor. În loc să încerce să identifice Statele Unite cu o altă civilizaţie, ei doresc totuşi să creeze o ţară care să conţină mai multe civilizaţii, ceea ce înseamnă de fapt o ţară ce nu aparţine nici unei civilizaţii şi căreia îi lipseşte un nucleu cultural. Istoria ne arată că nicio ţară constituită astfel nu poate să dureze mult timp ca o societate coerentă. Multicivilizaţionala Statele Unite nu va mai fi Statele Unite; va fi Naţiunile Unite.

Multiculturaliştii au contestat de asemenea şi un element central al „crezului american", substituind drepturile individului cu drepturile grupurilor, definite pe larg în termeni de rasă, etnicitate, sex şi preferinţe sexuale. Gunnar Myrdal spunea în anii '40 că acest „crez american", consolidat de comentariile observatorilor străini, pornind de la Hector St. John de Crevecoeur şi Alexis de Tocqueville, a fost „cimentul structurii acestei naţiuni mari şi disparate". Richard Hofstader consimţea: „A fost destinul nostru ca naţiune de a nu avea ideologii, ci de a fi uniţi". * Ce se va întâmpla cu Statele Unite dacă această ideologie este dezavuată de o parte semnificativă a cetăţenilor? Destinul Uniunii Sovietice, cealaltă mare ţară a cărei unitate, chiar mai mult decât cea a Statelor Unite, a fost definită în termeni ideologici, reprezintă un exemplu serios pentru americani. Filosoful japonez Takeshi Umehara a sugerat că „eşecul total al marxismului... Şi dramatică dezmembrare a Uniunii Sovietice sunt doar precursorii colapsului liberalismului occidental, principalul curent al modernităţii. Departe de a fi alternativa la marxism şi ideologia suverană de la sfârşitul istoriei, liberalismul va fi următoarea piesă de domino care va cădea". 10 într-o epocă în care popoarele de peste tot se

definesc în termeni culturali, ce loc există pentru o societate fără un nucleu cultural şi definită numai printr-un crez politic? Principiile politice reprezintă o bază nestatornică pentru a construi pe ea o comunitate durabilă. Într-o lume multicivilizaţională în care cultura este cea care contează, Statele Unite ar putea fi pur şi simplu ultimul reprezentant anormal al unei lumi occidentale apuse în care ideologia conta.

Respingerea „crezului american" şi a civilizaţiei occidentale înseamnă sfârşitul Statelor Unite ale Americii aşa cum le ştim. Ea înseamnă de asemenea sfârşitul efectiv al civilizaţiei occidentale. Dacă Statele Unite se dezoccidentalizează, Occidentul se reduce la Europa şi la câteva ţări de peste mări, puţin populate, colonii europene. Fără Statele Unite, Occidentul devine o parte minusculă şi în declin a populaţiei lumii, o peninsulă mică şi neînsemnat, situată la extremitatea masivelor întinderi eurasiatice.

Ciocnirea între multiculturalişti şi apărătorii civilizaţiei occidentale şi ai „crezului american" este, potrivit expresiei lui James Kurth, „odevorata ciocnire" din interiorul segmentului american al civilizaţiei occidentale. American îi nu pot evita următoarea întrebare: suntem un popor occidental sau suntem altceva? Atât viitorul Statelor Unite cât şi cel al Occidentului depind de reafirmarea făcută de americani a devotamentului lor faţă de civilizaţia occidentală. Pe plan intern, aceasta înseamnă respingerea sirenei care cheamă la multiculturalism. Pe plan internaţional, înseamnă respingerea chemărilor, derutante şi iluzorii, de a identifica America cu Asia. Oricare ar fi conexiunile economice care pot exista între ele, diferenţa culturală fundamentală între societăţile americană şi asiatică exclude alăturarea lor. Americanii, din punct de vedere cultural, sunt parte a familiei occidentale;

multiculturaliştii pot pune în pericol sau chiar distruge această relaţie însă ei nu pot să o înlocuiască. Atunci când americanii îşi caută rădăcinile culturale, ei le găsesc în Europa.

Pe la jumătatea anilor ’90 au apărut noi discuţii asupra naturii şi viitorului Occidentului, s-a recunoscut din nou că o asemenea realitate a existat şi s-a constatat că există îngrijorări sporite în legătură cu ceea ce i-ar putea asigura continuarea existenţei. Acestea au încolţit din nevoia percepută de a extinde o instituţie occidentală de prim rang, NATO, şi de a include ţările din Est şi sisteme de alianţă, precum şi din serioasele divizări care au apărut în Occident despre modul în care să se dea o replică dezmembrării Iugoslaviei. Acest lucru reflectă anxietatea din ce în ce mai adâncă în legătură cu viitoarea unitate a Occidentului în absenţa unei ameninţări sovietice şi în special în legătură cu ce anume a reprezentat această ameninţare pentru angajamentul Statelor Unite faţă de Europa. Pe măsură ce ţările occidentale interacţionează din ce în ce mai mult cu societăţi non-occidentale din ce în ce mai puternice, ele devin din ce în ce mai conştiente de nucleul lor cultural occidental comun care le leagă împreună. Lideri de pe ambele maluri ale Atlanticului au subliniat necesitatea de a întineri comunitatea atlantică. În 1994 şi în 1995 miniştrii apărării german şi britanic, miniştrii de externe francez şi american, Hemy Kisânger şi alte figuri marcante şi-au expus cauza. Cazul lor a fost rezumat de către ministrul britanic al apărării, Malcolm Rifkind, care argumentă în noiembrie 1994 necesitatea „unei Comunităţi Atlantice”, sprijinită pe patru piloni: apărarea şi securitatea întruchipate de NATO; „încrederea împărtăşită în domnia legii şi în democraţia parlamentară”; „capitalismul liberal şi comerţul liber”; „moştenirea culturală europeană comună, emanând de la Grecia şi

Roma prin Renaştere". 12 în 1995, Comisia Europeană a lansat un proiect menit a „reînnoi" relaţia transatlantică, ceea ce a dus la semnarea unui pact între Uniunea Europeană şi Statele Unite. În mod simultan, mai mulţi lideri şi oameni de afaceri au aprobat crearea unei zone libere de comerţ transatlantic. Cu toate că A.F.L-C.I.O. S-a opus N.A.F.T.A. Şi altor măsuri de liberalizare a comerţului, a sprijinit cu căldură un asemenea acord asupra comerţului liber transatlantic care nu ar ameninţa locurile de muncă ale americanilor datorită unei competiţii cu ţări în care salariile sunt scăzute. Acordul a fost sprijinit de asemenea atât de către conservatorii englezi (Margaret Thatcher), cât şi de cei americani (Newt Gingrich), ca şi de canadieni sau de alţi lideri britanici.

Occidentul, aşa cum s-a argumentat în capitolul 2, a trecut mai întâi printr-o etapă europeană de dezvoltare şi extindere care s-a întins pe durata a câteva secole şi apoi printr-o a doua etapă americană în secolul XX. Dacă America de Nord şi Europa îşi reînnoiesc viaţa morală, clădesc pe baza comuniunii lor culturale şi dezvoltă forme strânse de integrare economică şi politică pentru a completa cooperarea lor de securitate din cadrul NATO, ele ar putea să genereze o a treia etapă euro-americană a afluenţei economice şi a influenţei politice occidentale. O integrare politică semnificativă ar contracara într-o oarecare măsură relativul declin al Occidentului în ceea ce priveşte produsul economic şi capacităţile militare şi ar face să renască puterea Occidentului în ochii liderilor altor civilizaţii. Primul-ministru Mahathir îi avertiză pe asiatici că „având o influenţă comerciali confederaţia UE-NAFTA ar putea să-şi dicteze condiţiile restului lumii". 13 Totuşi, pentru ca Occidentul să se urnească din punct de vedere economic şi politic, trebuie că Statele Unite să-şi reafirme identitatea de naţiune occidentală şi să-şi definească rolul

global în calitate de lider al civilizaţiei occidentale.

Occidentul în lume

O lume în care identităţile culturale – etnice, naţionale, religioase, civilizaţionale – sunt centrale, iar afinităţile culturale şi diferenţele configurează alianţele, antagonismele şi politicile statale are trei mari implicaţii pentru Occident în general şi pentru Statele Unite în special.

În primul rând, oamenii de stat pot modifica constructiv realitatea doar dacă o recunosc şi o înţeleg. Politica culturală pe cale de apariţie, puterea avansată a civilizaţiilor non-occidentale şi crescută afirmare culturală a acestor societăţi au fost pe larg recunoscute în lumea non-occidentală. Liderii europeni au pus în evidenţă forţele culturale care îi aduc pe oameni împreună şi le-au pus deoparte. Dimpotrivă, elitele americane au acceptat şi au înţeles cu greu aceste realităţi emergente. Administraţiile Bush şi Clinton au sprijinit unitatea Uniunii Sovietice, Iugoslaviei, Bosniei şi Rusiei, multicivilizaţionale, depunând eforturi în van pentru oprirea puternicelor forţe etnice şi culturale care duceau la dezbinare. Ele au promovat planuri de integrare economică multicivilizaţională care sunt fie lipsite de sens, cum este cazul A.P.E.C., fie implică mari costuri economice şi politice ce nu pot fi anticipate, cum este cazul relaţiei între N.A. ET. A. Şi Mexic. Administraţiile respective au încercat să dezvolte relaţii strânse cu statele de nucleu ale altor civilizaţiei sub forma unui „parteneriat global” cu Rusia sau a unui „angajament constructiv” cu China, ţinând cont de conflictele naturale de interese între Statele Unite şi aceste ţări. În acelaşi timp, Administraţia Clinton a eşuat în încercarea sa de a implica Rusia în căutarea păcii în Bosnia, în ciuda interesului major al Rusiei în acest război,

în calitatea sa de stat de nucleu al Ortodoxiei. Urmărind himera unei ţări multicivilizaţionale, Administraţia Clinton a negat auto-determinarea minorităţilor sârbă şi croată şi a ajutat apariţia în Balcani a unui partid islamist, partener al Iranului. În mod similar, guvernul S.U.A. A sprijinit şi supunerea musulmanilor la dominaţia ortodoxă, afirmând că este în afara oricărei chestiuni faptul că Cecenia este parte a Federaţiei Ruse". N

Cu toate că europenii înţeleg semnificaţia fundamentală a liniei de diviziune între creştinătatea occidentală, pe de o parte, şi Ortodoxie şi Islam, pe de altă parte, Statele Unite, potrivit afirmaţiilor Secretarului său de Stat, „nu ar recunoaşte orice divizare fundamentală între părţile catolice, ortodoxe şi islamice ale Europei". Cei care nu recunosc diviziunile fundamentale sunt destinaţi să fie frustraţi de ele. Administraţia Clinton s-a făcut iniţial că uită echilibrul modificat de putere între Statele Unite şi societăţile asiatice şi a ridicat probleme legate de comerţ, drepturile omului, proliferarea nucleară şi altele pe care aceste societăţi erau incapabile a le realiza. În general, guvernul S.U.A. A avut dificultăţi extraordinare în a se adapta la o epocă în care politica globală este modelată de legăturile culturale şi civilizaţionale.

În al doilea rând, gândirea politică externă americană suferă de asemenea de o rezistenţă la ideea de a-şi abandona, a-şi modifica sau uneori chiar a-şi reconsidera politicile adoptate pentru a corespunde cerinţelor Războiului Rece. Această gândire ajunge până la a vedea o ameninţare potenţială într-o renăscută Uniune Sovietică. Mai general, unii tind să sanctifice alianţele şi acordurile de control al armamentului din timpul Războiului Rece. NATO trebuie să fie menţinut aşa cum a fost pe perioada Războiului Rece. Tratatul de Securitate japonezo-american are o importanţă vitală pentru securitatea est-asiatică.

Aplicarea tratatului F.C.E. Trebuie să fie monitorizată. Evident, niciuna dintre aceste moşteniri ale Războiului Rece nu ar trebui să fie lăsată deoparte. Realităţile unei lumi multicivilizaţionale sugerează că NATO ar trebui să se extindă pentru a include alte societăţi occidentale care doresc să i se alăture şi ar trebui să confirme că este lipsit de sens să aibă ca membri două state care se duşmănesc reciproc şi cărora le lipsesc afinităţile culturale cu ceilalţi membri. Un tratat încheiat pentru a respecta nevoia, din timpul Războiului Rece, de a asigura vulnerabilitatea reciprocă a societăţilor sovietică şi americană, împiedicând astfel un război nuclear sovieto-american poate obstrucţiona abilitatea Statelor Unite şi a altor societăţi de a se proteja împotriva ameninţărilor nucleare imprevizibile sau a atacurilor venite din partea mişcărilor teroriste sau a dictatorilor iraţionali. Tratatul de Securitate japonezo-american a ajutat la împiedicarea unei agresiuni sovietice îndreptate împotriva Japoniei. La ce scopuri poate el servi în epoca ulterioară Războiului Rece? La a ţine pe loc şi la a împiedica China? La a încetini acomodarea Japoniei cu o Chină în afirmare? La a preveni o ulterioară militarizare japoneză? Îndoieli crescute au apărut în Japonia în legătură cu prezenţa militară americană iar în Statele Unite în legătură cu necesitatea angajamentului unilateral de a apăra Japonia. Acordul asupra forţelor convenţionale din Europa a avut ca scop să modereze confruntarea dintre NATO şi Pactul de ia Varşovia în Europa Centrală, confruntare care a dispărut. Principalul impact al acordului este în prezent faptul că el creează dificultăţi pentru Rusia în tratarea a ceea ce este perceput a reprezenta ameninţări ale securităţii sale, venite din partea popoarelor musulmane din sud.

În al treilea rând, diversitatea culturală şi civilizaţională contestă încrederea occidentală şi în special

pe cea americană în importanţa universală a culturii occidentale. Această încredere este exprimată atât descriptiv, cât şi normativ. Descriptiv, ea presupune faptul că popoarele din toate societăţile doresc să adopte valorile, instituţiile şi practicile occidentale. În cazul în care ele par să nu aibă această dorinţă şi sunt devotate culturilor tradiţionale, sunt victimele unei „false conştiinţe”, comparabilă cu cea pe care marxiştii o găsesc în rândul proletarilor care sprijină capitalismul. Normativ, încrederea universalistă occidentală presupune faptul că popoarele din întreaga lume ar trebui să îmbrăţişeze cultura, valorile şi instituţiile occidentale deoarece ele întruchipează cea mai înaltă, cea mai luminată, cea mai liberală, cea mai raţională, cea mai modernă şi cea mai civilizată gândire a umanităţii.

Într-o lume în care îşi fac apariţia conflictele etnice şi ciocnirile civilizaţionale, încrederea occidentală în universalitatea culturii occidentale trece cu vederea trei probleme: este falsă; este imorală; este periculoasă. Faptul că este falsă a constituit teza principală a acestei cărţi, o teză bine rezumată de către Michael Howard: „presupunerea comună occidentală potrivit căreia diversitatea culturală este o curiozitate istorică ce a fost rapid erodată de creşterea unei culturi comune, orientată spre Occident şi anglofonă la nivel mondial, formată din valorile noastre de bază… Este pur şi simplu falsă”. 13 Un cititor care să nu fie nici acum convins de înţelepciunea observaţiei lui Sir Michael există doar într-o lume total diferită de cea descrisă în această carte.

Convingerea că popoarele non-occidentale ar trebui să adopte cultura, valorile şi instituţiile occidentale este imorală. Întinderea aproape universală a puterii europene la sfârşitul secolului XIX şi dominaţia globală a Statelor Unite la sfârşitul secolului XX au răspândit civilizaţia

occidentală în toată lumea. Globalismul european totuşi nu mai există. Hegemonia americană bate în retragere deoarece nu mai este nevoie să protejeze Statele Unite împotriva unei ameninţări militare sovietice în stilul Războiului Rece. Cultura, aşa cum am argumentat, urmează puterii. Dacă societăţile nonoccidentale vor fi din nou modelate de cultura occidentală, aceasta se va întâmpla doar ca o consecinţă a expansiunii, desfăşurării şi impactului puterii occidentale. Imperialismul este consecinţa logic necesară a universalismului. În plus, fiind o societate matură, Occidentul nu mai are dinamismul economic sau demografic necesar pentru a-şi impune voinţa să altor societăţi şi orice efort în acest sens este contrar şi valorilor occidentale de autodeterminare şi democraţie. Cum civilizaţiile musulmană şi asiatică încep din ce în ce mai mult să-şi afirme importanţa universală culturilor lor, occidentalii vor trebui să aprecieze din ce în ce mai mult conexiunea dintre universalism şi imperialism.

Universalismul occidental este periculos pentru lume deoarece el ar putea să ducă la un mare război intercivilizaţional între statele de nucleu şi este periculos pentru Occident deoarece el ar putea să ducă la o înfrângere a Occidentului. Odată cu colapsul Uniunii Sovietice, occidentalii îşi văd civilizaţia într-o poziţie de dominaţie incomparabilă, în timp ce slabele societăţi asiatice, musulmane şi altele încep să capete puteri. Prin urmare, ele ar putea să aplice logica familiară şi puternică a lui Brutus:

„Legiunile noastre sunt pline până la refuz, cauza noastră este desăvârşită Duşmanul sporeşte în fiecare zi; Noi de la înălţime suntem gata să cădem Există un curs al treburilor oamenilor, Care duce la potop, trecând prin furtună; Omise, toate călătoriile vieţii noastre. Se află în drum spre bancurile de nisip şi spre suferinţe Pe o astfel

de mare plină plutim noi acum şi trebuie să ţinem piept curentului atunci când el ne. Pedepseşte Sau să ne pierdem cutezanţa”.

Totuşi, această logică a produs înfrângerea lui Brutus la Philippi, iar o cale prudentă a Occidentului ar fi să nu încerce să oprească schimbarea de putere, ci să înveţe să navigheze printre bancurile de nisip, să îndure suferinţele, să-şi modereze cutezanţa şi să-şi păstreze cultura.

Toate civilizaţiile trec prin procese similare de naştere, creştere şi declin. Occidentul diferă de alte civilizaţii nu în felul în care s-a dezvoltat, ci în ceea ce priveşte caracterul distinctiv al valorilor şi instituţiilor sale. Acestea includ în special creştinismul, pluralismul, individualismul şi domnia legii care au făcut posibil ca Occidentul să inventeze modernitatea, să se extindă în toată lumea şi să fie invidiat de alte societăţi. Aceste caracteristici, în ansamblul lor, sunt specifice Occidentului. Aşa cum a afirmat Arthur M. Schlesânger Jr., Europa este „sursa – *unica* sursă” a „ideilor de libertate individuală, democraţie politică, domnia legii, drepturile omului şi libertate culturală... Acestea sunt idei *europene*, nu asiatice, nu africane, nu din Orientul Mijlociu, cu excepţia cazului când au fost adoptate”. 16 Ele fac civilizaţia occidentală unică, iar civilizaţia occidentală este valoroasă nu pentru că este universală, ci pentru că *este* unică. În consecinţă, principala responsabilitate a liderilor occidentali nu este de a încerca să reconfigureze alte civilizaţii potrivit imaginii Occidentului care se afla în faţa pierderii puterii sale, ci de a conserva, a proteja şi a reînnoi calităţile unice ale civilizaţiei occidentale. Deoarece este cea mai puternică ţară occidentală, această responsabilitate cade aproape în întregime pe umerii Statelor Unite ale Americii.

Pentru a conserva civilizaţia occidentală în faţa

puterii occidentale aflate în declin este în interesul Statelor Unite şi a ţărilor europene:

— Să realizeze o mai mare integrare politică, economică şi militară şi să-şi coordoneze politicile, în aşa fel încât să preîntâmpine că statele din alte civilizaţii să exploateze diferenţele dintre ele;

— Să încorporeze în Uniunea Europeană şi în NATO statele occidentale din Europa Centrală, adică ţările de la Vişegrad, republicile baltice, Slovenia şi Croaţia;

— Să încurajeze „occidentalizarea" Americii Latine şi, în măsura posibilului, alinierea strânsă a ţărilor latino-americane cu Occidentul;

— Să împiedice dezvoltarea puterii militare, convenţionale şi neconvenţionale, a ţărilor islamice şi sinice;

— Să încetinească tendinţa Japoniei de îndepărtare faţă de Occident şi de acomodare cu China;

— Să accepte Rusia ca stat de nucleu al Ortodoxiei şi ca putere regională cu interese legitime, legate de securitatea frontierelor sale sudice;

— Să menţină superioritatea tehnologică şi militară occidentală asupra altor civilizaţii;

— Cel mai important, să recunoască faptul că intervenţia occidentală în treburile altor civilizaţii este probabil cea mai periculoasă sursă de instabilitate şi de potenţial conflict global într-o lume multicivilizaţională.

Imediat după încheierea Războiului Rece, Statele Unite şi-a consumat energia în mari dezbateri asupra cursului propriu al politicii externe americane. În această epocă, Statele Unite totuşi nici nu poate domina lumea şi nici nu poate evada din ea. Nici internaţionalismul, nici izolaţionismul şi nici multilateralismul, nici unilateralismul nu îi vor servi cel mai bine interesele. Acestea vor fi cel mai bine promovate prin evitarea acestor extreme opuse şi

adoptarea în schimb a unei politici atlantice de cooperare strânsă cu partenerii săi europeni pentru a proteja şi a promova interesele şi valorile civilizaţiei unice pe care o împărtăşesc.

Războiul şi ordinea civilizaţională

Un război global implicând statele de nucleu ale marilor civilizaţii ale lumii este extrem de improbabil, însă nu imposibil. Aşa cum am sugerat, un asemenea război s-ar putea naşte din escaladarea unui război al liniilor de falie între grupuri ce aparţin unor civilizaţii diferite, cel mai probabil implicând musulmani de o parte şi non-musulmani de cealaltă parte. Escaladarea este mult mai probabilă dacă statele de nucleu musulmane se întrec în a acorda asistenţă coreligionarilor angajaţi în lupte. Ea este mai puţin probabilă dacă ţările rude secundare şi terţiare nu au interes să se implice foarte adânc în război. O sursă mai periculoasă de război global intercivilizaţional o reprezintă echilibrul modificat de putere între civilizaţii şi statele lor de nucleu. Dacă acesta continuă, progresul Chinei şi afirmarea crescută a rolului său de „cel mai mare jucător din istoria omului" vor solicita îngrozitor stabilitatea internaţională de la începutul secolului XXI. Emergenţa Chinei ca putere dominantă în estul şi în sud-estul Asiei ar fi contrară intereselor americane, aşa cum ele au fost construite.17

Dat fiind acest interes american, cum ar putea evolua un război între Statele Unite şi China? Să presupunem că suntem în anul 2010. Trupele americane nu se mai află în Coreea care a fost reunificată şi Statele Unite au o prezenţă militară mult redusă în Japonia. Taiwanul şi China s-au împăcat. Taiwanul continuă să aibă o independenţă *de facto*, însă recunoaşte explicit suveranitatea Beijingului şi, cu sprijinul Chinei, a fost admisă în O.N.U. După modelul

Ucrainei şi Bielorusiei în 1946. Dezvoltarea resurselor de petrol din Marea Chinei de Sud a înaintat într-un ritm rapid, în general sub auspiciile Chinei, unele zone fiind însă sub control vietnamez, dezvoltate de către companiile americane. Încrederea în sine fiind mărită de noua sa putere, China anunţă că îşi va stabili controlul asupra întregii mări, asupra căreia a pretins dintotdeauna că are suveranitate. Vietnamezii rezistă şi apar lupte între navele de război chineze şi vietnameze. Chinezii, dornici să-şi răzbune umilirea din 1979, invadează Vietnamul. Vietnamezii cer ajutorul americanilor. Chinezii avertizează Statele Unite să stea deoparte. La fel procedează Japonia şi alte naţiuni din Asia oscilează. Statele Unite afirmă că nu pot accepta cucerirea Vietnamului de către chinezi, cheamă la sancţiuni economice împotriva Chinei şi expediază una din puţinele forţe de intervenţie ce i-au mai rămas în Marea Chinei de Sud. Chinezii denunţă această acţiune ca pe o violare a apelor teritoriale chineze şi lansează lovituri aeriene împotriva forţei de intervenţie. Eforturile depuse de Secretarul General O.N.U. Şi de primul-ministru japonez pentru a negocia o încetare a focului eşuează şi luptele se întind în altă parte a Asiei de Est Japonia interzice folosirea bazelor S.U, A. Aflate pe teritoriul japonez pentru acţiuni împotriva Chinei, Statele Unite ignoră această interdicţie şi Japonia anunţă neutralitatea sa şi intrarea în carantină a bazelor sale. Submarinele şi avioanele Chinei operând atât din Taiwan, cât şi de pe continent provoacă serioase daune asupra navelor şi facilităţilor S.U.A. Din Asia de Est. În acelaşi timp, forţele terestre chineze intră în Hanoi şi ocupă mari porţiuni ale Vietnamului.

De când atât Statele Unite, cât şi China au rachete capabile să trimită arme nucleare pe teritoriul celuilalt, are loc o ţinere la distanţă implicită şi aceste arme nu sunt

folosite în primele faze ale războiului. Teama de asemenea atacuri există totuşi în ambele societăţi şi este în special puternică în Statele Unite. Aceasta îi face pe mulţi americani să înceapă să se întrebe de ce sunt supuşi acestui pericol? Ce anume diferă, dacă China controlează Marea Chinei de Sud, Vietnamul sau chiar toată Asia de Sud-Est? Opoziţia la război este în special puternică în rândul statelor dominate de hispanici din sud-vestul Statelor Unite, ai căror cetăţeni şi guvernanţi afirmă că „acesta nu este războiul nostru" şi încearcă să nu se implice, după modelul războiului din Noua Anglie din 1812. După ce chinezii îşi consolidează victoriile lor iniţiale din Asia de Est, opinia publică americană începe să se deplaseze în direcţia pe care ar fi dorit-o Japonia în 1942: costurile necesare pentru a înfrânge cea mai recentă afirmare a puterii hegemonice sunt prea mari; să fixăm deci o încheiere negociată a luptelor sporadice sau a „războiului contrafăcut" care are loc acum în vestul Pacificului.

În acelaşi timp, războiul are totuşi un impact asupra marilor state ale altor civilizaţii. India sesizează oportunitatea oferită de tăierea legăturilor Chinei cu Asia de Est pentru a lansa un atac devastator asupra Pakistanului, având în vedere să degradeze total capacităţile nucleare şi militare convenţionale ale acestei ţări. Pentru început ea are succese, însă alianţa militară între Pakistan, Iran şi China se activează şi Iranul vine în ajutorul Pakistanului cu forţe militare moderne şi sofisticate. India este depăşită sub povara luptelor cu trupele iraniene şi cu gherilele pakistaneze, formate din câteva grupuri etnice diferite. Atât Pakistanul, cât şi India cheamă în ajutor statele arabe – India avertizează asupra pericolului dominaţiei iraniene în sud-vestul Asiei – însă succesele iniţiale ale Chinei împotriva Statelor Unite au

stimulat mari mişcări antioccidentale în societăţile musulmane. Unul după altul, guvernele prooccidentale, atâtea câte au mai rămas, din ţările arabe şi din Turcia sunt răsturnate de mişcările islamiste a căror putere a crescut datorită generaţiilor de tineri musulmani. Valul de antioccidentalism provocat de slăbiciunea occidentală duce la un atac arab asupra Israelului, atac pe care mult redusă flotă a şasea americană este incapabilă să-l oprească.

China şi Statele Unite încearcă să capete sprijinul altor state-cheie. Cum China repurtează succese militare, Japonia începe să se alăture Chinei, schimbându-şi poziţia, de la o neutralitate formală, la o neutralitate pozitivă prochineză, cedând apoi cererilor chineze şi devenind un cobeligerant. Forţele japoneze ocupă bazele S.U.A. Ce au mai rămas în Japonia, iar Statele Unite îşi evacuează în grabă trupele. Statele Unite declară o blocadă a Japoniei, iar navele japoneze şi americane se angajează în dueluri sporadice în vestul Pacificului. La începutul războiului, China propune un pact de securitate reciprocă Rusiei (amintind vag de pactul Hitler-Stalin). Totuşi, succesele chineze au asupra Rusiei efectul exact opus celui avut asupra Japoniei. Perspectiva victoriei chineze şi a totalei dominări de către China a Asiei de Est înspăimântă Moscova. Cum Rusia se deplasează într-o direcţie anti-chineză şi începe să-şi reîntărească trupele staţionate în Siberia, numeroşi chinezi stabiliţi în Siberia se interferează cu direcţia impusă de Moscova. China intervine apoi militar pentru a-şi proteja conaţionalii şi ocupă Vladivostok, valea fluviului Amur şi alte părticheie ale estului Siberiei. Cum luptele între trupele ruse şi cele chineze se răspândesc în Siberia centrală, revoltele îşi fac apariţia în Mongolia pe care China o plasase mai devreme sub „protectoratul” său.

Controlul petrolului şi accesul la acesta are o mare importanţă pentru toţi combatanţii. În ciuda vastelor sale investiţii în energia nucleară, Japonia este încă extrem de dependentă de importurile de petrol şi acest lucru consolidează înclinaţia sa de a se acomoda Chinei şi de a-şi asigura petrolul din Golful Persic, Indonezia şi Marea Chinei de Sud. În timpul desfăşurării războiului, pe măsură ce ţările arabe sunt puse sub controlul militanţilor islamici, petrolul din Golful Persic alocat Occidentului se diminuează şi Occidentul devine în consecinţă din ce în ce mai dependent de sursele din Rusia, Caucaz şi Asia Centrală. Acest lucru face ca Occidentul să-şi intensifice eforturile menite a atrage Rusia de partea sa şi a sprijini Rusia în extinderea controlului său asupra ţărilor musulmane din sud bogate în petrol.

În acelaşi timp, Statele Unite au încercat să mobilizeze sprijinul deplin al aliaţilor săi europeni. În timp ce îşi extinde asistenţa diplomatică şi economică, S.U.A. Opune rezistenţă la a deveni implicată militar. Totuşi, China şi Iranul se tem că ţările occidentale se vor ralia eventual cu Statele Unite, chiar dacă S.U.A. a venit în sprijinul Marii Britanii şi Franţei în cele două războaie mondiale. Pentru a preveni acest lucru, ele desfăşoară în secret arme nucleare în Bosnia şi Algeria şi avertizează puterile europene că ar trebui să nu se implice în război. Aşa cum s-a întâmplat întotdeauna cu eforturile chineze de a intimida alte ţări decât Japonia, această acţiune are consecinţele exact opuse celor pe care China le doreşte. Serviciile de spionaj ale S.U.A. Observă şi raportează desfăşurările de rachete, iar Consiliul NATO declară că rachetele trebuie retrase imediat. Totuşi, înainte ca NATO să poată acţiona, Serbia, dorind să-şi revendice rolul său istoric de apărătoare a creştinătăţii împotriva turcilor, invadează Bosnia. Croaţia i se alătură şi cele două ţări

ocupă şi îşi împart Bosnia, capturează rachetele şi depun eforturi în a desăvârşi purificarea etnică pe care au fost forţate să o oprească în anii ’90. Albania şi Turcia încearcă să-i ajute pe bosniaci; Grecia şi Bulgaria lansează o invazie a părţii europene a Turciei, iar panica îşi face apariţia la Istanbul, turcii trec strâmtoarea Bosforului, în acelaşi timp, o rachetă cu ogive nucleare, lansată din Algeria, explodează în afara Marsiliei şi NATO răspunde cu devastatoare atacuri aeriene îndreptate împotriva ţintelor nord-africane.

Statele Unite, Europa, Rusia şi India devin astfel angajate într-o bătălie cu adevărat globală împotriva Chinei, Japoniei şi a majorităţii Islamului. Cum va lua sfârşit un asemenea război? Ambele părţi posedă mari capacităţi nucleare şi este clar că dacă acestea vor juca un rol mai mult decât minimal principalele ţări din ambele părţi vor fi substanţial distruse. Dacă distrugerea reciprocă aţe loc, exterminarea reciprocă ar putea duce la un armistiţiu negociat care nu va rezölva totuşi chestiunea fundamentală a hegemoniei chineze în Asia de Est. Alternativ, Occidentul ar putea să încerce să înfrângă China prin folosirea puterii militare convenţionale. Totuşi, alinierea Japoniei de partea Chinei asigură Chinei protecţia unui *cordon sanitaire*[45]-insular, prevenind posibilitatea că Statele Unite să-şi folosească puterea maritimă împotriva centrelor de populaţie chineză şi industriale aflate pe coastă. Alternativa este a se apropia de China dinspre vest. Luptele între Rusia şi China determină NATO să ofere Rusiei calitatea de membru şi să coopereze cu Rusia pentru contracararea incursiunilor chineze în Siberia, menţinând controlul rus asupra ţărilor musulmane producătoare de petrol din Asia Centrală, încurajând insurecţiile tibetanilor, uigurilor şi mongolilor

45 cordon sanitar (în franceză, în original), (n.t.)

împotriva stăpânirii chineze, precum şi mobilizând şi desfăşurând gradual forţele occidentale şi ruse spre estul Siberiei în vederea asaltului final de-a lungul Marelui Zid spre Beijing şi Manciuria.

Oricare ar fi rezultatele imediate ale acestui război civilizaţional global – devastare nucleară reciprocă, o oprire negociată a conflictului ca rezultat al unei extenuări reciproce sau marşul eventual al forţelor ruse şi occidentale până în piaţa Tienanmen – rezultatul mai larg pe termen lung va fi, aproape inevitabil, declinul drastic al puterii economice, demografice şi militare tuturor marilor participanţi la război. În consecinţă, puterea globală care a trecut în secolele trecute de la est la vest şi apoi a început să se întoarcă de la vest la est, va trece acum de la nord la sud. Marii beneficiari ai războiului civilizaţiilor sunt acele civilizaţii care se abţin să participe la acest război. Occidentul, Rusia, China şi Japonia fiind devastate în grade diferite, calea este deschisă ca India să încerce, dacă scapă dintr-o asemenea devastare, ţinând cont că a fost un participant, să reconfigureze lumea de-a lungul liniilor hinduse. Mari segmente ale opiniei publice americane blamează serioasă slăbire a Statelor Unite cauzată de orientarea îngustă occidentală a elitelor WASP, iar liderii hispanici ajung la putere, susţinuţi de promisiunea unui plan extins de tip Marshall din partea ţărilor latino-americane care au stat în afara războiului. Africa, pe de altă parte, nu prea are mai nimic de oferit pentru reconstrucţia Europei, în schimb îşi revarsă hoardele de oameni mobilizaţi social pentru a prăda ce a mai rămas. În Asia, dacă China, Japonia şi Coreea sunt devastate de război, puterea translatează înspre sud, Inddnezia care a rămas neutră devenind statul dominant şi, sub îndrumarea consilierilor săi australieni, acţionează pentru a modifica cursul evenimentelor din Noua Zeelandă spre est, în

Myanmar, din Sri Lanka spre vest şi din Vietnam spre nord. Toate acestea prefigurează un viitor conflict cu India şi o Chină renăscută. În orice caz, centrul politicii mondiale se deplasează în sud.

Dacă acest scenariu apare ca o fantezie nebunească neplauzibilă pentru cititor, este spre binele său. Să sperăm că niciun alt scenariu al războiului global civilizaţional nu va fi plauzibil. Ceea ce este cel mai plauzibil şi prin urmare tulbură acest scenariu este cauza războiului: intervenţia unui stat de nucleu al unei civilizaţii (Statele Unite) într-o dispută între un stat de nucleu al unei alte civilizaţii (China) şi un stat membru al acelei civilizaţii (Vietnam). Pentru Statele Unite, o asemenea intervenţie a fost necesară pentru a ocroti dreptul internaţional, a combate agresiunea, a proteja libertatea mărilor, a-şi menţine accesul la petrolul din Marea Chinei de Sud şi a preveni dominaţia Asiei de Est de către o singură putere. Pentru China, o asemenea intervenţie a fost o încercare total intolerantă dar tipic arogantă a statului conducător al Occidentului de a umili şi a teroriza China, de a provoca o opoziţie la China în interiorul sferei sale de influenţă şi de a nega Chinei rolul său specific în afacerile mondiale.

Pe scurt. În epoca ce va veni, evitarea marilor războaie intercivilizaţionale necesită că statele de nucleu să se abţină de la a interveni în conflictele altor civilizaţii. Acesta constituie un adevăr în legătură cu care unele state, în special Statele Unite, are fără îndoială dificultăţi în a-l înţelege. Această *regulă a ahstenţiunii*, potrivit căreia statele nucleu trebuie să se abţină de la a interveni în conflictele altor civilizaţii este prima cerinţă a păcii într-o lume multicivilizaţională şi multipolară. A doua cerinţă este *regula medierii comune*, potrivit căreia statele de nucleu negociază unul cu altul pentru a ţine pe loc sau a opri războaiele liniilor de falie între state sau grupuri ce

fac parte din civilizaţia lor.

Acceptarea acestor reguli şi a unei lumi cu o mai mare egalitate între civilizaţii nu va fi uşoară pentru Occident sau pentru acele civilizaţii care pot tinde spre a completa sau a înlocui Occidentul din rolul său dominant. De exemplu, într-o asemenea lume statele de nucleu pot crede că sunt îndreptăţite să posede arme nucleare şi să nege altor membri ai civilizaţiei lor dreptul de a avea arme. Privind în trecut la eforturile sale de a dezvolta „capacităţi nucleare" pentru Pakistan, Zulfikar Ali Bhutto le justifică, afirmând: „ştim că Israelul şi Africa de Sud au capacităţi nucleare. Civilizaţiile creştină, evreiască şi hindusă au această capacitate. Numai civilizaţia islamică nu o are, însă această situaţie este pe cale de a se schimba". 18 Competiţia pentru putere în rândul civilizaţiilor cărora le lipseşte un stat de nucleu poate de asemenea să stimuleze competiţia pentru arme nucleare. Chiar dacă este în relaţii extrem de cooperante cu Pakistanul, Iranul simte în mod clar că are nevoie de arme nucleare, în aceeaşi măsură ca şi Pakistanul. Pe de altă parte, Brazilia şi Argentina au renunţat la programele lor în această direcţie, iar Africa de Sud şi-a distrus armele nucleare, cu toate că s-ar putea să dorească să şi le procure din nou, dacă Nigeria începe să-şi dezvolte o asemenea capacitate. În timp ce proliferarea nucleară implică riscuri, aşa cum au remarcat Scott Sagan şi alţii, o lume în care unul sau două state de nucleu, aparţinând fiecărei mari civilizaţii, au arme nucleare şi niciun alt stat nu poate să posede aşa ceva, ar putea fi o lume în mod rezonabil stabilă.

Multe din principalele instituţii internaţionale datează nu cu mult după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial şi sunt construite conform intereselor, valorilor şi practicilor occidentale. Pe măsură ce puterea

occidentală va fi în relativ declin faţă de cea a altor civilizaţii, vor apărea presiuni pentru a reconfigura aceste instituţii, pentru a le acomoda intereselor acelor civilizaţii. Cele mai evidente, mai importante şi probabil cele mai controversate probleme sunt în legătură cu calitatea de membru permanent al Consiliului de Securitate O.N.U. Această calitate de membru a fost acordată marilor puteri învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial şi au o legătură scăzută cu realitatea puterii în lume. Este posibil că ori să se facă schimbări ale calităţii de membru, ori să se recurgă la alte proceduri mai puţin formale pentru a trata problemele de securitate, chiar şi la nivelul la care întâlnirile G-7 au tratat problemele economice globale, într-o lume multicivilizaţională ideal ar fi ca fiecare mare civilizaţie să aibă cel puţin un loc între membrii permanenţi ai Consiliului de Securitate. În prezent, doar trei civilizaţii sunt reprezentate în Consiliu. Statele Unite au aprobat calitatea de membru permanent pentru Japonia şi Germania, însă este clar că ele o vor căpăta doar dacă şi celelalte ţări sunt de acord. Brazilia a propus cinci noi membri permanenţi, fără drept de veto, Germania, Japonia, India, Nigeria şi ea însăşi. Totuşi, prin aceasta un miliard de musulmani din întreaga lume ar rămâne nereprezentaţi, cu excepţia cazului în care Nigeria ar prelua această responsabilitate. Dintr-o perspectivă multicivilizaţională este clar că Japonia şi India ar trebui să fie membri permanenţi, iar Africa, America Latină şi lumea musulmană ar trebui să aibă locuri permanente care ar putea fi ocupate prin rotaţie de către statele conducătoare ale acestor civilizaţii, selecţia fiind făcută de Organizaţia Conferinţei Islamice, Organizaţia Unităţii Africane şi Organizaţia Statelor Americane (Statele Unite trebuind să se abţină). Ar fi de asemenea indicat că locurile ocupate de britanici şi de francezi să devină un singur loc, cel al

Uniunii Europene, loc ce va fi ocupat prin rotaţie, în funcţie de selecţia făcută de UE. Şapte civilizaţii ar avea astfel un loc permanent, iar Occidentul va avea două, o alocare ce reprezintă în linii generale distribuţia de populaţie, bogăţie şi putere din lume.

Punctele comune ale civilizaţiilor

¥

Unii americani au promovat multiculturalismul la ei acasă; alţii au promovat universalismul în exterior; alţii le-au promovat pe amândouă. Multiculturalismul de acasă ameninţă Statele Unite şi Occidentul; universalismul în exterior ameninţă Occidentul şi lumea. Ambele neagă unicitatea culturii occidentale. Monoculturaliştii globali doresc ca lumea să semene cu America. O lume multiculturală este inevitabilă deoarece imperiul global este imposibil. Păstrarea Statelor Unite şi a Occidentului necesită o reînnoire a identităţii occidentale. Securitatea lumii necesită acceptarea multiculturalităţii globale.

Viciul universalismului occidental şi realitatea unei diversităţi culturale globale duc inevitabil şi irevocabil la un relativism moral şi cultural? Dacă universalismul legitimează imperialismul, relativismul legitimează represiunea? Din nou, răspunsul la aceste întrebări este da şi nu. Culturile sunt relative; moralitatea este absolută. Aşa cum a argumentat Michael Walzer, culturile sunt „dense”; ele prescriu instituţii şi moduri de comportament pentru a ghida oamenii în direcţiile ce sunt corecte într-o societate dată. Deasupra, dincolo deşi născându-se din această moralitate maximalistă se află totuşi o moralitate minimalistă „slabă” care întruchipează „trăsături reiterate ale moralităţilor particular dense sau maximaliste”. Conceptele morale minimale de adevăr şi justiţie pot fi găsite în toate moralităţile dense şi nu pot fi despărţite de

ele. Există de asemenea „injoncţiuni negative” ale moralei minimale, „cel mai adesea reguli împotriva omorului, înşelătoriei, torturii, opresiunii şi tiraniei”. Ceea ce oamenii au în comun este „mai mult simţul unui duşman sau rău comun decât încrederea într-o cultură comună”. Societatea umană este „universală pentru că este umană, în special pentru că există o societate”. Uneori, mergem în pas cu alţii; cel mai adesea, mergem singuriân momentul de faţă, o moralitate minimală „slabă” derivă din condiţia umană comună, iar „dispoziţiile universale” pot fi găsite în toate culturile.20 în loc să promoveze presupusele caracteristici universale ale unei civilizaţii, condiţiile pentru coexistenţă culturală necesită o căutare a ceea ce este comun majorităţii civilizaţiilor. Într-o lume multicivilizaţională, o direcţie constructivă constă în a renunţa la universalism, a accepta diversitatea şi a căuta puncte comune.

Un efort în legătură cu identificarea unor asemenea puncte comune într-un loc de dimensiuni reduse a avut loc, la începutul anilor ’90, în Singapore. Cei din Singapore sunt 76 chinezi, 15 malayezieni şi musulmani, 6 indieni hinduşi şi sikhşi. În trecut, guvernul a încercat să promoveze „valorile confucianiste” în rândurile populaţiei dar a insistat de asemenea ca fiecare să fie educat şi să vorbească fluent engleza. În ianuarie 1989, preşedintele Wee Kim Wee în mesajul adresat la deschiderea parlamentului a atras atenţia asupra intensei expuneri a celor 2, 7 milioane de singaporezi la influenţele culturale din afară, venite din Occident care „îi pun în contact cu noile idei şi tehnologii din străinătate”, însă îi „expun de asemenea la moduri de viaţă şi valori străine”. El a avertizat că „ideile tradiţionale asiatice de moralitate, datorie şi societate pe care le-am susţinut în trecut fac loc unei perspective asupra vieţii mai occidentalizată, mai

individualistă şi mai centrată în sine”. Este necesar, a argumentat el, a identifica valorile de nucleu pe care diferitele comunităţi etnice şi religioase din Singapore le au în comun şi care „captează esenţa faptului de a fi singaporean”.

Preşedintele Wee a sugerat patru asemenea valori: „plasarea societăţii deasupra sinelui, ocrotirea familiei că celulă de bază a societăţii, rezolvarea marilor probleme prin consens şi nu prin controverse, precum şi accentuarea toleranţei şi armoniei rasiale şi religioase”. Discursul său a generat discuţii aprinse în legătură cu valorile singaporeze şi, doi ani mai târziu, o Cartă Albă prezenta poziţia guvernului. Carta Albă aproba toate cele patru valori sugerate de către preşedinte, însă adăuga o a cincea valoare, sprijinirea individului, datorită nevoii de a sublinia prioritatea acordată meritelor individuale în societatea singaporeză în faţa valorilor confticianiste de ierarhie şi familie care pot duce la nepotism. Carta Albă definea „valorile partajate” de către singaporezi ca fiind:

„Naţiunea înaintea comunităţii etnice
Şi societatea deasupra sinelui;
Familia ca unitate de bază a societăţii;
Stimă şi sprijinul comunităţii pentru individ;
Consensul în locul controverselor;
Armonie rasială şi religioasă”.

În timp ce cita încrederea Singaporelui în democraţia parlamentară şi în meritele guvernului, declaraţia „*valorilorpartajate*” excludea explicit valorile politice din clauzele sale. Guvernul a subliniat faptul că Singapore a fost „în multe privinţe” o societate asiatică şi trebuie să rămână astfel. „Singaporezii nu sunt americani sau anglo-saxoni, cu toate că pot vorbi engleza şi se pot îmbrăca cu haine occidentale. Dacă, pe termen lung, singaporezii nu vor mai putea fi distinşi de americaqi, britanici sau

australieni ori, mai rău, devin o palidă imitaţie a lor o ţară sfâşiată, vom pierde avantajul nostru asupra acestor societăţi occidentale care ne fac să existăm pe plan internaţional”. 21

Proiectul Singapore a fost un efort ambiţios şi luminat de a defini o identitate culturală singaporeză care a fost împărtăşită de comunicaţiile sale etnice şi religioase şi care diferenţiază Singapore de Occident. În mod cert, o declaraţie a valorilor occidentale, în special americane, ar fi acordat mai multă importanţă drepturilor individului, nu drepturilor comunităţii, libertăţii de expresie şi adevărului ce se naşte din controversa de idei, participării politice şi competiţiei, precum şi domniei legii în faţa dominaţiei guvernatorilor experţi, înţelepţi şi responsabili. În timp ce ar trebui să completeze valorile singaporeze şi să le dea o oarecare prioritate, câţiva occidentali resping aceste valori ca fiind demne de dispreţ. Cel puţin la nivelul de bază al moralităţii „slabe”, există unele puncte comune între Asia şi Occident. În plus, aşa cum mulţi au evidenţiat, oricare ar fi gradul în care ele divid umanitatea, marile religii ale lumii – creştinismul occidental, ortodoxia, hinduismul, budismul, islamismul, confucianismul, daoismul, iudaismul – ele au de asemenea în comun valori-cheie. Dacă oamenii vor dezvolta vreodată o civilizaţie universală, aceasta va apărea gradual, prin exploatarea şi extinderea acestor puncte comune. Astfel, în plus faţă de regula abstenţiunii şi a medierii comune, a treia regulă pentru garantarea păcii într-o lume multicivilizaţională este *regula punctelor comune*: popoarele din toate civilizaţiile ar trebui să caute şi să încerce să extindă valorile, instituţiile şi practicile pe care le ûu în comun cu popoarele din alte civilizaţii.

Acest efort ar contribui nu numai la limitarea ciocnirilor între civilizaţii, ci şi la întărirea Civilizaţiei la singular (scrisă cu majusculă în continuare pentru mai

multă claritate). Singura Civilizaţie se referă probabil la un amestec complex de înalte niveluri de moralitate, religie, învăţământ, artă, filosofie, tehnologie, bunăstare materială şi probabil şi alte lucruri. Evident, acestea nu variază în mod necesar împreună. În momentul de faţă, savanţii identifică uşor punctele de maxim şi de minim ale nivelului Civilizaţiei în istoriile civilizaţiilor. Întrebarea este: cum se pot trece pe grafic prăbuşirile şi urcările Civilizaţiei, ţinând cont de dezvoltarea umanităţii? Există o direcţie generală, datând de secole ce transcende civilizaţiile individuale, ajungând la nivelurile înalte ale Civilizaţiei? Dacă există o asemenea direcţie, este ea un produs al proceselor de modernizare care au făcut ca controlul oamenilor asupra mediului în care se află să crească, generând prin urmare niveluri din ce în ce mai înalte de sofisticare tehnologică şi bunăstare materială? În epoca contemporană, este un nivel înalt de modernitate o astfel de condiţie prealabilă la un nivel înalt al Civilizaţiei? Sau poate că nivelul Civilizaţiei variază în interiorul istoriei civilizaţiilor individuale?

Această problemă reprezintă o altă manifestare a dezbaterii asupra naturii liniare sau ciclice a istoriei. Este de conceput că modernizarea şi dezvoltarea morală umană produsă de o educaţie elevată, de conştientizarea şi înţelegerea societăţii umane şi a mediului natural generează o mişcare susţinută îndreptată spre niveluri din ce în ce mai înalte de Civilizaţie. Alternativ, nivelurile de Civilizaţie pot pur şi simplu să reflecte fazele evoluţiei civilizaţiilor. Atunci când se nasc civilizaţiile, cei care fac parte din ele sunt de obicei viguroşi, dinamici, brutali, schimbători şi expansionişti. Ei sunt relativ necivilizaţi (*uncivilized*). Pe măsură ce civilizaţia respectivă evoluează, ei devin mai ordonaţi şi dezvoltă tehnicile şi talentele care îi fac mai Civilizaţi. Pe măsură ce competiţia între

elementele sale constitutive scade în intensitate şi un stat universal este pe cale de a se naşte, civilizaţia atinge nivelul său cel mai înalt, cel de Civilizaţie, „vârsta de aur" a sa, moralitatea, arta, literatură, filosofia, tehnologia, precum şi competenţa militară, economică şi politică fiind înfloritoare. Pe măsură ce decade din calitatea sa de civilizaţie, nivelul său de Civilizaţie decade de asemenea până ce dispare sub loviturile în valuri ale diferitelor civilizaţii cu un nivel scăzut de Civilizaţie.

Modernizarea a sporit în general nivelul material al Civilizaţiei pretutindeni în lume. A întărit ea însă şi dimensiunile morale şi culturale ale Civilizaţiei? În unele privinţe, se pare că aşa s-a întâmplat. Sclavia, tortura, abuzurile asupra indivizilor au devenit din ce în ce mai puţin acceptabile în lumea contemporană. Totuşi, este acesta pur şi simplu rezultatul impactului civilizaţiei occidentale asupra altor culturi şi prin urmare o reversiune morală se va produce pe măsură ce puterea occidentală decade? Există multe dovezi în anii? 90 ale relevanţei paradigmei „haosului real" din afacerile mondiale: o decădere globală a dreptului şi a ordinii, state eşuate şi o anarhie crescută în multe părţi ale lumi, un val global de crime, mafii şi carteluri ale drogurilor transnaţionale, o crescută dependenţă de droguri în multe societăţi, o slăbire generală a rolului familiei, un declin al încrederii şi al solidarităţii sociale în multe ţări, violenţe etnice, religioase şi civilizaţionale şi supremaţia pistolului, prevalente aproape în întreaga lume. În diferite oraşe – Moscova, Rio de Janeiro, Bangladesh, Shanghai, Londra, Roma, Varşovia, Tokio, Johannesburg, New Delhi, Karachi, Cairo, Bogotá, Washington – crimele sunt în plin elan şi elementele de bază ale Civilizaţiei pălesc. Afirmarea corporaţiilor transnaţionale ce produc bunuri economice este rivalizată din ce în ce mai mult de afirmarea mafiilor

criminale, a cartelurilor drogurilor şi a bandelor teroriste care asaltează violent Civilizaţia. Legea şi ordinea reprezintă primele condiţii prealabile ale Civilizaţiei şi aproape în întreaga lume – Africa, America Latină, fosta Uniune Sovietică, Asia de Sud, Orientul Mijlociu – ele par a se fi evaporat, în timp ce se află sub un serios asalt în China, în Japonia şi în Occident. La nivel global. Civilizaţia pare în multe privinţe că cedează barbarismului, generând o imagine a unui fenomen fără precedent, Vremuri întunecate globale, care coboară probabil asupra umanităţii.

În anii ’50, Lester Pearson a avertizat asupra faptului că oamenii au intrat „într-o epocă în care diferitele civilizaţii vor trebui să înveţe să trăiască alături una de alta, în stare paşnică, învăţând una de la alta, fiecare studiind istoria, idealurile, arta şi cultura celeilalte, îmbogăţindu-şi reciproc vieţile. Alternativa, în această mică lume suprapopulată este neînţelegerea, tensiunea, ciocnirea şi catastrofa” 22 Atât viitorul păcii, cât şi cel al Civilizaţiei depind de înţelegerea şi cooperarea dintre liderii politici, spirituali şi intelectuali ai mărilor civilizaţii ale luruii. În ciocnirea civilizaţiilor, Europa şi America vor sta împreună sau vor fi separate. În marea ciocnire, „*adevărata* ciocnire” globală între Civilizaţie şi barbarism, marile civilizaţii ale lumii, cu bogatele lor realizări din domeniul religiei, artei, literaturii, filosofiei, ştiinţei, tehnologiei, moralităţii şi compasiunii vor sta de asemenea împreună sau vor fi separate. În era pe cale de a se naşte, ciocnirile dintre civilizaţii reprezintă cele mai mari ameninţări la adresa păcii mondiale, iar o ordine internaţională bazată pe civilizaţii este cea mai sigură pază împotriva războiului mondial.

Note

*

Capitolul!

1. Henri A. Kissânger, *Diplomacy* (New York: Simon Schuster. 1994), pp. 23 – 24.

2. Expresia lui H.D.S. Greenway. *Boston Globe*, 3 decembrie 1992, p. 19.

3. Václav Havel, „The New Mesure of Man", *New York Times*, 8 iulie 1994, p. A 27; Jacques Delors, „Questions Conceming European Security", discurs. International Institute for Strategic Studies, Bruxelles, 10 septembrie 1993, p.2.

4. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Révolutions*, (Chicago: University of Chicago Press. 1962), pp. 17 – 18.

5. John Lewis Gaddis. „Toward the Post-Cold War World", *Foreign Affairs*, 70 (primăvara 1991), 101; Judith Goldstein şi Robert O. Keohane, „Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework", în Goitistein şi Keohane (editori), *Ideas and Foreign Policy*: *Beliejs*. *Institutions*, *and Political Change* (Ithaca: Cornell University Press. 1993). Pp. 8 – 17.

6. Francis Fukuyama" The End of History", The National *Interest*, 16 (vara 1989), pp. 4, 18.

7. „Adress to the Congress Reporting on the Yalta Conference44, 1 martie 1945, în Samuel I. Rosemnan. Ed., *Public Papers and Adresses of Franklin D*. *Roosevelt* (New York: Russell and Russell, 1969), XTII, 586.

8. Vezi Max Singer şi Aaron Wildavski. *The Real World Order*: *Zones ofpeace*, *Zones ofturmoil* (Chatham, NJ: Chatham House. 1993); Roben O. Keohane şi Joseph S. Nye, „Introduction: The end of the Cold War în Europe", în Keohane, Nye şi Stanley Hoffinann (editori), *After the Cold War*: *International Institutions and State Stratégies în Europe*, *1989 – 1991* (Cambridge: Harvard University

Press, 1993). P. 6; James M. Goldgeier şi Michael Me Faul. „A Tale of Two Worlds: Core and Peripheiy in the Post-Cold War Era", International Organization, 46 (primăvara 1992), pp. 467 – 491.

9. *Vezi F.S.C. Northrop*, The Meeting of East and West: An Inquiry Conceming World Understanding (*New York*: *Macmillan, 1946*).

10. Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978), pp. 43".

11. Vezi Kenneth N. Waltz, „The emerging Structure of International Politics", *International Securityv* 18 (toamna 1993), pp. „— 79; John J. Mearsheimer, „Back to the Future: Instability în Europe after the Cold War". „International Security", 15 (vara 1990), pp. 5 – 56.

12. Stephen D. Krasner se întreabă asupra importanţei Păcii de la Westphalia ca punct de cotitură. A se vedea lucrarea „Westphalia and All That v în Goldstein şi Keohane (editori), *Ideas and Foreign Policyy* pp. 235 – 264.

13. Zbigniew BrzezinskL *Oui of Control*: *Global Turmoil on the eve of the Twenty/first Century* (New York: Scribner, 1993: Daniel Patrick Moynihan, *Pandaemonium*: *Ethnicity în International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1993); vezi de asemenea Robert Kaplan, „I he Coming Anarchy", „Atlantic Monthly", 273 (februarie 1994), pp. „— 76.

14. Vezi „New York Times44 din 7 februarie 1993, pp. 1, 14 şi Gabriel Schoenfeld, „Outer Limits 4, *Post-Soviet Prospects*. 17 (ianuarie 1993), p. 3, ce citează date ale Ministerului Rus al Apărării.

15. Vezi Gaddis... Toward the Post-Cold War World"; Benjamin R. Barber, Jihad vs. Me World". „Atlantic Monthh". 269 (martie 1992), pp. 53 – 63 şi *Jihad vs. Meworidqtt* w York: Times Books, 1995); Hans Mark...

After Victory in the Cold War: The Global Village or Tribal Warfare", în J.J. Lee şi Walter Korter (editori). *Europe în Transition*: *Political*. *Economic*, *and Security Prospects for the 1990's* (LBJ School of Public A flairs. University of Texas at Austin, martie 1990), pp. 19 – 27.

16. John J. Mearsheimer, «The Case for a Nuclear Deterrent'v *Foreign Affairs*. 72 (vara 1993), p. 54.

17. Lester B. Pearson. *Democracy în World Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1995), pp. 82 – 83.

18. Johan Gallung a dezvoltat, destul de independent, o analiză care este aproape analogă cu a mea, în ceea ce priveşte tipicitatea politicii mondiale a celor şapte sau opt mari civilizaţii şi a statelor lor de nucicu. Vezi lucrarea să „The emerging Conflict Formations", în Katharine and Majid Tehranian (editori), *Restructuring for* World *Peaee*: *On the Threshold of the Iwenty-First Century* (Cresskill NJ: Hamptön Press, 1992), pp. 23 – 24. Haltung vede şapte gn. Ipuri regional-culturale pe cale de a se naşte, dominate de hegemonii: Statele Unite, Comunitatea Europeană, Japonia, China, Rusia, India şi „nucleul islamic". Printre alţi autori care, la începutul anilor '90, avansau argumente similare în ceea ce priveşte civilizaţiile se numără: Michael Lând, „American aş on Ordinary Country". „American Enterprise", 1 (septembrie – octombrie 1990), pp. 19 – 23; Barry Buzan, „New Patterns of Global Securit in the Twenty-first Century", *International Affairs*, 67 (.1991), pp. 441.448 – 449; Robert Gilpin, „The Cycle of Great Powers: Hâş it Finally Been Bröken? (Princeton University, studiu nepublicat. 19 mai 1993). Pp. 6 s.e.q. William S. Lând, „North-South Relations: Returning to a World of Cultures în Conflict", *Current World Leaders*, 35 (decembrie 1992), pp. 1073 – 1080 şi „Defending Western Culture", *Foreign Policy*, 84 (toamna 1994), pp. 40 – 50; „Looking Back from 2992: A World History, capitolul 13: The Disatrous 21st

Century", *Economist*. 26 decembrie 1992 – 8 ianuarie 1993, pp. 17 – 19; „The New World Order: Back to the Future", *Economist*, 8 ianuarie 1994, pp. 21 – 23: „A Survey of Defence and the Democracies". *Economist*, 1 septembrie 1990; Zsolt RostovanyL „Clash of Civilizations and Cultures: Unity and Disunity of World Order" (studiu nepublicat. 29 martie 1993); Michael Vlahos, „Culture and Foreign Policy", *Foreign Policy*. 82 (primăvara 1991), pp. 59 – 78; Donald J. Puchala, „The History of the Future of International Relations". *Etichs and International Affairs*, 8 (1994). Pp. 177 – 202; Mandi FJmandira. „Cultural Diversity: Key to Survival in the Future" (studiu prezentat cu ocazia primului Congres Mexican asupra Studiilor Viitorului, México City, septembrie 1994). În 1991 Elmandira a publicat în arabă o carte, apărută în franceză anul următor, intitulată *Première Guerre Civilizationnelle* (Casablanca: Rd. Toubkal, 1982, 1994).

19. Fernand Braudel, *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), pp. 210 – 211.

Capitolul 2

1... Istoria lumii este istoria culturilor puternice". Oswald Spengler. *Decline of the West* (New York: A.A. Knopf, 1926 – 1928). II, 170. Printre marile opere ale acestor savanţi care analizează natura şi dinamica civilizaţiilor se numără: Max Weber, *The Soclology of Religion* (Boston: Beacon Press, trans. Ephraim Fischoff, 1968); Emile Dürkheim şi Marcel Mauss, „Note on the Notion of Civilization", „Social Research", 38 (1971). Pp. 808 – 813; Oswald Spengler, *Decline of the West*; Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamies* (New York: American Book Co., 4 vol., 1937 – 1985); Arnold Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 12 vol... 1934 – 1961); Alfred Weber, *Kulturgeschichte als*

Kultursoziologie (Leiden: A.W. Sijthofihs Uitgerversmaatsphappij N.V., 1935); A.L. Kroeber. *Configurations of Culture Growth* (Berkeley: University of California Press. 1944) şi *Style and Civilizations* (Westport. CT: Greenwood Press. 1973); Philip Baghy, *Culture and History*: *Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations* (London: Longmans. Green, 1958): Carroll Quigley, *The e volution of Civilizations*: *An introduction to Historical A na lys îs* (New York: Macmillan. 1961); Rushton Coulborn, *The Ortgin ofcivilized Societies* (Princeton: Princeton University Press, 1959): S.N. Eisenstadt „Cultural Traditions and Political Dynamies: the Origins and Modes ofideological Politics", *British Journal of Sociology*. 32 (iunie 1981). Pp. 155 – 181; Fernand Braudel. *History of Civilizations* (New York: Allen Lanepenguin Press, 1994) şi *On History* (Chicago: University of Chicago Press. 1980); William H. Meneiil, *The rise of the West*: *A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Adda B. Bozeman... Civilizations Under Stress". *Virginia Quarterly Review*. 51 (iarna 1975), pp. L-18, *Strategie Intelligence and Statecraft* (Washington: Brassey's (UŞ). 1992) şi *Politics and Culture în International History*: *from the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994): Christopher Dawson. *Dynamies of* World *History* (Lasalle, ÎL: Sherwood Sugden Co. F 1978) şi *The Movement of* World *Revolution* (New York: Sheed and Ward, 1959); Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*: *Essays on the Changing World-system* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Felipe Femändez-Armesto, *Millenium*: *A History of the Last Thousand Years* (New York: Scribners, 1995). Acestor lucrări le poate fi adăugată lucrarea ultimă, tragică. Însemnată a lui Louis Hartz, *A Synthesis of World*

History (Zürich: Humanity Press. 1983) care „cu o intuiţie remarcabilă", după cum comentează Samuel Beer, întrevede o diviziune a umanităţii foarte asemănătoare orientării actuale a lumii posterioare Războiului Rece** în cinci mari... Arii culturale": creştină, musulmană, hindusă, confucianistă şi africană. Moment comemorativ, Louis Hartz, *Harvard University Gazette*, 89 (27 mai 1994). O privire de ansamblu, sumară şi indispensabilă, precum şi o introducere în analiza civilizaţiilor le prezintă Matthew Nţelko, *the nature ofcivilizations* (Boston: Porter S argent, 1969). Sunt de asemenea îndatorat sugestiilor folositoare conţinute în studiul critic asupra articolului meu din *Foreign Affairs* aparţinând lui Hayward W. Alker, Jr., „If Not Huntington Civilizations, Then Whose?; (studiu nepublicat, Massachusetts Institute of Technology1, 25 martie 1994).

2. Braudel, *On History*, pp. 177 – 181, 212 – 214 şi *History of Civilizations*, pp. 4 – 5: Gerrit W. Gong. *The Standard of „Civilization „în International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), 81 s.e.q... Pp. 97 – 100; Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*. Pp. 160 s.e.q. Şi 215 s.e.q. Arnold J. Toynbee, *Study of History*, X, pp. 274 – 275 şi *Civilization on Trial* (New York: Oxford University Press, 1948), p. 24.

3. Braudel. *On History*. P. 205. Pentru o revizuire extinsă a definiţiilor de cultură şi civilizaţie. În special în ceea ce priveşte distincţia germană, vezi A.L. Krocber şi Clyde Kluckhohn, *Culture*: *A Critical Review of Concepts and Définitions* (Cambridge: Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, vol. XLVII, No.l. 1952), passim. În special pp. 15 – 29.

4. Bozeman... Civilizations under Stress", p.l.

5. Dürkheim şi Mauss, „Notion of Civilization". P. 811; Braudel, *On History*, pp. 177, 202; Melko, *Nature of*

Civilizations, p. 8; Wallersteiru *Geopolitics and Geoculture*, p. 215; Dawson, *Dynamies of World History*, pp. 51, 402; Spengler, *Decline of the West*, I, p. 31. Interesant este faptul că *International Encyclopaedia of the Social Sciences* nu conţine niciun articol principal despre „civilizaţie" sau... Civilizaţii". „Conceptul de civilizaţie (la singular) este tratat la o subsecţiune a unui articol numit „Urban Revolution", în timp ce „civilizaţiile" (la plural) este menţionat în trecere într-un articol numit „Culture".

6. Herodot, *The Persian Wars* (Harmondsworth, England: Penguin Books. 1972). Pp. 543 – 544.

7. Edward A. Tiryakian, „Reflections on the Sociology of Civilizations44. *Sociologică*! *Analysis*, 35 (vara 1974). P. 125.

8. Toynbee, *Study of History*, I, 455. Citată în Melko, Nature of *Civilizations*. Pp. 8 – 9 şi Braudel, *On History*, p. 202.

9. *Braudel*. History of Civilizations. *P. 35 şi* On History, *pp. 209 – 210*.

10. *Bozeman*, Strategic Intelligence and Statecraft, *p. 26*.

11. Quigley. *Evolution of Civilizations*, pp. 146 s.e.q. Melko, *Nature of Civilisations*, pp. 101 s.e.q. Vezi D.C. Somervell... Argument* în prescurtarea să ia Arnold J. Toynbee. *A Study of History*, vol. I – VI, Oxford Universits Press. 1946), pp. 569 s.e.q.

12. Lucian W. Pye. „China: Frratic State, Frustrated Society". *Foreign Affairs*. 69 (toamna 1990), p. 58.

13. Vezi Quigley. *Evolution of Civilizations*, capitolul 3, în special pp. 77, 84; Max Weber: „The social Psycholog) of the World Religions", în *From Max Weber*: *Essays în Sociology* (London: Routledge, tradusă şi editată de H.H. Gerth şi C. Wright Mills, 1991), p. 267; Baghy, *Culture and History*, pp. 165 – 174, Spengler, *Decline of the West*, II. P.

31 s.e.q. Toynbee, *Study of History*, l, p. 133, XII, pp. 546 – 547; Braudel. *History of Chil limions*. Passim; Meneill. *The rise of the West*, passim; şi Rostovanyi, Clash of Civilizations". Pp. 8 – 9.

14. *Melko*. Satwe o Civilizations, *p. 133*.

15. Braudel. *Ox H'is*: *în „p*. 226.

16. Pentru un adaos n-ai or din anii '90 la această literatură din partea unuia care cunoaşte deopotrivă ambele culturi. Vez: Claudio Vei iz. *The New World of the Gothic Fox* (Berkeley: University of California Press. 1994

17. Vezi Charles A. Şi Mary R. Beard, *The rise of* American *Civilization* (New York: Macmillan, 2 vol… 1927) şi Max Lerner. *America aş a Civilization* (New York: Simon Schuster, 1957). Lemer argumentează, cu convingere patriotică, că „la bine sau la rău. America este ceea ce este – o cultură în adevăratul sens al cuvântului, cu multe caracteristici de putere şi înţelegere de sine care o aşază în rândul marilor civilizaţii ale istoriei, alături de Grecia şi de Roma". El admite de asemenea că, în momentul de faţă. „Marile teorii ale istoriei, aproape fără excepţie, nu găsesc loc pentru vreun concept al Americii în calitate de civilizaţie de sine stătătoare".

18. Asupra rolului fragmentelor de civilizaţie europeană ce creează noi societăţi în America de Nord, America Latină, Africa de Sud şi Australia, vezi Louis Hartz. *The Founding of New Societies*; *Studies in the Uisiory of the United States*, *Latin America*, *South Africa*, *Canada*, *and Australia* (New York: Harcourt. BraceÄ World, 1964).

19. Dawson, *Dinamics of World History*. P. 128. Vezi de asemenea Mary C. Bateson, „Beyond Sovereignity: An Emerging Global Civilization", în R.B.J. Walker şi Saul H. Mendlovitz, eds., *Contending Sovereignties*: *Redefining Political Community* (Boulder: Lynne Rienner, 1990), pp.

148 – 149.

20. Toynbee clasifică deopotrivă budismul Therevada şi pe cel lamaist în rândul civilizaţiilor-fosilă, *Study of History*. 1. Pp. 35, 91 – 92.

21. Vezi, de exemplu. Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993); Toynbee, *Study of History*. Capitolul IX... Contacts between Civilizations in Space (Encounters between Coniemporaries)", Vili, p. 88 s.e.q. Benjamin Nelson, „Civilizaţional Complexes and Intercivilizaţional Encounters", *Sociological Analysis*, 34 (vara 1973). Pp. 79 – 105.

22. S.N. Eisenstadt, „Cultural Traditions and Political Dynamies: The Origins and Modes ofideological Politics", *British Journal ofsociology*. 32 (iunie 1981) p. 157 şi „The Axial Age: The emergence of Transcendental Visions and the Risc of Cleries", *Archives Européennes de Sociologie*, 22 (No. 1.1982), p. 298. Vezi de asemenea Benjamin I. Schwartz, „The Age of Transcendence în Wisdom, Revolution, and Doubt: Perspectives on the First Millenium B.C.[46]v *Daedalus*, 104 (primăvara 1975), p. 3. Conceptul de eră axială" provine de la Karl Jaspers. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (Zürich: Artemisverlag, 1949).

23. Toynbee, *Civilizations on Trial*, p. 69. Cf. William 11. Meneill, *The rise of the West*; pp. 295 – 298, care accentuează gradul în care la venirea erei creştine „drumuri comerciale organizate, atât pe apă, cât şi pe uscat... Legau cele patru mari culturi ale continentului".

24. Braudel, *On History*, p. 14: influenţa culturală a venit în doze mici. Întârziată de lungimea şi încetineala călătoriilor pe care le avea de făcut. Dacă istoricii sunt

---

46 Lusignan - familie originară din Poitou (f ranţa) care s-a instalat în Cipru, odată cu Gui de Lusignon, fondatorul, în 1192, al dinastiei ce i-a purtat numele - n.t

demni de crezare, modele chineze din perioada Tang (618 – 907) au călătorit atât de încet, încât nu au ajuns pe insula Cipru şi la strălucitoarea Curte a Lusignan-ilor* decât în secolul XV. *De* aici s-au împrăştiat, odată cu viteza rapidă a comerţului mediteranean. În Franţa şi la excentrica Curte a lui Carol al VI-lea[47], pantofii cu vârf ascuţit au devenit extrem de populari, moştenire a unei lumi dispărute – la fel cum lumina de la stelele deja moarte ajunge la noi".

25. Vezi Toynbee, *Study of History*, VIII, pp. 347 – 348.

26. Meneill, *Râse of the West*. P. 547".

27. D.K. Fieldhouse, *Economies and Empire*, *1830 – 1914* (London: Macmillan, 1984, p. 3; F.J.C. Heamshow, *Şea Power and Empire* (London: George I larrap and Co., 1940), p. 179.

28. Geofifrey Parker, *The Military Revolution*: *Military Inova*tion *and the rise of the West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), p.4; Michael Howard. „The Military Factor în European Expansion", în Medley Bull şi Adam Watson. Ed., *The eexpansion of International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), pp. 33 s.e.q.

29. A.G. Kenwood şi A.L. Lougheed, *The Growth* of the *International Economy*, *1820 – 1990* (London: Routledge, 1992), pp. 78 – 79; Angus Maddison. *Dynamic Forces în Capitalist Development* (New York: Oxford University Press, 1991), pp. 326 – 27; Alan S. Blinder, raportat în *New York Times*, 12 martie 1995, p. 5E. Vezi de asemenea Simon Kuznets, „Quantitative Aspects of the eeconomic Growth of Nations – X. Level and Structure of

47 Carol al Vl-lea - rege al Franţei (1380 - 1422); a domnit mai întâi sub tutela unchilor săi. a învins armata flamandă la Rozebeke (1382) şi, în 1388, îşi îndepărtează unchii pentru a împărţi puterea cu consilierii tatălui său; după ce, In 1392, începc să aibă manifestări de nebunie, regatul va cădea aproape în totalitate în mâinile Angliei, prin tratatul de la Troyes (1420) - n.t.

Foreign Trade: Long-term Trends", *Economic Development and Cultural Change*, 15 (ianuarie 1967, partea a II-a), pp. 2 – 10.

30. Charles Hlly, „Reflections on the History of European State-making", în Tilly. Ed., *The Formation of National States în Western Europe* (Princeton: Princeton University Press. 1975), p.18.

31. R.R. Palmer, „Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastie to Naţional War". În Peter Paret, ed., *Makers of Modern Strategyfrom Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton: Princeton University Press, 1986), p. 119.

32. Edward Mortimer, „Christianity and Islam", International *Affairs*, 67 (ianuarie 1991), p. 7.

33. Hedley Bull, *The Anarchical Society* (New York: Columbia University Press, 1977), pp. 9 – 13. Vezi de asemenea Adam Watson, *The e volution of International Society* (London: Routledge, 1992) şi Barry Buzan, „From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the english School". *International Organization*, 47 (vara 1993), pp. 327 – 352, care face distincţie între modelele „civilizaţionale" şi... Funcţionale" ale societăţii internaţionale şi conchide că „societăţile civilizaţionale internaţionale au dominat memoria istorică" şi că acestea „par a nu fi simple aplicaţii ale societăţii funcţionale internaţionale".

34. Spengler, *Decline of the West*, I, pp. 93 – 94.

35. Toynbee, *Study of History*, I, pp. 149 s.e.q., 154, 157 s.e.q.

36. Braudel, *On History* p. XXXIII.

Capitolul 3

1. V.S. Naipaul, „Our Universal Civilization", Conferinţa Wriston, 1990, Institutul Manhattan, *New York*

Review ofbooks, 30 octombrie 1990, p. 20.

2. Vezi James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993): Michael Walzer, *Thick and Thin*: *Moral Argument at Home and Abroad* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994), în special capitolele 1 şi 4; pentru o scurtă privire de ansamblu, Frances V. Harbour, „Basic Moral Values: A Shared Core", *Ethies and* International *Affairs*, 9 (1995), pp. 155 – 170.

3. Václav Havel, „Civilization's Thin Veneer", *Harvard Magazine*, 97 (iulie – august 1995), p. 32.

4. Hedley Bull, *The Anarchical Society*: *A Study of Order în World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977), p. 317.

5. John Rockwell, „The New Colossus: American Culture aş Power Export" şi diverşi autori, „Channel-Surfing Through U.S. Culture în 20 Lands", *New York Times*, 30 ianuarie 1994, sec. 2, pp. I s.e.q. David Rieft „A Global Culture", *World Policy Journal*, 10 (ianuarie 1993 – 94), pp. 73 – 81.

6. Michael Viahos. „Culture and Foreign Policy", *Foreign Policy*, 82 (primăvara 1991), 69; Kishore Maḥbûbani, The Dangers of Decadence: What the Rest Can Teach the West", *Foreign Affairs*. 72 (septembrie – octombrie 1993), p. 12.

7. Aaron L. Friedberg, „The Future of American Power, *Political Science Quarterly*, 109 (primăvara 1994), p. 15.

8. Richard Parker, The Myth of Global News", *New Perspectives Quarterly*, 11 (iarna 1994), pp. 41-"; Michael Gurevitch, Mark R. Levy şi Itzhak Roeh, „The Global Newsroom: convergences and diversities in the globalization of télévision news", în Peter Dahlgren şi Colin Sparks, eds., *Communication and Citizenship*: *Journalism and the Public Sphere in the New Media* (London,

Routledge, 1991), p. 215.

9. Ronald Dore, „Unity and Diversity în World Culture", în Hedley Bull şi Adam Watson, eds., *The eexpansion of* International *Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984), p. 423.

10. Robert L. Bariley. „The Case for Optimism – The West Should Believe in Itself v *Foreign Affairs*, 72 (septembrie – octombrie 1993), p. 16.

11. Vezi Joshua A. Fishman, „The Spread of English aş a New Perspective for the Study of Language Maintenance and Language Shifvv în Joshua A. Fishman. Robert L. Cooper şi Andrew W. Conrad.

The Spread of English: The Sociology of English aş an Additional Language (*Rowley*, *MĂ*: *Newbury House*, *1977*). *Pp. 108 s.e.q.*

12. Fishman, „Spread of English aş a New Perspective", pp. 118 – 119.

13. Randolf Quirk, în Braţ B. Kachru, *The Indianization of English* (Delhi: Oxford, 1983), p. Îi; R.S. Gupta şi Kapil Kapoor. Eds., *English în India – Issues and Problems* (Delhi: Academic Foundation, 1991), p. 21. Cf. Sarvepalli Gopal, „The english Language în India", *Encounter*. 73 (iulie – august 1989), p. 16. Care estimează că 35 de milioane de indieni „vorbesc şi scriu engleza de un tip sau altul". Banca Mondială, *World Development Report 198*5, 1991 (New York University Press, tabelul 1.

14. Kapoor şi Gupta, „Introduction", în Gupta şi Kapoor, eds., *English în India*, p. 21; Gopal, „English Language", p.16

15. Fishman, Spread of English aş a New Perspective", p.115.

16. Vezi *Newsweek*, 19 iulie 1993, p.22.

17. Citat de R.N. Srivastava şi V.P. Sharma, „Indian English Today", în Gupta şi Kapoor, eds., *English în India*,

p. 191; Gopal, „English Language”, p. 17.

18. *New York Times*, 16 iulie 1993, p. A 9; *Boston Globe*, 15 iulie 1993, p. 13.

19. În plus faţă de proiecţiile din *World Christian Encyclopedia*. Vezi de asemenea şi cele ale lui Jean Bourgeois-Pichat, „Le nombre des hommes: État et perspective”, în Albert Jacquard et al... Les *Scientifiques Partent* (Paris: Hachette, 1987), pp. 140, 143, 151.154 – 156.

20. Edward Said despre V.S. Naipaul. Citai de Brent Staples, „Con Men and Conquerors”. *New York Times Book Review*, 22 mai 1994, p. 42.

21. A.G. Kenwood şi A.L. Lougheed, *The Grawth of the International Economy 1820 – 1990* (London: Routledge. 3rd éd., 1992), pp. 78 – 79; Angus Maddison. *Dynamic Forces în Capitalist Development* (New York: Oxford University Press. 1991). Pp. 326 – 327: Alan S. Blinder. *New York Times*, 12 martie 1995, p. 5 E.

22. David M. Rowe. „The Trade and Security Paradox în International Politics” (manuscris nepublicat. Ohio State University. 15 septembrie 1994), p. 16.

23. Dale C. Copeland, „Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations”, *International Security* 20 (primăvara 1996), p. 25.

24. William J. Meguire şi Claire V. Meguire, „Content and Process in the expérience of Self, *Advances în Experimental Social Psychology*, 21 (1988), p. 102.

25. Donald L. Horowitz, „Ethnie Conflict Management for Policy-Makers”, în Joseph V. Montville şi Hans Binnendijk, eds... *Conflict andpeacemaking în Multiethnic Societies* (Lexington, MĂ: Lexington Books, 1990. – p. 121).

26. Roland Robertson, „Globalization Theory and Civilizaţional Analysis”. „Comparative Civilizations

Review", 17 (toamna 1987), p. 22; Jeffery A. Shad, Jr. „Globalization and Islamic Resurgence", *Comparative Civilizations Review*. 19 (toamna 1988). P. 67.

27. Vezi Cyril E. Black, *The Dynamies of Modernisation*: *A Study în Comparative History* (New York: Harper Row. 1966). Pp. L-34; Reinhard Bendix, „Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies în Society and History*, 9 (aprilie 1967), pp. 292 – 293.

28. Fernand Braudel, *On History* (Chicago: University of Chicago Press. 1980), p. 213.

29. Literatură despre caracteristicile distinctive ale civilizaţiei occidentale este, bineînţeles, enormă. Vezi, printre alţii, William H. Meneill, *Râse of the West*: *A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Braudel, *On History* şi operele de tinereţe; Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*: *Essays on the Changing World-System*. (Cambridge: Cambridge University Press. 1991). Karl W. Deutsch este autorul unei comparaţii cuprinzătoare, succinte şi extrem de sugestive între Occident şi alte nouă civilizaţii, în funcţie de 21 de factori geografici, culturali, economici, tehnologici, sociali şi politici, accentuând gradul în care Occidentul diferă de alţii. Vezi Karl W. Deutsch, „On Naţionalism, World Régions and the nature of the West", în Per Torsvik, ed., *Mobilisation*, *Centerperiphety Structures*, *and Nationbuilding*: *A Volume în Commémoration of Stein Rokkan* (Bergen: Universitetforlaget. 1981), pp. 51 – 93. Pentru un rezumat succint al trăsăturilor tipice şi distinctive ale civilizaţiei occidentale în 1500, vezi Charles Tilly, „Reflections on the History of European Statemaking". În Tilly, ed., *The Formation of National States în Western Europe* (Princeton: Princeton University Press. 1975). Pp. 18 s.e.q.

30. Deutsch, „Naţionalism, World Regions and the

West", p. 77.

31. Vezi Robert D. Putnam, *Xfaking Democracy Work*: *Civil Traditions in Modern Italy* (Princeton: Princeton University Press. 1993). P. 121 s.e.q.

32. Deutsch, Naţionalism. World Regions and the West", p. 78. Vezi de asemenea Stein Rokkan. „Dimensions of State Formation and Nationbuilding: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe". În Charles Tilly, *The Formation of National States în Western Europe* (Princeton: Princeton University Press. 1975), p. 576 şi Putnam, *Making Democracy Work*, pp. 124 – 127.

33. Geert Hofstede, „Naţional Cultures în Four Dimensions: A Research-based Theory of Cultural Différences among Nations", *International Studies of Management and Organization*, 13 (1983), 52.

34. Harry C. Triandis, „Cross-Cultuial Studies of Individualism and Collectivism", în *Nebraska Symposium on Motivation 1989* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1990), pp. „— 133 şi *New York Times*. 25 decembrie 1990, p. 41. Vezi de asemenea George C. Lodge şi Ezra F. Vogel, eds., *Ideology and Naţional Competitiveness*: *An Analysis of Nine Countries* (Boston: Harvard Business School Press 1987), passim.

35. Discu (îi asupra interacţiunii civilizaţiilor apar inevitabil, cu unele variaţii ale acestei tipologii a replicii. Vezi Arnold J. Toynbee, *Study of History* (London: Oxford University Press, 1935 – 61), II, p. 187 s.e.q., VIII, pp. 152 – 153, 214; John L. Esposito, *The Islamic Threat*: *Myth or Reality* (New York: Oxford University Press, 1992), pp. 53 – 62; Daniel Pipes*, in the Path of God*: *Islam and Political Power* (New York: Basic Books, 1983), pp. 105 – 142.

36. Pipes, *Path of God*. P. 349.

37. William Pfaff, „Reflections: Economic Development". *New Yorker*, 25 decembrie 1978, p. 47.

38. Pipes, *Path of God*, pp. 197 – 198.

39. Ali Al-Amin Mazrui, *Cultural Forces în Worldpolitics* (London: James Currey, 1990), pp. 4 – 5.

40. Esposito, *Islamic Threat*. P. 55: vezi, în general, pp. 55 – 62; Pipes, *Path of God*, pp. 114 – 120.

4 L Rainer C. Baum, „Authority and Identity – The Invariance Hvpothesis II". „Zeitscrift für Soziologie". 6 (octombrie 1977). Pp. 368 – 369. Vezi de asemenea Rainer C. Baum. „Authority Codes: The Invariance Hypothesis", „Zeitschrift flir Soziologie", 6 (ianuarie 1977), pp. 5 – 28.

42. Vezi Adda B. Bozeman, „Civilizations Under Stress". *Virginia Quarterly Review*, 51 (iarna 1975), p. 5 s.e.q. Leo Frobenius, *Paideuma*: *Umrisse einer Kulturund Seelenlehre* (Münich: C.H. Beck, 1921, pp. 11 s.e.q. Oswald Spengler, *The Decline of the West* (New York: Alfred A. Knopf, 2 vol., 1926, 1928), II, p. 57 s.e.q.

43. Bozeman, „Civilizations Under Stress", p. 7.

„William E. Naff, Reflections on the Question of «Est and West» from the Point of View of Japan", *Comparative Civilizations Review*, 13/14 (toamna 1985 – primăvara 1986), p. 222.

45. David E. Apter, „The Role of Tradiţionalism in the Political Modernization of Ghana and Uganda". *World Politics*, 13 (octombrie 1960), pp. 47 – 68.

46. S.N. Eisenstadt, „Transformation of Social, Political, and Cultural Orders în Modernization". *American Sociological Review*. 30 (octombrie 1965), pp. 659 – 673.

47. Pipes, *Path of God*. Pp. 107, 191.

48. Braudel, *Onhistory*, pp. 212 – 213.

Capitolul 4

1. Jefâery R. Barnett, „Exclusion aş National Security Policy", *Parameters*, 24 (primăvara 1994). P. 54.

2. Aaron L. Friedberg, „The Future of American

Power", *Political Science Quarterly*, 109 (primăvara 1994), pp. 20 – 21.

3. Hedley Bull... The Revolt Against the West", în Hedley Bull şi Adam Watson. Eds... *Expansion of International Society* (Oxford: Oxford University Press. 1984), p. 219.

4. Barry G. Buzan. „New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century", *International Affairs*, 67 (iulie 1991), p. 451.

5. *Project 2025* (schiţă). 20 septembrie 1991. P. 7. Banca Mondială, World *Development Report 1990* (Oxford: Oxford University Press, 1990), pp. 229, 244: *Ţâre World Almanac and Book offacts 1990* (Mahwah. NJ: Funk Wagnalls, 1989), p. 539.

6. Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare, *Human Development Report 1994* (New York: Oxford University Press, 1994), pp. 136 – 137, 207 – 211; Banca Mondială, „World Development Indicators", *World Development Report 1984, 1986, 1990.1994*; Bruce Russe «et al., *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven: Yale University Press, 1994). Pp. 222 – 226.

7. Paul Bairoch, „International Industrialization Levels from 1750 to 1980". *Journal of European Economic History*, 11 (toamna 1982), pp. 296, 304.

8. *Economist*, 15 mai 1993, p. 83, citând Fondul Monetar Internaţional, World *Economic Outlook*v „The Global Economy". *Economist*, 1 octombrie 1994, pp. 3 – 9; *Wall Street Journal*, 17 mai 1993, p. A12; Nicholas D. Kristof, „The rise of China", *Foreign Affairs*, 72 (noiembrie – decembrie 1993), p. 61; Kishore Maḥbûbani, „The Pacific Way". *Foreign Affairs*, 74 (ianuarie – februarie 1995), pp. 100 – 103.

9. International Institute for Strategic Studies... Tables and Analysis". *The Military Balance 1994 – 95*

(London: Brossey's, 1994).

10. *Project 2025*, p. 13; Richard A. Bilzingen *The Globalisation of Arms Production*: *Defense Markets în Transition* (Washington. D.C.: Defense Budget Project, 1993), passim.

11. Joseph S. Nve, Jr... The Changing Nature of World Power". *Political Science Quarterly* (vara 1990), pp. 181 – 182.

12. William H. Meneill, *The rise of the West*: *A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press), 1963, p. 545.

13. Ronald Dore, „Unity and Diversity în Contemporary World Culture", în Bull şi Watson. Cds., *Expansion of International Society*, pp. 420 – 421.

14. William E. Naff, „Reflections on the Question of «East and West» from the Point of View of Japan", *Comparative Civilizations Review*, 13/14 (toamnă 1985 – primăvară 1986), p. 219; Arata Isozaki, „Escaping the Cycle of Eternal Resources", *New Perspectives Quarterly*, 9 (primăvara 1992), p. 18.

15. Richard Sission, „Culture and Democratization in India", în Larry Diamond. *Political Culture and Demoeraey în Developing Countries* (Boulder: Lynne Rienner, 1993), pp. 55 – 61.

16. Graham E. Fuller, „The Appeal of Iran", *Naţional Interest*, 37 (toamna 1994), p. 95.

17. Eisuke Sakakibara, „The end of Progressivism: A Search for New Goals". *Foreign Affairs*, 74 (septembrie – octombrie 1995), pp. 8 – 14.

18. T.S. Eliot, *Ideea of a Christian Society* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1940). P. 64.

19. Gilles Kepel, *Revenge ofgod*: *The Resurgence of Islam, Christianityandjudaism in the Modern World* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press,

traducere de Alan Braley 1994), p. 2.

20. George Weigel, „Religion and Peace: An Argument Complexificã", *Washington Quarterly*, 14 (primăvara 1991), p. 27.

21. James H. Billington. „The Case for Orthodoxy", *New Republic*, 30 mai 1994, p. 26; Suzanne Massie, „Back to the Future", *Boston Globe*, 28 martie 1993, p. 72.

22. *Economist*, 8 ianuarie 1993, p. 46; James Rupert, „Datei îne Tashkent: Post-Soviet Central Asia; *Foreign Policy*, 87 (vara 1992), p. 180.

23. Farced Zakaria, „Culture Îs Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", *Foreign Affairs*, 73 (martie – aprilie 1994), p. 118.

24. Hassan alturabi, „The Islamic Awakening's Secqrtă Wave". *New Perspectives Quarterly*, 9 (vara 1992), pp. 52 – 55; Ted G Jelen, *The political Mobilization ofreligious* Beliefţnew York: Praeger, 1991), pp. 55 s.e.q.

25. Bernard Lewis, „Islamic Revolution", *New York Review of Books*. 21 ianuarie 1988, p. 47; Kepel, *Revenge of God*. P. 82.

26. Sudhir Kakar, „The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict" (manuscris nepublicat), capitolul 6, „A New Hindu Identity". P. II.

27. Suzanne Massie, „Back to the Future", p. 72; Rupert, „Dateiine Tashkent", p. 180.

28. Rosemary Radiord Ruther, „A World on Fire with Faith", *New York Times Book Review*, 26 ianuarie 1992, p.10; William H. Meneill, „Fundamentalism and the World of the 1990's" în Martin E. Marty şi R. Scott Appleby, eds., *Fundamentalisms and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), p. 561.

29. *New York Times*. 15 ianuarie 1993. P. A9; Henry Clement Moore, *Images of Development*: *Egyptian Engineers în Search of Industry* (Cambridge: M.I.T. Press,

1980), pp. 227 – 228.

30. Henry Scott Stokes, „Korea's Church Militant", *New York Times Magazine*. 28 noiembrie 1972. P. 68.

31. Rev. Edward J. Dougherty, S.J., *New York Times*, 4 iulie 1993, p. 10; Timothy Goodman. „Latin America's Reformation". American *Enterprise*, 2 (iulie – august 1991), p. 43; *New York Times*, 11 iulie 1993. P. 1; „Time", 21 ianuarie 1991. P. 69.

32. *Economist*, 6 mai 1989. P. 23: 11 noiembrie 1989. P. 41; *Times* (Londra), 12 aprilie 1990, p. 12; *Observer*, 27 mai 1990, p. 18.

33. *New York Times*, 16 iulie 1993, p. A9; *Boston Globe*, 15 iulie 1993, p. 13.

34. Vezi Mark Jucrgensmcyer. *The New Cold War*? *Religious Naţionalism Confronts the Secular State* (Berkeley: University of California Press, 1993).

35. Zakaria, „Conversation with Lee Kuan Yewv p. 118; alturabi, „Islamic Awakening's Second Wave", p. 53. Vezi Terrance Carroll, „Secularization and States of Modernity", *World Politics*, 36 (aprilie 1984), pp. 362 – 382.

36. John L. Esposito, *The Islamic Threat*: *Myth or Realitycnw* York: Oxford University Press, 1992), p. 10.

37. Régis Debray, „God and the Political Planet". *New Perspectives Quarteriv*, 11 (primăvara 1994), p. 15.

38. Esposito, *Islamic Threat*, p. 10; Gilles Kepel, citat de Sophie Larmes. „La revanche de Dieu – Interview with Gilles Kepel", *Géopolitique*, 33 (primăvara 1991), p. 14: Moore, *Images of Development*, pp. 214 – 216.

39. Juergensmeyer, *The New Cold War*, p. 71; Edward A. Gargan, „Hindu Rage Against Muslims Transforming Indian Politics". *New York limes*. 3 august 1993. P. A 17.

40. Dore. În Bull şi Watson, eds... *Expansion of* International *Society*, p. 411; Me Neill. În Marty şi

Appleby, eds., *Fundamentalisms and Society*, p. 569.

Capitolul 5

L Kishore Maḥbûbani, The Pacific Way v *Foreign Affairs*. 74 (ianuarie-februarie 1995), pp. 100103; IMD Executive Opinion Survey. *Economist*. 6 mai 1995. P. 5; Banca Mondială. *Global Economic Prospects and the Developing Countries 1993* (Washington, 1993), pp. 66 – 67.

2. Tommy Koh, *America's Role în Asia*: *Aslan Plews* (Fundaţia Asia, Centrul pentru Afacerile Asiei Pacifice, Raportul no. 13, noiembrie 1993), p.l.

3. Alex Kerr, *Japan Times*, 6 noiembrie 1994, p. 10.

4. Yasheng Huang, „Why China Will Not Collapse", *Foreign Policy*, 95 (vara 1995), p. 57.

5. *Cable News Network*, 10 mai 1994; Edward Friedman. „A Failed Chinese Modernity", *Daedalus*, 122 (primăvara 1993), p. 5; Perry Link, China's Core Problem", ibid., pp. 201 – 204.

6. *Economist*, 21 ianuarie 1995, pp. 38 – 39; William Theodore de Bary, „The New Confucianism în Beijing", *American Scholar*, 64 (primăvara 1995), p. 175 s.e.q. Benjamin L. Seif, „Changing Role for Confucianism în China", *Woodrow Wilson Center Report*, 7 (septembrie 1995), pp. 4 – 5; *New York Times*, 26 august 1991, A 19.

7. Lee Teng-hui... Chinese Culture and Political Renewal". *Journal of Democracy*. 6 (octombrie 1995), pp. 6 – 8.

8. Alex Kerr, *Japan Times*: 6 noiembrie 1994, p. 10; Kazuhiko Ozawa, „Ambivalence în Asia", *Japan Update*, „(mai 1995). Pp. 18 – 19.

9. Pentru unele din aceste probleme, vezi Ivan P. Hall, „Japanvs Asia Card", *Naţional Interest*, 38 (iarna 1994 – 95), p. 19 s.e.q.

10. Casimir Yost. „America's Role în Asia: One Year Latei" (Fundaţia Asia. Centrul pentru Afacerile Asiei Pacifice, Raportul no. 15, februarie 1994), p. 4; Yoichi Funabashi, „The Asianization of Asia". *Foreign Affairs*, 72 (noiembrie – decembrie 1993), p. 78; Anwar Ibrahim, *International Herald Tribune*, 31 ianuarie 1994. P. 6.

11. Kishore Maḥbûbani, Asia and a United State în Decline", *Washington Quarterly*, 17 (primăvara 1994). Pp. 5 – 23; pentru un punct de vedere contrar, vezi Eric Jones. „Asia's Fâţe: A Response to the Singapore School", *Naţional Interesă* 35 (primăvara 1994), pp. 18 – 28.

12. Mahathir bin Mohamad, *Mare jirenma* (dilema malaeziană) (Tokyo: Imura Bunka Jigyo, traducere de Takata Masayoshi, 1983), p. 267, citată în Ogura Kazuo… A Call for a New Concept of Asia", *Japan Echo*. 20 (toamna 1993), p. 40.

13. Li Xiangiu, „A Post-Cold War Alternative from Rast Asia", *Stroits limes*. 10 februarie 1992, p. 24.

14. Yotaro Kobayashi, „Re-Asianize Japan", *New Perspectives Quarterly*, 9 (ianuarie 1992), p. 20; Funabashi, „The Asianization of Asia", pp. 75 s.e.q. George Yong-Soon Yce, „New East Asia înin a Multicultural World", *International Herald Tribune*, 15 iulie 1992, p. 8.

15. Yoichi Funabashi, „Globalize Asia", *New Perspectives Quarterly*. 9, (iarna 1992), pp. 23 – 24: Kishore M. Maḥbûbani" The West and the Rest", *Naţional Interest*. 28 (vara 1992), 7; Hazuo, „New Concept of Asia", p. 41.

16. *Economist*, 9 martie 1996, p. 33.

17. Bandar bin Sultan, *New York Times*, 10 iulie 1994, p. 20.

18. John L. Esposito, *The Islamic Threat*: *Myth or Reality* (New York: Oxford University Press, 1992), p. 12: Ali E. Hillal Dessouki, „The Islamic Resurgence". În Ali E.

Llillal Dessouki. Ed... *Islamic Resurgence in the Arab World* (New York: Praeger, 1982). Pp. 9 – 13.

19. Thomas Case, citat în Michael Walzer. *The Revolution of the Saints*: *A Study in the Origins of Radical Politics* (Cambridge: Harvard University Press, 1965). Pp. 10 – 11: Hassan alturabi... The Islamic Awakening's Second Wave", *New Perspectives Quarterly*, 9 (vara 1992), p. 52. Cea mai folositoare lucrare pentru a înţelege caracterul, farmecul. Îngrădirile şi rolul istoric al fundamentalismului islamic de la sfârşitul secolului XX poate fi studiul lui Walzer asupra calvinismului puritan englez din secolele XVI şi XVII.

20. Donald K. Emerson, „Islam and Regime în Indonezia: Who's Coopting Whom?" (studiu nepublicat, 1989), p. 16; M. Nasir Tamara, *îndonesia in the Wake of Islam*. *1965 – 1985* (Kuala Lumpur: Institute of Strategie and International Studies Malaysia, 1986), p. 28; *Economist*, 14 decembrie 1985, pp. 35 – 36; Henry Tanner, Islam Challenges Secular Society", *International Herald Tribune*. 27 iunie 1987. Pp. 7 – 8: Sabri Sayari, „Politicization of Islamic Retradiţionalism: Some Preliminarv Notes", în Metin Heper and Raphael Israeli, eds. *Islam and Politics in the Modern Middle East* (London: Croom I lelm, 1984), p. 125; *New York Times*, 26 martie 1989, p. 14; 2 martie 1995, p. A 8. Vezi, de exemplu, rapoarte asupra acestor ţări în *New York Times*. 17 noiembrie 1985, p. 2E; 15 noiembrie 1987, p. 13; 6 martie 1991. P. A 11; 20 octombrie 1990. P. 4; 26 decembrie 1992. P. 1; 8 martie 1994, p. A 15 şi *Economist*, 15 iunie 1985, pp. 36 – 37 şi 18 septembrie 1992, pp. 23 – 25.

21. *New York Times*, 4 octombrie 1993, p. A 8; 29 noiembrie 1994, p. A 4; 3 februarie 1994. P. I; 26 decembrie 1992, p. 5; Erika G Alin, „Dynamies of the Palestinian Uprising: An Assessment of Causes, Character,

and Conséquences", *Comparative Politics*, 26 (iulie 1994), 494; *New York Times*, 8 martie 1994, p. A 15: James Peacock, „The Impact of Islam. *Wilson Quarterly*, 5 (primăvara 1981), p. 142; Tamara, *Indonesia in the Wake of Islam*. P. 22.

22. Olivier Roy, *The Failure of Political Islam* (London: feuiris, 1994), p. 49 s.e.q. *New York Times*, 19 ianuarie 1992, p. E 3; *Washington Post*. 21 noiembrie 1990. P. A 1. Vezi Gilles Keppel. *The Revenge ofgod*: *The Resurgence of Islam. Christianity, and Judaism in the Modern World* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press. 1994), p. 32: Fanda Faouzia Charfi. „When Galileo Meets Allah", *New Perspectives Quarterly*. 11 (primăvara 1994), p. 30; Esposito, *Islamic Threat*, p. 10.

23. Mahnaz Ispahani, „Varieties of Muslim Expérience". *Wilson Quarterly*. 13 (toamna 1989), p. 72.

24. Saad Eddin Ibrahim, „Appeal of Islamic Fundamentalism" (studiu prezentat la Conferinţa asupra Islamului şi Politicii în Lumea Contemporană Musulmană, Harvard University, 15 – 16 octombrie 1985), pp. 9 – 10 şi... Islamic Militancy aş a Social Movement: The Case of Two Groups în Egypt", în Dessouki, ed... *Islamic Resurgence*, pp. 128 – 131.

25. *Washington Post*, 26 octombrie 1980, p. 23: Peacock, „Impact of Islam", p. 140; Ilkay Sunăr şi Binnaz Toprak, „Islam în Politics: The Case of Turkey", *Government and Opposition*, 18 (toamna 1983). P. 436; Richard W. Bulliet, „The Israeli – PLO Acord: The Future of the Islamic Movement", *Foreign Affairs*, 72 (noiembrie – decembrie 1993). P. 42.

26. Ernest Gellner, „Up from Imperialism", *New Republic*, 22 mai 1989, p. 35; John Murray Brown. „Tansu Ciller and the Question ofturkish Identity", *World Policy Journal*. 11 (toamna 1994), p. 58; Roy, *Failure of Political*

Islam. P. 53.

27. Fouad Ajami, «The Impossible Life of Muslim Liberalism". *New Republic*, 2 iunie 1986, p. 27.

28. Clement Moore l-lenry... The Mediterranean Debt Crescent" (manuscris nepublicat), p. 346; Mark N. Katz, „Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia". *Central* Aslan *Monitor* (no. 2, 1994), p. 27; Mehrdad Haghayeghi, Islamic Revival in the Central Aslan Republies". *Central Aslan Survey*, 13 (nr. 2.1994), p. 255.

29. *New York Times*, 10 aprilie 1989, p. A 3; 22 decembrie 1992, p. 5; *Economist*, 10 octombrie 1992. P. 41.

30. *Economist*, 20 iulie 1991, p. 35; 21 decembrie 1991 – 3 ianuarie 1992, p. 40; Mahftilzul Hoque Choudhui, „Naţionalism, Religion and Politics în Bangladesh", în Rafiuddin Ahmed, ed., *Bangladesh*: *Society Religion and Poli ties* (Chittagong: South Asia Studies Group, 1985), p. 68; *New York Times*, 30 noiembrie 1994. P. A 14; *Wall Street Journal*, 1 martie 1995, pp. 1, A 6.

31. Donald L. Horowitz, „The Qur an and the Common Law: Islamic Law Reform and the Theory of Legal Change", American *Journal of Comparative Law*. 42 (primăvară – vară 1994), 234 s.e.q.

32. Dessouki. „Islamic Resurgence", p. 23.

33. Daniel Pipes, *in the Path of Cod*: *Islam and Political Power* (New York: Basic Books, 1983). Pp. 282283, 290 – 292; John Barrett Kelly. *Arabia*. *The Gulfandthe West* (New York: Basic Books, 1980). Pp. 261, 423, citat în Pipes, *Path of God*, p. 291.

34. Divizia Populaţie a Naţiunilor Unite, *World Population Prospects*: *The 1992 Revision* (New York: United Nations, 1993), tabelul A 18: Banca Mondială, World *Development Report 1995* (New York: Oxford University Press. 1995), tabelul 25; Jean Bourgeois-Pichat,

„Le Nombre des Hommes: Etat et Prospective”, în Albert Jacquard, ed… *Les Scientifiques Par lent* (Paris: Hachette, 1987), pp. 154, 156.

35. Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the early Modern* World (Berkeley: University of California Press, 1991). Passim, în spécial 24 – 39.

36. Herbert Moeller, „Youth aş a Force in the Modern World”. *Comparative Studies în Society and History*, 10 (aprilie 1968), pp. 237 – 260; Lewis S. Feuer. „Générations and the Theory of Revolution”. *Survey*. 18 (vara 1972), pp. 161 – 188.

37. Peter W. Wilson şi Douglas F. Graham, *Saudi Arabia*: *The Coming Storm* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1994), pp. 28 – 29.

38. Philippe Fargues, „Demographie Explozion or Social Uphcaval”, în Ghassen Salame, ed., *Demoeraey Without Democrats*? *The Renewal of Politics in the Muslim World* (London: I.B. Tauris, 1994), pp. 158 – 162, 175 – 177.

39. *Economist*, 29 august 1981, p. 40; Denis Dragounski, „Threshold of Violence”, *Freedom Review*, 26 (martie-aprilie 1995), p. 11.

Capitolul 6

1. Andreas Papandreu, „Europe Turns Left”, *New Perspectives Quarterly*, 11 (iarna 1994), p. 53; Vuk Draskovic, citat în Janice A. Braun, „Islam in the Balkans”. *Freedom Review*, 22 (noiembrie-decembrie 1991), p. 31; F. Stephen Larrabee, „Instability and Change in the Balkans”, *Sunnval*, 34 (vara 1992), 43; Misha Glenny. „Heading Off War in the Southern Balkans”, *Foreign Affairs*. 74 (mai – iunie 1995), pp. 102 – 103.

2. Ali Al-Amin Mazrui, *Cultural Forces în World Politics* (London: James Currey, 1990), p. 13.

3. Vezi, exempli graţia, *Economist*, 16 noiembrie 1991, p. 45, 6 mai 1995, p. 36.

4. Ronald B. Palmer şi Thomas J. Reckford, *Building ASEAN*: *20 Years ofsoutheast Asian Cooperation* (New York: Praeger. 1987). P. 109; *Economist*, 23 iulie 1994, pp. 31 – 32.

5. Barry Buzan şi Gerald Scgal, „Rethinking East Aslan Security, *Survival*, 36 (vara 1994), p. 16.

6. *Far Eastern Economic Review*, 11 august 1994, p. 34.

7. Un interviu luat de Kenichi Ohmae lui Datsuk Seri Mahathir bin Mohamad din Malayezia, pp. 3, 7; Rafidah Azia, *New York Times*, 12 februarie 1991, p. D 6.

8. *Japan Times*, 7 noiembrie 1994, p. 19; *Economist*. 19 noiembrie 1994, p. 37.

9. Murray Weidenbaum, „Greater China: A New Economie Colossus?", *Washington Quarterly*, 16 (toamna 1993). Pp. 78 – 80.

10. *Wall Street Journal*. 30 septembrie 1994, p. A 8; *New York Times*. 17 februarie 1995, p. A 6.

11. *Economist*. 8 octombrie 1994. P."; Andres Serbin. „Towards on Association of Caribbean States: Raising Some Awkward Question", *Journal of Interamerican Studies*, 36 (iarna 1994), pp. 61 – 90.

12. *Tar Eastern Economic Review*. 5 iulie i 990, pp. 24 – 25.5 septembrie 1991, pp. 26 – 27; *New York limes*. 16 februarie 1992, p. 16; *Economist*. 15 ianuarie 1994, p. 38; Robert D. Hormats, Making Re* gionalism Safe", *Foreign Affairs*, 73 (martie – aprilie 1994), pp. 102 – 103; *Economist*, 10 iunie 1994, pp. 47 – 48; *Boston Globe*, 5 februarie 1994, p. 7. Despre MERCOSUR, vezi Luigi Manzetti, „The Political Economy of MERCOSUR". *Journal of Interamerican Studies*, 35 (iarna 1993 – 94). 101 – 141 şi Felix Pena, New Approaches to Economic Integration in

the Squthern Come", *Washington Quarterly*. 18 (vara 1995); pp. 113 – 122.

13. *New York Times*, 8 aprilie 1994, p. A 3, 13 iunie 1994, pp. D 1, D 5, 4 ianuarie 1995, p. A 8; interviul lui Mahathir cu Ohmae, pp. 2.5; „Aslan Trade New Directions". *AMEX Bank Review*. 20 (22 martie 1993). Pp. L-7.

14. Vezi Brian Pollins, „Does Trade Still Follow the F lag?", *American Political Science Review*, 83 (iunie 1989), pp. 465 – 480; Joanne Gowa şi Edward D. Mansficid, „Power Polities and International Trade", *American Political Science Review*, 87 (iunie 1993), 408 – 421 şi David M. Rowe, „Trade and Security în International Relations" (studiu nepublicat. Ohio State University, 15 septembrie 1994), passim.

15. Sidney W. Mintz, „Can Haiti Change?", *Foreign Affairs*. 75 (ianuarie – februarie 1995), 73; Ernesto Perez Bailadares şi Jocelyn Mecalla, citaţi în „Hait fs Traditions of Isolation Makes U.S. Task Härder", *Washington Post*, 25 iulie 1995, p. A.I.

16. *Economist*. 23 octombrie 1993. P. 53.

17. *Boston Globe*, 21 martie 1993, pp. 1, 16, 17; *Economist*, 19 noiembrie 1994, p. 23, 11 iunie 1994, p. 90. Similitudinea dintre Turcia şi Mexic din acest punct de vedere a fost evidenţiată de Barry Buzan. „New Patterns of Global Security in the Twenty – first Century", *International Affairs*, 67 (iulie 1991), 449 şi de Jagdish Blagwati. *The World Trading System at Risk* (Princeton: Princeton University Press, 1991). P. 72.

18. Vezi Marchizul de Custine, *Empire of the Czar*: *A Journey Through Eternal Russia* („New York: Doubleday; 1989; ediţia originală: Paris, 1844), passim.

19. P. Ya Ceeadaev. *Articles and Letters* (*Statyi ipisma*) (Moscow: 1989), p. 178 şi N. Ya. Danilevskiy,

Russia and Europe (*Rossiyai Yevropaj*. Pp. 267 – 268, citat în Serghei Vladistavovich Chugrov, „Russia Betwecn Easi and West". În Steve Hirsch, ed., MEMO 3: *În Search of Answers in the Post-Soviet Era* (Washington D.C.: Bureau ofnalional Affairs, 1992), p. 138.

20. Vezi Leon Aron, „The Battic for the Soul of Russian Foreign Policy", *The American Enterprise*. 3 (noiembrie-decembrie 1992), p. 10 s.e.q.: Alexei G Arbatov, „Russia's Foreign Policy Alternatives", *International Security*. 18 (toamna 1993). P. 5 s.e.q.

21. Serghei Stankevici, „Russia în Scarch of Itself", *Naţional Interest*, 28 (vara 1992), pp. 48 – 49.

22. Albert Motivans, „Openness to the West în European Russia". RFE/RL *Research Report*, I (27 noiembrie 1992), pp. 60 – 62. Savanţii au calculat alocarea voturilor prin diferite moduri, cu diferenţe minore în ceea ce priveşte rezultatele. Am utilizat analiza lui Sergei Chugrov, „Political Tendencies în Russia's Regions: Evidence from the 1993 Parlamentary Elections (studiu nepublicat, Harvard University, 1994).

23. Chugrov, „Russia Between". P. 140.

24. Samuel P. Huntinaton. *Political Order în Changing Societies* („New Haven: Yale University Press, 1968), pp. 350 – 351.

25. Duygo Bazoglu Sezer, „Turkey's Grand Strategy Facing a Dilema". *International Spectator*. 27 (ianuarie-martie 1992). P. 24.

26. Clyde Haberman, „On Iraq's Other Front", *New York Times Magazine*. 18 noiembrie 1990, p. 42; Bruce R. Kuniholm, „Turkey and the West". *Foreign Affairs*, 70 (primăvara 1991), pp. 35 – 36.

27. Lan Lesser, „Turkey and the West alter the Guifwar", *International Spectator*. 27 (ianuarie – martie 1992), p. 33.

28. *Financial Times*. 9 mânie 1992. P. 2; *New York Times*, 5 aprilie 1992. P. F, 3; Tansu Ciller, The Role ofturkey in the New World". *Strategie Review*, 22 (iarna 1994), p. 9: Haberman, „Iraq's Other Front", p."; John Murray Brown... Tansu Ciller and the Question of Turkish Identity", *World Policy Journal*, 11 (toamna 1994). P. 58.

29. Sezer, „Turkey's Grand Strategy". P. 27: *Washington Post*. 22 martie 1992; *New York limes*. 19 iunie 1994. P.4.

30. *New York Times*. 4 august 1993, p. A 3; 19 iunie 1994, p. 4; Philip Robins, „Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaidjan and the Central Aslan States", *Middle East Journal* 47 (toamna 1993), 593 – 610: *Economist*, 17 iunie 1995, pp. 38 – 39.

31. Bahri Yilmaz. „Turkey's new Role în International Politics". *Aussenpolitik*. 45 (ianuarie 1994), p. 94.

32. Eric Rouleau, „The Challenges to Turkey", *Foreign Affairs*. 72 (noiembrie-decembrie 1993), p. 119.

33. Rouleau. „Challenges", pp. 120 – 121; *New York Times*, 26 martie 1989. P. 14.

34. Ibid.

35. Brown... Question of Turkish Identity". P. 58.

36. Sezer... Turkey's Grand Strategy". Pp. 29 – 30.

37. Ciller, Turkey in the New World1", p. 9.: Brown, Question of Turkish Identity", p. 56; Tansu Ciller, Turkey and NATO: Stabilitv in the Vortex of Change". *NATO Review*, 42 (aprilie 1994), p. 6; Suieyman Demirei, *BBC Summary of* World *Broadeasts*. *2* februarie 1994. Pentru alte utilizări ale metaforei podului, vezi Bruce R. Kuniholm, „Turkey and the West". *Foreign Affairs*. 70 (primăvara 1991), p. 39; Lesser, „Turkey and the West", p. 33.

38. Octavio Paz, T'ne Border of Time", interviu cu Nathan Gardels, *New Perspectives Quarterly*. 8 (iarna 1991), p. 36.

39. Pentru o exprimare a acestei ultime îngrijorări, vezi Daniel Patrick Moynihan, „Free Trade with an Unfree Society: A Commitment and its Conséquences”, *Naţional Interest* (vara 1995), pp. 28 – 33.

40. *Financial Times*. 11 – 12 septembrie 1993. P. 4; *New York Times*, 16 august 1992, p.3

41. *Economist*. 23 iulie 1994. P. 35; Irene Vloss. Comisar pentru drepturile omului (Australia), *New York Times*, 16 august 1992, p. 3; *Economist*, 23 iulie 1994, p. 35: *Boston Globe*, 7 iulie 1993, p.2; *Cable News Network*. News Report, 16 decembrie 1993: Richard Higgot. „Closing a Branch Office of Empire: Australian Foreign Policy and the UK at Century’s End”, *International Affairs*. 70 (ianuarie 1994), p. 58.

42. Jat Sujamiko. *The Australian*, 5 mai 1993, p. 18, citat în Higgott, Closing a Branch”, p. 62; Higgott, „Closing a Branch”, p. 63; *Economisi*. 12 decembrie 1993. P. 34.

43. Transcriere a interviului cu Keniche Ohmae, 24 octombrie 1994, pp. 5 – 6. Vezi de asemenea *Japan Times*, 7 noiembrie 1994. P. 19.

„Fostul ambasador al Australiei. Richard Woolcott, *New York Times*. 16 august 1992. P. 3.

45. Paul Kelly, Reinventing Australia”. *Naţional Interest** 30 (iarna 1992), p. 66; *Economist*. 11 decembrie 1993, p. 34; Higgott, „Closing a Branch”, p. 58.

46. Lee Kuan Yew, citat în Higgott, Closing a Branch”, p. 49.

Capitolul 7

1. *Economist*. 14 ianuarie 1995, p. 45; 26 noiembrie 1994, p. 56, rezumatul articolului lui Juppé în *Le Monde*, 18 noiembrie 1994; *New York Times*, 4 septembrie 1994, p. 11.

2. Michael Howard. „Lessons of the Cold War”, *Sunnval* 36 (iarna 1994), pp. 102 – 103; Pierre Behar, „Central Europe: The New Lines of F racture”, *Géopolitique*, 39 (ediţia engleză, august 1992), p. 42: Max Jakobson. „Collective Security în Europe Today”, *Washington Quarterly*, 18 (primăvara 1995), p. 69; Max Beloff. „Fault Lines and Steeples: The Divided Loyalties of Europe”, *Naţional Interest*, 23 (primăvara 1991), p. 78.

3. Andreas o platka. „Vienna and the Mirror of History”, *Geopolitique*, 35 (ediţia engleză, toamna 1991), p. 25; Vyiautas Landsbergis, „The Choice”, *Geopolitique*, 35 (ediţia engleză, toamna 1991), p. 3; *New York Times*. 23 aprilie 1995, p. 5 E.

4. Carl Bildt, „The Baltic I.itmus Test”. *Foreign Affairs*, 73 (septembrie – octombrie 1994), p. 84.

5. *New York Times*. 15 iunie 1995, p. A 10.

6. *RFE/RL Research Bulletin*, 10 (16 martie 1993), pp. I, 6.

7. William D. Jackson, „Imperial Temptations: Ethnies Abroad”, *Orbis*. 38 (iarna 1994), p. 5.

8. Jan Brzezinski. *New York Times*, 13 iulie 1994, p. A 8.

9. John F. Mearsheimer… The Case for a Ukrainian „Nuclear Deterrent: Debate”, *Foreign Affairs*. 72 (vara 1993), pp. 50 – 66.

10. *New York Times*. 31 ianuarie 1994, p. A 8.

11. Citat în Ola Tunander… New European Dividing Lines?. În Valter Angell. Ed., *Norway Facing a Changing Europe*: *Perspectives and Options* (Oslo: Norwegian Foreign Policy Studies. Nr. 79, Fridtjof Nansen Institute el. Al., 1992), p. 55.

12. John Morrison, „Pereyaslav and After: The Russian – Ukrainian Relations hip”, *International Affairs*, 69 (octombrie 1993), p. 677.

13. John King Fairbank, ed., *The Chinese World Order*: *Tradiţional China's Foreign Relations* (Cambridge: Harvard University Press, 1968), pp. 2 – 3.

14. Perry Link, The Old Man's New China", *New York Review of Books*, 9 iunie 1994, p. 32.

15. Perry Link, „China's Core* Problem", *Daedalus*, 122 (primăvara 1993), p. 205; Weimingtu, „Cultural China: The Peripher) aş the Center. *Daedalus*. 120 (primăvara 1991). P. 22; *Economist*, 8 iulie 1995, pp. 31 – 32.

16. *Economist*, 27 noiembrie 1993, p. 33; 17 iulie 1993, p. 61.

17. *Economist*. 27 noiembrie 1993, p. 33: Yoichi Funabashi, „The Asianization of Asia", *Foreign Affairs*, 72 (noiembric-decembrie 1993), 80. Vezi. În general, Murray Weidenbaum şi Samuel Hughes, *The Bamboo Network* (New York: Free Press. 1996).

18. Christopher Gray, citat în *Washington Post*, I decembrie 1992, p. A 30; Lee Kuan Yew, citat în Maggie Farley. „The Bamboo Network". *Boston Globe Magazine*, 17 aprilie 1994. P. 38: International *Herald Tribune*, 23 noiembrie 1993.

19. *International Herald Tribune*, 23 noiembrie 1993; George Hicks şi J.A.C. Mackie, *A* Question of Identity: Despite Media Hype, They Are Firmly Settled în Southeast Asia", *Far Eastern Economic Review*, 14 iulie 1994, p. 47.

20. *Economist*, 16 aprilie 1994, p. 71; Nicholas D. Kristof. „The rise of China", *Foreign Affairs*, 72 (noiembrie-decembrie 1993), p. 48; Gerrit W. Gong, „China's Fourth Revolution". *Washington Quarterly*, 17 (iarna 1994), p. 37; *Wall Street Journal*, 17 mai 1993. P. A 7 A; Murray L. Weidenbaum, *Greater China*: *The Next Economic Superpower*? (St. Louis: Washington University Center for the Study of American Business, Contemporary Issues Sériés 57, februarie 1993), pp. 2 – 3.

21. Steven Mufson, *Washington Post*. 14 august 1994. P. A 30; *Newsweek*, 19 iulie 1993, p. 24; *Economist*. 7 mai 1993, p. 35.

22. Vezi Walter C. Clemens, Jr. Şi Jun Zhan, Ching Chiang – Kuo's Role in the ROC – PRE Reconciliation". *American Aslan Review*, 12 (primăvara 1994), pp. 151 – 154.

23. Koo Chen Foo, citat în *Economist*, I mai 1993, p. 31; Link, „Old Man's New China", p. 32. Vezi „Cross-Strait Relations: Historical Lessons". *Free China Review*. „(octombrie 1994), pp. 4252. Gong, „China's Fourth Revolution", p, 39; *Economist*, 2 iulie 1994. P. 18; Gerald Scgal. „China's Changing Shape: The Muddic Kingdom?". *Foreign Aflatrs*. 73 (mai – iunie 1994), p. 49; Ross H. Munro, „Giving Taipei a Place at the Table", *Foreign Affairs*, 73 (noiembrie – decembrie 1994)... P. 115; *Wall Street Journal*. 17 mai 1993, p. A 7 A; *Free China Journal*, 29 iulie 1994, p. 1.

24. *Economist*. 10 iulie 1993. Pp. 28 – 29; 2 aprilie 1994, pp. 34 – 35: *International Herald Tribune*, 23 noiembrie 1993; *Wall Street Journal*. 17 mai 1993, p. A 7 A.

25. Ira M. Lapidus, *History of Islamic Societies* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1988). P. 3.

26. Mohamed Zahi Mogherbi. „Tribalism. Religion and the Challenge of Political Participation: The Case of Libya", (studiu prezentai la Conferinţa asupra Sfidărilor Democratice din Lumea Arabă, Centrul pentru Studii de Dezvoltare Politică şi Internaţională, Cairo, 22 – 27 septembrie 1992), pp. 1, 9; *Economist*, (Survey of the Arab East). 6 februarie 1988, p. 7: Adian A. El – Hardallo, „Sufism and Tribalism: The Case of Sudan" (studiu pregătit pentru Conferinţa asupra Sfidărilor Democratice din L/Uimea Arabă, Centrul pentru Studii de Dezvoltare Politică şi Internaţională. Cairo, 22 – 27 septembrie 1992),

p. 2; *Economist*, 30 octombrie 1987, p. 45; John Duke Anthony, „Saudi Arabia: From Tribal Society to Nation-State", în Ragaei El Mellakh şi Dorothea H. EI Melakh, eds., *Saudi Arabia, Energy, Deveiopmentai Planning, and Industrializaţi on* (Lexington, MĂ: Lexington. 1982), pp. 93 – 94.

27. Yalman Onaran, „Economies and Naţionalism: The Case of Muslim Central Asia", *Central Aslan Survev*, 13 (nr. 4/1994), 493; Denis Dragounski, „Threshold of Violence", *Freedom Review*, 26 (martie – aprilie 1995), p. 12.

28. Barbara Daly Metcalf. „The Comparative Study of Muslim Societies", *Items*, 40 (martie 1986), p. 3.

29. Metcalf, „Muslim Societies", p. 3.

30. *Boston Globe*, 2 aprilie 1995, p. 2. Despre PAIC, în general, vezi „The Popular Arab and Islamic Conference (PAIC): A New Islamist International?". *Transstate Islam*, l (primăvara 1995), p. 12 – 16.

31. Bernard Schechterman şi bradford R. Meguinn, „Linkages Betwcen Sunni and Shi-i Radical Fundamentalist Organization: A New Variable în Middle Eastern Politics?", *The Political Chronic*le, (1 februarie 1989), pp. 22 – 34; *New York Times*, 6 decembrie 1994, p. 5.

Capitolul 8

1. Gheorghi Arbatov. „Neo – Bolsheviks of the I.M.F". *New York Times*, 7 mai 1992, p. A 27.

2. Punctele de vedere nord-coreene rezumate de un reputat analist american în „Washington Post", 12 iunie 1994, p. C 1; cele indiene, în general citate în Les Aspin. „From Deterence to Denuking: Dealing with Proliferation in the 1990's; v *Memorandum*, 18 februarie 1992, p. 6.

3. Lawrence Freedman. „Great Powers. Vital

interests and Nuclear Weapons", *Survival*. 36 (iarna 1994). 37; Les Aspin. Remarci, Academia Naţională de Ştiinţe, Comitetul pentru Securitatea Internaţională şi Controlul Armelor. 7 decembrie 1993. P. 3.

4. Stanley Noris citat în *Boston Globe*. 25 noiembrie 1995, pp. 1, 7; Alastair Iain Johnston, „China's New Old Thinking: The Concept of Limited Deterrence", *International Securtiv*. 20 (iarna 1995 – 96), 21 – 23.

5. Philip L. Ritcheson, „Iranian Military Resurgence: Scope. Motivations, and Implications for Regional Security", *Armed Forces and Society*. 21 (vara 1995), 575 – 576. Mesajul lui Warren Christopher către Şcoala Naţională de Guvernare. 20 ianuarie 1995; „Time", 16 decembrie 1991, p. 47; Ali Al-Amin Mazrui, *Cultural Forces în World Politics* (London: J. Currcy. 1990) pp. 220.224.

6. *New York Times*, 15 noiembrie 1991, p. A 1: *New York limes*. 21 februarie 1992, p. A 9; 12 decembrie 1993, p. 1; Jane Teufel Dreyer. „U.S. /China Military Relations: Sanctions or Rapprochement?" „În, Depth", i (vara 1991), 17 – 1 S: *Time*, 16 decembrie 1991, p. 48; *Boston Globe*, 5 februarie 1994, p. 2; Monte R. Bullard. „U.S. – China Relations: The Strategic Calculus", *Parameters*, 23 (vara 1993), 88.

7. Citat în Karl W. Eikenberry. *Explaining and Influencing Chinese Arms Transfers* (Washington D.C.: National Defense University. Institute for Naţional Strategic Studies, Studiul Menair. Nr. 36, februarie 1995). P. 37; declaraţia guvernului pakistanez. *Boston Globe*, 5 decembrie 1993. P. 19; R. Bâtes Gill, Curbing Beijing's Arms Sales", *Orbis*, 36 (vara 1992). P. 386; Chong-pin Lin, „Red Army", *New Republic*, 20 noiembrie 1995. P. 28; *New York Times*, 8 mai 1992. P. 31.

8. Richard A. Bitzinger, „Arms to Go: Chinese Arms

Sales to the Third World", *International Security*, 17 (toamna 1992). P. 87; Philip Ritcheson, „Iranian Military Resurgence". Pp. 576, 578; *Washington Post*, 31 octombrie 1991. Pp. A 1, A 24; Time, 16 decembrie 1991, p. 47: *New York Times*. 18 aprilie 1995, p. A 8; 28 septembrie 1995, p. 1; 30 septembrie 1995, p. 4; Monte Bullard, „U.S. – China Relations", p. 88, *New York limes*. 22 iunie 1995, p. 1; Gill, „Curbing Beijing's Arms", p. 388: *New York Times*, 8 aprilie 1993. P. A 9; 20 iunie 1993, p. 6.

9. John E. Reilly. „Ilie Public Mood at Mici – Decade", *Foreign Policy*, 98 (primăvara 1995), p. 83: *Executive Order 129SO*. 29 septembrie 1994; *Executive Order 12938*, 14 noiembrie 1994. Acestea sunt dezvoltate în *Executive Order 1273*5, 16 noiembrie 1990 dat de preşedintele Bush pentru declararea unei urgenţe naţionale în ceea ce priveşte armele chimice şi biologice.

10. James Fallows, „The Panic Gap: Reactions to North Korea's Bomb, *Naţional Interest*, 38 (iarna 1994), 40 – 45: David Singer. *New York Times*, 12 iunie 1994, pp. I, 16.

11. *New York Times*. 26 decembrie 1993, p. I.

12. *Washington Post*, 12 mai 1995, p. I.

13. Bilahari Kausikan, „Asia's Différent Standard". *Foreign Policy*, 92 (toamna 1993), pp. 28 – 39.

14. *Economist*, 30 iulie 1994, p.3 l; 5 martie 1994, p. 35; 27 august 1994. P. 5I; Yash Ghai", Human Rights and Govemance: The Aslan Debate" (Fundaţia Asia, Centrul pentru Afacerile Pacificului Asiatic. Studiu Ocazional, nr. 4, noiembrie 1994) p. 14.

15. Richard M. Nixon, *Beyond Peace* (New York: Random House. 1994). Pp. 127 – 128.

16. *Economist*, 4 februarie 1995, p. 30.

17. Charles J. Brown, „In the Trenches: „ITic ßattle Over Rights", *Freedom Review*, 24 (septembrie –

octombrie 1993). 9: Douglas W. Payne, „Showdown în Vienna", ibid., pp. 6 – 7.

18. Charles Norchi, „The Ayatollah and the Author: Rethinking Human Rights", *Yale Journal of World Affairs*, I (vara 1989). 16; Kausikan, Asia's Différent Standard", p. 32.

19. Richard Cohen, *The earth Times*, 2 august 1993, p. 14.

20. *New York Times*, 19 septembrie 1993. P. 4 E: 24 septembrie 1993; pp. 1, B 9, B 16; 9 septembrie 1994, p. A 26: *Economist*. 21 septembrie 1993, p. 75; 18 sept. 1993. Pp.37 – 38; *Financial Times*, 25 – 26 sept. 1993, p. 11; *Stroits Times*. 14 octombrie 1993. P. 1.

21. Cifrele şi citatele sunt din Myron Weiner, *Global Migr*ation *Crisis* (New York: Harper Collins, 1995), pp. 21 – 28.

22. *Weiner*, Global Migration Crisis, *p. 2*.

23. Stanley Hoffmann., The Case for Leadership". *Foreign Policy*, 81 (iarna 1990 – 91), p. 30.

24. Vezi B.A. Roberson. „Islam and Europe: An Enigma or a Myth? v *Middle East Journal*, 48 (primăvara 1994), p. 302; *New York Times*. 5 decembrie 1993, p. 1: 5 mai 1995; p. 1; Joci Klotkin şi Andrieş van Agi, „Bédouins: Tribes Thal Have Made îl". *New Perspectives Quarterly*, 8 (toamna 1991), p. 51; Judith Miller. „Strangers at the Gate". *New York Times Magazine*, 15 septembrie 1991, p. 49.

25. *International Herald Tribune*, 29 mai 1990, p. 5: *New York Times*. 15 septembrie 1994, p. A 21. Sondajul de opinie francez a fost sponsorizat de guvernul francez, iar cel german de către Comitetul Evreilor Americani.

26. Vezi Hans-George Betz, „The New Politics of Reseniment: RadicaJ Right-Wing Populist Parties în Western Europe". *Comparative Politics*. 25 (iulie 1993).

413 – 427.

27. *International Herald Tribune*. 28 iunie 1993, p. 3; *Wall Street Journal*, 23 mai 1994. P. B 1: Uwrence H. Fuchs, „Ilie Immigrations Debate: Little Room for Big Reforms". *American Experiment*, 2 (iarna 1994), p. 6.

28. James C. Ciad, „Slowing the Wave". *Foreign Policy*, 95 (vara 1994), 143; Rita J. Simon şi Susan H. Alexander. *The Ambivalent Welcome*: *Prinţ Media*, *Public Opinion and Immigration* (Westport, CT: Praeger, 1993). P. 46.

29. *New York limes*, 11 iunie 1995, p. E 14.

30. Jean Raspail, *The Camp of the Saints* (New York: Scribner, 1975) şi Jean-Claude Chesnais, *Le Crépuscule de l'Occident*: *Demographie et Politique* (Paris: Robert Laffont, 1995); Pierre Lellouche, citat în Miller. „Strangers at the Gate", p. 80.

31. Philippe Fargues, „Demographie Explozion or Social Upheaval?", în Ghassan Salame, ed., *Democracy Without Democrats*? *The Renewal of Politics in the Muslim World* (London: I.B. Taurus, 1994), pp. 157 s.e.q.

Capitolul 9

1. Adda B. Bo/emaii, *Strategic irtielligence andsiùtecrufi*: *Sviecled Essays* (Washington: Brassey's (UŞ), 1992), p. 50; Barry Buzan, „New Patterns of Global Security in the Twenty-ftrst Centui, „, *International Affairs*, 67 (iulie 1991), 448 – 449.

2. John L. Esposito, *The Islamic Threat*: *Myth or Realitv* (New York: Oxford University Press, 1992), p. 46.

3. Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993), p. 13.

4. Esposito, *Islamic Threat*, p".

5. Daniel Pipes, *in the Path of God*: *Islam and Political Power* („New York: Basic Books, 1983), 102 – 103,

169 – 173; Lewis F. Richardson, *Statisties ofdeadiv Ouarrels* (Pittsburgh: Boxwood Press, 1960), pp. 235 – 237.

6. Ira M. Lapidus. *A History of Islamic Societies* (Cambridge: Cambridge University Press. 1988). Pp. 41 – 42; prinţesa Anna Comnena citată în Karen Armstrong, *Holy War*: *The Crusades and Their Impact on Today's World* (New York: Doubleday – Anchor. 1991), pp. 3 – 4 şi în Arnold J. Toynbee, *Study of History* (London: Oxford University Press. 1954). VIII, p. 390.

7. Barry Buzan „New Patterns", pp. 448 – 449; Bernard Lewis. „The Roots of Muslim Rage: Why Şo Many Muslims Deeply Resent the West and Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified", *Atlantic Monthly*, 266 (septembrie 1990), p. 60.

8. Mohamed Sid-Ahmed, „Cybemetic Colonialism and the Moral Search", *New Perspectives Quarterly*. 11 (primăvara 1994). P. 19; M.J. Akbar, citând *Time*. 15 iunie 1992. P. 24; Abdelwahab Bel wähl, citat ibid., p. 26.

9. William H. Meneill, „Epilogue: Fundamentalism and the World of the 1990's". În Martin E. Marty şi R. Scott Appleby, eds., *Fundamentalisms and Society*: *Reclaiming the Sciences, the Family, and Education* (Chicago: University of Chicago Press), p. 569.

10. Falima Mernissi, *Islam and Democracv*: *Fear of the Modern World* (Reading, MĂ: Addisonwesley, 1992).

11. Pentru o selecţie a unor asemenea rapoarte, vezi *Economist*, 1 august 1992. Pp. 34 – 35.

12. John. E. Reilly, ed., *American Public Opinion and U.S. Foreign Policy 1995* (Chicago: Chicago Council on Foreign Relations, 1995), p. 21; *Le Monde*, 20 septembrie 1991, p. 12, citat în Margaret Blunden, „Insecurity on Europe's Southern Flank", *Survival*. 36 (vara 1994), 138; Richard Morin, *Washington Post* (Naţional Weekly Ed.), 8 –

14 noiembrie 1993, p. 37: Asociaţia de Politică Externă. Raportul opiniilor de vot la nivel naţional, noiembrie 1994, p. 5.

13. *Boston Globe*, 3 iunie 1994, p. 18; John L. Esposito, „Symposium: Resurgent Islam in the Middle East", *Middle East Policy* 3 (nr. 2, 1994), 9; „International Herald Tribune", 10 mai 1994, pp. 1, 4; *Christian Science Monitor*, 24 februarie 1995, p. 1.

14. Robert Ellsworth, *Wallstreet Journal*, 1 martie 1995, p. 15; William J. Johnsen, *NATO's New Front Line*: *The Growing Importance of the Southern Tier* (Carl i sie Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War Collège, 1992), p. VII; Robbin Laird. *French Security Policy în Transition*: *Dynamies of Continuity and Change* (Washington D.C.: Institutul pentru Studii Strategice Naţionale, studiul Menair 38, martie 1995), pp. 50 – 52.

15. Ayatollahul Ruhollah Khomeini, *Islam and Revolution* (Berkeley, CA: Mizan Press, 1981), p. 305.

16. *Economisi*, 23 noiembrie 1991, p. 15.

17. Barry Buzan şi Gerald Segal, „Rethinking East Aslan Security", *Survival*v 36 (vara 1994), p. 15.

18. *Can China sârmedforces Win the Next War*?, fragmente traduse şi publicate în Ross H. Munro, „Eavesdropping on the Chinese Military: Wherc lt Expects War – Where It Docsn't", *Orbis*, 38 (vara 1994), 365. Autorii acestui document au mers până la a afirma că folosirea forţei militare împotriva Taiwanului „ar fi o veritabilă decizie neînţeleaptă".

19. Buzan şi Segal, Rethinking East Aslan Security", p. 7; Richard K. Betts, „Wealth, Power and Instability: East Asia and the United States After the Cold War", *International Security*, 18 (iarna 1993 – 94), pp. 34 – 77; Aaron L. Fricdberg, „Râpe for Rivalry: Prospects for Peace în Multipolar Asia", *International Security*. 18 (iarna 1993

– 94), 5 – 33.

20. *Can China's Armed Forces Win the Next War*? fragmente traduse în Munro, „Eavesdropping the Chinese", pp. 355 s.e.q. *New York Times*, 16 noiembrie, 1993, p. A 6; Friedberg, „Râpe for Rivalry", p. 7.

21. Desmond Ball, „Arms and Affluence: Military Acquisitions in the Asia – Pacific Region", *International Security*. 18 (iarna 1993 – 94), pp. 95 – 111; Michael T. Klare, „The Next Great Arms Race", *Foreign Affairs*, 72 (vara 1993). P. 137 s.e.q. Buzan şi Segal, „Rethinking East Aslan Security, pp. 8 – 11; Gerald Segal. „Managing New Arms Races in the Asia/Pacific", *Washington Quarterly*, 15 (vara 1992). 83 – 102; *Economist*. 20 februarie 1993, pp. 19 – 22.

22. Vezi, exempli gratia *Economist*. 26 iunie 1993, p. 75; 24 iulie 1995, p. 25; *lime*, 3 iulie 1995, pp. 30 – 31 şi. Despre China, Jacob Heilbrunn. „The Next Cold War", *New Republic*, 20 noiembrie 1995, pp. 27 s.e.q.

23. Pentru o discuţie asupra varietăţilor de războaie comerciale şi asupra momentului când ele pot duce la războaie militare, vezi David Rowc. *Trade Wars and International Security*: *The Political Economy of International Economic Conflict* (documentul nr. 6, Proiectul asupra mediului de securitate în schimbare şi interesele naţionale americane. Institutul pentru Studii Strategice John M. Olin44, Universitatea Harvard, iulie 1994), pp. 7 s.e.q.

24. *New York Times.6* iulie 1993, p. A 1, A6; Time, 10 februarie 1992, pp. 16 s.e.q., „Economist", 17 februarie 1990. Pp. 21 – 24; *Boston Globe*, 25 noiembrie 1991, pp. 1, 8; Dan Oberdörfer, *Washington Post*, 1 martie 1992, p. A 1.

25. Citat în *New York Times*, 21 aprilie 1992, p. A 10; *New York Times*, 22 septembrie 1991, p. E 2; 21 aprilie 1992, p. A 1; 19 septembrie 1991, p. A7; 1 august 1995, p.

A 2; *International Herald Tribune*, 24 august 1995, p. 4; *China Post* (*Taipei*). 26 august 1995, p. 2; *New York Times*, 1 august 1995, p. A 2, citând relatarea lui David Shambaugh asupra întrevederilor din Beijing.

26. Donald Zagoria, „American Foreign Policy Newsletter", octombrie 1993, p. 3; *Can Chinas Armed Forces Win the Next War*?, în Munro, „Eavesdropping on the Chinese Militaiy", pp. 355 s.e.q.

27. Roger C. Altman, „Why Pressure Tokyo? The UŞ – *Japan* Rift", *Foreign Affairs*, 73 (mai – iunie 1994) * p. 3; Jeffrey Garten, „The Clinton Asia Policy", *International Economy*, 8 (martie-aprilie 1994), p. 18.

28. Edward J. Lincoln, *Japan's Unequal Trade* (Washington D.C.: Brookings Institution, 1990), pp. 2 – 3. Vezi C. Fred Bergsten şi Mărcuş Noland, *Reconciliable Différences*? *United States-Japan Economic Conflict* (Washington: Institutul de Economie Internaţională, 1993); Eisuke Sakakibara, „Less 1 Jke You", International *Economy* (aprilie-mai 1990), 36, care face distincţia între economia capitalistă de piaţă americană şi economia de piaţă non-capitalistă japoneză: Marie Anchordoguy, „Japanesc-American Trade Conflict and Supercomputers". *Political Science Quarterly*, 109 (primăvara 1994), p. 36, citându-i pe Rudiger Dombush, Paul Krugman; Edward J. Lincoln şi Mordechai E. Kreinin; Eamonn Fingleton, „Japan's Invisible Leviathan", *Foreign Affairs*, 74 (martie – aprilie 1995), p. 70.

29. Pentru un bun rezumat al diferenţelor în cultură, valori, relaţii sociale, şi atitudini, vezi Seymour Martin Lipset, American *Excepţionalism*: *A Double-Edged Sword* (New York: W.W. Norton, 1996, capitolul 7, „American Excepţionalism – Japanese Uniqueness".

30. *Washington Post*, 5 mai 1994, p. A 38; *Daily Telegraph*. 6 mai 1994, p. 16; *Boston Globe*, 6 mai 1994, p.

11; *New York Times*, 13 februarie 1994, p. 10; Karl D. Jackson, „How to Rebuild America's Stature în Asia", *Orbis*, 39 (iarna 1995). 14: Yohei Kono, citat în Chalmers Johnson şi E.B. Keehn, „The Pentagona Ossified Strategy", *Foreign Affairs*. 74 (iulie – august 1995), p. 106.

31. *New York Times*, 2 mai 1994. P. A 10.

32. Baity Buzan şi Gerald Segal, „Asia: Skepticism About Optimism", *Naţional Interest*, 39 (primăvara 1995), pp. 83 – 84; Arthur Waldron, „Deterring China", *Commentary*, 100 (octombrie 1995), p. 18; Nicholas D. Kristof" Zilie râse of China", *Foreign Affairs*, 72 (noiembrie – decembrie 1993), p. 74.

33. Stephen P. Walt, „Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning în Cold War Compétition", în Robert Jervis şi Jack Snyder, eds., *Dominoes and Bandwagons*: *Strategie Beliefs and Great Power Compétition in the eurasian Rimland* (New York: Oxford University Press, 1991), pp. 53, 69.

34. Randall L. Schweller, „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back în", *International Security*, 19 (vara 1994), p. 72 s.e.q.

35. Lucian W. Pye, *Dynamies of Factions and Consensus în Chinese Politics*: *A Model and Some Propositions* (Santa Monica, CA: Rând. 1980), p. 120: Arthur Waldron, *From War to Naţionalism*: *China's Turning Point, 1924 – 1925* (Cambridge: Cambridge University Press. 1995), pp. 48 – 49, 212; Avery Goldstein, *From Bandwagon to Balance-of-Power Politics*: *Structured Construints în Politics în China, 1949 – 1978* (Stanford, CA: Stanford University Press: 1991), pp. 5 – 6.35 s.e.q. Vezi de asemenea, Lucian W. Pye, Social Science Theorie» în Search of Chinese Realities *China Quarterly*, 132 (decembrie 1992), pp. 1161 – 1171.

36. Samuel S. Kim şi Lowell Dittmer, Whither China's

Quest for Naţional Identity", în Lowell Dittmer şi Samuel S. Kim, eds., *China's Quest for Naţional Identity* (Ithaca, NY: Cornell University Press. 1991), p. 240; Paul Dibb. *Towards a New Balance of Power în Asia* (Londra, Institutul Internaţional pentru Studii Strategice, Studiul Adelphi. 295, 1995), pp. 10 – 16; Roderick Macfarquhar, „The Post – Confiician Challenge", *Economist*. 9 februarie 1980. Pp. 67 – 72; Kishorc Maḥbûbani, The Pacific Impulse", *Survival*, 37 (primăvara 1995). P. 117; James L. Richardson. „Asia – Pacific: The Case for Geopolitica Optimism", *Naţional Interest*, 38 (iarna 1994 – 95), p. 32; Paul Dibb, „Towards a New Balance", p. 13. Vezi Nicola Baker şi Leonard C. Sebastian, „The Problem with Parachuting: Strategic Studies and Security in the Asia/Pacific Region", *Journal of Strategie Studie's*. 18 (septembrie 1995). P. 15 s.e.q. Pentru o discuţie extinsă asupra inaplicabilităţii în Asia a conceptelor europene de bază, cum ar fi echilibrul puterilor şi dilema securităţii.

37. *Economisi* 23 decembrie 1995; 5 ianuarie 1996, pp. 39 – 40.

38. Richard K. Betts, Vietnam's Strategic Predicament", *Survival*, 37 (toamna 1995), 61 s.e.q., 76.

39. *New York Times*, 12 noiembrie 1994, p. 6; 24 noiembrie 1994, p. A 12; *International Herald Tribune*, 8 noiembrie 1994, p. 1; Michael Oksenberg, *Washington Post*, 3 septembrie 1995, p. C 1.

40. Jitsuo Tsuchiyama, „The end of the Alliance? Dilemmas in the U.S. – Japan Relations" (studiu nepublicat, Universitatea Harvard, Irtstitutul John M. Olin pentru Studii Strategice, 1994), pp. 18 – 19.

41. Ivan P. Hall, „Japan's Asia Card", *Naţional Interest*, 38 (iarna 1994 – 95), 26; Kishore Maḥbûbani, *The Pacific Impulse*, p. 117.

42. Mike M. Mochizuki, „Japan and the Strategie

Quadrangle", în Michael Mandelbaum, ed., *The Strategie Quadrangle*: *Russia*, *China*, *Japan and the United States în East Asia* (New York: Council on Foreign Relations, 1995), pp. 130 – 139; sondajul de opinie Asahi Shimbon. Descris în *Christian Science Monitor*, 10 ianuarie 1995, p. 7.

43. *Financial Times*, 10 septembrie 1992, p. 6; Samina Yasmcen, „Pakistans Cautious Foreign Policy", *Survivaly* 36 (vara 1994), p. 121, 127 – 128; Bruce Vaughn. „Shilling Geopolitical Reali t ies Betwcen South. Southwest and Central Asia". „Central Aslan Survey", 13 (nr. 2/1994), 313; editorialul din *Hamshahri*. 30 august 1994, pp. 1, 4, în „FBIS – NES – 94 – 173", 2 septembrie 1994, p. 77.

„Graham E. Fuller, „The Appeal of Iran", *Naţional Interest*. 37 (toamna 1994), p. 95; Mu'ammar al-Qadndhafi, Sermon, Tripoli, Libia, 13 martie 1994, în *FBIS NES – 94 – 049, 14* martie 1994, p. 21.

45. Fereidun Fesharaki, Centrul Est – Vest, Hawaii, citat în *New York Times*, 3 aprilie 1994. P. E 3.

46. Stephen J. Blank, *Challenging the New World Order*: *The Arms Transfer Policies of the Russian Republic* (Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War Collège, Institutul de Studii Strategice, 1993), pp. 53 – 60.

47. International Herald Tribune, *25 august 1995*, *p. 5*.

48. J. Mohan Malik, „India Copes with the Kremlin's Fall". *Orbis*. 37 (iarna 1993), 75.

Capitolul 10

1. Mandi Elmandira. *Der Speigel*, 11 februarie 1991. Citat în Elmandira, Cultural Diversity: Key to Survival in the Fututre" (primul Congres Mexican asupra Studiilor Viitorului. México City, 26 – 27 septembrie 1994), pp. 3, II.

2. David C. Rapaport, „Comparing Militant Fundamentalist Groups", în Martin E. Marty şi R. Scott

Appleby, eds., *Fundamentalisms and the State*: *Remaking Politics*, *Economies*, *and Militance*. (Chicago: University of Chicago Press, 1993), p. 445.

3. Ted Galen Carpenter, The Unintended Conséquences of Afghanistan", World *Policy Journal*. 11 (primăvara 1994). 78 – 79, 81, 82: Anthony Hyman. „Arab Involvement in the Afghan War", *Beirut Review*, 7 (primăvara 1994). 78, 82; Mary Anne Weaver, „Letter from Pakistan: Children of the Jihad", *New Yorker*, 12 iunie 1995. Pp. „— 45; *Washington Post*, 24 iulie 1995, p. A 1; *New York Times*. 20 martie 1995, p. 1; 28 martie 1993, p. 14.

4. Tim Weiner, Blowback from the Afghan Battlefield", *New York Times Magazine*, 13 martie 1994, p. 54.

5. Harrison J. Goldin. *New York Times*, 28 august 1992, p. A 25.

6. James Pişcători... Religion and Realpolitik: Islamic Responses to the Gulf War", în James Pişcători, ed" *Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis* (Chicago, Proiectul Fundamentalist, Academia Americană de Arte şi Ştiinţe, 1991). Pp. 1, 6 – 7. Vezi de asemenea Fatima Memissi. *Islam and Democracy*: Fear of the Modern World (Reading, MĂ: Addison – Wesley), pp. 16 – 17.

7. Rami G Khouri... Collage of Comment: The Gulf War and the Mideast Peace; The Appeal of Saddam Hussein". *New Perspectives Quarterly*, 8 (primăvara 1991). P. 56.

8. Ann Mosel) Lesch... Contrasting Reactions to the Persian Gulf Crisis: Egypt. Syria, Jordan and the Palestinians". *Middie East Journal* 45 (iarna 1991), p. 43; *Time*. 3 decembrie 1990, p. 70; Kanan *Maki y a*, Cruelty and Silence: War. Tyranny. Uprising and the Arab World (*New York*: *W.W. Norton*, *1993*). *Pp. 242 s.e.q.*

9. Eric H vans... Arab Naţionalism and the Persian Gulf War", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*. 1 (februarie 1994), p. 28; Sari Nusselbeh, citând *Time*, 15 octombrie 1990, pp. 54 – 55.

10. Karin Maggag... One Ycar After the Storm". *Civil Society* (Cairo). 5 (mai 1992), p. 12.

11. *Boston Globe*, 19 februarie 1991, p. 7; Şafar al-Hawali, citat de Mamoun Fandy. *New York Times*, 24 noiembrie 1990. P. 21: Regele Hussein, citat de David S. Landes., Islam Dunk: The Wars of Muslim Resentment", *New Republic*, 8 aprilie 1991, pp. 15 – 16; Fatima Mernissi, *Islam anddemocracy*. P. 102.

12. Şafar al-Hawali, „Infidels. Without, and Within", *New Perspectives Quarterly*, 8 (primăvara 1991). P. 51.

13. *New York Times*, 1 februarie 1991. P. A 7; *Economist*, 2 februarie 1991, p. 32.

14. *Washington Post*. 29 ianuarie 1991, p. A 10; 24 februarie 1991, p. O 1: *New York Times*, 20 octombrie 1990, p. 4.

15. Citat în *Saturday Star* (Johannesburg), 19 ianuarie 1991. P. 3; *Economist*, 26 ianuarie 199L pp. 31 – 33.

16. Sohail H. Hasmi (în revista condusă de Mohammed Haikal), „Illusions oftriumph", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, I (februarie 1994), 107; Mernissi, *Islam and Demoeracy*, p. 102.

17. Shibley Telhami. „Arab Public Opinion and the Gulf War", *Political Science Quarterly*, 108 (toamna 1993), p. 451.

18. International Herald Tribune, *28 iunie 1993*, *p. 10*.

19. Roy Licklider, „The Conséquences ofnegotiated Settlements în Civil Wars, 1945 – 93", *American Political Science Review*, 89 (septembrie 1995), p. 685, care

defineşte războaiele comune ca pe „război de identitate” şi Samuel P. Huntington, „Civil Violence and the Process of Development”. În *Civil Violence and the* International *System* (Londra, Institutul Internaţional pentru Studii Strategice, studiul Adelphi, nr. 83. Decembrie 1971), 12 – 14 care citează cele cinci mari caracteristici ale războaielor comune: un grad ridicai de polarizare, ambivalenţă ideologică, particularism, multe violenţe şi durată prelungită.

20. Aceste estimări provin din calculele ziarelor şi din Ted Robert Gurr şi Barbara Harfif. *Ethnie Conflict în World Politics* (Boulder: Westriew Press. 1994), pp. 160 – 165.

21. Richard H. Shultz. Jr. Şi William J. Oison, *Ethnie and Religious Conflict*: *Emerging Threat to U.S*. *Security* (Washington D.C., Centrul de Informaţie Naţională Strategică), pp. 17 s.e.ą. H.D.S. Greenway, *Boston Globe*, 3 decembrie 1992, p. 19.

22. Roy Licklider. „Settlements în Civil Wars”. P. 685; Gurr şi Harfi. *Ethnie Conflict*, p. 11; Trent N. Thomas, Global Assessment of Current and Future Trends în Ethnie and Religious Conflict”, în Robert L. Pfajtzgraff, Jr. Şi Richard H. Shultz, Jr. Eds... *Ethnie Conflict and Regional Instability*: *Implications for U.S*. *Policy andarmy Râles and Missions* (Carlisic Barracks, PA Institutul de Studii Strategice, Colegiul American de Armată de Război, 1994), p. 36.

23. Vezi Shultz şi Oison, *Ethnie and Religious Conflict*, *pp. 3 – 9*; Sugata Bose, „Factors Causing the Proliferation of Ethnie and Religious Conflict”, în Pfaltzgraftşi Shultz, *Ethnie Conflict and Regional Instability*, pp. 43 – 49; Michael E. Brown, „Causes and Implications of Ethnie Conflict”, în Michael E. Brown, ed... *Ethnie Conflict and International Security* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), pp. 3 – 26. Pentru un

contraargument la ideea potrivit căreia conflictele etnice nu s-au înmulţit de la sfârşitul Războiului Rece. Vezi Thomas, „Global Assessment of Current and Future Trends în Ethnie and Religious Conflict", pp. 33 – 41.

24. Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures 1993* (Washington D.C.: World Priorities, Inc., 1993). Pp. 20 – 22.

25. James L. Payne, *Why Nations Arm* (Oxford: Basil Blackwell. 1989), p. 124.

26. Christopher B. Stone, „Westphalia and Hudavbiyya: A Survey of Islamic Perspectives on the Use of Force aş Conflict Management Technique" (studiu nepublicat. Universitatea Harvard), pp. 27 – 31 şi Jonathan Wilkenfeld, Michael Brecher şi Sheila Moser, eds... *Crises in the Twentieth Century* (Oxford: Pergamon Press, 1988 – 89), II, 15, 161.

27. Gary Fuller, „The Demographie Backdrop to Ethnie Conflict: A Geographie Overvicw", în Agenţia Centrală de Inteligenţă, *The Challenge of Ethnie Conflict to Naţional and International Order in the 1990's*:

Geographie Perspectives (Washington D.C., Agenţia Centrală de Inteligenţă, RIT 95 – 10039), octombrie 1995. Pp. 151 – 154.

28. *New York Times*, 16 octombrie 1994. P. 3; *Economisi*, 5 august 1995, p. 32.

29. Departamentul Naţiunilor Unite pentru Informare Economică şi Socială şi pentru Analiză Politică. Divizia Populaţie, *World Population Prospects*: *The 1994 Revision* (New York, Naţiunile Unite, 1995), pp. 29.51; Denis Dragounski, „Threshold of Violence". *Freedom Review*, 26 (martie – aprilie 1995), 11.

30. Susan Wood ward, *Balkan Tragedy*: *Chaos and Dissolution qfter the Cold War* (Washington D.C.: Brookings Institution, 1995), pp. 32 – 35; Branka Magas.

The Destruction ofyugoslavia: *Trackingthe Breakup 1980 – 92* (London: Verso, 1993), pp. 6, 19.

31. Paul Moizes, *Yugoslavian Inferno*: *Ethnoreligious Warfare in the Balkans* (New York: Continuum. 1994), pp. 95 – 96; Magas, *Destruction ofyugoslavia*, pp. 49 – 73: Aryeh Neier, „Kosovo Survives", *New York Review of Books*, 3 februarie 199" p. 26.

32. Aleksa Dijlas, „A Profile of Slobodan Milosević", *Foreign Affairs*, 72 (vara 1993), p. 83.

33. Woodward, *Balkan Tragedy*, pp. 33 – 35, cifre provenite din recensămintele iugoslave şi din alte surse; William T. Johnsen, *Deciphering the Balkan Enigma*: *Using History to Inform Policy* (Carlisic Barracks: Institutul de Studii Strategice. 1993), p. 25, citând *Washington Post*, 6 decembrie 1992, p. C2; *New York Times*, 4 noiembrie 1995, p. 6.

34. Bogdan Denis Denitch, *Ethnie Naţionalism*: *The Tragic Death of Yugoslavia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), pp. 108 – 109.

35. Payne, *Why Nations Arm*. Pp. 125, 127.

36. „Middle East International", 20 ianuarie 1995, p. 2.

Capitolul 11

1. Roy Licklider. „The Conséquences ofnegotiated Settlements în Civil Wars, 1945 – 93". *American Political Science Review*, 89 (septembrie 1995), p. 685.

2. Vezi Barry R. Posen. „The Security Dilema and Ethnie Conflict". În Michael E. Brown, ed... *Ethnie Conflict and* International *Security* (Princeton: Princeton University Press. 1993), pp. 103 – 124.

3. Roland Dannreuther. *Creating New States în Central Asia* (Institutul Internaţional de Studii Strategice) (Brasse's, studiul Adelphi. Nr. 288, martie 1994), pp. 30 –

31; Dodjoni Atovullo, citat în Urzula Doroszewska, „The Forgotten War: What Really Mappened în Tajikistan". *Uncaptive Minds*, 6 (toamna 1993), 33.

4. *Economist*, 26 august 1995, p. 43; 20 ianuarie 1996. P. 21.

5. *Boston Globe*, 8 noiembrie 1993, p. 2; Brian Murray, „Peace in the Caucasus: Multi-Ethnic Stability în Dagestan", *Central Aslan Survey*, 13 (nr. 4/1994), pp. 514 – 515: *New York Times*. 11 noiembrie 1991, p. A 7; 17 decembrie 1994, p. 7; *Boston Globe*, 7 septembrie 1994, p. 16; 17 decembrie 1994, pp. I s.e.q.

6. Raju G.C. Thomas, „Secessionist Movements în South Asia", *Survival*, 36 (vara 1994), pp. 99101, 109; Ştefan Wagst I, Kashmiri Conflict Destroys a Paradise", *Financial Times*, 23 – 24 octombrie 1993, p. 3.

7. Alija Izetbegovic, *The Islamic Déclaration* (1991). Pp. 23, 33.

8. *New York Times*, 4 februarie 1995. P. 4; 15 iunie 1995, p. A 12; 16 iunie 1995, p. A 12.

9. „Economist", 20 ianuarie 1996, p. 21; *New York Times*, 4 februarie 1995, p. 4.

10. Stojan Obradovic, „Tuzla; The Last Oasis", *Uncaptive Minds*, 7 (toamna – iarna 1994), pp. 12 – 13.

11. Fiona Hill, *Russia's Tinderbox*: *Conflict in the North Caucasus and Its Implications for the Future of the Russian Fédération* (Universitatea Harvard, Şcoala de Guvernare John F. Kennedy. Proiectul de Consolidare a Instituţiilor Democratice, septembrie 1995), p. 104.

12. *New York Times*, 6 decembrie 1994. P. A 3.

13. Vezi Moizes. *Yugoslavian Inferno*, capitolul 7, „The Religious Component în Wars"; Denitch. *Ethnie Naţionalism*: *The Tragic Death ofyugoslavia*, pp. 29 – 30, 72 – 73; 131 – 133; *New York Times*, 17 septembrie 1992. P. A 14; Misha Glenny, „Carnage în Bosnia for Starters",

Nev York Times. 29 iulie 1993, p. A 23.

14. *New York Times*. 13 mai 1995. P. A 3; 7 noiembrie 1993, p. E 4: 13 martie 1994, p. E3; Boris Elţîn. Citat în Barnen R. Rubin" The Fragmentation of Tajikistan". *Survival*. 35 (iarna 1993 – 94), p. 86.

15. *New York Times*, 7 martie 1994, p. 1; 26 octombrie 1995, p. A25; 24 septembrie 1995, p. E 3; Stanley Jeyaraja Tambiah, *Sri Lanka*: *Ethnie Fratricide and the Dismantling of Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1986), p. 19.

16. Khalid Duran, citat în Richard H. Schultz, Jr. Şi William J. Oison, *Ethnie and Religious Conflict*: *Emergmg Threat to U.S. Security* (Washington D.C.: Centrul Naţional de Strategie a Informaţiei), p. 25.

17. Khachingtololyan, „The Impact of Diasporas în U.S. Foreign Policy", în Robert L. Pfaltzgraff, Jr. Şi Richard H. Shultz, Jr., eds., *Ethnie Conflict and Regional Instability*. *Implications for U.S. Policy andarmy Râles and Missions* (Carliste Barracks, PA, Institutul de Studii Strategice, Colegiul American de Armată de Război, 1994), p. 156.

18. *New York Times*, 25 iunie 1994, p. A 6; 7 august, p. A 9; Economist, 31 octombrie 1992, p. 38; 19 august 1995, p. 32; *Boston Globe*. 16 mai 1994, p. 12; 3 aprilie 1995, p. 12.

19. *Economist*, 27 februarie 1988, p. 25; 8 aprilie 1995, p. 34; David C. Rapoport, „The Role of Externai Forces în Supporting Ethno-Religious Conflict", în Pfaltzgraff şi Shultz, *Ethnie Conflict and Regional Instability*, p. 64.

20. Rapport, „Externai Forces", p. 66; *New York Times*, 19 iulie 1992, p. E 3; Carolyn Fluehrlobban. „Protracted Civil War in the Sudan, lts Future aş a Mulţi – Religious, Mulţi – Ethnie State", *Fletcher Forum of World Affairs*, 16 (vara 1992). P. 73.

21. Steven R. Weisman, „Sri Lanka: A Nation Disintegrates”, *New York Times Magazine*. 18 decembrie 1987, p. 85.

22. *New York Times*, 29 aprilie 1984, p. 6; 19 iunie 1995, p. A 3; 24 septembrie 1995, p. 9; *Economist*, 11 iunie 1988, p. 38; 26 august 1995, p. 29; 20 mai 1995, p. 35; 4 noiembrie 1995, p. 39.

23. Barnett Rubin, „Fragmentation oftajikistan”, p. 84, 88; „New York Times”, 29 iulie 1993, p. 11; *Boston Globe*. 4 august 1993, p. 4. În ceea ce priveşte desfăşurarea războiului în Tadjikistan, am avut, în mare parte, încredere în Barnett R. Rubin. „The Fragmentation oftajikistan”, *Surv cval.* 35 (iarna 1993 – 94), pp. 71 – 91; Roland Dannreuther, *Creating New States în Central Asia* (Institutul Internaţional de Studii Strategice, studiul Adelphi, nr. 288, martie 1994); Hafizulla Emadi, „State. Ideology. And Islamic Resuigencc în Tajikistan”, *Central Asim Survey*, 13 (nr. 4/1994). Pp. 565 – 574 şi calculele ziarelor.

24. Urszula Doroszewska, „Caucasus Wars”. *Uncaptive Minds*, 7 (iarna 1993 – primăvara 1994), p. 86.

25. *Economist*, 28 noiembrie 1992, p. 58; Hill, *Russias Tinderbox*. P. 50.

26. *Moscow Times*, 20 ianuarie 1995, p. 4; Hill, *Russias Tinderbox*, p. 20.

27. *Economist*, 14 ianuarie 1995, pp. 43 s.e.q. *New York Times*, 21 decembrie 1994, p. A 18, 23 decembrie 1994, pp. A 1, A 10; 3 ianuarie 1995, p. 1; 1 aprilie 1995, p. 3; 11 decembrie 1995, p. A6; Vicken Cheterian, „Chechnya and the Transcaucasian Republies”. *Swiss Review of World Affairs*, februarie 1995, pp. 10 – 11; *Boston Globe*, 5 ianuarie 1995. Pp. 1 s.e.q. 12 august 1995, p. 2.

28. Vera Tölz, „Moscow and Russia’s Ethnie

Republies in the Wake of Chechnya", Centrul de Studii Strategice şi Internaţionale. „Post-Soviet Prospects". 3 (octombrie 1995), p. 2: *New York Times*, 20 decembrie 1994, p. A 14.

29. Hill, *Russia's Tinderbox*, p. 4: Dinitry Temin. „Deciswn Time for Russia". *Moscow Times*, 3 februarie 1995, p. 8.

30. *New York Times*, 7 martie 1992, p. 3; 24 mai 1992, p. 7; *Boston Globe*. 5 februarie 1993, p. I: Bahri Yilmaz, „Turkey's New Role în International Politics", *Aussenpolitik* 45 (ianuarie 1994), 95; *Boston Globe*, 7 aprilie 1993, p. 2.

3 L *Boston Globe*, 4 septembrie 1993. P. 2: 5 septembrie 1993, p. 2: 26 septembrie 1993, p. 7; *New York Times*, 4 septembrie 1993, p. 5; 5 septembrie 1993, p. 19; 10 septembrie 1993, p. A 3.

32. *New York Times*, 12 februarie 1993, p. A 3: 8 martie 1992, p. 20: 5 aprilie 1993, p. A 9; Thomas Goltz, „Letter from Eurasia: Russia's Hidden Hand", *Foreign Policy*, 92 (toamna 1993), 98 – 104; Hill şi JewetU *Back in the USSR*, p. 15.

33; Fiona Hill şi Pamela Jewett, *Back in the USSR*: *Russia's Intervention in the Internai Affairs of the Former Soviet Republies and the Implications for the United States Policy Toward Russia* (Universitatea Harvard, Şcoala de Guvernare John F. Kennedy, Proiectul de Consolidare a Instituţiilor Democratice, ianuarie 1994), p. 10.

34. *New York Times*, 22 mai 1992, p. A 29; 4 august 1993, p. A 3; 10 iulie 1994. P. E 4; *Boston Globe*, 25 decembrie 1993, p. 18.23 aprilie 1995, pp. 1, 23.

35. Flora Lewis, „Between TV and the Balkan War", *New Perspectives* Quarterlyv M (vara 1994), 47; Hanns W. Maull... Germany in the Yugoslav Crisis". *Survival* 37

(iarna 1995 – 96). 112; Wolfgang Krieger, Toward a Gaullist Germany? Some Lessons from the Yugoslav Crisis", *World Policy Journal* 11 (primăvara 1994), pp. 31 – 32.

36. Misha Glenny, „Yugoslavia: The Great Fall"; *New York Review of Books*. 23 martie 1993. P. 61; Pierre Behar, „Central Europe: The New Lines of Fracture", *Geopolitique*, 39 (toamna 1994), p".

37. Pierre Behar, „Central Europe and the Balkans Today: Strenghts and Weaknesses", *Geopolitique*, 35 (toamna 1991), p. 33; *New York Times*, 23 septembrie 1993, p. A 9; *Washington Post*, 13 februarie 1993, p. 16; Janusz Bugajski, „The Joy of War", *Post-Soviet Prospects* (Centrul de Studii Strategice şi Internaţionale), 18 martie 1993, p. 4.

38. Dov Ronen, *The Origins of Ethnie Conflict*: *Lessons from Yugoslavia* (Universitatea Naţională Australiană, Şcoala de Cercetare a Studiilor Pacificului, document de lucru nr. 155, noiembrie 1994), pp. 23 – 24; Bugajski, „Joy of War", p. 3.

39. *New York Times*, I august 1995, p. A 6: 28 octombrie 1995, pp. 1, 5; 5 august 1995, p. 4; *Economist*. 11 noiembrie 1995, pp. 48 – 49.

40. *Boston Globe*, 4 ianuarie 1993, p. 5; 9 februarie 1993, p. 6; 8 septembrie 1995, p. 7; 30 noiembrie 1995, p. 13; *New York Times*, 18 septembrie 1995, p. A 6; 22 iunie 1993, p. A 23; Janusz Bugajski. *Joy of War*, p. 4.

41. *Boston Globe*, l martie 1993. P. 4; 21 februarie 1993, p. 11; 5 decembrie 1993, p. 30, „Times" (Londra), 2 martie 1993, p. 14; *Washington Post*. 6 noiembrie 1995, p. A 15.

42. *New York Times*, 2 aprilie 1995, p. 10; 30 aprilie 1995. P. 4; 30 iulie 1995, p. 8; 19 noiembrie 1995, p. E 3.

43. *New York Times*. 9 februarie 1994, p. A 12; 10

februarie 1994, p. A 1; 7 iunie 1995, p. A 1: *Boston Globe*, 9 decembrie 1993, p. 25; *Europa Times*, mai 1994, p. 6; Andreas Papandreu, „Europe Turns Left", *New Perspectives Quarterly*. 11 (iarna 1994), p. 53.

„*New York Times*, 10 septembrie 1995, p. 12; 13 septembrie 1995, p. A 11; 18 septembrie 1995. P. A 6; *Boston Globe*, 8 septembrie 1995, p. 2; 12 septembrie 1995, p. 1; 10 septembrie 1995, p. 28.

45. *Boston Globe*, 16 decembrie 1995, p. 8; *New York Times*, 9 iulie 1994, p. 2.

46. Margaret Blunden, „Insecurity on Europes Southern Flank", *Survival* 36 (vara 1994), p. 145; *New York Times*, 16 decembrie 1993, p. A 7.

47. Fouad Ajami, „Under Western Eyes: The Fâţe of Bosnia" (raport pregătit pentru Comisia Internaţională a Balcanilor a Aşezământului Carnegie pentru Pace Internaţională şi a Institutului Aspen, aprilie 1996), pp. 5 s.e.q. *Boston Globe*, 14 august 1993, p. 2; *Wall Street Journal* 17 august 1992, p. A 4.

48. Yilmaz, Turkey's New Role", pp. 94, 97.

49. Janusz Bugajski. „Joy of War", p. 4; *New York Times*, 14 noiembrie 1992, p. 5; 5 decembrie 1992, p. 1; 15 noiembrie 1993, p. I; 18 februarie 1995, p. 3; 1 decembrie 1995, p. A 14; 3 decembrie 1995.p. 1; 16 decembrie 1995, p. 6; 24 ianuarie 1996, pp. A I: A 6; Susan Woodward, *Balkan Tragedy*: *Chaos and Dissolution After the Cold War* (Washington D.C., Brookings Institution, 1995), pp. 356 – 357; *Boston Globe*, 10 noiembrie 1992, p. 7; 13 iulie 1993. P. 10; 24 iunie 1995, p. 9; 22 septembrie 1995, pp. 1, 15; Bill Gertz, *Washington Times* 2 iunie 1994, p. A 1.

50. *Jane's Sent inel* citai în *Economist*, 6 august 1994, p. 41; *Economist*, 12 februarie 1994, p. 21; *New York Times*. 10 septembrie 1992. P. A 6; 5 decembrie 1992, p. 6; 26 ianuarie 1993, p. A 9; 14 octombrie 1993. P. A 14:

14 mai 1994, p. 6: 15 aprilie 1995. P. 3; 15 iunie 1995. P. A 12; 3 februarie 19, p. 6: *Buston Globe*. 14 aprilie 1995, p. 2; *Washington Posu 2* februarie 1996, p. 1.

51. *Neu Times*. 23 ianuarie 1994, p. I; *Boston Globe*. 1 februarie 1994, p. 8.

52. Asupra consimţământului tacit american în ceea ce priveşte expedierile de arme către musulmani, vezi *New Yo-ï Times*. 15 aprilie 1995, p. 3; 3 februarie 1996, p. 6; *Washington Post*, 2 februarie 1996, p. 1: *Boston G*: *tţ.* 14 aprilie 1995, p. 2.

53. Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*: *The Record* ofta *Jour nev through Yugoslavia în 1937* (London, Macmillan, 1941), p. 22, citat în Charles G Boyd, „Making Peace with the Guilty: The Truth About Bosnia", *Foreign Affairs*, 74 (septembrie – octombrie 1995). P. 22.

54. Citat în Timothy Garton Ash. „Bosnia în Our Future". New York *Review of Books*, 21 decembrie 1995. P. 27: *New York Times*. 5 decembrie 1992. P. 1.

55. *New York Times*, 3 septembrie 1995. P. 6 E; *Boston Globe*, 11 mai 1995. P. 4.

56. Vezi Institutul Păcii al Statelor Unite. *Sudan*: *Ending the War*. *Moving Talks Forward* (Washington D.C… Raportul Special ai Institutului Păcii, 1994); *New York Times*. 26 februarie 1994. P. 3.

57. John J. Maresca, „War in the Caucasus" (Washington. Raportul Special al Institutului Păcii, fără dată), p. 4.

58. Robert D. Putman, „Diplomacv and Domestic Politics: The Logic oftwo Level Games", *International Organization*, 42 (vara 1988). Pp. 427 – 460; Samuel P. Huntington, *The Third Wave*: *Democratizationinthe Late Twentieth Century* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991), pp. 121 – 163.

59. *New York Times*, 27 ianuarie 1993. P. A 6; 16

februarie 1994, p. 47. Asupra iniţiativei ruse din februarie 1994, vezi în general Leonard J. Cohen, „Russia and the Balkans: Panstavism, Parincrship and Power, *International Journal*, 49 (august 1994), pp. 836 – 845.

60. *Economist*, 26 februarie 1994, p. 50.

61. *New York Times*, 20 aprilie 1994. P. A 12: *Boston Globe*. 19 aprilie 1994, p. 8.

62. *New York Times*, 15 august 1995, p. 13.

63. Hill şi Jewitt, *Back in the USSR*. P. 12; Paul I lenze. Georgia *and Armenia – Toward Independence* (Santa Monica, CA: RÂND P – 7924.1995), p. 9: *Boston Globe*. 22 noiembrie 1993, p. 34.

Capitolul 12

1. Arnold J. Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press. 12 volume, 1934 – 1961), VII, pp. 7 – 17; *Civilization on Trial*: *Essem* (New York: Oxford University Press, 1948), 17 – 18; *Study of History*. IX. Pp. 421 – 422.

2. Matthew Melko. *the nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargent, 1969), p. 155.

3. *Carroll Quigley*. The evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis (*New York*: *Macmillan*, *1961*), *pp. 146 s.e.q.*

4. Quigley, *Evolution of Civilizations*. Pp. 138 – 139, 158 – 160.

5. Manei Dogan, „The Decline of Religious Beliefs în Western Europe", *International Social Science Journal*, 47 (septembrie 1995), pp. 405 – 419.

6. Robert Wuthnow, Indices of Religious Resurgence in the United States", în Richard T Antoun şi Mary Elaine Hegland, eds., *Religious Resurgence*; *Contemporary Cases în Islam*, *Christianity*, *and Judaism* (Syracuse: Syracuse University Press, 1987), pp. 15 – 34; *Economist*, 8 (iulie

1995), pp. 19 – 21.

7. Arthur M. Schlesânger, Jr., *The Disuniting of America*: *Reflections on a Multicidtural Society* (New York: W.W. Norton, 1992), pp. 66 – 67, 123.

8. Citat în Schlesânger, *Disuniting of America*, p. 118.

9. Gunnar Myrdal, *An American Dilema* (New Yofkfl iar per Bros., 1944), 1, 3. Richard Hofstadter, citat în Hans Kohn. American *Naţionalism*: *An Interpreţive Essay* (New York: Macmillan, 1957), p. 13.

10. Takeshi Umehara, „Ancient Japan Shows Post-Modernism the Way", *New Perspectives Quarterly*, 9 (primăvara 1992), p. 10.

11. James Kurth, „The *Real* Clash", *Naţional Interest*, 37 (toamna 1994), pp. 3 – 15.

12. Malcolm Rilkind, cuvântare, Pilgrim Society, Londra, 15 noiembrie 1994 (New York, Serviciile de Informaţii Britanice, 16 noiembrie 1994), p. 2.

13. International Herald Tribune. *23 mai 1995*, *p. 13*.

14. Richard Holbrooke. „America: A European Power, *Foreign Affairs*. 74 (martie-aprilie 1995), p. 49.

15. Michael Howard, *America and the World* (St. Louis, Universitatea Washington, conferinţa anuală Lewin, 5 aprilie 1984), p. 6.

16. Schlesânger, *Disuniting of America*, p. 127.

17. Pentru o expunere a acestui interes în anii '90. Vezi „Defence Planning Guidance for the Fiscal Years 1994 – 1999", proiect. 18 februarie 1992; *New York Times*, 8 martie 1992. P. 14.

18. Z.A. Bhutto. *Jflam Assassinated* (New Delhi; Vikas Publishing House, 1979), pp. 137 – 138, citat în Louis Delvoie" The Islamization of Pakistans Foreign Policy", *International Journal*. 51 (iarna 1995 – 96), p. 133.

19. Michael Walzer, *Thick and Thin*: *Moral Argument al Home and Abroad* (Notre Dame: University of Notre

Dame Press, 1994), pp. L-11.

20. James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993), p. 225.

21. Guvernul Singapore, *Shared Values* (Singapore: Cmd nr. 1 din 1991.2 ianuarie 1991), pp. 2 – 10.

22. Lester Pearson, *Democracy în World Politics* (Princeton: Princeton University Press. 1995), pp. 83 – 84.

** Astolphe Louis Léonor, marchiz de Custine (anul 1790 – 1858), autor al celebrei lucrări „Scrisori din Rusiau (1843), descriere a unei călătorii din 1839, cartea sa – tradusă în 1993 şi în limba română –.» rămâne extraordinar de vie în principiul ei activ" (Piene Nova), fiind „foarte bună despre Rusia în 1839, în mod sigur excelentă, fără îndoială cea mai bună dintre toate, despre Rusia lui Stalin" (George Kennan:

— Insulele Kurile, anexate în 1945 de către U.R.S.S. (*n.t.*)